

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Наташа М. Миланов

ПОЛИСЕМИЈА СРПСКЕ ЛЕКСИКЕ НА
КОРПУСУ *РЕЧНИКА*
СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И
НАРОДНОГ ЈЕЗИКА САНУ

Докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Nataša M. Milanov

THE POLYSEMY OF SERBIAN LEXIS IN
THE DICTIONARY OF THE SERBIAN
ACADEMY

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Наташа М. Миланов

МНОГОЗНАЧНОСТЬ СЕРБСКОЙ
ЛЕКСИКЕ НА МАТЕРИАЛЕ *СЛОВАРЯ*
СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК И
ИСКУСТВ

Докторская диссертация

Белград, 2017

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ:

Др Рајна Драгићевић, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, ментор

Др Јелена Јовановић Симић, ванредни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, члан Комисије

Др Стана Ристић, научни саветник Института за српски језик САНУ, члан Комисије

Датум одбране:

**ПОЛИСЕМИЈА СРПСКЕ ЛЕКСИКЕ НА КОРПУСУ РЕЧНИКА
СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА
САНУ**

РЕЗИМЕ

Предмет истраживања су лексеме које карактерише веома разуђена полисемантичка структура, а добијене су на основу грађе коју чине досад објављени томови *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (РСАНУ). Основни циљеви овог истраживања су следећи: да се представи инвентар ових лексема и на основу анализе грађе одговори на питање постоје ли семантичке законитости које карактеришу лексику са великим бројем значења; да се успостави профил полисемичне лексеме; да се утврди које категорије стварности описују семантички најразуђеније лексеме.

Истраживање се методолошки ослања на аналитичку и дескриптивну методу, методу компоненцијалне анализе, а у циљу давања релевантних статистичких података пребројаване су лексеме и значења и давани су упоредни подаци за више испитиваних извора (РСАНУ, фреквенцијске речнике и Корпус).

Материјал за истраживање чини 825 изузетно полисемичних лексема које су у РСАНУ реализовале најмање петнаест значења (са укљученим подзначањима). Анализа је показала да променљиве речи чине око 97% грађе (од чега именице и глаголи заузимају чак 87% грађе, а придеви нешто мање од 10%). Најбројније, глаголске лексеме одликује чињеница да најчешће означавају конкретну диманичну активност, кретање, промену положаја у простору, модификацију или трансформацију појма. Од именица из грађе најбројније су оне са конкретним, предметним значењем, док се апстрактна својства најчешће не исказују изузетно полисемичним именицама. Семантичка анализа придева показала је да су доминантни они који означавају конкретно физичко својство, чешће непожељно него пожељно.

Истраживање је показало да је изузетна полисемичност карактеристична за лексику (пра)словенског порекла, са дугом традицијом коришћења. То су лексеме које чине део општесловенског лексичког фонда и које су и у другим словенским

језицима полисемичне. Такође, лексика са великим бројем значења је актуелна у савременом језику, фреквентна и заузима централно место у лексичком систему српског језика. Један од закључака је и да је разуђена полисемантичка структура најчешће одлика изведених, префиксираних лексема, посебно префиксираних глагола.

Тематске групе са највећим бројем полисемичних лексема показују да су у језику најдоминантније следеће категорије стварности:

- динамичне активности – мењање места и положаја у простору, мењање карактеристика појма, уопште динамичне активности које се одигравају у свету који нас окружује,

- предмети у најширем смислу који се користе у свакодневном животу, као и делови предмета,

- важни делови тела човека којима се најчешће обавља и више функција, као и појаве у вези са његовим телом,

- животиње које живе у човековом непосредном окружењу и важни делови њиховог тела,

- опште, на први поглед уочљиве особине живих бића, као и неживих појмова.

Најважнији појам за који се може рећи да обједињује све изузетно семантички богате лексеме је покрет. Генерално гледајући, изузетно полисемичне лексеме показују да је приликом човековог обликовања стварности најважнији фактор визуелно искуство преко кога запажамо појаве и разумевамо стварност. Притом, пажњу говорника више привлачи оно што се издваја, истиче неким својством и што на њега јаче делује, што се креће, што својом упадљивошћу и интензивношћу привлачи пажњу. Језгро система изузетно полисемичних лексема, према РСАНУ, чине лексеме конкретне семантике.

Кључне речи: *полисемија, изузетно полисемична лексема, полисемантичка структура лексеме, сема, примарно значење, секундарно значење, доминантно значење, лексичко-семантичка анализа, РСАНУ*

Научна област: *лингвистика, србистика*

Ужа научна област: *лексикологија, лексикографија, семантика, творба речи*

THE POLYSEMY OF SERBIAN LEXIS IN THE *DICTIONARY OF THE SERBIAN ACADEMY*

ABSTRACT

This thesis deals with lexemes characterized by a very diversified polysemic structure. They were obtained based on the material from the published volumes of the *Dictionary of the Serbian Academy*. The main goals of this research are the following: to present an inventory of these lexemes and to answer the question, as a result of analysis, whether there are any semantic regularities regarding highly polysemous lexis; to set up a profile of a polysemous lexeme; to define the categories of reality described by semantically most diversified lexemes.

In terms of methodology, this research relies on analytical and descriptive method, the componential analysis method, and with the aim of providing relevant statistical data lexemes and meanings were counted and information pertinent to them was cross-referenced with several investigated sources (*Dictionary of the Serbian Academy*, frequency dictionaries and Corpus).

Research corpus is comprised of 825 highly polysemous lexemes which are noted in the *Dictionary of the Serbian Academy* with at least 15 meanings (submeanings included). Our analysis showed that content words make up around 97% of the corpus material (out of which nouns and verbs take up as much as 87% of the corpus, and adjectives slightly less than 10%). The most numerous, verbal lexemes are characterized by the fact that they mainly denote a specific dynamic activity, movement, change of position in space, and modification or transformation of an entity. Among nouns from the corpus, those with a concrete, literal meaning represent the majority, while the abstract features are for the most part not expressed by highly polysemous nouns. Semantic analysis of adjectives showed that the dominant ones are those which denote a concrete physical quality, negative rather than positive.

The research has shown that high polysemousness is typical of lexis of (pre-)Slavic origin, with a long-standing tradition of usage. Those are the lexemes that belong to the pan-Slavic lexical fund and that are polysemous in other Slavic languages, as well. Moreover, lexis with a great number of meanings is current in the contemporary

language, it is frequent and holds a central place in the lexical system of Serbian. One of the conclusions drawn from the analysis is that highly polysemous lexis is predominantly represented by derived, prefixed lexemes, especially prefixed verbs.

Thematic groups with the greatest number of polysemous lexemes demonstrate that the most dominant categories of reality in language are the following:

- dynamic activities – change of place and position in space, change of features of an entity, dynamic activities in general that take place in the world around us,
- objects in the broadest sense, those used in everyday life, as well as parts of objects
- prominent human body parts, which are mostly used for several functions, as well as things that happen in relation to the body,
- animals that live in man's immediate surroundings and their prominent body parts,
- general, conspicuous features of animate, as well as inanimate entities.

The most significant concept that can be said to encompass all semantically rich lexemes is that of movement. Generally speaking, highly polysemous lexemes show that the most important factor in man's shaping of reality is the visual experience by way of which we perceive events and understand the reality. Furthermore, the speakers' attention is primarily drawn by entities whose features make them stand out and by entities which have greater impact, which are moving, which attract attention by their high conspicuousness and intensity. The core of the highly polysemous lexemes' system, according to the *Dictionary of the Serbian Academy*, contains lexemes that have concrete meanings.

Keywords: *polysemy, highly polysemous lexeme, polysemic structure of a lexeme, sememe, primary meaning, secondary meaning, dominant meaning, lexical semantic analysis, Dictionary of the Serbian Academy.*

Scientific field of interest: *linguistics, Serbian linguistics.*

Scientific field of special interest: *lexicology, lexicography, semantics, word formation.*

САДРЖАЈ

I. УВОД.....	1
1. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА.....	1
1.1. <i>Циљеви истраживања.....</i>	2
1.2. <i>Методологија истраживања</i>	4
2. ПРИСТУП АНАЛИЗИ ГРАЂЕ	8
3. КОРПУС ИСТРАЖИВАЊА.....	10
4. ТЕХНИЧКЕ НАПОМЕНЕ	11
5. СТРУКТУРА РАДА	13
II. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР.....	15
1. ПОЛИСЕМИЈА КАО ПРЕДМЕТ ЛИНГВИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА.....	15
1.1. <i>Дефиниција полисемије.....</i>	15
1.2. <i>Механизми полисемије.....</i>	19
1.3. <i>О квантитативном односу моносемичних и полисемичних лексема у речницима.....</i>	25
2. РАЗЛОЗИ ЗА ПОЛИСЕМИЈУ	26
3. О ПРИМАРНОМ (ОСНОВНОМ) И ДОМИНАНТНОМ ЗНАЧЕЊУ ЛЕКСЕМА	29
4. О ОПШТЕМ ЛЕКСИЧКОМ ФОНДУ	32
5. ЗИПФОВИ ЗАКОНИ	35
6. О ЛИСТАМА ОСНОВНИХ КОНЦЕПАТА	36
7. ПРЕГЛЕД ОСНОВНИХ ТЕРМИНА КОРИШЋЕНИХ У ИСТРАЖИВАЊУ	38
III. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ПОЛИСЕМИЈЕ У РЕЧНИЦИМА....	39
IV. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ЛЕКСИЦИ У РСАНУ И ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА.....	51
1. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О РСАНУ	51
2. ОДНОС РСАНУ ПРЕМА ДРУГИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА.....	53
V. КВАНТИТАТИВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА.....	56

1. О ОПШТИМ КВАНТИТАТИВНИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА.....	56
2. ЗОНЕ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА	60
3. КВАНТИТАТИВНА СВОЈСТВА ЛЕКСЕМА ПРЕМА ВРСТАМА РЕЧИ.....	62
VI. О ЕТИМОЛОГИЈИ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА.....	65
VII. НОРМАТИВНИ И ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКИ СТАТУС ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА	70
1. О КВАЛИФИКАТОРИМА.....	72
VIII. ОПШТЕ ТВОРБЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА	81
1. ТВОРБЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИМЕНИЦА	82
2. ТВОРБЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРИДЕВА	86
3. ТВОРБЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГЛАГОЛА	89
4. ТВОРБЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОСТАЛИХ ВРСТА РЕЧИ	95
5. ЗАКЉУЧАК О ТВОРБЕНИМ КАРАКТЕРИСТИКАМА ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА	96
IX. ТЕМАТСКЕ ГРУПЕ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА.....	98
X. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА	110
1. УДЕО ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА У ГРАЋИ ПО ВРСТАМА РЕЧИ	110
2. ГЛАГОЛИ	112
2.1. О утицају глаголског вида на семантику глагола.....	113
2.2. О утицају глаголског рода на семантику глагола	124
2.3. Семантичка класификација глагола	127
2.3.1. О критеријумима за одређивање ЛСГ глагола	128
2.3.2. Подела полисемичних глагола на ЛСГ	131
2.4. Лексичко-семантичка анализа полисемичних глагола	135
2.4.1. Глаголи кретања	135

2.4.2. Глаголи премештања и смештања у простору.....	152
2.4.3. Глаголи промене и заузимања положаја у простору	164
2.4.4. Глаголи физичког деловања	173
2.4.5. Креативни глаголи.....	181
2.4.6. Глаголи модификације/трансформације	192
2.4.7. Глаголи поседовања и размене.....	206
2.4.8. Глаголи поступања и понашања	218
2.4.9. Глаголи говорења	227
2.4.10. Глаголи перцепције	238
2.4.11. Егзистенцијални глаголи	244
2.4.12. Глаголи психичких активности.....	250
2.4.13. Остале групе глагола.....	257
2.4.14. Неразврстани глаголи	263
2.5. <i>Закључци о полисемији глагола</i>	269
3. ИМЕНИЦЕ	279
3.1. <i>Опште напомене о полисемичним именицама</i>	279
3.2. <i>Подела полисемичних именица</i>	284
3.3. <i>Лексичко-семантичка анализа полисемичних именица</i>	288
3.3.1. Именице које описују појаве у вези са човеком	288
3.3.2. Именице којима се означавају животиње	315
3.3.3. Именице којима се означавају биљке и делови биљака	333
3.3.4. Именице којима се означавају грађевине и делови грађевина.....	345
3.3.5. Именице којима се означавају предмети у најширем смислу и делови предмета	356
3.3.6. Именице којима се означава материја	369
3.3.7. Именице којима се означавају обележја	378
3.3.8. Именице којима се означава радња	386
3.3.9. Именице са апстрактним значењем	392
3.3.10. Остале групе именица	399
3.3.11. Неразврстане именице	407
3.4. <i>Закључци о полисемији именица</i>	409
4. ПРИДЕВИ	419

4.1. Подела придева.....	423
4.2. Придеви са значењем физичких особина.....	429
4.2.1. Придеви са примарним значењем димензије.....	433
4.2.2. Придеви са примарним значењем боје.....	438
4.2.3. Придеви са примарним значењем физичке особине предмета.....	441
4.2.4. Придевима са примарним значењем физичке особине човека.....	444
4.2.5. Придеви са примарним значењем особине материје.....	451
4.3. Придеви са значењем духовних особина.....	456
4.4. О семантички најбогатијим полисемичним придевима.....	462
4.5. Закључци о полисемији придева.....	469
5. ОСТАЛЕ ВРСТЕ РЕЧИ.....	474
5.1. Променљиве речи.....	478
5.1.1. Заменице.....	478
5.1.2. Бројеви.....	481
5.1.3. Прилози.....	483
5.2. Непроменљиве речи.....	489
5.2.1. Предлози.....	489
5.2.2. Везници.....	493
5.2.3. Речце.....	496
5.2.4. Узвици.....	497
5.3. Закључци о семантици осталих врста речи.....	498
XI. ЗАКЉУЧАК.....	501
XII. ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ.....	534
XIII. ИНДЕКС ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА.....	565

I. УВОД

1. Предмет, циљеви и методологија истраживања

Предмет нашег истраживања јесу лексеме које карактерише веома разуђена полисемантичка структура, а забележене су на грађи коју чине досад објављени томови *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (даље: РСАНУ). РСАНУ, као тезаурусни речник, тежи да попише целокупну лексику српског језика од почетка 19. века до савременог стања, и ону која припада стандардном језику, и ону која се употребљава у народним говорима на целом српском (новоштокавском) говорном подручју, због чега представља један од најрелевантнијих извора за различите врсте истраживања.

До сада је објављено 19 томова РСАНУ, а процењује се да ће, када буде завршен, имати око пола милиона речи и више од 30 томова. Будући да је у РСАНУ пописано више од двеста хиљада лексема са различитим бројем значења, одлучили смо да предмет наше анализе не буду све полисемичне лексеме, већ само оне које се одликују изузетном полисемијом, које су у РСАНУ реализовале најмање 15 значења (овде укључујемо и подзначења). Наш циљ биће првенствено да на основу анализе те грађе покушамо да одговоримо на питање постоје ли семантичке законитости које карактеришу лексику са великим бројем значења, затим да успоставимо профил полисемичне лексеме, да на основу одабраног корпуса представимо инвентар ових лексема, као и да утврдимо које категорије стварности описују семантички најразуђеније лексеме, тј. да ли је нека област стварности покривена већим бројем полисемичних лексема и, ако јесте, да покушамо да утврдимо разлоге за то.

У литератури се наводи да највећи број значења имају речи домаћег порекла које припадају најужем језгру лексичког фонда, које су најфреквентније, а то је лексика која се односи на човека и његов живот, на животиње и биљке из човековог непосредног окружења, на делове његовог тела, предмете које свакодневно користи, радње које свакодневно обавља (Дешић 1990: 6). М. Дешић је до наведених закључака дошао на основу истраживања које нам је послужило као инспирација за рад.

1.1. Циљеви истраживања

Након прегледане и испитане грађе пописали смо и описали значења семантички најбогатијих лексема у српском језику, на основу грађе издвојене из најобухватнијег и најрелевантнијег речника српског језика – РСАНУ, у коме је садржано „све оно што је наш народ језички изразио из сфере своје духовне и материјалне културе у последња два века свога постојања” (Радовић Тешић 2004: 220). У истраживању смо поставили следеће задатке:

1. побројати полисемичне лексеме у РСАНУ, утврдити за колики се број лексема српског језика у досад објављеним томовима овог речника може рећи да имају разуђену полисемантичку структуру, као и начинити индекс изузетно полисемичних лексема српског језика који може послужити и за даља истраживања;

2. пошто је вишезначност карактеристична за скоро све речи општег лексичког фонда и пошто се у литератури често наводи да је једнозначност углавном одлика термина или неких неадаптираних речи, туђица, скоро свих бројева и сл., један од задатака биће да се утврди да ли наведена констатација важи и за изразито вишезначне лексеме;

3. утврдити порекло изузетно полисемичних лексема, да ли су општесловенске или су карактеристичне само за српско говорно подручје, затим одредити удео лексема страног порекла и установити којим категоријама стварности припадају. У литератури се наводи да је развијена полисемичност карактеристична за стилски неутралне речи, које имају дугу семантичку историју (Улман 1957; Денисов 1984; Шански 1987);

4. анализирати нормативни статус изузетно полисемичних лексема, да ли су актуелне у савременом језику или се због своје територијалне или временске обележености налазе на језичкој периферији. Може се запазити да у разматраној грађи има и лексема са изузетно развијеном полисемантичком структуром које не припадају стандардном језику;

5. утврдити којим семантичким групама припадају полисемичне лексеме – да ли је то лексика која се односи на одређену област или одређене активности и сл., да ли је позната просечно образованом човеку или је ужестручна, као и да ли

се у оквиру неколико група лексема може успоставити одређена системност. Према Платоновом учењу, сва су знања повезана као одраз универзалне повезаности свих ствари, свих појава у природи, па претпостављамо да то мора имати и свој одраз у језику, односно у лексици. Додатну спецификацију могућих категорија стварности на које се могу односити полисемичне лексеме налазимо у Аристотеловом поимању категорија коју свака реч означава: то су супстанција, квантитет, квалитет, релација (однос), место, време, положај, поседовање, делање, трпљење (Аристотел, 7);

6. за глаголе се (у руској литератури) наводи да их чешће него друге врсте речи, одликује разграната полисемантичка структура (Виноградов 1972, Денисов 1984, Шведова 1995). И у српској литератури се наводи да велики број значења, поред именица, имају и глаголи (в. Дешић 1990: 5). Наша анализа је показала да су глаголи доминантна врста речи у грађи, те да се, као и у руском језику, управо за глаголе може рећи да су најбројнији међу изразито полисемичним лексемама. Овај резултат има везе са чињеницом да глаголе карактерише неколико граматичких категорија (вид, род, прелазност) које имају утицаја и на њихову семантику. У грађи се налази велики број глаголских видских парова, те ћемо покушати и да одговоримо на питање да ли се значења свршеног глагола и његовог несвршеног парњака поклапају, имају ли и потпуно различитих значења односно, да ли се, полазећи од исте семантике, ови глаголи касније могу друкчије развијати;

7. у проучавањима полисемије различитих језика као битна одлика наводи се антропоцентричност, која подразумева окренутост човека самом себи приликом описивања стварности, те да је семантички најбогатија лексика општег лексичког фонда повезана са човеком. Једно од обележја антропоцентричности је описивање појава преко делова људског тела, којима човек може интерпретирати простор, време, величину, количину итд. (Филар 1999: 68). Ова констатација се наводи и у српској лингвистичкој литератури (Дешић 1990: 6), па ће један од циљева бити да на нашој грађи проверимо њену тачност;

8. један од задатака биће и да се провери статус изузетно полисемичних лексема у одабраним фреквенцијским речницима српског језика и у *Корпусу српског језика* Математичког факултета. Имајући у виду други Зипфов закон (в. т.

II, 5), пошли смо од претпоставке да би лексема са највише значења требало да припадају и слоју најфреквентнијих лексема. Међутим, ови речници се базирају на грађи из одређених функционалних стилова, а не обухватају ни временски, ни територијално, ни етимолошки, ни термилошки, ни функционално толико раслојену лексику као РСАНУ;

9. анализом ће бити обухваћен и творбени аспект изузетно полисемичних лексема. Интерес ће бити усмерен на покушај да се одговори на питање да ли су изузетној семантичкој разуђености склоније просте речи или изведенице, односно сложенице. Деривација је својствена лексици српског језика, па ће се утврдити да ли полисемичност просте речи има утицаја на такво својство њене изведенице, тј. имају ли и изведенице способност да у истој или сличној мери шире своју полисемантичку структуру као и њихове мотивне лексема.

Формирање базе изузетно полисемичних лексема у српском језику (иако непотпуне стога што израда РСАНУ још није приведена крају) може дати релевантне податке о језгру лексичког фонда српског језика и може помоћи приликом израде једнотомних речника српског језика. Такође, ово истраживање може допринети развоју проучавања полисемије као сложене лексичке појаве, али и дати подстицај за будућа истраживања полисемичних лексема уопште, као и односа међу појединим групама ових лексема или пак односа међу полисемичним синонимима, отворити нека нова питања о хомонимији, антонимији, хипонимији, енантисемији полисемичних лексема, затим о значењу и функцији префикса код полисемичних глагола итд. М. М. Покровски (1959) истакао је да су варијације у значењу речи, иако наизглед „хировите”, у стварности подређене строгим законитостима (1959: 167), а истраживање карактеристика семантички најбогатијих лексема може помоћи у схватању тих законитости.

1.2. Методологија истраживања

Из досад објављених томова РСАНУ (који, за сада, обухвата лексику од слова *a* до лексема *петогласник*) издвојили смо лексема које имају најмање 15 значења. Критеријум о 15 значења (са подзначењима) као доњој граници наметнуо се током ексцерпције грађе. Будући да дескриптивни речник обима РСАНУ има велики број полисемичних лексема, од оних са два значења па до

оних са неколико десетина значења, затим да су нека значења разложена на десет и више подзначења, постављање доње границе се учинило као практично решење.

Додатне разлоге за постављање овакве доње границе (на 15 значења) омогућила су досадашња истраживања полисемије у речницима. Једно од таквих истраживања спровео је М. Дешић (1990: 3–9), где је управо 15 значења (са подзначењима) била граница у одређивању грађе за испитивање полисемије у прва три тома РСАНУ. Анализом квантитативних карактеристика полисемичних лексема у руском језику бавили су се П. Н. Денисов (1984, 1993) и Ј. А. Чудинова (1998), таквом анализом на грађи из речника немачког језика И. Г. Ољшански (1991). П. Н. Денисов сматра да би као семантички најбогатије требало третирати оне лексеме руског језика које у речнику имају седам или више нумерисаних значења, без подзначења, односно које су реализоване у најмање осам различитих семантичких позиција.¹ П. Н. Денисов (1984) истиче да би било корисно класификовати речничке чланке према полисемији на 1) просте (од 1 до 3 значења), 2) сложене (од 4 до 7 значења), 3) суперсложене (са 8 и више значења). Предложена граница на седам, односно осам значења нижа је од оне коју смо ми успоставили (15), али треба узети у обзир чињеницу да је П. Н. Денисов (1984: 153) приликом ових препорука у виду имао четвортотни речник руског књижевног језика (који је пандан шестототном речнику српског књижевног језика (РМС)).

Дакле, у збир од 15 значења уврстили смо сва значења (обележена бројевима) и подзначења (обележена словима). Као једно значење смо рачунали значењске нијансе у оквиру једног броја или слова, које су у лексикографској дефиницији одвојене тачком и зарезом (;) (нпр. значење лексеме *књига* „вештина читања и писања; учење, стицање знања; наука” рачунали смо као једно значење).

Приликом утврђивања броја значења лексема нисмо узимали у обзир именичке синтагме, пословице, фразеологизме и друге вишелексемне спојеве који се у РСАНУ обрађују у делу речничког чланка обележеном као Изр. (израз) и које тек у одговарајућим конструкцијама имају одређено, неретко специфично значење. Додатни разлог за овакав приступ налазимо у томе што се изрази по

¹ „Полисемия как характерное явление, как особый семантический комплекс начинается от слов с несколькими десятками семантических позиций и кончается словами с числом семантических позиций не меньше восьми” (Денисов 1984: 153).

правилу дају уз именице које најчешће представљају носиоце лексичког значења (мада се могу јавити и уз друге врсте речи), те би се стога број значења именица неоправдано увећао. Изузетак су били примери када се у полисемантичкој структури под одређеним значењем даје дефиниција типа „(обично/често) у изразу...” (нпр. *доносити* **5.** „(обично у изразу: ~ (у) **мираз**): давати, предавати као мираз (о девојци која се удаје)”; *наступ* **9.а.** „у изразу ~ **тужбе**: подношење тужбе” ; *навући* **7.** „у изразу: **навући обрве**: намрштити се, намргодити се”; *ограда* **7.** „често у изразима: **без ограда, уз ограду**: мишљење којим се ублажава **нечија изјава**” итд.), када смо такве случајеве сматрали једним од значења полисемичне лексеме.

У неким случајевима имали смо потешкоће приликом утврђивања броја значења услед различитих поступака који су примењени приликом обраде полисемичних лексема. Приликом утврђивања броја значења у обзир нисмо узели следеће случајеве:

- када се у оквиру једног подзначења даје велики број разгранатих објашњења, које можемо назвати потподзначењима (какав је нпр. случај са везником *и*, код кога смо, према нашем критеријуму пребројавања, уочили 13 значења, али који са разгранатим подзначењским објашњењима броји укупно 40 примера употребе). Изузетак од овог правила били су називи за биљке код којих се под бројем у оквиру слова дају врсте рода одређене биљке (нпр. *мишијакиња* **б.** „врсте рода *Minuartia*, белих цвасти, које обично расту по песковитим, сувим травнатим и каменитим местима”: 1) „*M. glomerata*, **двогодишња или вишегодишња биљка, многобројних гранатих стабљика, високих 5–30 cm и многоцветних цвасти**”, 2) „*M. hirsuta*, **вишегодишња биљка, стабљике високе 3–20 cm**”). Таквих примера је свега неколико, те имају занемарљив утицај на статистичке резултате анализе;
- када се након изложених примера у оквиру значења даје фигуративна нијанса која не излази из оквира једног значења, али захтева ближу одредбу у виду краће дефиниције, која представља неку врсту продужетка главне дефиниције (Радовић Тешић 2009:

49–50). Такав је нпр. случај са значењем лексеме *измицати* **2.a** „одвајати се од некога, нечега бржим кретањем, уклањати се, остављати га за собом” (гајтан пуче, коњи полећеше [на трци], | док стадоше бољи *измицати*), где се након примера уз ово значење даје додатна дефиниција: фиг. „боље напредовати; налазити се у бољем положају, постизати веће успехе, предњачити; бити напреднији (у поређењу с неким, нечим)” (Србија ... далеко је *измицала* у ратној спреси испред свију својих савезника). Овакве смо случајеве, дакле, рачунали као једно значење.

- уколико је значење неке лексеме објашњено упућивачком дефиницијом, где се упућује на више значења неке лексеме, то смо рачунали као онолико значења на колико је дефиницијом упућено (нпр. *одврнути* – **5.** „в. одвратити (I, 1a, б, 2a, б, 3a, б, 4a, 5a, 6a, б)” рачунали смо као десет значења). Проблем је представљао случај када лексема има једну дефиницију (која се састоји од упућивања на уобичајенију лексему) и велики број примера. Такве су нпр. лексеме *везивати (се)* „в. везати (се)”, *изићи* „в. изаћи”, *пакленски* „в. паклен” итд. У тим случајевима смо примере употребе код мање обичне лексеме класификовали према значењима наведеним код лексеме која је у језику обичнија. На тај начин смо утврдили да лексеме *везивати (се)* и *изићи* такође улазе у нашу грађу јер смо на основу примера датих уз њих идентификовали више од 15 значења, док лексема *пакленски* није задовољила квантитативни услов да уђе у грађу (иако је потврђена са 17 примера).
- када се у оквиру једне полисемантичке структуре код непроменљивих лексема одељено дају две употребе лексеме, тј. под једном одредницом је дата лексема која теоријски припада двама или трима врстама речи (што је обележено као нпр. I, II, III), које у збиру у лексикографском чланку имају више од 15 значења, али појединачно не (тако су изван наше пажње остале лексеме *како, где, колико, куд, ни* итд.).

Затим, као посебна значења бројали смо случајеве када се под бројем даје општа дефиниција, а потом под словима уже објашњење, нпр. примере типа **1.** „заштитни омотач, кора нечега” а. „спољна чврста кора или опна јајета” б. покр. „јаје” итд. бројали смо као два значења. Поменуто решење смо спровели и због неуједначеног лексикографског поступка приликом обележавања оваквог типа лексема – нпр. лексема *белка* је дефинисана на следећи начин: **1.** „животиња (женка) беле боје или с неким белим обележјем и име таквој животињи” а. „овца” б. „кобила” в. „кучка” г. „мачка” итд.), односно дато је једно опште значење, а након њега су побројани примери појединачних врста. С друге стране, код лексеме *белица* спроведен је следећи поступак: **1. а.** „в. белка (1а)” б. „в. белка (1б)” в. „в. белуга” г. „в. белка (1г)” д. „в. белка (1ж)” итд., односно назив за сваку врсту животиње дат је посебно, без указивања на општи, надређени појам.

Наведени методолошки приступ омогућио је да дођемо до поузданог броја изузетно полисемичних лексема у лексичком фонду српског језика, које су обрађене у досад објављеним томовима РСАНУ.

2. Приступ анализи грађе

Грађу смо анализирали са синхронијског аспекта, користећи се традиционалном граматиком и достигнућима савремене лексикологије. У анализи се употребљава терминологија традиционалне граматике, као и терминологија савремене лексикологије и семантике.

У истраживању је спроведена формална, граматичка и семантичка анализа изузетно полисемичних лексема. Пажња је првенствено усмерена на анализу лексике – којим врстама речи је својствена способност гранања значења, код којих семантичких група лексема је полисемија најзаступљенија, као и каква је семантичка природа лексема које имају највише значења. У раду није детаљно анализирана свака лексема понаособ, већ је пажња посвећена онима које су семантички најбогатије у оквиру своје групе и на основу којих је било могуће извући одређене законитости о природи лексике која је склона полисемији (наравно, уз уважавање семантичких карактеристика целокупног инвентара лексема у оквиру сваке групе). Анализа је употпуњена одговарајућим

статистичким подацима, а значења су илустрована примерима из РСАНУ. Једно од поглавља посвећено је творби изузетно полисемичних лексема, тј. питању да ли се од неизведених лексема које имају велики број значења граде исто тако семантички богати деривати, као и да ли је вишезначност одлика само неизведених речи.

Полисемичне лексеме су подељене у лексичко-семантичке групе (даље: ЛСГ) на основу области којима припадају. Показало се да смештање лексема у одређене ЛСГ често није био лак посао будући да полисемична лексика припада великом броју области стварности, те смо често лексеме које припадају различитим областима на основу неког заједничког обележја повезивали у једну групу (нпр. лексеме *знак*, *двојка*, *име* сврстали смо у ЛСГ обележја захваљујући семи 'ознака').

Под ЛСГ смо у раду подразумевали групу лексема које припадају истој граматичкој врсти и које имају исту архисему (нпр. глаголи кретања обједињени су архисемом 'мењати своје место у простору', лексеме које смо сврстали у групу биљака повезане су архисемама 'врста биљке' односно 'део биљке'). Лексему смо у одређену групу сврстали на основу њеног примарног значења, које је у лексикографском чланку дато под тачком **1(а)**. Сва остала значења дата у лексикографском ступцу у анализи смо посматрали као секундарна, иако су неке анализирани лексеме платисемичне те се више њихових значења може сматрати примарним (уп. Грицкат 1967: 224–225).

Смернице за класификацију полисемичних лексема нашли смо у домаћој и иностраној лингвистичкој литератури (нпр. у граматицима српског језика, затим у истраживањима Ј. Д. Апријана, Л. М. Васиљева, Н. Шрама, Д. Гортан Премк, Р. Драгићевић, Б. Левин, А. Виберга, А. Вјежбицке, К. Годарда, у семантичким речницима *Толковый словарь русских глаголов* (даље: ТСРГ), *Большой толковый словарь русских существительных* (даље: ТСРС) итд.). Осим формирања ЛСГ на основу општепознатих назива, природа грађе нас је подстакла да и сами формирамо групе и уклапамо лексеме у њихове оквире. Подела је можда могла бити извршена и другачије, али се ради свеобухватне анализе чини да је ово најбоље решење. Колико су границе међу групама лексема често условне и ствар перцепције онога ко их сагледава говори и констатација М. Радовановића (2008:

346–349) о природи језичких јединица, о „лабавим границама” међу језичким феноменима и у нашем евалуирању и класификовању тих феномена (од фонолошких, преко лексичких, до синтаксичких) и др. Он наводи значај вредносних оцена приликом класификовања језичких јединица – јединице у језичком систему „припадају класи А или класи Б, док се у реализацији његовој оне распоређују као остварења која препознајемо вредносним судовима типа ’ипак А’, ’ипак Б’” (Радовановић 2008: 349).

Истраживање се методолошки ослања на аналитичку и дескриптивну методу, методу компоненцијалне анализе, а у циљу давања релевантних статистичких података пребројаване су лексеме и значења и давани упоредни подаци за више испитиваних извора. Приликом анализе творбених карактеристика изузетно полисемичних лексема коришћена је метода творбе речи.

3. Корпус истраживања

Основни корпус нашег истраживања чини РСАНУ, те смо у анализи пошли од стања датог у овом речнику, али смо као контролне корпуре користили и друге изворе: дескриптивне, фреквенцијске и асоцијативне речнике српског језика (РМС, РСЈ, РЈАЗУ, ФРССЈ, ФРЂК, АРСЈ, ОАРСЈ)², те анотирани *Корпус савременог српског језика*. Што се теоријског дела истраживања тиче, пошли смо од домаће лексиколошке литературе у којој је разматрана полисемија у српском језику (у првом реду, од истраживања И. Грицкат, Д. Гортан Премк, М. Ивић, М. Дешића, С. Ристић, М. Радовић Тешић, Р. Драгићевић итд.), а користили смо се и иностраном литературом, првенствено руском и англосаксонском (истраживањима Ј. Д. Апресјана, Е. Кузњецове, Н. П. Денисова, Д. Н. Шмељова, Ј. А. Чудинове, А. Вјежбицке, А. Виберга, К. Годарда, Ц. Тејлора итд.).

² РМС – Шестотомни *Речник Матице српске*; РСЈ – једнотомни *Речник Матице српске*; РЈАЗУ – *Речник ЈАЗУ*; ФРССЈ – *Фреквенцијски речник савременог српског језика – полазне основе новије српске прозе*; ФРЂК – *Фреквенцијски речник савременог српског језика Ђорђа Костића*; АРСЈ – *Асоцијативни речник српскога језика*; ОАРСЈ – *Обратни асоцијативни речник српскога језика*.

4. Техничке напомене

Како бисмо добили увид у статус изузетно полисемичних лексема и распрострањеност њихових значења у савременом српском језику и утврдили њихову актуелност проверили смо све полисемичне лексеме у неколико репрезентативних контролних извора.³ Један од њих је *Фреквенцијски речник савременог српског језика* (Костић 1999, Костић 2001) (даље: ФРЂК) који је настао на основу узорка од 6.000.000 речи из периода од почетка 20. века наовамо. Овај речник садржи око 60.000 одредница, односно 240.000 граматичких облика (в. Јакић 2010: 509) и обухвата пет функционалних стилова – литерарну прозу, поетске текстове, дневну штампу, научне текстове и политичке текстове (ФРЂК, XXXI).

Други контролни корпус представљао је *Фреквенцијски речник савременог српског језика – полазне основе новије српске прозе* из 2004. године (даље: ФРССЈ), ауторâ Смиљке и Драгољуба Васића у коме је пописана лексика коју су користили српски романописци с краја 20. века, добитници НИН-ове награде⁴, као и лексика четворице јеванђелиста. Овај речник бележи 23.189 лексичких одредница, односно 456.376 текућих речи.

Затим, све полисемичне лексеме проверили смо и у *Корпусу савременог српског језика* (даље: Корпус) који је настао као резултат рада на пројекту *Математичка и рачунарска лингвистика* на Математичком факултету у Београду. Проверу смо вршили на основу анотираног корпуса из 2013. године који садржи 122 милиона речи. Изворе чине текстови из домаћих књижевних дела, научни радови и уџбеници, преведена књижевна дела, штампа, сви из периода после 1950. године (Витас и др. 2003: 98). Овај корпус је због свог обима, лакоће претраживања и могућности компјутерске обраде података један од најпогоднијих за лингвистичка истраживања савременог језика. За претраживање тражених лексема користили смо поље означено као „напредна претрага”, укуцавањем

³ Фреквенцијским речницима и Корпусу замера се што не садрже живи говор, свакодневну комуникацију те нису погодни за све врсте лингвистичких истраживања (в. Крајишник 2005: 43; Радовић Тешић 2009: 251).

⁴ Реч је о истакнутим српским књижевницима: Милораду Павићу, Светлани Велмар Јанковић, Давиду Албахарију, Миловану Данојлићу, Данилу Николићу, Максимилијану Еренрајх Остојићу, Владимиру Арсенијевићу.

тражене леме. Међутим, иако се Корпус назива аотираним, подаци које смо добили на овај начин нису прецизни већ се могу узети као оквирни, најпре због чињенице да због бројности нисмо ручно проверавали сваки пример пошто су код тражених лема уочене грешке. Осим тога, код фреквентних лексема се често поклапају граматички облици више врста речи (хомоформи) или више хомонимних лексема (нпр. облици придева *добар* и прилога *добро*, именице *над* и глагола *падати*, глагола *бити*¹ и *бити*² итд.). Дакле, иако је начин претраживања назван напредном претрагом, подаци често нису тачно презентовани. Тада смо били принуђени да прегледамо и појединачне облике речи, али смо због њихове велике фреквентности често узимали просек који је утврђиван прегледом неколико хиљада примера. На неке од таквих случајева смо у раду посебно указивали у напоменама. Стога се подаци који се налазе уз већину од укуцаних лема не могу узети као прецизни, али на основу њих можемо утврдити однос најфреквентнијих и семантички најбогатијих лексема у српском језику. Зато смо податке из Корпуса давали поред одговарајућих података из поменутих фреквенцијских речника.

Статус значења изузетно полисемичних лексема проверавали смо и прегледом *Асоцијативног речника српскога језика* (АРСЈ), који је објављен 2005. године, ауторâ П. Пипера, Р. Драгићевић и М. Стефановић. У АРСЈ су представљене вербалне асоцијације српске омладине на основу 600 одабраних речи-стимулуса из двадесетак доминантних тематских група (боје, звуци, облици, делови тела, емоције, особине, простор, време итд.) (АРСЈ: 97). Показало се да семантички најбогатије лексеме из наше грађе (посебно глаголи) готово нису заступљене у овом речнику, те нам овај речник није могао користити у свакој прилици. Стога смо се за допуњавање података послужили и *Обрнутим асоцијативним речником српскога језика* истих аутора (ОАРСЈ), који је објављен 2011. године, а у коме су као речи-одреднице дате реакције испитаника на стимулусе из АРСЈ. Овај извор је био од значаја приликом утврђивања статуса значења семантички најбогатијих лексема у савременом језику, као и актуелности оног значења које је у РСАНУ дато као примарно.

Семантички најбогатије лексеме потражили смо и у списку који је В. Крајишник (2016) дала као лексички минимум српског језика као страног. Овај

извор смо узели у обзир полазећи од претпоставке да је базична лексика која представља минимум који сваки странац треба да познаје управо она која се највише користи, а претпоставили смо да је таква лексика и реализовала велики број значења у РСАНУ.

И на крају, статус примарних значења неких семантички најбогатијих лексема проверавали смо и анкетом којој смо подвргли 35 изворних говорника српског језика (нелингвиста). Ова анкета је послужила као провера у случајевима када нам се чинило да је значење које у РСАНУ дато као примарно удаљено од оног које је са савременог аспекта доминантно или када се чинило да има више доминантних значења (такви су нпр. случајеви са лексемама *баба*, *извод* итд.).

5. Структура рада

Рад се састоји из 13 тематских целина неједнаког обима. После *Увода* (1–14) у ком су представљени предмет, циљеви и методологија истраживања и дате опште техничке напомене, следи *Теоријски оквир* (15–38) у ком се објашњавају основни појмови који се тичу полисемије, наводе разлози за полисемичност лексема и дају опште карактеристике основног лексичког фонда. Следе поглавља у којима се даје преглед *Досадашњих истраживања полисемије у речницима* (39–50) и *Опште напомене о лексици* која је пописана и описана у РСАНУ, као и поређење овог речника са другим репрезентативним речницима српског језика (51–55). У поглављу *Квантитативне карактеристике лексема које имају велики број значења* (56–64) дају се подаци о укупном броју лексема у досад објављеним томовима РСАНУ, као и подаци о броју лексема са најмање 15 значења. У оквиру поменутог поглавља представљена је и подела изузетно полисемичних лексема према утврђеним зонама полисемичних лексема, издвајањем три зоне: граничне (која обухвата лексеме које имају између 15 и 20 значења), централне зоне (у којој су лексеме у распону од 21 до 40 значења) и зоне изразите полисемије (са лексемама које су реализовале више од 40 значења). На овом месту је дат и однос броја лексема према врстама речи.

Затим следе истраживачка поглавља. У шестом делу, *О етимологији лексема које имају велики број значења* (65–69), анализирано је порекло лексема

које имају најмање 15 значења, а у седмом *Нормативни и функционалностилски статус лексема које имају велики број значења* (70–80). Осма целина за предмет има *Опште творбене карактеристике лексема које имају велики број значења* (81–97), а овде је представљена творбена структура лексема из грађе и донет закључак о творбеном профилу изузетно полисемичних лексема у РСАНУ. Задатак у деветој целини, *Тематске групе лексема које имају велики број значења* (98–109), био је да се утврди којим семантичким категоријама припадају лексеме са највише значења.

У десетом, по обиму највећем делу, који носи наслов *Лексичко-семантичка анализа лексема које имају велики број значења* (110–500), лексеме су анализиране према врстама речи, а потпоглавља носе називе *Именице*, *Придеви*, *Глаголи* и *Остале врсте речи*. У оквиру наведених потпоглавља лексика је подељена на лексичко-семантичке групе и на основу анализе полисемантичких структура лексема у групама изнети су могући разлози за њихову изузетну полисемичност. На крају се у поглављу *Закључак* (501–533) сумирају резултати истраживања, а потом се даје списак *Литературе и извора* (534–564) и *Индекс лексема које имају велики број значења* (565–579).

II. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

1. Полисемија као предмет лингвистичких истраживања

1.1. Дефиниција полисемије.

Под **полисемијом (вишезначношћу)** подразумева се способност једне лексеме да се реализује у више значења, она представља централну лексичку појаву која је својствена лексемама општег лексичког фонда.⁵ Зато је проучавање полисемије од фундаменталног значаја за све врсте семантичких истраживања језика (Нерлих–Кларк 2003: 3). С. Улман каже да је у основи полисемије чињеница да неке речи имају мрежу више узајамно повезаних значења и да полисемија представља стожер семантичке анализе (Улман 1957: 117).

Са друге стране, под **моносемичним (једнозначним)** подразумевају се лексеме које имају једно значење, а моносемичност је својствена највећем делу фонда којим се именују сродници, већини бројева, терминима (нпр. *волт*, *ампер*), неким семантички неадаптираним речима страног порекла (нпр. *бицикл*, *сако*), неологизмима, појединим застарелим речима, различитим лексемама створеним из стилских потреба и неким веома специфичним речима (в. Шански 1972: 29; Денисов 1984: 142; Згуста 1991: 63; Гортан Премк 1997: 41–42). Међутим, упркос томе што имају једно значење, једнозначне лексеме су способне за денотативно варирање, што зависи од тога који предмет или коју ситуацију у контексту они представљају, чувајући притом јединство појмовног садржаја. Њихово денотативно варирање заснива се на различитим употребама тог једног значења.

Термин **полисемија** први пут помиње М. Бреал 1897. године у свом делу *Опита лингвистика* и дефинише је као појаву употребе једне речи у два значења или више значења. Према Бреалу, полисемија је пре свега дијахронијски феномен, настао као последица семантичких измена. Реч кроз употребу добија ново значење, али се новим значењем не елиминише старо. Стога је полисемија, према

⁵ О полисемији као о једној од централних области лексикологије постоји богата домаћа и инострана литература (нпр. Најда 1975; Лејкоф–Џонсон 1980; Круз 1987; Фомина 1973; Кузњецова 1989; Апресјан 1995а, 1995б; Шмељов 1973; Ивић 1982; Радовић Тешић 2009; Ристић 2012; Дешић 1990; Гортан Премк 1997; Драгићевић 2007; Ољховска 2015 итд.).

Бреалу, резултат паралелног постојања нових и старих значења, а приликом употребе неке лексеме, контекст елиминише друга могућа значења о којима није реч (Бреал 1897: 154–157). Бреал ментални статус лексичког значења повезује директно са функцијом спознаје, тј. она је одраз и реконструкција искуства (нав. дело: 273). Према Бреалу, закон семантичке промене није стриктно правило без изузетка, већ представља тенденцију људског когнитивног апарата да функционише на одређени начин.

У руској литератури се осим термина **полисемија** и **многозначност** користи и термин **семантичка деривација** (в. Зализњак 2001: 13–25). Међутим, А. Зализњак напомиње да лексиколошка пракса показује да се овај термин не користи да означи семантички процес, него резултат тог процеса, тј. „конкретне факте семантичких измена, од којих сваки може бити назван 'семантичком деривацијом'” (2001: 14). У руској литератури се прави и значењска разлика између термина **полисемија** и **многозначност**. Док је полисемија резервисана за означавање способности лексеме да има више значења, многозначност је шири појам те обухвата и ниво речи, односно полисемију, али и ниво исказа (Зализњак 2004: 21–22). Са друге стране, у раду Грињев-Грињевич–Сорокина (2015) истиче се друга врста дистинкције између ова два појма. Имајући у виду семантичко обележје које носи суфикс *-ост* (означавање својства), термин **многозначност** се користи да опише својство лексеме, а термин **полисемија** лексичку појаву, а ове две категорије се, са аспекта филозофије и логике, не могу изједначавати, те се закључује да термини полисемија и многозначност не припадају истим категоријама (2015: 53). И Л. Згуста указује на могућу појаву збрке приликом употребе термина полисемија када се та реч користи да означи „све могуће смислове које ријеч има” (1991: 63), те је, како каже Згуста, можда боље у овом значењу говорити о потпуном или полисемичном или вишеструком значењу (нав. дело).

Према речницима српског језика, први део термина, **поли-** односно **више-**, указује на мноштво онога што значи други део сложенице. Тако је у РСАНУ одредница **више-** дефинисана следећи начин: „као први део сложенице означава да има већи број онога што значи основна реч сложенице” (*вишеатомни, вишевековни, вишегласје, вишеженство*), док је одредница **поли-**, према РМС,

дефинисана овако: „као први део именичких сложеница означаје мноштво, вишеструкост онога што други део сложенце значи” (*полиандрија, полигамија, полисиндент(он), политеизам*). Дакле, термин **полисемија (вишезначност)** према речницима српског језика означавао би способност лексеме да има више значења. Стога за наше истраживање наведене дефиниције префиксоида нису сасвим прецизне у случају одређивања првог дела термина полисемија, пошто је полисемична лексема свака која има **бар два значења**, а може их имати и 20, 30 или 50.

Будући да смо грађу за истраживање ограничили на лексеме које имају најмање 15 значења, тема нашег рада су **изузетно полисемичне лексеме**. Наравно, у случајевима када се укаже потреба за темељнијим представљањем неке појаве наводићемо и примере лексема које су у РСАНУ реализовале мање од 15 значења, али ћемо на број њихових значења посебно указивати будући да због квантитативног ограничења нису део наше грађе. У руској литератури срећу се и термини **мултисемија** (према лат. *multus*, означава да је у питању већи број, вишеструкост онога што значи основна реч сложенце) и **мегасемија** (према грч. *megas*, велики) којима се означава способност лексеме да буде реализована у великом броју значења (5–9 значења за мултисемију односно 10 и више значења за мегасемију) (Ољшански 1991: 28). Иако су и ови термини прикладни за наше истраживање, одлучили смо се да термин распрострањен у домаћој литератури додатно прецизирамо у складу са темом нашег рада, те ћемо приликом анализе користити термин **изузетно полисемична лексема** одн. лексема са веома/изразито разуђеном полисемантичком структуром, тј. лексема са великим бројем значења.

Полисемија је сложена појава која се може анализирати и кроз однос према другим лексичким појавама: хомонимији (*коса* ’длаке на глави, власи’ : *коса* ’коса, нагнута страна брега или планине, падина’), моносемији (*војник* : *војниковати*), антонимији (где се могу поредити значења семантички супротстављених лексема, нпр. придевâ *дуг* и *кратак*), синонимији (где се може, на пример, анализирати развој секундарних значења двеју лексема које нису апсолутни синоними (већ су једнаке у неком семантичком остварењу), рецимо, именицâ *закон* и *вера*).

Иако сви поменути односи представљају веома инспиративне теме за истраживање, приликом описа лексема садржаних у речницима у литератури се посебна пажња посвећује односу полисемије и хомонимије због не увек јасне границе између ове две појаве. Хомонимија је утемељена на томе како говорници разумеју и интерпретирају значења и смислове идентичних форми (Згуста 1991: 75). Хомонимија, према Д. Гортан Премк, представља „постојање и могућност постојања двају или више диверзних семантичких садржаја у формално, по спољашњем изгледу истоме облику” (1997: 150). И полисемија и хомонимија су факта језичке синхронije и њихово одређивање се мора сагледати из синхронизског угла (Шмељов 1977: 80; Гортан Премк 1997: 151), хомонимијски однос се успоставља међу лексемама чији се семантички садржаји не могу довести у семантичку кохезију, па били те речи и исте етимологије (Гортан Премк 1997: 151–155). Према Д. Н. Шмељову (1977: 78–79) хомонимија може настати као резултат различитих процеса: фонетских измена током развоја језика (нпр. *лук* ’биљка’ и *лук* ’оружје’), током процеса позајмљивања (нпр. позајмљено *брак* ’мана’ и домаћа реч *брак* ’женидба’), кроз процес распада полисемантичке структуре лексеме (нпр. *болтатъ* ’говорити’ и *болтатъ* ’мешати’), кроз образовање лексема од исте основе (нпр. *ветрянкa* ’ветрењача’ и *ветрянкa* ’оспа’) итд. У англосаксонској литератури готово сваки помен односа полисемије и хомонимије илуструје се лексемама *bank* (финансијска институција) и *bank* (обала реке) (Џонсон 1992: xii; Тејлор 1995: 265; Џекиндоф 2003: 340; Рејмер 2005: 132). Наводи се да поменуте лексеме нису семантички ни на који начин повезане, а да се захваљујући контексту препознаје о којој лексеми је реч – нпр. *My money’s in the bank*; *Let’s go sit by the bank of the river* (Џонсон 1992: xii).

Није увек лако утврдити јасну границу између хомонимије и полисемије, што је посебан проблем у лексикографском поступку представљања двеју формално истих лексема (Драгићевић 2007: 322). Стога се као метод за њихово разграничавање у литератури предлаже комбинација више критеријума: критеријума језичког осећања, етимолошког, творбеног и семантичког критеријума (нав. дело: 322–323).

1.2. Механизми полисемије

На двозначност термина **полисемија** у српском језику указала је Р. Драгићевић (2007: 129) која наводи да он, поред означавања способности лексеме да има велики број значења, представља и заједнички назив за најчешће механизме настанка нових значења лексеме (метафору, метонимију, синегдоху, платисемију).

У литератури се наводе различити типови поделе полисемије. Када се сва нова значења реализују из једног, примарног значења таква врста полисемије се у литератури назива **радијалном полисемијом** (Апресјан 1995а: 182). А. Ј. Шајкјевич (2005) полисемију са једним полазним значењем назива **моноцентрична полисемија** (2005: 144). Следећа слика (Слика 1) графички приказује развој значења лексеме радијалном полисемијом:

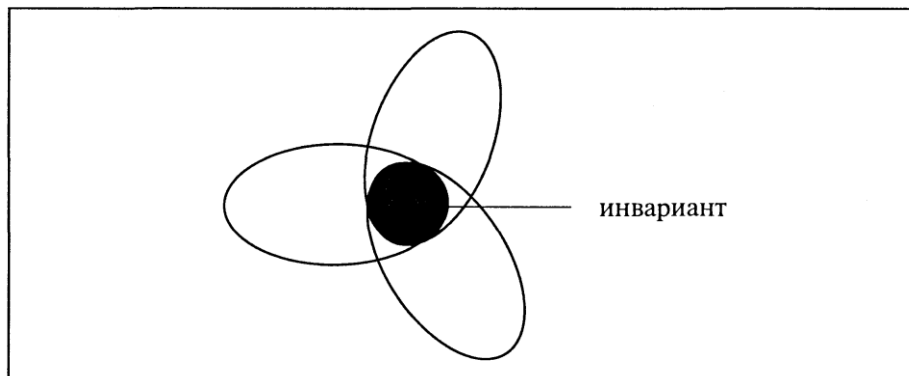

Схема 6. Радијална полисемија и инвариант

Слика 1: Графички приказ радијалне полисемије (преузето из Кронгауз 2005: 126)

Пример за радијалну полисемију била би нпр. значења именице *маказе*:

1. „метална алатка за резање материјала са две укрштене оштрице, спојене осовином и постављене једна насупрот другој, са дршком подешеном за увлачење прстију, којима се та алатка отвара и затвара при сечењу”
2. покр. „задњи рачвасти крај руде на запрежним колима, сврачине”
3. а. „врста маказасте направе за ловљење риба”. б. покр. „примитивна штипаљка за прикачињање рубља за конопац при сушењу”

4. покр. а. грађ. „део кровне конструкције коју чине две косо постављене греде спојене једним крајем и уљебљене под оштрим углом, слично отвореним маказама (1)“.
- б. „унакрсне летве на вратницама или између греда (ради ојачања конструкције)“ итд.

Знатно је ређи случај када свако наредно значење настаје из претходног, што је пример за **ланчану полисемију**, која се, у чистом виду, јавља веома ретко (Апресјан 1995а: 182). На Слици 2 графички ћемо представити ланчану полисемију, а пример показује повезаност значења А и В преко значења Б.

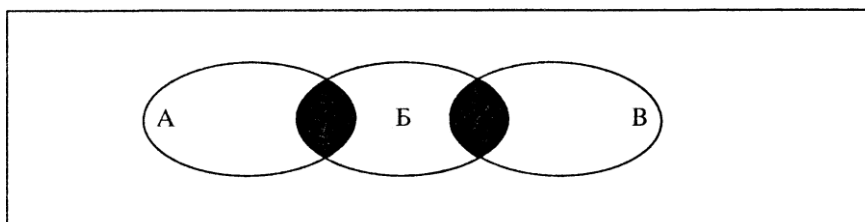

Схема 7. Цепочечная полисемия

Слика 2: Графички приказ ланчане полисемије (преузето из Кронгауз 2005: 127)

Као пример ланчане полисемије можемо навести нека значења именице *огњиште*:

1. а. „оивичени, отворени простор у приземљу сеоске куће где се ложи ватра (за кување хране и др. и за загревање просторије)“.
2. покр. а. „део у кући или одељење у којем је огњиште (1а), где се кува, једе, борави“;
3. фиг. а. „родни, породични дом, кућа“. б. „родни крај, постојбина, завичај; домовина, отаџбина“.

Најчешћи случај реализације значења полисемичних лексема јесте комбинације ова два модела назван **радијално-ланчана полисемија** (Апресјан 1995а: 182). Када се значења једне лексеме развија из два семантичка центра или више таквих центара, А. Ј. Шајкјевич предлаже термин **полицентрична полисемија** (2005: 144). Највећи проценат лексема своју полисемантичку структуру шире радијално-ланчаном полисемијом.

Полисемија се дели и према регуларности настајања нових значења. Тако код Ј. Д. Апресјана налазимо термине регуларна и нерегуларна полисемија (1995а:

190–191). Апреcјан даје следећи дефиницију **регуларне полисемије**: „Полисемија лексема А са значењима a_i и a_j назваће се регуларном, ако у датом језику постоји још једна лексема В са значењима b_i и b_j која се семантички међусобно диференцирају онако како се разликују a_i и a_j , при чему нема синонимичности на релацији $a_i - b_i$ и $a_j - b_j$ ” (1995а: 189).⁶ Тако се, наставља Апреcјан, код многих придева који имају значење „који има особину онога што је означено основом” јавља и значење типа „који функционише помоћу онога што је означено речју у основи” (нпр. *водена кап/турбина*) (1995а: 190). Секундарна значења настала овим путем су системска, очекивана и предвидива, те овај тип полисемије представља **метонимију** (Скљаревска 1987: 59; Драгићевић 2007: 132–133). Са друге стране, полисемија се, према Апреcјану, назива **нерегуларном** ако се семантички однос који постоји између a_i и a_j не може наћи ни у једној другој речи датог језика, изузев у синонимним лексемама (нпр. *лопатица* је назив за плjosнату троугласту кост на горњем делу леђа и за оруђе дугачке дршке које служи за копање земље) (Апреcјан 1995а: 190). Овај тип полисемије се најчешће реализује индивидуално, насумично, тј. карактеристичан је за једну лексему, стога је ова врста полисемије пример за **метафору** (Палмер 1976: 66; Круз 2000: 113; Драгићевић 2007: 132–133). У когнитивној лингвистици метафора се схвата као велика структурна сила заслужна за семантичке промене (Свитсер 1990: 19), као важан појмовни систем.

Осим наведених, највише анализираних начина ширења полисемантичке структуре у литератури се помиње још неколико. Један од њих је **синегдоха** за коју у литератури постоји неслагање око тога да ли је самостални вид преноса номинације или је подврста метонимије. Тако је нпр. Реформатски, Дубо и Калинин издвајају као посебан лексички механизам, али се углавном анализира као подврста метонимије (Бирих 1995: 17). У домаћој литератури као самостални лексички механизам синегдоху је посматрала Д. Гортан Премк (1997: 79–85) наглашавајући да, за разлику од метонимије, код ње нема регуларности, већ захвата појединачне лексеме. Док код метонимије долази до мутације архисеме и десемантизације неких сема, синегдохи је својствена мутација и измена архисеме

⁶ Осим овог термина, у англосаксонској литератури се за регуларну полисемију срећу и термини проширени смисао (*sense extension*) (Копстејк–Бриско 1996: 16) и трансфери значења (*transfers of meaning*) (Нинберг 1996: 110).

и развитак нових диференцијалних сема (нпр. *лице* као део тела → *лице* као људска јединка).

Још један од заступљених начина добијања нових значења лексема је **латисемија (широкозначност)**. О овој лексичкој појави у српском језику први пут је говорила И. Грицкат (1967) дефинишући је као појаву да се сва значења једне лексеме доживљавају као примарна. Ово је образложила на примеру придева *велик* наводећи да нема доказа за претпоставку да се овај придев примарно морао односити на просторну димензију јер су „сва значења придева *велик* у ствари само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога с којом речју та основна реч контактира” (Грицкат 1967: 224).⁷

Као пример латисемије можемо навести значења глагола *играти*:

1. 1. а. „занимати се, забављати се, бавити се каквом дечјом, друштвеном, карташком и сл. игром (уопште или у одређеној прилици); знати, умети изводити такву игру”.
2. а. „поскакивати, покретати се по одређеном ритму, плесати; изводити дату игру, плес, коло”.
3. а. „бити захваћен убрзаним рефлексним покретима, дрхтавицом, подрхтавати, трести се, грчити се, трептати”
4. а. „(о коњу) скакати, поскакивати; цилитати се; изводити научене, дресиране покрете”.
5. а. „тумачити, интерпретирати позоришну, филмску и сл. улогу, представљати, глумити”
итд.

Термин **широкозначност** се у науци о језику употребљавао и раније, али са нешто друкчијим објашњењем. Њега први пут помиње 1963. године. Н. Н. Амосова (1963: 114–115) која под широким значењем речи подразумева „значење које поседује максимални степен општости, које се испољава у основном облику само изван контекста, а у контексту добија извесно сужавање и конкретизацију”. Широкозначност лексеме садржи у себи све могућности различитих конкретизација, условљених контекстом. Контекст конкретизује, али не мења и не елиминише широкозначност лексеме, које остаје основа сваког подзначења.

⁷ Д. Гортан Премк је првобитно под латисемијом подразумевала појаву везану за лексеме чија су значења веома блиска да се у свести говорника не раздвајају, али се хијерархијски разликују (нпр. *глава* човека и *глава* животиње) (Гортан Премк 1997: 60).

Амосова наводи именицу ствар (*thing*) као пример широкозначне именице, која изоловано означава „сваки предмет, производ, појаву која материјално или физички постоји”, али у разним контекстима добија различита прецизирања. Широко значење имају и глаголи *имати*, *дати*, *узети*, *правити* (*have*, *give*, *take*, *make*) и још неки (нав. дело).

Најпродуктивнији начин ширења полисемантичке структуре код деривата јесте **понављање истог творбено-семантичког модела** (Гортан Премк 1997: 132–136). Значења настала на овај начин формирају се независно једно од другог, понављањем истог творбеног модела. Пример за овакав тип полисемије била би значења лексеме *крилаш*:

1. мит. а. „крилати коњ”. б. „анђео”.
2. „птица са великим крилима (обично орао, соко)”.
3. покр. „слепи миш, шишмиш”
4. зоол. у мн. „род изумрлих гуштера с крилима Pterodactyli”
8. покр. „оно што личи, што је налик на крило (целином својом или само неким својим делом)” а. „брк”. б. риб. „врста рибарске мреже”. в. мн. „врста народног веза”. г. „коњски покровач, покривач који је подешен тако да покрива и коњске груди” д. „плуг подешен за орање стрмих обронака”
9. заст. „врста лађе”
10. ист. „бивши аустријски метални новац, ка коме је лик орла са раширеним крилима, талир” итд.

Мање продуктиван механизам полисемије је и **паронимија**, појава да у оквиру полисемантичке структуре постоји значење које по свом семантичком садржају одступа од осталих, а једина његова веза са остатком полисемантичке структуре је формална (Драгићевић 2007: 137) (нпр. значење лексеме *исток* дато под 7, „престанак трајања, крај, завршетак (одређеног временског периода, рада везаног за одређени временски период)”, представља једно од значења лексеме *истек*). У раду Р. Драгићевић може се детаљно обавестити и о другим мање продуктивним механизмима полисемије, као што су дифузност значења, семантичка истрошеност, перспективизација итд. (в. Драгићевић 2003).

Механизми лексичке метафоре и метонимије, као и синегдохе добро су обрађени у домаћој и иностраној литератури на грађи именица, а готово нимало на придевима и глаголима. Разлоге за то, према Р. Драгићевић, треба тражити у чињеници да значење глагола и придева зависи од значења именице на коју се односе, као и да је „тешко типологизовати значења глагола” (2007: 173). Тако издвајамо студију Д. Гортан Премк (1997) о најпродуктивнијим механизмима полисемије који су поткрепљени многобројним примерима из РСАНУ, рад М. Ивић (1982) о регуларној полисемији, као и рад М. Ковачевића (1999) чија се грађа базира на савременим писаним текстовима, а у коме су представљени најпродуктивнији примери лексичке метонимије и синегдохе именица. У руској литератури међу најзначајнијим истраживачима метонимије је Ј. Д. Апријан (1995а: 203–210) који је, следећи Д. Шмељова, разрадио ову лексичку појаву и дао бројне метонимијске формуле засноване на месној, временској и узрочној повезаности лексема. Опсежну студију о метонимији (именичкој и придевској) на руском лексичком материјалу написао је А. Бирих који је изложио преглед класификације метонимијских преноса Е. Гинзбурга на основу категорија ’места’, ’извора’ или ’циља’ и њиховог немаркираног опозита ’објектив’ (1995: 27–30). Општу типологију метонимијских преноса дала је и Е. Падучева (2003), док су Пирсмен и Херартс (2006: 269–316) поделу метонимијских образаца извршили са когнитивнолингвистичког аспекта. У англосаксонској литератури се метафори и метонимији углавном приступа из угла когнитивизма, као менталним механизмима (таква истраживања спроводе, између осталих, Крофт, Дирвен, Ланакер, Херартс, Кевечеш, Барселона итд.).

Ми се у раду нећемо посебно бавити механизмима настајања секундарних значења полисемичних лексема, јер би та важна тема на примеру полисемичних лексема из наше грађе захтевала посебно истраживање, али смо тамо где се то чинило потребним указивали и на начин ширења полисемантичке структуре изузетно полисемичних лексема.

1.3. О квантитативном односу моносемичних и полисемичних лексема у речницима

У српској лингвистичкој литератури наводи се какве су лексеме склоне полисемији, али још увек немамо податке о томе који је удео полисемичних лексема у укупном лексичком фонду на основу података из речника. Наш циљ је да на основу података из РСАНУ представимо инвентар семантички најбогатијих лексема на основу чега можемо, будући да се ради о незавршеном речнику, можемо оквирно проценити за који се проценат лексема у српском језику може рећи да има веома богату полисемантичку структуру.

У литератури налазимо податке о томе који проценат лексема обрађених у неким речницима има више од једног значења. На пример, седмо издање речника енглеског језика *Webster*, у коме су забележене 59.934 лексеме, садржи око 40% лексема са два или више значења (Берд и др. 1987: 226). У раду Берд и др. (1987: 226) наводи се и да се слични подаци могу успоставити за италијански језик, у коме, према неким истраживањима, 38,3% лексема има два или више значења. Према речима Д. В. Качурина (2013), процењује се да је око 80% речи руског језика полисемично, али овај аутор сматра да се тај податак не може сматрати поузданим (2013: 91). У литератури налазимо и податак да у савременом немачком језику, према неким истраживањима, око 80% фонда чине вишезначне речи (в. Ољшански 1991: 15).

У руском језику постоје и подаци о томе који је процентуални удео одређених начина богаћења речничког фонда. Н. З. Котелова је на основу речника нових речи, *Новые слова и значения*, утврдила да се лексички фонд богати различитим поступцима, од којих полисемијом настаје 8–10% нових значења, док је највећи проценат нових лексема добијено извођењем (чак 83,5%). Конверзијом је добијено 0,5% нових лексема, позајмљеница је 6,8%, док је 1,2% лексема настало формирањем неслободних конструкција речи (Котелова 1978, према Мечковска 2001: 105). Оваквих података за српски језик још увек нема.

Са друге стране, не знамо ни тачан број моносемичних лексема у српском језику. Иако подаци из РСАНУ као незавршеног речника не могу дати слику о овом питању, ми смо, као илустрацију, прегледали два тома РСАНУ како бисмо оквирно одредили удео моносемичних лексема у њима – у 15. тому (*недотупав-*

нокавац) нашли смо да је од 9.499 лексема чак око 80% њих реализовало једно значење. Лексеме описане у овом тому углавном су непрефиксирани, изузев оних изведених префиксом *не-* који најчешће означава одрицање основне речи, њену супротност и сл. основне речи (в. Клајн 2002: 177), односно у највећем броју случајева твори лексеме које су у РСАНУ реализовале по једно значење. У четвртој тому РСАНУ (*Д-дугуља*), у којој су лексикографски обрађене лексеме творене продуктивним префиксом *до-*, од 13.973 лексема такође се за око 80% на основу дефиниције може рећи да је моносемично. Ово значи да префикс *до-* најчешће сужава семантику лексеме коју префиксира.

Подаци овог типа постоје за руски језик, али су непрецизни и разликују се од аутора до аутора. О томе извештава П. Н. Денисов (1993: 88) и каже да је према Ф. П. Фиљину две трећине руских речи једнозначно. Са друге стране, С. Н. Муранов је нашао да је моносемично 1,5–2% руских речи (од чега је 85% именица). Коментаришући велики раскорак у проценама ова два аутора, П. Н. Денисов наглашава да је у речнике руског језика укључен велики број једнозначних термина и закључује да је моносемичност концентрисана око специјалних професионалних и термилошких изолованих сфера лексичког система језика (1993: 88).

Мађарски истраживач Ф. Пап успоставио је формулу по којој се може израчунати зависност између обима речника и удела лексема са x значења, и према томе навео да у идеалном случају моносемичне лексеме заузимају половину корпуса лексема забележених у речнику, са два значења су лексеме које чине половину броја моносемичних, са три значења лексеме које чине половину броја лексема са два значења итд. Показало се да се ова формула може применити на речнике малог и средњег обима (Пап 1967, према Ољшански 1991: 44). Биће интересантно у будућим истраживањима проверити важи ли ово правило и за српски језик, нпр. на основу грађе из РСЈ и РМС.

2. Разлози за полисемију

Полисемија је семантичка универзалија дубоко укоренења у структури језика (Улман 1957; Кузњецова 1989: 100). У овој лексичкој категорији садржана

је противречност између бесконачности стварног света, искуства и човекових знања, са једне стране, и ограничених ресурса језика, чулног и менталног склопа човека, са друге (Гак 1976: 76; Ољшански 1991: 11). Колико је немогуће описати све аспекте једног језика истиче и И. Грицкат која каже да је „језик богатији него сва постојећа теорија о њему” (Грицкат 1983: 37). „Ниједан језик не би био у стању да изрази сваку конкретну идеју посебном речју или коренским елементом. Конкретност искуства је неограничена, док су ресурси и најбогатијег језика строго ограничени. Језик је принуђен да повезује бескрајно мноштво значења са ограниченим бројем појмова” (Виноградов 1972: 18).

Историјски гледано, разлог за распрострањеност полисемије је тај што људи радије користе већ постојеће речи у новим значењима него што смишљају нове. Говорници за неки нови појам могу позајмити реч из другог језика или пак нови појам назвати описно (Марфи 2002: 406). Ова појава позната је као закон најмањег напора, који подразумева да говорници штеде своје когнитивне капацитете проширењем значења речи. У свету око нас има више појава него лексема за њихово именовање, па би споразумевање било отежано уколико би сваки појам имао посебно име, пошто људски мозак не би могао да прими толику количину информација услед ограничених когнитивних способности (Најда 1975: 14; Денисов 1993: 84; Драгићевић 2007: 130). Стога полисемија представља „експлоатацију постојећих језичких ресурса”, а овај феномен приписивања постојеће језичке етикете новој представи може се назвати ресемантизацијом (Караман 2003: 49).

А. А. Поликарпов је успоставио модел животног циклуса речи под којим подразумева да свака реч приликом „рођења” у огромном броју случајева поседује само једно значење, тј. јавља се да означи за говорнике нов смисао, најчешће конкретног значења. Током употребе проширује свој семантички потенцијал тако што се „рађају” нова значења од првог и затим од осталих, касније насталих (Поликарпов–Курлов 1994: 63).

Полисемија доприноси и језичкој економији јер се једном речју може именовати више појава у свету који нас окружује. А. Белић (1998: 304) као битну особину језика наводи то да језик „може – кад му устреба и када се прилике за то јаве – употребити какву саставну особину или какав њен прелив, да речју у којој

се они налазе, занемарујући све друго у њима, обележи свој нови случај”. Тако М. Пешикан (1970) истиче да се прецизније лексичко диференцирање примењује у оним категоријама појмова које су од особите важности за живот човека, док се за друге појмове задовољавамо мање рашчлањеним ознакама (1970: 100). Овај навод указује на антропоцентричност језика.

Једно од важних обележја које карактерише полисемичне лексеме, а које се истиче у литератури, јесте и антропоцентричност (на шта се указује у бројним радовима, нпр. Караулов 1987; Вјежбицка 1996; Апријан 1995б; Гортан Премк 1997; Гак 1998; Драгићевић 2008б; Коптјевска Там 2008 итд.). „Речи језика не одражавају увек реалну слику света, већ интересовања људи који га говоре” (Палмер 1976: 22). Човек је процес сазнања започео преко утисака које је примао непосредно преко чула и делова свог тела, те су стога у разним језицима света лексеме којима се описују делови тела, радње које човек обавља уз помоћ свог тела и сл. бројне и спадају међу оне које су семантички најразуђеније. Човек описује појаве у свету преко онога што је њему најближе и најпознатије. Конкретни предмети се пореде један са другим, где чешће коришћен и познатији објекат представља извор именовања новог појма (Херартс 2010: 34). Човек је увек описивао стварност имајући у виду корисност за њега самог, и није било могуће да се такав антропоцентризам не одрази и на лексикон (Телија 1988: 179). Караулов истиче да се не може спознати језик сам по себи, „не гледајући иза његових граница, не окрећући се према његовом творцу, носиоцу, кориснику – према човеку, према конкретној језичкој личности” (Караулов 1987: 7). Видећемо и приликом представљања најбројнијих врста речи из наше грађе да је антропоцентризам једна од основних одлика полисемичних лексема.

Степен полисемичности лексеме директно је зависан од типа и карактера њене семантике. Што је богатији и садржајнији појмовни аспект лексичког значења, то је активнији семантичко-деривациони потенцијал лексеме и виши ниво њене полисемичности. „Семантичке контуре лексеме, унутрашња веза њених значења, њен смисаони обим одређени су граматичком структуром језика. И семантички опсег лексеме, начини повезивања значења разликују се код лексема које припадају различитим граматичким категоријама [...] Синтаксичка

својства лексеме, специфичности њене фразеолошке употребе налазе се у живој вези са различитим значењима лексеме” (Виноградов 1972: 19).

Речи постају вишезначне у процесу историјског развоја језика, који одражава промене у друштву и природи, па се у складу с тиме наше мишљење богати новим знањима. Значења полисемичне лексеме могу бити различита према „узрасту” и степену актуелности у свести носилаца језика одређеног периода – према томе да ли је застарела или је неологизам. У систему значења неких полисемичних лексема могу се уочити значења карактеристична за књижевни језик, затим за одређене територије, различите социјалне слојеве итд. Поглед на њихов квантитативни однос, сличности и разлике асоцијација које су произвеле та значења, представља један од путева изучавања развоја лексике у језику (в. Лапшина 2011: 67).

3. О примарном (основном) и доминантном значењу лексеме

Значење лексеме представља њену реализацију у одређеном семантичком и контекстуалном окружењу. Осим термина значење, у литератури се користи и термин **семантичка реализација** (в. Гортан Премк 1997). **Примарно (основно) значење** лексеме је, по правилу, прототипично и од њега се развијају друга, секундарна значења и подзначења, а оно се у речнику најчешће даје као прво. Примарно значење лексеме представља ослонац и темељ свих других значења и употреба (Виноградов 1977: 171). Л. Згуста (1991: 66–67), на пример, основно значење назива доминантним смислом и наводи да се основни смисао обично повезан са логичким или историјским посматрањем. **Доминантним значењем** назива се оно на основу кога се обично настају нова значења лексеме и значења деривата. На пример, доминантно значење именице глава је примарно значење „део тела човека и животиње“ јер су њиме мотивисана секундарна значења, али и бројни деривати (нпр. *глават, главоња, главан, главати се, главарити* итд.). Са друге стране, како извештава Р. Драгићевић (2001: 19) примарно значење придева *прост*, на основу РМС, „који је лако разумљив“ није и доминантно, јер се већина деривата заснива на значењу датом као **4б** „груб, неодгојен, неотесан“. То значи

да су у неким случајевима секундарна значења продуктивнија и да су, у ствари, она доминантна (нав. дело).

Нису сва значења која се развијају од основног значења њему подједнако блиска, али су сва повезана са њим и мотивисана њиме (Круз 2000: 108; Драгићевић 2007: 134).⁸ Ово правило о прототипичности примарног значења не мора увек бити остварено у лексикографском чланку. За то постоји неколико разлога. Један је да је знатан број полисемичних речи у ствари платисемичан, широкозначан, па постоји више подједнако доминантних и уобичајених значења (уп. Грицкат 1967: 223–226) или пак неколико доминантних значења која се ретко користе (Згуста 1991: 67). Други разлог лежи у чињеници да се семантичка структура лексеме временом мења – једна значења ишчезавају, јављају се нова, или се нека значења која се са савременог становишта сматрају секундарним, могу показати као историјски примарна (Шмељов 1973: 214). У тезаурусним речницима, у зависности од њихове концепције, може се као примарно значење давати оно које је из савременог угла доминантно или пак значење које је етимолошки примарно. У српском језику се, како напомиње Р. Драгићевић, ова два аспекта преклапају, па је етимолошки примарно значење доминантно и са синхронијског аспекта (2007: 134).

Тако се у Предговору првој књизи Речника САНУ о принципу дефинисања наводи следеће: „Приликом набрајања значења трудили смо се да она иду логичним редом, почињући од оног које је данас најобичније и најраспрострањеније јер ово није етимолошки речник, већ речник савременог језика. Ипак, ако је значење које је најближе етимолошком још у широкој употреби, давали смо га на првом месту. За поједина значења трудили смо се да дамо описне дефиниције; тек после описне дефиниције наводили смо изразите синонине, који су – као што је познато – у језицима ређи” (РСАНУ I, XXX).

Узета изоловано, ван контекста, лексема се доживљава у свом примарном значењу у коме најчешће и функционише у реченици (нпр. примарно значење лексеме *глава* је „део тела човека или предњи део тела животиње”). Основно

⁸ Р. Драгићевић (2007: 134–135) наводи да је примарно значење полисемичне лексеме најпродуктивније за настанак секундарних значења и значења деривата, али оно не мора увек бити доминантно када је у питању деривација, тј. деривати могу настати и извођењем од једног од секундарних значења.

значење лексеме је оно које не зависи од контекста, док остала значења имају у себи семантичке елементе главног, основног значења, али су придодала и елементе контекста (Курилович 1962, према Шмељов 1973: 211). Д. Н. Шмељов наглашава да је главно значење оно које је највише условљено парадигматски, а најмање синтагматски (Шмељов 1977: 113). Што се једна реч више употребљава у различитим контекстима, што се чешће комбинује са различитим речима, то је већа вероватноћа да ће имати већи број значења. Лексеме које су давно ушле у наш језик и имају велику фреквенцију имаће и већу склоност ка полисемији (в. Дешић 1990: 5; Гортан Премк 1997; Чудинова 1998: 77; Драгићевић 2007: 130). „Лексеме које се чешће употребљавају имају више шансе да ће бити једном употребљене у необичном контексту, а свака таква употреба је први корак ка стицању новог подзначења” (Марковкин 1981: 155).

Изведена значења јављају се само у колокацији са другим речима, реализују се у контексту који објашњава једно од конкретних значења вишезначне лексеме. Некад је минималан контекст довољан да се објасне појединачна секундарна значења вишезначне лексеме: нпр. *мек глас* – пријатан глас, *мек поглед* – питом поглед, *мека рука* – нежна рука, *меко дрво* – лако обрадиво дрво. Различита значења лексеме су, по правилу, међусобно повезана и образују семантички јединствен комплекс, који се назива **полисемантичком структуром лексеме**. Она дакле представља скуп који чине примарно значење и сва секундарна значења лексеме. Повезаност значења полисемичних лексема најбоље одражава системски карактер лексема и језика у целини. Када је у питању полисемија, „kontekst eliminiše iz ukupnog značenja riječi one smislove o kojima se tu ne radi” (Згуста 1991: 71).

У литератури се наводи да постоји неколико основних услова које једна лексема мора испунити да би послужила за именовање новог појма – мора припадати уском делу општег лексичког фонда, мора бити домаћег порекла и позната свима или највећем делу говорника, мора бити проста, неизведена реч или дериват који у свом семантичком садржају има цео или готово цео семантички садржај речи која је у творбеној основи. На број значења лексеме утицаја има и њен семски састав, а полисемија је „последича богатства основног семантичког садржаја, богатства семантичких елемената у њему” (Гортан Премк

1997: 42). Дакле, што је више семантичких компонената укључено у значење лексеме, то ће бити богатији њен семантички потенцијал и имаће више секундарних значења.

Обим речника сваког језика је ограничен, пошто се лексика не развија само захваљујући настанку нових речи, него је и резултат повећања броја значења оних које су већ познате, изумирања једних и појаве нових речи. То води не само квантитативним него и квалитативним изменама лексике. Осим ванлингвистичких фактора, на полисемију имају утицаја и чисто лингвистички фактори – реч се може употребити у пренесеном значењу. Назив се може пренети са једног појма на други уколико они имају неку заједничку карактеристику. У лексичком значењу лексеме не учествују све диференцијалне карактеристике именованог предмета већ само оне које су привукле пажњу говорника у тренутку номинације. Многи предмети имају више заједничких карактеристика које могу послужити као основ за асоцијативно повезивање и пренос номинације са једног појма на други.

4. О општем лексичком фонду

Напоменули смо да полисемичне лексеме представљају лексику општег лексичког фонда, познату сваком просечно образованом говорнику. На чињеницу да лексеме које припадају основном лексичком фонду имају и велики број значења већ је указивано у литератури (в. нпр. Дешић 1990; Денисов 1993; Гортан Премк 1997; Кросли и др. 2010 итд.). Према речима В. В. Виноградова, „основни лексички фонд језика пружа основу за формирање нових речи, тј. представља главну стабилну и структурну основу богаћења и развијања речничког система језика” (1977: 45). Основни лексички фонд српског језика обухвата лексику која је дубоко укорењена у структуру свих словенских језика, која је прасловенског порекла, која има богату полисемију и деривацију и која је фреквентна (в. Предговор АРСЈ: 97; Драгићевић 2007: 122, 130). У ту лексику спадају доминантне тематске групе: боје, звуци, облици, сродство, делови тела, језици, историја, национална култура, савремена техника, храна и пиће итд. (Предговор АРСЈ: 97). Да наша грађа представља најужи део општег лексичког фонда

потврђује и чињеница да је већина наведених доминантних тематских области потврђена и у тематским групама полисемичних лексема из наше грађе (в. поглавље IX).

Сликовиту представу о квантитативним и квалитативним карактеристикама речи које у свом основном вокабулару има сваки просечни говорник једног језика дао је П. Н. Денисов (1974) (в. Сliku 3):

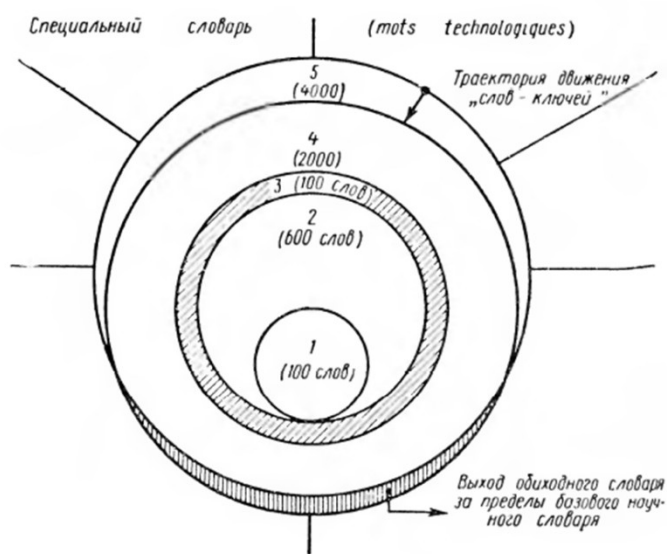

Рис. 3. Схема структуры словарного состава языка [см. 3]

Слика 3: Приказ структуре лексичког састава језика (Преузето из Денисов 1974: 142)

У објашњењу приказане шеме П. Н. Денисов (1974: 141–142) наводи да унутрашње језгро како индивидуалног речника тако и целокупног речничког система чине „базне речи” (поље 1): предлози, везници, речце, заменице и уобичајене полисемичне лексеме (поље 2). Њих је укупно 700 (100 + 600). Језгро је окружено танком опном коју чине речи из разговорног језика (поље 3). Око језгра, по различитим орбитама „врти се” 2.000 речи „великог речника” (vocabulary large) (поље 4). Све ове лексеме заједно (њих 2.800) образују базу реалног разумевања језика једног говорника. У наведена поља може се сместити и већи део лексике која је предмет нашег истраживања, с тим што ће се она допуњавати новим лексемама, према динамици публикавања преосталих томова РСАНУ.

И. Г. Ољшански наводи да, према подацима из фреквенцијских речника, језгро лексичког фонда чине речи које су најкраће, најстарије по пореклу,

морфолошки најпростије и које карактерише најшире значење (1991: 275). Осим ових, природно је да се у језгру лексикона нађу и речи сложеније морфолошке структуре, млађе по пореклу и једнозначне (Кропотова 2006: 108).

Све лексеме из наше грађе (уз изузетак неколико нормативно обележених, покрајинских) представљају део активног лексичког фонда. „Лексичке реализације које налазимо у текстовима и живом говору представљају не само активни лексички фонд него и лексички потенцијал. Активним фондом можемо сматрати лексику коју знамо као нормалне речи свог језика, који носимо у сећању, док потенцијал представљају активне могућности, лексичке изражајне јединице које немамо у памћењу као већ некад реализоване, али знамо како се могу направити и шта имају значити” (Пешикан 1970: 118–119). На пример, у лексички потенцијал бисмо могли уврстити деривате различитих лексема који су асоцијативно повезани са мотивном лексемом (тако се *брисачем* теоретски може назвати сваки предмет који служи за брисање, људи који у оквиру свог посла обављају ову радњу; затим, дериватима од назива за боје могу се назвати најразличитији појмови који у својој структури имају дату боју (нпр. *зелењак* је назив за различите животиње, *жутицом* се зову различите воћке и сл.) – то показују и полисемичне лексеме из наше грађе (в. поглавље X, 2).

Још је Н. М. Шански (1972) изнео тврдњу да најужи део општег лексичког фонда руског језика чини општесловенска лексика. Он наводи и тематске групе лексема из општесловенске базе (Шански 1972: 30–31) и каже да највећи број таквих лексема чине именице – оне које означавају делове тела човека и животиња (нпр. *зуб, коса, лице*), родбинске односе (нпр. *мајка, отац*), одсечке времена (нпр. *дан, година*), природне појаве (нпр. *ветар, вода, земља, камен*), руде које се највише експлоатишу (нпр. *злато, сребро*), оруђа (нпр. *весло, вретено*), домаће и дивље животиње (нпр. *крава, врана, вук*) итд. Од глагола су доминантни они који означавају, како радње и стања неопходне за живот, тако и индустријске и друштвено-политичке активности (нпр. *седети, ићи, пити, ковати, ратовати*). Придеви заједнички свим словенским језицима именују физичка својства човека и животиња (нпр. *млад, стар*), духовна својства човека (нпр. *мудар, добар*), боје (нпр. *бео, жут*), својства и карактеристике различитих појмова (нпр. *десни, дубок, кисео*). Затим, свим словенским језицима заједнички

су и бројеви, многе заменице, прилози, велики број немотивисаних предлога и везника итд.

Наведене групе базичних лексема које је Шански изложио за руски језик потврђене су и у нашој грађи, те можемо рећи да су лексеме (пра)словенског порекла најчешће и семантички веома богате.

5. Зипфови закони

Значајне податке за упоређивање резултата који се тичу најужег дела општег лексичког фонда можемо добити и из квантитативне лингвистике која се, између осталог, бави различитим статистичким поступцима у циљу анализе вокабулара једног језика. Поменућемо Зипфове законе у којима се указује на статистичке правилности у језику (Зипф 1949: 22–34). Први Зипфов закон говори да је однос између места речи на фреквенцијској листи и учесталости њене употребе у тексту константан, односно да је фреквенција дате речи обрнуто пропорционална њеном рангу фреквенције. Најфреквентнија реч у репрезентативном корпусу појавиће се два пута чешће од наредне речи према рангу фреквенције. То значи да изузетно фреквентних речи има веома мало, док су бројније речи које се ређе употребљавају.

Други Зипфов закон каже да је број значења једне речи једнак квадратном корену фреквенције њеног појављивања (Зипф 1949: 27), што значи да најфреквентније речи имају и највише значења. Ово правило смо проверавали приликом анализе семантички најбогатијих лексема, испитивањем фреквенције семантички најбогатијих лексема у одабраним фреквенцијским речницима и Корпусу (в. поглавље X). Према трећем Зипфовом закону подразумева се да су речи са највише појављивања кратке (нав. дело). Ово правило је већ потврђено у различитим фреквенцијским речницима, те су најфреквентнији везници, предлози, речце, који су и формално најкраћи (уп. ФРССЈ, ФРЂК). У основи Зипфових закона лежи принцип најмањег напора, јер се говорник труди да што више каже са што мањим утрошком енергије. С друге стране, принцип језичке економије утиче на то да једна реч добије нова значења која се са постојећим повезује различитим аналогијама.

6. О листама основних концепата

Као корисни извори за утврђивање лексичко-семантичких уопштености могу послужити и радови М. Сводеша (1972) и А. Вјежбицке (Годард–Вјежбицка 2014). Ови аутори су предложили листе основних лексема, концепата који се могу наћи у великом броју језика у истом значењу и на основу којих се може претпоставити да постоји нека врста универзалности лексичког система.

М. Сводеш је предложио листу 100 основних лексема заједничких свим језицима на основу којих би се идентификовао стабилан узорак лексема које се могу користити за лексичко-статистичку анализу. Сводеш је приликом бирања базичних лексема имао у виду да оне треба да описују универзалне и једноставне појмове, квалитете и активности, који су у најмањој могућој мери зависни од одређене средине и културног стања групе (Сводеш 1972: 275). Како наводи Сводеш, у овај списак су укључене заменице, лексика којом се изражавају квантитативност, делови тела и активности које се обављају деловима тела, покрети, нека општа својства као што су величина, боја итд. (нав. дело). Такође, он наводи да различити језици не могу имати прецизне семантичке еквиваленте за сваку од наведених категорија. Како истиче К. Годард (2001: 5), Сводешов приступ је чисто прагматичан и индуктиван.

Сводешову листу чине следеће лексеме (Сводеш 1972: 271–284): *ја, ти, ми, ово, оно, ко, шта, не, све, многи, један, два, велик, дуг, мали, жена, мушкарац, особа, риба, птица, пас, ваика, дрво, семе, лист, корен, кора, кожа, тело, крв, кост, маст, јаје, рог, реп, перо, коса, глава, уво, око, нос, уста, зуб, језик, канџа, стопало, колена, рука, стомак, врат, груди, срце, јетра, пити, јести, гристи, видети, чути, знати, спавати, умрети, убити, пливати, летети, ходати, доћи, лагати, седети, устати, дати, рећи, сунце, месец, звезда, вода, киша, камен, песак, земља, облак, дим, ватра, пепео, запалити, пут, планина, зелен, жут, бео, црн, ноћ, топло, хладно, пун, нов, добар, округао, сув, име.*

Наведена листа садржи лексеме које означавају базичне односе међу људима, делове тела, биљке и њихове делове, животиње, основне радње, боје, димензије. Око трећине лексема са овог списка нашла се и у нашој грађи. То

говори да су лексеме за које се може рећи да су базичне, универзалне често и семантички веома богате. Такође, наведене области у оквиру којих су распоређене издвојене лексеме издвојили смо и ми приликом разврставања лексема из наше грађе.

А. Вјежбицка је успоставила базу семантичких примитива, простих концепата који су заједнички свим језицима и који чине природни семантички метајезик. Ово, према речима Д. Херартса (2010: 128), представља најнапреднији покушај у савременим семантичким истраживањима да се успостави инвентар универзалних базичних концепата. Примитиви представљају основне, базичне појмове преко којих се могу дефинисати сви други појмови. Списак који даје А. Вјежбицка чини око 60 простих концепата: *ја, ти, неко/особа, нешто/ствар, људи, тело, врста, делови, овај, исти, остали, један, два, нешто, све, много, мало, добар, лош, велик, мали, мислити, знати, желети, осећати, видети, чути, рећи, речи, радити, догодити се, померити, додирнути, бити (негде), ту је, бити (нечији), бити (неко/нешто), живети, умрети, када, сада, пре, после, дуго времена, за кратко време, за неко време, тренутак, где (место), овде, горе, доле, далеко, близу, ван, унутра, не, можда, моћи, зато, ако, веома, више, на тај начин* (Годард–Вјежбицка 2014: 12). Број примитива на овом списку је значајно порастао у односу на првобитни који је А. Вјежбицка предложила 1972. године и који је садржао 14 концепата, а у наведеном списку је преостало десетак првобитних (Херартс 2010: 129). За разлику од Сводешове листе, база семантичких примитива А. Вјежбицке у потпуности је резултат семантичке анализе (Годард 2001: 5). Сама Вјежбицка (1996) напомиње да је листа концепата сама по себи недовољна да се идентификују значења будући да је већина наведених примитива полисемично, те је због тога списак обогатила канонским контекстима, тј. скупом реченица или реченичних фрагмената.

Наведене лексеме могу послужити као полазишта за истраживање и дати неке основне смернице и претпоставке за анализу лексичког система појединачног језика, односно указати на тенденције које постоје у језику, а никако се не могу узети као коначне и несумњиве будући да сваки језик има своје законитости. На ту чињеницу указује и К. Годард (2001: 57) истичући да се и у језицима у којима на први поглед постоји еквивалентност могу наћи и разлике.

Наведени спискови базичних лексема користили су нам приликом поделе лексема на ЛСГ, јер смо пошли од претпоставке да ће се у оквиру базичних категорија свакако наћи и лексеме са великим бројем значења.

7. Преглед основних термина коришћених у истраживању

Даћемо преглед основних појмова које користимо у истраживању:

полисемија – способност једне лексеме да се реализује у великом броју значења;

изузетно полисемична лексема – лексема које је у РСАНУ реализовала најмање 15 значења (у која су укључена и подзначења);

значење лексеме/семантичка реализација – реализација лексеме у одређеном семантичком и контекстуалном окружењу. Разликујемо основно значење и секундарна значења;

примарно (основно) значење/примарна (основна) семантичка реализација – значење које је у лексикографском чланку даје као прво, под тачком **1(а)**. Основно значење је, по правилу, прототипично и од њега се развијају друга, секундарна значења и подзначења;

доминантно значење – значење из кога најчешће настају нова значења лексеме и значења деривата те лексеме;

секундарна значења/секундарне семантичке реализације – сва остала значења у лексикографском чланку дата иза основног;

полисемантичка структура лексеме – скуп свих значења лексеме који се састоји од примарног (основног) и секундарних значења.

III. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ПОЛИСЕМИЈЕ У РЕЧНИЦИМА

На корисност испитивања полисемије лексема које имају различит број значења статистичким методама указали су у руској лингвистичкој литератури Н. П. Денисов (1984, 1993), И. Г. Ольшански (1991) и Ј. А. Чудинова (1998) наводећи да термин **вишезначна реч** (многозначное слово) обухвата веома широк опсег лексема различитих по својствима, па се тако могу истраживати карактеристике лексема са минималним, средњим и максималним бројем значења.

Дескриптивни речници представљају један од основних и најважнијих извора за сваковрсна лингвистичка истраживања – семантичка, синтаксичка, творбена, фразеолошка итд., али су и важан инструмент којим се користе преводиоци, лектори итд. На основу речника сазнајемо о семантичкој, граматичкој и употребној вредности лексеме, као и о њеном односу са другим речима уз које стоји (Драгићевић 2007: 32). Стога ни не чуди тврдња Н. Ј. Шведове да се лексикографски чланак може сматрати научним радом посебног, веома концизног семантичко-синтаксичког реда (Шведова, према Денисов 1984: 142). РСАНУ свакако представља драгоцен извор за све врсте језичких, културолошких и сл. истраживања. У литератури се истиче да између лексикографије и лексиколошке теорије треба да постоји узајамна инспирација јер су обе дисциплине подједнако важне (Херартс 2001: 6).

У српском језику постоји више студија и радова посвећених теоријској лексикографији. „Теоријска разматрања у овој дисциплини заснивају се на утврђивању системских појава у обради речничког текста, тј. утврђивању језичких, али и других, нејезичких чињеница, како би се училе класе и модели који се могу системски представити у одговарајућим типовима речника” (Јовановић В. 2016: 62).⁹

⁹ Поред необјављених Упутстава за израду РСАНУ, као важна дела посвећена лексикографији поменућемо, између осталих, зборнике *Лексикографија и лексикологија* (1982, 1984, 2002), монографије Д. Гортан Премк *Полисемија и организација лексичког система у српском језику* (1997) и М. Радовић Тешић *С речима и речником* (2009), *Приручник лексикографије* (Згуста 1991), као и колективну монографију *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (2014).

У српској науци о језику разним проблемима који произлазе из вишезначне природе лексема бавило се више аутора. Полисемијом у српском језику међу првима се детаљније бавила И. Грицкат. Она је покренула бројна значајна питања која се тичу вишезначности лексема, увела је у српску лингвистику термин платисемија (Грицкат 1967), а такође и разматрала полисемију у оквиру свих врста речи и поставила темеље истраживању ове сложене лексичке појаве. Поред ње, истичу се и радови М. Ивић о регуларности семантичких варирања, о значењима лексема у оквиру одређених врста речи, као и о значењима појединачних лексема (нпр. Ивић 1982, 1995, 2000, 2005 итд.). Д. Гортан Премк у монографији *Полисемија и организација лексичког система у српском језику* (1997) говори о полисемији као сложеној лексичкој појави, о односу полисемије према другим сродним процесима и сл., а у наведеној студији је сабрала своја искуства настала на основу вишегодишњих истраживања у областима лексикографије и лексикологије. Истраживања која су представили научници са великим лексикографским искуством значајно доприносе осветљавању полисемије, јер се у њиховим анализама спајају теоријска знања и практична искуства. Неке од најзначајнијих студија написали су стручњаци који су и сами били или су и даље део ауторског колектива РСАНУ и који су на бази својих лексикографских искустава сачинили текстове на основу којих се извлаче законитости о развоју значења лексема у српском језику. То су, између осталог, истраживања М. Ивић, И. Грицкат, М. Пешикана, Д. Гортан Премк, М. Радић Дугоњић, М. Дешића, М. Радовић Тешић, М. Николића, С. Ристић и др. Полисемија је такође незаобилазна тема лексиколошких уџбеника и приручника. То су, поред осталих, књиге Д. Шипке (1998), Р. Драгићевић (2007), у којима је важан сегмент припао управо обради полисемије.

На одговарајућим местима у раду позиваћемо се на запажања и закључке свих поменутих аутора, док ћемо овде детаљније описати неколико студија којима је предмет анализа семантичких карактеристика полисемичних лексема на грађи из дескриптивних речника српског језика.

Као што смо на почетку навели, рад који нам је био подстицај за истраживање, а који за тему има полисемију српске лексике на примеру лексема лексикографски обрађених у РСАНУ, јесте рад *Из српскохрватске полисемије*

(1990: 3–9) М. Дешића. Поменути рад је био полазиште за успостављање најважнијих хипотеза истраживања – у раду је аутор на грађи из прва три тома РСАНУ проучавао семантичку структуру вишезначних речи, узимајући притом као критеријум број значења која те речи имају. Из одабраних томова је издвојио све лексема које имају 15 или више значења (где је урачунао и подзначења, изразе и пословице). Резултат је показао да 167 лексема има бар 15 значења, те је анализирајући тако добијену грађу извукао неке законитости о полисемији у српском језику. Навешћемо најважније закључке до којих је дошао:

1. у грађи има највише именица и глагола (укупно 139), из чега је извео закључак да речи које врше најважније функције у реченици имају и највише значења;

2. у грађи је највише променљивих речи, што значи да богатство облика има везе са богатством значења;

3. у вези са акцентом, показало се да семантички најбогатије речи имају у својој морфолошкој парадигми сва четири акцента;

4. у грађи је мало страних речи, што значи да је полисемија карактеристика домаћих речи, а од страних речи највише је оних које су дошле посредством турског, затим немачког, француског и италијанског језика;

5. полисемијом се одликују речи из свакодневног живота, које се односе на делове тела или оно што је у вези са деловима тела, на породицу и друштвени живот, на предмете из свакодневне употребе, на животиње и биљке с којима се човек свакодневно среће или се сретао у прошлости итд;

6. готово све речи које је издвојио обичне су за данашњег просечно образованог говорника;

7. неке од вишезначних речи јављају се као главна, носећа реч у бројним изразима, неке у мање њих, а неке ни у једном;

8. вишезначност је одлика и појединих израза;

9. у погледу творбе, није нашао ниједну сложеницу¹⁰, те је извео закључак да су сложене речи мање склоне изразитој полисемији од изведених или простих речи. Такође, налази и да је највише простих речи, а знатно мање изведеница. Код изведеница су продуктивни наставци *-ак, -ик, -ина, -ица*.

¹⁰ Тј. изведеницу, према савременој дериватолошкој терминологији.

10. речи које имају више од 15 значења најчешће имају једносложну или двосложну основу, која има обично до пет фонема. Даљим повећавањем броја фонема најчешће се смањује број значења, што је последица економичности израза која се може применити и на друге језике, те се може назвати језичком универзалијом. На ову појаву још раније је указано Зипфовим законом (Зипф 1949);

11. вишезначне речи имају сложену семантичку структуру: преношење значења врши се различитим поступцима – метафором (нпр. *корито* реке, *језик* ципела), метонимијом (нпр. *бријач* у значењу берберин, *злато* у значењу предмета произведених од злата), синегдохом (нпр. *грло* у значењу „јединка стоке”), преношењем по функцији (нпр. *костур* у значењу чврстих делова који чине основну конструкцију нечега);

12. полисемантичка структура лексеме указује и на друштвене, индустријске промене (нпр. глаголом *косити* означава се и одсецање траве ручно, косом, и машински, косачицом);

13. запазио је да је код неких лексема више значења повезано једним општим значењем (нпр. лексема *кора* има опште значење омотача које се различито конкретизује).

Већина закључака које је аутор изнео у истраживању за нас су представљали полазиште у анализи, почетне хипотезе које на знатно већем корпусу треба да потврдимо или оповргнемо.

У науци о српском језику има велики број значајних студија и радова које за предмет имају полисемију на грађи из речника српског језика и других писаних извора. Семантиком готово свих врста речи бавила се И. Грицкат (в. нпр. 1961а, 1961б, 1967, 1984–1985, 1989, 2000а, 2000б) која се може сматрати једним од најзначајнијих и најкомплетнијих истраживача семантике у српском језику, имајући у виду широк опсег тема које је разматрала и значај резултата које је износила. Већ смо напоменули да је она у науку о језику увела термин платисемија и прва га образложила у раду *Стилске фигуре у свету језичких анализа* (Грицкат 1967). У поменутом раду је, између осталог, успоставила и појам граматикална полисемија којом је означила случај када једна врста прелази у другу (нпр. лексема *више* може бити прилог, предлог и придев), случај када

лексема не прелази из једне граматичке врсте у другу, али јој се мења нека од граматичких категорија (као пример даје двовидски глагол *денути*), као и случај изазван рекцијом глагола (као пример даје глагол *решиити*) (1967: 226). Осим тога, велику пажњу је посветила и семантици глагола, прилога, предлога, везника, а све разматране проблеме је илустровала примерима из РСАНУ или грађом за овај речник. Један од радова посвећен семантици глагола јесте *Одлике глаголског видског парњаиства као семантички индикатори* (Грицкат 1984–1985) где је ауторка, између осталог, указала и на лексикографску праксу да се дефиниција невршених глагола често даје сажетије у односу на дефиницију свршених, јер се сматра да је носилац семантичких вредности свршени глагол (нав. дело: 198).

Могућности диференцирања семантичких служби код везника *а* и *и* представила је у чланку *Семантички потенцијали у неким непроменљивим речима* (2000а), где доводи у сумњу постојање полисемије у традиционалном смислу код неких везника. Везници имајући своје основне значењске функције могу при различитим условима сведочити и о „изменљивости своје семантичке суштине ... прилагођавањем постојећим импликацијама” (нав. дело: 225). Испитујући семантику предлога *за* (Грицкат 2003) запитала се да ли значења леже у самим предлозима или значење постоји само у конкретној синтаксичкој позицији. Њено мишљење је да су неспорна оба вида значењских садржаја, те да се код предлога *за* примећује „здружена семантичка потенција” (2003: 12).

Наведени чланци представљају мали део богатог истраживачког рада И. Грицкат, а на овом месту нећемо даље износити закључке из појединачних истраживања ове ауторке јер ћемо их представљати на одговарајућим местима у раду (в. поглавље X, *Лексичко-семантичка анализа изузетно полисемичних лексема*).

Значајна студија која за предмет има полисемију је поменута студија Д. Гортан Премк *Полисемија и организација лексичког система у српском језику* ауторке (1997), која представља једну од најобухватнијих и најважнијих студија које за тему имају вишезначност лексема у српском језику. У поменутом делу анализирана је организација лексичког система српског језика кроз централни лексички механизам, полисемију. Књига представља сумирање резултата вишедеценијског рада на изradi РСАНУ и истраживачког рада у области

лексикологије. Значајан закључак у поменутој монографији јесте тај да су вишезначности најподложније просте, неизведене речи које су једнореферентне и које у свом семантичком садржају имају велики број сема, а такве речи имају и велики број деривата. За разлику од простих речи, изведенице су двореферентне и имају у свом семантичком садржају мали број сема те стога имају и слабије развијену полисемантичку структуру и творбено се даље слабо развијају.

Веома важна одлика ове књиге јесте и њен практични допринос лексикографском поступку у РСАНУ – у књизи се дају конкретне препоруке како кориговати неуједначености проистекле из вишедеценијског коауторског рада на овом речнику, као и из нових лексиколошких достигнућа. Тако ауторка, између осталог, предлаже укључивање сема колективне експресије у примарно значење лексема које секундарно развијају таква значења, другачији начин обележавања лексике која у исто време припада и општем и специјалном лексичком фонду (обележавањем таквих речи са нпр. **и бот.**, **и зоол.** итд.), доследне и прецизне обраде фигуративних значења итд. Даље, најважнији лексички механизми илустровани су великим бројем примера из РСАНУ, а ауторка даје и бројне теоријске напомене и практична решења у вези са обрадом лексема чија су значења настала деловањем најпродуктивнијих лексичких механизма: метафоре, метонимије, синегдохе и платисемије. Тако, између осталог, ауторка наводи метафоричке обрасце настајања нових значења (1997: 85–109). Према њеним речима, нова значења настају мутацијом архисеме, а најпродуктивније семе које омогућавају овај процес односе се на облик (нпр. *врат* боце, *језик* дима, *витки* торњеве итд.), боју (*златна* корица хлеба), место, положај (*глава* брда, *лице* куће), трансформацију конкретно → апстрактно (*висока* продуктивност), трансформацију апстрактно → конкретно (*симпатична* справа), на семе колективне експресије (*овца* – недужна особа).

У монографији је обрађена и платисемија коју Д. Гортан Премк схвата друкчије него И. Грицкат – под њом подразумева способност примарне лексеме да у својој номинационој реализацији именује два веома слична појма, референта, односно способност лексеме да се номинационо реализује у два семантичка садржаја чије су и архисеме и семе веома сличне (*глава* човека и *глава* животиње) (1997: 61). Ипак, касније је за ову лексичку појаву назвала симилисемијом

(сличнозначношћу) (2002: 105). Говорећи о метонимији, напомиње да је архисема извориште, фокус метонимијских трансформација и да је метонимија процес који се на исти начин развија код свих лексема из групе, због чега се оваква полисемија назива регуларном. Д. Гортан Премк наводи и најпродуктивније типове регуларне полисемије: посуда, направа и сл. у којој се нешто држи, носи → количина која стане у ту посуду (*корна јабука*); део људског тела → површина, висина или ширина коју тај део заузима (*за прст шири*); просторија → намештај у тој просторији (*купила је лепу трпезарију*); биљка ↔ плод ↔ сок (*малина*); звање, достојанство → дужност коју обавља особа са тим звањем → област којом управља таква особа (*капетанство*) итд. (1997: 70–75).

У поменутој студији се анализирају и најпродуктивнији типови синегдохе: 1) употреба имена дела целине за целину (*глава*: део тела → *глава* породице); 2) име ширег појма за ужи појам или име ужег појма за шири појам (*кола*: возило на точковима → возим *кола* (аутомобил)); 3) име једног појма за ужи и шири појам (*народ*: нација, људство, свет уопште, нижи друштвени слојеви; мноштво особа; породица, укућани) (1997: 80). Овде ћемо поменути и важан закључак који ова ауторка даје у вези са смером индуковања значења синегдохом – у литератури се под синегдохом подразумева пренос имена дела какве целине на целину и обрнуто, док Д. Гортан Премк сматра да то обрнуто не постоји, тј. да има само пренос дела целине на целину и то оног најважнијег, који је, на неки начин, симбол целине (1997: 82).

У студији *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику* Р. Драгићевић (2001) на грађи из РМС извршила је творбену и семантичку анализу лексема које у основном или неком од секундарних значења именују особину човека. Ауторка је приликом семантичке анализе придева применила теорију прототипа, асоцијативну методу и анализу упутница како би установила доминантне придеве којима се означавају људске особине. Анализирајући придеве са значењем људских особина у савременом српском језику дошла је, између осталог, до следећих закључака (2001: 250–252):

- више је придева који означавају духовне особине него оних којима се означавају физичке особине;

- придеви који означавају пожељну физичку особину могу означавати позитивну обележеност по изражености неког дела тела (*мишићав, прсат*), сличност са неким или нечим (*змијаст, мачкаст*) или неко друго позитивно обележено значење (*здрав, крепак*);

- придеви који означавају непожељну физичку особину семантички су разуђенији и могу означавати непожељну вредност неког својства које поседују сви људи (*ружан*), карактеристично понашање или физички деформитет (*гегав, крезав*), апсолутно одсуство неке особине (*глув, слеп*), сличност са неким или нечим, обично непожељним (*коњаст, сланинаст*), изузетну наглашеност неког дела тела (*глават, носат*);

- физички деформитети највише привлаче пажњу описивача нечијег изгледа, а затим и истурени, упадљиви делови тела.

Даље, њено истраживање је показало да нема пуне симетрије између пожељних и непожељних физичких особина. Наспрам придева који означавају апсолутно одсуство неког својства нема одговарајућег придева са значењем пожељне особине, што је навело на хипотезу о томе „да нема изразите позитивне обележености у људском изгледу” (2001: 251);

- за означавање духовних особина човека наводи се да нечије понашање у одређеној ситуацији зависи од резултата нашег поређења са прототипом;

- широкозначни придеви се везују за већи број прототипичних ситуација, а експлицитан показатељ широкозначности јесте богата полисемантичка структура;

- најчешће прости придеви општег значења имају способност развијања значења од физичке ка духовној особини, а њихово значење је често значење општег утиска о нечијем физичком изгледу. Са друге стране, придеви који примарно означавају духовне особине најчешће не означавају секундарно физичке људске особине, јер је полазиште за метафоричку асоцијацију обично у некој конкретној, уочљивој димензији (као што су боја, облик, положај итд.).

У наведеном истраживању Р. Драгићевић констатовано је да су придеви *добар* и *леп* прототипични придеви којима се означавају људске особине. Првим се у основном значењу именује духовна особина, другим физичка. Међутим, како наводи Р. Драгићевић (2001: 198), скоро сва секундарна значења ових придева су иста, односно придеви су међусобно заменљиви (тако се у истом значењу могу

употребити синтагме *лепа хаљина* и *добра хаљина*, *лепа забава* и *добра забава*, *лепо владање* и *добро владање* итд.). Ову појаву она објашњава њиховом, у извесном смислу, десемантизацијом услед фреквентне употребе. „Фреквентна употреба придева *добар* и *леп*, као и дубока утемељеност ових придева у нашем мишљењу, довели су до тога да они могу да залазе у семантичка поља многих других придева и да их замењују до те мере да су постали колокативно презасићени. Специфично њихова, својствена семантичка поља губе се и они прелазе у фазу десемантизованости, немогућности јасног омеђивања поља значења и употребе, као и узајамне заменљивости” (Драгићевић 2001: 199).

Спроводећи други тип анализе придева којима се означавају људске особине, инпут анализу, Р. Драгићевић је дошла до закључка да су централни придеви за означавање људских особина придеви интензитета, *јак* и *слаб*, а уз њих и *оштар*, *тежак*, *снажан*, *велик* и *жесток* (2001: 212). Овим придевима се исказује јака или слаба мера присуства неке особине. Такође, она наводи да немају сви придеви у примарним значењима активiranу сему интензитета, али их има у секундарним значењима. Другим речима, сема интензитета се као потенцијална налази у семантичком садржају ових придева.

Осим поменутих истраживања, предмет семантичких истраживања биле су и поједине лексичко-семантичке групе. Поменућемо овде поједине чланке, а шири преглед литературе смо давали на одговарајућим местима у раду. Семантичку анализу лексема којима се именују кућа и делови куће представила је Р. Марковић (1991), а њена анализа је, поред осталог, показала да бројност и разноврсност значења лексема ове групе има везе са изразитом утемељеношћу десигната и денотата ових лексема у наше искуство (1991: 55). Б. Хлебец је извршио лексичко-семантичку анализу српских придева са значењем једне димензије (2002) и установио, између осталог, да се у границама истог ужег лексичког поља изражавају упадљивије појаве (висина, ширина, дебљина), као и да лексеме које садрже сему ’велик’ најчешће описују позитивно вредноване појаве, а оне које садрже сему ’мали’ негативне (2002: 235). Полисемију лексема којима се означавају делови тела бавила се А. Спасојевић (2014, 2015) и нашла да су семе изгледа и положаја најзначајнији активатори метафоричких преноса, као и да су најзначајније категорије стварности које се секундарно именују полисемичним

соматизмима човек, животиња, биљка, материјалне појаве – природне или вештачке, нематеријалне појаве и појмови (2015: 335). Истраживање зоонима у савременом српском језику на грађи из РСАНУ и других извора спровео је С. Новокмет (2016) и, између осталог, нашао да су у оквиру домена материјалних реалија на које се односе животињски називи обухваћене готово све сфере материјалне културе (оруђе, оружје, саобраћајни и грађевински појмови, човек итд.) (2016: 499). Запазио је и да се знатно чешће зоонимским називима означавају људи непожељних физичких и духовних карактеристика (нав. дело: 511).

За разлику од српског језика, у коме, осим поменутог истраживања М. Дешића (1990), није детаљније разматран инвентар и карактеристике лексемама које су у речнику реализовале велики број значења, у руској лингвистичкој литератури постоји неколико студија у којима се обрађују изузетно полисемичне лексеме. Ова тема била је предмет темељних истраживања која представљају озбиљну научну базу за комплексно описивање зона „широко развијене многозначности” у савременом руском књижевном језику (Чудинова 1998: 5). Поменућемо неке од радова у којима су представљени статистички подаци о изузетно полисемичним лексемама и семантичке карактеристике тако издвојених лексема.

П. Н. Денисов (1984) у чланку *Место и роль самых многозначных слов в лексической системе языка* разматрао је природу лексема са седам и више нумерисаних значења у првом издању речника четвортомног *Речника руског језика* (даље: МАС)¹¹ и нашао да више од половине издвојених лексема чине глаголи, као и да непроменљиве речи имају незнатан удео у збиру. Денисов у поменутом раду наводи разлику између дискретне и дифузне многозначности. У првом случају сва значења у речнику су представљена бројевима, а не рачунају се подзначења и нијансе подзначења, што показује значајну самосталност лексичко-семантичких варијаната (Денисов 1984: 146). Дифузну полисемичност одликује велики број представљених подзначења и „подзначења подзначења” (њихов број је једнак броју нумерисаних значења или га чак премашује). Таква полисемичност показује тешњу везу међу лексичко-семантичким варијантама и слабије изражене

¹¹ *Малый академический словарь – Словарь русского языка в 4-х томах*, Издание 1-е, 1957–1961; Издание 2-е, 1981–1984.

границе међу њима (нав. дело: 148). Такође је навео да је у речнику мало лексема којима се може приписати дискретна многозначност (нашао је свега 16 таквих лексема).

Ј. А. Чудинова (1998) анализирао је систем полисемичних лексема у другом издању речника МАС. Издвојила је све лексеме које имају седам и више значења (у која је укључила и подзначења) и нашла да је таквих 1.128, од чега апсолутну већину чине глаголи, именице и придеви (1.107 лексема). Међу полисемичним лексемама са највише значења доминантни су глаголи (54,9%), а за њима следе именице са 22,5% и придеви са 20,7%, док остале врсте речи заузимају око 2% од укупног броја полисемичних лексема (Чудинова 1998: 53). Ј. А. Чудинова је полисемичне лексеме према броју значења поделила на три подзоне: *пригранична подзона* укључује лексеме које имају између 7 и 10 значења, *централна подзона* лексеме које имају до 15 значења, док је у трећу зону коју је назвала *подзона уникално развитој многозначности* сврстала лексеме које имају више од 15 значења (1998: 12). Полисемичне именице, придеви и глаголи су по утврђеним подзонама распоређени на следећи начин: у подзони са најмање значења смештено је 795 лексема, у централној подзони 214, док је са више од 15 значења у МАС потврђено 98 лексема (Чудинова 1998: 64). Затим је анализирао квантитативне, граматичке и стилске карактеристике лексема у оквиру сваке од зона. У разматрање полисемичних лексема није уврстила помоћне речи, мада би се, формално гледано, могли укључити многи везници, прилози, предлози. Међутим она је, следећи П. Н. Денисова (1984), за непунозначне речи навела да најчешће имају само граматичко значење док лексичко одсуствује. Као додатни разлог истакла је чињеницу да је у неким случајевима под истом лексикографском одредницом дата лексема која формално припада различитим врстама речи (1998: 31).

Истраживање Чудинове показало је да се међу семантички најбогатијим лексемама налазе првенствено прелазни глаголи са значењем радње (међу којима се истичу они са значењем премештања), заједничке именице са конкретном семантиком и описни придеви. Знатно су слабије заступљени глаголи са значењем стања или односа, придеви мириса, укуса, етичке и естетичке оцене, као и именице којима се означавају животиње, биљке, апстрактни односи и својства

(Чудинова 1998: 155). Примећује и да се великим бројем значења одликује изворно руска лексика општег лексичког фонда. Затим, напомиње да велики број значења не поседују оне лексеме чије би основно значење припадало сфери разговорног језика, као и да међу именицама има доста оних које су карактеристичне за термилошке области (математика, физика, религија, спорт). Наше резултате ћемо на одговарајућим местима поредити са резултатима до којих је у свом истраживању дошла Ј. А. Чудинова.

И. Г. Ољшански (1991) анализирао је лексеме са два или више значења на грађи неколико речника немачког књижевног језика мањег обима. Једна од најважнијих хипотеза његовог истраживања тичала се директне зависности нивоа развоја лексичке полисемије од типа и карактера семантичке и когнитивне структуре речи (Ољшански 1991: 7). Од закључака које је изнео поменућемо оне који се тичу општих карактеристика лексема са великим бројем значења, нпр. изузетном полисемичношћу одликују се јединице језгра лексикона у немачком књижевном језику (Ољшански 1991: 4), са великим бројем значења убедљиво је највише именица које имају конкретно, предметно значење. Нашао је и да је троструко више придева са конкретним него са апстрактним значењем, као и да придеви са конкретним значењем имају разуђенију полисемантичку структуру. Исто важи и за полисемичне глаголе који су „рекордери” по бројности међу полисемичним лексемама, а убедљиво највише њих има конкретно значење радње (нав. дело: 20).

Описани радови показују да грађа из речника представља важан и компетентан извор за истраживања на основу којих се могу изнети релевантни закључци о природи полисемичних лексема. Резултати истраживања зависеће и од обима речника и од погледа обрађивача грађе на издиференцираност значења.

IV. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ЛЕКСИЦИ У РСАНУ И ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

1. Опште напомене о РСАНУ

У вези са значајем речника, Д. Херартс је истакао да они остају извор за лексичко-семантичка истраживања који се никако не сме потценити, између осталог и због чињенице да често представљају једини опис вокабулара великих размера у различитим језицима (1989: 233).

Прва књига РСАНУ изашла је 1959. године, иако подстицај за покретање рада на речнику датира још с краја 19. века, из периода који се у науци сматра почетком модерне српске лексикографије. Иницијатор овог развоја био је Стојан Новаковић. Речник је требало да обухвати „све живе лексикографске стране данашњег књижевног, пословног и просветног језика српског” (Предговор РСАНУ I: IX). РСАНУ временски обухвата грађу од почетка 19. века и Доситејевих дела па до савременог стања и, са територијалног аспекта, читав простор српског (новоштокавског) говорног подручја. „Због дуге временске димензије израде, овај синхронијски заснован речник ... нужно добија и битна својства историјски информативног речника, што му свакако само по себи не мора бити мана него, у неку руку, и квалитет више” (Радовић Тешић 2009: 30).

По богатству извора ниједно друго лексикографско дело у српском језику, као ни корпуси српског језика доступни на Интернету не могу се поредити са РСАНУ, те он (иако незавршен) представља један од најрелевантнијих извора за истраживање у свим областима лингвистичких дисциплина.

М. Пешикан (1970: 153) наводи да речник какав је РСАНУ лингвистима треба да послужи као богата подлога за најразличитија проучавања лексема, њихових категорија и њихове судбине, свих елемената структуре лексичког фонда; свима који теже да негују и усавршавају свој језик може пружити изванредне могућности за богаћења језичког израза, док за ширу публику представља приручник у којем се може наћи објашњење за велики број

недовољно познатих речи. „Горња граница броја речи у оваквом речнику своди се на питање колико се можемо примаћи жељеном а никад реално достигнутом циљу лексикографа да речник буде богат као и сам језик, што по правилу зависи од богатства прикупљене грађе и од снага и могућности које практично стоје на располагању” (нав. дело).

Изворе за РСАНУ чини писана реч почевши од 19. века па до савременог доба, као и збирке из народних говора, као и савремена разговорна реч. Када је у питању књижевност 19. и 20. века, „од најбољих писаца црпена је већина њихових дела, а од осталих (знатнијих) мањи број” (Предговор РСАНУ I: XXVII). У грађу су унета и дела одабраних старијих писаца, који су пре Вука писали народним језиком. Истовремено, позив је упућен и образованим људима да из народних говора сакупљају и бележе речи које нису забележене у постојећим речницима српског језика. Тако се из штампаних извора и из народних говора у базу за грађу РСАНУ слило око 10 милиона листића (Вуловић и др. 2008: 176). РСАНУ обухвата 99 тематских група лексема (нпр. одећа, игре, обичаји, клима, дани, месеци и празници, атмосферске појаве, сродство, болести итд.) (Иванић 1899, према Ивановић 2013: 48).

Грађа је ексцерпирана из неколико хиљада дела – часописа, новина и других публикација, стручних и научно-популарних дела, као и из дела народне књижевности (43 збирке народних песама, 20 књига народних приповедака и 4 књиге народних пословица), затим из речника и енциклопедија, из добрих превода, из преко 350 збирки речи и сл. (Вуловић и др. 2008: 175; Ивановић 2013: 151). „Поред штампаних дела, збирке речи чине најважнији део језичких ресурса у речничкој грађи. Концепцијом са којом су обликоване, као и својом структуром, оне представљају важан извор сазнања о стању у језику, о променама које су се у њему одиграле, о путевима богаћења лексичког фонда, о улози појединих ареала у изградњи књижевног језика и др.” (Ивановић 2013: 151). У грађу је укључен „материјал из свих области писане речи – науке, уметности, политике, журналистике, администрације, привреде, спорта, домаће и стране терминологије, техничких дисциплина различитих струка, па и колоквијалног миљеа, дакле из грађе целокупне наше културе” (Фекете 1993: 26). У случајевима када у грађи није било потврда за речи и изразе који су обични у разговорном језику

образованих кругова, уношени су и редакторски примери (Ивановић 2013: 139–140). Дакле, грађу за речник чини целокупан фонд писане и разговорне речи са целе територије српског говорног подручја од почетка 19. века па до данас. Основни циљ овог речника био је да прикаже континуирани развој српског језика: „Језик наш и у речнику мора бити онако претстављен како је постао и како је продужио да се развија: у вези сталној и интимној народнога и књижевног језика” (Белић 1926, према Ивановић 2013: 151).

Богатство грађе за РСАНУ не огледа се само у обиму овог речника него и у обрађивачком поступку. То се види, на пример, у богатству семантичке разраде (и разуђености значења) појединих речи, која у РСАНУ зависи од фреквенције употребе речи, од њене функционалне оптерећености у језику – према томе и од богатства сабране грађе (Пешикан 1970: 123). Управо се на богатству семантичке разраде у овом речнику и базира наше истраживање.

2. Однос РСАНУ према другим речницима српског језика

Већ смо напоменули да је до сада објављено 19 томова РСАНУ, а процењује се да ће, када буде завршен, имати више од 30 томова и око пола милиона обрађених речи. РСАНУ је, у поређењу са осталим речницима српског језика, највећег обима, а одреднице су најисцрпније обрађене. Однос у обиму РСАНУ и других најзначајнијих речника српског језика можемо сагледати и упоређујући број речи које су у њима пописане. Податке о томе даћемо у следећој табели (в. Табелу 1).

Табела 1: Број речи у речницима српског језика¹²

речник	тип речника	број одредница
Вуков Рјечник (1818) Вуков Рјечник (1852)	речник књижевног језика на народној основици	26.270 преко 47.000
Речник ЈАЗУ	речник књижевног и народног језика	300.000
Речник МС	речник књижевног језика	150.000
Једнотомни речник МС	речник књижевног језика	80.000
Речник САНУ (<i>А– петогласник</i>)	речник књижевног и народног језика	232.050

Наведена табела сликовито показује разлике у броју речи између РСАНУ и осталих речника српског језика. Поређења ради, у највећем дескриптивном речнику енглеског језика, *Oxford English Dictionary*, пописано је око 600.000 речи¹³, са примерима употребе и од пре хиљаду година и из савременог доба, те је овај речник и историјски. Са друге стране, процењује се да ће тезаурусни речник руског језика, *Большой академический словарь русского языка*, имати више од 150.000 обрађених одредница и око 30 томова (Кругликова 2012: 179).

Како бисмо додатно илустровали лексичко богатство РСАНУ и значај истраживања полисемије баш на овом речнику, упоредили смо број значења одабраних лексема-одредница из РСАНУ са подацима забележеним у другим релевантним речницима српског (српскохрватског) језика. То су Вуков Рјечник, РЈАЗУ, РМС и РСЈ. Одабрали смо лексеме које припадају различитим врстама речи, те смо за сваку од њих дали по један пример, а најзаступљеније врсте речи у узорку (именице, придеве и глаголе) илустровали смо са по три лексеме.¹⁴ Резултате ћемо представити у Табели 2.

¹² Подаци у табели преузети су из Вуловић и др. (2008: 173), а допуњени подацима из Ђинђић (2014: 116).

¹³ Извор <http://www.oed.com/>.

¹⁴ Избор лексема вршили смо тако да употребимо семантички „слабије” богате, „средње” богате и изузетно богате лексеме.

Табела 2: Однос у броју значења одабраних лексема у речницима српског (српскохрватског) језика

речник лексема	В. Рј. (1852)	РЈАЗУ	РСАНУ	РМС	РСЈ
<i>лутка</i>	1	1	16	4	8
<i>лом</i>	1	6	22	9	11
<i>перо</i>	7	22	41	22	7
<i>жуџ</i>	2	6	15	3	7
<i>луд</i>	4	6	25	11	20
<i>оштар</i>	2	16	55	22	19
<i>ољуштити (се)</i>	1	1	17	6	4
<i>казати (се)</i>	1	21	36	14	13
<i>пасти</i>	1	52	85	30	32
<i>ништа</i>	1	12	15	4	5
<i>један</i>	4	31	20	13	13
<i>ниско</i>	/	6	15	5	4
<i>за</i>	10	37	53	25	44
<i>а</i>	8	48	18	9	8
<i>не</i>	5	15	21	8	12
<i>еј</i>	1	3	16	3	9
укупно значења	49	283	470	188	216

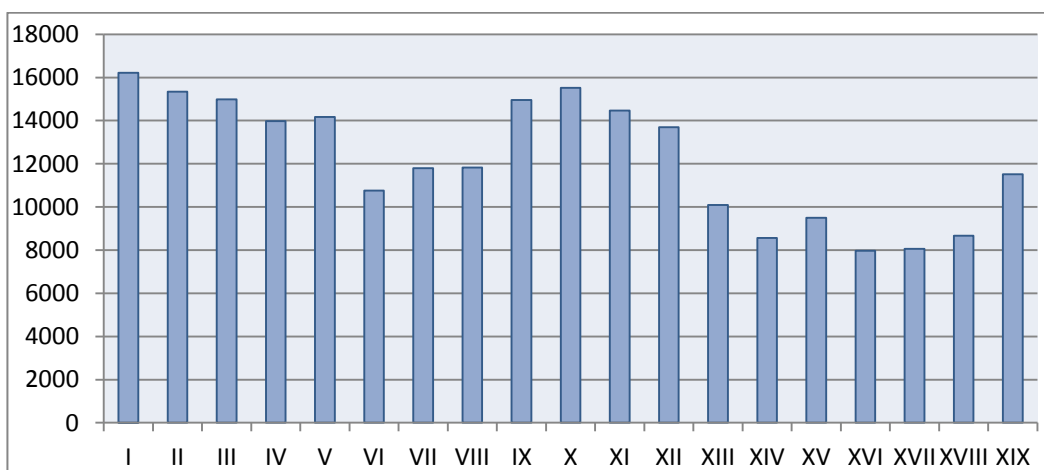
Однос у броју значења наведених лексема показује да се најдетаљнија семантичка диференцијација спроводи у РСАНУ, а на овакво стање утиче величина корпуса за овај речник.¹⁵ Такође запажамо да се РМС и РСЈ по броју значења у великој мери поклапају, што је неочекиван податак с обзиром на обим оба поменута речника. Још више изненађује чињеница да се у једнотомном РСЈ за више од половине побројаних лексема дају разгранатија значења него у шестотомном РМС. Табела показује и да је Вуков Рјечник за овакве врсте истраживања неадекватан.

¹⁵ РЈАЗУ, према речима И. Грицкат, мање представља речник описних дефиниција, а више синтагматских, синтаксичких, фразеолошких и сличних потврда, датих у контекстима, на основу чега се могу сагледати сва значења и употребе једне речи (Грицкат 1981б: 9). Овај навод указује на то да је број значења поменутих лексема у РЈАЗУ већи стога што су као значења представљани и изрази и друге употребе лексеме.

V. КВАНТИТАТИВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА

1. О општим квантитативним карактеристикама лексема које имају велики број значења

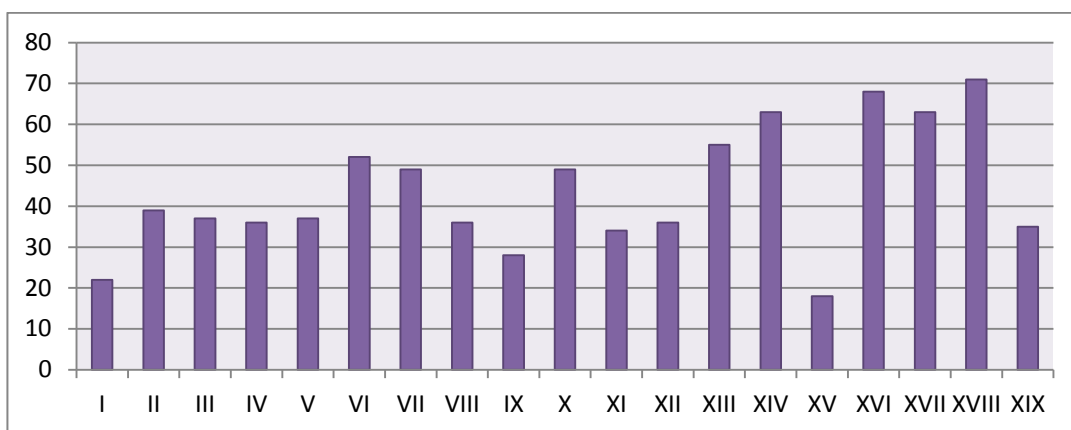
У оквиру самог РСАНУ варира број лексема, те их је више у томовима где нема префиксираних речи, првенствено глагола, које, како се испоставило, често карактерише разуђена полисемантичка структура. Графички приказ броја лексема по томовима у РСАНУ дат је у Графикону 1.

Графикон 1: Однос броја лексема по томовима РСАНУ

Видимо да први томови РСАНУ имају у збиру више обрађених речи него новији томови. Овај податак има везе и са чињеницом на коју је указао Е. Фекете – прве свеске речника биле су знатно „критичније у погледу селекције материјала, сажетије у разграничавању значења речи и концизније при дефинисању – рађене с идејом да цео корпус не премаши десет томова. Касније се од тога одустало, тако да се новије свеске одликују већом разуђеношћу значењских нијанси речи, исцрпнијом семантичко-синтаксичком стилизацијом дефиниције, богатијом контекстуалном илустрацијом значења, знатнијом искоришћеношћу лексичке грађе и др.” (Фекете 1997: 47). То значи да се у новијим томовима даје шира

анализа значења, прецизније дефиниције и више примера у односу на прве свеске Речника, што је утицало и на смањење броја лексема у каснијим томовима. И. Грицкат напомиње да је током рада на РСАНУ „растао смисао за разграничавање значењских нијанси”, те се повећавао прираштај значења код познатих речи – оно што је некад била померена, сликовита употреба речи, „данас се запажа као танана семантичка релеванција, као рођење и разлистивање нових значења” (Грицкат 1988: 39). Дакле, концепт је временом делимично измењен, те се и број обрађених лексема и број пописаних значења увећавао, речи су временом стицале нова значења, али су и лексикографи ишли у корак са лексиколошким теоријама. Међутим, осим концепције, и природа грађе и њена творбена структура утицале су на број лексема забележених у појединачним томовима. На тај закључак упућује ситуација са бројем лексема које имају велики број значења у томовима РСАНУ, коју ћемо представити у следећем графикону (в. Графикон 2).

Графикон 2: Број полисемичних лексема у томовима РСАНУ

Наведени графикон показује да број полисемичних лексема варира од тома до тома Речника и креће се од 20, па до преко 70, али се чини да то, поред промењеног начина обраде лексема, има везе и са творбеном структуром лексема које се у одређеном тому обрађују. Грађа је показала да већину полисемичних лексема чине изведенице. Тај став потврђује и запажање И. Грицкат да је у последње време оживела и творба лексике путем афиксације (нарочито префиксације) (Грицкат 1988: 39). Како бисмо поткрепили изнето запажање

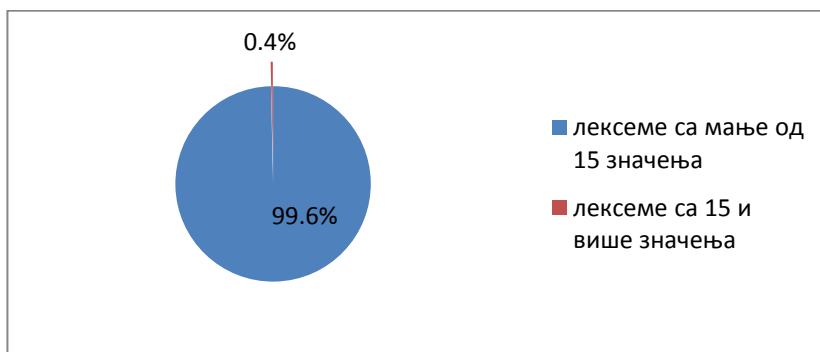
даћемо у следећој табели (Табела 3) граничне одреднице томова и број полисемичних лексема које су у њима представљене.

Табела 3: Број полисемичних лексема по томовима РСАНУ

том	укупан бр. лексема	бр. изузетно полисемичних лексема
I (<i>А–Богољуб</i>)	16.212	22
II (<i>богољуб–Вражогрнци</i>)	15.344	39
III (<i>вразнути–гушчурина</i>)	14.985	37
IV (<i>Д–дугуља</i>)	13.973	36
V (<i>дугуљан–закључити</i>)	14.174	37
VI (<i>закључница–земљен</i>)	10.751	52
VII (<i>земљенаст–интонирање</i>)	11.796	49
VIII (<i>интонирати–јурве</i>)	11.824	36
IX (<i>јургет–колитва</i>)	14.960	28
X (<i>колити–кукутица</i>)	15.524	49
XI (<i>кукутка–маква</i>)	14.460	34
XII (<i>маквен–мозурица</i>)	13.698	36
XIII (<i>моире–наклапуша</i>)	10.087	55
XIV (<i>накласати–недотруо</i>)	8.565	63
XV (<i>недотупав–нокавац</i>)	9.499	18
XVI (<i>нокат–одврзивати</i>)	7.968	68
XVII (<i>одвркао–Опово</i>)	8.056	63
XVIII (<i>оповргавање–оцарити</i>)	8.663	71
XIX (<i>оцат–петогласник</i>)	11.511	35

Табела показује да је највише изузетно полисемичних лексема у оним томовима који највећим делом садрже префиксирану лексику (VI, XIII, XIV, XVI, XVII, XVIII том). Будући да лексеме творене неким од творбено продуктивних префикса тек чекају на лексикографско представљање и анализу (првенствено мислимо на лексеме творене префиксима *по-*, *пре-*, *раз-*, *с(а)-* итд.), очекујемо да ће велики број полисемичних, пре свега глаголских лексема тек бити прикључен нашој бази.

У следећем графикању (Графикон 3) приказаћемо однос броја изузетно полисемичних лексема (којих је, према нашем прорачуну, у РСАНУ за сада 825) и броја лексема које у РСАНУ имају мање од 15 значења.

Графикон 3: Удео лексема са 15 и више значења у укупном фонду лексема пописаних у РСАНУ

Наведена слика приказује да је удео семантички најбогатијих лексема у укупном броју лексема у РСАНУ занемарљив, што је и природно, ако се узме у обзир чињеница да, што је већи обим речника, то је у њему мањи удео изузетно полисемичних лексема (в. Ољшански 1991: 7). Ако сагледамо број полисемичних лексема у досадашњим томовима у односу на пројектовани број томова и број лексема, можемо претпоставити да ће се у РСАНУ, када он буде завршен, наћи око 1.500 полисемичних лексема са најмање 15 значења. Наши подаци, наравно, не могу се узимати као прецизни показатељи реалне ситуације у језику будући да РСАНУ није завршен и да је период објављивања свих томова дуг, али на основу публикованих томова можемо стећи оквирни увид у инвентар и семантичку структуру лексема са великим бројем значења.

Поређења ради, Ј. А. Чудинова (1998: 51) навела је податак да је приликом утврђивања квантитативних карактеристика полисемичних лексема у руском језику у другом издању речника МАС издвојила 1.128 пунозначних полисемичних лексема са седам и више значења, што представља 1,35% свих пунозначних речи у овом речнику. Она истиче да овај податак на први поглед показује да семантички најбогатије лексема не представљају значајан удео у целокупној лексици, али да то не може представљати праву слику о укупном речничком фонду, већ је оквирни показатељ стања у језику.

У седмом издању речника енглеског језика *Webster*, са осам и више значења је 150 лексема, односно тек 0,25% свих лексема забележених у овом речнику (Берд и др. 1987: 226). Раније смо указали на висок проценат моносемичних лексема у овом речнику (в. т. II. 1.3). Дакле, на основу података из неколико речника може се закључити да је удео лексема са великим бројем значења занемарљив у односу на укупан број лексема.

2. Зоне лексема које имају велики број значења

Како наводи П. Н. Денисов, у свету постоји око 5.000 различитих језика, али велики речници тезауруси постоје за тек око 50 језика, тј. за око 1% од свих постојећих језика. Присуство таквих речника представља сведочанство о „пунолетству” језика и о говорној култури друштва (1993: 71).¹⁶ И српски језик се у том смислу може сматрати пунолетним.

Већ смо навели да број лексема по томовима РСАНУ варира и да је грађа показала да то великим делом има везе са творбеном структуром лексема које су пописане у одређеном тому Речника. Број значења лексема иде од 15, колико је и била доња граница за одређивање корпуса истраживања, па до 87, колико је реализовано код глаголске лексеме *падати (се)*.

Након издвајања изузетно полисемичних лексема поставило се питање који је однос броја лексема и броја реализованих значења, као и колико је изузетно полисемичних лексема према врстама речи. У досад објављених 19 томова РСАНУ пописано је 232.050 лексема, а након прегледа свих томова РСАНУ издвојили смо 825 лексема које имају 15 или више значења,¹⁷ што је, како смо навели, тек 0,36% од свих лексема у досад објављеним томовима РСАНУ. Лексеме које у РСАНУ имају најмање 15 значења су реализовале укупно 18.733

¹⁶ Овај проценат се у протеклих 20 година сигурно увећао, али претпостављамо не значајно. Примера ради, у литератури смо пронашли податак да ће тезаурусни речник естонског језика бити публикован 2018. године и да ће имати око 100.000 одредница.

¹⁷ Како истиче Ј. А. Чудинова (1998: 8), број значења лексеме није прост квантитативни показатељ стања, статистичко огледало рада лексикографа, него и квалитативни показатељ специфичности семантике лексема, индиректни одраз националног менталитета, историје речи, особености њеног семског састава, стилистичких карактеристика, граматичких својстава, синтагматских веза, фреквенције и низа других карактеристика.

значења. То значи да укупни коефицијент полисемије¹⁸ износи 22,7. Видећемо касније да се овај коефицијент не мења значајно ни код појединачних врста речи. Узимајући у обзир број значења, лексеме смо поделили у одвојене групе које смо назвали зонама (уп. Денисов 1993; Чудинова 1998), у оквиру којих смо навели удео полисемичних лексема из наше грађе.

Како бисмо сагледали бројчани однос лексема са одређеним бројем значења успоставили смо три зоне полисемичних лексема на основу њихове семантичке разуђености. У прву зону сместили смо лексеме које имају између 15 и 20 значења и њу смо назвали **граничном зоном** (ГЗ). Она садржи највише полисемичних лексема. Следећа зона обухвата најшири опсег броја значења, ту смо сместили лексеме које су реализовале између 21 и 40 значења, а назвали смо је **централном зоном** (ЦЗ). Остале лексеме сврстали смо у **зону изразите полисемије** (ЗИП), а у њој су лексеме које имају више од 40 семантичких реализација.

Као илустрацију, даћемо приказ броја лексема према утврђеним зонама (в. Табелу 4).

Табела 4: Распоред броја значења изузетно полисемичних лексема према зонама полисемије

Зона	Број значења	Број лексема
гранична зона	15	136
	16	69
	17	76
	18	75
	19	67
	20	41
укупно		464 (56,2%)
централна зона	21	50
	22	32
	23	40
	24	22
	25	14
	26	22
	27	22
	28	11
	29	9
	30	10
	31	14
	32	11
	33	7

¹⁸ Коефицијент полисемије представља резултат дељења укупног броја значења полисемичних лексема и броја таквих лексема. П. Н. Денисов (1993: 207) израчунао је на основу података из МАС да је за лексичко језгро речника руског књижевног језика овај коефицијент 3,1.

	34	8
	35	11
	36	6
	37	12
	38	11
	39	3
	40	0
укупно		315 (38,2%)
зона изразите полисемије	41	8
	42	4
	43	3
	44	1
	45	3
	46	1
	47	1
	48–49	0
	50	1
	51	3
	52	1
	53	2
	54	2
	55	2
	56	3
57–60	2	
61–70	5	
71–80	2	
81 и више	2	
укупно		46 (5,6%)

Табела показује да је број лексема по зонама обрнуто пропорционалан броју значења која су те лексеме реализовале. Тако је највише лексема реализовало 15 значења (16,5%), док је семантички најбогатијих лексема свега неколико. Како се повећава број значења, смањује се број лексема у зонама. Велика разлика у броју лексема које имају 15 и 16 значења упућује на закључак да на 15 значења заиста постоји нека врста границе, јер је готово дупло мање лексема са 16 значења. И подаци о броју лексема на границама осталих зона такође нас упућују на оправданост управо оваквог успостављања опсега зона.

3. Квантитативна својства лексема према врстама речи

Навешћемо квантитативни распоред врста речи према утврђеним зонама. Ради боље прегледности, податке о броју лексема по врстама речи у оквиру утврђених зона приказаћемо табеларно (в. Табелу 5).

Табела 5: Удео лексема у зонама по врстама речи

	ГЗ	ЦЗ	ЗИП
Именице	158	70	2
Придеви	44	31	3
Глаголи	247	204	38
Заменице	2	/	/
Бројеви	1	/	/
Прилози	6	1	/
Предлози	4	4	3
Везници	2	1	/
Речце	1	1	/
Узвици	2	/	/
Укупан удео у грађи	467 (56,6%)	312 (37,8%)	46 (5,6%)

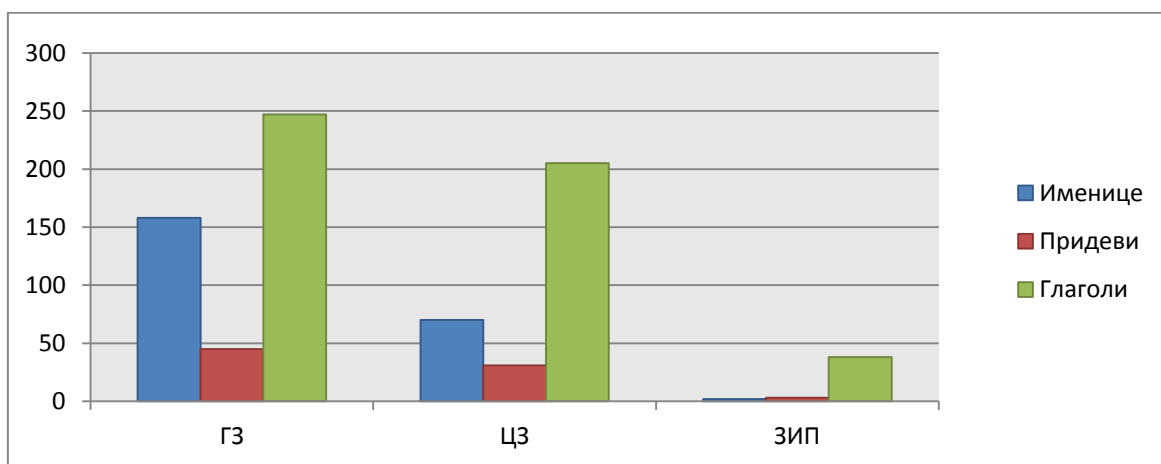
На основу табеле уочавамо да су у граничној зони заступљене све врсте речи, док су остале зоне резервисане првенствено за именице, придеве и глаголе. У граничној зони је смештено више од половине лексема из свих врста речи. Такође запажамо да су придеви и глаголи у ГЗ и ЦЗ заступљени у сличном односу.

У централној зони налази се нешто преко трећине лексема из грађе, што је заиста велики удео с обзиром на чињеницу да смо овде сврстали лексеме које имају од 21 до 40 значења. И у овој зони је највише глагола, чак 204. Зона изразите полисемије садржи значајно мање лексема у односу на остале зоне, али је сама чињеница да 46 лексема има између 41 и 87 значења вредна истицања. Видимо и да су у овој зони глаголи доминантни, што нас упућује на закључак да ће на збирној листи семантички најбогатијих лексема највише позиције бити резервисане управо за глаголе. Осим глагола, чак три предлога налазе се у ЗИП, што има везе са чињеницом да се њима означава велики број односа (простор, време, узрок, циљ, начин, намена итд.), те су они „међу највишезначнијим у многим језицима” (Тејлор 1993: 152).

У вези са наведеним, навешћемо и податке које о односу полисемичних именица и придева у речнику МАС даје Ј. А. Чудинова (1998) – посматрано у целини, полисемичних именица има далеко више него таквих придева, али је

највише именица у „приграничној подзоне”, у следећој, централној подзони је приближно исти број именица и придева, док је у „подзоне унікално развитој мно­го­значности” именице уступају место придевима, при чему је и придев са највише значења семантички доста богатији од одговарајуће именице (34 значења код придева према 23 значења код именице) (1998: 60). И у РСАНУ семантички најбогатији придев има више значења од семантички најбогатије именице.

У Графикону 4 графички ћемо представити однос броја именица, придева и глагола као најбројнијих врста речи према установљеним зонама.

Графикон 4: Удео именица, придева и глагола по утврђеним зонама полисемичних лексема

Дакле, на основу прегледа броја значења полисемичних лексема из грађе закључујемо да су променљиве врсте речи најбројније, а од тога су глаголи семантички најбогатије лексеме. Поред њих, и неки предлози су у врху листе захваљујући могућности да означавају велики број релација.

VI. О ЕТИМОЛОГИЈИ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА

Приликом анализе изузетно полисемичних лексема у РСАНУ пошли смо од претпоставке да се великим бројем значења одликује лексика домаћег, ((пра)словенског) порекла. Једна од одлика лексема са великим бројем значења, која је у литератури често истицана, јесте и та да су оне добро укорене у лексички систем језика коме припадају. Полисемија је, дакле, карактеристика домаћих речи (Дешић 1990: 5), док је једнозначност одлика туђица, семантички још неадаптираних речи, термина, неких имена сродника итд. (Гортан Премк 1997: 41). За полисемичну лексику српског језика важи исто што и за лексику других словенских језика – многе од њих спадају у заједнички лексички фонд свих словенских језика, а значења им се развијају слично као и у нашем језику (в. Шмељов 1977: 235; Драгићевић 2007: 130).

Овај општепознати моменат потврђује и констатација коју је, између осталих, Н. М. Шански навео за полисемичну лексику руског језика истичући да је развијена полисемија углавном карактеристична за стилски неутралне изворне руске речи, које имају дугу семантичку историју (1972: 43). Наведено обележје истичу и други проучаваоци лексикона. Ј. А. Чудинова каже да се међу полисемичним именицама и придевима у руском језику могу наћи и позајмљенице из старогрчког и латинског језика. Наводи податак да је из латинског језика позајмљено 35 полисемичних лексема, из старогрчког 20, а из француског 14 (1998: 143–144). Напомиње и да се распрострањено научно мишљење о томе да се богатом семантиком не одликује лексика страног порекла односи само на глаголе (1998: 155). Овај податак важи и за лексеме са великим бројем значења у српском језику, с тим да су, осим глагола, и придеви са великим бројем значења готово увек домаћег порекла. И остале врсте речи заступљене у грађи (заменице, бројеви, прилози, предлози, везници, речце, узвици) такође су словенског порекла.

Грађа из РСАНУ показује да је разграната полисемантичка структура најчешће одлика лексике домаћег порекла. Велики део ове лексике потиче још из

прасловенског доба, што говори о дубокој укоренености и давнашњој употреби лексема које имају велики број значења.

Пракса приликом израде РСАНУ јесте да се етимологија наводи код речи за коју се осећа страног порекло (нпр. *етика*, *девалвација*, *дерби*), док се код позајмљеница које су стекле карактер домаћих речи ознака порекла не даје (нпр. *школа*, *боја*) (в. Упутства за РСАНУ, чл. 52–62). У *Упутствима* се такође наводи да се етимологија даје и код позајмљеница приспелих из других словенских језика у новије време, макар те речи по облику веома личиле на нашу реч. Као такву из наше грађе можемо навести лексему *откровење* која је пореклом русизам, али у коју није наведена етимологија. Она је, иако страног порекла, обичнија од домаћег *откривење*. За њу, поред осталих, И. Клајн каже да је изгубила директну везу са мотивним глаголом и да данас у језику нема одговарајућег глагола према којем је изведена. Домаћу реч *откривење* користио и Вук Караџић у *Новом завјету*, али је она мање уобичајена у савременом језику (2003: 175). У то смо се уверили прегледом Корпуса у коме је лексема *откровење* три пута учесталија од варијанте *откривење*.

Од 825 изузетно полисемичних лексема у РСАНУ уз 23 је наведена ознака порекла (што је око 2,8%). Од тог броја, највише је именица (20), а остатак се распоређује на придеве (2) и један глагол. Највише позајмљеница је из турског језика, за које важи да им је из тог језика најчешће основно значење, а да су затим у језику примаоцу током времена шириле своју полисемантичку структуру, именујући нове десигнате (в. Ђинђић 2013: 548). Према резултатима М. Ђинђић, од свих полисемичних турцизама убедљиво је највише именица (2013: 54). Потврђено је и неколико лексема које су стране етимологије, али су због одомаћености и давне интеграције у наш језик престале да се осећају као позајмљенице. До тих података дошли смо проверавајући порекло сваке лексеме у *Етимологијском речнику* П. Скока.

Навешћемо лексеме из грађе уз које у РСАНУ стоји ознака порекла. То су именице *баба*² (тур.), *вео* (фр., тал.), *калкан* (тур. *kalkan*), *капа*¹ (нем. *die Kappe*),¹⁹ *капија* (тур. *kapı*), *карта*¹ (лат. *charta*), *кашика* (тур. *kaşık*), *класа* (лат. *classis*; фр. *classe*), *комора*¹ (грч. *kamara*), *круна* (лат. *corona*), *кула*¹ (тур. *kule*), *линија* (лат.

¹⁹ За ову именицу Скок наводи да је „sveslav., nije praslav., jer nije termin primitivne kulture”, а њено страног порекло сеже у давну прошлост (Скок 2, под *капа*).

linea), *лула* (тур. lüle), *маказе* (тур. makas), *нишан* (тур. nişan), *олук* (тур.), *пануча* (тур. paruş, rabuş), *пармак* (тур. parmak), *пар*¹ (лат. par, нем. Paar), *партија* (фр. parti, странка, partie, део); придеви *негативан* (лат. negativus) и *отмен* (рус. отменный) и глагол *пàсати* (тал. passare).

За још две лексеме се може успоставити страна етимологија која је избледела. Једна од њих је именица *белег* за коју П. Скок наводи следеће: „Budući da se riječ ne nalazi u sjeverozapadnim slavenskim jezicima, ne može se staviti u praslavensko doba. Kao posuđenica nastala u avarsko doba, potječe iz sjevernoturskoga: mongolski *balga*, uјgurski *belkii* 'signum, vestigium', знак који су по свој прилици nomadski Avari davali Slavenima da bi ih prepoznali” (Скок 1: 136). Стога се, према Скоку, ова реч не осећа ни не препознаје као позајмљеница пошто се наведени процес одвијао у давној прошлости. Друга лексема је глагол *кувати*, пореклом од старовисоконемачког *kochan*, који се код Срба, Хрвата и Словенаца употребљава од 16. века и који је истиснуо прасловенски глагол *варити* (в. Скок 2: 224). У савременом језику глагол *кувати* је знатно фреквентнији од глагола *варити*, што показују и подаци из Корпуса у ком је глагол *кувати* чак десет пута фреквентнији од глагола *варити*. Такође, и велики број деривата лексема *белег* и *кувати* говори о њиховој доброј уклопљености у домаћи лексички систем.

Процент лексема страног порекла занемарљив је када узмемо у обзир укупан број лексема. Овај податак потврђује досадашње закључке о етимологији полисемичних лексема изнетих на мањем или другачије формираном корпусу. Ако погледамо инвентар изузетно полисемичних лексема страног порекла запажамо да је на списку највише турцизама (11) и да они искључиво означавају конкретне предмете који се користе у свакодневном животу или су коришћени у прошлости. Међу 100 најфреквентнијих турцизама у савременом српском језику су лексеме из наше грађе *капија*, *кула*, *кашика* и *лула*, све са више од 500 потврда у Корпусу (Ђинђић 2013: 20–23). Речи из других језика, превасходно романских или немачког, углавном означавају предмете који се користе у одређеним приликама или су везане за одређени начин живота (нпр. *вео*, *круна*), а неке пак именују појмове који превасходно припадају интелектуалном слоју лексике (нпр. *класа*, *линија*, *отмен*). „С обзиром на прошлост народа који говоре српскохрватским језиком, сасвим је разумљиво што се међу страним ријечима

налазе оне које су дошле из турског језика, а онда и из њемачког, француског и талијанског” (Дешић 1990: 5).

Готово све поменуте лексеме стране етимологије познате су просечно образованом говорнику савременог језика. Као мање познате можемо издвојити именице *баба*² зан. „предмет који служи као главни ослонац нечега”, *калкан* „направа којом се човек штити од некога, нечега: штит”, *пармак* покр. „колац или даска, летва у огради, плоту” и застарели глагол *п̀сати* „проћи, пролазити”²⁰. Такав њихов статус установили смо прегледајући Корпус у коме су посведочене занемарљивим бројем потврда или се не појављују уопште. Остале полисемичне лексеме страног порекла одомаћиле су се у српском језику и изгубиле статус позајмљеница. Такође, наведене лексеме немају одговарајуће апсолутне домаће синониме што потврђује њихов статус одомаћене лексике (уп. Ђинђић 2013: 151). Када и имају синоним, он је увек обележене употребне вредности, најчешће карактеристичан за одређену територију (нпр. именица *кашика* која се у српском језику издвојила као доминантна, док се словенска реч *жлица* (од свесл. и прасл. **l̥ga*) употребљава у западним деловима штокавског говорног подручја).

Неке од лексема стране етимологије имају и деривате са великим бројем значења. Тако су део наше грађе именице *капица* са 27 и *круница* са 17 значења. Ваља напоменути да лексема *капица* има више значења него мотивна реч *капа*. Разлог за такво стање је у чињеници да се лексема *капица* лексикализовала па не означава више малу капу, већ различите, углавном мале предмете који нешто покривају, налазе се на врху или крају нечега, а чија је функција најчешће заштитна.

Када је у питању број значења ових лексема, утврдили смо да су оне далеко семантички сиромашније од лексема домаћег порекла, па се преко 80% позајмљеница налази у граничној зони (уп. т. V, 2). Изван ове зоне налазе се једино лексеме *круна*, *линија* и *отмен*.

²⁰ М. Радовић Тешћ наводи да је за одређивање степена застарелости неке лексеме битно неколико фактора: место те речи са одговарајућим значењем у номинативном систему књижевног и народног језика, првобитна распрострањеност, период када је та реч у језику била актуелна, повезаност са сродним речима (2009: 34). Глагол *п̀сати* (*се*) (I.1a. „проћи, пролазити”) највише потврда има из народних песама и приповедака у народној књижевности, а знатно мање из књижевних текстова забележених до краја прве половине прошлог века. У Корпусу савременог нема ниједног примера употребе овог глагола.

Закључак о етимологији изузетно полисемичних лексема

Након изнетих запажања о етимологији лексема из грађе можемо закључити следеће:

- полазна претпоставка да великим бројем значења одликује лексика домаћег, ((пра)словенског) порекла показала се тачном. Дубока укорењеност у лексички систем и дуга употреба омогућиле су лексеми да развије и велики број значења. Ова карактеристика не важи само за српски језик, већ се може сматрати универзалном за већи број језика;

- словенско порекло је готово без изузетка карактеристика полисемичних глагола и придева, док код именица налазимо и позајмљенице са великим бројем значења;

- на списку полисемичних позајмљеница највише је турцизама са конкретним, предметним значењем, док је из романских и германских језика стизала првенствено лексика специфичнијег значења или интелектуална лексика;

- готово све полисемичне позајмљенице познате су просечно образованом говорнику што говори о њиховој доброј уклопљености у лексички систем српског језика;

- неке од лексема страног порекла имају у нашем језику и изузетно полисемичне деривате који су захваљујући лексикализацији заузели значајно место у лексичком систему српског језика.

VII. НОРМАТИВНИ И ФУНКЦИОНАЛНОСТИЛСКИ СТАТУС ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА

Једна од основних претпоставки на којима се базирало наше истраживање тичала се и нормативног статуса лексема које су предмет анализе, њихове припадности најужем језгру општег лексичког фонда. Пошли смо од тога да лексема са веома разуђеном полисемантичком структуром припадају најужем, централном делу општег лексичког фонда, те да су то оне лексема које су најфреквентније, повезане са човеком, светом са којим је човек у сталном додиру и активностима које свакодневно обавља (в. Дешић 1990: 7). Овакво полазиште проистиче из става о антропоцентричности језика на шта је у литератури досад много пута указивано.

Просечно образованом говорнику нашег језика требало би да је познато бар по неколико значења лексема које су предмет наше анализе. Пошто је један од циљева био провера нормативног статуса полисемичних лексема из грађе, анализирали смо њихов статус у једнотомном *Речнику српског језика* (РСЈ), као једном од нормативних речника савременог српског језика мањег обима, у коме су забележене речи које се сматрају општим лексичким фондом, које су прочишћене од територијално, временски и на други начин обележене лексике. Значења у РСЈ бројали смо на исти начин као и у РСАНУ. Принцип представљања одредница унеколико се разликује у РСЈ због његовог обима, те смо, узевши и те разлике у обзир, могли извести закључке које ћемо представити у даљем тексту.²¹

Лексика која чини нашу грађу актуелна је, фреквентна и заузима централно место у лексичком систему српског језика, о чему сведочи и податак да свега 3% није уврштено у РСЈ. Навешћемо те 24 лексеме: *варакати (се)*, *ватати (се)*,²²

²¹ Због ограниченог обима речника, „да ли нека реч треба да уђе у Речник у великој мери одлучивало [се] ’индивидуално’, а та одлука умногоме је зависила ’од ... знања, укуса и разумевања’ чланова ауторског колектива” (Предговор РСЈ, 7).

²² Ова лексема не припада стандардном језику, али се у РСАНУ обрађује због велике удаљености стандардне форме *хватати (се)*, тј. глагол *ватати (се)* обрађен је у другом тому, а *хватати (се)* ће бити обрађен у неком од последњих томова. Један од основних принципа РСАНУ јесте „да се без дефиниције не врши упућивање на речи које се налазе у даљим књигама” (Упутства за РСАНУ, чл. 197).

затући (се), кривача, мрчити (се), надавати (се), направљати (се), ноћница, обдржавати (се), облук, огњевит, огњица, одбијати (се), одметати (се), одушити (се), омахнути (се), омладити (се), осовити (се), отурати (се), отурити (се), пармак, пасати, перити се, петица.

Видимо да су у РСЈ изостављене махом лексеме за које се може рећи да нису фреквентне и уобичајене у свакодневном говору, готово све су творбено изведене, а неке су и страног порекла (нпр. *пармак, пасати*). Готово све наведене лексеме по броју значења припадају граничној зони, те и то може упућивати на њихову специфичнију употребу у савременом језику. Њихово присуство на списку семантички најбогатијих лексема има везе са ширином и разноврсношћу грађе која чини базу за РСАНУ – грађу чини велики број лексема и значења који су карактеристични за народне говоре. Ипак, поставља се питање на који би начин требало обрађивати лексеме које су страног порекла и готово непознате просечно образованом говорнику, јер није реално да се сврставају у исти ранг са осталим семантички најбогатијим лексемама српског језика које су општепознате.

Статус набројаних лексема у савременом језику проверили смо и у Корпусу. Нађени подаци потврђују оправданост изостајања готово свих лексема из РСЈ, јер су и у Корпусу потврђене малим бројем примера или се не помињу уопште (нпр. *перити, пасати, направљати*).

Изненадио нас је податак да је уз неке полисемичне лексеме забележено више значења у РСЈ него у тезаурусном речнику РСАНУ. На ту чињеницу могао је имати утицаја и став лексикографа о важности и уобичајености појединих значења лексеме која се обрађује, гледајући из угла савременог језика, као и његова представа о томе до ког би степена лексему требало семантички нијансирати. Све лексеме које су на тај начин представљене веома су фреквентне и заузимају високо место на листи полисемичних лексема у РСАНУ. Такве су *вући (се), дати (се)* која у РСЈ има чак 61 семантичку реализацију, *дићи (се) = дигнути (се)*. Затим, глагол *затворити (се)* има исти број значења у оба речника. Запажамо да су сви наведени глаголи у РСАНУ штампани пре више од 30 година, па се, уколико постоје нова и другачија значења, она можда могу оправдати богаћењем језика током тог периода. На пример, значење „разорити, разрушити експлозивом: ~ мост, ~ пругу” дато код глагола *дићи* у РСЈ не налазимо у РСАНУ.

Сматрамо да је детаљније истраживање оваквих случајева на широј грађи вредно засебног истраживања, те би у будућим радовима требало испитати разлоге за овакве неравномерности.

Насупрот претходно наведеном, неке лексеме потврђене су у РСЈ свега једним значењем, оним које је у савременом језику најубичајеније. Такве су, на пример, *младина* „дани младог Месеца, млади Месец”, *обалити* „оборити, срушити”, *одолети* „успешно се одупрети нечему (обично каквој опасности, искушењу, нападу, болести и сл.)”, *олујан* „који се односи на олују, буран, силовит”, *оштрина* „особина, својство онога што је оштро, онога који је оштар” итд. Нека од наведених значења су у РСАНУ дата као секундарна, али су са савременог аспекта доминантна, те су у РСЈ и дата као једина значења лексеме, што је за речник савременог језика мањег обима један од најважнијих критеријума.

Даље, неке од полисемичних лексема чији смо статус проверавали, у РСЈ су обрађиване као две одреднице, тј. раздвајане су у хомонимне леме. Таква је лексема *зеља*:

РСАНУ: *зеља* 1. м = *зељо* а. „назив и име вољу зеленкастосиве, пепељасте длаке, зекоња”,
2. ж „назив и име домаћим животињама женкама зеленкастосиве, пепељасте длаке”;
РСЈ: *зеља*¹ и *зељо* м „хип. од зељов; пас зеленкасте длаке”,
*зеља*² ж „назив неким домаћим животињама (женкама) зеленкастосиве, пепељасте длаке”.

Разлог за овакав приступ у РСЈ је у новом погледу на семантичке и творбене критеријуме који се тичу конкретних лексема (уп. Гортан Премк 1997: 142).

1. О квалификаторима

Статус полисемичних лексема и њихових значења у лексичком систему, као и њихова прагматичка функција, обележавају се у речнику одговарајућим квалификаторима. Маркирани нормативни, термилошки, стилски и сл. статус полисемичних лексема може се уочити и прегледом њихових полисемантичких структура. Код неколико лексема ови квалификатори обухватају целу полисемантичку структуру, те се стога поставља питање откуд оне међу

семантички најбогатијим лексемама кад је општепознато правило да код такве лексике по правилу изостаје било каква квалификација. Навешћемо лексеме које у заглављу лексикографског чланка имају неки квалификатор. Такве су *баба* (покр.), *кривача* (покр.), *пармак* (покр.), *пасати* (заст.). Међутим, с обзиром на то да РСАНУ садржи и лексичку из народних говора, која је сабрана из неколико стотина збирки речи из разних крајева српског говорног подручја, спорадично јављање оваквих полисемичних лексема може се оправдати великом територијалном покривеношћу грађе. Лексикографско представљање полисемичних лексема које се употребљавају само на одређеним територијама у различитим значењима представља често једини вид очувања лексичког богатства датог краја и његовог презентовања широј јавности.

Са друге стране, готово све лексеме из грађе имају бар једно значење означено неким квалификатором, нормативним, стилским, термилошким, граматичким итд. Примера ради, без икакве нормативне или било које друге квалификације су полисемичне лексеме *блажити* (се), *враћати* (се), *грунути* (се), *долазити*, *дотерати* (се), *заглавити* (се), *закачити* (се), *запињати* (се), *зао*, *озбиљан*, *опор*, *игра*. Таквих лексема је веома мало у нашој грађи, што је и очекивано када се сагледа временска и територијална ширина грађе за РСАНУ. Без било какве квалификације су прилози, заменице, бројеви, као и функционалне речи које представљају најстабилнији део лексике када се ради о неутралности употребе у општем лексикону (Ристић 2014: 128). Остали делови лексикона су нестабилни и подложни нормативном, стилском и функционалном раслојавању (нав. дело). Неке лексеме имају и више од 15 маркираних значења. Такве лексеме најчешће већину својих значења реализују у оквиру различитих термилошких области (нпр. *жутица*, *коњ*, *око*, *матица*, *мачка*).

Како бисмо одредили удео оквалификованих значења у укупном броју значења полисемичних лексема из грађе побројали смо квалификаторе којима се указује на домен употребе значења лексеме. У обзир нисмо узимали квалификаторе којима се упућује на граматичке карактеристике лексеме. Показало се да су међу значењима полисемичних лексема које чине нашу грађу представљене готово све области стварности, те смо установили да су у грађи употребљена појединачна 93 квалификатора уз посебна значења, а неки од њих се

јављају и у међусобним комбинацијама (избројали смо 98 таквих комбинација квалификатора). На основу прегледаних значења, утврдили смо да је око 28% свих избројаних значења обележено неким нормативним, стилским, терминолошким и сл. квалификатором. У наставку рада представимо удео оквалификованих лексема у укупном корпусу, као и удео појединачних квалификатора.

Статус полисемичне лексеме или неког њеног значења у стандардном језику показује се нормативним квалификаторима који дефинишу „опис односа квалификоване појаве (лексеме или значења) према стандардном језику” (Ивановић 2014: 207). Са списка нормативних квалификатора датих у Ивановић 2014 издвојили смо једанаест којима се указује на нормативни статус значења лексеме. Ови квалификатори указују на друштвено-територијалну раслојеност лексеме (квалификатори покр.(ајинско), нар. (народски, народно), ситуациону (разг.(оворно)), социјалну (шатр.(овачки) и жарг.(онски)), раслојеност према дијахронијској периодизацији (заст.(арело)), према заступљености у изворима за Речник (нераспр.(острањено), индив.(идуално), неодом.(аћено)), раслојеност према узрасту (ђач.(ки)), раслојеност према идиолекатским специфичностима (некњ.(ижевно)) (нав. дело: 228). У Табели 6 дат је преглед нормативних квалификатора у три доминантне врсте речи (ови подаци се односе на случајеве када су нормативни квалификатори самостално јављају испред одређеног значења, тј. када се не ради о комбинацији квалификатора).

Табела 6: Преглед квалификатора као показатеља стандарднојезичке норме

вр. речи квалиф.	именице	придеви	глаголи	Укупно
<i>нар.</i>	35	6	49	90
<i>покр.</i>	713	73	967	1.753
<i>некњ.</i>	/	/	33	33
<i>непр.</i>	2	/	11	13
<i>нераспр.</i>	19	8	137	164
<i>индив.</i>	1	3	7	11
<i>заст.</i>	110	40	207	357
<i>разг.</i>	3	3	52	58
<i>шатр.</i>	3	3	3	9
<i>жарг.</i>	/	/	2	2
<i>ђач.</i>	1	/	/	1
Збир	887	136	1.468	2.492

Од анализираних 18.733 значења изузетно полисемичних лексема стандарднојезички квалификатор има око 13% значења. Овај проценат би био још већи када би се у обзир узели и подаци за значења која су обележена са два и више квалификатора, од којих је један нормативни.

Из табеле сазнајемо да је највише нормативно маркираних значења изузетно полисемичних лексема означено као покрајинско (око 70% таквих значења). Овај податак показује да се слој лексике који припада најужем делу општег лексичког фонда у народним говорима додатно семантички богати новим, друкчијим значењима, карактеристичним за одређени крај, а да удео таквих значења даје значајан печат профили полисемичне лексеме.

Полисемичне лексеме су реализовале и велики број значења која припадају различитим термилошким областима или пак употребу која упућује на професионално, политичко, духовно и др. опредељење човека. Тако су забележена 54 квалификатора према којима значења изузетно полисемичних лексема можемо сврстати у различите термилошке и сл. области. У Табели 7 дат је списак свих квалификатора према врстама речи и са бројем оквалификованих значења (било да се квалификатори јављају самостално, било у комбинацији са другим квалификатором). Навели смо податке за најбројније врсте речи (именице, придеве и глаголе), док је њихов број уз значења осталих врста речи занемарљив

(свега четири значења код осталих врста речи имају неку терминолошку квалификацију).

Табела 7: Преглед квалификатора по терминолошким и др. областима

вр. речи квалиф.	именице	придеви	глаголи	Укупно по врстама речи
<i>агр.</i>	83	4	1	88
<i>адм.</i>	4		1	5
<i>аер.</i>	2			2
<i>анат.</i>	88			88
<i>архит.</i>	10			10
<i>астр.</i>	12			12
<i>банк.</i>	3	1	1	5
<i>биол.</i>	7		2	9
<i>бот.</i>	231	1	2	234
<i>брод.</i>	7			7
<i>вет.</i>	19			19
<i>вој.</i>	27		10	37
<i>геогр.</i>	8			8
<i>геол.</i>	14	4		18
<i>геом.</i>	1			1
<i>грађ.</i>	8			8
<i>грам.</i>	17	2	7	26
<i>екон.</i>	1		2	3
<i>ел.</i>	2			2
<i>етн.</i>	25		13	38
<i>жсел.</i>	2			2
<i>зан.</i>	12		4	16
<i>зоол.</i>	165	1		166
<i>информ.</i>	1			1
<i>карт.</i>		1		1
<i>књиж.</i>	3	1	1	5
<i>кув.</i>			1	1
<i>лингв.</i>	3			3
<i>лов.</i>	1		1	2
<i>мат.</i>	38	2	28	68
<i>маш.</i>	1			1
<i>мед.</i>	42	5	6	53
<i>мет.</i>	1			1
<i>мех.</i>	2			2
<i>мин.</i>	1	2		3
<i>мит.</i>	6	1	6	13

вр. речи квалиф.	именице	придеви	глаголи	Укупно по врстама речи
<i>муз.</i>	13		1	14
<i>пол.</i>	3	1		4
<i>пом.</i>	15	1	3	19
<i>правн.</i>	9	2	9	20
<i>псих.</i>		1		1
<i>пчел.</i>	5		1	6
<i>риб.</i>	19		24	43
<i>рлг.</i>	18	1	10	29
<i>руд.</i>	5			5
<i>соц.</i>	1			1
<i>спорт.</i>	29	6	11	46
<i>техн.</i>	31			31
<i>физ.</i>	6	2	6	14
<i>физиол.</i>			4	4
<i>фил.</i>	4	1		5
<i>фон.</i>	3	4		7
<i>фот.</i>		1		1
<i>фин.</i>			1	1
<i>фиск.</i>	2			2
<i>фитопат.</i>	1			1
<i>хем.</i>	7		5	12
<i>цркв.</i>	7		3	10
<i>шах.</i>		1	1	2
<i>штамп.</i>	2	1	4	7
<i>шум.</i>	1			1
Збир	1.028	47	169	1.244

Наведена табела приказује ширину и разноврсност области које улазе у грађу за РСАНУ. Грађа показује да се највише различитих квалификатора јавља код именица са конкретним значењем (нпр. по седам или више квалификатора налазимо код лексема *јеж*, *кобила*, *коза*, *коло*, *кош*, *краљица*).

Највише термилошких значења припада областима ботанике, зоологије, анатомије, агрономије и математике. Наведени квалификатори су заступљени првенствено код именица. И Ј. А. Чудинова налази да се у речнику МАС највише квалификатора који указују на специјалну сферу употребе лексеме даје уз именице (1998: 141).

Код већине лексема из грађе примарно је дато опште, нетерминолошко значење (нпр. *капија*, *класа*, *лутка*, *одбацити*, *одузети*), а секундарно се дају квалификације којима се указује на терминолошку употребу лексеме. Код мањег броја лексема примарно се даје терминолошко значење (нпр. *вук*, *живац*, *крива*, *миш*, *нога*), а затим остала. У вези са овим, Д. Гортан Премк је предлагала да се лексеме које припадају и општем и терминолошком слоју лексике, на одговарајући начин и обележе у речничком чланку приликом дефинисања примарног значења: нпр., **и зоол.** за именицу *мачка*, **и бот.** за именицу *малина*, **и анат.** за именицу *језик* (в. Гортан Премк 1997: 66, 91).

Забележен је већи број значења уз која се дају по два или по три квалификатора, од којих се једним или двама показује нормативни статус лексеме. Издвојили смо 528 таквих значења, од којих је, поново, највише реализовано уз именице (318, односно 60,2%). Такође, уз поједина значења најчешће се јавља комбинација заст. покр. односно заст. и покр. (130 значења, односно 24,6%).

Навешћемо листу најчешћих квалификатора са бројем појављивања у грађи (било да се јављају самостално, било у комбинацији са другим квалификатором) (в. Табелу 8):

Табела 8: Листа најчешћих квалификатора уз значења изузетно полисемичних лексема

квалификатор	број појављивања
<i>покр.</i>	2.116
<i>фиг.</i>	1.122
<i>заст.</i>	438
<i>бот.</i>	234
<i>нераспр.</i>	172
<i>зоол.</i>	166
<i>нар.</i>	139
<i>необ.</i>	139
<i>агр.</i>	88
<i>анат.</i>	88

Укупно гледајући, квалификатор покр. (ајински) је најчешћи квалификатор (било да се јавља самостално, било у комбинацији са другим квалификаторима), што је великим делом последица удела преко 200 збирки речи у грађи за РСАНУ.

На другом месту је квалификатор фиг. (уративно) када се употребљава да обележи семантичку помереност неког од значења полисемичне лексеме, фигуративно значење које је одвојено од реалног те захтева посебан опис, али и даље поседује више заједничких семантичких компонената са основним значењем (Радовић Тешић 2009: 45–53): нпр. *косити* **1б.** „убијати каквим оружјем”.²³

Закључак о нормативним карактеристикама изузетно полисемичних лексема

Анализа нормативних карактеристика лексема из грађе показала је следеће:

- провером статуса лексема из грађе у РСЈ закључили смо да је лексика са великим бројем значења актуелна, фреквентна и да заузима централно место у лексичком систему српског језика;

- неке од полисемичних лексема нису ушле у РСЈ због свог своје припадности покрајинској лексици (какве су нпр. лексеме *пармак* и *пасати*). Оне су се у РСАНУ нашле због чињенице да овај речник бележи и народну и дијалекатску лексику;

- неке лексеме из грађе имају читаве полисемантичке структуре обележене нормативним квалификатором што је последица велике грађе из народних говора коју РСАНУ презентује;

- око 28% свих избројаних значења обележено је неким нормативним, стилским, терминолошким и сл. квалификатором;

- око 70% нормативно маркираних значења лексема из грађе има квалификатор покр.(ајинско) који представља најчешће употребљени квалификатор као обележје значења изузетно полисемичних лексема;

- терминолошка квалификација се најчешће јавља код именица са конкретним значењем, а најфреквентнији квалификатори припадају областима природних наука – ботаници, зоологији, анатомији, агрономији и математици.

Анализа показује да полисемичне лексеме описане у РСАНУ на основу свог примарног значења припадају најужем делу лексичког фонда, односно

²³ Осим наведеног случаја, квалификатор фиг. се у РСАНУ употребљава и да обележи још два случаја: када се употреба те лексеме није развила у посебно значење, или се пак таква фигуративност креће у два смера (то се у лексикографском чланку обележава квалификатором фиг. иза примера код којих се помереност значења не уочава); када обележава фигуративно значење које не излази из оквира основног значења, већ захтева ближу одредбу у виду краће дефиниције, која представља продужетак, допуну главне дефиниције (Радовић Тешић 2009: 45–53).

стандардном језику, као и да већина њихових секундарних значења нема никакве нормативне нити стилске обележености.

VIII. ОПШТЕ ТВОРБЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА

Будући да ћемо се у анализи освртати на творбене карактеристике лексема са великим бројем значења, овде ћемо изнети само опште напомене који се тичу њиховог морфемског састава, начина грађења, мотивације и сл. Већ смо напоменули да је у истраживањима М. Дешића (1990) и Д. Гортан Премк (1997), која се ослањају на грађу из РСАНУ, један од закључака био да су полисемији склоније просте речи него изведене. М. Дешић је такође навео да су код изведеница продуктивни суфикси *-ак*, *-ик*, *-на*, *-ица*, као и да речи са великим бројем значења најчешће имају једносложну или двосложну основу, која садржи обично до пет фонема (1990: 6–7). У вези са дужином основе и бројем значења речи навешћемо и запажање А. Визентал (2009: 41) која каже да је већина енглеских речи, посебно оних германског порекла, врло једноставне форме (једносложне су или двосложне), али су семантички комплексне.

Деривација обухвата префиксацију, суфиксацију и комбинацију префиксације и суфиксације (Ћорић 2008: 16; Јовановић В. 2010: 15). Б. Ћорић наводи да је термин дериват двозначан: у ширем смислу описује сваку јединицу насталу било којим творбеним начином, а у ужем продукте префиксације и суфиксације (2008: 18). Ми ћемо у раду под дериватом (изведеницом) подразумевати реч насталу као продукт префиксације, суфиксације, као и комбинације префиксације и суфиксације. Све лексеме из наше грађе према творбеном критеријуму могу се поделити на просте и изведене – настале префиксацијом, суфиксацијом или комбинацијом префиксације и суфиксације: нпр. *облук*, *заломити*, *нејак*; *круница*, *ватрен*; *окриље*, *оцрнити*).

Наш ће задатак на овом месту бити да испитамо творбени статус лексема које су, према РСАНУ, реализовале 15 или више значења, и тако проверимо закључке изнете у литератури. Творбену структуру представићемо са синхронијског становишта. Изведене речи страног порекла, са суфиксима који такође постоје у страном језику (нпр. *-ија* у латинском и турском), сматрали смо простим речима, пошто се код њих не може говорити о суфиксима већ о додацима

који долазе на основу страног порекла како би се те речи могле уклопити у наш деклинациони систем (в. Клајн 2003: 80) (нпр. *капија*, *партија*). Затим, лексеме стране етимологије давали смо у групи творбено простих лексема, док смо изведенице којима је у основи реч страног порекла, давали у групи изведеница (нпр. *круница*, *капица*). Податке ћемо наводити по врстама речи.

1. Творбене карактеристике именица

Приликом одређивања да ли је нека именица проста или изведена уважили смо синхронијски приступ и само оне код којих се са савременог аспекта јасно распознају творбена основа и формант сматрали смо изведеним. Тако смо простим сматрали оне које су промениле лик услед различитих гласовних алтернација и других процеса још у прасловенско доба (нпр. *јабука*, *млаз* итд.). Такође, и именице којима је затамњено изведено порекло сврстали смо у просте (нпр. *облак*, *палац*). Овакви примери су последица дубинских промена у структури речи која је подстакнута променама у семантици, односно променама у корену или основи речи. Ова појава се у језику дефинише као морфолошка апсорпција, где се „првобитна основа проширила на рачун суфикса чинећи тако нову основу“ (Јовановић В. 2016: 106). В. Јовановић наводи пример *сунце*, код кога је стари деминутив на *-ьсе* (*sъln-ьсе) изгубио деминутивну семантику, *палац*, где је суфикс *-ац*, по пореклу деминутивни суфикс, данас део основе, затим именице *птица*, *улица* (где је *-ица* такође по пореклу суфикс, а данас део основе) итд. (нав. дело).

Именица овог типа је знатно мање од оних које су и из дијахронијске перспективе просте. Затим, лексеме добијене безморфемским типом творбе – конверзијом (нпр. *благо*) рачунали смо као творбено изведене. Од 230 полисемичних именица 20 је страног порекла, те смо све такве сматрали простим.

Одредили смо и од каквих се основа граде полисемичне именице. У неким случајевима, услед двоструке творбене мотивације, није било могуће утврдити творбено порекло основе, па смо тада такве случајеве оставили са стране. Такав је случај нпр. са именицама *ноћник* и *ноћница* које могу бити и именичке и придевске изведенице. Лексикографска дефиниција именице *ноћник* говори о обема могућностима пошто гласи „онај који се проводи, забавља *ноћу*, који живи

ноћним животом” [курзив Н. М.]. У српској дериватологији је указивано на проблем у одређивању основе код именица овог типа јер постоји „врло мали број речи са завршетком *-ик* коме не претходи *н*” (Клајн 2003: 85). Исти је случај и са именицама женског рода изведеним суфиксом *-ица* којима претходи *н*, па се поставља питање да ли је суфикс *-ица* или *-ница*. Такође, и за лексему *наглавак* може се успоставити двострука творбена мотивација, те ни њу нисмо доделили ниједној групи.

Ако занемаримо проблематичне случајеве (као што су поменуте именице *наглавак*, *ноћник*, *ноћница*), запажамо да се полисемичне именице подједнако често граде од именица, придева и глагола. Од 107 полисемичних именица изведених различитим творбеним начинима по 36 су изведене од глагола и придева, а 35 од именица. Убедљиво је најпродуктивнији суфикс *-ица* који је подједнако продуктиван код изведеница од именица и од придева (нпр. *жутица*, *капица*, *жабица*, *каменица*, *голица*, *мртвица*). И. Грицкат (1995: 9) наводи да је овај суфикс више него иједан други склон семантичким променама, од сужења значења (нпр. *страница* у *књизи*) до потпуне терминологизације (*репица*, *глиница*). Овај суфикс, иако му је једна од функција давање лексеми субјективног става говорника, код полисемичних речи углавном има избледело деминутивно значење, те најчешће означава предмет. На лексеме овог типа осврнућемо се у делу рада о полисемије именица (в. поглавље X, т. 3).

Од осталих суфикса код именичких изведеница налазимо нулти суфикс (*-ø*) код именица са глаголом у основи (нпр. *извод*, *лом*, *налет*, *одговор*, *пад*), а код неких налазимо и суфикс *-а* (нпр. *веза*, *навлака*, *ограда*). Од осталих суфикса, у деривацији неколико именица учествују суфикси *-ак/-јак* (нпр. *језичак*, *брзак*, *дивљак*), *-ац* (нпр. *живац*, *белац*, *певац*, *козлац*), *-ка* (нпр. *белка*, *двојка*, *зеленка*), *-аи* (нпр. *крилаи*, *крстаи*).

У творбено просте уврстили смо следеће именице: *баба*¹, *баба*², *белег*, *брада*, *бразда*, *брат*, *бубањ*, *ватра*, *венац*, *вео*, *вера*, *витао*, *вода*, *врат*¹, *време*, *вук*, *глава*, *глас*, *гомила*, *грета*, *грло*, *губа*¹, *гуша*, *дед* = *деда*, *дом*¹, *дух*, *жила*, *жица*, *застава*, *звезда*, *змај*, *змија*, *знак*, *игра*, *име*, *исток*, *јабука*, *јагода*, *јарам*, *јез*, *језик*, *калкан*, *капа*¹, *капија*, *карта*, *кашика*, *кита*, *класа*, *кључ*¹, *кобила*, *комора*¹, *књига*, *коза*, *колело*, *коло*, *колут*, *коњ*, *кора*, *корен*, *корито*, *котур*, *кош*,

крaк¹, крв, крило¹, крст, круг, круна, кука¹, кула¹, курјак, кућа, лес¹, леса, лик¹, линија, лице, лист¹, лопар,²⁴ лула, лутка, љуска, маказе, мера, месец, место, мехур, мисао, мир¹, миш, млаз, мост, мрежа, нарав, нишан, нога, облак, област, образ¹, образац,²⁵ обруч, огањ, окно, олук, откровење, палац², пањ, папуча, пар¹, пара¹, пармак, партија, пас¹, перо, петља.

Остале лексеме имају у основи друге врсте речи или су пак ономотопејског порекла. Тако именицу у основи имају следеће лексеме: *белешка, главица, душа, жабица, знамење, јарац, каменица, капица, козлац, козлић, кокица, коњиц, корица, кошара¹, кошуљица, краљица, крилаш, крстача, крстаи, језичак, круница, крупица, облук, обруч,²⁶ матица,²⁷ мачка, метлица¹, мишијакиња, налет¹, огњица, огњиште, окце, окриље, перушка, петица¹.*

Придев у основи имају следеће полисемичне именице: *белац, белина, белица, белка, благо, венчаница, висина, брзак¹, голица¹, дивљак, добро¹, живац, живица, жутица, жутка, зеленика, зеленка, зелењак, зеља, златица, кривача, кривуља, киселица, крвавица, кривац, љутица, масница, милост, младина, млечњак, новина, мртвило, мртваца, облица, оштрина, оштрица.*

Са глаголом у основи су именице *било, браник, вез², веза, вид, жар, живот, завој, заслон, збор, лом, извод, излаз, мрак, навала, навлака, нагон, намет¹, напаст, наставак, наступ, начин, низ¹, обележје, обрт, оглед, ограда, одговор, одзив, оквир, основ/основа, остава, остатак, откриће, отока, пад, певац.* Код већине наведених лексема директна мотивна лексема је префиксирани глагол.

Бројне изведенице су лексеме *двојка, јединица,²⁸* док код именица *кокот* и *маца¹* распознајемо ономотопејско порекло.

Од наведених именица, највише полисемичних деривата имају лексеме *крв* (*крвав, крвавица, крвни*) и *крст* (*крстача, крстаи, крстити*).

²⁴ У основи ове именице је именица *лопата*, али ова форма, према Скоку (Скок 2: 319), потиче из 16. века.

²⁵ Ова лексема се потпуно лексикализовала, те је изгубила везу са мотивном именицом *образ* – стога смо је смо је уврстили у творбено просте лексеме (уп. Драгићевић 2016: 459–460).

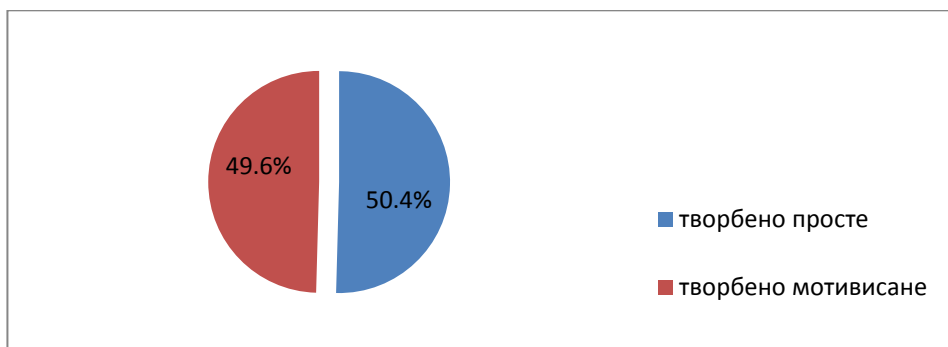
²⁶ За именицу *обруч* И. Клајн каже да је изгубила мотивацију од именице *рука* (2002: 208).

²⁷ И. Клајн (2003: 116) истиче да код неких лексема давнашња и дуготрајна употреба суфикса *-ица* може имати за последицу да се мотивација замути, нпр. *матица, бабица, дужица*, или да изведеница, изгубивши деминутивно значење, потисне из употребе основну реч (*девица, потковица, кобасица*).

²⁸ И. Клајн наводи да је код лексеме *јединица* у основи придев, а не број (Клајн 2003: 119).

Ако погледамо однос творбене структуре и броја значења, запазићемо да су творбено неизведене именице и семантички најбогатије (нпр. *ватра, перо, крило, крст, круг, огањ* итд.).

Након сврставања лексема у групе према њиховој творбеној мотивацији, представићемо збирно графички однос творбено немотивисаних и творбено мотивисаних лексема (в. Графикон 5).

Графикон 5: Однос творбено простих и изведених именица

Велики број значења је, како уочавамо, незнатно карактеристичнији за творбено просте именице, којих је за нијансу више од изведеница. Од 49,6% лексема изведених различитим типовима творбе, највише их је настало додавањем суфикса на творбену основу. Другим начинима морфемске творбе, префиксацијом или префиксално-суфиксалном творбом, настале су две лексеме – *облук* и *окриље*.

Дакле, наведена слика показује да полисемичне именице, са синхронијског аспекта посматрано, готово подједнако могу бити творбено просте, немотивисане речи, или творбено мотивисане, изведене додавањем суфикса или префикса, али ће се потпунији увид стећи када сва лексика српског језика буде лексикографски обрађена у РСАНУ. Са друге стране, закључак дат у литератури о томе да језгро система полисемичних лексема чине творбено просте речи (Дешић 1990: 7) можемо за сада сматрати тачним, иако је разлика у броју простих и мотивисаних именица незнатна.

Такође, просечан број фонема у основи творбено простих полисемичних именица је око 4, што потврђује закључак М. Дешића да полисемичне лексеме имају најчешће једносложну и двосложну творбену основу.

2. Творбене карактеристике придева

Посматрајући придеве у историјској перспективи, међу њима ћемо наћи врло мало простих речи, за које није тешко открити првобитну семантику и творбену мотивисаност (Стевановић 1986: 538–539). Тако су нпр. придеви *лукав*, *злобан*, *слан*, *чио* према данашњем језичком осећању просте, лексичке речи, мада није тешко запазити да су некад били изведени. Прости придеви из наше грађе могу се, према терминологији Р. Драгићевић (2001),²⁹ на основу форманта формално поделити на примарно просте (нпр. *бео*, *густ*, *нов*) и секундарно просте (нпр. *весео*, *здрав*, *матор*, *обилан*). Међутим, ми ћемо и једне и друге дати у групи творбено простих придева, будући да грађу посматрамо са синхронијског становишта.

Тако смо у творбено просте полисемичне придеве уврстили следеће: *бео*, *бистар*, *благ*, *богат*, *ведар*, *велик*, *весео*, *висок*, *врућ*¹, *горак*², *груб*, *густ*, *далек*, *дебео*, *добар*, *дубок*, *дуг*, *жив*, *жут*, *зао*, *здрав*, *зелен*, *јак*, *јасан*, *кратак*, *крив*, *крупан*, *крут*, *лак*², *леп*³, *луд*, *љут*², *мали*, *матор*, *мек*, *млад*², *мртав*, *мршав*, *нагао*, *негативан*, *нем*, *низак*, *нов*, *обилан*,³⁰ *обилат*, *опак*², *опор*, *отмен*, *оштар*.

Придева добијених суфиксацијом је нешто мање: *ватрен*, *вољан*, *гладан*, *горњи*, *крвни*, *мастан*, *миран*, *моћан*, *мутан*, *мушки*, *нараван*, *нежан*, *огњевит*, *огњен*², *олујан*, *осетљив*, *оскудан*, *особни*, *отворен*, *отрован*, *паклен*. Забележено је и седам полисемичних придева творених префиксалним типом творбе: *неваљао*, *незгодан*, *нездрав*, *нејак*², *немиран*, *непокретан*, *нечист*, док код придева *озбиљан* препознајемо префиксално-суфиксални тип творбе. Изведени придеви су мотивисани најчешће именицом (нпр. *вољан*, *гладан*, *мушки*, *олујан*), ређе глаголом (нпр. *мутан*, *оскудан*, *отворен*) или прилогом (*горњи*).

²⁹ „Прости неизведени [придеви – Н. М.] јесу они у чијој структури са синхронијског становишта не распознајемо творбену основу и творбени формант. То су обично једносложне речи ... У другу групу простих придева, у тзв. секундарно просте, увели смо оне придеве који су по својој структури између простих и изведених. Такви су, на пример, *висок*, *лукав*, *јалов*. То су придеви код којих са синхронијског становишта јасно распознајемо творбену основу и формант, а ти форманти су, најчешће, и данас продуктивни ... за творбене основе секундарних простих придева не можемо утврдити мотивне речи” (Драгићевић 2001: 27).

³⁰ Придеви *обилан* и *обилат* имају у основи застарели придев *обил*, али је ту, чини се, прекинута творбено-мотивациона веза са мотивним придевом, те су са савременог становишта ови придеви немотивисани.

Највише изведених придева добијено је додавањем форманта *-(a)n*³¹ најчешће на именичку творбenu основу, ређе неку другу (нпр. *вољан, гладан, миран, моћан, мутан, негативан, оскудан, отрован*), а свега неколико њих формантом *-ен* или неким другим формантом: *-ат, -евит, -љив* (нпр. *ватрен, огњен, паклен, обилат, огњевит, осетљив*).

Што се тиче придева творених уз помоћ префикса или префиксално-суфиксалном творбом, код готово свих је присутан формант *не-*. Овај формант је веома продуктиван у творби придева и о њему је било речи у досадашњим истраживањима творбених карактеристика придева у српском језику (нпр. Бошков 1981, Стијовић 1983). „Будући да је префикс *не-* обухватнији, апсолутно шири по свом семантичком пољу од префикса *без-*, јасно је да творбени модел у којем префикс *не-* учествује, сасвим у духу унивезалне језичке економичности и пријемчивији за категорију стандардног, општекомуникативног језичког средства” (Станојчић 2000: 157). Како напомиње Д. Бошков, придеви творени овим префиксом могу означавати негацију основног својства (нпр. *нелеп, нејак*), позитивна својства (нпр. *ненаметљив, неопасан*), али и негацију специфичне ознаке другог појма, где оба заједно исцрпљују цео обим појма који им је надређен (нпр. *негенијалан*) (1981: 63–68).

Придеви из наше грађе творени уз помоћ форманта *не-*, према примарном значењу лексеме, значе негацију основног појма. Свим полисемичним придевима добијеним овим начином творбе означавају се непожељна својства или стања најчешће човека, и физичка и духовна (нпр. значило би [то] ... *неваљалим* људма, законском изреком, давати у неку руку дозволу да и даље чине зла дела; чим опазите да он [болесник] постаје врло плашљив, *немиран* ... знајте да је тога човека ухватила холера; изнакажени [су] од болести и сакатости, издерани *нечисти* прости типови; ту се побију. Никола, као *нејачи*, дође кући разбијене главе). Сви придеви означавају негирање значења мотивног придева: *немиран* је „који није миран”, *нечист* „који није чист” итд. Придев *незгодан* има примарно

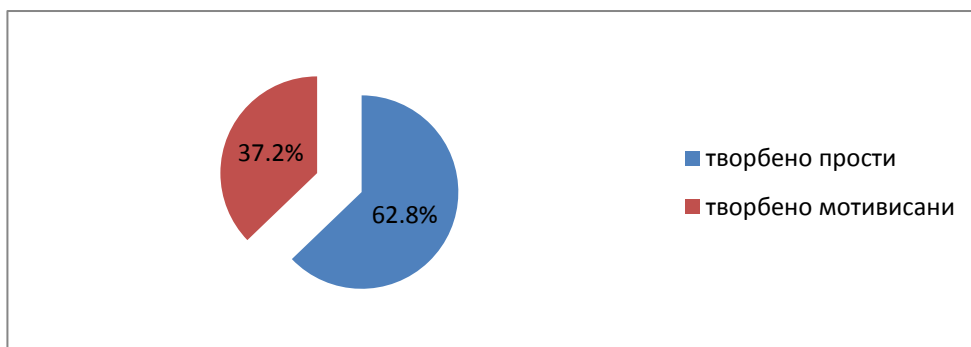
³¹ И. Клајн наводи да је овај суфикс најфреквентнији придевски формант који није могуће семантички дефинисати јер је, како се наводи у литератури семантички празан, без одређеног значења и сл., односно само морфолошки уобличава значење речи у основи (в. Клајн 2003: 261). Такође, у литератури је доста расправљано и о природи форманта *-ни*: као форманта за одређени вид описних придева (нпр. *сточни „богат стоком”*) и као форманта односних придева (нпр. *сточни „који је у вези са стоком”*: ~ трг). Неки лингвисти ова два форманта посматрају одвојено, као хомонимне (нпр. Р. Драгићевић), а неки као један (нпр. Р. Маројевић, И. Клајн).

значење „непријатан, неугодан” (*незгодни моменти, незгодне школске собе, незгодни разговори*), док придев *згодан* примарно значи „који може добро послужити, погодан” (*згодно дрво за ноћиште, згодно уточиште, згодна носила*), што значи да примарно значење придева *незгодан* обухвата шири опсег појава него придева *згодан*, али се оба односе на исти тип својства.

Неки полисемични придеви имају полисемичне деривате и у другим врстама речи. Такав је, на пример, придев *оштар* који има неколико полисемичних деривата: именице *оштрица* и *оштрина*, глагол *заоштрити (се)* и прилог *оштро*, или, придев *зелен* који има четири полисемична деривата *зеленика, зеленка, зелењак, зеља*. Полисемичне именице које у основи имају придев имају разноврсна значења: њима се најчешће означавају особе које имају особину означену придевом у основи (*дивљак, голица, љутица, мртвица*), а знатно ређе апстрактни појмови (*милост, новина*), предмети (*венчаница, кривача*) или термини из различитих области (*жутица, живац, златица*) итд.

Осим што су доминантни по броју, прости, немотивисани придеви и по броју значења заузимају највише позиције на листи придева (нпр. *низак, оштар, јак, жив, бео* итд.).

На следећој слици представићемо творбени статус полисемичних придева (в. Графикон 6).

Графикон 6: Однос простих и изведених полисемичних придева

Када су у питању творбено прости полисемични придеви, слика показује оправданост закључка да се великим бројем значења одликују они који су са синхронијског становишта творбено прости, што се уклапа у резултате досадашњих истраживања творбених карактеристика лексема са највише значења

у српском језику (в. Дешић 1990: 6–7). Иако ови резултати нису коначни због незаокруженог корпуса изузетно полисемичних лексема претпостављамо да ће и даље примат имати са синхронијског аспекта творбено прости придеви. Овакав резултат има веза са закључком до ког смо дошли – придеви представљају најстабилнији систем изузетно полисемичних лексема, јер базу чине типични, познати придеви (те нема неочекиваних изузетно полисемичних придева, као што има нпр. именица и глагола) (в. поглавље X, т. 3).

Бројањем фонема у основи полисемичних придева закључили смо да се не разликују од раније описаних именица – просек броја фонема у творбеној основи је око четири.

3. Творбене карактеристике глагола

Глаголи чине најбројнију групу лексема у грађи. Код одређивања творбене основе глагола такође смо уважили синхронијски приступ па смо их делили на основу и формант у складу са савременим стањем. Дакле, глаголе који су настали различитим фонолошким алтернацијама које сежу у (пра)словенско доба сматрали смо простим, неизведеним (нпр. иако је глагол *мутити* добијен превојем од *мести* ми смо га уврстили у просте).

Највише полисемичних глагола добијено је префиксацијом основног глагола, а има и оних код којих се распознаје префиксално-суфиксална творба. Најпродуктивнији глаголски префикси који учествују у творби полисемичних глагола су они који су пореклом предлози: *на-*, *од-*, *о-*, *за-*, *из-* (нпр. *накупити*, *наливати/налити*, *насадити*, *одиграти*, *одмакнути/одмицати*, *одрезати*, *оживити/оживети*, *острвити*, *опрашити*, *задржавати/задржати*, *загушити*, *зарезати*, *заломити*, *остављати/оставити*, *изиграти*, *испадати/испасти*). Префиксацијом настају речи тако што се префиксални творбени формант веже спреда за лексичку основу глагола. Код творбе префиксацијом на значењском плану „долази до семантичке модификованости лексичке основе, коју дати префикс спецификује у одређеном правцу, било да као семантички испуњен елеменат изражава негираност, простор, време, социјативност, неистинитост, интензитет или другу коју нијансу” (Радовић Тешић 2004: 220). На овај начин се релативно лако богати лексички фонд, што је и експлицитна последица

функционисања датих творбених модела, док се досег тако настале речи у укупном фонду језика зависи од квалитета саме структурно-семантичке везе и њене способности да изрази задати садржај (нав. дело).

Такође, полисемични глаголи формирају и семантички богата творбена гнезда. Велика творбена гнезда са полисемичним глаголима карактеристична су за глаголе којима се означава премештање у простору. Навешћемо то у следећој табели (в. Табелу 9).

Табела 9: Творбена гнезда са највише полисемичних глагола

<i>носити</i>	<i>маћи=макнути/мицати</i>	<i>бацати/бацити</i>	<i>метати/метнути</i>	<i>ићи</i>
<i>доносити</i>	<i>измакнути=измаћи (се)</i>	<i>избацити (се)</i>	<i>изметати (се)</i>	<i>доћи</i>
<i>изнети (се)</i>	<i>измицати (се)</i>	<i>набацити (се)</i>	<i>изметнути (се)</i>	<i>заћи (се)</i>
<i>износити (се)</i>	<i>намакнути=намаћи (се)</i>	<i>набацити (се)</i>	<i>наметати² (се)</i>	<i>изаћи</i>
<i>занети (се)</i>	<i>намицати (се)</i>	<i>одбацити (се)</i>	<i>наметнути (се)</i>	<i>изићи</i>
<i>заносити (се)</i>	<i>одмакнути=одмаћи (се)</i>	<i>одбацити (се)</i>		<i>надоћи</i>
<i>нанети (се)</i>	<i>одмицати (се)</i>			<i>наићи</i>
<i>однети (се)</i>				<i>обићи (се)</i>
<i>односити</i>				<i>отићи</i>

На пример, у оквиру групе глагола коју смо назвали премештање и смештање (в. поглавље X, т. 2.4.2) више од 70% лексема је творено додавањем различитих префикса. Такође, грађа у РСАНУ показује да је код неких полисемичних глагола дериват семантички богатији од мотивног глагола. Такав је нпр. однос глагола *измакнути=измаћи (се)* и *макнути=маћи (се)*. Овакве случајеве би требало детаљније истражити и установити разлоге за такав однос мотивне и изведене лексеме.

Наведена чињеница да дериват има више значења од мотивне лексеме може бити условљена како недостатком грађе, тако и природом везе глагола и префикса и семантичким потенцијалом префикса којим се твори изведени глагол. „Префиксом [се], како се то обично каже, ’модифицира значење основне ријечи’, што заправо значи да твореница префиксом добија (најмање) једну семантичку компоненту више у односу на основну ријеч” (Ковачевић 1986: 120–121). Такође, чињеница је да су многа значења префиксираних глагола означена као покрајинска, разговорна и сл., и њима се, према наводима И. Грицкат,

„захваљујући сложеним социјалним и психолошким законитостима, одражава здрав нагон према неформалистичком изражавању, пуном духовитих поређења и стилских фигура, а у области речника пуном ванредно живописних творевина, које се добијају свежим, понекад неочекиваним слагањем познатих основа са префиксима, суфиксима или на друге начине” (Грицкат, према Радовић Тешић 2004: 224).

Разврставши све глаголе према творбеном критеријуму добили смо да је 101 глагол творбено прост, док су преостали творени додавањем различитих префикса, или пак у њиховој основи запажамо именицу или придев. У просте, са синхронизаког становишта немотивисане полисемичне глаголе уврстили смо следеће: *батргати (се), бацати (се), бацити (се), бити¹ (се), бити², брати (се), вадити (се), ваљати (се), ватати (се), везати (се), видети (се), вијати (се), висити, вити¹ (се), владати (се), водити (се), враћати (се), вргнути = врћи (се), врети (се), вртети (се), вући (се), газити (се), гледати (се), гонити (се), горети, градити¹ (се), грести (се), грувати = грухати (се), грунути = грхнути (се), губити (се), гулити (се), гутати (се), давати (се), дати (се), давити (се), делити (се), денути = де(с)ти (се), дерати (се), дирати (се), дирнути (се), дићи = дигнути (се), дизати (се), држати (се), дрмати (се), дробити (се), жарити (се), звати (се), знати (се), имати (се), ићи¹, јавити¹ (се), јављати¹ (се), јести (се), казати (се), казивати (се), капати, кидати (се), кипети, колебати (се), копати (се), кренути (се), кресати (се), кретати (се), кувати = кухати (се), купити (се), куцати (се), лежати, летети, лећи, лизати (се), ломити (се), лупати¹ (се), лучити (се), љуљати (се), мазати (се), макнути = маћи (се), мамити (се), мењати (се), месити (се), метати (се), метнути (се), мешати (се), минути (се), мислити (се), мицати (се), млатити (се), мотати (се), моћи (се), мутити (се), низати (се), носити (се), нудити (се), обући (се), одолети (се), падати (се), пазити (се), палити (се), парати (се), пасати, пасти¹, пењати = пети (се).*

Изведених, творбено мотивисаних полисемичних глагола је далеко више: *блажити (се), бројати = бројити, варакати (се), везивати (се), витлати (се), гласити (се), говорити (се), гомилати (се), гушити (се), добавити (се), добивати = добијати, добити (се), долазити¹, доносити, досп(ј)ети (се), дотерати (се), доћи, дохватити (се), живети (се), завезати (се), завити¹ (се), заводити (се),*

завргнути (се) = заврћи (се), заврнути (се), завртати (се), завртети (се),
 заглавити (се), загушити (се), задати (се), задевати (се), заденути (се) =
 заде(с)ти (се), задимити (се), задрети (се), задржавати (се), задржати (се),
 заиграти (се), закачити (се), заклопити (се), залагати (се), залећи (се), заливати
 (се), залити (се), заложити (се), заломити (се), замакнути (се) = замаћи (се),
 заметати (се), заметнути (се), занети (се), заносити (се), заоштрили (се),
 западати, запалити (се), запасти¹, запети (се), запећи (се), запињати (се),
 записати (се), заплести (се), заплетати (се), запрашити (се), зарезати (се),
 засести (се), засећи (се), затварати (се), затворити (се), затегнути (се),
 затезати (се), затурити (се), затући (се), заћи (се), заузети (се), зауставити
 (се), заустављати (се), захватати (се), захватити (се), зацепити (се), збрати
 (се), збрисати (се), играти (се), изаћи, избацити (се), избити (се), извадити (се),
 извалити (се), извести¹ (се), извијати¹ (се), извити¹ (се), извлачити (се), изводити
 (се), извргнути (се), изврнути (се), извртати (се), извући (се), изгонити, изгорети
 (се), изгубити (се), издавати (се), издати (се), издвајати (се), издићи (се) =
 издигнути (се), издржати (се), издушити (се), изиграти (се), изићи, изјести (се),
 излити (се), измакнути (се) = измаћи (се), изметати (се), изметнути (се),
 измицати (се), изнети (се), износити (се), изравнати (се), израдити (се),
 исказати (се), искочити, искупити (се), испадати¹, испастити¹, исправити (се),
 испустити (се), испуцати (се), иставити (се), истављати (се), истаћи (се),
 истегнути (се) = истећи (се), истерати, истеривати (се), истрести (се),
 истури (се), исцрпсти (се), иштетити (се), јарити (се), колати¹ (се), косити²
 (се), кривити (се), крижити (се), крстити (се), кружити (се), крунити (се),
 кришити (се), ломатати (се), љушити (се), машити¹ (се), мерити (се), мрачити
 (се), мрчити (се), набацивати (се), набацити (се), набијати (се), набити (се),
 набрекнути, навалити (се), наваљивати (се), навести¹ (се), навијати¹ (се),
 навити¹ (се), навлачити (се), наврнути (се), навртати (се), навући (се), нагањати
 (се), нагибати (се), нагињати (се), нагнати (се), нагонити (се), нагнути (се),
 нагрдити (се), нагрнути (се), надавати² (се), надати (се), надимати (се), надићи
 (се) = надигнути (се), надоћи, надр(иј)ети (се), надувати¹ (се) = надухати (се),
 надутити (се), наилазити, наићи, најезити (се), наклонити (се), накупити (се),
 налазити (се), налет(ј)ети (се), налећи (се), наливати (се), налити (се),

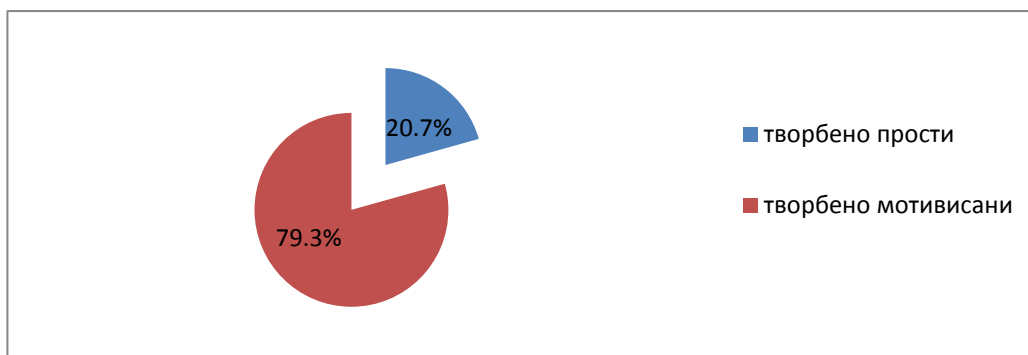
наложити¹ (се), намакнути (се) = намаћи (се), наменити (се), намерити¹ (се),
 наместити (се), наметати² (се), наметнути (се), намештати (се), намиривати
 (се), намирити (се), намицати (се), нанети (се), напасти¹, наперити (се), напети
 (се), напињати (се), направити (се), направљати (се), напредовати, напунити
 (се), напустити (се), напуштати (се), наравнати (се), наредити (се), насадити
 (се), наскочити, наставити (се), настављати (се), наступати, наступити,
 насукати (се), насути (се), натегнути (се), натезати (се), натерати (се),
 натиснути (се), натоварити (се), натрпати (се), натрунити (се), натурити¹
 (се), натући (се), наћи (се), находити (се), нахрупити, начинити (се), обалити¹
 (се), обарати¹ (се), обдржавати (се), обележавати (се)/обиљежавати (се),
 обележити (се)/обиљежити (се), обелити (се), обесити (се), обијати (се),
 обилазити (се), обити (се), обићи (се), објавити¹ (се), облетати (се), облетети
 (се), облити (се), обнављати (се), обновити (се), обарати¹ (се), оборити (се),
 обратити (се), обраћати (се), обрнути (се), обртати (се), огласити (се),
 оглашавати (се), огледати (се), òгледати (се), оградити (се), огулити (се),
 одавати¹ (се), одапети (се), одати (се), одбацити (се), одбацити (се), одбијати
 (се), одбити (се), одвајати (се), одвалити (се), одваљивати (се), одвити (се),
 одвојити (се), одвратити (се), одвраћати (се), одврнути (се), одговарати (се),
 одговорити (се), одиграти (се), одисати, одлазити, одмакнути (се) = одмаћи (се),
 одмерити (се), одметати (се), одметнути (се), одмицати (се), однети (се),
 односити, одредити (се), одређивати (се), одрезати (се), одрешити (се),
 одржати (се), одронити (се), одсећи (се), одскакати, одскочити, одузети (се),
 одушити (се), ожећи (се), оживети (се), оживити, оживљавати (се),
 означавати, окаменити (се), окинути (се), окренути (се), окресати (се),
 окретати (се), окружити (се), окупити (се), олабавити (се), ољушити (се),
 омакнути (се) = омаћи (се), омахнути (се), омицати (се), омладити (се), омрсити
 (се), опалити (се), опарити (се), опасати (се), опирати (се), оплести (се),
 опоганити (се), опоменути (се), оправити (се), оправљати (се), опрашити (се),
 опремити (се), опростити (се), опружити (се), опустити (се), опучити (се),
 оросити (се), освајати, освојити (се), осетити (се), осећати (се), осигурати (се),
 осипати (се), ослабити (се), ослобађати (се), ослободити (се), осовити (се),
 осолити (се), оставити (се), остављати (се), остајати (се), остати (се),

острвити (се), осукати (се), осути (се), осушити (се), отанчати (се), отварати (се), отворити (се), отегнути (се), отезати (се), отети (се), отимати (се), отискивати (се), отиснути (се), отићи, отказати (се), откидати (се), откинути (се), откравити (се), откривати¹ (се), открити (се), откупити (се), откупљивати (се), отпустити (се), отпуштати (се), отргнути (се), отресати (се), отрести (се), отрзати (се), отрпти (се) = отр(иј)ети (се), отурати (се), отурити (се), охладити (се), оцрнити (се), очешати (се), очистити (се), очитовати (се), оштетити (се), парити (се), перити се, петљати (се).

Код већине наведених глагола префикс се додаје на основни глагол. Међутим код неких се са синхронијског становишта глагол не може уочити, већ налазимо везане основе глагола, које у комбинацији са префиксом дају семантички веома продуктивне изведене глаголе (нпр. такве су основе **вести*, **тегнути*) (о полисемичним глаголима са везаном основом в. и поглавље X, т. 2.1). Осим твореница са глаголом у основи, запажамо и оне којима је у основи придев (нпр. *блажити (се)*, *кривити (се)*, *мрчити (се)*, *наравнати (се)*), именица (нпр. *бројати*, *гласити*, *ољуштити (се)*, *петљати (се)*), прилог (*напредовати*). Полисемични глаголи творени уз помоћ инфикса добијени су најчешће услед процеса (им)перфективизације основног глагола (нпр. *везивати*, *дирнути*) или је таквим творбеним средством уношен субјективни став у значење глагола (нпр. *варакати* (према основном значењу *варати*), *ломатати* (према једном од секундарних значења глагола *ломити*)). Такође, налазимо и полисемичне глаголе грађене унутрашњом творбом (*огледати* – *оглédати*), али овај начин творбе није од значаја за нашу поделу, будући да наведене глаголе посматрамо као творенице.

Ако погледамо појединачне лексеме, на првих десет места по броју значења су готово увек творбено прости глаголи: такви су *падати (се)/пасти*, *везати*, *носити (се)*, *држати (се)*, *ићи*, *имати (се)*, док су изведени *оставити (се)* и *отворити (се)*. Дакле, генерално је највише изведених глагола, али највише значења имају немотивисани глаголи који воде порекло још из прасловенског доба, а којима се означавају основне радње.

Након навођења простих и изведених глагола, даћемо и графички приказ односа броја полисемичних глагола према њиховој творбеној мотивисаности (в. Графикон 7).

Графикон 7: Однос творбено простих и мотивисаних полисемичних глагола

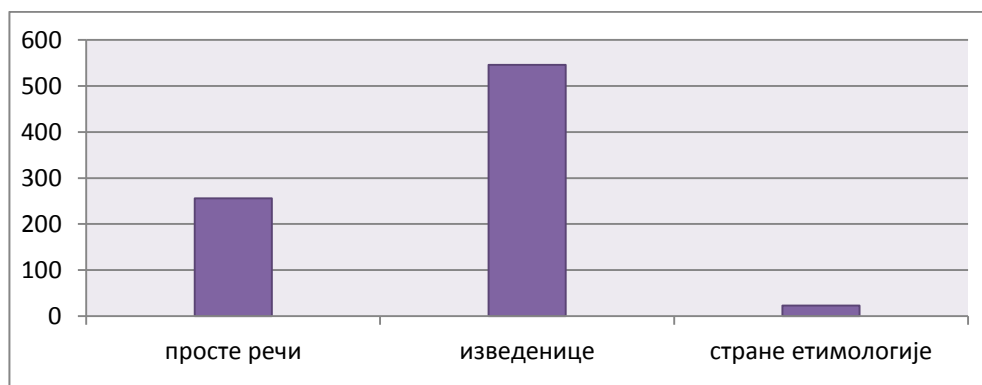
Наведена слика показује да правило које срећемо у литератури о томе да су полисемичне лексеме најчешће творбено прости, неизведе за глаголе не важи. Овај податак има везе и са сложеношћу категорије глаголских лексема, па један глагол може мењати вид по неколико пута (перфективизацијом и секундарном имперфективизацијом), може имати рефлексивну и нереплексивну варијанту итд., а све то има утицаја и на њихову полисемичност. Ипак, на листи анализираних лексема највиша места по броју значења заузимају творбено немотивисани глаголи давног постања, који сами имају велики број изузетно полисемичних деривата. Анализом фонемског састава изузетно полисемичних лексема утврдили смо да је просечан број фонема у творбеној основи полисемичних глагола између три и четири.

4. Творбене карактеристике осталих врста речи

И већина од осталих 28 лексема из грађе је творбено немотивисано. Такве су *а*, *да* (везник), *до*, *еј*, *за*, *из*, *један*, *још*, *ка*, *кроз*, *ли*, *на*, *над*, *не*, *о* (предлог), *о* (узвик), *од*, *око*, *па* (везник). Неку другу реч у основи имају следеће лексеме: заменице *нешто* и *ништа*, предлог *иза* и прилози *добро*, *колико*, *ниско*, *олако*, *онако*, *оштро*, односно девет лексема. На основу ових података закључујемо да је око 68% овде наведених лексема творбено просто.

5. Закључак о творбеним карактеристикама лексема које имају велики број значења

Након сагледавања творбених карактеристика лексема у оквиру појединачних врста речи, даћемо и збирни приказ и на основу њега изнети закључак о творбеном статусу полисемичних лексема у српском језику на грађи РСАНУ. Ако изузмемо речи страног порекла које по природи посматрамо као немотивисане и просте (такве су 23), даћемо збирне податке о творбеном статусу 802 полисемичне лексеме. На основу тога смо добили резултат о бројчаном односу простих и изведених лексема, који ћемо представити следећим графиком (в. Графикон 8).

Графикон 8: Однос броја творбено простих и изведених полисемичних лексема

На основу графичког приказа који се базира на подацима из РСАНУ, закључујемо да је разграната полисемантичка структура чешће одлика творбено изведених лексема, које у основи имају неку другу реч. Видели смо да су придеви у великој већини творбено прости, док је код именица готово једнак број простих, немотивисаних и изведених лексема. Код глагола је разлика у броју немотивисаних и мотивисаних лексема најдрастичнија.

На овакав исход када је у питању творбена структура изузетно полисемичних лексема утицаја може имати више чинилаца: незавршеност речника на коме се базира истраживање, природа анализиране грађе, начин лексикографске обраде појединачних изведеница, али претпостављамо да се и након завршетка РСАНУ резултат неће много променити, тј. да ће и даље основну базу полисемичних лексема чинити изведенице, превасходно такви глаголи.

Стога можемо ревидирати закључак о творбеној структури изузетно полисемичних лексема дат у литератури на основу грађе из РСАНУ и рећи да је разуђена полисемантичка структура чешће одлика творбено мотивисаних лексема него простих, немотивисаних, уз ограду да то првенствено важи за глаголе. Додајмо и да највише значења међу семантички најбогатијим лексемама готово увек имају творбено просте, немотивисане лексеме.

Други закључак је да полисемичне лексеме имају творбену основу која се састоји од отприлике четири фонеме и овај закључак потврђује онај који је изнео М. Дешић (1990: 7).

IX. ТЕМАТСКЕ ГРУПЕ ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА

У истраживањима полисемије утврђено је да законитости њеног развоја зависе од тога колико је за човека важан појам који се њеним механизмима именује, односно да полисемија на прави начин одсликава антропоцентричност језика. У овом делу ћемо на грађи семантички најбогатијих лексема у РСАНУ утврдити који су ентитети у стварности за говорнике језика били најинспиративнији приликом именовања новог појма и којим семантичким категоријама припадају лексеме које имају велики број значења. Разгранату полисемантичку структуру имају и лексеме којима се именују конкретни појмови, али и апстрактна лексика којом се означавају ставови, импресије и однос говорника према појму.

Наш циљ је био да поделом обухватимо све полисемичне лексеме из досад објављених томова РСАНУ. Грађу смо условно разврстали на тематске групе. Тематска група, према Драгићевић (2007: 236), подразумева групу лексема које су повезане по значењу и које припадају истој врсти речи, а могу, али и не морају припадати истом творбеном гнезду.³² У једну тематску групу сврстали смо лексеме обједињене истом појмовном вредношћу, одн. истом архисемом. У оквиру једне тематске групе укључивали смо лексеме које припадају различитим врстама речи (нпр. у тематску групу померање, премештање, поред глагола *навалити (се)* уврстили смо и именицу *навала*; у исту тематску групу смо укључили лексеме којима се именују људске особине, као и лексеме којима се именују људи према овим особинама, нпр., *млад* и *младина*). Тематске групе које смо овде представили често се поклапају са ЛСГ које смо издвајали приликом анализе појединачних врста речи што говори о испресецаности елемената лексикона (в. поглавље X), али овде ћемо дати својеврстан пресек и утврдити које су области стварности са лексичког аспекта доминантне.

Приликом разврставања лексема по тематским групама користиле су нам одабране семантичко-синтаксичке студије, као и радови који се баве различитим

³² Шире о лексичком пољу и лексичким скуповима в. Прћић (1997: 107–113), а о подели лексичких скупова Драгићевић (2007: 234–241).

тематским областима (нпр. Гортан Премк 1971, Батистић 1972, Васиљев 1981, Раздобудко 1996, Драгићевић 2001, Падучева 2004, Ђинђић 2013 итд.). Све лексеме из корпуса поделили смо на две групе, на пунозначне (аутосемантичне) и непунозначне (синсемантичне) речи. Код пунозначних речи у једној подгрупи су именице, придеви и глаголи, а у другој прилози³³.

За одређивање припадности лексеме некој тематској групи мерило је била примарна семантичка реализација лексеме, јер би се, у супротном, једна лексема могла наћи у онолико група колико има забележених значења. У неким случајевима једна лексема се и на основу примарног значења могла сврстати у различите групе, па смо се ми одлучили за једну. Притом је мерило био број примера употребе у контексту – лексему смо припојили тематској групи за коју је у оквиру примарног значења дато више примера. Нпр., глагол *грувати* уврстили смо у групу оружје (грували су топови), иако смо је могли сврстати и у групу атмосферске појаве (громови грувају). Лексеме смо најпре сврстали у групу аутосемантичких и синсемантичких речи. Под аутосемантичким речима подразумевају се речи које имају своја индивидуална значења, док су синсемантичке оне које немају самосталног лексичког значења већ га добијају у споју са пунозначним речима. Након разврставања остало је 35 лексема које нисмо могли укључити ни у једну групу те смо их стога дали одвојено, на крају списка. Лексеме из досад објављених томова РСАНУ поделили смо у 45 тематских група.³⁴

I. Аутосемантичке речи

1)

Делови и органи људског тела и животињског тела, телесне течности; радње у вези са телом

било, брада, врат¹, глава, грло, гуша, живац, жила, језик, језичак, колено/кољено, крв, крвни, крило¹, лице, мл(иј)ечњак, најезити (се), нога, образ¹, одисати, око, окце, пџс¹, перо, перушка, петица¹.

³³ За прилоге је И. Грицкат (1983: 3) навела да су једина врста речи која се изразито дели између два готово диспаратна типа – аутосемантичних и синсемантичних речи, па се због таквог статуса прилога у литератури говори о недостатку у класификацији.

³⁴ Нереклексивне и рефлексивне форме глагола смо сврставали у различите тематске групе, уколико им је семантика различита.

Људске особине; именованја према овим особинама

б(ј)елац, благ, весео, вољан, голица¹, груб, дивљак, добар, зао, јак, кривац, л(иј)еп³, луд, љутица, млад², младина, мршав, нагао, неваљао, нејак², н(иј)ем, низак, ноћник, озбиљан, opak², отмен.

Особине предмета, појмова уопште; именованја према овим особинама

б(ј)елина, бистар, велик, висок, висина, врућ¹, горац², горњи, густ, далек, дебео, дубок, дуг, јасан, кратак, крив, крупан, крут, лак², љут², мали, мек, мртвило, мутан, мушки, нараван, негативан, нежан/њежан, нечист, незгодан, нов, новина, обилан, обилат, опор, ос(ј)етљив, особни, отворен, отрован, оштар, оштрина.

Животиње; именовање животиња према некој особини

б(ј)елица, б(иј)елка, вук, жабица, жутка, зеленка, зеља, златица, јарац, јеж, кобила, коза, козлић, кокот, кокица, коњ, коњиц, курјак, матица, маца¹, мачка, миш, п(ј)евац.

Биљке и делови биљака; радње у вези са биљкама; пољопривреда

бразда, брати, живица, заметати (се), заметнути (се), зеленика, зелењак, збрати, јабука, јабучица, јагода, копати, косити², кора, кор(иј)ен, корица, лист¹, мишјакиња, млатити (се), пањ.

Живот

жив, живети, живот, оживити, оживети, оживљавати (се).

Смрт

гушити (се), загушити (се), копати се, крстача, мртав, мртвица, об(ј)есити се.

Религија, веровања, обичаји, митологија

змај, крилаш, крижати се, крстити (се), ноћница, омрсити (се), паклен¹.

Родбински односи

брат, д(ј)ед=д(ј)еда.

Чулна перцепција

вид, видети (се), гледати (се), оглédати (се), огледати, осетити (се), осећати (се).

Кретање

батргати (се), брати се, вијати (се), витлати (се), водити (се), враћати се, врети се, врт(ј)ети се, гонити (се), дизати се, долазити¹, доспети, дот(ј)ерати, доћи, заводити (се), заврт(ј)ети се, задати се, зад(иј)евати се, задржавати (се), задржати (се), замакнути (се)=замаћи (се), западати, запасти¹, заћи (се), зауставити (се), заустављати (се), збрати се, изаћи, извести¹, извод, извадити се, извалити се, извијати¹ се, извлачити се, изводити (се), извући се, изгонити, изићи, излаз, измакнути се = измаћи се, изметнути се, износити се, искочити, испадати¹, испасти¹, истаћи се = истакнути се, ист(ј)ерати, ист(ј)еривати, истурити се, ићи¹, колати¹ (се), кренути (се), кретати (се), кружити, лет(ј)ети, ломатати се, макнути се = маћи се, минути (се), мицати се, навести¹ (се), наврнути се, навртати (се), нагрнути се, надр(иј)ети се, наилазити, наићи, налет¹, налет(ј)ети, намерити¹ се, намицати се, нанети се, наперити се, напредовати, напустити (се), напуштати, наскочити, наступити, нат(ј)ерати (се), натиснути (се), находити, нахрупити, обилазити (се), обићи, обл(иј)етати (се), обл(иј)етети (се), одбијати се, одбити се, одлазити, одмакнути се = одмаћи се, одмицати се, одн(иј)ети се, одскакати, одскочити, окупити се, омакнути (се) =омаћи (се), омицати (се), опучити се, остајати, остати, отети се, отискивати се, отиснути се, отићи, откидати се, откинути се, отурати се, пад, падати, пасати, пасти¹, пењати се = пети се.

Померање, премештање

бацати (се), бацити (се), вадити, ваљати, вити¹ се, вргнути (се) = врћи (се), врт(ј)ети, вући, гомилати, д(ј)енути = д(ј)е(с)ти, дизати, дићи (се) =

дигнути (се), доносити, заврт(ј)ети, заглавити (се), зад(иј)евати, зад(ј)енути (се), зан(иј)ети (се), заносити (се), затурити (се), избацити (се), извадити, извалити, извијати¹, извити¹, извући, извргнути (се) = изврћи (се), извлачити, изврнути се, извртати се, издићи (се) = издигнути (се), издвајати, измакнути = измаћи, изметати, изметнути, измицати (се), изн(иј)ети, износити, иставити (се), истављати, истаћи = истакнути, истурити, колебати (се), ломатати, љуљати (се), макнути = маћи, метати (се), метнути (се), мицати, мотати се, набацивати (се), набацити (се), навала, навалити (се), наваљивати (се), навити¹ се, навлачити, навући (се), нагибати (се), нагињати (се), нагнути (се), нагрнути, надићи (се) = надигнути (се), наклонити (се), налећи (се), намакнути (се) = намаћи (се), нам(ј)естити (се), наметати², наметнути, нам(иј)ештати (се), намицати, нан(иј)ети, наравнати се, наредити се, насадити се, насукати (се), натоварити (се), натрпати, находити се, низати се, носити, обалити (се), обарати¹ (се), оборити (се), обратити (се), обрт, обртати (се), обрнути (се), огледати се, одбацивати (се), одбацити (се), одвратити (се), одвраћати се, одмакнути = одмаћи, одмицати, одн(иј)ети, односити, окренути (се), окретати (се), окружити се, осовити (се), оставити, остављати, отварати (се), отворити (се), отискивати, отиснути, откривати¹ (се), открити (се), отпустити се, отпуштати се, отргнути се, отрзати се, отурати, отурити (се), пењати = пети.

Модификација, трансформација

газити (се), гомилати се, грести, гулити (се), д(иј)елити (се), дерати, дот(ј)ерати се, дробити (се), завезати (се), завити¹ (се), заломити (се), заоштрити (се), запрашити (се), засећи (се), захватити се, зац(иј)епити (се), збрисати (се), извести¹ се, извити¹ се, изврнути, извртати, изметати се, изн(иј)ети се, испуцати¹ (се), иштетити (се), јести се, кидати (се), кресати, кривити (се), крижати, крунити (се), кришити (се), кружити се, лом, ломити (се), љушитити (се), м(иј)ењати (се), месити се, мешати (се), мутити (се), набрекнути (се) = набрећи (се), навијати¹ се, навлачити се, нагрдити (се), надимати (се), надр(иј)ети се, надути (се), напунити (се), наравнати, натрунити (се), облити (се), обијати (се), обити (се), огулити (се), одбијати, одбити,

одвалити (се), одвајати (се), одваљивати (се), одвити (се), одвојити (се), одврнути (се), одрезати, одсећи, одронити (се), одузети се, окаменити (се), окресати, ољуштити (се), омладити (се), опоганити (се), оправити (се), оправљати (се), опрашити (се), осипати (се), ослабити (се), осути (се), осушити (се), отанчати (се), отезати се, откравити (се), отресати (се), отрести (се), откидати, откинути, отргнути, отрзати, отрти (се), охладити (се), очистити (се), оштетити.

Поседовање; размена; снабдевање

ватати (се), враћати, губити (се), давати, дати (се), добавити (се), добивати=добијати, добити (се), залагати, заложити, изгубити, издавати, издати, имати (се), икупити (се), испустити, надавати² (се), надати, натрпати се, одузети, опремити (се), отети, отимати, откупити (се), откупљивати (се).

Физичко деловање

бити¹ (се), вући се, грести се, грувати се = грухати се, грунути (се) = грухнути (се), давити (се), дохватити се, дрмати (се), хватати се, избити (се), косити се, кресати се, окресати се, лупати¹ (се), нагањати се, нагнати се, нагонити се, натући се, отимати се.

Комуникација

блажити, глас, гласити се, говорити (се), дерати се, залагати се, заложити се, звати (се), издавати се, исказати (се), ист(ј)еривати се, јавити¹ (се), јављати¹ (се), казати (се), казивати (се), мамити (се), наредити, нудити (се), објавити¹ (се), обраћати се, огласити (се), оглашавати (се), одавати¹ (се), одати (се), одвраћати, одговор, одговарати (се), одговорити (се), одзив, одредити се, одређивати се, одсећи се, опоменути (се), опростити се, отказати.

Радње (активне и медијалне), збивање

вадити (се), везати (се), везивати (се), висити, вити¹, дирати (се), дирнути (се), дохватити се, држати (се), завргнути (се) = заврћи (се), заврнути (се), завртати (се), задр(иј)ети (се), закачити (се), заклопити (се), залећи,

запети (се), запињати (се), зарезати (се), зас(ј)ести (се), затварати (се), затворити (се), затегнути (се), затезати (се), затући (се), заузети се, захватати, хватити, изравнати (се), израдити, исправити (се), истегнути (се) = истећи (се), истрести (се), купити (се), куцати (се), лежати, лећи, лизати (се), машиити¹ (се), мрачити (се), набијати (се), набити (се), надувати¹ (се) = надухати (се), накупити, наперити, напети (се), напињати (се), направљати се, насадити, наставити (се), настављати (се), насути (се), натегнути (се), натезати (се), натући, низати, об(ј)есити (се), обдржавати, одапети (се), одрешити (се), одржати (се), одушити, окружити, окупити, олабавити (се), опирати (се), опружити (се), опустити (се), ослобађати се, ослободити се, осовити (се), осигурати, отегнути (се), отезати, очешати (се).

Стања, понашања; осећања; појаве

блажити се, богат, вадити се, варакати (се), в(ј)ера, владати (се), вр(иј)еме, гладан, градити¹ се, гутати се, давати се, д(ј)енути (се) = д(ј)е(с)ти (се), добро¹, држати се, дух, душа, живети се, задати, залећи се, заплести се, заузети се, здрав, изгубити се, издати се, издвајати се, издржати (се), издушити се, изиграти (се), израдити се, исцрпсти се, матор, милост, мир¹, миран, моћан, моћи (се), нагањати, нагнати, нагон, нагонити, надавати² се, надати се, накупити се, налазити се, намерити¹, наметати се, наметнути се, намиривати (се), намирити (се), напаст, направити се, напуштати се, нарав, натурити¹ (се), начинити се, нездрав, немиран, непокретан, обдржавати се, објавити се, обраћати, одметати (се), одметнути (се), одолети (се), одушити се, оживети се, опоменути се, опростити, оставити се, остављати се, остајати се, остати се, отпустити, отпуштати, отурити се, очитовати (се), окриље, освојити се, осигурати се, оскудан, острвити (се), отказати се, откриће, петљати се.

Мисаони, интелектуални процеси

знати (се), лучити (се), мислити (се), мисао, откровење, пазити (се).

Храна, радње у вези с храном

гутати, изјести (се), јести, киселица, крвавица, кувати (се) = кухати (се), мастан, месити, наливати се, налити се, осолити (се), остатак.

Одећа, обућа, тканине; плетење, шивење

вео, вез², веза, жица, заплести, заплетати (се), капа¹, капица, кошуљица, мотати, навлака, навијати¹, навити¹, наглавак, обући (се), опасати (се), оплести (се), опучити, осукати (се), парати (се), папуча, петља, петљати.

Кућа, покућство, окућница, објекти

дђм¹, каменица, капија, кашика, комора¹, корито, кош, кућа, огњиште, окно, олук, остава, пармак.

Грађевине, делови грађевине, објекти различитих намена

градити¹, греда, заслон, кула¹, мост, направити, направљати, начинити, обнављати (се), обновити (се), ограда, оградити (се), основ/основ.

Алати, прибор, справе, направе, предмети и делови предмета

баба², витао, застава, јарам, карта¹, кључ¹, књига, козлац, коло, колут, котур, кошара¹, крак¹, кривача, криж, крст, кука¹, леса, лопар, лула, лутка, маказе, метлица¹, мрежа, низ¹, облица, обруч, оквир, палац.

Државна администрација; управа; титуле

в(ј)енчаница, краљица, партија.

Оружје; војска

браник, грувати=грухати, заузети, калкан, крстаи, напасти¹, наперити (се), наступати, нишан, окинути (се), освајати, освојити, ослобађати, ослободити, оштрица, перити (се).

Музика; игра, забава

бубањ, заиграти (се), игра, играти (се), одиграти.

Болести; медицинска средства

губа¹, жутица, завој, масница, наступ, огњица.

Природа, околина

л(иј)ес¹, област.

Ватра

ватра, ватрен, горети, жар, жарити (се), запалити (се), запећи (се), изгорети (се), јарити (се), наложити¹, огањ, огњевит, огњен², ожећи (се), опалити (се), палити (се).

Вода; течност; агрегатна стања

брзак¹, вода, врети, заливати (се), залити (се), издушити, излити (се), исцрпсти, капати, кипети, млаз, наврнути, наливати, налити, надоћи, облити (се), опарити (се), отока, пара¹, парити (се).

Време; временске прилике; атмосферске појаве

круница, мрак, облак, намет¹, ведар, олујан, оросити (се).

Накит, украси

в(иј)енац, круна, круница.

Боје

бео/бијел, жут, зелен, мрчити (се), обелити¹ (се), оцрнити (се).

Утврђивање мере, количине; мера, количина

бројати=бројити, гомила, збор, кита, м(ј)ера, м(ј)ерити (се), одмерити (се), одредити, одређивати.

Астрономија

зв(иј)езда, м(ј)есец.

Геометријски појмови

кривуља, круг, линија.

Обележја; обележавање

белег/биљег, двојка, записати (се), знак, знамење, име, јединица, обележје/обиљежје, означавати, обележавати (се), обележити (се).

2)

Прилози

добро, још, колико, ниско, олако, онако, оштро.

II. Синсемантичне речи

Бројеви

један.

Заменице

нешто, ништа.

Предлози

до, за, из, иза, ка, кроз, на, над, о, од, око.

Узвици

еј, о.

Речце

ли, не.

Везници

а, да, па.

Појединачне негруписане лексеме

баба¹, белешка/биљешка, бити², благо, гласити, доспети се, задимити (се), испустити се, истављати се, исток, класа, лик¹, љуска, мазати (се), м(ј)есто, м(ј)ехур, налазити, налет(ј)ети се, наменити, наставак, находити се, наћи (се), начин, носити се, обићи се, облук, образац, оглед, одиграти се, омахнути (се), падати се, пар.

Након издвојених тематских група може се закључити којим је типовима лексике својствена разуђена семантика. Тематске групе које смо навели обухватају лексику којом се именују универзалне семантичке категорије као што су време, простор, постојање, количина и сл., те субјекти у вези са овим категоријама. Генерално узевши, изузетно разгранату полисемантичку структуру најчешће имају лексема које у језику одликује висока фреквенција и које припадају општем лексичком фонду. Међутим, у појединим тематским групама налазе се и лексема маркиране неким нормативним квалификатором које су у неком периоду развоја језика биле актуелне или их је на одређеној територији карактерисала изузетна семантичка разуђеност.

У оквиру појединачних тематских група могу се запазити неке доследности и занимљивости. Најбројније су тематске групе које означавају динамичне активности и процесе, а мање су групе лексема којима се именују одређени реални појмови. Тако, најобимније су тематске групе лексема којима се описују просторни односи – померање, премештање, кретање, као и модификативно-трансформативни односи – модификација, размена. Та чињеница ни не чуди с обзиром на то да је кретање један од основних елемената у човековом доживљавању света, да је садржано у човековој природи и да представља најраспрострањенији процес у свету који нас окружује. Овај податак јесте још један доказ антропоцентричности језика.

У оквиру тематске групе делови тела човека (и животиња) запажамо да се скоро половина лексема односи на делове главе, чиме се потврђује да је човек често себи полазиште приликом описивања и разумевања стварности. Чак и неки деминутивни деривати лексема којима се именују делови главе имају велики број значења – *главица, језичак, окце*.³⁵

Очекивали смо да ће у тематској групи биљке и делови биљака бити више лексема којима се именују познати фитоними (од назива за воће ту су *јабука* и *јагода*, од назива за делове биљака *кора, корен, корица, лист*). Показало се да је

³⁵ У наведеним случајевима, код деривата је избледело или нестало деминутивно значење и он сада означава нови ентитет, често са терминолошким значењем: нпр., *главица* **3.** архит. „капител”, *језичак* **2.** муз. „део писка дувачког инструмента” (исп. Грицкат 1995: 1–30), Гортан Премк (1997: 129–132), Клајн (2003)).

више лексема које су посредно у вези са биљкама, којима се означавају појмови и радње у вези са пољопривредом (нпр. *брати, косити, купити*).

Тематска група животиње обухвата лексеме којима се именују домаће животиње, као и дивље животиње чије је природно станиште на овим просторима. Више од половине лексема из ове групе су називи за домаће животиње, а посебно се издвајају лексеме *коза, кокош* и *коњ* чији се и хипоними и деривати одликују развијеном полисемијом (нпр. *јарац, коза* и *козлић*). По бројности се издвајају и лексеме којима се примарно именују животиње на основу карактеристичне боје. Ове лексеме су бројна значења развиле деловањем веома продуктивног механизма – понављањем истог акта семантичко-морфолошког варирања истог творбеног модела (нпр. *белка, жутка, зеленка, златица*).³⁶ За лексеме овог типа у речнику се најчешће прво даје назив за домаћу животињу (ређе за биљку), а затим, у секундарним семантичким реализацијама, и називи за најразличитије појмове (човека на основу неке особине, биљку, новац, различите предмете).

У групу синсемантичних речи уврстили смо шест подгрупа лексема. Непунозначним речима именују се десигнати који не постоје у класичном смислу, већ се њима означавају различите релације међу појмовима или им се значење реализују у комуникативном акту одређене ситуације. Развијена полисемантичка структура ових речи последица је њихове способности да означавају односе различитог типа и да се употребљавају у различитим контекстима. У групу синсемантичних речи сврстали смо и бројеве којима је бројна вредност једина компонента семантичког садржаја и заменице које означавају релацију према ономе што замењују. Међу полисемичним синсемантичним речима најбројнији су предлози,³⁷ чак њих једанаест има више од 15 значења, а њима се означавају различити односи између именичког појма у неком падежу и управног члана синтагме (околности, време, начин, циљ итд.).

³⁶ О структури и семантици деривата в. Гортан Премк (2007: 132–136).

³⁷ Досад је у РСАНУ забележено око 190 предлога, од којих уз око 70 нема квалификације нормативне или стилске вредности, док су остали означени као покрајински, застарели, дијалекатски и сл.

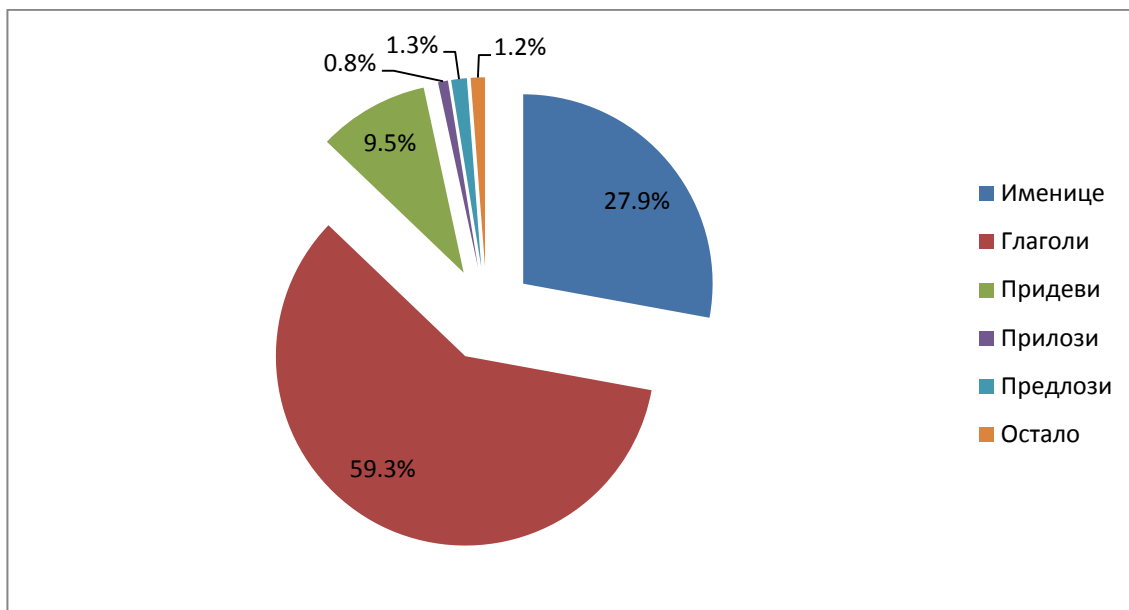
Х. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА

1. Удео лексема које имају велики број значења у грађи по врстама речи

У претходном поглављу утврдили смо које сфере стварности превасходно описују полисемичне лексеми. Према броју лексема у највећим тематским групама закључили смо да се полисемичним лексемама првенствено описују просторни односи – различите врсте померања, кретање, као и модификативно-трансформативни односи – модификација, размена. Овај податак указује на то да глаголи заузимају највећи део грађе. Као што смо већ поменули, М. Дешић је анализирајући полисемичне лексеми са великим бројем значења у прва три тома РСАНУ закључио да највише има именица и глагола (Дешић 1990: 5), што износи око 86% његове грађе. До сличног резултата смо и ми дошли пребројавањем таквих лексема на грађи 16. и 17. тома РСАНУ – ове две врсте речи заузеле су нешто више од 90% грађе. Стога смо очекивали да ће се и на широј грађи показати исти резултати јер променљиве речи могу ширити своју полисемантичку структуру и захваљујући томе што се могу јавити у различитим облицима и што могу имати различите функције у реченици.

Испоставило се да ово правило важи и за целокупну грађу, где је такође убедљиво највише именица и глагола, што ћемо представити у Графикону 9.³⁸

³⁸ У групи Остало су две заменице, један број, три везника, две речце и два узвика.

Графикон 9: Однос броја изузетно полисемичних лексема према врстама речи

Графикон показује да чак 87% грађе заузимају централни реченични чланови, именице и глаголи, који врше и најважније функције у реченици. Придевима припада нешто мање од 10%, док на остале врсте речи одлази тек око 3% грађе.

Према наводима М. Пешикана (1970), број активних речи у сваком језику је приближно ограничен упркос бесконачном мноштву предмета и појава. „Именице, глаголи, придеви и одговарајући прилози имају начелно неограничене фондове, који се мере хиљадама, па и стотинама хиљада речи. То долази отуда што се у појмовним речима одражава бесконачно мноштво разноврсних предмета и појава које опажамо у свету око нас. Обрнут је пак однос у погледу фреквенције, функционалног оптерећења појединих речи.” (Пешикан 1970: 99). Тако, предлози и заменице по фреквенцији у нпр. новинарском тексту достижу 8%, односно 11% употребе (нав. дело: 100).

Други важан податак који запажамо из графикона тиче се глагола – они заузимају готово две трећине грађе. На чињеницу да су глаголи по броју значења доминантна врста речи већ је указивано у лингвистичкој литератури. Глаголским лексемама денотирају се најразличитији аспекти стварности па је, према наводима у литератури, и списак категорија које они именују веома широк. Њихово лексичко богатство условљено је изузетно развијеном полисемијом и

хомонимијом, као и разгранатим синтаксичким везама. Они заузимају централно место у семантичкој структури реченице и имају веома важну комуникативну улогу. В. В. Виноградов (1972: 422) наводи да глаголи представљају најсложенију и најапстрактнију категорију у језику. Управо захваљујући тој апстрактности имају богатији семантички потенцијал него друге врсте речи (уп. Чудинова 1998: 53). Они имају и одлучујући утицај на значење синтагми и реченица и њихова конструктивна природа најоучљивија је у поређењу са другим врстама речи. О контекстуалној условљености значења глагола говори и Е. Кузњецова (1967: 210) која каже да глагол по својој основној функцији представља граматички центар реченице, и у исто време његово је лексичко значење у значајној мери условљено ситуационо, као и контекстуално (зависи од лексичког окружења и синтаксичке конструкције).

Дакле, у овом делу смо утврдили које доминантне врсте речи одликује најразгранатија полисемантичка структура, а њихове семантичке карактеристике представићемо у даљем тексту.

2. Глаголи

Ово поглавље рада посвећено је најбројнијој групи лексема у грађи – глаголима, који заузимају 59,3% свих анализираних лексема.³⁹ Наша грађа садржи 489 полисемичних глагола који су реализовали укупно 11.758 значења, што би значило да сваки полисемични глагол има у просеку 24 значења. Број значења ове врсте речи у РСАНУ иде од 15, колико је и била и доња граница за одређивање корпуса па до 87, колико је реализовано код глаголске лексеме *падати (се)*.⁴⁰

Сличан закључак о односу у броју полисемичних лексема према врстама речи у руском језику навео је и П. Н. Денисов, који је на корпусу од 275 семантички најбогатијих лексема у првом издању МАС нашао да глаголи

³⁹ Колико су глаголи семантички супериорни у односу на остале врсте речи, осим њихове бројности, говори и чињеница да се међу десет лексема са најразуђенијом полисемантичком структуром налази чак осам глагола. Преостале две лексеме припадају синсемантичким речима. На првих 20 места на списку изузетно полисемичних лексема налази се чак 18 глагола.

⁴⁰ Број глагола у томовима РСАНУ варира; нпр. у 14. тому који чине већином префиксирани лексеме, од 8.565 одредница, око трећина су глаголи (34%). Сасвим је супротно у 10. тому, који садржи највише одредница у досад објављеним томовима (15.524), али у ком нема префиксираних лексема – глаголи чине тек око 7% одредница.

заузимају 53,5% (1984: 144), док је Ј. А. Чудинова (1998: 53) анализирајући вишезначност лексема у другом издању МАС такође закључила да се су глаголи семантички најбогатији и да заузимају 54,9% корпуса.

Како наводи Л. Н. Васиљев, глаголи се издвајају сложености свог семантичког и граматичког садржаја, разноврсношћу граматичких категорија и облика, богатством парадигматских и синтагматских веза (Васиљев 1981: 34). Глаголи представљају веома сложену лексичку групу будући да се њихова семантика мора посматрати и из угла граматичких категорија вида, рефлексивности и прелазности. Најпре ћемо рећи нешто о поменутиим категоријама, а затим ћемо приступити семантичкој класификацији полисемичних глагола.

2.1. Утицај глаголског вида на семантику глагола

Глаголски вид представља сложен лингвистички феномен својствен словенским језицима, па тако и српском као једном од грана словенске породице. У традиционалном приступу науци о српском језику глаголски вид се сматра класификационом граматичком категоријом према којој се глаголи разврставају на свршене (перфективне) (нпр. *гурнути, померити, треснути* итд.) и несвршене (имперфективне) (нпр. *гурати, померати, трести* итд.), а постоје и глаголи који у зависности од синтаксичког окружења могу бити свршеног или несвршеног вида (нпр. *везати, денути, ручати* итд.).

Будући да је циљ нашег истраживања опис семантичких карактеристика полисемичних глагола, проблем глаголског вида посматрамо из угла семантике глагола који чине видски пар, тј. истражујемо везе које доводе до тога да употреба глагола у одређеном виду утиче на реализацију датог глаголског значења. У литератури се среће дефиниција да видски пар чине глаголи који имају исто значење, а разликују се по виду (в. Стевановић 1989: 541; Пипер–Клајн 2013: 177). Ова дефиниција би значила да су видском пару глагола сва значења једнака (или пак једино значење код моносемичних глагола). То се на нашу грађу коју чине глаголи са великим бројем значења не може применити, те ћемо прихватити дефиницију коју је дао М. Дешић да видски пар чини пар глагола који имају различит вид, а *исто им је бар једно значење* (в. Дешић 1990: 11). Ова дефиниција

оставља могућност да се видском пару глагола могу поклапати сва значења, неколико значења или барем једно значење у коме представљају видске парњаке. У складу са наведеном дефиницијом, може се говорити „о видским парњацима у ужем и ширем смислу или о правим и неправим или потпуним и непотпуним видским парњацима” (Ђуровић–Спасојевић 2014: 184). Дакле, будући да су предмет нашег рада глаголи са великим бројем значења, у раду ћемо говорити о семантичком односу непотпуних, неправих видских парњака, стога што су поклапања у њиховим значењима делимична.

Видски парњаци се могу формирати на више начина: помоћу префикса (*сећи – пресећи*), суфикса (*викати – викнути*), различитим гласовним променама (*запети – запињати*), променом акцента (*огледати – оглédати*), а постоје и суплетивни видски парови (*рећи – говорити*) (в. Стевановић 1989: 541; Дешић 1990: 11). Префикс додат на основни имперфективни глагол мења његов вид, али му често мења и значење (нпр. док *радити* значи „обављати какав посао” префиксирани глагол *зарадити* има значење „добити накнаду за рад”). И. Грицкат пише о разлици између префикса квалификатора и префикса модификатора: „префикси који перфектизују приступају основним глаголима било са различитим локалним и њима сличним значењима (према доста раширеној терминологији – префикси квалификатори), било у временски квантифицирајућој улози (префикси модификатори)” (Грицкат 1984–1985: 199). М. Спасојевић, следећи И. Грицкат, овако објашњава утицај префикса на значење глагола који граде видске парове: „празни или осамостаљени префикси, тј. префикси квалификатори стварају видске парњаке, а префикси који су задржали значења просторних и других односа модификују значење глагола уз који стоје” (2015: 253).

Семантици глагола с обзиром на вид у српском језику највећу пажњу у својим истраживањима посвећивала је Ирена Грицкат (в. нпр. 1957–1958, 1966–1967, 1967, 1984–1985) и изнела низ значајних закључака. Између осталог, она је приметила да се у речничкој обради свршених префиксираних глагола често даје више значења него код одговарајућих несвршених.⁴¹ Разлог за такво стање налази

⁴¹ „Иако сви знамо да сва значења глагола свршеног вида готово увек има и несвршени вид, ипак је грађа РСАНУ показала да се у језику далеко више искоришћавају свршени глаголи, па се ови други обрађују сажетије. Ауторима Речника чини се да се на тај начин постиже нека врста реалистичности обраде” (Пешикан 1970: 124).

у чињеници да су сакупљачи грађе за Речник склонили томе да запишу пример са свршеним глаголом, сматрајући га основним, главним носиоцем значења које желе да открију. Из тог разлога дешава се да не забележе примере са несвршеним видским парњаком. Овај случај је утолико чешћи уколико су у питању префиксирани творевине (уп. Грицкат 1984–1985: 197). Такође, ова ауторка наводи да је уобичајен лексикографски поступак да се дефиниција несвршених глагола често даје сажетије у односу на дефиницију свршених⁴². Свршени глагол представља носиоца семантичких вредности, а дефинисање несвршеног је „нужни технички чин који сме да се упрости” (1984–1985: 198). Сличну констатацију наводи и И. Клајн (2011: 54) који је, пописујући глаголе са два вида, на основу поступка обраде глагола у РМС истакао да се предност даје свршеним глаголима у односу на несвршене. Међутим, он напомиње и да неки аутори (нпр. И. Грицкат, М. Стевановић) важнију улогу дају несвршеним глаголима који „значе име процеса који се приказује у животу, у току” (Грицкат 1957–1958: 95), док глаголи свршеног вида „не значе име таквог процеса (кратког као један тренутак), већ значе готовост, умртвљеност, запечаћеност у сазнању” (нав. дело).⁴³

О утицају вида на семантику глагола писао је и М. Дешић (1990: 11–19), који је поредио значења одабраних полисемичних глагола који чине видски пар (нпр. глагола *везати/завезати*; *викати/викнути*; *звати/дозвати* и сл.) и закључио да је семантичко поклапање чланова видског пара делимично и да глаголи у даљем развоју своје семантике иду донекле различитим путевима. Такође је запазио да је у примерима које је анализирао основни глагол често семантички богатији од изведеног. Даље, као и И. Грицкат (1967: 121), и он је скренуо пажњу на чињеницу да двовидски глаголи могу имати више од једног видског пара. Као пример је навео двовидски глагол *везати* који, према дефиницијама у РСАНУ, није двовидски у свим значењима. На пример, у значењу „доћи путем чини, мађија” је свршеног вида (*везало* му се од мечке); у значењу „тицати се некога, нечега” је несвршен (ако се погоди ’нај што ни газда, што га *се* ствар не *везе*); као двовидски је дат у изразу везати језик „(за)ћутати, уздржа(ва)ти се од сваког исказа” (заове су морале да *везу* језик). Према значењима, он закључује да

⁴² Тако су у РМС и РСЈ несвршени глаголи, где год је то могуће, односно где значења несвршеног глагола глагола не доносе посебан значењски смисао, дефинисани као „несврш. од ...”.

⁴³ Детаљан опис литературе о овој лингвистичкој категорији дала је М. Спасојевић (2015).

двовидски глагол *везати* формира два видска парњака: када је свршен, има парњаке *везивати* и *завезивати*, а кад је несвршен *завезати*.

М. Спасојевић (2015: 255) налази четири типа двовидских глагола који формирају видске парове. Први тип чине глаголи који имају видске корелате према обе видске вредности (нпр. *ручати* према *изручати*, *поручати* 'појести ручак, све појести', док несвршени глагол *ручавати* образује видски пар са перфективном вредношћу овог глагола. Други тип представљају глаголи који имају више видских корелата наспрам обе видске вредности и као добар пример наводи поменути глагол *везати* који има несвршени парњак *везивати* и свршени *завезати*, а у оквиру појединачних значења он може развијати префиксирание видске парњаке: *повезати*, *превезати* и сл. и према њима несвршене *повезивати*, *превезивати*. Трећи тип чине глаголи који имају корелате само наспрам једне видске вредности (нпр. несвршено *виђати* стоји наспрам свршеног *видети*). Четврти тип би били глаголи који уопште немају видске корелате (нпр. *белосати*, *жагнути*).

Сложеност категорије глаголског вида са семантичког аспекта допуњује и запажање које је изнела И. Грицкат, да један полисемични имперфективни глагол може имати неколико видских парова, у зависности од значења, што тумачи хетеросемијом основног глагола (1967: 119–121). На пример, *ронити* је, у зависности од семантике, парњак двама глаголима, *заронити* и *уронити*. Уколико постоји и трећи члан, какав је нпр. секундарно имперфективизовани глагол типа *зароњавати*, он делимично покрива семантику основног глагола, а настао је из потребе за прецизирањем семантике основне радње (1967: 120). Испоставило се да се код полисемичних глагола који чине део наше грађе такође могу успоставити овакви трочлани парови.

Степен семантичког поклапања полисемичних глагола и њихових видских парњака анализиран је и у раду Ђуровић–Спасојевић (2014) на примеру несвршених глагола *писати* и *болети* и свих глагола изведених од њих. Један од закључака јесте да је код секундарне имперфективизације анализираних глагола (нпр. *дописивати*, *поболевати*) семантичко поклапање са основним глаголом мање, него код перфективизације префиксацијом (нпр. *дописати*, *заболети*).

Неки од закључака који су произишли из анализе семантике полисемичних чланова видског пара у литератури, а који су важни за наше истраживање јесу следећи:

- да основни глагол најчешће има више значења него префиксирани видски парњак,

- да код префиксираних видских парова свршени члан има више значења,

- да је дефиниција свршеног глагола опширнија и информативнија него код одговарајућег несвршеног парњака,

- да се у значењима више поклапају префиксирани и секундарно имперфективизирани глагол него основни и префиксирани перфективни глагол.

Покушаћемо да ове наводе проверимо на основу наше грађе. Најпре, у грађи је од 489 глаголских лексема њих 206 означено као несвршено (42,2%), 271 лексема је свршеног вида (55,3%), затим квалификацију свршено и несвршено има 7 лексема (1,4%), ознаку несвршено (ређе свршено) 4 лексеме, док је једна означена као несвршено учестало. Ови подаци говоре да је нешто више полисемичних глагола који имају обележје свршеног вида, а највише видских парова чине префиксирани глаголи. Такође, око 75% полисемичних глагола је творено префиксацијом, што значи да се код већине њих творбом потенцијално може добити и нова видска вредност. Изузетак су инхоативни, интензивни и сл. глаголи типа *завртети*, *засести* код којих се префиксом прецизира или појачава семантичка вредност основног глагола, без промене вида. Дакле, код полисемичних глагола из грађе можемо уочити граматичку и лексичку перфективизацију, с тим да је лексичка неупоредиво чешћа.

Кренимо редом. Најпре, да ли основни глагол најчешће има више значења него префиксирани видски парњак? Наша грађа готово увек потврђује овај закључак изнет у истраживањима. На пример, глаголи *бити*¹ (*се*), *везати* (*се*), *вити* (*се*), *држати* (*се*), *играти* (*се*), *купити* (*се*), *палити* (*се*) итд. имају више значења него префиксирани глаголи изведени од њих. Док глагол *бити*¹ (*се*) има 52 семантичке реализације, његов префиксирани видски парњак *набити* (*се*) има 35, *играти* (*се*) има 35 значења, *изиграти* (*се*) свега 15, *везати* (*се*) 68, *завезати* (*се*) 27 итд. Наведени глаголи су углавном творбено прости, немотивисани и, по правилу, имају већи број полисемичних деривата. Такође, њихова етимологија

води порекло још из прасловенског доба што је потврда досадашњих сазнања да речи са великим бројем значења морају бити и одавно у употреби у језику. И. Грицкат (1957–1958: 103) наводи да стари, немотивисани глаголи развијају више значењских огранака, како због дужег живота у језику тако и због немотивисаности, неповезаности са било каквим другим појмовима. Затим, сви су хетеросемични, са великим семантичким потенцијалом који је уткан у деривате, а употпуњен и измењен префиксацијом.

Има и простих глагола који имају и мање значења од префиксираних видских парњака. Такав је и случај са глаголима *вадити (се)* (21 значење) и *извадити (се)* (24 значења), *мерити (се)* (16 значења) и *одмерити (се)* (24 значења), затим *гулити (се)* и *огулити (се)* (по 15 значења), *пãрити (се)* (15 значења) и *опарити (се)* (17 значења) итд. Грађа показује да наведени глаголи имају значајна поклапања у семантици, већа него глаголи наведени у претходном пасусу. У односу на глаголе претходне групе њих карактерише и чињеница да се не истичу ни посебно богатом полисемијом (и основни ни изведени глагол најчешће по броју значења припадају граничној зони), као и то да имају свега један полисемични глаголски дериват.

Опште запажање је да глаголи који су широкозначнији имају мање поклапања у семантици са дериватима, него што је то случај са глаголима који су уже семантике и који имају мање значења. Ово је објаснила И. Грицкат (1967: 124–126) наводећи да су глаголи шире семантике генерализованији, уопштенији, па се низом префиксираних деривата надокнађује њихова општост, непрецизност. Таква њихова карактеристика омогућила им је да означавају разноврсне активности и појаве, те да буду и семантички веома разуђени.

Друго питање које нас интересује је да ли наша грађа потврђује наводе да код префиксираних видских парова свршени члан има више значења. Како бисмо то илустровали, представимо у следећој табели однос у броју значења неких префиксираних видских парњака изведених различитим префиксима (в. Табелу 10).

Табела 10: Однос броја значења префиксираних видских парова глагола

свршени глагол	бр. значења	несвршени глагол	бр. значења
<i>однети (се)</i>	27	<i>односити (се)</i>	17
<i>откупити (се)</i>	37	<i>откупљивати (се)</i>	15
<i>навити¹ (се)</i>	26	<i>навијати¹ (се)</i>	29
<i>наићи</i>	23	<i>наилазити</i>	19
<i>огласити (се)</i>	38	<i>оглашаваати (се)</i>	18
<i>задржати (се)</i>	19	<i>задржавати (се)</i>	16
<i>изметнути (се)</i>	28	<i>изметати (се)</i>	25
<i>добити (се)</i>	34	<i>добивати = добијати</i>	19
Збир	232		156

Табела којом се илуструју резултати нашег истраживања потврђује закључак до ког је дошла И. Грицкат (1984–1985) о томе да је однос у броју значења свршених и несвршених префиксираних видских парњака често несразмеран. За овакав резултат може бити заслужан и недостатак грађе, који се одразио и на лексикографски поступак. На пример, глагол *однети* има следећа значења под тачком 1: **1.а.** „носећи пренети нешто или некога на друго (често удаљеније) место; носећи предати нешто некоме” (игумана *однесоше* болесна у варош), **1.б.** „послати, преместити (некога) у друго место; уклонити” (Босански регрути. Крупни и високи ... А чим га *однесу* у Грац, у Пешту ... прозукне и извали се), **1.в.** „возећи пребацити, превести, одвести на одређено место” (Аутомобил *однесе* поткраља Берлагу), **1.г.** фиг. „носећи издржати, поднети (нешто)” (Ову би муку на крилима *однео* према муци што је поднесе онај роб с косом), док глагол *односити* има под тачком 1. само значење „носећи премештати са једног места на друго; разносити” (Добри су их коњи односили; Није ми дозвољавала да *односим* готове кошуље муштеријама). Глагол *однети*, поред примарног има и три сродна секундарна значења, а код глагола *односити* семантика није даље разрађивана. То што неки несвршени глагол има у речнику забележену слабије развијену семантику зависи и од грађе – уколико је грађом потврђен широк спектар значења несвршеног глагола, то ће у речнику тезаурусу свакако бити забележено. Сигурно је да се у језику могу наћи потврде и за

разрађенију семантику несвршеног глагола. Провером савременог стања у језику и претрагом различитих извора може се стећи потпунија слика да ли је подударност била могућа и у неким другим значењима, али није забележена услед недостатка грађе. Некад се језик опире двојству и зато што би се префиксацијом добила другачија семантика, а И. Грицкат не искључује ни могућност да се некад бележе глаголска значења у настајању, односно да се тек може очекивати настанак видског парњака, кад се мотивни глагол устали у употреби.

Што се тиче запажања да је дефиниција свршеног глагола опширнија и информативнија него код одговарајућег несвршеног парњака и оно је, према нашој грађи, најчешће потврђено. Даћемо неколико примера таквог поступка. На пример, глагол *бити* у значењу **3а** „газити, табати” (путељци ... што их *бију* сад пета човјекова ... сад опет покривају трава и шипраг) и парњак *набити* **1г** „притискајући, сабијајући изравнати, учинити тврдом (земљу и сл.)” (под дворане ... од *набијене* земље). Или, глагол *купити* под значењем **1ђ**. има дефиницију „спремати, остављати (сир, кајмак и сл.)” (женске ... *купе* мрс) док је код глагола *накупити* дефиниција знатно опширнија и информативнија „спремајући, приправљајући прикупити неку, обично већу или довољну количину (сира, кајмака и сл.), укупити” (морам да *накупим* ову чабрицу кајмака). Овакав начин дефинисања је, како смо запазили, типичнији за парове који се састоје од основног и префиксираног видског пара. Код глагола којима се вид мења другим средствима (суфиксацијом, гласовним променама) одступања су често мања. На пример, глагол *затегнути* има значење **4а**. „изазвати одуговлачење нечега, отегнути, одложити”, којем одговара значење глагола *затезати* **2б**. „одлагати нешто, отезати, одуговлачити с нечим”.

Разлог за овакав однос може бити у чињеници да се приликом дефинисања префиксацијом изведених видских парова жели нагласити и семантика префикса, а можда утицаја има и чињеница да се видски парњаци изведени суфиксацијом и другим начинима обрађују у краћем временском периоду, често и од руке истог лексикографа, па је и поступак уједначенији.

Постоји и обрнутих случајева, да је неко значење глагола свршеног вида дефинисано сажетијом дефиницијом. Такав је случај нпр. код глаголâ *одмаћи* **4**. „одложити, одгодити (нешто)” (за годину свадбу *одмакоше*) и *одмицати* **5**.

„отезати, одуговлачити са испуњењем какве обавезе, одлагати, одгађати извршење каквог задатка, посла и др.” (кажуј право, рашта нијеси извршио у три љета материну задужбину, но зановеташ и *одмичеш*). Факат је и да је уз несвршени глагол дато више примера, што може бити разлог за сажетију дефиницију.

Запажамо код оба случаја још нешто. Неки глаголи су дефинисани описном, неки синонимском дефиницијом. Синонимско дефинисање лексема може се, према Згусте (1991: 247), објаснити постојањем семантичког реципроцитета између хиперонима и хипонима, односно одреднице и синонима. Синоними су у хипонимном односу према одредничкој лексеми и могу је у одређеном примеру заменити без битног семантичког померања.

Још један закључак важан за наше истраживање тиче се подударана у значењима видских парњака који се састоје из три члана, а гласи да се у значењима више поклапају префиксирани и секундарно имперфективизирани глагол него основни и префиксирани перфективни глагол.

У нашој грађи је већи број парова који се састоје из три члана. Неки глаголи широке семантике имају и по неколико парова, пошто имају и више полисемичних деривата. Као илустрацију, даћемо у табели неколико примера (в. Табелу 11).

Погледали смо нека од значења мотивног и изведених глагола и нашли да је констатација у литератури о овој појави оправдана и тачна. На пример, глагол *вити* примарно значи „свијањем правити нешто, обично дајући му обао, овалан или кружан облик; плести, сплитати”, а дериватима се осим перфективности указује и на семантичку усмереност радње. Код глагола *одвити/одвијати* префиксом је унето значење поништавања радње или супротности са основном радњом (уп. Клајн 2003: 264), код глагола *извити/извијати* просторна усмереност објекта. Глаголи *наићи* и *наилазити* имају примарно значење „идући, крећући се приближити се/приближавати се, примаћи се/примицати се”, знатно прецизније и сложеније семантике од значења платисемичног мотивног глагола „кретати се ногама, корачати”. Док глагол *бацити* у основном значењу именује радњу „учинити, проузроковати да се нешто покрене с места и падне на извесном одстојању”, деривати, захваљујући префиксацији, прецизирају смер и положај

објекта којим се током радње манипулише – *набацити/набацивати* на нешто, *одбацити/одбацивати* нешто од себе.

Табела 11: Творбена гнезда полисемичних глагола са бројем значења

основни глагол	бр. значења	пф. видски парњак	бр. значења	секундарно импф. вид. пар.	бр. значења
<i>ићи</i> ⁴⁴	61	<i>доћи</i>	33	<i>долазити</i> ¹	30
		<i>наићи</i>	23	<i>наилазити</i>	19
		<i>обићи (се)</i>	21	<i>обилазити (се)</i>	23
		<i>отићи</i>	43	<i>одлазити</i>	16
<i>бити</i> ¹ (се)	52	<i>набити (се)</i>	35	<i>набијати (се)</i>	27
		<i>одбити (се)</i>	56	<i>одбијати (се)</i>	41
		<i>обити (се)</i>	20	<i>обијати (се)</i>	19
<i>бацити (се)</i>	30	<i>набацити (се)</i>	23	<i>набацивати (се)</i>	21
		<i>одбацити (се)</i>	18	<i>одбацивати (се)</i>	20
<i>вити</i> ¹ (се)	37	<i>извити</i> ¹ (се)	31	<i>извијати</i> ¹ (се)	32
		<i>навити</i> ¹ (се)	26	<i>навијати</i> ¹ (се)	29
<i>вући (се)</i>	34	<i>извући (се)</i>	29	<i>извлачити (се)</i>	28
		<i>навући (се)</i>	18	<i>навлачити (се)</i>	31
<i>*тегнути</i>		<i>затегнути (се)</i>	17	<i>затезати (се)</i>	16
		<i>натегнути (се)</i>	23	<i>натезати (се)</i>	29
		<i>отегнути (се)</i>	21	<i>отезати (се)</i>	21

Запажамо да сви наведени мотивни глаголи имају велики број значења и именују неке базичне и динамичне радње. Прегледом грађе установили смо да се семантички сродни други и трећи члан, док је основни глагол некакав надређени појам са општим значењем, а за прецизније, финије изражавање семантичких нијанси прибегава се префиксацији и секундарној имперфективизацији. Грађа показује да између првог и трећег члана пара готово да нема подударача, што је у складу са закључком И. Грицкат (1967: 119) да, ако постоји трећи члан пара, „чист однос постоји између другог и трећег, док непрефиксирани мора да значи нешто друго”.

Још нешто. Има и непотпуних, окрњених трочланих видских парова полисемичних глагола, таквих у којима, са синхронијског становишта, не можемо

⁴⁴ Видски парњаци глагола којима је у основи глагол *ићи* граде се од друге основе, од глагола *лазити*.

успоставити основни, мотивни глагол. Такви су, на пример, видски парови *нагнати/нагонити* према **гнати*; *затегнути/затезати* према **тегнути*; *известити/изводити* према **вести*. Основни глаголи у савременом језику нису се очували без префикса, а у лингвистичкој литератури за њих наводи термин везане основе и оне „у знатној мери представљају континуанте некадашњих слободних основа” (в. Јовановић В. 2016а: 106).⁴⁵ Део инвентара везаних основа словенског порекла дат је у радовима Драгићевић (2014) и Јовановић В. (2016а).

Улогу префикса у очувању прасловенских глагола који су са савременог аспекта изгубили статус лексема представила је Р. Драгићевић (2014: 235–247). Значај оваквих глагола налази у чињеници да постоје префиксирани творенице од ових глагола са готово свим постојећим глаголским префиксима, као и да су овако добијене творенице веома су фреквентне (2014: 236).

Додајемо и да су семантички веома разуђене – са изузетно разуђеном полисемантичком структуром у грађи смо уочили више од тридесет глагола који са савременог становишта немају мотивни глагол или се такав глагол веома ретко употребљава. Дакле, не само да је захваљујући њима увећан инвентар глаголских лексема у савременом језику, него је и њихова семантика очигледно била веома важна чим им је успело да наставе да живе у великом броју полисемичних деривата. Као разлоге за губљење основних прасловенских глагола из српског језика Р. Драгићевић (2014: 244) наводи следеће: нису опстали да би се избегла хомонимија, нпр. *вести (ведем)* има исти инфинитив као *вести (везем)*. Затим, неке од оваквих глагола потиснули су синоними пошто језик не трпи гомилање лексема са истим значењем – *тегнути* је из употребе истиснуо такође прасловенски глагол *вући*. Даље, следећи закључке И. Грицкат, разлоге за велики број деривата ових глагола Р. Драгићевић (2014: 244) налази у чињеници да су хетеросемични, семантички оптерећени, што изазива њихову семантичку

⁴⁵ Термин везана основа означава „основе које увек долазе у речима са другим творбеним елементом – префиксом, суфиксом или у сложеницама са неком другом основном – задржавајући, у одређеном степену, опште појмовно значење које се може разазнати у речима које конкретна основа повезује” (Јовановић В. 2016а: 103). В. Јовановић објашњава да слободне основе примарно припадају простим, неизведеним речима (нпр. такве су основе у речима типа *рад, радити, радник*), док су везане основе оне које се у више од једне речи јављају у споју са афиксом домаћег или страног порекла, а никада (или готово никада) као самосталан склоп: нпр. *прибавити, набавити, добавити* итд. (2016а: 103).

нестабилност и непрецизност. Непрецизност се често решава формирањем секундарно имперфективизованог глагола прецизног значења.

Наша грађа даје велики број потврда за ове наводе не само за глаголе који су се изгубили из употребе већ и за стандардне, у савременом језику уобичајене глаголске лексеме. Доста полисемичних префиксираних глагола према себи имају полисемичан имперфективни видски парњак, док основни глагол може бити такође семантички веома разуђен, или пак може бити истиснут из језика те живи искључиво или готово увек преко деривата (нпр. према *ићи* има *доћи/долазити*, *отићи/одлазити* итд.; према поменутом **тегнути* има *натегнути/натезати*, *отегнути/отезати* итд., према *пети* има *запети/запињати* итд.). На неке од ових примера скренућемо пажњу касније, приликом представљања појединачних глагола.

2.2. О утицају глаголског рода на семантику глагола

Друга важна глаголска категорија од које зависи семантика полисемичних глагола је глаголски род којим се указује на улогу агенса током вршења глаголске радње. Тако се разликују активни глаголи где агенс активно учествује у реализацији радње, пасивни глаголи код којих је агенс неко над којим се врши радња и медијални који означавају стање субјекта у ком се он вршењем глаголске радње налази без вољне активности. Основно средство за изражавање медијалне семантике је повратна заменица/речца *се*. Међутим, како је с правом навео М. Стевановић (1961–1962), глаголи који садрже повратну речцу *се* нису нужно медијални – они могу имати сваку од ових категорија: могу бити активни (нпр. *купати се*, *пентрати се*), медијални (*белети се*, *осути се*) и пасивни (*жарити се*). Штавише, и један глагол може, у зависности од синтаксичког окружења, бити различитог глаголског рода. М. Стевановић (1961–1962: 8) као овакве наводи глаголе *бити се*, *грести се*, *дирати се*, *дохватати се*, *псовати се*, *уједати се* итд. Актив, медиј и пасив убрајају се у категорију глаголског рода у ужем смислу.

Категорију прелазности и непрелазности представља глаголски род у ширем смислу, а ту се посматра статус објекта приликом вршења глаголског процеса. Прелазни (транзитивни) су глаголи за чије је вршење потребан објекат изван субјекта (нпр. *читати*, *косити*, *узорати*), док се глаголи за чије вршење

није потребан објекат изван субјекта називају непрелазним (интранзитивним) (нпр. *лежати, порастати, љутити се*) (Стевановић 1989: 551). Међу глаголима из наше грађе највише је прелазних, и то оних којима се означава нека видљива промена на објекту радње. Ако изузмемо глаголе самосталног кретања који су сами по себи непрелазни, свега неколико глагола из грађе је у основном неповратном значењу непрелазно (нпр. *грувати, засести, лежати/лећи, одолети, ослабити*). Ово показује да тенденцију ка већем броју значења имају они глаголи којима се означава процес којим се споља, од стране агенса, делује на објекат.

Што се тиче рефлексивности, већина глагола у грађи реализовала је и обично и повратно значење (таквих је 445), само обично, неповратно значење имају 44 полисемична глагола, док нема ниједног полисемичног глагола који се реализује искључиво у повратном облику. Такође, много више значења имају глаголи у свом неререфлексивном облику него у рефлексивном (од свих значења глагола који се могу јавити у обе форме, чак 82% значења реализовано је у неререфлексивној форми), што показује да активност агенса радње игра важну улогу приликом номинације појава у стварности – великом већином значења изузетно полисемичних лексема именују се радње које укључују активно учешће агенса. То потврђује и семантичка структура полисемичних глагола у РСАНУ – највише њих означава динамичну активност која се одвија уз свесно учешће агенса, док се глаголи са значењима психичке активности, емоције, стања знатно мање заступљени (в. т. 2.4.12 овог потпоглавља). Полисемични глаголи који именују динамичне активности често бивају „позајмљени” да означе појаву из друге области стварности (конкретну или апстрактну), па тако у РСАНУ бројни глаголи који описују једну област стварности секундарно означавају појаве друге области (нпр. глаголи кретања могу означавати говорење, психичке активности, разна стања и процесе, глаголи модификације кретање, говорење, психичке активности итд.). Д. Шмељов (1977: 96) наводи да полисемични глаголи у руском језику који примарно означавају конкретне физичке радње и стања, секундарно већином не припадају значењској сфери примарног значења датог глагола, већ се чешће односе на мање конкретне радње и психичке процесе (нпр. *пронаћи* врата – *пронаћи* физички закон, *распалити* ватру – *распалити* страст итд.). Са глаголима

стања, осећања и сл. није случај – они најчешће остају у оквиру исте сфере и у секундарним значењима.

Након разврставања глагола према примарном значењу у ЛСГ установили смо да нешто више од половине глагола (око 57%) и у рефлексивној форми остаје у оквиру исте ЛСГ (нпр. из потаје коња *изводила* : сељаци *се изводе* на страну, договарају; вода леди кад је *охладимо* : чекајте док *се* јело *охлади*). Остатак лексема у рефлексивној форми прелази у другу ЛСГ, али и ту најчешће важи правило да глагол који у неповратној форми означава динамичну активност исти тип радње означава и у повратној форми (нпр. тако су повезани глаголи који означавају различите врсте промена положаја и места у простору), ако у неповратној форми означава менталну активност у повратној форми именује сличан ментални процес или пак неко стање (нпр. преплићу се глаголи психичких активности са глаголима говорења, егзистенције итд.).

Мали је број изузетно полисемичних лексема којима је потпуно исто значење и у основној и у повратној форми, што је логичан податак с обзиром на тежњу језика ка економичности – такви су нпр. глаголи *испуцати (се)* који у обе форме значи „добити пукотине” (Од жеђи ми уста *испуцала*; Обари их [пастрмке] ... али пази да *се* не *испуцају*), *ослабити (се)* „изгубити снагу, крепкост” (брат се много променио: *ослабио* и некако остарио; Перо *се ослабио*). Иста је семантика и код глагола примарних значења глаголâ *окренути и окренути се (окренути главу, лице и сл. од некога и окренути се* главом, лицем и сл. од некога).

Основна подела повратних глагола у литератури јесте на праве повратне, неправе повратне и узајамно-повратне и наша грађа потврђује сваку од ових категорија. Агенци правих повратних глагола „свесном, чак организованом својом активношћу мењају свој сопствени положај, другим речима сами себе покрећу” (Стевановић 1961–1962: 15). Агенци правих повратних глагола су увек жива бића, док код радњи којима се означавају процеси агенс може бити и пасиван и у медијалној улози. Повратна речца код правих повратних глагола није „знак никакве пуноће ни појачавања, него ... знак објекта у субјекту” (Стевановић 1961–1962: 17). На пример, као праве повратне можемо навести полисемичне глаголе *лизати се, оправити се/оправљати се* „обући се/облачити се, оденути се/одевати се”, *грувати се, истрести се* итд., неправи повратни би били *бацати*

се/бацити се, вргнути се, метнути се, сви са значењем „чинити/учинити да се нешто покрене са места и падне на извесном одстојању”, *засести се* „(у појачаном значењу): *сести*” итд., док би примери за узајамно повратне били *кресати се* „бити се, тући се међусобно”, *косити се* „бити се, сударати се”, *захватити се* „шчепати се у тучи, рвању”, *дрмати се* „узајамно се гурати, трзати, хватати (у борби, свађи)”, *истеривати се* „расправљати се, свађати се”, *оборити се* итд. Примери показују да се узајамно повратним полисемичним глаголима готово увек описује међусобно непожељно деловање најмање два агенса (туча, свађа).

О односу повратне и неповратне форме глагола и утицају рефлексивности на семантику скретаћемо пажњу и током представљања лексичко-семантичких група глагола.

2.3. Семантичка класификација глагола

Будући да је један од задатака у раду представљање семантике полисемичних глагола, циљ анализе биће и да се установи на које се аспекте стварности глаголи са највише значења односе, јер ће то дати одговор на питање које су категорије стварности за говорнике најважније и најупечатљивије, тј. који се аспекти стварности најчешће користе приликом човековог концептуализовања света. На основу тога формираћемо ЛСГ глагола које ће даље бити анализирани. Утврдићемо број лексема по групама, као и бројчани однос међу групама полисемичних глагола. Представићемо само семантички најбогатије глаголе сваке групе, тј. оне на основу којих се могу дати опште карактеристике које важе за читаву групу. Њихова полисемантичка структура нам може показати у ком се правцу креће семантички развој полисемичних глагола. Детаљан списак свих лексема по групама и са бројем значења даћемо у прилогу на крају рада.

У раду ћемо разматрати семантички однос међу лексемама – да ли постоји регуларност у семантичкој дисперзији полисемичних глагола у оквиру групе глагола, или најзад, на нивоу више група. Да ли глаголи из исте групе своје полисемантичке структуре развијају по сличном принципу и да ли и међу глаголима различитих лексичко-семантичких група постоји одређена системност (условљена заједничким семама)? Даље, пошто се глаголима најчешће означава нека промена (физичка, апстрактна, позитивна, негативна) интересовало нас је и

питање како се та промена одражава у секундарним значењима – да ли се овим глаголима чешће означавају пожељни или непожељни процеси и стања, да ли глаголи са конкретним значењима чешће секундарно означавају апстрактне промене и обрнуто. Проверићемо и да ли су прототипични представници групе и семантички најбогатији. Међутим, тај резултат морамо прихватити са резервом, будући да је РСАНУ незавршен речник, и да ће комплетан списак изузетно полисемичних лексема бити доступан у будућности.

2.3.1. О критеријумима за одређивање ЛСГ глагола

Досадашња семантичка проучавања лексике српског језика углавном нису била усмерена на глаголе. Разлог за то лежи у њиховој сложености, као и у чињеници да су на њихово значење „велики утицај има семантика именица на које се односе” (Драгићевић 2007: 173). Глаголска лексика је тек у новије време постала предмет истраживачке пажње у српском језику, и то на примерима појединих семантичких група глагола (исп. нпр. Влајић Поповић (2002), Ристић (2004), Вујовић (2009), Лазић Коњик (2010), Штрбац (2011)). Семантички најбогатији глаголи су, како се испоставило, чешће помињани у контексту синтаксичких истраживања, јер су, захваљујући томе што могу контактирати са различитим лексемама, представљали добру грађу за илустровање различитих синтаксичких појава (исп. нпр. Ивић (1972, 1980, 2000, 2006), Алановић (2007, 2009, 2013), Стипчевић (2010, 2011), СССЈ).⁴⁶

Приликом дефинисања и утврђивања ЛСГ глагола кренули смо од досадашњих истраживања о базичним, основним глаголима (то су, између осталог, истраживања А. Вјежбицке, К. Годарда, А. Виберга, Г. Кустове) и пошли од претпоставке да су глаголи којима се означавају базичне радње и најфреквентнији, а тиме и семантички најразуђенији. Г. Кустова (2000) истиче да је језички систем организован према одређеним начелима (од једноставног до комплексног, од конкретног ка апстрактном), паралелно организовању људске активности према одређеним начелима. У досадашњим истраживањима о

⁴⁶ И поред тога „што је последњих година полисемија интензивно проучавана у домаћој лексикологији, утисак је да је у том послу сва пажња била усмеравана искључиво на именске речи, те да је глаголска полисемија ’прећутно’ препуштана синтаксичарима, који су је пак, са своје стране, махом игнорисали” (Стипчевић 2010: 185).

базичним глаголима наводи се став да, иако језик располаже великим бројем глагола, постоји релативно ограничен круг уобичајених ситуација и објеката, а то значи и „круг ’базичних’, за човека фундаменталних радњи, одређених његовим природним и социјалним потребама” (Кустова 2000: 86). Те базичне радње могу се означити семантичким примитивима, основним, базичним појмовима преко којих се могу дефинисати сви други појмови (уп. Вјежбицка (1996)). Списак семантичких примитива био нам је једно од полазишта приликом утврђивања ЛСГ глагола. У литератури се наводи списак од 14 семантичких примитива којима се означавају активности, стања, процеси, а означени су следећим глаголима: *знати, мислити, желети, осећати, видети, чути, рећи, радити, догодити се, померити, додирнути, постојати, живети, умрети* (в. Годард–Вјежбицка 2014: 12).⁴⁷ У вези са базом примитива наводимо и класификацију П. Милера (1998: 138) који је са циљем спајања просторних и временских појава предложио систем за квалитативну теорију кретања на основу просторно-временских примитива, те је издвојио шест група покрета: *leave, hit, reach, external, internal* и *cross*. Џ. Пустејовски и Џ. Мошкович наводе да се у раду Н. Ашера и П. Саблајрола предлаже списак група глагола кретања и фраза са просторним значењем за француски језик: *s’approcher (to approach), arriver (to arrive), entrer (to enter), se poser (to alight), s’éloigner (to distance oneself from), partir (to leave), sortir (to go out), décoller (to take off), passer (par) (to go through), dévier (to deviate)*, као и да је овај списак представља финију поделу од оне која се даје у истраживању П. Милера (Пустејовски–Мошкович 2008: 95–96).

Подстицајна су нам била и истраживања А. Виберга (1993, 2010) који наводи да у свим европским језицима постоји свега девет лексичких значења која теже да се реализују у неком од двадесет најчешћих глагола, а које он назива базичним глаголима. Ова значења су подељена међу најосновнијим семантичким пољима: ’go’, ’come’ (кретање); ’give’, ’take’ (поседовање), ’make’ (стварање), ’say’ (вербална комуникација), ’see’ (перцепција), ’know’ (когниција, сазнање), ’want’ (жеља). Поменути базични глаголи имају универзалну тенденцију да буду

⁴⁷ Иако је табела семантичких примитива представљена у енглеској верзији, аутори истичу да је применљива на многе језике (на руски, пољски, кинески, јапански, корејски, француски, шпански, дански итд.).

основни, прототипични глаголи у оквиру свог семантичког поља.⁴⁸ Поред тога, постоје и глаголи који у појединим језицима могу бити врло чести, а у неким случајевима чак и чешћи него глаголи који се сматрају базичним (в. Виберг 2010).

На основне, базичне радње стања, својства, односе и сл. на грађи из руског језика указала је Г. Кустова која налази да се они тичу главних типова положаја у простору (нпр. *стојати, седети, лежати*), основних врста кретања (нпр. *ићи, трчати*), основних начина премештања објекта (нпр. *узети, ставити, бацати, носити*), основних начина трансформације објекта и деловања на објекат (нпр. *сећи, ломити, ударати, квасити, палити*) и других „основних” животних ситуација – биолошких (нпр. *јести, пити, спавати*), посесивних (нпр. *дати, узети, имати*), перцептивних (нпр. *видети, чути*), комуникативних и др. (2000: 86).

Пошто се показало да велики број полисемичних глагола означава различите врсте физичког померања у простору, један од проблема био је како их класификовати. Ту се разликују различите врсте померања у простору – кретање из једне тачке у другу, затим премештање са једног места на друго, промена положаја појма који је повезан фиксираном тачком итд. О ширини овог појма говори и Е. Најда (1975: 96) који наводи да генерички појам покрета обухвата више класа глагола – поред класичног кретања, ту су и глаголи који укључују кретање ентитета, али не и његов пренос са једног места на друго (нпр. *ротирати, вибрирати, окретати*), код више глагола укључује се промена положаја главног дела целине, али без промене места у простору (нпр. *клањати се, клечати*), затим покретање делова ентитета (*климати* (главом), *намигивати*). Најда наводи да покрет подразумева и просторно проширење (нпр. *набубрити, раширити се, повећати се*) (нав. дело).

У науци о језику распрострањено је мишљење да су семантички најбогатије оне речи које припадају општем лексичком фонду, које су повезане са човеком, антропоцентричне (исп. нпр. Гортан Премк 1997: 61; Гак 1998: 702;

⁴⁸ Како А. Виберг (2010) наводи, најосновнија семантичка поља глагола обично имају неколико стотина чланова у језицима са отвореним системом глагола као што су енглески и шведски, па стога и контрастирање глаголских система таквих језика може бити корисно. Најчешћи глаголи у оквиру једног семантичког поља јесу и најосновнији. У европским језицима са отвореном класом глагола који садрже око 10.000 добро утврђених глагола, двадесет најчешћих глагола имају тенденцију да покрију близу 50% свих појављивања глагола у тексту.

Драгићевић 2008б: 373). Глаголским лексемама денотирају се најразличитији аспекти стварности па је, према наводима у литератури, и списак категорија које глаголи именују веома широк. Они заузимају централно место у семантичкој структури реченице и имају веома важну комуникативну улогу. В. В. Виноградов (1972: 422) наводи да глаголи представљају најсложенију и најапстрактнију категорију у језику. Управо захваљујући тој апстрактности они имају богатији семантички потенцијал него друге врсте речи (уп. Чудинова 1998: 53).

Глаголи имају одлучујући утицај на значење синтагми и реченица, а њихова конструктивност је најоучљивија у поређењу са другим врстама речи. О контекстуалној условљености значења глагола говори и Е. Кузњецова (1967) која каже да глагол по својој основној функцији представља граматички центар реченице, и у исто време његово је лексичко значење у значајној мери условљено ситуационо, као и контекстуално (зависи од лексичког окружења и синтаксичке конструкције). Она наводи и статистички податак да је код глагола основни фактор семантичког варирања синтаксичко-фразеолошко окружење лексеме, које у 85–95% случајева има предност над логичком повезаношћу између лексема (в. Кузњецова 1967: 210).

У литератури се наводи да се глаголом, пре свега, означава нека радња или динамична ситуација (в. Пешковски 1956: 78; Кустова 2000: 87). Осим што именују активности и процесе, по мишљењу Шведове, глаголи теже и да учествују у именовању опредмећених апстрактних категорија стварности, веза и односа (в. Шведова 1995: 413–414). Наша грађа потврђује да већина полисемичних глагола означава радњу, односно неку физичку промену (просторну, квалитативну), а померање у простору представља базичну радњу која је карактеристична за глаголе већине анализираних група.

2.3.2. Подела полисемичних глагола на ЛСГ

Већ смо у уводу напоменули да смо лексему у одређену групу сврстали на основу њеног примарног значења, које је у лексикографском чланку дато под тачком 1(а). Тога смо се доследно држали, иако у неким случајевима значење дато као примарно није доминантно, потврђено је једним или ниједним примером, те

се чини да не би требало да буде дато као такво. Такав је, на пример, случај са глаголом *зарезати* чије примарно значење „почети резати, сећи; почети стругати” није потврђено ниједним примером. Значење почетка радње, инхоативност, овде је, према Клајну, блиско значењу делимичног продирања у предмет. Клајн (2002: 251) наводи да је префикс *за-* „један од семантички најсложенијих и најнеодређенијих, без иједног ’прототипског’ значења, а са много нијанси које се могу различито тумачити и које граматичари различито класификују”. Много је продуктивније резултативно значење „начинити зарез, усек”, а продуктивна је и именица *зарез*, изведена од овог глагола. Наведени случај је редак пример непродуктивног примарног значења.

И у оквиру полисемантичке структуре једног глагола често се могу запазити различите семантичке нијансе, па један глагол, према својим значењима, може припадати различитим семантичким групама. Е. Кузњецова (1989: 83), пишући о поклапању у семантици глагола који у најширем смислу припадају једној ЛСГ, износи запажање да се ЛСГ глагола који имају различиту семантику често преклапају у својим секундарним значењима. Разлог за то она налази у деловању „центрифугалних сила” [сила које одвлаче од центра – Н. М.] у оквирима ЛСГ, које узрокују укључивање глагола једне групе у периферне делове полисемичне структуре глагола друге групе. Таквих преплитања, како ћемо видети, има и на нивоу више група, па тако глаголи једне ЛСГ секундарно улазе у велики број других ЛСГ глагола.

Некад се дешавало да један глагол, на основу основне и рефлексивне форме, можемо уврстити у две групе: нпр. глагол *пењати*=*пети* по основној форми припада глаголима премештања и смештања (мајка њега *пење* на чардаке), док му повратна форма *пењати се* = *пети се* указује на припадност глаголима кретања (он *се* поче *пењати* пашњаком према боровима). У овим случајевима смо податке о припадању рефлексивне форме глагола некој другој ЛСГ давали накнадно. На крају ћемо и дати збирну листу повратних облика лексема како бисмо уочили колики је степен поклапања са семантиком примарног неповратног значења.

Семантичку класификацију глагола⁴⁹ извршили смо узимајући у обзир досадашње домаће и иностране студије у којима су различити глаголи дељени према одређеним критеријумима – то су, између осталог, радови Ћ. Грубора (1953), Д. Гортан Премк (1971), К. Милошевић (1978), М. Коробове (1989), А. Бондарка (1991), Б. Левин (1993), Е. Падучеве (2004), Ј. Апријана (2007), С. Танасића (2014). У домаћој литератури постоји углавном фрагментна подела српских глагола, у оквиру различитих, претежно синтаксичких истраживања. Не постоји, на пример, семантички речник глагола какав постоји у руском језику (*Толковий словарь русских глаголов*) и у коме су детаљно пописане групе и подгрупе глаголâ према значењима. Зато нам је и овај речник био један од узора приликом класификације глагола. Шаренолика грађа је наметнула потребу да направимо сопствену класификацију полисемичних глагола, комбинујући и допуњујући различите поделе које постоје у литератури, а у неким случајевима смо, за финије поделе великих група, били принуђени да називе сами уобличавамо.

Успоставили смо 12 група полисемичних глагола и у оквиру неких група и подгрупе на основу сродних значења. При класификацији глаголских лексема пошли смо од тога какву ситуацију глаголи описују: да ли је то радња, стање или процес, затим да ли описују физичку или менталну активност. Свакако да код радњи које обавља човек свака физичка активност укључује и ментално учешће агенса – на пример, креативним глаголима денотира се физичка радња којом се ствара неки конкретан објекат (*градити* кућу, *плести* џемпер), али уз учешће менталне пажње. Осим семантички компактних група са већим бројем чланова, посебно смо навели ЛСГ глагола које броје по неколико лексема (нпр. фазни глаголи) или су то пак групе за које у литератури нема посебних назива. Број лексема у групама варира од мање од десет па до преко стотину. Издвојили смо следеће групе полисемичних глагола:⁵⁰

⁴⁹ О критеријумима за семантичку класификацију глагола писао је Б. Тошовић (1997). Овај аутор у свом раду износи сумњу у могућност универзалне семантичке класификације глагола која је, по мишљењу неких лингвиста (нпр. Кузњецове), тешко остварива због њихове изузетно сложене семантичке структуре „која се не може лако формализовати и класифицирати” (Тошовић 1997: 114).

⁵⁰ Најпре смо наводили ЛСГ којима се у основном значењу денотира конкретна активност, потом апстрактна. Такође, семантички сродније ЛСГ давале су једна до друге.

1. глаголи кретања (нпр. *ићи*, *кренути (се)/кретати (се)*, *извести (се)/изводити (се)*, *надоћи*),
2. глаголи премештања и смештања у простору (нпр. *бацати (се)/бацити (се)*, *доносити*, *метнути (се)*, *отурати (се)/отурити (се)*),
3. глаголи промене и заузимања положаја у простору (нпр. *дрмати (се)*, *извити (се)/извијати (се)*, *обрнути (се)/обртати (се)*, *лежати/лећи*),
4. глаголи физичког деловања (нпр. *бити (се)*, *дирати (се)/дирнути (се)*, *газити (се)*, *куцати (се)*),
5. креативни глаголи (нпр. *везати (се)/завезати (се)*, *месити (се)*, *направити (се)/направљати (се)*, *начинити (се)*),
6. глаголи модификације/трансформације (нпр. *гулити (се)/огулити (се)*, *мазати (се)*, *ослабити (се)*, *набити (се)/набијати (се)*),
7. глаголи поседовања и размене (нпр. *враћати (се)*, *дати (се)/давати (се)*, *залагати (се)/заложити (се)*, *одузети (се)*),
8. глаголи поступања и понашања (нпр. *варакати (се)*, *изиграти (се)*, *нагнати (се)/нагонити (се)*),
9. глаголи говорења (нпр. *звати (се)*, *казати (се)/казивати (се)*, *огласити (се)/оглашавати (се)*),
10. глаголи перцепције (нпр. *видети (се)*, *гледати (се)*, *осетити (се)/осећати (се)*),
11. егзистенцијални глаголи (нпр. *гушити (се)*, *живети (се)/оживети*),
12. глаголи психичких активности (нпр. *знати (се)*, *мислити (се)*, *опростити (се)*),
13. остале групе глагола (где смо уочили следеће мини групе: глаголи одредбе и мере, глаголи физиолошких радњи, глаголи намиривања потреба, фазни глаголи, глаголи у вези са стицањем и узимањем слободе),
14. неразврстани глаголи (нпр. *бити²*, *налазити (се)*, *наврнути (се)*).

На основу изложене листе глагола примећујемо да је више група којима се у основној семантичкој реализацији денотира нека конкретна појава, него апстрактна. Такође морамо напоменути да у грађи нема ниједне лексема којом се у основном неповратном значењу денотира психичко стање, расположење, осећање, а свега неколико лексема у основном значењу рефлексивне форме може

означавати психофизичко стање (нпр. *најежити се* „осетити језу, жмарце”, *одолеми се* „огадити се, смучити се”). Такође, малобројне су и лексеме којима се у примарном неповратном значењу именују психичке активности (размишљање, расуђивање итд.). Овај податак указује на тенденцију да се говорници приликом номинације нове активности чешће лате лексеме која описује неку динамичну и конкретну активност него статично стање, осећање, расположење и сл. На ту тенденцију је, уосталом, давно указао К. Бак који је навео да се речи за менталне процесе базирају на физичким активностима и стањима, а апстрактна значења добијају се метафоризацијом конкретних (Бак 1949: VII).

Једна техничка напомена. Када су у питању видски парови глагола, као илустрацију за одређену ЛСГ даваћемо оба глагола, уколико су потврђени у грађи и ако имају исту примарну семантику (што је најчешће и случај). Прећи ћемо на представљање појединачних ЛСГ глагола.

2.4. Лексичко-семантичка анализа полисемичних глагола

2.4.1. Глаголи кретања

Глаголима кретања означава се радња чијом реализацијом долази до самосталне промене положаја субјекта радње у простору (код непрелазних глагола) (в. Стевановић 1989: 553) или до узроковане свесне промене локације објекта радње под утицајем субјекта, где истовремено могу бити у покрету и субјекат и објекат радње (код прелазних глагола). Појам кретања се може схватити широко, као супротстављеност сваком виду мировања, или веома уско, као премештање, измена места објекта. Значење глагола може се проверити путем семантичко-синтаксичке трансформације која осликава семантичку суштину речи. На пример, глагол у примеру *Чета је добила задатак да **опколи** штаб противника* може се заменити фразом „обићи са свих страна”, што показује да овај глагол садржи у свом значењу сему 'кретање'. Међутим, у реченици *Високо дрвеће **опколило** је кућу* овај глагол не може се заменити другим, глаголом кретања будући да овде тај глагол означава положај (в. Гак 1977: 151)

Кретање је не само најраспрострањенији процес у свету који нас окружује, већ и једно од основних својстава људског бића. Глаголи кретања су, према наводима Д. Вујовић, „пратеће обележје готово свих глагола којима се означава вршење неке радње” (Вујовић 2012: 349). Ова чињеница не чуди с обзиром на то да ’покрет’, као примарна физичка и визуелно-просторна појава, односно кретање кроз простор и време, представљају једне од основних елемената у човековој концептуализацији света (в. Поповић 2008: 156; Стаменковић 2013: 12). Томе у прилог говори и чињеница да се ’покрет’ сматра једним од семантичких примитива (в. Годард–Вјежбицка 2014: 12).

Појам кретања веома је комплексан с обзиром на то да оно може означавати сваку врсту промене, било материјалне било апстрактне. Још од античког времена кретање привлачи пажњу филозофа и мислилаца, а овај феномен се у каснијим истраживањима комплексније сагледава у складу са новим научним сазнањима (феноменом кретања су се бавили Хераклит, Платон, Њутн, Галилеј, Ајнштајн и др.). Д. Стаменковић наводи да се многи аутори (нпр. Е. Штраус, И. Јанг, Џ. Лејкоф) слажу око тога да је кретање примарно људско искуство, а М. Шитс Џонстоун сматра да је покрет почетна тачка у процесу изградње значења речи (в. Стаменковић 2013: 13). За глаголе кретања у литератури се каже и да су „најглаголнији”⁵¹ од свих глагола (Милер–Џонсон Лајрд 1976: 527), указујући на њих као на прототипичне представнике ове врсте речи.

Приликом описивања кретања мора се имати у виду и временски интервал, кретање не подразумева тренутак него временски период, јер се одвија у одређеном временском интервалу (в. Падучева 2004: 373), односно семантичка структура глагола кретања састоји се од различитих локалних и темпоралних сема. У литератури се наводи да се приликом класификације ових глагола мора имати у виду неколико фактора: носилац кретања, брзина кретања (брзо, полако), промена места, правац кретања, циљ кретања, простор по коме се кретање врши, слика пута (кружни, изувијан, цик-цак), технике кретања (природа контакта између стопала и пратеће површине и сл.), зависност кретања од воље субјекта (в. нпр. Гак 1977: 155; Ковачевић 1986: 121; Малетић 1988–1990: 239; Мразовић–

⁵¹ „The most characteristically verbal of all the verb”.

Вукадиновић 2009: 73–74, Најда 1975: 74, Апресјан 1995а: 251, Потапова 1973: 24). П. Пипер (2001: 95) наводи да се глаголи кретања у семантичком погледу деле на две по обиму неједнаке групе. У већој групи су глаголи који значе кретање у средини која је основна средина човековог кретања, а у другој знатно мање бројној глаголи који значе кретање у простору који није основна средина човековог кретања (кретање водом, ваздухом).

Као архисема глагола кретања наводи се 'кретати се', тачније 'кретати се мењајући место' (Гортан Премк 1997: 100, у напомени), док се доминантне диференцијалне семе односе на 'начин кретања', 'правац кретања', 'брзину кретања', 'медиј' у оквиру ког се кретање одвија, на то да ли је агенс живо биће или материја итд. Слично објашњење архисеме даје и М. Ковачевић (1986) наводећи као архисему 'премештање кога или чега у простору', а као најважније диференцијалне семе наводи 'начин кретања' и 'правац кретања'. Он наглашава да је у нашем језику сема 'начин кретања' апстрактнија и изражава се основним глаголом, док је сема 'усмерености, правца кретања' конкретнија и исказује се префиксом. Поред тога, истиче и да сема начина кретања одражава „унутарње карактеристике ове семантичке класе глагола па је дескриптивна” (1986: 121), док сема правца „указује на семантички међуоднос лексема унутар наведене семантичке класе глагола па је релациона” (нав. дело). Дакле, основним глаголом добијамо информацију о томе какав тип кретања глагол описује, док префикс указује на смер кретања, односно према чему је радња усмерена. Већина глагола ове групе изведена је различитим префиксима те су ови глаголи углавном конкретне просторне семантике.

Групу глагола кретања (даље: ГК) чини 71 глаголска лексема, што је 14,5% од укупног броја глагола, а око 8,4% од свих лексема у грађи. Ови подаци показују да кретање заузима важно место у процесу човековог концептуализовања света. Такође, код већине глагола и основном и рефлексивном формом означава се неки вид кретања. Навешћемо глаголе издвојене у ову групу: *батргати (се)*, *вијати (се)*, *витлати (се)*, *водити (се)*, *гонити (се)*, *долазити¹ (се)*, *доспети (се)*, *дот(ј)ерати (се)*, *доћи*, *заводити (се)*, *задржавати (се)*, *задржати (се)*, *замакнути (се) = замаћи (се)*, *западати*, *запасти¹ (се)*, *заћи (се)*, *зауставити (се)*, *заустављати (се)*, *изаћи*, *известити¹ (се)*, *изводити (се)*, *изгонити*, *издушити (се)*,

изићи, искочити, испадати¹, испасти¹, ист(ј)ерати, ист(ј)еривати (се), ићи¹, капати, кип(ј)ети, колати¹ (се), кренути (се), кретати (се), кружити (се), лет(ј)ети, минути (се), навести¹ (се), навртати (се), надоћи, надр(иј)ети (се), наилазити, наићи, налет(ј)ети (се), напредовати, напустити (се), напуштати (се), наскочити, наступати, наступити, нат(ј)ерати (се), натиснути (се), находити (се), нахрупити, обилазити (се), обићи (се), обл(иј)етати (се), обл(иј)етети (се), одиграти (се), одлазити, одскакати, одскочити, омакнути (се) = омаћи (се), омицати (се), остајати (се), остати (се), отићи, падати (се), па̀сати (се), пасти¹.

Примећујемо да је већина глагола добијена префиксацијом основног глагола. Неколико глагола као што су *ићи, кретати/кренути, маћи/мицати, падати/пасти* представљају базу за префиксирани полисемичне глаголе кретања, а префиксом се прецизира, сужава семантика основног глагола.

Наведени глаголи и у повратној форми најчешће можемо прикључити глаголима кретања, а изврстан проценат њих (око 22%) у повратној форми не означавају кретање, већ неку другу активност или процес. Издвојили смо следеће ЛСГ према повратној форми ГК (в. Табелу 12):

Табела 12: Списак ГК који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи промене положаја	<i>находити се</i>
МТ глаголи	<i>дот(ј)ерати се, извести¹ се, кружити се, надр(иј)ети се</i>
глаголи говорења	<i>ист(ј)еривати се</i>
глаголи поступања и понашања	<i>остати се</i>
глаголи психофизичких активности	<i>издушити се, напуштати се, остајати се</i>
егзистенцијални глаголи	<i>находити се, одиграти се</i>
глаголи социјалних односа	<i>падати се</i>
остале групе глагола	<i>доспети се, налет(ј)ети се</i>
неразврстани глаголи	<i>обићи се</i>

Наведени глаголи чешће означавају неку менталну активност, него конкретну која директно проистиче из промене положаја у простору. Рефлексивном формом ГК означавају различите појаве, али се ниједна група глагола не издваја по бројности, те не можемо рећи да ГК у повратној форми

имају тенденцију означавања било које специфичне радње или стања. Видећемо касније, неке ЛСГ глагола веома често у примарном значењу рефлексивне форме означавају кретање.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола кретања

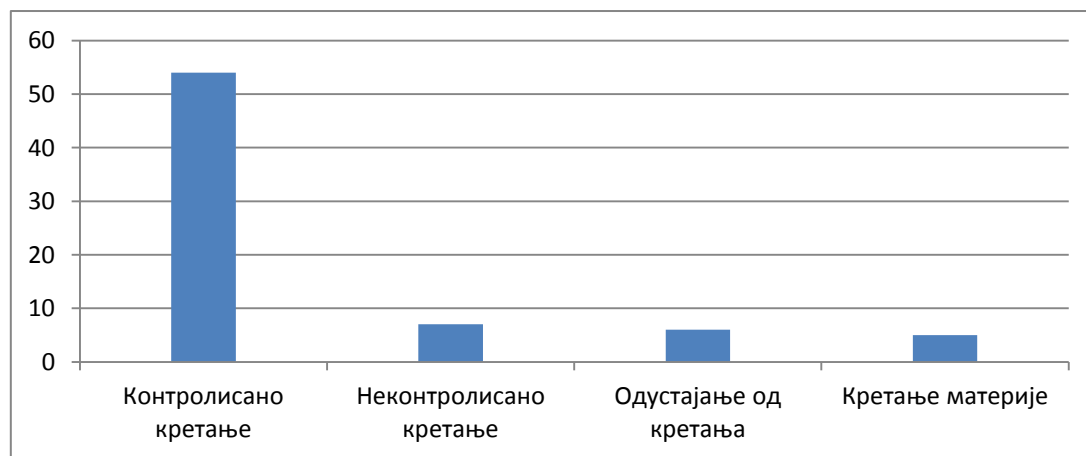
ГК у основном значењу денотирају различите врсте и ситуације кретања. Осим непрелазних глагола којима је доминантна диференцијална сема 'самосталност кретања' и где субјекат може бити живо биће које свесно врши радњу кретања (нпр. *дође* Исав из лова мртав гладан/грађанке *долазиле* на воду; пчеле ... којекуда *лете*), или неживи ентитет који се креће као резултат неког процеса (нпр. сунце је *зашло* за облак; буздован ... *одскочи* од леђа/од земље *одскачу* комади леда) у овој групи налазимо и прелазне глаголе који укључују сему 'несамосталност, узрокованост кретања'. То су лексеме које осим месног карактерише и објекатски колокат (уп. Ковачевић 1986: 121), а односе се на радње помагања у кретању, подстицања на кретање и сл. (нпр. *известити/изводити* некога; *гонити/изгонити* некога), где су често у покрету и агенс и објекат, а објекат се може кретати вољно (нпр. *водити*) или пак под принудом (нпр. *ист(ј)ерати/ист(ј)еривати*). У семантичком садржају неких глагола садржана је и сема 'интензитета' којом се истиче наглост, силовитост промене локације агенса радње у простору (нпр. *нагрнути се, надрети, нахрупити*).

Такође, разумењем полисемантичком структуром одликују се и глаголи које означавају неконтролисаност кретања, а промена положаја је резултат несвесне, нехотичне радње, која искључује намеру и одвија се услед деловања силе гравитације (нпр. *пасти/надати*). Осим глаголских лексема код којих је агенс живо биће или предмет, код неколико њих у основном значењу агенс је материја која се креће под утицајем физичких сила (нпр. *издушити* „истећи из нечега”, *колати*¹ „тећи, струјати околу”). Оваквих лексема је ипак знатно мање, јер оне не описују појаву у вези са природном средином у којој би се човек кретао, с обзиром на то да знамо да се лексички систем једног језика заснива првенствено на антропоцентризму.

Овде смо уврстили и глаголске лексеме којима се у примарном значењу основни параметар није дислокација, већ одустајање од кретања, остајање, прекидање кретања, заустављање – ове називе срећемо у студијама Б. Левин (1993: 248), В. Гусева (2004: 142), Е. Скобликове (2006: 109) (то су лексеме типа *зауставити (се)/заустављати (се)*, *остајати/остати* итд.). Код ових глагола сема 'кретати се' представља диференцијалну сему, а не архисему. Ових лексема је знатно мање него оних којима се означава динамична активност, промена места.

На основу изнетих критеријума, ГК према примарном значењу можемо поделити на неколико подгрупа: 1) глаголи са значењем свесног, контролисаног кретања живих бића, помагања у кретању или подстицања на кретање (нпр. *батргати (се)*, *водити (се)*, *гонити (се)*, *кренути (се)/кретати (се)*); 2) глаголи са значењем несвесног, нехотичног кретања бића или предмета (нпр. *западати/запасти*, *падати/пасти*); 3) глаголи са значењем одустајања од кретања или заузимања неког положаја као резултата радње кретања (нпр. *зауставити (се)/заустављати (се)*, *остати/остајати*); 4) глаголи са значењем кретања материје (нпр. *капати*, *колати*).

Даћемо и графички приказ подгрупа ГК према броју глагола које обухватају (в. Графикон 10).

Графикон 10: Однос броја глагола по подгрупама ГК

Из графикона видимо да полисемични глаголи ове групе у примарној семантичкој реализацији најчешће означавају кретање живог бића, што још

једном потврђује закључке бројних истраживача да човек према себи уређује свет и полази од себе приликом описивања појава у стварности. Такође, видимо да је највише глагола којима се денотира контролисано кретање које може бити резултат свесног вршења радње, резултат неког процеса или пак може бити узроковано споља.

Упадљива је и изузетна разлика у броју лексема којима се означава контролисано кретање и свих осталих подгрупа. Рецимо, одустајање од кретања означено је са свега шест лексема. За овако мали број глагола разлог може бити тај што се њима означава статична ситуација или ситуација која прелази у статичну, а из инвентара полисемичних глагола запажамо да много већу пажњу говорника привлачи оно што се креће, мења, него оно што мирује. Из тога произилази и разлог зашто насупрот бројним глаголима из прве групе не постоје одговарајући парови којима би се означило прекид кретања. Кретати се можемо на најразличитије начине, по различитим подлогама, различитом брзином и сваки од ових типова захтева посебну лексему, а за прекидање свих врста кретања довољно је, на пример, рећи *зауставити/заустављати*, код узрокованог прекидања, односно *зауставити се/заустављати се* код вољног прекидања. Језик показује да оно што мирује у простору нема потребе посебно наглашавати нити друге појаве преко њега именовати.

О семантички најбогатијим глаголима кретања

Од свих полисемичних глагола који у основном значењу именују кретање навешћемо десет са највише значења и местом на листи полисемичних глагола (в. Табелу 13).

Табела 13: Листа семантички најбогатијих глагола кретања

Р. бр.	Лексема	Број значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>падати (се)</i>	87	1	неконтролисано кретање
2.	<i>пасти</i>	85	2	неконтролисано кретање
3.	<i>ићи</i>	61	9	контролисано кретање
4.	<i>изводити (се)</i>	55	12	контролисано кретање
5.	<i>остати</i>	49	16	одустајање од кретања
6.	<i>отићи</i>	43	20	контролисано кретање

Р. бр.	Лексема	Број значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
7.	<i>водити (се)</i>	41	22	контролисано кретање
8.	<i>гонити (се)</i>	38	24	контролисано кретање
9.	<i>напустити (се)</i>	38	24	контролисано кретање
10.	<i>кренути (се)</i>	34	28	контролисано кретање

Највише глагола са листе означава контролисано кретање, оно које има неку сврху, циљ. Семантички су најбогатији глаголи са широким значењем који примарно означавају вертикалну (*падати/пасти*) и хоризонталну промену положаја тела у простору (*ићи*). Затим, видимо да глаголи кретања са највише значења најчешће припадају групи творбено немотивисаних лексема, али и да имају полисемичне деривате, некад и семантички богатије од мотивне лексеме. Такав је случај са лексемом *изводити (се)*, код које је, захваљујући префиксу, прецизиран смер кретања, из унутрашњости према споља. Из те семантике развила се серија значења којима се описују различите врсте стварања, извођења конкретних и апстрактних производа, а која често није могуће формирати код основног глагола (произвођење биљних и животињских врста, грађевина, уметничких дела, мисаоних остварења итд.). Такође, о њиховој удаљеној семантици говоре и изрази који немају заједничких елемената.

Такође, са великим бројем значења глагола *изводити (се)* свакако има везе и постојање фреквентног видског парњака са веома подударном семантиком – претпостављамо да је долазило до укрштања, међусобног допуњавања семантичких празнина између ова два глагола. То се, међутим, не може рећи за основни глагол који према себи нема одговарајућег парњака са истом употребном вредношћу. Иако П. Скок наводи да *вести* не постоји без префикса (Скок 1: 579), он је у РСАНУ потврђен са три застарела примера, није заживео у употреби, па је сав терет означавања био на глаголу *водити*, који је тако био семантички оптерећен и са широм семантиком (уп. Грицкат 1984–1985: 201; Драгићевић 2014: 244).

Међу семантички најбогатијим лексема којима се именује контролисано кретање улазе и глаголи којима се означава самоиницијативно кретање (нпр. *ићи*, *напустити (се)*), као и они којима се означава кретање које је узроковано вољом агенса радње (нпр. *водити*, *гонити/изгонити*). Затим, свим овим глаголима у

примарном значењу описује се кретање човека на типичан начин – помоћу ногу (корачањем, а не, на пример, пузањем) и по чврстој подлози (а не, на пример, по води или ваздуху). Такође, ови глаголи означавају и различите фазе кретања што говори о важности параметара који се односе на кретање: почетак (*кренути*), долазак на циљ (*долазити*), могу бити и неутрални у том погледу (*ићи*), а могу значити и останак, одустајање од даљег кретања (*остати*).⁵²

Представићемо семантички најбогатије лексеме из групе ГК. Семантички најбогатији глагол са семом 'контролисаног кретања' је глагол *ићи*, који се сматра типичним глаголом кретања. Он по броју значења заузима 9. место на листи полисемичних глагола, а на списку свих изузетно полисемичних лексема у РСАНУ налази се на 10. месту.

Неки аутори, нпр. Н. Малетић (1988: 239) и И. Криле (1981: 13) генеричким глаголом ове групе сматрају глагол *кретати се*, пошто је необележен и у погледу медија, средства, интензитета итд. Што се тиче примарног значења, глаголи *ићи* и *кретати се* јесу синонимни и подједнако прототипични представници своје групе, дефинисани један помоћу другог, што значи да су у овом значењу равноправни. Међутим, глагол *кретати се* има далеко ужу семантику, свега осам значења наспрот 61, колико има глагол *ићи*. Она је, пре свега, условљена његовом рефлексивном формом, која је често резервисана за медијалну и пасивну позицију агенса, па му је тиме и ограничила могућност употребе за означавање динамичне радње каква је кретање. У то смо се уверили претрагом инфинитива обају глагола у Корпусу – глагол *ићи* је чак сто пута фреквентнији од глагола *кретати се*. Глагол *ићи* има много шири опсег употребе за означавање кретања – у различитим смеровима, различитим средствима, са различитим агенсима, док ће глагол *кретати се* у неким контекстима, уобичајеним за глагол *ићи*, звучати неприродно или немогуће (нпр. на посао *идем* аутобусом : *на посао *се крећем* аутобусом; киша је *ишла* цео дан : *киша *се кретала* цео дан; *иди* куд те очи воде : **крећи се* куд те очи воде итд.). У таквој конкуренцији глагола, издвојиће се онај

⁵² Када је у питању смер кретања, у секундарним значењима префиксирани ГК могу имати супротно значење у односу на примарно. Код оваквих секундарних значења нужно је синтаксичко-семантичко окружење како би се супротно значење идентификовало: нпр. једно од секундарних значења глагола *изводити* је „уводити негде” (поручи свекрва невјестиној матери ... у који ће се дан невјеста у цркву *изводити*; глагола *доћи* је „поћи, кренути (са неким)” (позвао ме да *дођемо* скупа на шетњу); глагола *отићи* је „стићи, доспети” (*отићи* ћеш ти у своју кућу).

који је употребљивији у већем броју ситуација. Међутим, као глагол *ићи*, и *кретати се* има велики број префиксираних деривата са конкретнијом и често помереном семантиком у односу на изворну.

Статус семантички најбогатијих ГК у савременом језику можемо сагледати и претрагом фреквенцијских речника и Корпуса, на основу чега смо добили резултате дате у Табели 14.

Табела 14: Фреквенција семантички најбогатијих ГК у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>падати (се)</i>	92	961	13.205
<i>пасти</i>	156	1261	15.324
<i>ићи</i>	607	1659	53.448
<i>изводити (се)</i>	17	125	5.836
<i>остати</i>	385	1336	52.472
<i>отићи</i>	359	766	33.809
<i>водити (се)</i>	173	916	61.442
<i>гонити (се)</i>	38	182	1.809
<i>напустити (се)</i>	59	164	15.692
<i>крнути (се)</i>	146	418	21.704

Фреквенцијски речници показују да ГК нису толико доминантни у савременом писаном језику, али показују и да се сви семантички богати ГК користе у писаним текстовима, што значи да припадају општеупотребној лексици. Однос у броју потврда не одговара њиховом рангу међу полисемичним глаголима, што има везе са чињеницом да није свако значење глагола подједнако фреквентно у савременом језику, да се нека везују за специфичну ситуацију.

О глаголу *ићи*

Глагол *ићи* може означавати и кретање уопште, кретање живог бића корачањем, апстрактно кретање у времену и простору и сл. У основном значењу је директивно необележен, а њим се најпре описује типично људско кретање, ход помоћу ногу, дакле, вештина која је природно својствена човеку, а која се одвија ритмичком изменом ногу (исп. Најда 1975: 74). Описује и опште директивно –

перлативно кретање и посебно директивно – аблативно и адлативно кретање (в. Пипер 2001: 68).

Овај глагол је једна од фундаменталних и најфреквентнијих лексема српског језика. Глагол *ићи* је један од најважнијих глагола кретања и у другим језицима. Ниједна студија која за тему има глаголе кретања не заобилази да помене глагол *ићи* (односно *идти*, *to go*), као најопштији и типичан ГК (нпр. Потапова 1973, Радић Дугоњић 1996, Виберг 2010, Талми 2000, Годард 2002, Падучева 2004, Вујовић 2011, 2012). К. Функ, полазећи од ситуације у немачком језику, наводи да је глагол *ићи* једна од најчешће коришћених лексема у описивању људског кретања (в. Функ 1995: 8, према Вујовић 2012: 86). Говорећи о широкозначности руских глагола, А. Плотњикова (2009: 25) помиње глагол *идти* као један од најширокозначнијих,⁵³ а Ј. Чудинова је, приликом испитивања вишезначности лексике руског језика, закључила да се глагол *ићи* налази на другом месту по броју значења, одмах иза глагола *повући* (1998: 61).

Овај глагол је подједнако фреквентан и када има просторну и непросторну семантику, природно се употребљава да означи разне врсте кретања, конкретног и апстрактног. Разлог за изузетну семантичку разуђеност глагола *ићи* лежи у његовој платисемичности за коју И. Грицкат (1967: 218–235) наводи како „нема основа за претпоставку да би тај глагол морао некад значити само ход помоћу ногу, да је казивање као 'иду дани' нека врста пренесености представе о ходу на персонифицирано 'дан'. *Ићи* је највероватније имало првобитно широко значење самоиницијативног или самониклог кретања” (1967: 224). У складу са наведеним закључком је и запажање Е. Кузњецове да је ширење семантике последица процеса током ког, услед фреквентне употребе, значења лексеме која су се развила као секундарна могу изгубити то својство. Честом употребом, секундарно значење може постати примарно или једно од главних примарних значења, пошто је семантичка двополност отанчала. Такво је, на пример, значење глагола *ићи* у споју *иде киша* (в. Кузњецова 1989: 112).

⁵³ Разлику између многозначних и широкозначних глагола А. Плотњикова (2009: 24) налази у томе што значење широкозначног глагола обавезно улази у три семантичка поља: радње, стања и односа и представља денотативне ситуације са различитим учесницима. Наводи и да се семантичке везе међу значењима широкозначних глагола могу губити, што отежава њихово представљање као многозначних и приближава их хомонимима.

Разлагањем на семантичке компоненте, показује се семантичка структура глагола *ићи*: архисема 'кретати се мењајући место', и семе 'помоћу ногу', 'по тврдој подлози', 'синхронизовним покретима'. Захваљујући необележености у погледу начина, брзине и правца кретања, њиме се могу означити различите врсте кретања, и физичке и апстрактне, па може заменити друге ГК са специфичнијим значењима. Тако он може, у одговарајућем синтаксичко-семантичком споју, значити и „саобраћати” (аутобус за град *иде* двапут дневно), „одлазити, удаљавати се” (*иди* куд те очи воде), „одмицати, тећи” (време *иде*, време бежи), „полазити куда с каквим циљем” (*идући* за говедима, прела је колико је могла), „долазити, стизати” (али ето ти ала *иде*), „приближавати се, примицати се” (како оштра сабља *иде* зима), „досезати, пети се” (температура код ових обољења *иде* до 40°), „улазити” (из предсобља се право *иде* у спаваћу собу), „лити, падати” (киша *иде* и помало сн’јега), „капати, цурити” (њему *иду* сузе као маломе дјетету), „кружити, циркулисати” (бардак *иде* даље редом око софре) и сл.

Овај глагол као широкозначан може означавати било какво кретање у простору и времену, апстрактне промене набоље или нагоре. Занима нас које је значење овог глагола доминантно у савременом језику. То можемо проверити прегледом савремених извора. На пример, у АРСЈ на стимулус *идемо* реакције су најчешће лексеме или конструкције које имају просторно значење – кретање у различитим правцима, различитим, најчешће брзим темпом, са различитим циљем, и у највећем броју случајева са позитивним намерама и очекиваним позитивним исходом. Стиче се утисак да употреба овог глагола показује оптимистичан поглед на свет.⁵⁴ На овакав резултат вероватно има утицаја и форма у којој је дат стимулус.

Овај глагол јавља се 345 пута као реакција на различите стимулусе, а приликом асоцијативног повезивања најчешће се има у свести просторно значење, што би значило да се у свести говорника значење кретања из једног места у друго сматра доминантним.

У Корпусу има на десетине хиљада потврда употребе овог глагола. То показује да глагол *ићи* заузима једно од централних места и у савременом језику.

⁵⁴ Треба узети у обзир и чињеницу да су испитаници млада популација, али се „на основу њихових реакција може прогнозирати и скицирати будући културни, политички, језички, психолошки, социолошки покрет нације” (Караулов, према АРСЈ, 96).

И примери употребе наведени у овом извору показују да се глагол *ићи* користи за опис различитих померања у разним димензијама стварности, и у простору, и у времену, кретање човека, различитих појава, информација. Све ово потврђује да је глагол *ићи* типичан глагол кретања у простору, али да захваљујући општости и широкозначности означава и друге врсте промена. Резултат његове семантичке непрецизности је и велики број полисемичних деривата који међусобно чине видске парове, а *ићи* изнад њих стоји као нека врста општег, надређеног појма.

О глаголима *падати/насти*

Ова два глагола су семантички најбогатије лексеме у досад објављеним томовима РСАНУ и по броју значења су далеко испред свих осталих глагола. Општесловенског су порекла, изведени од прасловенског **padti* (в. Скок 3, 615), што значи да су добро укореењени у српски језик услед дуге употребе. Затим, творбено су немотивисани, са већим бројем сема нижег ранга, што по правилу значи и да може развити више значења.⁵⁵

Важна семантичка карактеристика ових глагола је та што примарно означавају динамичну радњу, промену положаја која се врши од тачке која је виша према тачки која је просторно нижа. Радња се одвија под утицајем физичке силе под чијим су дејством сва тела у васиони. Та могућност да сваки конкретни појам може у одређеној ситуацији бити изложен овој радњи може бити узрок великом броју значења ова два глагола. Осим описивања конкретног кретања одозго надоле, бројна су и значења која описују погоршање, пропадање у апстрактном смислу.

Како напомиње Најда (1975: 78), глагол *to fall (насти)* означава радњу која је у супротности са већином других радњи у вези са кретањем, јер је пре у вези са гравитацијом него са унутрашњом енергијом која подстиче на кретање. Ова два глагола су ретки примери активних полисемичних глагола код којих човек није господар и иницијатор радње. На њену појаву нема никаквог утицаја.

Дакле, агенс код конкретних значења прелази неки пут или, код апстрактних значења, мења свој статус, стање независно од своје воље. У свету

⁵⁵ Неизведене речи у свом семантичком садржају имају велики број продуктивних сема нижег ранга, што за последицу има богатство њихове полисемантичке структуре и велики број изведеница које у творбеној основи имају основну реч (в. Гортан Премк 1997: 129).

који нас окружује сваки конкретан објекат може, услед различитих фактора, променити свој положај са вишег на нижи те не чуди толики број значења. Код ових глагола, „осим ’егзистенцијалности’, ’динамичности’ међу основним одредницама истиче се и ’неочекиваност’ и ’усмереност’. Правац кретања је једносмеран и одвија се увек са тачке која је физички и хијерархијски виша (позитивна) према тачки која је у датом смислу нижа (негативна)” (Арсенијевић 1994: 52), тј. „кретање се реализује као изненадно и неконтролисано заузимање нижег положаја у простору од адекватног или пожељног” (Алановић 2013: 53).

Прегледом значења можемо установити веома широку семантику ових глагола, јер могу ступити у везу са различитим лексемама и лексичким спојевима (нпр. *пада/паде* крушка – откидајући се отпада; *пада* у наслоњачу /*паде* у постељу – мења положај тела; *пада* киша /*пао* је снег – спушта се на земљу; *пада* мрак/ у тај ће мах *пасти* тама – спуштајући се шири се; *падају* крици птица – разлежу се; варош *пада* – доспева под нечију власт; застори *падају* испред прозора – пружају је вертикално наниже; *падати /пасти* у загрљај некоме – обавијати/обавити некоме руке око врата; *пада* влада/*пао* је кабинет – губи/изгубио је власт; *пада* глас – постаје тиши; *пада* цена – снижава се; *падати/пасти* на испиту – добијати/добити непрелазну оцену; *падају* погрде – ређају се; ја јој *падам* баба – у одређеном сродству сам са њом). Велики број наведених општепознатих значења указује да су ови глаголи широке семантике, за чије је прецизирање потребан одговарајући контекст. Ови глаголи су вероватно првобитно означавали сваку врсту кретања одозго надоле, узроковану гравитацијом, а касније су се искристалисала посебна значења.

Још нешто – ови глаголи означавају кретање са вишег на нижи положај, у апстрактном смислу – од позитивног ка негативном, што се у лингвистичкој литератури наводи као чешће код говорника препозната појава у стварности. То може бити још један од основних разлога за његову изузетну семантичку разуђеност.

Чини се да је овај глагол много широкозначнији од глагола *ићи*, јер осим различитих врста премештања у простору имају и велики број значења којима се описују нечије психичко и физичко стање, тј. погоршање тог стања, што има везе са конотативном вредношћу овог глагола. Опште значење је кретање надоле, а

последица овог процеса може бити неутрална (нпр. *пада/пала је киша*) или негативна (*пао је и ударио се*). Као и код глагола *ићи* и овде су за прецизирање семантике задужени такође полисемични глаголи *запасти/западати*, *испасти/испадати*, *пропасти/пропадати* итд.

Разложено на семе, семантичка структура глагола *падати* је следећа: архисема 'промена места у простору' и семе 'са висине', 'надоле', 'нагло', 'услед деловања гравитације', 'стварно или привидно'. Најпродуктивније семе у секундарним значењима ова два глагола су 'надоле' и 'нагло'. Било да се ради о физичкој промени положаја тела у простору или привидној, апстрактној промени неког стања, ситуације углавном се подразумева изненадна промена у негативном смислу.⁵⁶ Тело може мењати положај спуштањем услед (непридвиђених) спољашњих околности, неодговарајућег физичког или психичког стања и сл. (нпр. снег *пада*; храна *пада* кроз један отвор у стомак; руке су јој *падале* од умора; шуме *падају* од сјекире) или се пак налазити у таквом положају (нпр. гране *падају* наниже; сукња ... мора добро да „*пада*“) итд.

Осим што најчешће означава неконтролисано кретање, може некад денотирати и контролисано, управљено кретање, али такви примери су ретки: „слетати, спуштати се“, „крећући се доспевати, долазити“ итд. (нпр. терали муве које су му *падале* на лице; ради соли [Морлаци] дневно [су] *падали* у Шибеник у великом броју).

За разлику од глагола *ићи*, и уопште глагола контролисаног кретања, глагол *падати*, иако према РСАНУ семантички најразуђенији лексема у српском језику, у досадашњим анализама није привлачио посебну пажњу истраживача.⁵⁷ О њему је говорено углавном успутно приликом истраживања глаголског вида, као типичном примеру видског парњаштва, уз глагол *пасти* (у том контексту се помиње у граматицама Стевановића (1989: 528) и Мразовић–Вукадиновић (2010: 80–92)). Што се тиче семантичке анализе, издвојили бисмо рад Н. Арсенијевић (1994) у коме се анализирају глаголско-именске конструкције са овим глаголом,

⁵⁶ Оваква ситуација у складу је са устаљеном представом о томе да је добро горе, а лоше доле, па се кретањем надоле пресупонира да се ради о негативној промени (уп. Лајонс 1977: 691).

⁵⁷ Ова лексема била је интересантна етнолингвистима и фразеолозима због повезивања глагола *пасти/падати* са старозаветним падом, истеривањем првих људи из раја (исп. Толстој 2008: 441–454; Вуловић 2015). Лексема *падати* јавља се у РСАНУ као члан у 62 израза, а *пасти* у 22.

док је у другим словенским језицима (посебно руском) о овим глаголима више говорено, нпр. радови Н. Авилове (1975), Г. Мартиновича (Мартинович 1978, 2006, Мартинович–Братус 1982).

Г. Мартинович (1978: 43–75, 2006: 168) који је истраживао значења глагола *пасть* у речницима руског језика налази да се она могу објединити у три велике групе организоване на основу семантичких компонената произишлих из примарног значења: физичко премештање материјалних тела у простору (синими хлопњами *пали* снега), обележје случајности, неочекиваности, стихијности (намерение мое было... придти со стороны Вязьмы в тыл неприятеля и *пасть* на него, как снег на голову), прелазак у друго (обично рђавије) стање, положај, квалитет (жена первая *пала* под бременем всего испытанного; христианская церковь не *пала* вместе с Римом).

У руском језику су, према Г. Мартиновичу, секундарна значења глагола *пасть* непосредно или посредно изведена из основног значења „преместити се одозго надолу под утицајем сопствене тежине” (1978: 110). Он запажа и тенденцију нестајања неких секундарних значења овог глагола захваљујући семантички продуктивним префиксираним дериватима са конкретнијим значењима (нпр. *впасть*, *запасть*, *припасть*).

Подела значења коју је дао Г. Мартинович за глагол *пасть*⁵⁸ може се применити и на глаголе *падати/пасти* у РСАНУ. Значења која бисмо могли објединити типом физичког премештања тела у простору била би, између осталих, „откидајући се опадати са дрвета на земљу” (волим кад *пада* лишће), „рушити се/срушити се услед деловања неке силе” (од првог ударца дуб *не пада*; на храму Грачанице *падоше* врата), „спуштати се/спустити се, обично од умора” (жене ... би *падале* у наслоњаче; *падоше* им глаге на трпези) итд. Пример за случајну, неочекивану радњу било би значење „доћи изненада, ненајављено и сместити се негде ради преноћишта” (касно у ноћ изнемогли *падоше* на конак код пријатеља Илије), а оваквих значења је најмање. У трећој групи би била значења која денотирају губитак живота, друштвеног положаја, статуса и сл.:

⁵⁸ Г. Мартинович је на основу компаративне анализе глаголâ *пасть/падать* и *to fall* нашао сличности семантичких система руског и енглеског језика и закључио да, уколико и има разлика у неким значењима, то се може приписати случају јер је реализација и таквих значења принципски могућа (в. Мартинович–Братус 1982: 170).

„губити/изгубити власт, високу функцију” (*падају* кнезови и војводе; сутра-дан чујем да је кабинет *пао*), „губити/изгубити живот, гинути/погинути” (од турске руке *падали* су дробњачки јунаци; изгинули су по ратовима и *пали* за отаџбину), „морално и духовно посртати” (причали [су], да *пада* све ниже, и да се одао пићу; зар је могуће да један Покровски *падне* тако ниско, да игра улогу шпијуна?), „остати без имовине, новца, материјално, економски пропасти” (банке су почеле *падати* једна за другом; твој тата је банкротирао ... и није само он *пао* него је и друге повукао за собом) итд.

Глаголима *падати* и *пасти* означава се и промена стања агенса, а новонастала ситуација се доживљава као непожељна. Захваљујући богатом семантичком потенцијалу, глаголи *пасти* и *падати* представљају и извор неочекиваних употреба у контексту. Једно такво значење је и „долазити/доћи на свет, рађати се/родити се (о човеку или младунчету животиње)” (са плачем ће на земљу *падати*, | са плачем ће на земљи живети; тек ја иза стаја, *паде* мушко дете ... куда ћу од бруке и резила с њим; прасци који растућег месеца падају, за припашу се остављају; како ждребе *паде* на земљу изађе четрдесет вукова и јурну на ждребе). Иако рођење означава важан и вредан догађај, употребом глагола чија основна семантика конотира непожељну промену, указује на став према тој радњи, али може указивати и на судбину и животне тешкоће која агенса радње очекује.

Иако семантички најбогатија лексема у РСАНУ, глагол *падати* (као ни *пасти*) није нашао своје место у АРСЈ, али се зато у различитим морфолошким облицима и синтагмама јављају као реакција на друге речи-стимулусе 186 пута. Примери показују да овај глагол испитаници најчешће повезују са његовим просторним, конкретним значењем, променом положаја са вишег на нижи (*падати/пасти* са столице; *пада* киша, снег), као и са апстрактном, менталном активношћу (*падати/пасти* на памет). Код свих асоцијација важно је успостављање везе са интензитетом, изненадно, нагло вршење радње.

Као и глагол *ићи*, и ови глаголи означавају различите врсте конкретног и апстрактног кретања. Ова два глагола имају и заједничких значења, па се степен њихове семантичке блискости може утврдити посматрањем непосредног лексичко-семантичког окружења. Разлика међу њима је у директивности –

глаголи *падати/пасти* означавају кретање одозго према доле. Могуће је да је та усмереност од вишег ка нижем, у конотативном смислу – од позитивног ка негативном, основни разлог за њихову већу семантичку разуђеност.

Анализа ове групе глагола показује да ГК заузимају важну позицију међу глаголима у српском језику јер су значајно процентуално заступљени у грађи, а поред тога, што је још важније, денотирају једну од најзначајнијих и најраспрострањенијих појава у свету који нас окружује – промену места у простору. Та важност посебно се истиче због чињенице да је ова група глагола дала семантички најразуђеније лексеме у досад објављеним томовима РСАНУ, а уз то су чак три глагола ове групе међу десет лексема са највише значења у грађи.

2.4.2. Глаголи премештања и смештања у простору

Глаголи ове групе такође припадају семантичкој категорији просторних односа, која представља једну од најзначајнијих категорија у језику. У групу глагола премештања и смештања уврстили смо полисемичне лексеме којима се у основном значењу денотира измена локације објекта неком механичком радњом – промена места неживог (ређе живог) ентитета услед вољне активности агенса, померање услед руковања предметима, њихово смештање на одговарајуће место.

Током процеса глаголске радње објекат мења своју локацију, трајно или привремено, и доспева на другу, а, пошто је агенс обично човек, радњу прати и промена положаја тела агенса глаголске радње или измена његовог места у простору.⁵⁹ Осим вољног деловања агенса, има и глагола са значењем такве радње где агенс премешта апстрактни објекат радње из нужде, невољно и код таквих глагола у покрету су и агенс и објекат (нпр. *носим* једну посве тиху болест; *носили* [су] за собом тежак задах болнице).

У лингвистичкој литератури глаголи овог типа сврставају се у различите групе: у објектномоторне глаголе, глаголе премештања објекта, глаголе покривања објекта, глаголе бацања, глаголе слања и ношења, глаголе који улазе у

⁵⁹ Као и код глаголâ кретања, и овде је покрет, као базична физичка и визуелно-просторна појава, веома важан сегмент у реализацији радње. Ове глаголе од ГК разликује и то што агенс може, а и не мора мењати свој положај у простору (нпр. код примера *лакше је камење уз брдо ваљати него се с лудим разговарати* и агенс мења место у простору, док код примера *извуче из цера ... кутију од украса и отури је од себе са одвратношћу* то не мора бити случај).

синтагме мобилних односа итд. (в. нпр. Гортан Премк 1971: 56; Левин 1993: 132–133, 146–148; Падучева 2004: 42; ТСРГ: 71–178; Бјелаковић 2009: 269). Назив који смо ми успоставили, глаголи премештања и смештања у простору, представља комбиновање наведених назива. Објекат глаголске радње мења своје место на различите начине – померањем надоле, нагоре, у страну, затим различитом техником: бацањем, котрљањем, гурањем, стављањем преко нечега и сл.

Групу глагола премештања и смештања (даље: ГПС) чини 96 лексема које заузимају око 19,6% глагола и око 11,4% свих лексема. Овај податак говори да глаголи премештања и смештања представљају једну од највећих полисемичних лексичко-семантичких група у РСАНУ. У групу су сврстане следеће лексеме: *бацати (се), бацити (се), вадити (се), ваљати (се), ватати (се), вргнути (се) = врћи (се), врт(ј)ети (се), вући (се), гомилати (се), дизати (се), дићи (се) = дигнути (се), д(ј)енути (се) = д(ј)е(с)ти (се), доносити, дохватити (се), завргнути (се) = заврћи (се), заврт(ј)ети (се), заглавити (се), зад(иј)евати (се), зад(ј)енути (се), зан(иј)ети (се), заносити (се), запрашити (се), затурити (се), захватати (се), захватити (се), избацити (се), избити (се), извадити (се), извалити (се), извлачити (се), извргнути (се) = изврћи (се), извући (се), издвајати (се), издићи (се) = издигнути (се), излити (се), измакнути (се) = измаћи (се), изметати (се), изметнути (се), измицати (се), изн(иј)ети (се), износити (се), испустити (се), иставити (се), истављати (се), истаћи (се) = истакнути (се), истурити (се), исцрпсти (се), купити (се), макнути (се) = маћи (се), метати (се), метнути (се), набацивати (се), набацити (се), набијати (се), набити (се), навалити (се), наваљивати (се), навијати (се), навити (се), навлачити (се), навући (се), нагрнути (се), надићи (се) = надигнути (се), накупити (се), наливати (се), налити (се), наложити, намакнути (се) = намаћи (се), нам(ј)естити (се), наметати² (се), наметнути (се), намештати (се), намицати (се), нан(иј)ети (се), насадити (се), насукати (се), натоварити (се), натрпати (се), носити (се), об(ј)есити (се), одбацивати (се), одбацити (се), одмакнути (се) = одмаћи (се), одмицати (се), одн(иј)ети (се), односити, окупити (се), оставити (се), остављати (се), отискивати (се), отиснути (се), откривати¹ (се), открити (се), отурати (се), отурити (се), пењати (се) = пети (се).*

Треба напоменути да значење повратне форме код ових глагола дато као 1(a) у већини случајева не означава премештање односно смештање објекта на одређено место, већ нешто друго – најчешће различите врсте динамичних активности: врсту кретања, промену сопственог положаја, односно заузимање новог положаја у простору итд. Даћемо податке о томе у Табели 15.

Табела 15: Списак ГПС који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи кретања	<i>ваљати се, врт(ј)ети се, дизати се, заврт(ј)ети се, зад(иј)евати се, извадити се, извалити се, извлачити се, извући се, излити се, измакнути се = измаћи се, изметнути се, износити се, истаћи се = истакнути се, истурити се, макнути се = маћи се, нагрнути се, намицати се, нан(иј)ети се, одмакнути се = одмаћи се, одмицати се, одн(иј)ети се, окупити се, отискивати се, отиснути се, отурати се, пењати се = пети се</i>
глаголи промене и заузимања положаја	<i>дићи се = дигнути се, зан(иј)ети се, заносити се, затурити се, извргнути се = изврћи се, навалити се, наваљивати се, навити се, навући се, надићи се = надигнути се, нам(ј)естити се, нам(ј)ештати се, насадити се, насукати се</i>
глаголи физичког деловања	<i>вући се, дохватити се, захватити се, избити се</i>
МТ глаголи	<i>гомилати се, запрашити се, хватати се, изметати се, изн(иј)ети се, навијати се, навлачити се</i>
глаголи поседовања и размене	<i>ватати се, натрпати се</i>
глаголи поступања и понашања	<i>вадити се, издавати се, наметати² се, наметнути се, оставити се, остављати се, отурити се</i>
глаголи психофизичког стања	<i>исцрпсти се</i>
егзистенцијални глаголи	<i>д(ј)енути се = д(ј)ести се, об(ј)есити се</i>
глаголи социјалних односа	<i>накупити се, налазити се</i>
глаголи физиолошких радњи	<i>наливати се, налити се</i>
неразврстани глаголи	<i>испустити се, истављати се, носити се</i>

Преко 75% глагола ове групе (њих 73) у основном значењу повратне форме именује друкчију радњу или процес у односу на неповратну. Од тога највише је лексема које означавају кретање или промену положаја агенса, што значи да

глагол остаје у оквиру исте сфере и да глаголи из једне групе, којима је доминантна сема 'покрета', често бивају позајмљени другим групама глагола са истом доминантном семом када активност агенс врши сам на себи. Чињеница да ГПС у повратној форми ретко означавају исти тип активности можемо објаснити тиме да се овим глаголима означава радња премештања, смештања нечега изван агенса, јер агенс физички не може премештати оно што чини његов неодвојиви, саставни део а да и сам не мења место.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола премештања и смештања

Глаголима премештања и смештања у основном значењу денотирају се различите врсте дислокације ентитета, тј. промена места се врши на различите начине, па можемо, следећи поделе које се глаголе овог типа дају у литератури, успоставити више подгрупа: бацање (нпр. *бацати (се)/бацити (се), извргнути = изврћи, изметати/изметнути, одбацити (се)/одбацивати (се)*), померање на виши положај (нпр. *дићи/дизати, надићи (се), пети = пењати*), померање објекта у неком правцу уз одржавање његовог сталног контакта са подлогом (нпр. *ваљати, вући, извући*), смештање објекта на неко место (нпр. *заденути (се), нам(ј)естити/нам(ј)ештати, обесити*), стављање једног ентитета преко другог (нпр. *метати (се)/метнути (се), нан(иј)ети, натрпати*), ношење (нпр. *изн(иј)ети, носити, одн(иј)ети/односити*), премештање течности (нпр. *излити, исцрпсти, наливати/налити*), уклањање објекта из унутрашњости нечега (нпр. *вадити, извадити, хватати/захватити, избацити (се)*) итд. И наведена подела је условна, јер се подгрупе често међусобно преплићу. На пример, премештање објекта може се одвијати корелацијом више радњи – код глагола *набацити* радња се врши бацањем и стављањем једног ентитета преко другог, глагол *извући* подразумева вађење објекта из унутрашњости нечега, уз могуће померање на виши положај и сл.

Најбројнији су глаголи којима се у примарном значењу денотира смештање објекта преко нечега, обично у већој количини (нпр. *гомилати (се), набацивати (се)/набацити (се), навлачити/навући, нагрнути, натрпати*). Ентитет који мења место у простору најчешће је нешто тешко (камење, дрво, песак), али могу бити и

жива бића која негде бивају допремана против своје воље (нпр. сали' кола од олова ... | три полуге полумисмо, | док ђевојку *навалисмо*; *натрпају* дрва и запале; у ову јаму *нагрни* крumpира итд.). Фреквентна радња за говорнике је и постављање нечега на видљиво место што потврђују глаголи као што су *иставити (се)/истављати*, *истаћи* = *истакнути*, *истурити (се)* итд. (нпр. само још црвену лампу да *истакнем* пред кућом; *иставим* оглас због рекламације на општинској табли; код Египћана су се светиње *истављале* на трговачке улице). И наведени примери упућују на одавно успостављен закључак да пажњу говорника пре привлачи оно што је упадљиво, изражено и видљиво у великој количини или размери, што по нечему одступа од прототипа, него оно што је неупадљиво и просечно.

Код ГПС може се уочити системност у ширењу полисемантичке структуре тако што се могу пронаћи заједничка значења у оквиру различитих подгрупа, а којима се описују неке нове појаве. За развој оваквих значења веома је важна сема 'промене', промена места у простору из основног значења секундарно се трансформише и почиње означавати различите конкретне и апстрактне промене. Значења су иначе подједнако карактеристична и за основну и рефлексивну форму ГПС, као и за њихов перфективни и имперфективни облик, а поред промене места и простирања, описују и промену у понашању, статусу итд. Ово су најпродуктивнија секундарна значења ГПС:

– **кретање:** најпродуктивнија су значења која именују напуштање неког места или краја (нпр. он *оставља* чешће кућу ради разговора са људима; шта човек неће видети, кад *се отисне* у далеки, бели свет; *макните се* у Боку Латинску; *отискује се* војска голема; *одмакни* он од хана па наложи ватру; шта сте *се надигли* сви у школу; напише се поцерске ракије, | *затурише* од града Зворника итд.). Затим, ГПС често означавају и нагло, брзо кретање, а за реализацију значења важне су семе квантификације: 'у великој мери', 'у великом броју', 'великом брзином', 'интензивно' (нпр. морске немани незајажљиво *витлају*; ти јунаци *запрашили* низа страну; људи ... чопорно ... *наваљују* у крчму; *нагрнуше* на капију; па *отиште* пољем широкијем). Наведени примери употребљавају се у експресивнијем изражавању.

– **говорење:** најчешће се ради о непожељним, друштвено неприхватљивим начинима комуникације као што су клеветање, завађање, свађа и сл. (нпр. на њега су *изнијели* да је коња украо, а није; жене су почеле... на њу *износити* свашта; чујте, да вам кажем шта на вас *доносе*; *зађели се* опет њих двојица у крчми; чак *се дохватили* једном озбиљно ... бацио јој у лице пуно горких истина).

– **изградња каквог објекта:** за реализацију овог значења важна је сема 'премештања', пошто се планским премештањем грађевинског материјала на одговарајуће место, ствара нови ентитет – грађевина. Ово значење је чешће заступљено код глагола којима се у основном значењу денотира подизање ентитета на виши положај или стављање једног предмета преко другог (нпр. баш сад *дижем* неколико великих вуруна за пециво хлеба; уз брдо [беху] ... земунице оних који још не *набили* куће од земље; моста не могоше *намакнути*; Кутузов *намести* ... мост преко Дунава; ваљда мислите *пењати* куле у ваздуху).

– **промена власништва:** ова радња исказана ГПС најчешће је негативно вреднована, јер се власништво мења кроз недозвољено отуђивање нечије имовине, радња се у колективном схватању сматра непожељном, неприхватљивим, а извршилац те радње рђавом особом. У лексикографској дефиницији ових семантичких реализација указује се често на њихову експресивну обојеност (квалификаторима фам.(илијарно), разг.(оворно) итд.), а глагол је еуфемистички употребљен (нпр. мотрише по соври да виде да ли има шта што би се могло „*дићи*“; овцу или краву, како веле, грехота [је] *занијети*; Чугаљ на превару *измаче* карабин и отперја кроза шуму; лопов кренуо с врећом у села да *макне* штогод; чујемо да је газда Лака „*однео*“ врљику из Свилеуве).

– **психичка активност:** у овом значењу ГПС се односе на психичко оптерећивање човека, његово довођење или доспевање у неки (најчешће непожељан) положај. Ентитет који је у примарном значењу конкретни предмет манипулације, у секундарном постаје апстрактно својство – брига, тешкоћа, невоља која некога сналази (нпр. *бацили* [су народ] у туђинско ропство; чежња за њом трга га и *баца* у очај; цар ... на нас порезу *навали*; на велико зло би [себе] *насукао*; „тиранин“ ... га ... *отури* у беду). Ови глаголи ретко секундарно означавају ослобађање некога из тешког положаја (нпр. могу боса и у Стамбол поћи, | да *извадим* из сургума драгог).

Наведени примери указују да ГПС и секундарно чешће употребљавају приликом описивања непожељног, неприхватљивог понашања или деловања. У примарном значењу глаголи ове групе денотирају радњу које обично врши човек и за чију је реализацију потребна одређена, обично јача сила, што нас доводи до закључка да је осим семе 'покрета', код ових глагола доминантна и сема 'силе'.

Семантички најбогатије лексеме ове групе налазе се међу 30 лексема са највише значења у РСАНУ. Иако су радње њима означене веома фреквентне и уобичајене, у домаћој литератури нисмо нашли радове који се баве њиховом семантиком. Помињане су углавном у граматикама успутно, приликом различитих семантичких класификација глаголских лексема, као и у граматикама приликом синтаксичких анализа рекцијских допуна глагола као један од многобројних примера за одређену конструкцију.⁶⁰

О семантички најбогатијим глаголима премештања и смештања

У даљем тексту ћемо представити семантички најразуђеније лексеме ове групе, које се на листи ГПС налазе на првих десет места по броју значења (в. Табелу 16).

Табела 16: Листа семантички најбогатијих ГПС

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>оставити (се)</i>	77	3	смештање
2.	<i>носити (се)</i>	63	6	ношење
3.	<i>открити (се)</i>	54	12	померање
4.	<i>остављати (се)</i>	45	17	смештање
5.	<i>намакнути (се)</i>	42	20	стављање
6.	<i>изнети (се)</i>	41	21	ношење
7.	<i>наместити (се)</i>	41	21	смештање
8.	<i>дићи (се) = дигнути (се)</i>	38	23	подизање
9.	<i>дизати (се)</i>	35	26	подизање
10.	<i>измакнути (се) = измаћи (се)</i>	35	26	померање у страну
11.	<i>набити (се)</i>	35	26	смештање

⁶⁰ Помињу се, на пример, у Белић 2000, СССЈ, Стипчевић 2010.

Наведени глаголи означавају радње које су раширене у свету који нас окружује, део су човековог свакодневног живљења па је њихова употреба за означавање различитих активности и очекивана. Из табеле запажамо да се десет семантички најбогатијих ГПС означавају различите врсте премештања – стављање, ношење, подизање, смештање итд. Сви се налазе у зони изузетно семантички богатих глагола. На њихову вишезначност свакако има утицаја и чињеница да се током реализације радње премештања паралелно обавља још нека радња, која је у семантичкој хијерархији једнаког или нижег статуса (нпр. кретање, промена положаја тела и сл.), па се семантички садржај који означава радњу премештања богати семантичким садржајем који описује паралелну радњу.

Друга важна карактеристика коју видимо из табеле јесте да су готово сви наведени глаголи творбено изведени, и то од глагола који такође имају велики број значења, а најчешће и сами означавају исту врсту активности. Овај податак говори, најпре, о важности и распрострањености појаве коју наведени глаголи именују. Друго, указују на могућност да основни глаголи имају широк и непрецизан семантички садржај који не може да опслужи све семантичке нијансе за којима се у језику јавила потреба (в. Грицкат 1984–1985: 201–202). Зато се префиксираним дериватима и њиховим секундарно имперфективизираним паровима јасније одређује врста радње.

На пример, несвршени глагол *носити* је међу фреквентнијим глаголима у савременом српском језику, а има и велики број полисемичних деривата којима је у основи овај глагол или пак његов облик *нести/н(иј)ети* – са више од 15 значења су *доносити*, *изнети (се)/износити (се)*, *занети (се)/заносити (се)*, *нан(иј)ети (се)*, *одн(иј)ети (се)/односити*). Међутим, префиксом се код глагола *носити* не уноси промена у вид глагола: *доносити*, *износити*, *односити* су и даље несвршени глаголи. Према А. Белићу, у односу глагола као што су *носити* – *износити* показује се неправилност у схватању релационих редова (2000: 197). Изведени глаголи нису настали од глагола *носити* већ од глагола изведених од основе глагола *нести/н(иј)ети* који су у непрефиксираним облику потиснути из употребе законом језичке економије, али су опстали у веома фреквентним дериватима који прецизније описују појаву на коју се односе. Ово нису једини основни глаголи које су префиксирани изведенице потиснуле из употребе. Већ

смо навели рад Р. Драгићевић (2014: 235–247) у коме је на основу грађе из *Етимологијског рјечника* П. Скока представљен велики број глагола који се у језику нису очували без префикса или им је пак таква употреба ретка (нпр. *вести*, *знати*, *зрети*, *метити*, *прегнути*, *тегнути*). „Настајање префиксалних глагола и њихово међусобно умрежавање у лексичком систему утицало [је] на губљење простих мотивних имперфективних глагола и да префикси, заправо, нису очували мотивне глаголе [...] већ су утицали на њихово потискивање: уместо једног, имперфективног, простог, семантички оптерећеног глагола, добили смо неколико секундарно имперфективизованих префиксираних глагола прецизније семантике” (Драгићевић 2014: 245).

Дакле, семантички богати глагол несвршеног вида *износити* постао је према свршеном *изнети*, док је основни глагол *н(иј)ети* потиснут из употребе. Како наводи П. Скок, глагол *нести* очувао се само у значењу полагања јаја (о птицама). И РСАНУ потврђује да глагол *нести* највише потврда има у наведеном значењу. Основно значење премештања потврђено је са неколико примера из народне књижевности и поетских текстова прве половине 19. века.

Погледаћемо шта о статусу семантички најбогатијих ГПС каже савремено стање на основу података из фреквенцијских речника и Корпуса (в. Табелу 17).

Табела 17: Фреквенција семантички најбогатијих ГПС у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>оставити (се)</i>	177	492	19.876
<i>носити (се)</i>	260	1526	24.771
<i>открити (се)</i>	54	206	17.591
<i>остављати (се)</i>	52	245	6.639
<i>намакнути (се)</i>	3	4	146
<i>изнети (се)</i>	14	185	10.393
<i>наместити (се)</i>	19	15	1.068
<i>дићи (се) = дигнути (се)</i>	34	372	5.571
<i>дизати (се)</i>	38	536	2.664
<i>измакнути (се) = измаћи (се)</i>	16	19	1.279
<i>набити (се)</i>	1	4	333

Видимо да неколико семантички најбогатијих глагола ове групе има и високу фреквенцију у испитиваним изворима, док се неки (нпр. *намакнути*, *набити*) слабо употребљавају. Разлог за то налазимо у чињеници да ови глаголи имају синониме (произашле од синонимних основних глагола као што су *ставити*, *ударити*, *тући* итд.) па се самим тим има већа могућност избора лексема приликом номинације.

Глагол *оставити (се)* веома је фреквентан и у савременом језику, али се, према фреквенцијским речницима, глагол *носити (се)* чешће употребљава. Прегледом Корпуса установили смо да су у писаним изворима заступљена готово сва значења глагола *оставити*.

Такође је интересантно запазити да, иако припадају доминантној тематској области просторних односа, ниједан од набројаних десет полисемичних глагола није употребљен као стимулус у АРСЈ, али се зато јављају као реакција на неке друге стимулусе. Стога можемо закључити да се ови глаголи не сматрају као упечатљиви и довољно информативни за утврђивање језичких стереотипа и образаца мишљења говорника српског језика.

Погледајмо која су њихова значења доминантна у свести говорника. На пример, глагол *оставити* (реакција на шест стимулуса) у свести говорника српског језика не повезује се са просторним значењем смештања нечега на одређено место, већ или са тежњом човека да се ослободи нечег непожељног, или са осећањем туге због напуштености итд. За разлику од овог глагола, глагол *носити* чешће се јавља као реакција на стимулус коме је типично значење транспортовање. Глаголи *дићи* и *дизати* чешће се повезују са менталним стањима човека (убраженошћу), непожељним здравственим стањем (високим притиском) него са конкретним просторним значењем. Исто важи и за глагол *открити*. Дакле, према подацима из АРСЈ, глаголи са конкретном просторном семантиком, у свести говорника удаљавају се од своје примарне конкретне семантике и чешће се користе да опишу одређена психичка стања и процесе.

О глаголу *оставити (се)*

Глагол *оставити (се)* по броју значења налази се на 3. месту међу глаголским лексемама, али и у целокупној грађи. Творбено је мотивисан, у основи

му је прасловенски фактив *staviti* (Скок 3, под став) који гради серију префиксираних фреквентних изведеница од којих неколико њих чине део наше грађе (поред глагола *оставити (се)* и његовог видског парњака *остављати се*), ту су и глаголи *зауставити (се)*, *иставити (се)*, *истављати (се)*, *наставити (се)*, *настављати (се)*). Осим наведених, у језику су фреквентни и уобичајени и други префиксирани деривати овог глагола од којих неки још нису обрађени у РСАНУ: нпр. *доставити/достављати*, *поставити/постављати*, *представити/представљати*, *саставити/састављати*, *раставити/растављати* итд. Ова чињеница упућује на закључак да је и мотивни глагол *ставити* семантички оптерећен (уп. Грицкат 1984–1985: 201–202).

Сам глагол *ставити* је свршеног вида и означава смештање објекта на неко место, „пренети, сместити, положити на неко место, метнути” (РМС). Глагол *оставити* такође је свршеног вида и има блиску семантику „ставити, метнути на одређено место (обично руком), одложити, сместити нешто негде да ту остане (обично дуже време); сместити ради чувања, похранити”. Лексикографска дефиниција показује да изведени глагол има специфичније, прецизније значење од мотивног глагола *ставити*. Дакле, архисема им је иста, ’сместити, одложити’ као и сема ’на одређено место’. Док је за идентификацију семантике глагола *ставити* довољна просторна компонента, код глагола *оставити* подразумевају се и додатне компоненте које указују на време и средство, а додатне диференцијалне семе основног значења су ’обично руком’, ’ради чувања’, ’обично на дуже време’.

Говорећи о могућностима употребе акузатива и локатива у конструкцијама које значе место завршетка кретања у раду Симић–Јовановић Симић (2014: 9) указује се, између осталог, и на сложеност синтаксичко-семантичке анализе глагола *оставити* у наведеном значењу, јер овај глагол може у својој позадини подразумевати моменат кретања, али се тај простор, по правилу, своди на простор ограничен димензијама онога на што упућује именица (нпр. *оставио* сам кључ у брави). „Само по изузетку, можда и по аналогiji са значењски или генетски најближим речима – у тумачење се укључује претпоставка о кретању изван поменутог оквира, и доспевање на место завршетка кретања” (писмо писано је у два пријеписа, од којих је један *остављен* у цетињску канцеларију).

Глагол *ставити* у примарном значењу има прави синоним *метнути*, дакле семантички равноправан глагол. У РСАНУ глагол *метнути* има преко 30 значења, док Корпус говори да је потиснут у корист фреквентнијег *ставити* (само у инфинитиву глагол *ставити* је више од 20 пута учесталији). Код лексеме *оставити* префикс је унео нове компоненте значења, што је утицало на то да има нове и много шире могућности употребе. Због постојања два полисемична глагола који су и синоними можемо претпоставити да ће глагол *ставити*, када буде лексикографски обрађен, имати мање значења од префиксираног *оставити*. На то указује и отприлике једнак број значења глагола *метнути* (*се*) и *ставити* (*се*) у РМС, као и чињеница да су синоними у већем броју значења, што је умањило могућност да један од њих посебно истакне за именовање нових значења. Насупрот њима, глагол *оставити* нема одговарајућу конкуренцију и у томе видимо један од разлога за његову изузетну семантичку разуђеност.

Како смо већ навели, у основном значењу глагол *оставити* (*се*) денотира смештање неког неживог објекта на одређено место, обично на дужи период. Агенс је увек живо биће, а објекат неживи појам (предмет) (нпр. ципеле **оставио** крај врата; **оставио** документе у архиву). Секундарно се глаголом *оставити* могу именовати различите радње и процеси: најразличитије врсте одвајања, удаљавања, напуштања, вољног или невољног одрицања од некога или нечега итд. (нпр. после подруг сахата **оставили** Епископски двор; да се потурчимо | и да нашу вјеру **оставимо**; бели ћемо њега избавити, | али своје главе **оставити**; **оставио** [је] саксофон и почео студије).

Осим одустајања од нечега, овај глагол ређе може означавати и изазивање реакције, стварање новог ентитета или мењање постојећег, дакле креативност и модификативност у најширем смислу (нпр. здраво семе **остави** масну мрљу; пирамиде на тебе **оставиле** утисак; погледај гдје је тесар **оставио** рупу; бог је прво себи браду **оставио**; **оставиће** нам је [девојку] сву модру као чивит). У секундарним значењима често је апстрахована архисема, па буквална промена места неког појма у простору почиње да означава промену става, мишљења, дотадашњег начина живота.

Овај глагол, према нашем увиду, није био предмет семантичких истраживања иако спада у семантички најбогатије лексеме српског језика, те би се

у будућим истраживањима могла посветити пажња и његовој семантици, односу са глаголом *метнути*, као и читавом творбеном гнезду глагола *ставити/стављати*.

Закључујемо да су семе 'покрета' и 'промене' веома важне у значењима свих полисемичних лексема ове групе, а оне их повезују и са другим групама полисемичних глагола.

2.4.3. Глаголи промене и заузимања положаја у простору

И глаголи ове групе означавају просторне односе – заузимање положаја у простору за непрелазне глаголе, односно промену положаја објекта за прелазне. Прелазни глаголи ове групе у основном значењу денотирају радњу током које под утицајем агенса долази до измене положаја у простору објекта који је део агенса или је у сталном контакту са њим, до промене правца простирања објекта и сл. (нпр. *извити (се)/извијати (се)*, *нагињати (се)/нагнути (се)*, *наклонити (се)*, *обрнути (се)*), као и радњу која се одвија уз наизменично померање фиксираног објекта на једну и другу страну (нпр. *колебати*, *љуљати*). Такође, овде су сврстани и непрелазни и повратни глаголи код којих агенс вршењем глаголске радње заузима или је заузео одређени положај у простору с намером да се у њему задржи неко време (*засести (се)*, *лећи/лежати*, *опружити се* и сл.). И код лексема ове групе 'покрет' је веома важна сема за реализацију значења. Код прелазних глагола објекат мења положај свог простирања на различите начине: померањем из вертикалног у хоризонтални или кос положај и обрнуто, окретањем на супротну страну од првобитне итд. (нпр. краве *опружише* вратове; *оборио* је и изгазио дрвени плот). За реализацију радње код неких прелазних глагола важно је и средство (конкретан предмет или део тела), а агенс радњу обавља уз помоћ сопствене снаге.

У литератури се глаголи које смо сврстали у ову групу наводе под различитим именима: глаголи налажења објекта у одређеном положају или промене његовог положаја, глаголи заузимања положаја, глаголи пружања, глаголи просторних конфигурација, трансформативни глаголи итд. (в. нпр. Гортан Премк 1971: 57; Левин 1993: 221–222; 255–256; Падучева 2004: 42; ТСРГ: 197–

204; Бјелаковић 2008: 269; Плотњикова 2009: 25). Да напоменемо још да ова група има додирних тачака и са две претходно представљене групе глагола, због блиске повезаности семантике лексема којима се означавају просторни односи.

Групу глагола промене и заузимања положаја (даље: ГПЗП) чине 33 глаголске лексеме које имају удео од 6,7% међу глаголима у грађи, а од око 3,9% међу свим лексемама у корпусу. У групу смо уврстили следеће лексеме: *висити*, *дрмати (се)*, *залећи (се)*, *зас(ј)ести (се)*, *извијати¹ (се)*, *извити¹ (се)*, *колебати (се)*, *лежати*, *лећи*, *ломатати (се)*, *љуљати (се)*, *мицати (се)*, *нагибати (се)*, *нагињати (се)*, *нагнути (се)*, *најежити (се)*, *наклонити (се)*, *налећи (се)*, *наперити (се)*, *обалити (се)*, *обарати¹ (се)*, *оборити (се)*, *обратити (се)*, *обрнути (се)*, *обртати (се)*, *одвратити (се)*, *окренути (се)*, *окретати (се)*, *омахнути (се)*, *опружити (се)*, *опустити (се)*, *осовити (се)*, *перити (се)*.

Већина наведених глагола означава промену положаја, знатно мање њих заузимање положаја с циљем да се тако неко време борави. И ово је један од доказа да су глаголске лексеме које означавају активне радње семантички много продуктивније од оних које именују статичне појаве, односно да се појаве у стварности за које треба уложити више напора у континуитету чешће постају асоцијације за именовање нових појава него оне које описују статичан догађај.

Већина ГПЗП и у основној и у повратној форми означава исти тип активности, промену или заузимање положаја у простору. Тек неколико њих именују неку другу радњу или процес (в. Табелу 18).

Табела 18: Списак ГПЗП који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи кретања	<i>извијати се, ломатати се, мицати се, наперити се</i>
МТ глаголи	<i>извити се</i>
глаголи физичког деловања	<i>дрмати се</i>
глаголи психофизичког стања	<i>залећи се</i>
неразврстани глаголи	<i>најежити се</i>

У повратној форми ГПЗП некад означавају и динамичнију радњу од оне именоване основним неповратним значењем, уз активније учешће агенса: нпр. док глагол *наперити* има значење „усмерити (оружје) према одређеном циљу,

нанишанити”, повратна форма *наперити се* значи „поћи с неком намером у одређеном правцу”. Такође, некад може означити и стање у коме се агенс налази (разболи се тешко, *залезе се*) или захваћеност неким психофизичким процесом изазваним спољашњим фактором (све *се* волови *најезили* од зиме). Међутим, и овде је важно нагласити да је ’покрет’ доминантна сема која обједињује и основну и рефлексивну форму.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола промене и заузимања положаја у простору

ГПЗП најчешће именују уобичајене, свакодневне и не толико динамичне радње које су карактеристичне за жива бића. У нови положај најчешће бивају доведени живо биће или део његовог тела (*љуљати* дете; *окренути/окретати* главу; *опружити* шију и сл.), предмети којима људи манипулишу у свакодневним или одређеним ситуацијама (*нагнути/нагињати* фес; *обарати/оборити* чаше; *перити/наперити* пушку итд.). Готово половином лексема означава се промена положаја са вишег на нижи или нагињање из усправног у кос положај, док се осталим глаголима денотира промена положаја у истој равни или, ређе, довођење у виши положај.

У оквиру групе може се издвојити неколико подгрупа лексема одређених према начину на који се промена положаја објекта врши, па тако разликујемо глаголе усмеравања (нпр. *извити*¹ (*се*)/*извијати* (*се*), *нагибати* (*се*), *окренути* (*се*)), глаголе обарања (нпр. *обалити* (*се*), *обарати*¹ (*се*)/*оборити* (*се*)), глаголе периодичног покретања (нпр. *дрмати* (*се*), *љуљати* (*се*)), глаголе заузимања положаја (нпр. *засести* (*се*), *лећи/лежати*). Даље, према томе какав тип активности означавају ГПЗП се могу поделити на динамичне (*колебати*, *ломатати*) и статичне глаголе (*лежати*), али за све глаголе важи да је новом положају објекта или субјекта претходила динамична радња која је промену узроковала.

Објекат код глагола типа *окренути*, *опружити*, *ломатати* мења свој положај у оквиру истог места, интегрални је део агенса и налази се под његовом вољном контролом (нпр. *окрену* главу од њега; *извијао* их [прсте] у свим могућим правцима; *изви* наједном главу). Ако глагол у примарном значењу описује

простирање објекта у одговарајућем правцу, најчешће и у секундарним значењима означава исти правац. Код глагола којима се у основном значењу именује радња померања објекта наниже или његовог савијања, и секундарно се углавном означавају повијање над нечим, промена правца кретања, спуштање итд. (нпр. коњи *обесише* уши; на голим гранама *обесило се* иње; пузавац *опустио* своје огранке; доња усна *опустила се* далеко на ниже; приче ... не *нагињу* свршетку; мјесец *нагињаше* к западу итд.). Глаголи који у основном значењу именују усмеравање објекта навише, и секундарни описују исти тип приомене положаја (нпр. *осови* Анђелија главу; хладан вјетар *најежио* [је] заскорупљену површину мочваре). Код глагола који у основном значењу именују заузимање неког положаја у простору с намером да се тако борави неко време⁶¹, секундарна значења денотирају спуштање у физичком смислу, као и различите врсте снижавања, ублажавања итд. (нпр. дим духана *налегао* на намјештај; *легоше* стравични валови; под сам крај љета врелина се избјешће и *леже*), а у неким секундарним значењима активне су семе интензитета 'нагло', 'интензивно' и сл. (нпр. грађани за њима *налегли* у потеру; раднички свијет *налегао* у чекаоницу; с ону страну Турска *леже* војска; седам година је ... *лежао* на другом издању свог Порфирогенита). Исти тип промене положаја ови глаголи именују и у секундарним значењима, због доминантности сема које означавају положај.

Наведена запажања показују да глаголи овог типа најчешће задржавају заједничке битне семантичке црте кроз целу полисемантичку структуру.

О семантички најбогатијим глаголима промене и заузимања положаја у простору

Табеларно ћемо представити семантички најбогатије лексеме ове групе које се налазе на првих десет места на листи (в. Табелу 19).

⁶¹ О овим глаголима веома занимљиво истраживање на материјалу руског језика спровела је Е. Рахилина (1998: 69–80). Она је на примеру глагола *стоять*, *лежать*, *сидеть* и *висеть* испитивала природу објекта који иде уз ове глаголе, пошто се претпоставља да издужени објекти стоје, а пљоснати леже и налази да то не важи у пракси (нпр. *в конце предложения стоит точка*; *пирог сидит в печке*; *передо мной лежит пропасть*). Ови примери сведоче о томе да глаголи шире своја значења не само на рачун типичних врста објеката, него и на рачун типичних ситуација. То значи да у семантици глагола *стоять*, *сидеть*, *лежать* постоје неке нелокативне компоненте, које додатно одређују положај објекта у простору.

Табела 19: Листа семантички најбогатијих ГПЗП

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>оборити (се)</i>	47	16	обарање
2.	<i>окренути (се)</i>	41	21	окретање
3.	<i>обарати (се)</i>	39	22	обарање
4.	<i>обртати (се)</i>	38	23	окретање
5.	<i>обрнути (се)</i>	35	26	окретање
6.	<i>извијати (се)</i>	32	29	усмеравање
7.	<i>нагнути (се)</i>	32	29	усмеравање
8.	<i>извити (се)</i>	31	30	усмеравање
9.	<i>нагињати (се)</i>	26	35	усмеравање
10.	<i>обалити (се)</i>	26	35	обарање

Готово све наведене лексеме имају преко 30 значења и тиме припадају групи семантички изузетно разуђених глагола. Овим лексемама се описују неке од фундаменталних радњи које обавља човек, активности које су део основних животних ситуација (уп. Кустова 2000: 86). Такође, запажамо да су сви наведени глаголи творбено изведени, префиксирани, од којих су барем по два творбено повезани. У основи су им такође полисемични глаголи који се одликују веома разгранатом полисемантичком структуром и који чине део наше грађе (глаголи *вртети*, *вити* и *кренути*). Видимо да међу десет семантички најразуђенијих нема оних који означавају заузимање положаја (*лећи/лежати*, *висити* итд.). Сматрамо да они имају мање значења због своје нединамичности, радње чији је крајњи резултат мировање, обично на дужи период.

Још нешто примећујемо из табеле – међу семантички најбогатијим глаголима ГПЗП неколико њих се могу сматрати синонимима (додуше неправим, али је евидентно да им се поклапа већи број значења). Такви су нпр. *обрнути/обртати* и *окренути*, *оборити/обарати* и *обалити*. Питање је зашто у језику, који не трпи сувишности, постоји разграната семантичка структура глагола са приближно истим значењем. Као да је ове радње потребно додатно спецификовати различитим глаголима, па их употребљавати за различите ситуације. Чини се да глагол *оборити* има шири опсег употребе, односно да је широкозначнији и стилски неутралнији од глагола *обалити* који се више везује за нижи стил изражавања, за неформалнију употребу. Њихова семантичка

разуђеност свакако има везе са природом појаве коју означавају – довођење некога или нечега у лошији положај. Сличан однос запажамо и код глагола *обрнути* и *окренути*, такође синонимима у већем броју значења, али са другачијом семантиком. За глагол *окренути* можемо рећи да је обичнији и стилски неутралнији у односу на глагол *обрнути*.⁶² Оба глагола означавају промену, радњу која доводи до супротног резултата од првобитног, што може бити један од разлога за „нагомилавање” полисемичних глагола са истим значењем, али са нешто друкчијом употребном вредношћу, будући да смо већ установили да је сема 'промене' веома продуктивна код полисемичних глагола. Веза ових по семантици блиских глагола свакако заслужује дубљу анализу и детаљнију разраду коју, због ограниченог простора, остављамо за будућа истраживања.

Статус семантички најбогатијих ГПЗП у савременом језику можемо сагледати и претрагом фреквенцијских речника и Корпуса, где смо добили следеће резултате (в. Табелу 20):

Табела 20: Фреквенција семантички најбогатијих ГПЗП у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>оборити (се)</i>	16	73	3.600
<i>окренути (се)</i>	93	174	10.419
<i>обарати (се)</i>	3	44	928
<i>обртати (се)</i>	5	3	359
<i>обрнути (се)</i>	6	8	442
<i>извијати (се)</i>	1	36	228
<i>нагнути (се)</i>	9	68	1.390
<i>извити (се)</i>	0	28	207

Изненађује слаба фреквенција готово свих полисемичних глагола ове групе. Изузев лексеме *окренути (се)*, остале имају готово незапажено место у корпусима савременог језика. Значења наведена у РСАНУ очигледно не прати употреба у савременом језику иако су сви наведени глаголи уобичајени и

⁶² На блиску повезаност ова два глагола упућује и фреквентан израз **окрени, обрни** у значењима „врло тешко, мучно, напорно” и „како год се узме”. Исти однос можемо запазити и код глагола *повући* и *потегнути* који такође имају исту семантику, а јављају се удвојени и у изразу.

означавају фреквентне радње. Ситуација би вероватно била другачија када би се у обзир узео живи говор, који би реалније представио семантичко богатство ових глагола него писани текстови.

Један од разлога за овакав резултат у табели можемо наћи у чињеници коју смо већ поменули – има више синонимних глагола са сличним значењем те се ниједан не издваја као доминантан.

Као и код ГПС, ни семантички најбогатији глаголи ове групе нису нашли своје место у АРСЈ, а готово да се не јављају ни као реакција на друге стимулусе. Нпр., глагол *оборити* јавља се као реакција на стимулус *треснућу*, *извијати се* на стимулус *лагати*, глагол *лежати* доводи се у везу са лењошћу итд. Тек понеко значење ГПС јавља се као асоцијација на разнородне стимулусе.

О глаголу *оборити* (*се*)

Иако стање у савременом језику показује да је лексема *окренути* (*се*) уобичајенија, семантички најбогатији глагол ове групе је *оборити* (*се*). Он означава промену положаја објекта услед губитка упоришта који целом својом дужином доспева на тло, из вертикалног у хоризонталан положај. Осим на нижи положај, објекат доспева и у лошију ситуацију у односу на првобитну.⁶³ Ова чињеница може указати на разлог за то што је овај глагол семантички најбогатији у групи ГПЗП. Иако је семантички веома богат, о њему, на основу нашег увида, није посебно писано, већ се помиње као глагол којим се употпуњују синтагме просторних односа, без појединости о његовој семантици (в. нпр. Станојчић 1967: 111–112; Гортан Премк 1971: 57–58).

Лексикографска дефиниција примарног значења гласи „учинити да неко или нешто падне, обалити”. Архисема је ’променити положај (некоме или

⁶³ Глагол *оборити* можемо повезати са семантички најбогатијим лексемама у групи глагола кретања, глаголима *падати/пасти* – и једним и другим се означава промена положаја са вишег на нижи, а секундарно различите врсте слабљења, пропадања, опадање угледа, вредности и сл. Разлика између ова два глагола је у архисеми, код глагола *оборити* промена положај врши у оквиру истог места, објекат мења свој положај у оквиру исте подлоге, док код глагола *падати/пасти* агенс мења место у простору. Даље, код глагола *падати/пасти* агенс мења место независно од своје воље, под утицајем силе гравитације; код глагола *оборити* објекат, осим што мења положај независно од своје воље, то чини и због физичке (и духовне) супериорности агенса који је увек живо биће (објекат се налази у подређеном положају – физички је слабији, неживи је појам и сл.) (нпр. био је јак ... нико га у селу није могао *оборити*; дуну у свећу тако јако да је *обори* : меци као шљиве *падају* на земљу; *падају* звезде као да их ко млати).

нечему)', а у семантичком садржају овог глагола су и семе 'уз учешће снаге', 'надоле', употребу одређеног средства'. Запажамо да му је у основном значењу синоним глагол *обалити* иако се чини да нису истог употребног ранга, јер се *обалити* више везује за разговорни језик.

Семе промене положаја у простору и то промене наниже условиле су да глагол *оборити* има велики број значења. У примарном значењу дата је општа, шира дефиниција, те је према томе и широк круг примера који значење илуструју – и промена положаја са вишег на ниже, али и промена места са вишег на ниже (уп. примере: био је јак ... нико га у селу није могао *оборити*; к'о два бора усред горе | кад секире њи *оборе*; спрема мобу, да *обори* жито : динамитом смо *оборили* стене; *оборили* [су] руски аероплан итд.). Ово указује на широкозначност глагола *оборити*, као и на његову припадност двома групама – промене положаја и премештања у простору.

У секундарним значењима глагол *оборити* означава различите радње и конкретне и апстрактне. Означава промену места објекта, уништавање објекта, измену положаја објекта услед природних процеса итд. Сема положаја 'надоле' важна за већину секундарних значења (и конкретних и апстрактних): „скинути, збацити” (дико Стано, мараму *обори*), „разорити, разрушити” (*обориће* наше намастире), „спустити” и повратно „спустити се” (*оборили* сидро и убрали једро; кад *се* кола *оборише* низ ... низбрдицу), „сагнути, повити” и повратно „повити се” (четовође храбре главе *оборише*; старац сед ... | *оборени* брци), „усмерити, управити наниже” (Дана *обори* поглед), „кренути наниже” (*оборисмо* присојем ка Рзаву), „савити до земље” (лук је већ *оборен* и поваљан) и сл. Од значења којима се именују апстрактни процеси и стања глагол *оборити* (*се*) реализује нпр. ова: „дати ђаку или студенту непрелазну оцену” (*оборише* га они несретници професори из пизме), „свргнути (с власти)” (успе да *обори* Павла и заузме престо), „свалити (кривицу, одговорност)” (ласно је кривицу на мртвога *оборити*), „савладати, онеспособити за рад, кретање и сл.” (узбуђење [је] сасвим *обори*), „надмашити, пребацити (рекорд и сл.)” (рекорд се може *оборити* само постизавањем вишег резултата) итд. За значења глагола *оборити* (*се*) карактеристично је да ентитет на кога је радња усмерена најчешће мења своје

стање нагоре, долази у неповољнији, непожељан положај, губи важност, вредност итд.

Преглед корпуса савременог језика показаће да ли су сва значења овог глагола уобичајена и да ли стање у Речнику прати стање у савременом језику. Прегледом Корпуса установили смо да је у савременом језику веома фреквентно двадесетак значења глагола *оборити (се)*, док се још неколико јавља спорадично (нпр. *оборити* огањ из пушке). Значења која су у РСАНУ стилски или територијално маркирана углавном не налазимо у Корпусу. Продуктивна су значења која описују конкретну радњу довођења нечега у нови, нижи положај (*оборити* некога ударцима, *оборити* нешто што лети, *оборити* седиште у ауту, *оборити* главу због нечега, *оборити* грађевину итд.). Примери показују да су веома фреквентна и значења која описују друштвене и политичке односе и појаве у савременом друштву: свргавање некога са власти, стављање ван снаге различитих докумената, умањење вредности и важности нечега (*оборити* власт, закон, тестамент, студента на испиту, теорију, тендер, сајт, цену, вредност нечега итд.). Овај глагол се у савременом језику најчешће употребљава да значи радњу којом се поништава, онеспособљује оно што је за агенса радње непожељно, неприхватљиво и што не задовољава критеријуме. Као и у РСАНУ, и у Корпусу налазимо неколико значења која описују пожељну промену: постизање врхунског резултата у спорту или неком послу, побољшање стања (*оборити* рекорд, трошкове, високу температуру и сл.).

Претпостављамо да велики број значења лексеме *оборити (се)* има везе са чињеницом да означава динамичну радњу, за чију је реализацију важна сема 'покрета'. Такође, битно је и што означава промену положаја са вишег на нижи, односно од позитивног ка негативном.

ГПЗП именују уобичајене и фреквентне радње које спадају у опсег просторних односа, а 'покрет' и 'промена' су поново доминантне семе. У овој групи су најбројније лексеме којима се означава промена положаја са вишег на нижи, а то је једна од најупечатљивијих и најфреквентнијих радњи које се, на основу података из РСАНУ, означавају глаголима српског језика.

2.4.4. Глаголи физичког деловања

У ову групу уврстили смо глаголе којима се у примарном значењу денотира радња током које долази до непосредног контакта агенса и објекта код нереклексивних, односно узајамног контакта два агенса код рефлексивних глагола, а контакт се остварује употребом сопствене снаге агенса. То су лексеме које у ширем смислу подразумевају физичко деловање – са примарним значењем ударања, притискања, гурања, додиривања, опирања, уопште остваривања физичког контакта међу двама ентитетима, уз примену снаге различитог интензитета. Овде нисмо уврстили глаголе где се неким инструментом, средством делује на нешто са одређеним циљем (нпр. *косити*, *млатити*), већ оне којима је циљ или резултат прост циљани или случајни контакт.

Групу глагола физичког деловања (даље: ГФД) чини 16 глагола који имају удео од око 3,3% у систему полисемичних глагола, а око 2% међу свим лексемама у грађи. Навешћемо их: *бити*¹ (*се*), *газити* (*се*), *грунути* (*се*) = *грухнути* (*се*), *давити* (*се*), *дирати* (*се*), *дирнути* (*се*), *задр(и)јети* (*се*), *запети* (*се*), *запињати* (*се*), *засећи* (*се*), *затући* (*се*), *куцати* (*се*), *лупати*¹ (*се*), *млатити* (*се*), *опирати* (*се*), *очешати* (*се*).

Скоро све наведене лексеме и у основном и у повратном значењу денотирају исти тип радње, физичко деловање на објекат или међусобно физичко деловање два агенса. Друкчији тип активности или процеса означавају следећи глаголи: *опирати се* заузимање положаја; модификацију/трансформацију *запети се* и *засећи се*, док глаголе *запињати се* и *куцати се* нисмо могли разврстати ни у једну формирану групу.

У литератури (нпр. Филмор 1970: 130; ТСРГ: 183–196; Левин 1993: 148–153; Влајић Поповић 2002; Падучева 2004: 42; Плотњикова 2009: 25) глаголи које смо сврстали у ову групу називају се различитим именима: глаголима физичког деловања на објекат, глаголима наношења ударца, глаголима ударања, глаголима повезивања ударцем. Агенс, који је увек живо биће, вољно и са одређеном намером успоставља привремени површински контакт са објектом и то помоћу средства (део тела, предмет) чије покретање самостално контролише. За реализацију значења глагола ове групе важне су семе 'непосредног контакта',

'силе' различитог интензитета, 'звука' (код неких глагола) и 'средства' (исп. Апресјан 1995а: 249, 251; Ристић 2009; Милошевић Ј. 2012: 155). За имперфективне глаголе подразумева се понављање, вишекратност радње (нпр. *лупати (се)*).

Дакле, под физичким деловањем овде подразумевамо контакт агенса и објекта или двају објеката чији је основни резултат додир. Глаголима ударања је посвећивана пажња и у страној (нпр. Ч. Филмор, Б. Левин, Д. Даути) и домаћој литератури (нпр. Ј. Влајић Поповић, Н. Ристивојевић Рајковић, Ј. Милошевић). Ови глаголи постали су предмет детаљније пажње лингвиста радом Ч. Филмора „Grammar of hitting and breaking” (1970: 120–133) у коме је аутор на основу семантичких и синтаксичких критеријума поредио глаголе ударања и ломљења. Анализом је показао да је основна разлика ове две групе глагола у стању предмета након извршених радњи. Након радње ломљења долази до промене стања објекта, док се код глагола ударања не подразумева суштинска промена објекта, иако је она принципски могућа. Н. Ристивојевић Рајковић (2015), анализирајући глаголску ситуацију ударања у српском и норвешком језику, испитивала је улоге учесника у глаголској ситуацији. Она наводи да се улога примаоца ударца разликује од прототипичног пацијенса утолико што се не подразумева да долази до трајне и неповратне промене стања, док је намера агенса радње од одлучујућег утицаја на степен погођености објекта. Јачина ударца повезује се са ситуацијама када агенс радњу врши у бесу или када је извор ударца нека природна сила (2015). У истраживањима глагола ударања на српском језичком материјалу посебно се истиче монографија Ј. Влајић Поповић у којој је исцрпно истражена историјска семантика глагола ударања (2002). За анализу су одабрана деривациона гнезда глагола *бити*, *дерати*, *косити*, *лупати*, *бухати*, *лепати*.⁶⁴ Док неки аутори сматрају да је базична радња *сећи*, *резати*, Ј. Влајић Поповић мисли да је то ударање: „ударање је једна од базичних радњи, и у природи и у човековој сфери” (2002: 13). Такође износи и претпоставку да је ударање најстарија радња, из које су проистекли многи други глаголи, што образлаже чињеницом да је ударање по

⁶⁴ Глаголи *бити*, *дерати*, *косити* и *лупати* чине део наше грађе, а остала два не. У српском језику обичнија је варијанта *бушити* од етимолошки примарног ономатопејског *бухати* (в. Влајић Поповић 2002: 219–222), а *лепати се*, „да ли због фонетске непостојаности основе, или слабог творбеног потенцијала није 'пробио' до опште употребе ни у једном свом значењу” (нав. дело: 271).

својој природи једноставније, пошто „обухвата разне врсте деловања једног тела на друго” (2002: 25). Након систематизације и класификације издвојила је девет општих значења са семантичким језгром „ударити” и укупно 120 појединачних значења: **чисто ударање** (нпр. *ударити, рвати се, свађати се, (до)дир(ив)ати, убити, настрадати, пасти, висити*), **продирање ударањем** (нпр. *копати, критити, клијати, расти, жуљити*), **одвајање, одузимање ударањем** (нпр. *сећи, тесати, косити, ломити, крзати, красти, хватати, гулити*), **додавање ударањем** (нпр. *трпати, јести, отицати, надимати се, везати*), **звучни ефекти, тј. ударање звуком** (нпр. *тандркати, бојати се, куцати, хучати, викати*), **стихије, силе које ударају** (нпр. *дувати, пљуштати, буктати, бити болестан, синутити*), **кретање, тј. ударање по тлу** (нпр. *газити, заостајати, трчати, тумарати, прљати се, поћи, насрнути, скакати*), **телесне радње** (нпр. *буљити, брбљати, мљаскати, мазити, праћакати се, дрхтати, жудети*), **termini tehnici** (нпр. *требитити, трлитити, мрситити, мутитити, пратити, ковати*). Већину значења из наведеног списка можемо препознати и у нашој грађи. То говори у прилог наводима Ј. Влајић Поповић да се ударање може сматрати примарном, базичном радњом (или једном од базичних), али указује и на исконску повезаност свих радњи који у основи имају покрет.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола физичког деловања

Полисемичне глаголе физичког деловања условно смо поделили на две групе. У ГФД у ужем смислу спадају глаголи којима је основни циљ постизање резултата применом физичке силе различитог интензитета,⁶⁵ па им је доминантна диференцијална сема ’сила’. Ту су глаголи са општим значењем „ударати/ударити, притискати/притиснути некога или нешто”, где деловање агенса углавном негативно утиче на објекат који, ако је живо биће, често доживљава физички или душевни бол (нпр. лексеме *газити (се), давити (се), лупати (се)*). Обележје активности агенса и његова намера да повреди објекат изражени су семом ’нанети/наносити ударац’. Под ГФД у ширем смислу

⁶⁵ Глаголи ударања се према сили којом се делује на пацијенс могу поделити на оне са употребом јаке силе, средње или слабе, могу се затим поделити према начину наношења удараца, према пратећим звучним ефектима и сл. (в. Апријан 1995а: 251; исп. и Милошевић Ј. 2012: 155).

подразумевамо лексеме којима је доминантна диференцијална сема простог 'непосредног контакта', а опште значење би било „додирнути/додиривати некога или нешто” (такве су лексеме *дирати (се)/дирнути (се), очешати (се)* итд.). Код ових глагола за реализацију значења најважнија је компонента 'контакта' оствареног између агенса и објекта.

Полисемични ГФД у основној семантичкој реализацији најчешће означавају радњу која се врши употребом јаче силе (нпр. *бије* неко у врата ... да их сломи; докопа га за косе ... и стаде *лунати* главом о таблу; *груну* га у ребра ... чизмама; *затуче* њетко на врата), ређе уобичајене (нпр. „клепетало” ... у које *куцају* нарочитим гвозденим туцњем; ноге су ... *запињале* о густу траву; како уђе у кућу, *запе* на праг) или слабије (нпр. узми своју лиру ... и *дирај* жице; *дирнуо* сам руком ту земљу; слабине му тек понекад *очешу* широке бакрачлије).

И најпродуктивнија секундарна значења заједничка читавој групи такође укључују компоненту физичког деловања (у правом или метафоричном смислу), а то су кретање (нпр. ја *куцам* зато, што ме боли нога; он сад лута шумом ... *бије се* од грма до грма; па *се* тако лево десно по свијету *лунам*; господар *груне* у Бању), деструкција објекта (нпр. отац њезин ... *дирнут* капљом укочи се сав; *газе* и пале [Турци] сиротињу; прву је жену *затукао*; шта ће се о мени чути кад станем да *лунам* Немце; жељезница *затукла* промет колима), говорење (нпр. лажеш ... *груну* Трипко; „ђаволу те продајем” ... *затуче* расрђена бабетина на то; воле пуно да говоре ... да *лунају* смушене ствари).

У српској лингвистичкој литератури већ је указано на семантичку продуктивност ГФД као изворних и неких других као циљних (нпр. Влајић Поповић 1993, Милошевић Ј. 2013). Ј. Влајић Поповић је, између осталог, указала на семантичке паралеле код експресивних и ономатопејских глагола са значењем *ударити*, као изворних, и *јести*, као циљних, на књижевном и дијалекатском материјалу (1993: 125–132). Ова ауторка налази два начина повезивања значења 'ударати', као полазног, и 'јести', као циљног – један је ономатопејски, подражавањем звукова који су приликом ударања слични онима који се јављају приликом јела, уз учешће семе 'халапљиво'. Други начин би био путем међузначења „набити, натрпати” (храну у стомак), а резултат је ситост (в. Влајић Поповић 1993: 127). Ј. Милошевић (2013: 241–248) запазила је системност у

развоју секундарних значења глагола са примарним значењем „ударити уопште” у савременом језику и нашла да су код ових глагола у секундарним значењима најпродуктивније семе које се односе на кретање, произвођење звука, говорење и уношење хране или пића у организам.

О семантички најбогатијим глаголима физичког деловања

Највећи број лексема групе ГФД припада граничној зони (15–20 значења), што ове глаголе сврстава међу семантички „сиромашније” полисемичне лексеме. Приказаћемо листу неколико семантички најбогатијих ГФД са бројем значења и местом на листи глагола (в. Табелу 21).

Табела 21: Листа семантички најбогатијих ГФД

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>бити¹ (се)</i>	52	14	ударање
2.	<i>запети (се)</i>	32	29	додиривање
3.	<i>засећи (се)</i>	21	40	притискање
4.	<i>запињати (се)</i>	20	41	додиривање
5.	<i>куцати (се)</i>	19	42	ударање
6.	<i>лупати (се)</i>	19	42	ударање
7.	<i>опирати (се)</i>	19	42	притискање

Видимо да је велика разлика у броју значења између семантички најбогатијег и осталих глагола. Та чињеница одваја типичан ГФД од оних који означавају неке специфичне облике физичког деловања. Наведени глаголи означавају различите начине деловања на објекат. Ако изузмемо глагол *бити¹ (се)* који је један од прототипичних глагола ударања,⁶⁶ остали глаголи ове групе се према броју значења налазе готово на зачељу листе полисемичних глагола. Видећемо у следећој табели (Табела 22) да ни по статусу у савременом језику не заузимају завидну позицију.

⁶⁶ Други је глагол *ударити*, али он није део наше грађе.

Табела 22: Фреквенција семантички најбогатијих ГФД у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>бити</i> ¹ (се)	16	325	1.325 ⁶⁷
<i>запети</i> (се)	5	26	538
<i>засећи</i> (се)	0	16	109
<i>запињати</i> (се)	3	8	119
<i>куцати</i> (се)	9	219	929
<i>лупати</i> (се)	9	84	931
<i>опирати</i> (се)	0	9	741

Табела је дала изненађујуће податке. Глаголи који у РСАНУ спадају у групу семантички најбогатијих лексема у савременим корпусима потврђени су малим бројем примера у односу на глаголе других група или се уопште не употребљавају. Такође, једино је глагол *бити* у овој групи широкозначан и као такав се може употребљавати у различитим ситуацијама, док су остали глаголи специфичније, уже семантике. Присуство ових глагола у корпусу за ФРЂК је много веће него у ФРССЈ.

Још један важан податак дали су корпуси. Глагол *бити*¹ који је базични глагол ударања има релативно малу фреквенцију. На то посебно указују подаци из Корпуса. Задали смо облике перфекта, футура, аориста глагола *бити* (и помоћу основне и помоћу напредне претраге) и у неколико хиљада прегледаних примера нисмо нашли ниједном употребљен глагол *бити*¹ у значењу „ударати” нити у било ком другом значењу, већ искључиво потврде за глагол *бити* (*будем*). „Оно што чини најозбиљнији проблем у ... инвентарисању семантичког потенцијала овог глагола у српско-хрватском, јесте постојање хомонимног глагола бити 'esse” (Влајић Поповић 2002: 43).

Претпостављамо да је ово један од разлога за мали број потврда глагола *бити* у фреквенцијским речницима и Корпусу – како би се избегла хомонимија за значења ударања чешће се користе синонимични глаголи *ударати/ударити*, *тући*, *лупати/лупити* и сл. Примера ради, у Корпусу смо за задате облике презента и императива глагола *ударати* (се) добили 3.795 потврда, глагола *ударити* (се)

⁶⁷ Фреквенција презента и императива глагола *бити*. Остали облици, који се поклапају са обликом помоћног глагола *бити* нису детаљно разматрани будући да у Корпусу имају више од 1.500.000 потврда.

1.749, глагола *тући (се)* 2.016, односно сви су фреквентнији од одговарајућих облика глагола *бити*. Наведени глаголи су можда у чешћој употреби у савременом језику и због широкозначности, семантичке непрецизности глагола *бити (бијем)*. Поред тога, глагол *бити* гради и велики број префиксираних деривата са прецизнијом семантиком. Према Ј. Влајић Поповић (2002: 44), употребом великог броја префикса компензује се слаба употреба суфикса и експресивних средстава у творби изведеница од основног облика *бити*.

У АРСЈ глаголи ове групе са највише значења ретко се јављају као реакција на различите стимулусе. На пример, неколико примера показује да се глагол *бити*¹ повезује са наношењем удараца неке, као и грубошћу онога који ту радњу обавља (*бије се јавља се као реакција на стимулус груб; бијен на крвав; бију жена на стимулус мужеву*). Такође, и глагол *лупати* најчешће се у свести говорника повезује са примарним значењем, са звучним утиском који ова радња изазива (*шкрипати, ногама, треснути, звонити, шуитати, прозори*), а појављују се и реакције у вези са значењем „говорити (којешта), лупетати”.

О глаголу *бити*¹ (се)

Значењима најбогатија у овој групи је лексема *бити*¹ (се) која је „као и у већини других словенских језика, глагол ударања *par excellence*” (Влајић Поповић 2002: 43) и која се по броју значења налази при врху листе изузетно полисемичних лексема у српском језику. Као и већина осталих глагола са најразвијенијом полисемантичком структуром, и глагол *бити* је творбено прост, неизведен. У основном значењу дефиниција му је „додиривати, дотицати нешто нечим са замахом и уз употребу извесне снаге, ударати, лупати”. Архисема је ’додиривати’, а семе најважније за реализацију основног значења су ’замахивањем’ и ’уз употребу снаге’. Како наводи А. Плотњикова (2009: 26), за развитак семантичке структуре глагола *бити* најзначајнија су обележја поновљености и вишекратности радње истог типа, која учествују у готово свим секундарним значењима.⁶⁸

⁶⁸ А. Плотњикова (2009: 26) наводи да и у руском језику секундарна значења широкозначног глагола *бити (бить)* припадају разним ЛСГ глагола – наношења удараца, звука, лишавања живота живог бића, победе или пораза, физиолошког стања, кретања итд. Такође наводи податак да у руском језику овај глагол има чак 120 глаголских изведеница.

Будући да је *бити* један од базичних глагола ударања, очекивано је да има и разгранату полисемантичку структуру. Шта све значе његове секундарне семантичке реализације? Грађа показује да глагол *бити* најчешће означава динамичне радње, а 'покрет' је поново једна од доминантних сема. Такве су, на пример, радње које човек врши ударањем, а код већине значења важна је звучна компонента (нпр. „ковати”, „мутити”, „обрађивати биљке или животињске производе” итд.). Звук је важан и у великом броју значења где је агенс, осим човека и неживи појам: нпр. „свирати у неки инструмент”, „пуцати”, „звонити”, „пљуштати (о киши)”, „запљускивати (таласима и сл.)”, „куцати (о срцу и сл.)”. Још нешто, за различита значења има велики број једночланих синонима у дефиницијама. Ова чињеница има везе хомонимијом глагола *бити*¹ и *бити*².

Осим конкретних радњи, овај глагол ређе може означавати и апстрактне појаве. Таква су значења „запахњивати мирисом” где је апстрахована сема 'додира' који се осећа чулом мириса, па у овом значењу глагол *бити* прелази у групу глагола чулне перцепције (заовице лице ките, | ките китам' и цвијећем, | нек ми лице миром *бије*), „морити, наносити непријатности (о невољи, тузи итд.)” где је значење непожељног осећања настало подизањем на апстрактни ниво значења физичке непријатности, што овај глагол сврстава у групу глагола психичког стања (*бије* га усамљеност).

Прегледом Корпуса (облика презента и футура) можемо установити која су значења најфреквентнија. Грађа показује да је основно значење и у нереклексивној и у рефлексивној форми прототипично и доминантно у 1. и 2. лицу презента – готово свим примерима означава се однос између два човека, од којих један може бити пацијенс који трпи ударце или пак обојица могу бити активни, те се узајамно ударају.

Запазили смо и да лексема *бити*¹ (*се*) секундарно чешће означава негативне, непожељне радње него пожељне (и конкретне и апстрактне), а то је вероватно у вези са природом радње коју означава – последица активности изражене овим глаголом је осећање бола, непријатности (нпр. мајка Мару и *бије* и кара; из дубине твоје, мене зима *бије*; мисли и брига [је] *бију*; чума *бије* кроз село итд.).

Као и код свих претходно описаних група глагола, и овде је сема 'покрета' најважнија за реализацију значења, а осим ње важне су и семе 'додира' и 'звучка'. Не изненађује оваква распрострањеност ових двеју сема код полисемичних глагола с обзиром на чињеницу да *померити* и *додирнути* представљају семантичке примитиве.

2.4.5. Креативни глаголи

У ову групу сврстали смо полисемичне глаголе којима се у основном значењу именује глаголска радња (конкретна радња, психички процес и сл.) након које настаје производ као резултат физичког или интелектуалног рада, стварања или усавршавања – то може бити изградња, стварање производа од различитих материјала кроз трансформацију сировина, може бити стварање мисли, идеје и сл. Нове творевине настају под утицајем човековог физичког деловања или процеса у природи, као и интелектуалним стварањем, апстрактним процесима и сл.

Креативни глаголи „у својој семантици носе представу о акцији, стваралачкој или рушилачкој, и представу о резултату акције” (Гортан Премк 1971: 21). Наведена констатација сведочи о испреплетености семантичких карактеристика креативности и трансформативности. На то указује и Б. Левин (1993: 172–179) повезујући ова два типа глагола у једну групу (*Verbs of Creation and Transformation*). Такође она је указала и на чињеницу да ови глаголи имају додирних тачака са глаголима који описују радњу са неким другим циљем, али им се као производ јавља нови ентитет или се трансформише постојећи. Ово се, према Левин, посебно односи на неке глаголе промене стања (нарочито глаголе промене облика и глаголе кувања), глаголе писања. Такви глаголи су оно што се назива „*effected objects*” – објекти су почели да постоје као резултат радње коју именује глагол (Левин 1993: 176).

Код ове групе глагола ни семантички критеријум често није био довољан да глагол сврстамо у креативни, па нам је критеријум био резултативност на коју указује и Б. Левин. Тако смо дошли до 21 лексеме које смо сврстали у групу креативних глагола (даље: КГ), а њихов удео у збиру полисемичних глагола је око 4,3%, односно око 2,5% у укупном броју лексема у грађи. У КГ смо сврстали

следеће глаголе: *везати (се)*, *везивати (се)*, *вити¹ (се)*, *градити¹ (се)*, *завезати (се)*, *задимити (се)*, *заметати (се)*, *заметнути (се)*, *изградити (се)*, *кувати (се)* = *кухати (се)*, *месити (се)*, *м(иј)ешати (се)*, *направити (се)*, *направљати (се)*, *начинити (се)*, *низати (се)*, *оградити (се)*, *окружити (се)*, *оплести (се)*, *осувати (се)*, *петљати (се)*.

Ова група је релативно мала, тим пре ако се узме у обзир да има мало типичних креативних глагола, а да смо овде већином сместили глаголе који су према примарном значењу на прелазу између глагола ове групе и глагола којима се означава модификација или трансформација објекта (в. следеће потпоглавље). За означавање типичне креативности употребљава се свега неколико полисемичних глагола (нпр. *правити/направити*, *чинити/начинити*, *градити/изградити/саградити*). Код овог типа полисемичних глагола префиксом се у основно значење најчешће уноси елеменат завршености радње, где су и основни и префиксирани глагол исте употребне вредности са аспекта савременог стандардног језика (*градити/саградити/изградити* кућу; *правити/направити* колаче), док је нпр. код пара глагола *чинити/начинити* тај однос мало друкчији – пример *чинити* пут, песму и сл. са савременог становишта би се сматрао стилски обележеним насупрот регуларном *начинити* пут, песму. Префиксирани глагол се уобичајио у значењу стварања и истиснуо основни глагол, коме је обичније значење било каквог рада, па је постао синоним глаголу *радити*.

КГ су карактеристични и по томе што њихова рефлексивна форма ретко кад означава стварање, захваљујући томе што, по природи, агенс ствара или преобликује нешто изван себе, у спољњем свету или на себи мења захваљујући утицају споља (такви су глаголи *заметати (се)*, *заметнути (се)*, *мешати (се)*, *оградити (се)*).

КГ према рефлексивној форми уврстили смо у неколико група са друкчијом семантиком (в. Табелу 23):

Табела 23: Списак ГПР који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи премештања и смештања	<i>окружити се</i>
глаголи промене и заузимања положаја	<i>вити се, низати се</i>
МТ глаголи	<i>завезати се, кувати се, месити се, м(и)ешати се, направљати се, оградити се, оплести се, осуcati се</i>
глаголи поступања и понашања	<i>градити се, направити се, начинити се, петљати се</i>
глаголи психофизичког стања	<i>израдити се</i>
неразврстани глаголи	<i>везати се, везивати се, задимити се</i>

Глаголима *везати се, везивати се* означава се успостављање контакта међу два ентитета (нпр. *вежите се/везујте се*, полећемо), те су сродни групи ГФД, док глагол *задимити се* „почети се димити, почети се пушити (о ономе што непотпуно сагорева или гори)” нисмо уврстили ни у једну групу (сено ... мирише ... ка’ да *се* божја кадионица *задимила*).

Још нешто. Ни глаголи других група у основном рефлексивном значењу готово никад не означавају стварање. Креативним бисмо могли прогласити глагол *крстити се* „покретом руке правити на себи знак крста у хришћанској молитви, чуђењу, изненађењу и сл.”, али се семантика овог значења састоји из већег броја компонената од којих је креативност једна од неколико равноправних.

Креативни глаголи представљају веома важну семантичку категорију – жеља за стварањем уткана је у човекову природу, као и у природу уопште: многи ентитети у стварности настају деловањем природних сила, а човек изградњом или давањем новог облика постојећем ентитету олакшава и унапређује свој физички и ментални живот.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама креативних глагола

Након реализације радње код КГ ствара се нови ентитет, то може бити предмет (*вити* гнездо; *низати* накит; *направити/направљати* бачву, сто; *оплести* капу), грађевина (*градити* храм; *начинити* мост; *направити* кућу), храна (где се нови производ добија спајањем више састојака: *кувати* качамак; *месити* хлеб; *мешати* ракију и вино), живо биће или биљка

(*заметати/заметнути* плод, клицу) итд. Нека врста стварања може се успоставити и код медијалног глагола *задимити* где агенс производи нешто као резултат процеса рада (пароброд је *задимео*). Агенс је најчешће живо биће (човек или животиња), ређе неживи појам (природна активност, машина итд.), а објекат може бити конкретан или апстрактан појам (предмети, честице, гасови).

Већ смо напоменули да не означавају све лексеме сврстане у ову групу типичну изградњу објекта, па према томе КГ можемо поделити у две подгрупе. Прву би чинили типични КГ којима се означава изградња реалних предмета и обрада неких материја (најчешће грађевина, одеће, тканина, намирница) (нпр. *градити*¹, *израдити*, *кувати*, *начинити*, *оплести*), а глаголи овог типа у литератури наводе се као представници групе глагола стварања. Другу подгрупу чинили би КГ у ширем смислу, где постојећи ентитет или његов део глаголском радњом добија нови облик или структуру (такви су глаголи *везати*, *мешати*, *осукати* и сл.). Глаголи *направити* и *начинити* су знатно шире семантике него, на пример, *кувати* или *оплести*. Глагол *кувати* у основном значењу подразумева да је објекат храна, док за глагол *начинити* објекат може бити било какав појам који је агенс створио, што упућује на широкозначност глагола *начинити*. Као такав, он је семантички непрецизнији, уопштенији.

Семантика стварања, усавршавања провучена је кроз целу полисемантичку структуру КГ пошто и у секундарним значењима ови глаголи најчешће именују различите врсте стварања, сређивања, обликовања, уопште давања нечему лепшег, функционалнијег облика и изгледа. На пример, ако глагол у основном значењу денотира градњу грађевинског објекта, секундарно може именовати стварање ентитета сваке врсте: бића, предмета, интелектуалних творевина и сл. – изградњу путева (нпр. Аустрија *огради* колски пут; уцијенио је ... да *направи* калдрму), лежишта за животиње (нпр. кавез ћу ти *оплести*; птица ... *навија* гнијездо), неких предмета (нпр. терзија, или ћурчија ... хаљине *ограде*; нека ми *направи* куђељу и вретено; уже [се] ... *заметне* од три струке; од ње [трске] чибукe *гради*; посуђе ... су од блата *месили*), готовљење хране (нпр. *направи* нешто да вечерамо; *осуце* се 10–15 кора; метнем лонче на ватру, да *оградим* по једну каву; две јетрве колач *вију*), формирање биљних органа (нпр. од ... семена зависи, колико ће кромпир *завезати*; шљиве ... добро су *везале*), формирање

одређених апстрактних појмова (нпр. потребно [је] ... *израдити* тактику; *заметао* [се] у њему осјећај), као и интелектуалних творевина (нпр. натпоручник *направио* ... добар виц; попе књигу *начинио*; да ти *градим* једну ситну књигу; *направим* по пропису пријаву; *начинио* је неколико лепих ... слика; *вијем* теби песме, ружо) и сл. Овим се глаголима именује и зачињање деце, и то углавном типичним КГ, онима који у примарном значењу денотирају изградњу грађевинских објеката (нпр. они сваку годину *граде* дијете; прети ти твом оцу који је такву будалу *направио*; *начинише* тријест копилади; кад ђевојци *огради* дијете ... има [се] оженити за ту исту ђевојку).

Секундарна значења су најчешће неутрална или позитивна у погледу моралног вредновања, јер сама радња изазива позитивну промену. Ипак, као и у другим групама, има значења којима се денотирају негативне промене, а оне код овог типа глагола увек означавају психичке активности. То значи да се креативни глаголи не употребљавају за означавање уништења или непожељне промене на конкретном објекту (за то се употребљавају глаголи деструкције), већ непожељно деловање на нечије психичко стање, расположење, изазивање непријатности код некога. Таква су, на пример, значења „варати/преварити некога” (нпр. *изради* [их] за читаву корпу јаја; *моташ* браство зачепицама); „губити способност логичног расуђивања” (нпр. раструбише, да ми *се мијеша* по глави), „причинити некоме невољу, непријатност” (нпр. опет би ми могао *направити* триста јада; живот га је гадно *мијесио*) и сл.

Изузетак је глагол *петљати* који у већини секундарних семантичких реализација означава негативне и, са моралног становишта, непожељне активности, (нпр. таква су секундарна значења: мене у ту работу *не петљајте*; уживам кад видим како се мучи и *петља* због пролонгирања меница; дужници би могли *петљати* на суду; главно је не *петљати* са којеквим домаћим средствима). За оваква секундарна значења заслужна је то што се у примарном значењу „правити петље” радњом ствара сложен, не сасвим јасан појам.

Можда би се код глагола *кувати* могло избројати и неко значење мање с обзиром на то да би се значење дефинисано као „(са објектом: кашу, попару) припремати (какво зло, подвалу и сл.)” (знао сам одмах, чим сам угледао Црвенковића, да ми *кухају* кашу; сад ти *кувају* попару; тетка је огорчена, она

наваљује да се разставите) пре могло сместити у изразе него у значења. Ипак, овакви сумњиви случајеви су изолованог карактера што никако не утиче на коначан распоред значења и број изузетно полисемичних лексема.

О семантички најбогатијим креативним глаголима

Представићемо табеларно семантички најбогатије креативне глаголе према броју значења и областима које именују (в. Табелу 24).

Табела 24: Листа семантички најбогатијих КГ

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>везати (се)</i>	68	4	стварање кроз прераду
2.	<i>мешати (се)</i>	39	22	стварање кроз прераду
3.	<i>везивати (се)</i>	38	23	стварање кроз прераду
4.	<i>начинити (се)</i>	37	24	типично стварање
5.	<i>вити (се)</i>	37	24	типично стварање
6.	<i>направити (се)</i>	30	31	типично стварање
7.	<i>завезати (се)</i>	27	34	стварање кроз прераду
8.	<i>оплести (се)</i>	26	35	стварање кроз прераду
9.	<i>оградити (се)</i>	22	39	стварање кроз прераду
10.	<i>петљати (се)</i>	21	40	стварање кроз прераду

Из табеле видимо да је већина КГ са највише значења добијена префиксацијом основног, такође полисемичног глагола. И ова група, као и претходне, показује да се великим бројем значења не одликују само неизведени глаголи како се то у литератури уобичајено наводи, већ напротив, међу семантички најбогатијим глаголским лексемама више је творбено мотивисаних и префиксираних. Запажамо и да су најбројнији КГ који у ширем смислу означавају стварање и то они који означавају обраду меких, савитљивих материјала (канапа, конца) предењем, ткањем и сл.

И глаголи са значењем типичног стварања могу имати уже и шире значење – нпр. глагол *вити* у свом семантичком садржају поседује сему облика 'у облику круга', док, рецимо код глагола *направити* у основно семантичком садржају компонента облика није садржана. Глагол *направити* је широкозначан те му такав статус даје могућност да значи произвођења најразличитијих појмова без обзира

на облик, функцију и сл. У то смо се уверили погледом на Корпус. За задати инфинитив глагола *направити*, тек неколико примера потврђује значење дато у РСАНУ као примарно, „подићи грађевину”. Налазимо бројне колокације које илуструју различита значења: нпр. *направити* фризуру, смесу, филм, дете, гримасу, омашку, трошак, несрећу, пустош, паузу итд. На хетеросемију овог глагола посебно упућују примери из Корпуса типа *направити* праву ствар, *направити* све што се може итд., који показују практично неограничене могућности употребе овог и сличних глагола за означавање настајање неке нове реалије, новог својства, појма уопште.

Наведени глаголи, захваљујући полисемичности, требало би да су уобичајени и у савременом језику, што можемо проверити прегледом њихове фреквенције у Корпусу и фреквенцијским речницима (в. Табелу 25).

Табела 25: Фреквенција семантички најбогатијих КГ у савременим писаним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>везати (се)</i>	21	219	8.173
<i>мотати (се)</i>	7	16	309
<i>мешати (се)</i>	10	68	3.855
<i>везивати (се)</i>	18	64	3.398
<i>начинити (се)</i>	91	46	5.028
<i>вити (се)</i>	0	225	56
<i>направити (се)</i>	35	118	30.151
<i>завезати (се)</i>	3	9	257
<i>оплести (се)</i>	1	13	74

Поглед на табелу показује веома слабу фреквенцију већине глагола ове групе. Примера ради, два КГ са највише значења не налазе се ни међу првих 100 глагола по фреквенцији, *начинити (се)* је на 121. месту, а *везати (се)* тек на 342. месту у ФРССЈ, док се у ФРЂК глагол *везати (се)* рангиран боље од глагола *начинити (се)* и заузима тек 1107. место. Нешто бољу позицију заузимају у Корпусу. Корпус говори да је један од типичних и најуобичајенијих КГ глагол *направити (се)*, иако је у РСАНУ реализовао мањи број значења од глагола *начинити (се)*. Такође, из табеле закључујемо да се глаголи *вити (се)* и *оплести (се)* у савременом језику знатно ређе употребљавају. За слабу фреквенцију глагола

вити налазимо објашњење у чињеници да се у већини глаголских облика облички поклапа за глаголом *вијати* „јурити”, те се у контексту често замењује имперфективним префиксираним дериватима са одговарајућим значењем (нпр. *савијати*, *завијати*, *извијати* итд.). Глагол *оплести* „плетући помоћу нарочитих игала начинити нешто, исплести” има синоним *исплести*, те претпостављамо да се због конкуренције са тим глаголом не употребљава често. Такође, овај глагол означава неке занатске радње које у савременом друштву нестају, па се не употребљавају ни глаголи који ће те радње именовати.

Такође, ни у АРСЈ нема ниједног глагола ове групе у функцији стимулуса, а слабо се јавља и као реакција (нпр. глагол *направити* везује се за стварање нечега).

О глаголу *начинити (се)*

Представићемо семантички најбогатији глагол којим се означава типично стварање, као и онај којим се означава тзв. стварање кроз прераду. То су глаголи *начинити (се)* и *везати (се)*. Између њих је велика разлика у броју значења, *везати (се)* је 4, *начинити (се)* 22. на листи. Глагол *везати* има велики број обележених значења захваљујући томе што је искоришћен у научним терминологијама (физици, хемији, математици), док су код глагола *начинити* готово сва маркирана значења обележена као застарела и покрајинска. До потискивања глагола *начинити* у неким значењима дошло је због његове конкурентности са глаголом *направити*.

Глагол *начинити (се)* у основном значењу „направити, саградити, подићи” денотира подизање грађевинског објекта (зграде, моста, пута), док секундарно има веома широк опсег креативних значења (прављење предмета, припремање хране, поправљање онога што је оштећено, стварање интелектуалне творевине, различите промене на нечему и сл.) (нпр. сједите док моји не *начине* конак; *начини* ватре, да се људи осуше; *начинио* је неколико ... слика; треба *начинити* ... дијагнозу; да те *начинимо* опет за кнеза; *начинила се* [риба] бојом једнака камену итд.). У свим значењима овог глагола извршена радња има неки резултат, а агенс активно учествује у реализацији радње и има утицаја на њен исход. О глаголу који је у основи глагола *начинити* говорила је М. Ивић указујући на

импозантан број именица са којима се глагол *чинити* повезивао још у Вуково време, и том приликом је констатовала сужавање његовог семантичког потенцијала и радијуса употребе током времена (1988: 26). Значењски је сужен у корист префиксираних деривата (нпр. *начинити*, *сачинити*, *учинити*). На то указује и податак из *Систематског речника српскохрватског језика* који наводи В. Петровић (1990). У овим речнику има три пута више именица уз глагол *начинити* него уз глагол *чинити*, а посебно су бројне именице са обележјем „конкретно” (в. Петровић В. 1990: 95).⁶⁹

Погледаћемо какав тип значења реализује глагол *начинити* у савременом језику. Прегледом Корпуса установили да се као објекат јављају и конкретни и апстрактни појмови, да се овај глагол користи у разноврсним значењима и да је уобичајен у великом броју контекста. Савремени примери показују уобичајеност већине значења глагола *начинити* забележених у РСАНУ, а такође показује и да се чешће употребљава синонимни глагол *направити*, можда због чињенице да је у језику фреквентнији и његов мотивни, непрефиксирани глагол са истим типом значења, док је примарно значење глагола *чинити* померено у односу на значење префиксираних деривата.

О глаголу *везати (се)*

Семантички најбогатији глагол у групи КГ, *везати (се)*, означава различите врсте повезивања, спајања и причвршћивања двају појмова. Његова семантичка разуђеност свакако има везе и са тиме да се све појаве у природи налазе у некој врсти интеракције или теже да се повежу.⁷⁰ Његово основно значење гласи „(на)правити чвор или омчу на нечему (концу, ужету, марамици и др.); удесити, удешавати у чвор или омчу (машну, траку и сл.)”, а нови ентитет настаје уобличавањем неког материјала. Архисема овог глагола је ’правити/направити нешто’, а веома је важна сема ’ради повезивања’ којом се указује на циљ, сврху

⁶⁹ В. Петровић (1990: 95) наводи да је у старијем језику глагол *чинити* био знатно распрострањенији и односио се и на сферу конкретног и на сферу апстрактног, а да су у новије време ову семантику преузели префиксирани глаголи *начинити* и *сачинити*.

⁷⁰ Колико су глаголи овог типа фреквентни говоре и резултати Б. Стипчевића (2011: 156) који је, анализирајући транзитивне глаголе са два објекта у социјативном односу, навео више од сто глагола са општим значењем спајања и описао их као глаголе код којих долази до вољне акције агенса којом се ентитет₁ и ентитет₃ доводе у непосредни апстрактан или физички контакт (након чега може настати нови ентитет₄ као целина, а могу нестати ентитет₂ и ентитет₃).

реализације радње. У вези са овим глаголом, значајно је напоменути и именица *веза* која је од њега изведена, такође има велики број значења, као и поменути глаголи који су од њега изведени, *везивати (се)* и *завезати (се)*.

Лексемом *везати (се)* означава се активност којом се два ентитета доводе у конкретну или апстрактну везу. На физичко повезивање⁷¹ односе се значења која именују повезивање предмета неким материјалом, превијање ране завојем, корицење књиге, повезивање подручја саобраћајном линијом итд. (нпр. ја ћу сноплѐ *везати*; *везао* сам кесу; *везали* су [ми] очи; оба су протокола *везана*; *веже* уза своју државу ... поморске државице; Црно ... море ... Азију за Европу *веже*). Осим конкретног, овим се глаголом означава и апстрактна, нефизичка повезаност двају појмова (нпр. језик, крв и вера с Русима [их] *веже*; особине ... [смо] покушали да *вежемо* с делима класичним; та мала ће *се* сувише *везати* за вас; интереси ... чврсто *се вежу* са постојећим веровањем). Даље, осим вољног везивања, њиме се именује и насилно, противвољно повезивање с неким или нечим, као и различите врсте спутавања, принуђивања (нпр. дужнике ... поче „*везати*” обвезницама; перо је моје *везано* сада; завијање [сирена] ... људима *веже* и руке и ноге; није [њу] ... из двора пуштала, вјечно је *вежући* уз кућни посао).

У литератури се о глаголу *везати* говори најчешће у контексту његове двовидности и лексикографског представљања те граматичке појаве, док радове о семантичким обележјима овог глагола нисмо нашли. Док је Вук глагол *везати* сврстао у двовидске, И. Грицкат (1957–1958: 70) сматра да се он у савременом језику доживљава као свршен. На његову преовлађујућу перфективност у савременом језику указује и М. Спасојевић (2015: 120) која истиче да је улогу несвршеног вида преузео глагол *везивати*, који са перфективном вредношћу глагола *везати* образује видски пар. Наводи и да су учестали видски парови које образује имперфективна видска вредност глагола *везати* и префиксирани глаголи: *везати–завезати/повезати, превезати*, а новонасталим глаголима наглашавају се резултативност, дистрибутивност и друга акционална значења. На недоследност у представљању двовидности овог глагола у РСАНУ указује М. Дешић (1990: 14–

⁷¹ Е. Кузњецова наводи глаголе типа *связать, сшить, склеить* и др. и у основном значењу их сврстава у глаголе спајања, док секундарно они регуларно имају значење изградње (*связать кофту, склеить конверт, сшить платье*) (1989: 81).

15) и каже да глагол *везати* (*се*), иако у заглављу речничког чланка стоји да је двовидски у свим значењима, реализује значења која осим што могу имати оба вида, могу бити и само једног вида. О овом глаголу говорили смо и у делу о утицају вида на семантику глагола (в. т. 2.1 овог поглавља).

Навели смо да се глагол *везати* (*се*), на основу фреквенцијских речника, релативно слабо употребљава у савременим изворима, односно да су обрнути пропорционални број значења у РСАНУ и број потврда у фреквенцијским речницима. Један од разлога за његову релативно слабу фреквенцију вероватно лежи у чињеници да има неколико префиксираних деривата који се паралелно са њим могу употребити у одређеним значењима. Тако можемо рећи *везати/завезати/свезати* машину, чвор и сл., *везати/везивати/завезивати* цак, ствари у мараму и сл. Иако су истог значења, наведени деривати су уже семантике, употребљиви само у неким значењима, а за глагол *везати* можемо, према терминологији И. Грицкат, рећи да је широкозначан, семантички истрошен.

И девербал *веза* такође је веома фреквентан, а узевши у обзир да су у писаним текстовима, посебно новинским, честе перифрастичне и друге конструкције, и именица *веза* се користи у одговарајућим конструкцијама уместо глагола *везати* (нпр. *ženu sa kojom bi načinio vezu* уместо жену са којом би *се везао*; *kako tačno dovesti u vezu talase na struni sa posebnim tipovima čestica* уместо како *везати* таласе на струни...; *pošto je preko očiju imala veze* уместо пошто је имала *везане* очи итд.).

И овај глагол има велики број префиксираних деривата који се регуларно користе у савременом језику, а настали су или из потребе да се спецификује значење или због двовидности овог глагола. Овај глагол иако је уврштен у КГ у ширем смислу ипак означава стварање нових веза, успостављање нових контакта. Примери из Корпуса показују да су најфреквентније примарно значење, као и значења која именују физичко повезивање двају предмета неким материјалом, али и апстрактна значења којима се именује успостављање духовне повезаности између два појма.

КГ означавају уобичајене и динамичне радње током којих се нешто ствара, образује активношћу агенса, а важна је и сфера стварности на коју се односе јер је човеку и природи својствено да стално нешто стварају и производе. И код ових

глагола се истичу семе 'промене' и 'покрета', јер се нови ентитет најчешће ствара физичким или умним радом човека.

2.4.6. Глаголи модификације/трансформације

Лексеме ове групе припадају семантичкој категорији глагола промене физичког стања ентитета и имају додирних тачака са претходно описаном групом. Док код КГ настаје нешто ново што дотад није постојало, глаголи ове групе означавају радњу, стање или процес измене или трансформације нечега што већ постоји. У групу смо уврстили полисемичне глаголске лексеме којима се у основном неповратном значењу денотира радња чијим ће завршетком објекат (који може бити живо биће или део његовог тела, предмет и сл.) делимично или потпуно променити своје квантитативне или квалитативне карактеристике (нпр. код примарног значења глагола *дробити* објекат се трансформише тако што престаје да постоји као целина и разбија се у делове (мајка *дроб*и бели хлеб у шољу), код примарног значења глагола *огулити* промена на објекту је привремена (пао је и *огулио* колена) или трајна (закољу једног брва, *огуле* га и припеку), код глагола *надут*и/*надимати* мења се запремина објекта (испразни мешину, па је онда *надује* и окачи на свој штап; свеж ваздух *надима* јој груди) итд.). И у рефлексивној форми већина глагола ове групе задржава исту семантику, с тим да се промена дешава на самом агенсу под утицајем спољашњих фактора (нпр. старе богомоље ... *круне се* сваки дан; сива кожица, што јој је уклонио био, не беше *се обновила*). У овој групи има и медијалних глагола код којих глаголском радњом бива модификован/трансформисан субјекат (такви су глаголи *испуцати*, *мрачити се*, *ослабити* итд.). Затим, мањим бројем активних глагола ове групе денотира се спречавање промене, модификације објекта (нпр. чиновник ... мора ... [да] *одржава* друмове; сеја ће ти кућу *одржати*).

У литератури се трансформативни глаголи помињу готово при свим семантичким поделама глаголских лексема, а под њима се подразумевају глаголи са значењем радње којом се мења постојећа стварност (в. Грубор 1953: 13, 16–17; Мразовић–Вукадиновић 2009: 78; Танасић 2014: 22), приближније, вршењем глаголске радње објекат се мења или квалитетом, или квантитетом или и једним и

другим (в. Гортан Премк 1971: 32), на објекту се од једног његовог облика прави други, односно друкчији облик (в. Стевановић 1989: 552), односно објекат се мења квалитативно или мења положај, али не мења место (в. Бјелаковић 2009: 267). Б. Левин (1993: 240–248) глаголе овог типа назива глаголима промене стања (verbs of change of state) и дефинише их као глаголе којима се означавају специфичности новонасталог физичког стања ентитета (да ли је нешто сломљено, подељено, испуцало и сл.). Ове глаголе дели на глаголе ломљења, глаголе савијања, глаголе кувања, затим глаголе промене физичког стања (температуре, агрегатног стања, боје, увећања и умањења) итд. Неки од глагола модификације/трансформације могли би се сврстати и у ЛСГ глагола деструкције објекта (нпр. *дробити*, *изгорети*, *кидати*, *палити* итд.), пошто објекат након извршене радње више не постоји као целина.⁷²

Модификативно-трансформативни глаголи (даље: МТ глаголи) представљају најбогатију групу у грађи која садржи 128 глаголских лексема. Процентуално изражено, ови глаголи заузимају 26,1% међу глаголима, а 15,2% међу свим полисемичним лексемама у РСАНУ. Групу чине следеће лексеме: *горети*, *грести* (се), *гулити* (се), *д(и)елити* (се), *дерати* (се), *дробити* (се), *завити* (се), *заврнути* (се), *завртати* (се), *заклопити* (се), *заломити* (се), *заоштрити* (се), *запалити* (се), *запећи* (се), *заплести* (се), *заплетати* (се), *затварати* (се), *затворити* (се), *затезнути* (се), *затезати* (се), *зац(и)епити* (се), *збрисати* (се), *изврнути* (се), *извртати* (се), *изгорети* (се), *изравнати* (се), *исправити* (се), *испуцати* (се), *истегнути* (се) = *истећи* (се), *истрести* (се), *иштетити* (се), *кидати* (се), *копати* (се), *косити* (се), *кресати* (се), *кривити* (се), *крижати* (се), *крунити* (се), *кришити* (се), *лизати* (се), *ломити* (се), *љушити* (се), *мазати* (се), *м(и)ењати* (се), *мотати* (се), *мрачити* (се), *мрчити* (се), *мутити* (се), *набрекнути* (се) = *набрећи* (се), *нагрдити* (се), *надимати* (се), *надувати*¹ (се) = *надухати* (се), *надути* (се), *напети* (се), *напињати* (се), *напунити* (се),

⁷² Глаголи различито исказују радњу у погледу деструктивности. С. Танасић наводи да неки глаголи подразумевају потпуно уништење објекта, а неки делимично. На пример, у реченици *мост је срушен*, и после рушења обично остаје нешто што се зове мост, он је претрпео велику промену, али није уништен, па се стога овде глагол *срушити* може схватити као трансформативни. За разлику од овог глагола, код глагола *спалити*, *убити* подразумева се апсолутно уништење објекта. Међутим, Танасић истиче да се код глагола *спалити*, у примеру *трава је спаљена* може претпоставити и да трава више не постоји или да је само оштећена услед изложености сунцу (2014: 33–34), односно да је припадност глагола одређеној лексичко-семантичкој групи контекстуално условљена.

наравнати (се), насути (се), натегнути (се), натезати (се), натрунити (се), обдржавати (се), обележавати (се), обележити (се), обелити (се), обијати (се), обити (се), облити (се), обнављати (се), обновити (се), обући (се), огулити (се), одапети (се), одбијати (се), одбити (се), одвајати (се), одвалити (се), одваљивати (се), одвити (се), одвојити (се), одврнути (се), одрезати, одржати (се), одронити (се), одсећи (се), одушити (се), ожећи (се), означавати, окаменити (се), окресати (се), олабавити (се), ољуштити (се), омладити (се), опалити (се), опарити (се), опасати (се), опоганити (се), оправити (се), оправљати (се), опрашити (се), опучити (се),⁷³ оросити (се), осипати (се), ослабити (се), осолити (се), острвити (се), осути (се), осушити (се), отанчати (се), отварати (се), отворити (се), отегнути (се), отезати (се), откидати (се), откинути (се), откравити (се), отргнути (се), отресати (се), отрести (се), отрзати (се), отрти (се), охладити (се), оцрнити (се), очистити (се), оштетити (се), палити (се), парати (се), пљрити (се).

Од наведених МТ глагола већина и у рефлексивној форми означава неку врсту модификације/трансформације било да је активан или медијалан глагол, а издвојили смо 31 глагол који у рефлексивној форми припада некој другој групи глагола. Ови глаголи су се распоредили по скоро свим установљеним групама (в. Табелу 26).

Табела 26: Списак МТ глагола који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи кретања	<i>одбијати се, одбити се, опучити се, откидати се, откинути се</i>
глаголи премештања и смештања	<i>копати се, мотати се</i>
глаголи промене положаја	<i>заклопити се, изврнути се, извртати се, наравнати се, отварати се, отворити се</i>
глаголи физичког деловања	<i>грести се, косити се, кресати се, окресати се</i>
глаголи поседовања и размене	<i>отргнути се, отрзати се</i>

⁷³ Глагол *опучити (се)* смо на основу примарног значења „отпучити, откопчати” уврстили у ову групу, али се чини да је његово примарно значење у ствари пароним глагола *отпучити*. То говоре и готово све секундарне семантичке реализације које се пре могу довести у везу са глаголом *пући* (где су активне семе ’добити пукотину’ и ’отпочети нешто’), него са именицом *пуце* (дугме, гумб). О могућем начину лексикографске обраде значења међу којима је степен семантичке блискости мањи в. Драгићевић 1996: 462.

ЛСГ	Глаголи
глаголи говорења	<i>дерати се, одсећи се</i>
глаголи психичких активности и стања	<i>одушити се</i>
егзистенцијални глаголи	<i>палити се</i>
остале групе глагола	<i>обдржавати се, осолити се,</i>
неразврстани глаголи	<i>заплести се, крижати се, обележавати се, обележити се, отегнути се</i>

Наведена табела показује да у повратној форми МТ глаголи најчешће означавају динамичне радње које обављају два агенса међусобно или пак промену положаја, места или других карактеристика агенса под спољашњим утицајем. Као што у основном неповратном значењу ови глаголи денотирају различите врсте трансформација, тако и њихове рефлексивне форме означавају широк спектар радњи које условљавају промену физичког изгледа или менталних карактеристика агенса.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола модификације/трансформације

Група садржи разнородне глаголе са значењем модификације/трансформације који због своје бројности и разноврсности дају могућност за финију поделу. Тако смо на основу доминантности диференцијалних сема у основном значењу глаголе поделили на више подгрупа. У зависности од тога који је део објекта обухваћен радњом или који део субјекта трпи радњу, односно каква се промена дешава на објекту/субјекту након завршетка радње, глаголи су подељени у пет подгрупа:

I) МТ глаголи са значењем одвајања дела од целине/подлоге и разбијања на делове (нпр. *делити (се), дробити (се), одбити/одбијати, одрезати, откидати (се)/откинути (се)*). Код глагола овог типа објекат бива модификован/трансформисан тако што се најчешће силом, снажним покретима одваја његов део или се он раздваја на делове.⁷⁴ Након извршене радње

⁷⁴ У раду Боровикова–Кузњецова (1982: 57) истиче се да је код ЛСГ глагола дељења објекта на делове основни глагол *делити (разделять)*, који је често функционални еквивалент других чланова те ЛСГ са конкретнијом семантиком (уп. Я не советую тебе, милая, *делить*

одстрањује се његов интегрални део или се губи витална веза са појмом од којег је одвојен, па више не може функционисати на исти начин или не може функционисати уопште (нпр. солдати *ломе* флаше с маслом; рече да јој *окреше* гране; у башти, *отргне* струк траве; глава *одбијена* гранатом, лети по зраку). Уклањањем површинског слоја са објекта он се најчешће трајно мења.⁷⁵

II) МТ глаголи са значењем снабдевања/уклањања (нпр. *гулити (се)/огулити (се), збрисати (се), истрести (се), облиати (се), оросити (се), отресати (се)/отрести (се), оцрнити (се)*). Овим глаголима се означава радња након које је површина објекта снабдевана нечим новим или се пак са површине нешто одстрањује физичким поступком. Под површином објекта подразумевамо било какав физички простор на који нешто доспева/са кога се нешто уклања (нпр. звезде *осуше* плаво небо; *отре* прашину с лица; зора цвеће | *ороси*). Било да се ради о уклањању или додавању, резултат је најчешће побољшање изгледа или квалитета објекта који је радњи изложен: уклањају се непожељни или сувишни ентитети са нечега (нечистоћа, зној, сузе итд. – нпр. *отре* прашину с лица; шаком сузе *збриса*; *очисти* ми тридесет одаја; *отресе* своје испрљане панталоне), побољшава се изглед или квалитет ентитета, олакшава употреба итд. (нпр. на старим чарапама *заплести* оно што беше подерано; *мазао* сам је [косу] уљем; пред празник Госпојине *обелила* [је] кућу; лекар ... *засече* то мјесто како би гној изашао).

III) МТ глаголи са значењем пуњења/пражњења (нпр. *набрекнути (се) =набрећи (се), надимати (се), насути (се), одушити (се)*). Глаголима ове подгрупе означавају се различите операције количинског карактера. Подгрупу чине активни глаголи којима се означава промена у унутрашњости објекта која се испуњава неком материјом или се материја из ње извлачи (нпр. *напунимо* вреће за све тридесет коња), као и глаголи где је агенс нека материја која утиче на промену запремине објекта (свеж ваздух *надима* јој груди).

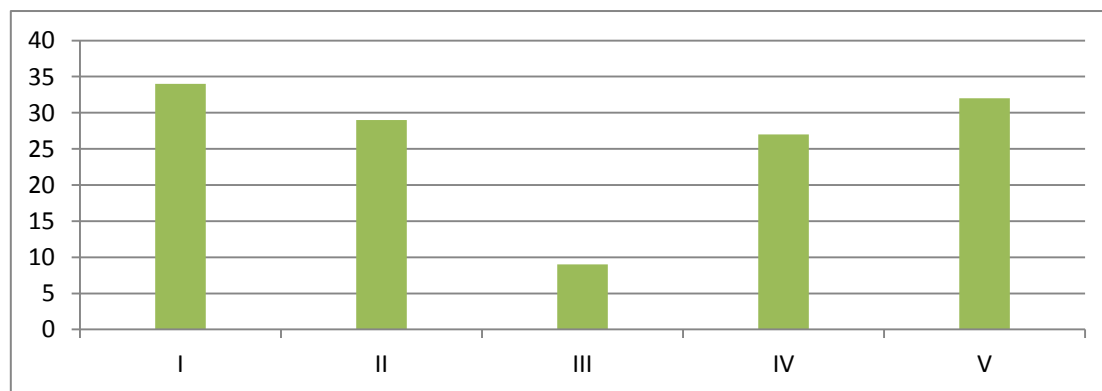
(*классифицировать*) людей по этому признаку; Она (комната) была *разделена* (*перегорожена*) тесовой белевой перегородкой на две половины). У наведеним примерима као синоними глаголу *делити* појављују се глаголи *разврставати* и *преграђивати*.

⁷⁵ Ј. Д. Апријан (1995а: 250) наводи неколико обележја за разликовање објекта код глагола који означавају распадање објекта на делове: то су обележје тврдоће – мекоће објекта (да ли се објекат модификује с напором или без напора), обележје јачине – трошности (рушење са улагањем напора или без напора), обележје већег или мањег залагања рушилачке активности, да ли учествује или не учествује оруђе радње, величина добијених делова.

IV) МТ глаголи са значењем релативне модификације објекта (нпр. *заврнути (се)/завртати (се), заклопити, одапети (се), одвити (се), опасати (се), отварати/отворити*). Током радње означене овим глаголима не дешава се квалитативна промена на објекту, већ само привремена модификација изгледа или стања објекта – мења се његов положај према другим појмовима који учествују у радњи (нпр. *завије* главу у шамију; *затегоше* конач испред двојице тркача; *изврте* све џепове; *опаше* [га] црвеном крпом).⁷⁶

V) МТ глаголи са општим значењем модификације/трансформације (нпр. *м(и)ењати (се), мутити (се), нагрдити (се), одржати (се), ослабити (се), острвити (се), оштетити (се), палити (се)*). Глаголима сврстаним у ову подгрупу означава се промена физичког стања објекта у различитим погледима – промена влажности, температуре, агрегатног стања, укуса, физичке структуре, општег физичког стања и сл., било да је оно побољшано или погоршано, или пак задржавање објекта у првобитном стању, спречавање промена (нпр. Луњевица *обнови* ... цркву; одело ... човека ... може *нагрдити*; те на кули *обише* капију; мач је ... у леду *охлађен*; остају неожењени ... слуге, који немају средстава да ... *одрже* породицу).

Наведене подгрупе разликују се и по броју глагола које обухватају, па ћемо тај однос представити у следећем графикону (в. Графикон 11).

Графикон 11: Однос броја МТ глагола по подгрупама

⁷⁶ Други чланови синтагме (субјекат, инструмент радње) мењају или своје место или свој однос према објекту, па промена произлази из других промена извршених у синтагми (в. Горган Премк 1971: 63).

Из графикана запажамо да су најбројније подгрупе глагола којима се денотира нека конкретна, често трајна промена на конкретном објекту/субјекту радње⁷⁷ – уклањање, одвајање, ломљење, уопште промене након којих објекат или субјекат доспевају у ново стање, а које настају неким динамичним поступком. Такође, више значења имају глаголи који означавају трансформације које су уочљиве на први поглед, него глаголи који означавају измене које се дешавају у унутрашњости нечега и нису одмах видљиве са стране (нпр. глаголи пуњења и пражњења).

МТ глаголи су, осим по бројности, карактеристични и по томе што секундарно означавају неке веома продуктивне радње и процесе – посебно се издвајају секундарне семантичке реализације којима се означавају различите врсте кретања, говорење, физичко деловање на објекат. Пошто на нивоу читаве групе ових глагола постоји одређена семантичка системност поменућемо нека најфреквентнија значења МТ глагола. Од значења са конкретном семантиком издвајамо следећа:

– **кретање**: МТ глаголи са овим значењем денотирају кретање које се може реализовати уобичајеном брзином или пак брже или спорије од тога. Код значења којима се денотира кретање на одређен начин заступљене су додатне семантичке компоненте, које се могу односити на време за које радња треба да се изврши, што је представљено семом 'што пре', као и на степен брзине извршења радње, те учествује и сема 'брзо'. Осим тога, важна је и сема која се односи на сврху кретања – да ли је циљ кретања да се стигне од једне тачке до друге или се пак кретање одвија са намером да се неко стигне, ухвати (нпр. да ... метнем ове ствари у бисаге, па да *кидамо*; *ломи* Шарац кроз Вуков-планину; за њим *опружише* момци и слуге; *ожегоше* једним козјим путељком; боље ти је да *се* за времена *очистиш* из овога хатара).⁷⁸

⁷⁷ Н. Арутјунова наводи да се глаголи који означавају механичку (физичку) радњу слажу са објектима који имају предметно значење (нпр. *сећи дрва*, *шити хаљину*, *јести супу*, *заливати цвеће*), док појава апстрактне именице у функцији допуне „супстанционалног“ глагола води или ка конкретизацији апстрактног значења (нпр. *прогутати какву гадост*), или ка „дематијализацији“ глагола (*прогутати увреду*) (Арутјунова 1976: 129).

⁷⁸ Већина глагола са овим значењима експресивно је употребљена (они су у лексикографском чланку обележени стилским квалификаторима: експресивно, погрдно, пејоративно, разговорно), а радња се често реализује само императивно, у заповести, наређењу, са значењем „одлази, губи се!“.

– **говорење:** МТ глаголи у овом значењу углавном денотирају радњу која се у колективном схватању сматра негативном, непожељном. Говорни чин се може окарактерисати као 'груб', 'оштар' и сл., а глаголом се имплицитно износи и податак о емоционалном стању говорника и његовом негативном ставу према некоме или нечему (нпр. *креше* Среја речито; Шћепан ... је био осоран ... *косио се* на свакога; келнер [се] *отреса* на мене; што си полудио? – *отаре се* отац на њ; оштро [Марта] *ожегла* по стрини). На говорење се односе и значења „(из)говорити нешто неумесно, псовати/опсовати” и „говорити бесмислице” којима се денотира комуникативна ситуација која се одвија уз, за дате околности или ситуацију, употребу погрдних, непристојних, неодговарајућих или вулгарних речи и израза (нпр. *ломио* је ужасне псовке; *одвали се* по која масна узречица; шта ми ту цабе *дробимо*; то су ... празне студије ... у којима се *млатило* свачега; *окреса* суцу двије три масне).

– **физичко деловање на објекат:** у реализацији овог значења из основног семантичког садржаја учествују семе 'сила' која је обично јака, 'звук' и 'средство' (део тела или предмет). Најфреквентније је значења које се односи на физичко кажњавање човека (нпр. *затегну* из све снаге по Тахирбеговом лицу; *истеже* песницом те изби Стевици зубе; жарачем *набија* просјакова леђа; стане жену *мазати* уздуж и попречно; *дере* га ко вола у купусу; *одвалио* заушку дечаку-вођи).

– **физиолошка радња узимања хране и пића:** уз МТ глаголе са овим секундарним значењем често се јављају и интензификатори којима се указује на висок степен извршености радње – 'много', 'нагло', 'неумерено'. Објекат је најчешће алкохолно пиће или храна које субјекат радо конзумира, али може бити и неукусна, једнолична храна (нпр. сташе *дријет'* вино и ракију; шта *гулиш* толику водурину; у граду се ... *млатио* алкохол; *одвали* пола бардака; *збриса* крофне као мухе; *љушти* пасуљ и проју; како *маже*, као да није јео читаве недјеље). МТ глаголи су у оваквим значењима експресивно употребљени и карактеристика су разговорног језика.⁷⁹

⁷⁹ Иначе, сви експресиви са значењем задовољења потреба за јелом и пићем своју експресивну функцију заснивају на параметру количине/интензитета (в. Ристић 2004: 129). Анализирајући глаголске експресиве С. Ристић је закључила да највећу продуктивност у погледу експресивности показују глаголи са значењем кретања, ударања, говорења, задовољења физиолошких потреба и понашања према другима (2004: 126).

Код МТ глагола продуктивна су и секундарна значења којима се денотирају апстрактне активности. Запазили смо да ова значења чешће денотирају негативне, непожељне процесе и стања, а настајала су према продуктивном метафоричком обрасцу конкретно → апстрактно. Навешћемо нека најпродуктивнија значења:

– **негативне последице по нечији материјални положај:** на ову активност односе се значења „немилосрдно, бездушно искористити/искоришћавати (у материјалном погледу)”⁸⁰, „(о)пљачкати некога”, „окористити се о некога”, „закинути/закидати некоме нешто”, где објекат неоправдано бива лишен нечега што поседује, а што за њега често представља заштиту, сигурност⁸¹ (нпр. *деру* ... зеленаши немилице; *огулила* [га је] нека Јеврејка; адвокат ме *ољушти* за педесет банки; Римљани *отрзаше* ... трећину плодних земаља; слушкиња ... мора по нешто да *откине* за се).

– **различите врсте умањења и слабљења:** означава се слабљење, умањење интензитета, снаге нечега, лишавање нечега и сл., а семе које су то омогућиле су ’умањити’, ’(о)слабити’ (нпр. нека ми мало *издуши* плач; народ [је] патњама *исцрпен*; *крунило се* моје добро мишљење; животна борба *криши* и ... јаке карактере; *ломи* [га] и мучи похлепа; снажна воља његова поче *се кришити*).

– **непожељно понашање:** МТ глаголи секундарно означавају и преувеличавање става о сопственој вредности или вредности нечега, као и (не)поступање у складу са моралним нормама, са неписаним правилима о доличном и недоличном. Уз ова значења често се јавља и интензификатор ’у великој мери’ (нпр. ту се је китило, прећеривало и *надимало*; радикали су то питање одмах демагошки *надували*; Вукашине ... гроб ми *опогани*; кућу ми *оцрни* зет; готов [је] да убије свакога ко му буде *натрунио*; *надимао се* од гњева).

МТ глаголи које смо до сада навели секундарно означавају радње које се односе на негативне или неутралне апстрактне процесе, активности, стања.

⁸⁰ Продуктивности ове семантичке реализације доприносе и изрази *(о)гулити*, *(о)дерати кожу некоме*, *(о)гулити*, *(о)дерати некога до (голе) коже* са истоветним значењем. Кожа (одећа) схвата се као спољашњи омотач који покрива тело човека и штити га од неповољних, штетних утицаја, а фигуративно, она је симбол сигурности, стабилности.

⁸¹ Значења којима се денотира повољан исход по нечији материјални положај веома су ретка у анализираној грађи, нпр. такво је значење „показати се дарежљивим” које налазимо у жаргонски употребљеном значењу глагола *отворити се* (кад је била свадба, кумови су *се* баш *отворили*).

Секундарна значења којима се именују пожељне, позитивне радње, процеси, стања и сл. малобројна су у овој групи глагола. То су углавном глаголи који и у основном значењу денотирају радњу којом се нешто поправља, обнавља итд. (такви су глаголи *обелити (се)*, *изравнати (се)*, *исправити (се)*), а такви глаголи често имају у основи придев или именицу са позитивним значењем (бела боја која је у колективној представи симбол позитивног, пожељног, придеви *прав* и *раван* који конотирају појам који је правилан, без несавршености) (нпр. чинио је све за то да себе *обели*; сукоб је био *изравнан*; треба *одријешити* све истинске народне снаге; поглед Џемилин *откриви* срце Сулејманово).

О семантички најбогатијим глаголима модификације/ трансформације

Из групе од 128 глаголских лексема издвојили смо оне са највише значења, а све припадају групи семантички изузетно богатих лексема. Представимо их у следећој табели (в. Табелу 27).

Табела 27: Листа семантички најбогатијих МТ глагола

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>отворити (се)</i>	65	5	релативна модификација
2.	<i>одбити (се)</i>	56	10	одвајање дела од целине
3.	<i>отварати (се)</i>	54	12	релативна модификација
4.	<i>отргнути (се)</i>	44	18	одвајање дела од целине
5.	<i>ломити (се)</i>	43	19	разбијање целине
6.	<i>осути (се)</i>	43	19	снабдевање површине
7.	<i>мотати (се)</i>	42	20	релативна модификација
8.	<i>мутити (се)</i>	42	20	општа модификација
9.	<i>одбијати (се)</i>	41	21	одвајање дела од целине
10.	<i>одвалити (се)</i>	38	23	одвајање дела од целине

Примећујемо да је међу десет семантички најразуђенијих лексема ове групе семантички најбогатије и најбројније оне којима се означава релативна промена на објекту, као и динамична радња која се врши уз употребу изражене силе и уз активно учествовање извршиоца радње – кидање, ломљење. Лексемама са значењем релативне промене на објекту означава се омогућавање односно онемогућавање приступа нечему (*отворити/отварати; затворити/затварати*

прозор), омогућавање односно онемогућавање контакта међу двама појмовима (*одврнути* сијалицу), уклањање нечега са ентитета (*одвити* пелене), као и релативна модификација неке од димензија појма (нпр. *затегнути/затезати* канап). Једино глагол *палити* не денотира у основном значењу динамичну радњу, али је зато резултат динамичан. За реализацију наведених радњи потребно је свесно учешће агенса, а циљ радње је нека планирана промена. За разлику од ових лексема, код оних којима се означава разбијање целине, промена на објекту је трајна и често негативна. Све наведене лексеме у свом семантичком садржају имају сему 'покрета', што се већ може уочити као правило након неколико представљених група изузетно полисемичних лексема.

Обележје готово свих семантички најбогатијих МТ глагола је и творбена мотивисаност.⁸² Најчешће су грађени префиксом *од-* и имају примарно аблативно значење (нпр. *одбити/одбијати*) или поништавање претходне радње (нпр. *отворити/отварати*). Творбена мотивисаност префиксираних изузетно полисемичних глаголских деривата може упућивати на хетеросемију основних, мотивних глагола. На пример, помињани глагол ударања, *бити* у основи означава ударање уопште, без ознаке о начину и сврси ударања, статусу објекта итд., док је у дериватима спецификовао своју семантику – *одбити/одбијати* означавају удаљавање, одвајање дела од целине ударањем (нпр. обазро се, тражећи камен ... којим би јој [боци] **одбио** грлић; гране падаше ... као да их мотком **одбијашу**). Поред глагола *одвалити*, у оквиру творбеног гнезда *-валити*⁸³ има још низ глагола са прецизнијим значењем (*извалити/ изваљивати, завалити/завалјивати, свалити/сваљивати, превалити/преваљивати* итд.).

Статус семантички најбогатијих МТ глагола у савременом језику проверићемо прегледом учесталости њихове употребе у фреквенцијским речницима и у Корпусу (в. Табелу 28).

⁸² У највећем броју случајева ако основни полисемични глагол има значење модификације/трансформације, има га и префиксирани (нпр. *љушитити – ољушитити, сећи – одсећи, ломити – поломити* и сл.).

⁸³ У семантичком садржају свих ових глагола уочава се заједничка семантема 'одсечан, силовит покрет у одређеном правцу', што показује да везана основа независно од префикса чува у одређеној мери семантички садржај и семантички потенцијал (Јовановић В. 2016а: 107).

Табела 28: Фреквенција семантички најбогатијих МТ глагола у савременим писаним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>отворити (се)</i>	127	713	30.719
<i>одбити (се)</i>	29	156	13.357
<i>отварати (се)</i>	55	267	9.586
<i>отргнути (се)</i>	10	24	737
<i>ломити (се)</i>	20	281	1.501
<i>осути (се)</i>	1	52	311
<i>мотати (се)</i>	7	16	309
<i>мутити (се)</i>	2	87	226
<i>одбијати (се)</i>	20	61	5.574

Табела показује да су семантички најбогатије лексеме потврђене и највише пута у испитиваним изворима, али број значења у РСАНУ углавном не прати њихову фреквентност у савременим писаним изворима. Глагол *отворити (се)* у ФРССЈ заузима 84. место на листи глагола, а у ФРЂК 27. место. Његов ранг у фреквенцијским речницима нижи је од места које заузима на листи глагола у РСАНУ. То је и очекивано с обзиром на чињеницу да се у овим изворима полисемични глаголи не употребљавају у свим могућим значењима. Ипак, међу глаголима своје групе у фреквенцијским речницима они се налазе на највишим позицијама.

У АРСЈ нема ниједног од бројних МТ глагола као стимулуса, али се као реакција на друге стимулусе јављају неки од глагола са највише значења. Један од таквих је глагол *отворити* који се најчешће повезује са примарним, конкретним значењем ослобађања пролаза и чињења нечега доступним (*отворити* прозор, врата), као и значењем омогућавања комуникације (*отворити* уста, гласно, говорити, рећи). *Ломити* се повезује са конкретним значењем раздвајања нечега на делове, *мутити* са непожељном менталном радњом, лагањем. Мало је примера ове групе, они се везују за мали број значења, те се не могу искористити за доношење неких закључака.

О глаголу *отворити (се)*

Семантички најбогатији МТ глагол, *отворити (се)*, налази се на 6. месту на листи изузетно полисемичних лексема у РСАНУ. О његовој семантици, према

нашем увиду, у литератури није било говора. Овај глагол је свршеног вида и има више значења од свога несвршеног парњака, такође семантички веома богатог глагола *отварати* (*се*), што је најчешће правило када је у питању број значења чланова видског пара. Основно значење глагола *отворити* је „размакнувши крило, крила (врата, прозора и сл.) ослободити отвор, омогућити пролаз, кретање и сл.; на тај начин учинити доступним унутрашњост (какве просторије, каквог ограниченог простора); откључати”. Архисема је ’мењати неку ситуацију’, а семе ’уклањајући запреку’, ’чинећи видљивим, доступним’. И у конкретним секундарним значењима денотира се радња којом се нешто чини доступним, видљивим. Стварање нечег новог и трагање за оним што је недоступно су неке од основних идеја које се остварују радњом означеном овим глаголом.

Овај глагол, захваљујући префиксу, означава анулирање радње или супротност у односу на неку другу радњу (нпр. ону означену префиксом *за-* у глаголу *затворити*) (уп. Клајн 2002: 264). Док П. Скок сматра да глагол *отворити* представља деноминал од именице *отвор*, које је опет изведено од основе „*vor-* (*sa ot = od*)” (Скок 3, 627), према И. Клајну, овај глагол је добијен префиксацијом глагола *творити*, а именица *отвор* припада групи именица *nomina loci*. Будући да творбу изузетно полисемичних лексема посматрамо синхронички и ми глагол *отворити* посматрамо као префиксирани глагол глагола *творити*. Са истом основом у српском језику постоји серија префиксираних глагола, а готово сви они имају већи број значења. То нас наводи на закључак да и глагол *творити* такође има веома широку семантику која се префиксацијом спецификује и прецизира. Међутим, глагол *отворити* и сам има веома разнородна значења. С једне стране је прецизирао значење основног глагола, а са друге је проширио у оквиру своје семантике новим нијансама. Тако, осим значења која се односе на стварање, покретање нечег конкретног (*отворити* скуп, фабрику, паљбу итд.) њиме се означавају и отпочињање различитих психофизичких активности (*отворити* разговор, јунаштво, вољу за нечим итд.). Значења су најчешће позитивно обележена, означавају почетак пожељних, прихватљивих активности.

Велики број значења глагола *отворити*, претпостављамо, има везе и са семантиком супротстављеног глагола *затворити*, тј. међу њима постоји

интеракција, где су нека значења настала прво код једног, а затим код другог: *отворити/затворити* прозор, вентил, кишобран, стоку, фабрику, државну границу, седницу итд. Међутим, глагол *затворити* има много мање значења (21). Упоредивањем значења глагола *затворити* и *отворити* дошли смо до закључка да је глагол *затворити* општије обрађен, док су код глагола *отворити* дате детаљније, прецизније семантичке нијансе, некад можда и сувише детаљне. На пример, код глагола *затворити* нема значења која се семантички супротстављају подзначењима глагола *отворити* која су реализована нпр. са именицама *уста, очи, блуза, књига, лобања* итд. – она су код глагола *затворити* обједињена дефиницијом „утврдити (закључати, спојити и сл.) оно чиме се нешто ограђује, изолује, заклања” и „стегнути, склопити”. Претпостављамо да су због недостатка грађе општије обрађена или остала незабележена нека значења глагола *затворити* која су у савременом језику регуларна и уобичајена, а која потврђује глагол супротног значења, *отворити*.⁸⁴ Други разлог за далеко мањи број значења код глагола *затворити* можда има везе са резултатом који се њиме постиже, а то је завршетак, онемогућавање даље активности или процеса. Да глаголи овог типа нису усамљени, говоре и други глаголи којима се означава крај неког циклуса, а који су далеко семантички сиромашнији од оних који означавају (поновно) отпочињање, продужавање нечега (нпр. такви су глаголи који означавају крај егзистенције, одустајање од кретања итд.).

Примери из Корпуса показују да се глагол *отворити (се)* чешће употребљава да значи конкретно значење него апстрактно: нпр. од 500 прегледаних примера мање од 10% има апстрактну семантику (*отворити* душу, срце, старе ране, видике итд.). Углавном се употребљава да значи доступност нечега.

Да закључимо да и за ову, најбројнију ЛСГ полисемичних глагола важи да обухвата лексеме којима се означавају широко распрострањене, динамичне радње. И код глагола ове групе у реализацији значења важне су семе 'покрета' и 'промене', као и код већине других група полисемичних глагола са конкретним значењем.

⁸⁴ У будућим истраживањима се може анализирати семантички однос парова глагола од исте творбене основе, а са супротним примарним значењем, односно степен њиховог поклапања и размимоилажења (нпр. однос глагола префиксираних префиксима *за-* и *од-*).

2.4.7. Глаголи поседовања и размене

У ову групу смо уврстили глаголе који у основној семантичкој реализацији означавају поседовање и друге сличне односе – снабдевање, размену (узимање, давање). На ширину појма посесивности указала је И. Грицкат говорећи о глаголу *имати* речима „појам поседовања распростра се, свакако већ врло давно, уопште на представу о односу између субјекта и било каквог другог предмета ако код субјекта постоји заинтересованост, став према предмету” (Грицкат 1961а: 69). Ова констатација говори о сложеним односима у оквиру категорије поседовања на коју су указали бројни истраживачи (нпр. Џ. Тејлор, Р. Ланакер, Б. Хајне, П. Пипер, Е. Падучева итд.). Посесивно значење се често преплиће са опажајно-перцептивним (уп. нпр. Падучева 2004: 210)⁸⁵ и егзистенцијалним (в. Грицкат 1961а: 70; Ивић 2008: 188). У литератури се глаголи које овде обрађујемо означавају као глаголи давања (Стевановић 1989: 359; ТСРГ: 567–591), глаголи поседовања (Виберг 2010), глаголи промене власништва (Левин 1993: 138–144) итд.

Ситуација поседовања претпоставља постојање одређеног појма (предмета у широком смислу) у власништву агенса, а за разумевање семантике посесивног значења потребно је да постоје посесивни однос, посесор и објекат припадања (в. СССЈ: 681). А. Виберг (2010) наводи да власништво подразумева одређена друштвено уређена права на коришћење објекта који се сматра нечијом имовином. Та права се на другога могу пренети трајно (нпр. као поклон) или привремено (нпр. као позајмица). Џ. Тејлор (1995: 202–203) изнео је карактеристичне црте прототипичне посесије: посесор је људско биће; поседовани појам је конкретна ствар (најчешће нежива); сваки поседовани појам има једног власника; посесор може користити појам који је добио, док остали за то морају имати дозволу власника посесора; посесор може постати власник поседованог појма на основу куповине, наследства, поклона итд.; посесор је дужан да се стара

⁸⁵ Е. Падучева глаголе *наћи* (найти) и *изгубити* (потерять) обрађује у оквиру глагола опажања, а везу визуелног и посесивног описује формулом „у почетку Y није имао X-а у зони опажања, али је касније почео да га има” (2004: 210).

о појму који му је дат у власништво; подразумева се просторна блискост посесора и поседованог појма; поседовање подразумева однос предвиђен за дужи период.

У синтагмама са глаголима поседовања и размене до промене улоге објекта према агенсу долази вољном акцијом (*дати/давати*) или безвољним процесом (*добити/добитијати*) (в. Гортан Премк 1971: 67). Дакле, однос међу субјектом и објектом може бити статичан (нпр. код глаголâ *имати, поседовати, располагати*) или динамичан (нпр. код глаголâ *дати/давати, узети/узимати, разменити/размењивати*).

У групу глагола поседовања и размене (даље: ГПР) уврстили смо 26 лексема из грађе, којима у систему полисемичних глагола припада 5,3%, а у целокупној грађи око 3,1%. Навешћемо их: *враћати (се), губити (се), давати (се), дати (се), додати (се), добивати = добијати, добити (се), држати (се), залагати (се), заложити (се), заузети (се), изгубити (се), издавати (се), издати (се), имати (се), искупити (се), надавати² (се), надати (се), одузети (се), опремити (се), освајати, освојити (се), отети (се), отимати (се), откупити (се), откупљивати (се)*.

У овој групи већина лексема формира видске парове различитим творбеним елементима (префиксацијом, суфиксацијом), што говори да се за специфичније облике посесивности надограђују, преобликују лексема из већ постојећег фонда ове категорије. На пример, глаголи *дати/давати* су општији и представљају творбено најпродуктивније полисемичне глаголе у оквиру ове групе који су искоришћени и за описивање специфичнијих односа посесивности. Претпостављамо да ће показати и високу фреквенцију у савременим изворима.

У основном значењу повратне форме ГПР или задржавају исту семантику, а улоге посесора и поседованог појма могу бити измењене (такав је случај са половином ГПР) или пак могу означавати неку другу појаву. Када означавају исти тип појаве углавном се ради о међусобном посесивном односу два равноправна агенса (нпр. варка успијева, и љубавници *се добију*), о медијалном стању агенса (узми ти улазнице, мени *се* увек *губе* негде по џеповима) итд.

Даћемо у следећој табели (в. Табелу 29) податке о ЛСГ рефлексивне форме полисемичних ГПР када они описују друкчију појаву од основне.

Табела 29: Списак ГПР који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи кретања	<i>враћати се, отети се</i>
МТ глаголи	<i>одузети се</i>
глаголи физичког деловања	<i>отимати се</i>
глаголи поступања и понашања	<i>држати се, заузети се, издати се</i>
глаголи говорења	<i>залагати се, заложити се, издавати се</i>
глаголи социјалних односа	<i>освојити се</i>
глаголи психичких активности	<i>давати се</i>
егзистенцијални глаголи	<i>надавати² се, надати се</i>
неразврстани глаголи	<i>изгубити се</i>

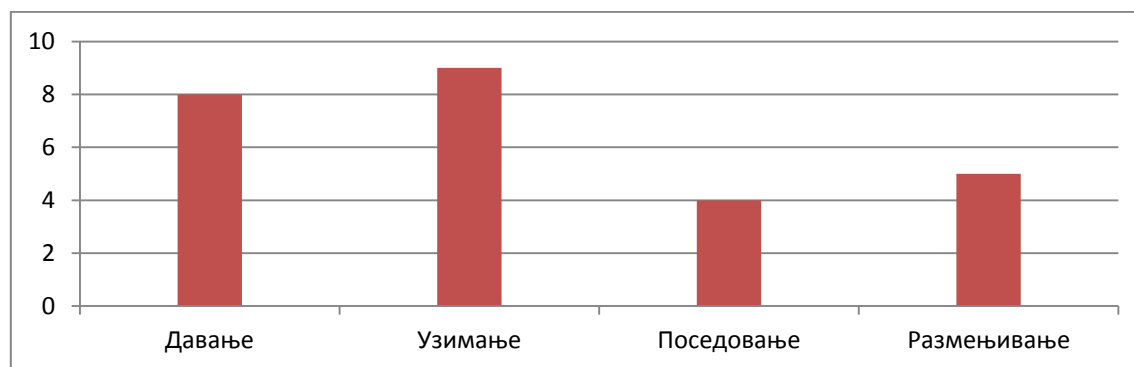
Рефлексивна форма ГПР већином означава радњу или стање са агенсом који је живо биће (најчешће човек), као што је случај и код неповратне форме. Прегледом примера уз значења повратне форме запажамо да се често радња коју смо означили као основну преплиће са неком другом радњом. На пример, код глагола које смо сврстали у глаголе говорења, осим радње вербалног саопштавања претпоставља се и ментално додатно ангажовање вршиоца радње који зависи од његових психофизичких, друштвених и др. карактеристика (нпр. само сложено, браћо, – устаде Вукадин, кад оде професор, – да **се не издајемо!**; доста [је] ризиковао **залажући се** за човека из логора; ћато, и ја те молим, – **заузми се** за нашега Жику), слично је и код глагола **одузети се** где су повезана значења психофизичког стања и модификације/трансформације (већини [болесника] **се одузму** ноге или руке или цело тело).

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола поседовања и размене

Глаголи наведени у списку показују да има велики број семантичких нијанси у описивању посесивних односа. Како наводи П. Пипер (2001: 116), посесивне конструкција се могу разликовати према томе о којем динамичком аспекту локализације реферишу: локативном (нпр. *имати, поседовати* и сл.), аблативном (нпр. *дати, продати, изгубити*), адлативном (нпр. *добити, купити, стећи*) или перлативном (нпр. *предати*).

Према архисеми примарног значења, ГПР можемо поделити на четири подгрупе: глаголи са архисемом 'пружити/пружати' – *враћати*, *дати (се)/давати (се)*, *залагати/заложити* и сл., са архисемом 'узети/узимати' – *добити (се)*, *отети/отимати*, *освојити/освајати* и сл., са архисемом 'поседовати' – *изгубити*, *имати (се)* и сл., са архисемом 'разменити/размењивати' – *искупити (се)*, *откупити (се)/откупљивати (се)* и сл. Подела је извршена на основу статуса објекта радње: да ли агенс даје или прима објекат или је објекат у његовом (тренутном) поседу. Објекат су углавном конкретни појмови: предмети, територија и сл. (нпр. *дајте* крчаг да се напијем; *отима* туђу имовину; ишћи војске ... да *освајам* Егру и Будима), ретко апстрактни (нпр. речи твоје *враћају* ми снагу). Код глагола којима се означава размена, објекат у основном значењу је живо биће (човек или животиња), а важна је сема 'средства' (што је најчешће новац) захваљујући коме се реализује глаголска радња – ослобађање из заробљеништва у замену за материјална богатства (нпр. другом би половином [блага] | све робиње *искупио*; соко ситну књигу ... шаље милој мајци: | „*Откупи* ме, мила мајко!“; *откупљује* српско робље по Балканском Полуострву).

У следећем дијаграму даћемо однос броја ГПР према архисеми (в. Графикон 12).

Графикон 12: Однос броја глаголâ на основу ситуације поседовања

Из графикона се види да је највише глагола којима се означава ситуација узимања, као и да је неупоредиво више лексема којима се означава динамичан однос између агенса и објекта (размена добара, давање и узимање), него статична ситуација поседовања. И овим податком потврђујемо закључак изнет у ранијим поглављима да је у свету који нас окружује за говорника много уочљивије и

упадљивије оно што се активно збива, креће, мења. Стога можемо рећи да су и овде семе 'покрета' и 'промене' међу најважнијим семама које учествују у реализацији значења.

Представе узимања и поседовања се додирују (Грицкат 1961a: 68), што говори о повезаности свих посесивних односа. И у секундарним семантичким реализацијама ГПР учествују семе из основног семантичког садржаја, па најчешће и у нижим деловима полисемантичке структуре налазимо значења која имају везе са посесивношћу. Не шире се на друге области стварности, већ означавају различите врсте поседовања, конкретних и апстрактних. Узмимо за пример глагол *добити* који и у секундарним значењима именује различите врсте посесивности: нпр. *добити* власт, вољу, похвалу, одговор, мегдан, потрес живаца, близанце, негативан резултат и сл.

О семантички најбогатијим глаголима поседовања и размене

Навешћемо десет семантички најбогатијих лексема лексеме ове групе (в. Табелу 30):

Табела 30: Листа семантички најбогатијих ГПР

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>дати (се)</i>	59	9	давање
2.	<i>имати (се)</i>	59	9	поседовање
3.	<i>изгубити (се)</i>	41	21	поседовање
4.	<i>губити (се)</i>	38	23	поседовање
5.	<i>давати (се)</i>	37	24	давање
6.	<i>откупити (се)</i>	37	24	размена
7.	<i>отимати (се)</i>	35	26	узимање
8.	<i>добити (се)</i>	34	27	узимање
9.	<i>освојити (се)</i>	34	27	узимање
10.	<i>отети (се)</i>	32	29	узимање

Међу десет семантички најбогатијих ГПР налазе се глаголи свих подгрупа у мање-више сразмерном односу па можемо рећи да су за говорнике важни сви видови поседовања. Заступљени су и глаголи којима се у примарном значењу денотира свесна и вољна активност (*дати (се)*/*давати (се)*, *отимати (се)*,

откупити (се)), као и невољна (*добити (се)*), и они којима се именује радња са повољним исходом по агенс (*освојити (се)*), као и са неповољним (*губити (се)*). Такође, сви наведени глаголи припадају зони изразите полисемије, што је веома важан податак, с обзиром на то да наведени глаголи чине готово половину ове групе.

Заступљени су и прости и изведени глаголи од којих неки припадају истом творбеном гнезду. Сви типични посесивни глаголи обрађени у РСАНУ (*дати/давати, имати, добити*) заступљени су у табели а њихову важност потврђује и број значења. Чињеница да неки базични глаголи ове групе имају и семантички веома богате деривате опет упућује на закључак да су основни глаголи изузетно широке семантике која није у могућности да опслужи све потребе за прецизнијим изражавањем, те се јављају полисемични деривати.

Њихову употребу у савременим писаним изворима даћемо у следећој табели (в. Табелу 31).

Табела 31: Фреквенција семантички најбогатијих ГПР у савременим писаним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>дати (се)</i>	547	1.953	64.086
<i>имати (се)</i>	1.957	3.905	449.058
<i>изгубити (се)</i>	111	493	27.841
<i>губити (се)</i>	40	271	9.263
<i>давати (се)</i>	148	719	24.396
<i>откупити (се)</i>	2	44	2.243
<i>отимати (се)</i>	19	70	1.519
<i>добити (се)</i>	151	646	90.176

Видимо да је већина полисемичних глагола веома фреквентна у прегледаним изворима и да стање у савременом језику прати њихову високу позицију на листи полисемичних глагола. Глагол *имати (се)* у ФРССЈ налази се на 6. месту, док је у ФРЂК на 4. месту. Глагол *дати (се)* у ФРССЈ заузима 14, а у ФРЂК 7. место, а велики број потврда има и његов видски парњак, *давати (се)*. Трећи по броју употреба у фреквенцијским речницима, глагол *добити (се)*, други је по фреквентности ГПР у Корпусу и налази се међу најфреквентнијим полисемичним глаголима, будући да је један од базичних глагола поседовања.

Дакле, базични глаголи поседовања јесу и најфреквентнији у прегледаним изворима, док се неки полисемични префиксирани глаголи који се могу сврстати у ГПР у ширем смислу слабије коришћени у савременим писаним изворима, што је последица њихове специфичније, уже семантике. Ово је једна од ретких група полисемичних глагола код које полисемичност у речнику прати и висока фреквенција у савременим писаним изворима.

Поређења ради, навешћемо фреквенцијску листу базичних глагола поседовања коју за енглески и шведски језик даје А. Виберг (2010). Он наводи да су базични глаголи поседовања (*имати, добити, узети, дати*) најфреквентнији у анализираним корпусима, али и да су заступљени у сличном односу (в. Табелу 32).

Табела 32: Најфреквентнији енглески и шведски ГПР

Table 1. The ten most frequent verbs of possession in English and Swedish

Rank	English (based on BNC)		Swedish (based on SUC)		
	Verb	Frequency per 100 000 words	Verb	Gloss	Frequency per 100 000 words
1	<i>have</i>	1376	<i>ha</i>	'have'	1383
2	<i>get</i>	221	<i>få</i>	'get'	459
3	<i>take</i>	179	<i>ta</i>	'take'	229
4	<i>give</i>	131	<i>ge</i>	'give'	163
5	<i>need</i>	62	<i>betala</i>	'pay'	29
6	<i>keep</i>	50	<i>köpa</i>	'buy'	25
7	<i>provide</i>	47	<i>sälja</i>	'sell'	24
8	<i>pay</i>	36	<i>sakna</i>	'lack'	20
9	<i>buy</i>	25	<i>äga</i>	'own'	17
10	<i>send</i>	24	<i>räcka</i>	'reach', 'hand'	16
Total number of words in corpus	100 million		1 million		

(преузето из Виберг 2010)

А. Виберг (2010) наводи да су за истраживање поседовања у германским језицима доминантна четири глагола *дати, узети, добити, имати* (*give, take, get, have*), док је, према А. Исаченко, у српско-хрватском, чешком, пољском и литванском језику то глагол *имати* (в. Исаченко 1974, према Виберг 2010). Такође, Виберг истиче да глагол *дати* (и евентуално *узети*) имају тенденцију да буду базични глаголи поседовања у већини језика, док други, као што су *добити* и *имати*, представљају мање или више језичке специфичности. У српском језику, за глаголе забележене у РСАНУ, редослед по фреквентности у корпусима је *имати, дати/давати, добити*, али запажамо сличан однос у броју потврда у односу на

результате које је дао Виберг, што може указати на универзалност категорије поседовања у већини језика. Основни посесивни односи исти су у свакој заједници, без обзира на језик, културу, традицију и сл.

Семантички најбогатије лексеме у групи ГПР су *имати (се)* и *дати (се)* и оне заузимају високу позицију на листи полисемичних глагола.

О глаголу *имати (се)*

Глагол *имати* је прасловенског порекла и он, према речима И. Грицкат (1961а: 67), представља сливене прасловенске глаголе **jeŕti* (узети, ухватити) и *iměti* (поседовати). Иако је глагол *имати* наследио нешто од обличких обележја својих претходника, у семантици је понео углавном основно значење старог *iměti* – *habere* (Грицкат 1961а: 68). Од овог укрштања свршеног и несвршеног глагола остало је и обележје његове двовидности у неким значењима, на коју је И. Грицкат такође указала (1957–1958: 74). Она наводи да је овај глагол у новијем језику „изразито имперфективан” у свим значењима осим у значењу „родити се”, као и да је двовидске употребе овог глагола било далеко више у најстаријим забележеним словенским текстовима, док се у новијем језику може пронаћи само траг те појаве (Грицкат 1961а: 68–69). М. Спасојевић је, испитујући двовидске глаголе у савременом српском језику, нашла да „глагол *имати* не мора увек имати несвршени вид. Ипак, значења код којих се испољава двовидност или нова видска вредност имају маркирану стилску вредност. То су табуизирана, опсцена значења, застарела, покрајинска или разговорна” (2015: 141).

Глагол *имати* је примарно посесиван, са значењем „бити власник нечега, поседовати у правном смислу, бити власник уопште (без указивања на предмет својине), бити имућан” и њиме се указује на статичну ситуацију поседовања. Према А. Корину, посесивни однос који изражава глагол *имати* је „једна од веома многих нијанси једног кудикамо ширег примитивног односа ’тицања’, ’интереса’ или ’релевантности’ између два предмета или две појаве изражене именским речима” (Корин 1997: 45). У примарном значењу агенс који је људско биће у свом поседу има нешто материјално, конкретно (нпр. није *имао* ... ни једне стопе своје земље; нисам *имао* пребите паре; ја радим, па зато и *имам*). Ове особине примарног значења глагола *имати* уклапају се у карактеристике лексема које,

према Џ. Тејлору, исказују прототипичну посесију – посесор је човек, предмет поседовања је конкретан и у поседу је само једног посесора, однос поседовања важи дуже времена итд. (1995: 202–203; исп. и Хајне 1997а: 33–41).

Увидом у полисемантичку структуру глагола *имати* (*се*) запажа се да он у секундарним семантичким реализацијама, у разноврсним семантичко-синтаксичким окружењима, именује и реалну и апстрактну посесивност (поседовање дела тела, неке психичке или квалитативне особине итд.), али има и значења која се односе на друге семантичке категорије (постојање, садржавање, осећања, хтења, жеље и сл.) (нпр. *имао* је жуте, мутне очи; секретар ... мора *имати* Правни факултет; сад је *имао* све чешће наступе неке жалости; кијавицу *имам*; ништа више нећу да *имам* с њима; *има* томе *каквих* дванаест година; Симоне! *имам* ти нешто казати).

Можда један од разлога за велики број значења овог глагола лежи и у чињеници на коју указује И. Грицкат (1961а: 69) – није се могло поуздано утврдити да ли је првобитна посесија подразумевала држање нечега при себи и власт над нечим што је увек потчињено и неодвојиво (својство, део тела) или се појам посесије ширио и на оно што је одвојено од човека, али је у његовој власти (*имати* прстен, пса); затим на телесне и духовне особине које се тренутно схватају као део човека (*имам* апетит; *имам* муку). За све што се налази у опсегу сазнања, опажања, потреба, осећања агенса може се рећи да је у његовом поседу. Друга важна компонента која је утицала на богаћење значења овог глагола тиче се и његове способности да буде пунозначна лексичка јединица, као и граматичка јединица – семикопулативни глагол, који се често јавља (претежно у локационим и егзистенцијалним реченицама), у споју са именицама, носиоцима лексичког значења (именице у таквим конструкцијама углавном денотирају вољу, жељу, одлучност и сл. агенса да се реализује глаголска радња).⁸⁶

Као што се види из примера, глагол *имати* контактира са лексемама које припадају различитим семантичким и граматичким категоријама. На врсте односа које означава овај глагол указала је И. Грицкат (1961а), посебно истичући ширину појма поседовања који се њиме може исказивати. Она је указала и на померање

⁸⁶ О употреби глагола *имати* као граматичке јединице в. нпр. Ивић (1981), Арсенијевић (1993), Кордић (2002), Ковачевић (2007), Дражић (2014).

посесивног значења овог глагола, као и на значај субјективног поимања неке објективне ситуације: „Имаш дуго да чекаш: то не значи да саговорник нешто има или нема, он и не може 'имати' одсечак времена, већ значи да му тај дуги одсечак времена (до неког рока) предстоји, нимало 'његов', али испуњен његовим чекањем” (Грицкат 1961а: 70). Управо захваљујући широкозначности глагола *имати* добили смо веома велики број лексема и конструкција са којима се овај глагол може употребити у новом значењу. Као што *ићи* може означавати све врсте и облике кретања, тако и *имати* може именовати све врсте и облике поседовања.

Свакако је најзначајнија семантичка студија о овом глаголу поменути рад И. Грицкат. О једном од секундарних значења овог глагола, егзистенцијалном, и то када се тиче постојања човека, писала је И. Лазић Коњик (2010) која напомиње да се оно јавило захваљујући различитим семантичким трансформацијама, по правилу метафоричним (2010: 70). Глагол *имати* у егзистенцијалном значењу јавља се као предикат имперсоналних егзистенцијалних реченица у садашњем времену (за прошло и будуће време користи се глагол *бити*), да би се изразила тврдња о постојању или непостојању неког предмета или појаве (нпр. *Има много врста птица; Још увек за ту болест нема лека*) (Лазић Коњик 2010: 20). Као примере истовременог значења посесије и егзистенције глагола *имати* М. Ивић наводи реченице: *имам пса*, тј. 'власник сам пса' и *имам аутобус у три*, тј. 'постоји аутобус који полази у три, а којим се ја служим' (в. Ивић 2008: 188).

Ово је један од осам глагола који су нашли своје место у АРСЈ. Реакције на стимулус *имати* показују да је прототипично значење овог глагола посесивно: „(не) поседовати нешто”, као и да се овај глагол најчешће повезује са (не)поседовањем материјалних средстава (*новац, паре, богатство, бити богат, буржуј, трошити, ауто, добит, имовина* итд.). Као реакције јављају се и одговори *моћ, сигурност, добар живот*, дакле оно што је директна последица материјалног богатства. Такође, запажа се да се у свести младих говорника као важне ствари које треба поседовати појављују и нематеријална богатства – *срећа, знање, здравље, памет, пријатељство*.

Затим, занимљиво је запазити да су међу одговорима били и други семантички богати глаголи којима се означава поседовање – поред најфреквентнијег одричног облика анализираниог глагола, *немати*, ту су и *дати*,

давати, добити, изгубити, затим *присвојити, располагати*. Примећујемо да и хијерархија у навођењу наведених глагола прати њихову хијерархију по броју значења у РСАНУ. То говори да су за говорнике српског језика најзначајније категорије (не)поседовања нечега у свом власништву (нарочито материјалних средстава), а затим важна је и ситуација (вољног) одустајања од поседа.

Глагол *имати (се)* је семантички веома разуђен захваљујући способности да означава широк опсег посесивности, која се преплиће и са другим семантичким категоријама, као и захваљујући томе што може бити и лексичка и граматичка јединица. Његов семантички и синтаксички потенцијал препознали су бројни истраживачи па је овај глагол међу најпроучаванијим глаголима у српском језику.

О глаголу *дати (се)*

Овај глагол као и његов видски парњак *давати* представља један од доминантних глагола поседовања у већини језика (уп. Виберг 2010), те као такав спада у најуже језгро општег лексичког фонда. Њиме се у примарном значењу именује вољна, динамична радња предавања посесуму у посед неког конкретног објекта, а значење глагола *дати* је „непосредно уручити, предати; пружити, примаћи тако да се може прихватити, дотаћи и сл.“

Глагол потиче из прасловенског доба и за њега је карактеристично да у парадигми има три облика презента. Како наводи М. Стакић (2011: 31), глагол *дати* спада у глаголе који имају разноврсне морфолошке облике – осим уобичајене парадигме која је аналогна парадигми глагола *знати* (*дам, даш, да* итд.) има и старију парадигму која се најпре развила за облик 3. л. множине (од старе основе *dad-*) – *даду*, према коме су се формирали и облици за остала лица презента (*дадем, дадеш, даде* итд.). Уз све то глагол *дати* има још један презент, *даднем, даднеш* итд. Поред свега наведеног, за глагол *дати*, који се у већини речника идентификује као глагол свршеног вида, важи и констатација да у неким значењима може имати оба вида, а у неким бити и несвршеног вида (в. Спасојевић М. 2015: 132–134). Дакле, семантичку разноврсност прати и његова граматичка и обличка разноврсност.

Иако се примарно значење односи на уручивање конкретног објекта некоме, грађа показује да се ситуација давања примењује на најразличитије

појмове, ситуације, објекте итд., што је један од показатеља широкозначности овог глагола. Његову широкозначност потврђују и бројни полисемични префиксирани деривати са прецизнијим значењем (нпр. *додати*, *издати*, *задати*, *одати*, *надати*, *предати*, *удати*). Префиксирани деривати често могу бити са сличном семантиком као и основни глагол „уручити нешто некоме”, али са друкчијом употребном вредношћу – нпр. глагол *издати* везује се за службено давање докумената, глагол *надати* користи се у неформалнијем изражавању, глагол *додати* претпоставља предају конкретног предмета непосредно у руке и сл.

Лексема *дати* је семантички веома плодна и творбено продуктивна. Предмет давања су различити ентитети, а о каквом год виду давања да је реч давалац се увек добровољно лишава поседа, како конкретног (нпр. штогод зацениш он ће *дати*; мајка Мару на далеко *дала*), тако и апстрактног (нпр. дивљим птицама, што шумом лутају, *дата* је слобода; *дадоше* му почести; Арбанци су ... селима *дали* свој карактер) итд.

Веома је продуктиван у савременом језику и у конструкцији са апстрактним именицама (нпр. *дати* савет, допринос, обавештење, пристанак, одговор, објашњење, сагласност итд.). Овакве конструкције могу се заменити глаголима изведеним од употребљених именица и може се рећи да је значење глагола *дати* у оваквим конструкцијама, измењено, померено, удаљено од значења посесивности. Овакав тип изражавања највише је карактеристичан за административни и журналистички функционални стил. Још једна карактеристика овог глагола, која је последица његове хетеросемичности, јесте и избледелост глаголског значења које запажамо у семантичкој реализацији датој под тачком **18a** „без нарочитог значења или са значењем предлагања: подстицања и сл.: де, хајд(е)” (*дај* донеси да једемо и пијемо). Овде глагол прелази у категорију узвика за подстицање.

Глагол *дати* се јавља у АРСЈ као реакција на више од 300 стимулуса а доминантно је посесивно значење. Највише реакција говори о томе да говорници овај глагол најчешће повезују не са општим примарним значењем уручивања нечега некоме, већ са значењем датим као **2a** „платити, исплатити”. Како се

показује на основу примера, говорницима је најупечатљивије повезивање ситуације давања са губитком материјалних средстава.

Иако глаголи *дати/давати* спадају у најосновније лексеме у српском језику, према нашем увиду, није био предмет семантичких анализа.⁸⁷

Закључујемо да је глаголима ове групе означавају ређе статична, а чешће динамична појава размењивања, промене власништва, а за динамичне су важне исте семе које су продуктивне и код раније анализираних група глаголских лексема: сема 'промене', јер долази до промене власништва над објектом радње, и сема 'покрета' пошто је промена власништва резултат премештања објекта радње од једног до другог посесора.

2.4.8. Глаголи поступања и понашања

У групу коју смо назвали глаголима поступања и понашања уврстили смо глаголске лексеме са значењем радње која описује понашање човека у одређеној ситуацији, условљено његовим физичким, физиолошким, менталним и сл. карактеристикама, способностима, могућностима, друштвеним рангом или околностима у којима се налази. Ови глаголи припадају широкој категорији глагола којима се описују социјални односи.

Појмове поступања и понашања схватамо широко, па смо у ову групу укључили и глаголе који се у литератури називају глаголима принуде или глаголима присиљавања (в. Алановић 2013: 454; Ружин 2015: 268) (нпр. *нагонити*, *натурити*),⁸⁸ као и стимулативним глаголима (нпр. *одметати*), уопште глаголе који припадају широј категорији каузативно-манипулативних глагола (в. Батистић 1978: 59–87; Алановић 2007: 168). Код активних глагола, агенс од објекта захтева да поступи на одређени начин (често противвољно), а извршилац се на одређено

⁸⁷ Глагол *дати* помиње се у синтаксичко-семантичким студијама када се, уз друге глаголе, наводи као илустрација неке појаве. Тако се, на пример, приликом лексичког представљања пасивности у српском језику даје пример *дати/добити шамар* где је исто стање ствари представљено из различите перспективе, при чему се у непосредној корелацији налазе субјекат и објекат (в. Алановић 2009: 125).

⁸⁸ Ови глаголи „својим лексичким значењем имплицирају успостављање односа нужне условљености међу корелативним ситуацијама” (Алановић 2013: 255), ситуацијама принуђивања и извршавања, а у њиховом семантичком потенцијалу садржан је иницијативни импулс за вршење акције (в. Грковић Мејдор–Курешевић 2005: 96).

понашање може усмерити како говором, тако и тактилним средствима, мимиком итд. (уп. Алановић 2007: 168) (нпр. све их редом нуди, *нагања* да пију).

Такође, треба напоменути да неке од глагола ове групе одликује недовољно одређен семантички садржај,⁸⁹ за чије је разумевање потребан шири контекст и који се често јављају у необичним и, са савременог становишта, неуобичајеним спојевима (нпр. *задати* бригу/лекцију/страх/ударац итд.).

Групу глагола поступања и понашања (даље: ГПиП) чини десет лексема којима међу полисемичним глаголима припада око 2%, а око 1,2% међу свим лексемама у грађи. То су следеће лексеме: *варакати (се)*, *владати (се)*, *задати (се)*, *изиграти (се)*, *нагањати (се)*, *нагнати (се)*, *нагонити (се)*, *натурити¹ (се)*, *одметати (се)*, *одметнути (се)*.

У рефлексивној форми ови глаголи могу означавати исти тип активности, само је семантичка улога агенса промењена у односу на нерексивну форму – агенс активно, свесно и организовано учествује у промени свог положаја, статуса, стања (нпр. Кара-ђорђије наново *одметне* рају : младића принуди да *се одметне* у гору; ко је рекао оној тројци да пребројавају гласове ... што су ми *се* они *натурили* ту?). Ипак, неки од ових глагола у секундарном значењу денотирају други тип активности (в. Табелу 33).

Табела 33: Списак ГПиП који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи кретања	<i>задати се</i>
глаголи физичког деловања	<i>нагањати се, нагнати се, нагонити се</i>
глаголи психичких активности	<i>варакати се</i>
остале групе глагола	<i>изиграти се</i>

Наведени примери показују да се примарним значењем рефлексивне форме ГПиП углавном означава снажно, одлучно, динамично вршење неке конкретне радње (нпр. кад *се* једном *нагнао* у сувише густе редове непријатељске ... он славно погине; за Србима *задали се* Турци; прођоше и сватови ... испеваше се,

⁸⁹ Под глаголима непотпуног значења подразумевамо глаголске лексеме којима је за реализацију значења потребна допуна у виду пунозначног глагола или неке неглаголске речи (обично именице или придева). „Уколико, наиме, лексичко значење глагола није потпуно, глаголска морфема се обавезно комбинује са неком другом лексичком јединицом ... као интегралним делом предиката” (Ивић 1966: 212).

изиграше се). Дакле, док примарно неповратно значење ГПиП именује првенствено апстрактну, менталну активност, примарно рефлексивно значење, како видимо, описује конкретну динамичну радњу. Међутим, овде се то закључује на малом броју примера, па се не може ни успостављати као правило ни као тенденција у језику.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола поступања и понашања

Уопштено узевши, лексеме ове групе нису посебно семантички богате, чак две трећине њих припада групи семантички слабије развијених лексема. Разлог за овакво стање лежи у чињеници да ГПиП у основном значењу не денотирају физичку активност током које се мења неки конкретан објекат, већ се њима означавају нединамичне радње у вези са друштвеним односима. Поступци човека као агенса зависе од околности у којима се нађе као и од психичких карактеристика, намера, жеља итд., па су у овој семантички шароликој групи садржани глаголи који означавају различите ситуације поступања и понашања. На основу тога можемо издвојити глаголе принуде (нпр. *нагонити/нагнати*), глаголе подстицања (нпр. *одметати/одметнути*), глаголе општег манипулисања (нпр. *изиграти*).

Агенс је најчешће човек који својим ауторитетом, супериорним положајем, било да су у питању његове физичке карактеристике (физичка надмоћ), било положај у друштву (друштвена надмоћ), или својим менталним утицајем, извршиоца може принудити или стимулисати да поступи на одређени начин или да нешто прихвати (нпр. Хаџић [је] *натурио* народу законе; Марко пије уз рамазан вино, | још *нагони* оце и аџије, | да и они с њима пију вино). Агенс може бити и неко физиолошко стање које узрокује да се човек понаша на одређени начин (нпр. глад [ме] *нагомила* да говорим глупости). Код медијалних глагола агенс, захваљујући свом психофизичким, интелектуалним и др. карактеристикама, друштвеном статусу налази се у одређеној ситуацији, стању (нпр. Мутимир ... *владаше* заједно с браћом својом ... сваки над својим делом очевине).

У литератури се наводи да глаголи који означавају начин на који поступа лице садрже у већини случајева социјалну или емоционалну оцену начина

понашања, где процес оцене укључује у себе упоређивање онога што се оцењује са стандардом, нормом (в. Коробова 1989: 284). Такође се наводи да су модели понашања који се оцењују као негативни бројнији него модели који се оцењују позитивно или који имају амбивалентну оцену,⁹⁰ а врсте понашања која се најчешће негативно оцењују су бешчашће, неуравнотеженост, неискреност, самовоља, неодговорност итд. (в. Ајдарова–Мазајева 2015).

Глаголи ове групе углавном означавају непожељно понашање или поступање агенса, које није друштвено прихватљиво, којим се објекат приморавана да нешто противвољно уради чиме му се наноси штета, патња итд. (нпр. не знаш колико си ми до сада јада *задала*; један дужник хоће да је *изигра*; варава је срећа свака ... свуд *варака*). За глаголе као што су *варакати* и *изиграти* важи да им у секундарним значењима често није активна сема '(у)чинити нешто лоше некоме', већ семе пренете из семантичког садржаја основног глагола, или пак семе које у свом семантичком садржају носи творбена морфема изведеног глагола. Тако, код глагола *варакати* секундарна значења денотирају колебљивост, варирање између две могућности (нпр. *варакала* сам распутицама преко шуме; мораде ... *варакати* између силе римске и парћанске; број женидаба ... не *варака* тако јако из године у годину).

Код глагола *изиграти*, низ секундарних значења односи на извршење радње основног глагола до краја или у довољној количини – „одиграти на сцени, одглумити”, „извести као плесну игру”, „задовољити се игром” и сл. (нпр. представа је добро *изиграна*; похватају се ... и *изиграју* по неколико ора; кад су *се изиграли* ... иду дома). Овде се може препознати оно што И. Улуханов (2006: 9) назива значењем оствареним у јакој односно слабој позицији. Код примера кад су *се изиграли* ... иду дома можемо препознати реализацију „јаког” значења које се реализује у јакој позицији, независној од контекста, где нису потребна лексичка нити у интонационом смислу звучна средства којима би се оценио резултат радње. А резултат радње је задовољство због извршења радње, а не умор.⁹¹ Зато

⁹⁰ У руском језику тај однос је 72,5% према 7,8% у корист непожељног понашања, док је у енглеском језику још израженији – 86,3 % према 6,5% у корист непожељног понашања (в. Ајдарова–Мазајева 2015).

⁹¹ И. Улуханов (2006: 8) наводи да се значења која садрже оцену о позитивном и негативном резултату радње могу препознати код глагола деривираних префиксима *за-* и *на-* и

се, како наводи Улуканов, у речницима руског језика глагол *наиграти се* увек дефинише са „довољно се играти” без указивања на могућност да се током игре осети умор или незадовољство. Исти начин дефинисања препознајемо и у РСАНУ.

О семантички најбогатијим глаголима поступања и понашања

Навешћемо семантички најбогатије лексеме ове групе са бројем значења која су реализовале и местом на листи глагола (в. Табелу 34).

Табела 34: Листа семантички најбогатијих ГПиП

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>натурити¹ (се)</i>	31	30	принуда
2.	<i>нагонити (се)</i>	27	34	принуда
3.	<i>нагнати (се)</i>	22	39	принуда
4.	<i>одметнути (се)</i>	20	41	подстицање
5.	<i>владати (се)</i>	18	43	понашање

Видимо да су међу семантички најбогатијим ГПиП са највише значења они који означавају принуду. Такође, готово сви глаголи ове групе припадају зони средње и слабо семантички богатих лексема и по броју значења се налазе при дну листе полисемичних глагола. Готово сви су творени префиксацијом од глагола који су и сами семантички богати. На основу досад размотрених глагола, скоро па да можемо рећи да је правило да су глаголи са највише значења префиксирани и да им је у основи глагол који такође има велики број значења.

Најбогатији глаголи ове групе у литератури се називају општепринудним глаголима и они „својим лексичким значењем имплицирају успостављање односа нужне условљености међу корелативним ситуацијама” (Алановић 2013: 255), ситуацијама принуђивања и извршавања. У њиховом семантичком потенцијалу садржан је иницијативни импулс за вршење акције (в. Грковић Мејдор–Курешевић 2005: 96). Глаголи принуђивања су у основном значењу семантички недовољно одређени, те захтевају допуну о томе шта је предмет принуде и ко је

постфиксом *-ся*, где значење зависи од непосредног контекстуалног окружења (нпр. *наигратъся, наработатъся*).

извршилац принудне радње (*нагони* жену и децу да пију; *нагна* свештеника да га венча; *нагањати* народ у борбу; *натурити* народу законе итд.). Секундарно ови глаголи такође могу развијати значења која садрже сему 'принуде' (нпр. публици ... *натуре* своје криве погледе; сагони Турке ... | и *нагони* на воду Ситницу; пробуди слуге и *нагна* их у врт), а продуктивна је и сема 'интензитета' – радити нешто у великој/већој мери, у високом/вишем степену (нпр. није ту сад час ... политику *нагањати*; моја је ђевојка, | ја сам ти је благом *натурито*; грдно сам *се натурито* на жене; *нагнаше* опет бијегати; с планина ... *се нагна* бујица; ти ћеш *се* оног *нагањат*; *нагањају се* ... громаде облака).

Представићемо и фреквенцију семантички најбогатијих лексема у савременим писаним текстовима (в. Табелу 35).

Табела 35: Фреквенција семантички најбогатијих ГПиП у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>натурити</i> ¹ (се)	1	1	21
<i>нагонити</i> (се)	7	1	425
<i>нагнати</i> (се)	12	7	487
<i>одметнути</i> (се)	4	4	128
<i>владати</i> (се)	42	161	6.650

Прегледом фреквенцијских речника и Корпуса добили смо изненађујуће податке. Лексеме које у РСАНУ имају више од 20 значења у вишемилионским корпусима забележене су симболичним бројем потврда. Покушаћемо да утврдимо зашто стање у речнику не прати стање у савременом језику. Изузећемо из разматрања глагол *владати* јер он има мање од 20 значења и има значајан број потврда у прегледаним изворима.

Најпре, наведени глаголи означавају непожељну, неприхватљиву активност. У овој групи готово да нема глагола који означава неку активност, поступак чије би вршење произвело пријатну промену. Пожељно и пријатно привлачи мање пажње и мање је примамљиво за обележавање нових појава него непожељно, непријатно на шта је у литератури много пута указано.

Даље, сви наведени глаголи су префиксирани, а у основи су им глаголи који нису уобичајени у савременом језику (нпр. *знати*) и који често имају

доминантније, уобичајеније синониме (нпр. *метнути/турити* : *ставити*; *знати/гонити* : *терати*).⁹² Такође, и деривирани глаголи имају у савременом језику синониме често исте или сличне семантике (нпр. већи број синонимичних значења имају глаголи *натурити*, *наметнути* и *ставити*; *нагнати* и *натерати*; *терати*, *нагонити* и *натеривати*) па је можда и ту дошло до „разливања” у употреби наведених глагола. Глаголи који су у основи префиксираних глагола имају велики број префиксираних деривата, што указује на њихову широку и непрецизну семантику, али и као такви имају такође веома распрострањене и уобичајене синониме, што показује да ове појаве привлаче посебно велику пажњу код говорника српског језика.

Што се тиче глагола *одметнути (се)*, појава који се њиме примарно описује није актуелна у савременом језику и он има већи број покрајинских и нераспрострањених значења. У савременом језику је, према примерима из Корпуса, најуобичајенији рефлексивни облик у значењу „постати нелојалан, отказати послушност, покорност, верност и сл. (нпр. власти, владару)”. Даље, у грађи су забележена чак три глагола са истим примарним значењем и етимолошки истом основом и сличним распоредом секундарних значења, али са донекле различитом употребном вредношћу (то су глаголи *нагонити*, *нагнати* и *нагањати*).

У АРСЈ такође нема неједне од лексема ове групе као стимулуса, док се као реакција на реч *присила* два пута јавља глагол *нагонити*. Иако је број потврда мали, показује да је доминантно значење оно које је у РСАНУ дато као основно.

Дакле, претпостављамо да су семантички најбогатији глаголи у разматраним корпусима слабо потврђени због чињенице да тип појаве коју описују може бити исказан већим бројем лексема од којих су неке уобичајеније и доминантније у том значењу, могу се употребити у већем броју ситуација. На пример, једно од значења глагола *натурити се* је „навалити, нагрнути, насрнути, салетети, закупити, наврсти се”, где је у дефиницији дато чак шест синонима. То показује да су појаве које се описују глаголима ове групе веома инспиративне за

⁹² На пример, глагол *турити (се)* у Корпусу има 481 потврду, *метнути (се)* 777, а *ставити (се)* 18.820. Бројчани однос потврда за глаголе *гонити (се)* и *терати (се)* није толико изражен, приближно су једнаки по броју употреба (*гонити (се)* 1.809, *терати (се)* 2.437), што говори и о њиховој сличности на прагматичком нивоу.

говорнике што за последицу има и велики број глагола који ову област стварности именују.

О глаголу *натурити* (се)

Семантички најбогатији глагол ове групе по броју значења дели 34. место на листи свих изузетно полисемичних лексема у РСАНУ, што је релативно ниска позиција за семантички најбогатију лексему у некој групи. Изведен је од глагола *турити* чије је примарно значење просторно, смештање објекта на одређено место, „ставити, метнути”. Префиксом је значење сужено на „ставити нешто преко нечега”, међутим у деривату се као доминантно није издвојило просторно значење, већ метафорично „силом, против нечије воље наметнути нешто некоме, приморати некога да нешто прихвати; довести некога на утицајан положај противно нечијој вољи; утрпати, увалити (некога некоме)”. Најважније семантичке компоненте неопходне за реализацију примарног значења су ’утицати на некога да нешто уради/прихвати’ и ’на силу’ (нпр. он је јавно говорио да је Хацић *натурио* народу законе; ја ћу натјерати онога маторог да баца штап ... онда ћу гледати да им *натурим* Ивана; био [је] принуђен брзо потражити заменика и *натурити* га власнику лађе у којој се најмио).

Значење стављања конкретног терета на нешто трансформисано је у стављање, наметање некоме нежељене обавезе која се доживљава као терет. Већ смо напоменули да претпостављамо да се просторно значење није издвојило као доминантно због чињенице да у том значењу регуларно употребљава неколико глагола. Такође, чини се да је овај глагол стилски обележен, више карактеристичан за неформалнији говор и експресивније изражавање. Примери су у углавном покрајински обележени или су пак потврђени у епској поезији. Самим тим што значење указује на наметање некоме нечег непожељног, оно има негативну конотацију. У вези с тим навешћемо један од закључака који даје С. Ристић када говори о глаголској експресивности (2004: 125): највећу продуктивност, између осталог, остварују парадигме са глаголима понашања, опхођења према другим особама. Такође, као примере за глаголе којима се оваква активност описује наводи бројне глаголе изведене префиксом *на-* (*насамарити, насадити, наместити, напумпати, напујдати* и сл.). Очигледно је да овај

префикс показује велику продуктивност у описивању непожељног понашања према другима. То потврђују бројни глаголи изведени помоћу префикса *на-* који су забележени у РСАНУ (и стандардни и покрајински), а који означавају наметање своје воље некоме, приморавање некога да уради нешто (нпр. *набацити*, *навејати*, *навити*, *накалкати*, *намакнути*, *наметнути*, *намусалатати*, *напртити*, *натентати*, *натиснути* итд.). Ови глаголи примарно најчешће денотирају стављање терета на нешто.

За разлику од примарног значења, у секундарним значењима нерелективне форме активна је и конкретна, просторна компонента значења, произишла из преплитања семантике глагола у основи и значења префикса – сместити објекат један преко другог, померити објекат на одговарајуће место и сл. (нпр. на грло му везу *натурише*; купе ове [магарце], и онда им *натуре* лепе самаре; Томо *натурио* шубару чак на чело; *натурише* резу, на вратима итд.). Већ смо напоменули да за овакво значење има велики број синонимних глагола.

У повратној форми глагол *натурити* означава исти тип активности као и у основној, одређено непожељно понашање агенса, овог пута из перспективе онога ко је погођен таквим деловањем агенса, „наметнути се некоме против његове воље; доћи некоме без његовог тражења, непозван, утрпати се”. И ово значење веома је продуктивно код других глагола изведених префиксом *на-*, па се тако, нпр. глагол *натурити се* јавља као синоним у овом значењу глаголима *наврсти се*, *намакнути се*, *наметнути се*, *наповрсти се*, *натаћи се*, *натоварити се*, *наћушкати се* итд. У већини секундарних значења повратне форме продуктивне су семе 'великим интензитетом', 'нагло', 'силовито' (нпр. *натури се* војска царева на грозд и стаде га јести; *натури се* на њега црвени ветар; не могаде одолети глади, па *се натури* за једном [гуском]).

За глагол *натурити (се)* можемо рећи да означава начин понашања који привлачи пажњу као непожељан и који се често етикетира различитим глаголским лексемама. Стиче се утисак да је овај глагол експресивно обојен и да се користи у одређеним ситуацијама када се жели нагласити нечије непожељно понашање. Такође смо видели да овај глагол има неколико синонима који се поред њега регуларно користе у савременом језику.

Можемо закључити да се ГПиП описују један од важних аспеката стварности, да се непожељно понашање чешће примећује и етикетира, као и да је присиљавање некога на нешто важна појава приликом осмишљавања језичке слике света. И код глагола ове групе значајна сема је 'промене', која се показала као једна од најпродуктивнијих и код осталих семантички разуђених глагола у грађи.

2.4.9. Глаголи говорења

Под глаголима којима се означава говорење подразумевамо глаголске лексеме којима се у примарном неповратном значењу описује неки вербални акт. Сам чин 'говорења' представља интегрални елемент глагола који имају комуникативну функцију, док се диференцијалним семама ови глаголи додатно спецификују, и то у погледу начина артикулације, висине тона, садржаја поруке, намере говорног лица, начина преношења поруке итд. (в. Штрбац 2011).

Говорење представља једну од најбитнијих концептуално-искуствених категорија у човековом схватању света (в. Прањковић 2007: 133), која је блиско повезана са ЛСГ глагола мишљења и звука. Са једне стране, глаголи говорења се могу сматрати подврстом глагола емитовања звука јер се људски говор састоји од појединачних звукова, а са друге стране ови глаголи су везани за интелектуалну активност човека јер се људски говор разликује од звукова које производе животиње.

Глаголи говорења исказују садржај мисли изражен путем говореног или писаног језика (Васиљев 1971: 215). Неки глаголи који су раније били искључиво глаголи говорења данас су изгубили ту карактеристику (*назвати, прогласити, именовати*), што је последица чињенице да се данас све више комуницира писаном речју (Танасић 2014: 45). То потврђује и наша грађа будући да неки од глагола које припадају овој групи осим усмене, означавају и писану комуникацију (нпр. *јавити (се)/јављати (се)*), али и комбинацију вербалне комуникације и покрета (нпр. *мамити, нудити*).

У групу полисемичних глагола говорења (даље: ГГ) уврстили смо 21 лексему, што је 4,3% од свих глаголских лексема, а 2,5% од укупног броја лексема

у корпусу. То су следећи глаголи: *блажити (се)*, *говорити (се)*, *звати (се)*, *исказати (се)*, *јавити¹ (се)*, *јављати¹ (се)*, *казати (се)*, *казивати (се)*, *мамити (се)*, *наредити (се)*, *нудити (се)*, *објавити¹ (се)*, *огласити (се)*, *оглашаваати (се)*, *одавати¹ (се)*, *одати (се)*, *одвраћати (се)*, *одговарати (се)*, *одговорити (се)*, *опоменути (се)*, *отказати (се)*.

Наведени ГГ и у рефлексивној форми често означавају исти тип активности, преношење вербалне поруке. Типични ГГ у рефлексивној форми увек припадају групи правих повратних глагола (Танасић 2014: 48). Такви су нпр. *казати се/казивати се*, *одавати се/одати се* где агенс говором себе представља, разоткрива и сл. У грађи има и глагола које можемо сврстати у узајамно повратне, где бисмо сврстали глаголе *звати се*, *мамити се*, код којих се подразумевају најмање два учесника у међусобној вербалној интеракцији. Свега шест глагола ове групе у рефлексивној форми не можемо сврстати у ГГ (в. Табелу 36).

Табела 36: Списак ГГ који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи премештања и смештања	<i>наредити се</i>
глаголи промене и заузимања положаја	<i>одвраћати се</i>
глаголи психичких активности	<i>блажити се</i> , <i>опоменути се</i> , <i>отказати се</i>
егзистенцијални глаголи	<i>објавити¹ се</i>

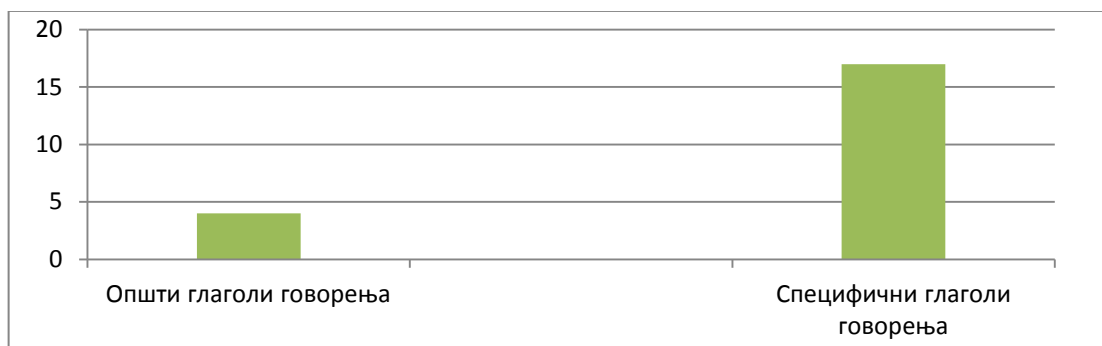
Наведени глаголи најчешће означавају нединамичну радњу, психичку активност или неку ситуацију, дакле прате исти тип ситуације као и основно, неповратно значење. Ово важи за већину глагола који у примарном неповратном значењу означавају нединамичну појаву.

Полисемични ГГ никад не означавају престанак говорења, ћутање, што има везе са тенденцијом у језику да се семантички усложњавају оне лексеме које описују нешто што се развија, што ће се мењати или напредовати, а не оно што се зауставило.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола говорења

Гледајући примарно значење, ГГ можемо сврстати у две подгрупе на основу класификације која је прихваћена у науци када је реч о лексемама групе *verba dicendi*.⁹³ Тако разликујемо глаголе које карактерише значење „говорити уопште” – тј. опште глаголе говорења, и глаголе са значењем „говорити са одређеном намером/циљем”, тј. специфичне глаголе говорења.

Глаголи ове две подгрупе су бројчано несразмерно заступљени, што ћемо представити следећим графиконом (в. Графикон 13).

Графикон 13: Однос броја ГГ по подгрупама

Бројчана разлика између ових двеју група је драстична. Глаголи којима је основна функција изражавање поруке речима и који имају неутралну конотативну вредност најчешће нису склони богатој семантичкој дисперзији, вероватно због чињенице да у свом семантичком садржају имају мали број сема и због своје стилске неутралности. То су општи глаголи говорења, *говорити*, *казати/казивати*, *исказати*, који имају неутрално значење у погледу вредновања садржаја говорне поруке и могу се дефинисати као „(из)говорити уопште” (нпр. *говорио* сам врло тихо; ништа ти нисам *казо*). Ови глаголи означавају ситуацију током које се комуникација одвија у једном смеру – активан је један учесник у комуникативном чину, а значење глагола садржи неколико компонената:

⁹³ О класификацији комуникативних глагола говорили су, између осталих, Л. Васиљев (1971: 213–266), Ј. Апресјан (1995а: 199–241), Д. Војводић (1999: 219–228), Е. Падучева (2004: 355–372), Г. Штрбац (2011).

остваривање говорне активности, произвођење говорног садржаја и обраћање саговорнику (в. Штрбац 2011: 46; уп. и Левин 1993: 204).⁹⁴

Друга подгрупа је знатно бројнија, чине је глаголи код којих се као диференцијална семантичка компонента издваја 'намера говорног лица'. Они имају уже, специфичније значење од глагола прве подгрупе пошто се њима на неки начин вреднује садржај реченог. За остваривање комуникације постоји иницијални импулс, подстицај, а то је намера као релевантна компонента значења која може бити остварена у виду објашњења, молбе, наредбе, захтева, али у највећем броју случајева подразумева успостављање непосредног контакта са другим учесником комуникативног догађаја (Штрбац 2011: 50). Овим се лексемама, осим именовања радње говорења, исказује и нека додатна радња типа обавештења, наредбе, захтева.⁹⁵ Код глагола типа *мамити*, *одговорити/одговарати*, *одвраћати* претпоставља се постојање подстицаја за остварење говорне активности, подразумева се компонента која се односи на намеру говорника да на одређени начин делује на примаоца поруче, често га подстичући на одређену активност (нпр. он је *одвраћао* људе од пијанства и картања), глаголом *нудити* означава се комуникативна ситуација у којој се један од учесника служи вербалним средствима, али може укључити и покрете деловима тела (нпр. обичај [је] да се на казану *нуди* ракија сваком ко дође).

Глаголи друге подгрупе укључују додатне семантичке компоненте којима се прецизира тип радње, што показује да у језику постоји велика потреба за исказивањем специфичних типова комуникације, за прецизирањем врсте, сврхе, последица и сл. говорења. На то указују и подаци из АРСЈ. Један од ретких глагола који је ушао у овај речник је глагол *говорити* чије је примарно значење, преношење вербалне поруке, прототипично и потврђено великим бројем реакција – тако су међу најфреквентнијима одговори *причати*, *ћутати*, *језик*, *брбљати*, *рећи*. Занимљиво је да се као реакција јавља велики број глагола говорења са општијом или прецизнијом семантиком – *беседити*, *комуницирати*, *казати*, *казивати*, *зборити*, *ћаскати*, *одговарати*, *оглашавати се* итд. Наведени примери

⁹⁴ Б. Левин глагол *tell* сматра једноставним комуникативним глаголом, јер он не укључује додатне семантичке компоненте које се тичу начина или средства комуникације (1993: 204).

⁹⁵ Према типологији глагола говорења, ови би глаголи припадали групама обавештајних глагола са намером (*звати*, *одати*, *отказати* итд.) или иницијативним (*блажити*, *мамити*, *наредити* итд.) (уп. Војводић 1999: 219–228, Штрбац 2011: 75–84, 95–100).

показују колике су језичке могућности, али и потребе за изражавање најфинијих нијанси у описивању ове веома важне категорије у језику. Такође, ово истраживање показује да је за говорнике српског језика поред пожељне комуникације (што потврђују реакције *лепо*, *памет*, *паметно*, *размишљати*, *истина*, *интелигенција*, *бити паметан*, *искреност* и сл.), ипак инспиративнија и упечатљивија непожељна која се манифестује много ширим и разноврснијим дијапазоном реакција којима се најчешће указује на празно, бескорисно причање (нпр. *говорити глупости*, *бла бла*, *блебетати*, *досађивати*, *лагати*, *паметовати*, *бити досадан*, *брбљив*, *брбљивац*, *брбљивица*, *досада*, *тртљати*, *у празно*, *блејати*, *давити*, *млатити* итд.).

Говорећи о основним семантичким разликама код глагола говорења М. Кронгауз (1994: 22–29) сматра да приликом њихове класификације семантичку пажњу треба усмерити или на текст, тј. на однос између говорника и теме, или на узајамни однос говорника и лица или предмета спољашњег света посредством речи. С тим у вези се може говорити о глаголима текста и глаголима деловања помоћу речи (нпр. *лагати* – *клеветати*; *шалити се* – *подругивати се*; *грдити* – *вређати*). Кронгауз наводи да основни глагол може реализовати обе ове могућности, у зависности од конкретних услова (нпр. *викати* нешто – *викати* на некога). С друге стране, одређена реакција и одређени префикс могу превести овакав глагол у један од ова два типа – нпр. глагол *говорити* је универзални глагол говорења, *изговорити* би представљао глагол текста, а *одговорити*, *разговарати се* глаголе деловања (нав. дело). Већина глагола из наше грађе припала би овом другом типу, где се говорењем делује на адресата.

О семантички најбогатијим глаголима говорења

Навешћемо десет глагола говорења са најразвијенијом полисемантичком структуром (в. Табелу 37).

Табела 37: Листа семантички најбогатијих ГГ

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>огласити (се)</i>	38	23	говорење са циљем
2.	<i>казати (се)</i>	36	25	типично говорење
3.	<i>одговарати (се)</i>	35	26	говорење са циљем
4.	<i>одати (се)</i>	26	35	говорење са циљем
5.	<i>наредити (се)</i>	25	36	говорење са циљем
6.	<i>нудити (се)</i>	24	37	говорење са циљем
7.	<i>јављати (се)</i>	23	38	говорење са циљем
8.	<i>одавати (се)</i>	23	38	говорење са циљем
9.	<i>одврати (се)</i>	22	39	говорење са циљем
10.	<i>одговорити (се)</i>	22	39	говорење са циљем

Сви наведени глаголи налазе се у зони изразите полисемије или централној зони, дакле семантички су веома богати иако не означавају радњу којом се ствара или мења неки конкретан, опипљив производ, али су свакако и овде важне семе 'промене' и 'покрета' – нека промена или кретање могу бити последица радње говорења. Ови глаголи описују једну од најважнијих интелектуалних категорија у језику, природно својствену свим људима што је свакако утицало на изузетну вишезначност и семантичку разноврсност. Глаголи говорења и кретања представљају живу, активну и стално обновљиву категорију лексике (Кормилицина–Кочеткова 1983: 68), тј. актуелни су у сваком времену.

Примећујемо да на овом списку готово сви глаголи у примарном значењу, осим радње говорења, садрже и додатну семантичку компоненту која се тиче комуникативне намере говорног лица – најчешће је циљ намера говорног лица да саговорник поступи на одређени начин. Те додатне семе које се у примарном значењу јављају као пратеће обележје основне радње, у секундарним значењима могу постати доминантне диференцијалне семе. На пример, код глагола *нудити* у основном значењу је сема 'покрета' пратећа компонента говорења, док у значењу „излагати робу с циљем да се привуку потенцијални купци” постаје доминантна, а сема 'говорења' постаје потенцијална (трговац може, али и не мора вербалним средствима привлачити купца). Или, у значењу „указивати, поклањати некое љубав, нежност”, сема 'говорења' такође факултативно може бити присутна

(пажња може бити указивана речима, поступцима или комбинацијом једног и другог).

Што се тиче секундарних значења, за ГГ важи да представљају значењски компактну групу лексема, јер је сема '(из)говорити' присутна и у нижим деловима полисемантичке структуре (било као архисема било као нека од диференцијалних сема), а комуникативна функција је једно од најважнијих обележја лексема ове групе и у секундарним семантичким реализацијама. Прегледом лексикографске одреднице може се установити да у секундарним значењима ови глаголи означавају говорне активности које су најчешће неутралне у погледу духовног вредновања неке појаве. Спорадично су заступљена секундарна значења која именују неку говорну радњу са наглашеном негативном или позитивном конотацијом.⁹⁶ На описивање непожељне ситуације односе се значења „изнети на лош глас” и „дрско узвраћати на нечије речи” (нпр. они мужеви ... су као безбожници јавни *оглашени* били; Риста ... [је] матери дрско *одговарао*). Позитивно обележеним значењима се именује радња након које неко доспева у бољу, пријатнију ситуацију него што је било пре реализације радње (нпр. благо мајци која га родила, | он је своје име *огласио*).

Статус семантички најбогатијих ГГ у савременом језику проверићемо прегледом учесталости њихове употребе у фреквенцијским речницима и у Корпусу (в. Табелу 38).

Табела 38: Фреквенција семантички најбогатијих ГГ у савременим изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>огласити (се)</i>	13	4	3.854
<i>казати (се)</i>	960	1.400	193.443
<i>одговарати (се)</i>	186	204	21.437
<i>одати (се)</i>	8	52	2.259
<i>наредити (се)</i>	47	35	5.425
<i>нудити (се)</i>	24	150	11.896
<i>јављати (се)</i>	67	529	8.506

⁹⁶ Изузетак чини глагол *блажити (се)* код кога се у готово свим значењима радњом изазива пријатно, позитивно расположење. Разлог за то лежи и у чињеници да му је творбеној основи придев *благ*, који такође означава позитивне и пожељне карактеристике појма који описује (*блага ћуд, благо лице, блага реч, блага казна, благ звекет, благ нагиб* и сл.).

Табела показује да је један од типичних глагола говорења, *казати (се)*, потврђен великим бројем примера у савременом језику у свим консултованим изворима. Остали типични глаголи говорења (који имају мање значења или нису део наше грађе) такође су веома фреквентни, *говорити (се)* у Корпусу има 77.293 потврда, *причати (се)* 14.282, док је глагол *рећи (се)* најфреквентнији глагол говорења са чак 278.841 потврдом.⁹⁷ Потпуно је очекивано да се лексема које најбоље, најјасније описују одређену врсту активности, најчешће и користе у писаном језику, с циљем да се минималним контекстом каже потпуна информација, чему се увек тежи.

И остали семантички најбогатији ГГ из грађе најчешће су наведени са више хиљада потврда, што значи да представљају незаобилазан, веома битан лексички слој и да број значења у РСАНУ углавном прати њихову фреквентност у савременим писаним изворима. Иако се у наведеним изворима полисемични ГГ не употребљавају у свим могућим значењима (због стилских, нормативних и сл. разлога), овим потврђујемо да су с разлогом део групе семантички најбогатијих лексема у српском језику.

О глаголу *огласити (се)*

Најбогатију семантичку структуру у групи глагола говорења има лексема *огласити (се)* (која не представља типични глагол говорења). Обично се дешава да типични представник неке ЛСГ буде и семантички најразуђенији, али то овде није случај. За ГГ је карактеристично да у секундарним значењима не залазе у сфере других облика стварности, што посебно важи за основне, непрефиксиране глаголе говорења. Овај глагол делом припада сфери говорења, а другим делом претпоставља обављање додатне активности у циљу преношења информације (кретања, служења неким предметом). Типични ГГ су уже, специфичније семантике од оних лексема што имају додатне семантичке компоненте које утичу на њихову вишезначност.

⁹⁷ О прототипичности глагола *рећи (се)* говоре и потврде из фреквенцијских речника (у ФРССЈ налази се на четвртном месту међу глаголима са фреквенцијом 1.967, док у ФРЂК има 2.224 потврде, што му је обезбедило 7. место међу глаголима). Вероватно ће и у РСАНУ имати већи број значења.

Основно значење глагола *огласити (се)* у нереклексивној форми је „пронети вест, раширити глас, разгласити, саопштити нешто већем броју људи, објавити”, дакле преношење вербалне поруке, са циљем да што више лица буде упознато са њеним садржајем. За творбену мотивацију овог глагола И. Клајн (2002: 293) наводи да је пре мотивисан именицом *глас*, него глаголом *гласити* у данашњем значењу. Ово значење јесте етимолошки примарно, али је са савременог аспекта архаично, а у савременом језику су фреквентнији синоними *разгласити* и *објавити*. Такође је и именица *глас* у овом значењу потиснута је у односу на лексеме *вест*, *саопштење*, *обавештење* итд. Примери из Корпуса показују да је у савременом језику веома фреквентан рефлексивни облик овог глагола јер око две трећине примера уз овај глагол потврђују његов рефлексивни облик, а као посебно доминантна истиче се семантичка компонента звука (*огласио се* аларм, телефон, струне инструмента, чајник, сирена итд.). У неповратном значењу има доста примера који илуструју значење „објавити путем огласа”. Већина значења потврђена у РСАНУ означавају радњу која за коју се чешће користе друге лексеме са истом основом: *разгласити*, *прогласити*, *озлогласити*, или пак другим глаголима из сфере комуникације: *обавестити*, *објавити*.

У вези са секундарним значењима, важно је напоменути да је код већине њих утицаја имала сема 'перцепције' – звучне, визуелне. Сема 'звук' је пратеће обележје готово свих значења, па агенс могу бити различити појмови који имају способност произвођења звука (човек, животиња, предмет који има способност произвођења звука: звоно, пушка, музички инструмент и сл.) (нпр. рој комараца *огласи* ми своју ужасну музику; ни сумњала није, да ће је одмах ангажовати, чим *огласи* свирка; беше се овде у околини *огласио* бесан вук). Развијена полисемантичка структура овог глагола сигурно да има везе са разуђеном семантиком лексеме која је глаголу у основи – то је веома фреквентне именице *глас*. Други разлог за сложенију семантичку структуру овог глагола може бити због семантичког укрштања појмова изговарања и перципирања изговореног садржаја од стране слушалаца.

О семантици глагола *огласити (се)* не налазимо посебне радове у српској лингвистици, већ се о њему, као и о већини полисемичних глагола говорења, најчешће говори у студијама у којима се представља синтаксичка валентност

лексема, семантичко-синтаксичка повезаност, употреба у дискурсу и сл. (нпр. Сааведра 2000, Хлебец 2008, Штрбац 2011). Тако Д. Сааведра (2000: 131–141), анализирајући семикопулативне глаголе, помиње тзв. „глаголе за називање”, где сврстава и глагол *огласити (се)*. Овај глагол, између осталих, помиње и Б. Хлебец (2008: 535–550), испитујући његове колокације са именицама у инструменталу, поред глаголâ *крстити*, *наз(и)вати* и *прозвати* и налази да је код њих присутан садржај ’речима узроковати да особа/нешто јесте с називом’ (Хлебец 2008: 540).

О глаголу *казати (се)*

Један од типичних глагола говорења, који се на нашој листи налази на трећем месту, *казати*, има основно значење „усмено саопштити, рећи; јавити, испричати, исприповедати”. У лексикографском чланку се наводи да му је видска вредност двојака, тј. да му је својствена двоаспектност која не обухвата целу парадигму, најчешће је свршеног вида, а у несвршеном виду среће се обично у презенту. У примарном значењу може имати оба вида, и ’говорим’ и ’рекнем’, у имперфекту и глаголском прилогу садашњем је несвршеног вида, а у осталим облицима свршеног (в. Грицкат 1957–1958: 75; Спасојевић М. 2015: 143–145). Зависност вида и времена овај глагол показује и у случају када се налази у служби речце где на облик *каже* утицај врше видски облици глагола *вели*, *рекне* (Грицкат 1957–1958: 99). У савременом језику је убедљиво најфреквентнији облик презента, јер у Корпусу око 90% примера потврђује управо овај облик. Његова двовидност у презенту вероватно је имала утицаја и на изразиту фреквентност.

За полисемантичку структуру глагола *казати (се)* карактеристично је да се, у случајевима када је агенс живо биће, углавном односи на комуникацију (усмену и писану): „произвести неки глас”, „писати, садржати писану поруку”, „објаснити, протумачити”, „пријавити, одати” и сл. (нпр. мала деца често не могу да *кажу* неке гласове; он не слуша, што му књига *каже*; дај је [сабљу] мени ... | да ти *кажем*, теглит како ћеш је; зла се жена *казати* не може).⁹⁸ У секундарним значењима где агенс није човек, искључује се вербална компонента, а значења су добијена различитим семантичким преобликовањима, али и таква значења носе сему која указује на ’откривање, испољавање нечега’ (нпр. „показивати,

⁹⁸ Л. Васиљев (1990: 142) наводи да у руском језику сва значења глагола *говорити* припадају семантичком пољу говорења.

обележавати скоком”, имати изглед, изгледати”, обелоданити се, изаћи на видело”, привиђати се, причињавати се” и сл.) (нпр. како боду дебеле коњице: | три’ест лакат у небеса Ћиса, | по чет’раест по земљици **каже**; управи очи пут брда ... откле **се** сунце **каже**; шта је свијет? стакло од два лица, | једно гледаш, друго ти **се каже**).

Глагол *казати* је широке семантике и примарно описује изношење било каквог садржаја у неутралном контексту. О глаголу *казати* писала је и М. Ивић у неколико наврата (1972, 2000, 2008), наводећи примере сужавања значења током његове употребе од 19. века до данас, што је последица потребе за прецизнијим изражавањем. На пример, у синтагми *казати уговор* глагол је у ранијем језику значио исто што и „саопштити речима”, док у данашњем језику нема то значење. У савременом језику глаголу *казати* може доделити само она именица X чије лексичко значење гарантује да ће спој *казати X* бити протумачен искључиво као ’саопштити у чему је X’ или ’саопштити какво је X’, где X не могу бити појаве догађајног карактера (Ивић 2000: 135). У другом раду, М. Ивић (2008: 80–85) анализира префикс *од-* уз глаголе говорења (*говорити, казати, рећи*) и наводи да је он у Вуково време додаван сваком глаголу који именује радњу обавештавања, а префикс *од-* је служио да укаже на узвратност радње (2008: 81), док такво значење са префиксом *од-* данас има само глагол *говорити*. Разлог за то М. Ивић налази у чињеници да глаголи *казати* и *рећи* садрже само информацију о активности језичког испољавања која је намењена информисању, док глагол *говорити* садржи два кључна податка – о остваривању/остварености акције говорења и акције информисања (Ивић 2008: 83).

Једна од карактеристика глагола *казати* је и његова функција оператора говорног поступка на коју је указала С. Ристић (2009). Овај глагол формално чува граматички облик глаголске лексеме, а на основу функције и комуникативног статуса има обележје класе модалних јединица (2009: 120). У РСАНУ се облици типа *да кажем, кажимо* „јављају на шавовима исказа када је говорник у недоумици у смислу умесности онога што ће рећи или тачности, прецизности форме исказа, с обзиром на конкретну ситуацију која се може тицати било ког њеног елемента” (2009: 127). Она наводи и да је употреба глагола *казати* као модификатора лексичког значења карактеристична за колоквијални стил.

Богата полисемантичка структура глагола *казати (се)* вероватно има везе и са тим да има већи број синонима са истом или сличном семантиком (нпр. *(из)говорити, рећи, саопитити, јавити, испричати* итд.), па су такви глаголи и у секундарним значењима утицали једни на друге, те је аналошки могло доћи до синонимичност у секундарним значењима и тиме до богаћења полисемантичке структуре сваког од ових глагола.

Лексеме ове групе односе се на једну од најзначајнијих менталних активности, вербално општење. Припадају најужем делу општеупотребне лексике, а њихова разноврсност упућује на потребу лексичког и семантичког нијансирања значења појава које су њима описане.

2.4.10. Глаголи перцепције

И ова група глагола припада домену менталних активности. Под глаголима перцепције подразумевамо лексеме којима се у примарном значењу именују радње примања чулних утисака. Овде се убрајају глаголи вида, слуха, мириса, укуса и осета, тј. глаголи физичке перцепције, чије се основне семантичке реализације могу објединити примитивом 'перципирати' (в. Апрејан 1995б: 355). Способност визуелног опажања природно је урођена људима, а чула представљају посредника између човека и спољног света. Уз помоћ својих перцептивних способности човек осмишља стварност, стиче знања, планира своје активности итд.

Глаголи перцепције (даље: ГП) представљају добро организован систем који „пружа могућност приказивања унутрашњих веза између начина концептуализације стварности и лексикографског типа” (Апрејан 1995б: 356). Ова група глагола садржи досад најмање лексема, шест, али је, због важности појаве коју представља, дајемо самостално. Удео ових лексема у укупном броју глагола је 1,2%, а 0,7% у укупном збиру полисемичних лексема у грађи. Навешћемо у Табели 39 полисемичне лексеме које припадају овој групи.

Табела 39: Листа семантички најбогатијих ГП

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>гледати (се)</i>	36	25	вид
2.	<i>видети (се)</i>	31	30	вид
3.	<i>огледати (се)</i>	26	35	вид
4.	<i>оглédати (се)</i>	26	35	вид
5.	<i>осетити (се)</i>	16	45	примање утисака уопште
6.	<i>осећати (се)</i>	16	45	примање утисака уопште

Из наведеног списка лексема видимо да се од неколико полисемичних глагола перцепције богатством значења одликују глаголи визуелне перцепције, док се глаголи који уопштено означавају примање утисака путем чула и где бисмо могли уврстити мирис и укус налазе на дну листе. На списку нема лексема које у примарном значењу именују радње примања утисака осталим чулима – слухом, мирисом и укусом.

Од свих полисемичних ГП три у рефлексивној форми означавају неку другу појаву: глагол *огледати се* означава динамичну активност промене положаја тела (гледала [је] за њим ... надајући се, да ће *се* он *огледати*; а она ће му тада њежно махнути), док *осетити се* и *осећати се* означавају психичко стање, прожетост неким осећањем, уверењем, идејом и сл. (посрамљени Аугије ... мулом *се осетивши*, нестаде; *осећао се* смешан и понижен). Они који и у повратној форми припадају ГП представљају праве повратне глаголе јер се повратна речца може заменити заменицом *себе*: *гледати/видети/оглédати себе* у огледалу.

Напомене о семантичким карактеристикама глагола перцепције

У домаћој и страниј литератури говори се о доминацији глагола визуелне перцепције у односу на перцепцију осталим чулима (у радовима Д. Апријана, А. Виберга, Е. Свитсер, Е. Падучеве, С. Ристић итд.). Разлог за доминантност глагола визуелне перцепције произилази из важности вида за човеково поимање света, у чињеници да се менталне, интелектуалне појаве најчешће описују глаголима вида. За доминантност глагола *видети* међу перцептивним глаголима А. Виберг (2001: 1307) налази неколико разлога: што је лексикализован као једноставан глагол у

већини језика, затим има највећу текстуалну фреквенцију (у стандардним европским језицима), показује велику морфолошку и синтаксичку флексибилност, доминантан је у полисемији и има склоност да се једносмерно шири и на остала чула итд.⁹⁹ Е. Свитсер (1990) наводи да енглески глаголи који су у вези са чулом вида имају примат у односу на глаголе који се односе на остала чула, јер је основни пут сазнавања света управо путем вида. Такође, она истиче и склоност глагола визуелне перцепције ка апстрактним значењима (као што су знање, разумевање и сл.) истичући да се најпре путем вида прикупљају подаци из спољашњег света.¹⁰⁰

Бројни истраживачи сматрају да је, према обиму информација које човек стиче путем чула, најважнији вид, потом следи слух, па мирис, укус и додир, мада међу последња три чула нема тако јасне хијерархије као међу прва два (в. Апријан 1995б: 363). Један од разлога за такво стање у језику је, према Апријану, место неког подсистема у хијерархији, односно степен употребе једне лексеме приликом описивања одређене појаве, а лексика која се односи на визуелну перцепцију спада у најразноврснију и најбогатију.¹⁰¹ Други разлог се може наћи у процесу метафоризације – метафоризација је најпродуктивнија код глагола којим се именују радње у вези са мирисом, укусом и додиром, а знатно мање се односе на вид и слух (в. Апријан 1995б: 363). С. Улман је нашао да око 80% опажајних метафоричких преноса произлазе из нижих нивоа у перцептивној хијерархији (мирис, укус, додир) (Улман, према Апријан 1995б: 363). То је директно повезано са антропоцентричношћу језика – човек разликује више визуелних и слуховних представа него било које друго живо биће. Насупрот томе,

⁹⁹ Виберг је дао хијерархију за глаголе перцепције: *видети* > *чути* > *осетити додир* > *осетити укус*, *мирис*. Уколико неки језик има само један глагол перцепције, његово основно значење је „видети”. Ако језик има два глагола перцепције, њихова основна значења биће „видети” и „чути”. Најмање обележен глагол у семантичком пољу перцепције је *видети* (1993: 350).

¹⁰⁰ Н. Ристивојевић Рајковић наводи да су неки истраживачи нашли да се глаголи визуелне перцепције неоправдано истичу као доминантни, у односу на друга чула (2013: 439–454). М. Ивић (2006: 27–35) извештава да су неки инострани аутори у неевропским језицима пронашли доказе који „универзални карактер антропоцентризма стављају под сумњу”.

¹⁰¹ О хијерархијском статусу лексема визуелне перцепције говоре и резултати Р. Драгићевић која је у истраживању синестезије у српском језику, запазила да се именице из сфере вида најређе допуњују придевима из домена других чула и њима се најчешће описује већина других особина и релација (2007: 158).

чуло мириса му је много мање развијено, него код, нпр. паса, који разликују преко 300.000 мириса (в. Апресјан 1995б: 363).

Статус ГП у савременом језику представимо на основу њихове фреквенције у фреквенцијским речницима и у Корпусу (в. Табелу 40).

Табела 40: Фреквенција семантички најбогатијих ГП у савременим изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>гледати (се)</i>	387	1.781	30.050
<i>вид(ј)ети (се)</i>	1.104	2.720	111.933
<i>о̀гледати (се)</i>	0	1	1.866
<i>оглѐдати (се)</i>	9	106	
<i>ос(ј)етити (се)</i>	130	277	11.422
<i>ос(ј)ећати (се)</i>	158	541	22.620

Бројке показују да су у свим изворима фреквентни општи глаголи који означавају перцепцију, док они са специфичнијом семантиком коју прати и видско разликовање у акценту имају мањи број потврда. Код њих је у неким случајевима проблематично и дискутабилно и одређивање лексеме пошто је у питању писани извор, те и то може бити један од разлога њихове ређе употребе. Примери из Корпуса указују да су рефлексивне форме ових глагола чешће и обичније у савременом језику. И у РСАНУ се нерелективни облици чешће срећу у примерима из старијег језика, а посебно су заступљени у народној књижевности. Међу семантички најбогатијим ГП су и два видска пара сличних семантичких карактеристика. Наведени видски парови подударни су у већини значења. Наведени извори потврђују да је доминантни ГП *видети*.

О глаголу *гледати (се)*

Највише значења имају глаголи којима се означава примање утисака чулом вида. Глагол *гледати (се)* налази се у зони изразите полисемије и он је, поред глагола *видети (се)*, главни представник ЛСГ глагола визуелне перцепције у српском језику. Ова два глагола иако из исте сфере, имају различиту употребну вредност – различито се реализују у погледу агентивности и волунтативности

(исп. Лич 2004: 30–31; Виберг 2008: 124)¹⁰². Глагол *видети* у основном значењу не укључује намеру и активно учествовање агенса, док је код глагола *гледати* обавезно лично учешће агенса – нешто се може видети случајно, а гледати се може свесно и са неком намером.

О семантичко-синтаксичким обележјима глагола *гледати* и *видети* у српском језику писала је С. Ристић (2012: 121–131) и установила да је двовидски глагол *видети* типични представник класе глагола визуелне перцепције, да су у неким ситуацијама ова два глагола заменљива, као и да се на основу њих може претпоставити исти пут семантичко-синтаксичког развоја за све глаголе визуелне перцепције. У заглављу лексикографског чланка глагол *вид(ј)ети (се)* означен је као двовидски, али је М. Спасојевић на знатно ширем корпусу установила да „глагол *видети*, и те како узиман као прототипични представник двовидских глагола домаћег порекла, показује видску диференцијацију у зависности од семантике” и да га убудуће у граматицама треба друкчије представљати (Спасојевић М. 2015: 127).

Глагол *видети* обрађен је и у АРСЈ, где је дат као стимулус у 1. лицу одричног облика презента, *не видим*. Одговори које су испитаници давали показују прототипичност примарног значења, примања чулних утисака путем вида, о чему нас обавештавају следеће реакције: *ништа, мрак, очи, слеп, наочаре, слепило, око, тама, вид, слепац, слепоћа, у мраку* итд. И овде се показало да су много уочљивији и већим бројем реакција потврђени појмови којима се означава недостатак чула вида, који се схвата као проблем, хендикеп, али на такве одговоре испитанике је принудио стимулус у одричном облику којим су и наметнуте овакве реакције. Такође, највише одговора представљају именице које са глаголом чине минималну синтаксичку јединицу, док се глаголи ретко јављају као реакција. Да је био неутралан контекст сигурно би и реакције биле конотативно повољније. Осим одговора који указују на физиолошки проблем човека, бројни су и они који

¹⁰² Иста паралела може се успоставити и код глагола звучне перцепције: *чути* и *слушати*, док глагол *мирисати* нема опозита, пошто *мирисати* може значити и „осетити мирис” и „помирисати” (исп. Стаменковић 2009: 70). Међутим, иако глагол *мирисати* има двозначну примарну семантику и нема неизведени глагол с којим би се допуњавао, није се нашао на листи изузетно полисемичних лексема, што можда има везе са чињеницом да се комуникација међу људима не може реализовати путем чула мириса (за разлику од вида, слуха и додира), те да се мирисањем не може произвести нека динамична промена која је карактеристична за семантику већине глагола са највише значења.

вид схватају као везу са апстрактним појмовима, што показују реакције: не видим будућност, истину, смисао, перспективу, безизлазно, душу, мржњу, немоћ, неодлучност итд. Можда би се у неком будућем истраживању могао анализирати однос реакција на афирмативну и одричну реч-стимулус и на основу поређења установити степен сличности.

Рећи ћемо нешто о семантички најбогатијем глаголу ове групе, глаголу *гледати (се)*. Било је очекивано да има више значења од глагола *вид(ј)ети*, узимајући у обзир тенденцију која важи за полисемичне глаголе да најчешће означавају динамичне активности, у којима агенс свесно и са намером учествује. За разлику од тенденције у речнику, примери из савремених извора показују да је глагол *вид(ј)ети* знатно фреквентнији од глагола *гледати*, што можда има везе са чињеницом да глагол *видети* може означавати завршену, већ реализовану радњу, а таква употреба је честа посебно у публицистичком стилу.

Прегледом полисемантичке структуре лексеме *гледати (се)* запазили смо да се мањим бројем секундарних значења именује примање утисака путем чула вида (нпр. „упирати поглед, очи“, „нишанити, гађати“), а много чешће интелектуалне радње и стања.¹⁰³ Овим глаголом се означавају менталне, интелектуалне радње које се односе на значења запажања, расуђивања, пажње, контроле, наде, старања и сл. (исп. Ристић 2012: 125) (нпр. у приповетци Јакшића треба увек *гледати* као лирског песника; Добровски није тако *гледао* књижевни језик; досад је она у Милицы *гледала* само душманина; сав свијет *гледа*... шта ћу рећи; оде цар да *гледа* тамничаре и да саслуша њихове кабајете; најпре подај па онда *гледај* да ти се да; ја ћу *гледати* да вам се на други начин ... одужим).

Осим интелектуалних радњи, овај глагол може означавати и промену положаја у простору: „бити усмерен, окренут према нечему“, као и физичку радњу која се одвија уз учешће чула додира, „масирати стомак“ и „прегледати (болесника, рану и сл.)“ код којих се претпоставља и физички контакт агенса и објекта (нпр. не зна свака жена да *гледа*; нећу да ме никакав доктор *гледа*). Глагол *гледати (се)* секундарно описује једино радње које су у вези са чулом додира, док

¹⁰³ Како наводи Апресјан (1995б: 364), сваки се телесни систем одражава, копира у одговарајући духовни систем и обрнуто. Тако у руском језику перцепцији одговарају интелектуална стања и активности, физиолошким стањима (потребама) – жеље, физиолошким реакцијама – емоције, физичким активностима – говор.

за семантичку интеракцију са глаголима који се односе на остала чула не налазимо потврде. Ипак код свих секундарних значења подразумева се и визуелна перцепција која је директно или посредно уткана у сва значења.

Глагол *гледати (се)* нема према себи одговарајућег видског парњака са истим примарним значењем, већ се промена вида и указивање на перфективност врши префиксацијом па тако има велики број деривата за које је карактеристично да видску разлику успостављају променом акцента (нпр. *загледати (се)/загледати (се)*, *огледати (се)/огледати (се)*, *прегледати (се)/прегледати (се)*, *разгледати (се)/разгледати (се)*, *погледати (се)/погледати (се)* итд.). Велики број префиксираних деривата указује на широку, недовољно одређену семантику глагола *гледати*, што је обележје свих семантички најбогатијих лексема.

Запажања која се односе на овај глагол потврђују чињеницу уобичајену у лингвистици да се глаголима вида најчешће описују мисаоне интелектуалне радње, као и да је интелектуална страна нашег живота повезана најчешће са визуелним опажањима (исп. Свитсер 1990: 34).

Анализирана грађа показује да се стварност доживљава преко телесног искуства, а полисемични глаголи показују да примат у спознавању света има визуелно искуство. Малобројност глагола ове групе потврђују закључак који се у раду успоставио као правило да су полисемични глаголи физичких активности бројнији и семантички богатији у односу на глаголе менталних радњи.

2.4.11. Егзистенцијални глаголи

Под егзистенцијалним глаголима подразумевају се глаголске лексеме којима се означава постојање, егзистенција. Типичним глаголима постојања означава се постојање човека (нпр. *бити, живети, умрети*). „Само постојање не представља активну радњу, већ својеврстан процес или стање, па се и субјекти постојања не могу схватити као активни учесници у глаголом означеној ситуацији, већ као носиоци тога процеса или стања” (Лазих Коњик 2010: 29). Постојање може бити остварено као физиолошко постојање које је својствено само живим бићима, и као опште постојање које је својствено свим реалијама које су означене именицама уз коју такав глагол стоји (в. Лазих Коњик 2010: 30).

Егзистенцијални глаголи припадају групи семантички и синтаксички истраженијих лексема у нашем језику (нпр. Шпис 1987: 95–104; Кордић 2002: 143–174; Ковачевић 2007: 107–127; Лазић Коњик 2010; Стојановић 2013). У истраживањима егзистенцијалних глагола у српском (српскохрватском) језику пажња је најчешће посвећивана глаголу *бити* који се у литератури наводи као један од типичних егзистенцијалних глагола – поред тога што има и функцију копулативног и помоћног глагола.

Ми ћемо под егзистенцијалним глаголима подразумевати како глаголе којима се означава сам чин постојања, дакле стање егзистенције, тако и глаголе који у основном значењу реализују каузативно егзистенцијално значење, дакле и динамичне активности „чинити/учинити некога поново живим, повратити/враћати неке биолошке функције” (нпр. *ожив(ј)ети/оживљавати*), односно значење узроковања нечије смрти, „чинити/учинити да неко престане да живи” (нпр. *гушити/загушити*)¹⁰⁴. Другим речима, под егзистенцијалним глаголима подразумеваћемо лексеме што означавају радње којима се живот зачиње, којима се неко враћа у живот или лишава живота. Ови глаголи „изражавају настанак, продужетак или престанак постојања, слични су каузативним глаголима за егзистенцију, који изражавају како неки спољашњи фактор односно агент ствара или разара постојање” (Корин 1997: 57).

Групу егзистенцијалних глагола (даље: ЕГ) чини шест лексема којима у систему полисемичних глагола припада око 1,2%, а 0,7% у целокупној грађи. Навешћемо их у следећој табели (в. Табелу 41).¹⁰⁵

¹⁰⁴ Непрефиксирани глаголи *гушити (се)* у основном значењу не морају нужно имати егзистенцијално значење јер није обавезно да ће завршетком глаголске радње наступити смрт објекта (за разлику од префиксираних (и перфективних) облика ових глагола, где се таква ситуација подразумева). На пример, у реченицама где је агенс нека штетна материја (дим, непријатан мирис) ситуација умирања услед гушења је мало вероватна (*гушио* ме је задах нафталина), док је у примеру *У овом мјесецу ... наши сељаци пчеле гуше и мед ваде* резултат глаголске радње свакако смрт објекта.

¹⁰⁵ Глагол *бити*, који се у литератури наводи као главни представник ЛСГ глагола постојања, нисмо уврстили у ову групу јер му је у РСАНУ као примарна дата функција граматичке лексеме, односно значење копуле. О лексеми *бити*² в. т. о неразврстаним глаголима.

Табела 41: Листа семантички најбогатијих ЕГ

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>живети (се)</i>	28	33	ситуација постојања
2.	<i>оживљавати (се)</i>	22	39	узроковање поновног постојања
3.	<i>оживети</i>	19	42	поновно постојање
4.	<i>гушити (се)</i>	18	43	узроковање краја постојања
5.	<i>загушити (се)</i>	16	45	узроковање краја постојања
6.	<i>оживити</i>	16	45	узроковати поновно постојање

Ови глаголи и у рефлексивној форми могу означавати ситуацију, стање поновног постојања, успостављања неког појма (нпр. дружтва ... која, особеннимъ ... духомъ дишу ... *оживљаваю се*) или радњу која би, под неким околностима, могла довести или је довела до (не)постојања (да пије одвише, *загушио би се*). Друкчију појаву означавају глаголи *живети се* – поступање/понашање (он је ... осредњи домаћин, „живи се” човек лепо) и *оживети се* – психичко стање (*оживи се* храбри Вук Перовић и извади тешка јатагана).

Табела показује да се семантички најбогатијим полисемичним ЕГ чешће означава активна, динамична радња којом се неке дају, враћају или прекидају биолошке функције, док се је стање егзистенције потврђено само типичним глаголом егзистенције, глаголом *живети*. Међутим, ниједан од ових глагола не одликује се изразитом семантичком разумењем због саме природе, статичности појаве коју означава.

Фреквенцију ових лексема у савременом језику представићемо на основу података из фреквенцијских речника и Корпуса (в. Табелу 42).

Табела 42: Статус семантички најбогатијих ЕГ у савременим писаним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>живети (се)</i>	219	1.232	46.210
<i>оживљавати (се)</i>	3	8	553
<i>оживети</i>	15	199	1.326
<i>гушити (се)</i>	13	140	1.165
<i>загушити (се)</i>	3	9	136
<i>оживити</i>	0	0	609

Типични глагол постојања јесте и једна од најфреквентнијих лексема у савременом језику. С друге стране, податке за глаголе *оживети (се)* и *оживити (се)* морамо узети са резервом будући да се формално поклапају у појединим глаголским облицима. Глагол *загушити* није посебно фреквентан у савременом језику, далеко су фреквентнији други глаголи из истог творбеног гнезда: *гушити* и *угушити*. Такође, готово исти број потврда као и глагол *загушити* има и девербатив *загушење* који је посебно фреквентан у новинским текстовима.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама егзистенцијалних глагола

Појам егзистенције је веома широк – може се кренути од чињеничног постојања неког ентитета у реалном свету, које има временски и просторни карактер, преко уопштеног, до филозофског, идеалног, апстрактног постојања, затим анализирати различите фазе и потфазе, различити субјекти, као и веза постојања са другим семантичким категоријама – непостојањем, посесијом, локацијом итд. (в. Лазић Коњик 2010: 179). Код ЕГ постојање се представља као процес који се одвија по фазама: од настајања, ка почетку постојања и самом постојању, трајању, преко фазе приближавања крају до потпуног нестанка (нав. дело).¹⁰⁶

Што се тиче агенса, код глагола стања он може бити човек (нпр. *живеће* тај сто година; Исус подизао мртве, те су *оживели*), док код активних глагола улогу агенса могу вршити лексеме различитог значења: човек (лекари ... *оживили* га [војника] сасвим; дјевојка је у дворишту *загушила* гуску), божанско биће или биће из сфере празноверја (нпр. Аврам рече Богу: дај ми да видим како ти *оживљаваш* мртве; вампир може човека да *загуши*), разне штетне супстанце (нпр. [пара од врења у вину] човека ... *загушити* и задавити може).

Готово сви полисемични ЕГ означавају постојање, живљење, што изненађује с обзиром на чињеницу да је у језику типичније, упечатљивије оно што

¹⁰⁶ На основу анализе глагола који се односе на рађања и умирање човека М. Марјановић је утврдила да у српском језику има приближно једнак број глагола који се односе на рађање и умирање (осим у жаргону где је много више глагола умирања) и да те две појаве подједнако привлаче човекову пажњу (2008: 51). И. Лазић Коњик је у свом истраживању закључила да је број глагола и израза којима се означава рођење и смрт далеко већи од свих других група глагола (2010: 180).

је непожељно, непријатно. Међутим, за изостајање изузетно полисемичних лексема којима би се означио престанак егзистирања, смрт, објашњење налазимо у чињеници да се овај процес завршава статичном ситуацијом која се не може преобратити, циклус је завршен, а нова значења, како се показало, привлаче глаголи који именују неку динамичну ситуацију и промену која ће и у будућности имати конкретне и динамичне последице.

За разлику од глагола којима се означава смрт, видимо да творбено гнездо глагола *живети* садржи и лексеме које означавају почетак поновног постојања. Иако се оваквим лексемама означава, за стварне прилике, нереална радња (*оживети/оживљавати*) разлог за њихову семантичку разубојеност вероватно лежи у природној људској тежњи за животом, па макар за остварење такве жеље посезали и у сферу апстрактног и немогућег.

Почетак поновног постојања означава се полисемичним глаголима као што су *оживити* и *оживљавати*. У стварности прекидање нечијег живота није реално и оствариво, већ се може односити на повратак нормалних биолошких и психичких функција човека након психофизичког поремећаја (губитка свести) или пак на апстрактну ситуацију деловања „више силе” (нпр. Аврам рече Богу: дај ми да видим како ти *оживљаваш* мртве; обамрло новорођенче дужна је бабица ... сместа да *оживљава*; шта Бог није учинити кадар? ... | и усмрти, и опет *оживи*). „Само у нереалним семантичким просторима бајке, мита, легенде, религије и сл. и у фигуративној употреби, могућно је ’поновно појављивање, оживљавање човека’; зато је број глагола са значењем ове фазе изразито мали” (Лазих Коњик 2010: 128). Иако се у литератури указује на мали број ових глагола, значајно је запазити да, према РСАНУ, чак три полисемична ЕГ имају управо ово значење. Разлог за то можемо тражити у човековој тежњи и жељи да прекинути ланац поново успостави, обнови – секундарно су предмет „оживљавања” најчешће различита позитивна стања и појаве: здравље, радост, напредак, уопште она стања којима сваки човек природно тежи. Постоји жеља за обнављањем нечег позитивног, повољног.

О глаголу *жив(ј)ети (се)*

Рећи ћемо нешто о семантички најразуђенијој лексеми ове групе, лексеми *жив(ј)ети (се)*. Она дели 37. место на листи полисемичних глагола, што је релативно ниска позиција с обзиром на значај појаве коју именује, али то има везе са чињеницом да денотира стање, а не динамичну активност. Много бољу позицију заузима у фреквенцијским речницима – у ФРЋК се налази на 15. месту на листи глагола, док је у ФРССЈ на 20. месту.

Карактеристичан је и по томе да се као прототипичан глагол постојања, осим по највећем броју значења, одликује и по томе што има чак три полисемична глаголска деривата (то су лексеме *оживети*, *оживити* и *оживљавати (се)*). Несвршеног је вида и ово је један од ретких имперфективних семантички најбогатијих представника неке ЛСГ полисемичних глагола.

У основном значењу њиме се денотира стање биолошког постојања, „бити жив, бити носилац биолошких функција; одржавати у себи живот (каквом храном или сл. средствима)” (зар ти је тако омрзнуло *живљети*). Архисема је ’постојати’, док је најважнија диференцијална сема ’поседовати биолошке функције’. Када се ради о живим бићима, глаголом *живети (се)*, осим означавања биолошког постојања живих бића, секундарно се именује и постојање уопште „бити, постојати, егзистирати” (у неком селу *живио* је један бег). Како наводи Лазих Коњик (2010: 49), веома је тешко повући оштру границу између ова два значења, те би се због очигледне општости и сродности оба ова значења могла сматрати примарним, с тим да је значење „постојати” општије. На основу тога закључује да је значење „постојати” код глагола *живети* резултат трансформације хипоним → хипероним, а не резултат платисемије (2010: 51–52). Основни семантички садржај глагола *живети* одређен је архисемом ’постојати’, а семом ’физиолошки процес’ сужен је на жива бића. Појам ’постојати’ свакако се може схватити као нека врста надређеног појма за све егзистенцијалне глаголе, који се затим конкретизују појединачним глаголима, у овом случају глаголом *жив(ј)ети*.

Секундарно овај глагол денотира и борављење, пребивање на неком месту, уз ангажовање сема ’места’ и ’начина’ ([змија] у дувару кућном *живи*), поступање на одређен начин, где је такође ангажована сема ’начина’, као и сема ’околности’ (стане *живљети* као сељак), затим сема ’заједнице’ када означава

живљење у заједници са неким, уз одржавање одређених међуљудских односа и сл. (нпр. сад вам ваља *живити* са консулом; ми смо *живјели* у љубави; сачувај те, Боже, с таквом женом *живити*; свака се жена боји мужа ... да не примети, да она с ким *живи*). Осим означавања егзистирања живих бића која своје постојање спроводе у одређеним околностима, овим се глаголом денотира и постојање различитих неживих и апстрактних појмова (нпр. књига треба да *живи*; *живи* о њима красан спомен; мисао о слободи стално је *живела*; најситније појединости на ... киповима *живе*).

Глагол *живети* јавља се у АРСЈ више од 200 пута у разним морфолошким облицима као реакција на бројне стимулусе. Примери показују да се овај глагол најчешће повезује са лепим, позитивним, оптимистичним ситуацијама (*надати се, срећом, љубављу, за родитеље, без пореза, победа, желети, волети* итд.).

Овај глагол означава једну од најважнијих категорија у стварности, а то потврђује и чињеница да *живети* (као и *умрети*) припадају семантичким примитивима (в. Годард–Вјежбицка 2014: 12), чиме се представа егзистирања истиче као један од општих појмова на којима се базирају сви други појмови у стварности. Њиме се у већој мери исказује постојања живих субјеката, пре свега човека, него осталих појава у стварности (в. Лазић Коњик 2010: 176).

У овој групи доминантне су лексеме којима се примарно означава постојање или враћања некога у живот (па било то и нереално), док лексеме са значењем губљења живота, иако означавају појаву која се у језику чешће привлачи пажњу, готово да не постоје, што има везе са резултатом који се након завршене радње добија.

2.4.12. Глаголи психичких активности

Глаголима психичких активности у основном значењу денотира се ментална активност код које се путем разума долази до идеја, закључака – то су мишљење, одлучивање, усредсређивање на нешто, поимање информација путем сазнања, логичког расуђивања, стицање мишљења, суда о нечему итд. Дакле, радња се тиче искључиво човека и његовог менталног живота. Лексеме ове групе сместили смо у шири контекст, па су осим глагола мишљења и сазнања, овде

уврштени и каузативни глаголи где се менталном активношћу узрокује да дође до резултата радње. У литератури се глаголи овог типа сврставају у групу глагола интелектуалних активности (в. ТСРГ: 303–348; Левин 1993: 180–185).

Група глагола психичких активности (даље: ГПА) састоји се од девет лексема, које чине 1,8% од укупног броја глагола, односно око 1,1% свих лексема у грађи. То су следеће лексеме: *знати (се)*, *издржати (се)*, *лучити (се)*, *мислити (се)*, *намерити¹ (се)*, *обраћати (се)*, *опростити (се)*, *очитовати (се)*, *пазити (се)*.

Даћемо у Табели 43 листу семантички најбогатијих ГПА.

Табела 43: Листа семантички најбогатијих ГПА

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>опростити (се)</i>	27	34	одлучивање
2.	<i>намерити¹ (се)</i>	23	38	одлучивање
3.	<i>лучити (се)</i>	21	40	мишљење
4.	<i>мислити (се)</i>	19	42	мишљење
5.	<i>пазити (се)</i>	19	42	пажња
6.	<i>знати (се)</i>	17	44	знање
7.	<i>обраћати (се)</i>	15	46	пажња

У рефлексивном облику ови глаголи готово никад не означавају психичку активност, али се углавном задржавају у опсегу менталних појава, па тако означавају врсту комуникације (*обраћати се*, *опростити се*), физиолошку активност (*издржати се*). Једино глагол *намерити се* означава физичку активност, кретање.

Ову групу чине лексеме које у просеку имају најмање значења у односу на средњу вредност у осталим групама. Тај податак има везе са чињеницом да ГПА денотирају апстрактне појаве. Ово упућује на чињеницу да човек организује језичку стварност према динамичним појавама које су видљиве његовом оку (било да се се односе на њега или на нешто изван њега), у којима може и сам активно учествовати, те и своје мишљење и осећања најчешће изражава преко лексике са конкретним значењима.

Наведених седам лексема представници су различитих области психичке активности – одлучивања, мишљења, знања, пажње. За класу глаголâ обједињених

значањем „знати” Ј. Васиљев (1981: 164) каже како се њима означава поседовање или усвајање неке информације у процесу перцептивне воље и мисаоне активности. За разлику од глагола мишљења, глаголи знања означавају не оно што се ствара у процесу мисаоне активности, већ оно у шта се она претвара у процесу приказивања стварности. Због тога је ова група глагола тесно повезана са глаголима перцептивних, мисаоних и физичких активности. Васиљев даље наводи да се супротстављањем сема 'имати знање' и 'стицати знање' класа ових глагола дели се на две поткласе: владање знањем (глагол *знати*) и стицање знања (глагол *сазнати*) (1981: 164). Ове две поткласе су узрочно-последично и ланчано повезане, учење претходи владању знањем и вештинама.

Представићемо и фреквенцију ГПА у Корпусу и у одабраним фреквенцијским речницима (в. Табелу 44).

Табела 44: Статус семантички најбогатијих ГПА у савременим писаним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>опростити (се)</i>	56	175	4.241
<i>намерити¹ (се)</i>	1	1	224
<i>лучити (се)</i>	0	12	189
<i>мислити (се)</i>	547	902	43.239
<i>пазити (се)</i>	43	84	2.844
<i>знати (се)</i>	1.541	4.123	119.474
<i>обраћати (се)</i>	49	46	5.603

Подаци из табеле показују да је фреквенција наведених лексема слична у свим изворима и да је лексема *знати (се)* једна од најфреквентнијих лексема у српском језику. Њена фреквенција не прати број значења у РСАНУ (17 значења). Ово је један од доминантних глагола менталних активности па је стога у испитиваним изворима и веома чест, док је, као глагол који описује менталне појаве, предодређен да не буде семантички изузетно богат. На другом месту по фреквенцији је глагол *мислити (се)* који у РСАНУ такође има мање од 20 значења, али је на бољој позицији од глагола *знати (се)*. Претпоставку за овакав однос у броју значења између ова два глагола можемо тражити у чињеници да глагол *мислити* представља динамичнију психичку активност, док *знати* у основи представља статичну ситуацију познавања нечега раније усвојеног или спознатог.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама глагола психичких активности

Даћемо неке опште карактеристике ових глагола. Најпре, у оквиру групе ГПА на основу примарног значења лексеме се могу поделити на глаголе знања (нпр. *знати (се)*), глаголе одлучивања (нпр. *намерити¹ (се)*), глаголе пажње (нпр. *пазити (се)*), глаголе мишљења (нпр. *мислити (се)*). Из представљеног се уочава да су базични, прототипични глаголи који означавају ове важне мисаоне радње најчешће и семантички најбогатији. Можемо установити још једну поделу – на, да их тако назовемо, опште ГПА, којима се просто исказују одређени факти који настају услед активности нервног система, без додатних карактеристика, као што су сврха радње, резултат и сл., а такви су *знати, мислити* (нпр. ко *зна* говорити, *зна* и *мислити*), и специфичне ГПА код којих се мисаона радња додатно спецификује, а неки од елемената радње исказане овим типом глагола су узрок, резултат итд. (нпр. *опрости* ми господаре, | млада сам се преварила; *намерих* одмах отказати стан). Такве су и лексеме *лучити* и *намерити* којима се у примарном значењу денотира постизање резултата мисаоног процеса – заузимање става према некој појави или ситуацији у процесу размишљања (нпр. *лучити* истинито од лажнога; *намјерио* сам да прошетам тамницом).

О ГПА у руском језику писао је Л. Васиљев (1981) који истиче да полисемични глаголи психичких активности (и то основни глаголи, као што су *осећати, сматрати, слушати, волети, мислити, схватати, знати* итд.) обично свим својим значењима улазе у састав поља глагола психичке активности, док се унутарње поделе врше према неколико семантичких класа и поткласа, па се тако, на пример, многи глаголи перцепције употребљавају и у значењу глагола осећања, мишљења и знања (1981: 172). На основу прегледа полисемантичких структура ГПА, може се рећи да такво стање, уз понеки изузетак, важи и за српски језик.

И у овој групи лексема налазимо оне са недовољно одређеним семантичким садржајем, па је код њих нужна допуна у виду именице са апстрактним значењем (нпр. *обраћати* мисао/бригу/мржњу).

Глагол *знати* карактеристичан је по томе што може припадати и квалификативним глаголима, јер се семантички однос глаголске радње и објекта

који је радњом обухваћен схвата не само као процес који врши субјекат, већ и као процес који он може и уме вршити, који је на неки начин његова квалификација (в. Гортан Премк 1971: 103). Такви су примери типа *зна* немачки, *зна* маџарски; *знаду* ловити рибу; *зна* ђавола на леду потковати итд. И Ј. Апријан наводи да глагол *знати* који је смисаоно један од најсложенијих глагола, улази у састав других, такође сложених лексичких и граматичких значења. Даље, он са другим глаголима као што с *хтети*, *сматрати*, *осећати*, *говорити* итд. чини основу једне од најважнијих области лексичког система – лексику повезану са унутрашњим светом човека (в. Апријан 1995б: 406).

За глаголе пажње који не означавају унутрашње психичке процесе, већ спознајну активност која се може сазнати путем чула, Ј. Васиљев (1981: 169) сматра да су блиски глаголима схватања и сазнавања, с једне, и глаголима вољне активности с друге стране. Заједничка идентификациона сема је именица *осећај* која означава одражавање у сазнању најразличитијих стања и функција организма. Овом се именицом и глаголом *осећати* може означавати свака реакција нервног система на подражаје и реакција на оно што се прима путем чулне перцепције.

Међу глаголима ове групе, најпроучаванији је глагол *знати*, базични глагол спознајне категорије, а анализиран је најчешће са синтаксичко-семантичког аспекта (в. нпр. Ивић 1980; Грковић Мејџор 2006). Издвојићемо рад Ј. Грковић Мејџор (2006: 85–98) која из дијахронијске перспективе испитује глагол *знати* и семантички примитив 'знати'. Ова ауторка наводи да глагол *знати* води порекло од два глагола **vĕdĕti* и **znati*, између којих постоји разлика у значењу – **vĕdĕti* је значење развило путем „видео сам” > „знам”, што је знање на основу личног искуства, засновано на когнитивном процесу перцепције. Други глагол, **znati*, према неким истраживачима, има везе са ие. **gĕn* „рађати”, где се веза значења „знати” и „рађати” успоставила преко поимања крвног сродства као припадности друштвеној скупини која је повезана рођењем. Припадност роду претпоставља познавање својих као дефинисане скупине, па се тако развила веза значења „познавати особу” > „знати” (2006: 87). Даље каже да је у једној групи словенских језика, где је и српски, уопштен конституант прасловенског **znati*, који у српском језику обухвата значења оба прасловенска глагола и полисемичан је. Поред основног значења, он обухвата и значење „знати како” које се реализује

као „бити у стању, моћи” и „бити вешт у нечему, умети, на основу искуства”, као и значење „познавати”. Глагол *знати* у овим значењима има и различите синтаксичке допуне, што показује да „различите лексичке јединице глагола *знати* имају и различита синтаксичка својства, која су и један од главних показатеља полисемичности” (2006: 92).

Глагол *знати* јавља се у АРСЈ као реакција на више од 300 стимулуса, а примери показују да се најчешће повезује са образовањем, учењем, способношћу расуђивања (нпр. то показују реакције *учити, мислити, научити, образовати се, напамет* итд.)

О глаголу *опростити (се)*

Семантички најбогатији глагол ове групе, *опростити (се)*, налази се према броју значења при крају листе полисемичних глагола. Као и већина семантички најбогатијих глагола, и овај је свршеног вида. Гледајући формално, творбено је изведен, настао префиксацијом глагола *простити*, који је, опет, добијен од прасловенског придева **prost*. Ово је једини семантички најбогатији глагол неке групе коме је у основи придев.¹⁰⁷ Глаголи *простити* и *опростити* имају исто примарно значење и истог су вида, али је мотивни глагол потиснут у корист семантички далеко богатијег и фреквентнијег префиксираног. У Корпусу је глагол *простити* потврђен тек 123 пута. Готово увек се употребљава у вишелексемним спојевима који се користе као устаљене фразе у сврху помињања умрлих, извињавања и сл. (Бог да га *прости*, Бог да му душу *прости*; Боже ми *прости*; да *простиш* итд.). Очекивано је, под утицајем закона језичке економије, да глагол *простити* буде потиснут у корист глагола *опростити* који се наметнуо као доминантан. Знатно је фреквентнији његов несвршени парњак *праштати*. Глагол *опростити (се)* више је карактеристичан за формалнији, виши стил изражавања, па се у извињавању користи уместо облика „извини(те)”. Такође је у великом броју значења синонимичан глаголу *ослободити (се)*.

¹⁰⁷ За придев *прост* Р. Драгићевић (2001: 19) наводи да му је готово цео деривациони систем заснива на људској особини простоте, неотесаности, иако му то није примарно значење. Значења овог придева која су у директној вези са глаголом „ослобођен од чега” и „опроштен, без замерке” (РМС) налазе се на периферији његове полисемантичке структуре. Исконско значење придева *прост*, „slobodan, dopušten, oprošten”, у директној је вези са примарним значењем глагола *опростити* (в. Скок 3, 52).

Основно значење глагола *опростити* је „дати некоме опроштај за нешто, прећи преко нечије кривице, грешке”. То значи да је узрочна радња са аспекта колективног схватања негативна, али је крајњи резултат позитиван. Такође, агенс је тај према коме је учињена неправда или је повређен, а онај на кога је радња усмерена прекршио је правила случајно или намерно. Учесници у радњи могу бити у друштвеној хијерархији исти или различити (то могу бити божанско биће и човек, родитељи и деца, супружници, или уопште учесници у расправи, сукобу итд.) (нпр. доведите ми љубу | невјеру ... да јој *опростим*; мајко моја, *опрости* ми, убила сам га!; у богова опроштаја нема, | ал’ ти нам *опрости*; *опростили* смо један другом тешке речи).

Лексемом *опростити (се)* секундарно се денотирају и друге радње којима је резултат избављање из тешког положаја, ситуације, и у апстрактном и у физичком погледу (нпр. ја ћу тебе ропства *опростити*; да те *опрости* пореза на ливаду; док шарину ноге *опростио*; *опростио се* своје непослушне пратње). Нека од значења имају и религиозну или обредну компоненту (нпр. над самим гробом *опростио се* са Стојаном; при самој смрти, отац ... са свима *се* алали (*опрости*)).

О глаголу *опростити (се)* било је говора, опет, у синтаксичко-семантичким студијама. Тако га М. Алановић назива глаголом негативне афективне каузиције (2007: 172) и истиче да се глаголом овог типа уводе сложене догађајне целине, где је агенс у психолошком смислу ангажован односно упућен на другог учесника доживљене ситуације. Лексичко значење глагола *опростити* и распоред семантичких улога појављују се као негативна реплика на неку контекстуално имплицирану радњу (или след припремних радњи). Реконструкција припремних радњи које претходе глаголској радњи, исказаној наведеним глаголом за реченицу типа *Отац је опростио сину* гласи: *Син нешто чини > Син је тиме увредио оца* (в. Алановић 2007: 172). Чин опраштања није могућ уколико адресат није признао кривицу, чак и ако је то признање онај који треба да опрости само замислио (в. Вјежбицка 1987: 230–231).

Глаголи типа *опростити* припадају групи глагола „чисто менталних активности, будући да могу искључивати било какав говорни чин и односити се искључиво на менталну сферу агенса” (Стипчевић 2014: 117). Дакле, овај глагол има сложену семантичку структуру која укључује више семантичких нивоа, што

је утицало и на његову полисемичност. Осим примарног значења које је уобичајено и распрострањено, готово сва секундарна значења именују појаве за које се у српском језику регуларно могу употребити и други глаголи *спасити*, *ослободити*, *избавити*, *разрешити* итд.

Анализа групе полисемичних глагола који означавају психичке активности показала је да се они према броју лексема и броју значења која реализују налазе на маргини система полисемичних глагола, што има везе са типом појаве коју означавају. Ово потврђује већ наведену констатацију К. Бака (1949: VII) да се речи за менталне процесе базирају на физичким активностима и стањима, а да се апстрактна значења добијају метафоризацијом конкретних.

2.4.13. Остале групе глагола

У овом делу рада ћемо представити глаголе који чине мале, непродуктивне ЛСГ или су то пак групе са разнородним глаголима који се не могу уопштити у шире тематске целине. На основу примарног, неповратног значења, уочили смо пет таквих „мини група”, са укупно 26 глаголских лексема, а оне чине око 5,3% глагола у грађи, односно око 3,1% свих лексема у корпусу. Чине их следеће лексеме (в. Табелу 45):

Табела 45: Списак лексема осталих група глагола

ЛСГ	Лексеме
Глаголи одредбе и мере	<i>бројати</i> , <i>мерити (се)</i> , <i>наменити</i> , <i>одмерити (се)</i> , <i>одредити (се)</i> , <i>одређивати (се)</i>
Глаголи физиолошких радњи	<i>гутати (се)</i> , <i>изјести (се)</i> , <i>јести (се)</i> , <i>одисати</i> , <i>омрсити (се)</i>
Глаголи намиривања потреба	<i>заливати (се)</i> , <i>залити (се)</i> , <i>намиривати (се)</i> , <i>намирити (се)</i>
Фазни глаголи	<i>заиграти (се)</i> , <i>зарезати (се)</i> , <i>збрати (се)</i> , <i>наставити (се)</i> , <i>настављати (се)</i>
Глаголи у вези са стицањем или узимањем слободе	<i>напасти¹</i> , <i>одолети (се)</i> , <i>одрешити (се)</i> , <i>осигурати (се)</i> , <i>ослободити (се)</i> , <i>ослобађати (се)</i>

Поред продуктивних ЛСГ које означавају базичне активности у свету око нас, појављују се и изоловане групе са малим бројем чланова које показују на које још области стварности говорници српског језика посебно обраћају пажњу. Видимо да су за разумевање стварности важно познавање димензија или количина појма (што се подудара и са важношћу особина које описују димензије појма означених придевима – в. т. 4.2 овог поглавља), базичне физиолошке радње и задовољавање основних потреба, питање слободе. И ови примери показују да је најважније оно што се може чулно опазити и испитати и што је најуже везано за човека и његов живот. Ову групу чине углавном творбено изведени глаголи.

У рефлексивној форми глаголи који су овде сврстани чешће означавају исти тип радње, него нешто друго. Ипак, и у друкчијем значењу, готово сви се могу уклопити у установљене ЛСГ глагола, с тим да чешће означавају менталне активности и стања него неку конкретну, физичку активност (в. Табелу 46).

Табела 46: Списак ОГГ који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи кретања	<i>збрати се</i>
глаголи физичког деловања	<i>грувати се = грухати се</i>
МТ глаголи	<i>залити се, зарезати се, јести се, одрешити се</i>
глаголи чулне перцепције	<i>гутати се, одмерити се</i>
глаголи говорења	<i>одредити се, одређивати се</i>
глаголи поступања и понашања	<i>осигурати се</i>
глаголи психичких активности и стања	<i>одолети се</i>

Рећи ћемо нешто о свакој од ових група. У групу **глагола одредбе и мере** уврстили смо лексеме којима се у примарном значењу утврђује, одређује мера, количина неког ентитета, уопште физичке карактеристике и различите врсте просторних, временских и сл. односа међу појмовима. Објекат глаголске радње увек је неживи ентитет – предмет или апстрактна појава, а глаголом се ближе одређује, утврђује значење именице уз коју стоји. У литератури се глаголи овог типа називају глаголима одређивања (ТСРГ: 336) или глаголима мерења (Левин 1993: 272–274). Ови глаголи немају довољно одређен семантички садржај, па се он допуњује, одређује лексемом на коју се односи, те се веза значења глагола и

објекта утврђује у контексту (нпр. два радника *мерила* су зидове; *наменити* зграду за становање; *одредити* старост грађевине, *одређивати* положај према звездама; *одмерили* [смо] на насипу од последњих кућа цео километар). Код ове групе једино глагол *мерити* и у рефлексивној форми означава исту радњу, с тим да агенс радњу врши на себи, одређујући своју тежину или висину. У неповратном значењу глагол *мерити* има ширу семантичку вредност која обухвата све димензије, запремину, трајање нечега, док је примарно рефлексивно значење, према РСАНУ, усмерено искључиво на квантитативне карактеристике човека (враћају [се] у варош, *мерећи се* редовно свакога дана у првој магази). У овој групи, глаголи *мерити (се)* и *одмерити (се)* припадају истом творбеном гнезду, а напоменућемо да се семантичком разуђеношћу одликује и мотивна именица *мера*, па се може успоставити цео творбени низ изузетно полисемичних лексема са значењем мере: *мера – мерити (се) – одмерити (се)*.

Глаголи физиолошких радњи у основном значењу денотирају радњу подмиривања физиолошких потреба живих бића, важних за одржавање живота, као што су дисање, храњење, спавање итд. Грађа показује да се великом семантичком разуђеношћу одликују глаголи који би се могли објединити архисемом 'имати потребу (за) или манипулисати супстанцом потребном за живот' (в. Штасни 2011: 576).¹⁰⁸ То су углавном глаголи који означавају уношење хране у организам, и они, изузев глагола *омрсити (се)*, у свом семантичком садржају не носе ознаку о врсти хране која се у организам уноси, већ имају опште значење уношења хране. Из ове групе, глаголи *гутати се* и *јести се* означавају друкчију појаву – *гутати се*, преко метафоричког значења „са нарочитом чежњом и изразом допадања гледати некога”, где се преплићу семантичке компоненте из сфера визуелне перцепције и емоционалног доживљаја, развио значење таквог узајамног посматрања два равноправна агенса (желели се, очима *се гутали*). Други глагол, *јести се*, означава промену која се дешава на агенсу под утицајем спољашњих фактора, услед трошности, дотрајалости (зуб *се једе*).

¹⁰⁸ Д. Гортан Премк (1971: 29–31) примере *испити крв*, *прогутати пилулу*, *појести колач* узраја у синтагме деструктивних односа. Ово она образлаже чињеницом да је са лингвистичког аспекта битно да је колач нестао као резултат глаголске радње (мада је могао припадати и другим групама синтагми – променио је место, више није цео, није више истог квалитета).

Следећа група, **глаголи намиривања потреба**, обухвата лексеме којима се у основном значењу денотира задовољавање различитих врста потреба и жеља (физиолошких, материјалних, културних и сл.) и има додирних тачака са претходно наведеном групом глагола. Лексемама *заливати (се)* и *залити (се)* означава се снабдевање биљке течномшћу потребном за њен раст и развој (нпр. јеси ли *залила* цвеће; по башти ђуле *заливати* оде). За глаголе *намиривати* и *намирити* важи да је објекат глаголске радње носилац семантичког потенцијала глагола пошто сами глаголи немају сасвим одређен семантички садржај. Тај семантички недостатак формално се надомешћује допуном у виду различитих конкретних и апстрактних именица (*намирити* жељу/инстинкт/душу/вечеру/повериоца итд.; *намиривати* кућне потрештине/стоку/трошкове итд.).

Фазним глаголима се означава фаза реализације радње (почетак, трајање, свршетак) и за њих такође важи да су непотпуне семантике и да захтевају допуну у виду именице, синтагме, предлошко-падежне конструкције итд. У овој групи су глаголи којима се означава продужетак трајања радње, а чине је лексеме *наставити (се)* и *настављати (се)*.¹⁰⁹ И код ових глагола носилац семантичког потенцијала глаголске лексеме је објекат, а семом 'трајања' денотира се континуитет вршења радње (нпр. *наставити* пут/своје мисли/партију шаха; *настављати* разговор/борбу/потеру). Објекат је најчешће глаголска именица са значењем активне, конкретне радње. Занимљиво је да се у овој групи не налазе глаголи којима би се означавао свршетак нечега. Исто важи и за поменуте глаголе који означавају крај постојања, завршетак комуникације, заустављање итд. За све важи, претпостављамо, исти разлог – крајње стање се не може променити, није подстицајно за именовање нових појава.

На фазу реализације радње указује се и примарним значењем неких изузетно полисемичних лексема са конкретном семантиком – *заиграти (се)*, *зарезати (се)*, *збрати (се)*. Наведеним глаголима у основном значењу именују се конкретне радње са јасно одређеним семантичким садржајем – играње, резање, односно сакупљање нечега на гомилу (*заиграше* весело брзоного коло; с једне њиве *збере* две три летине). Глагол *зарезати (се)* сврстан је овде само због

¹⁰⁹ И. Клајн (2002: 259, у напомени) наводи став М. Стевановића да глагол *наставити* значи оставити један предмет на други, а фигуративно значи продужити, но истиче да се такво Стевановићево схватање може прихватити само у дијахроничким оквирима.

чињенице да му је као значење 1a наведено „почети резати, сећи; почети стругати”, иако није потврђено ниједним примером – то је етимолошки примарно значење, рекло би се, вештачки смештено на место основног значења – далеко је фреквентније значење „начинити зарез, усек”.

Глаголи у вези са стицањем и узимањем слободе обухватају лексеме којима се у примарном значењу денотира активност која се одвија уз коришћење оружја, најчешће у одбрамбене сврхе или у сврху заштите својих интереса. У основном значењу агенс је увек човек (нпр. Марко [ће] ... *ослободити* и ујединити српски народ; наш [ће] батаљон *напасти* непријатеља на спавању; ови степени треба да ударају у бок нападачу, чиме ће најбоље *осигурати* бокове; *одолели* смо четвртој непријатељској офанзиви итд.). Глаголи са највише значења у овој групи показују да је за говорнике важније задржавање и освајање сопствене слободе, него узимање туђе.

О семантички најбогатијим глаголима осталих група

Глаголи који су овде наведени не одликују се изразито разуђеном полисемијом, што вероватно има и везе с тиме да они имају најчешће, да их тако назовемо, два (или три) базична семантичка пола. Нешто је или почело или траје или се завршило, нема ништа између; фундаменталне физиолошке радње су исхрана, спавање, дисање; човек може бити слободан или заробљен и сл. Видели смо и да већина њих нема прецизно одређен семантички садржај, а карактеристика глагола са највише значења јесте да је њихово примарно значење јасно одредиво, без прегледа семантичко-синтаксичког окружења. Већина овде пописаних глагола има мање од 20 значења, те ћемо навести само оне са већим бројем значења (в. Табелу 47).

Табела 47: Листа семантички најбогатијих ОГГ

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
1.	<i>намирити (се)</i>	34	27	глаголи намиривања потреба
2.	<i>ослободити (се)</i>	27	34	глаголи стицања и узимања слободе
3.	<i>одмерити (се)</i>	24	37	глаголи одредбе и мере
4.	<i>заиграти (се)</i>	24	37	фазни глаголи
5.	<i>напасти¹</i>	23	38	глаголи стицања и узимања слободе

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола	Опште значење
6.	<i>омрсити (се)</i>	23	38	глаголи физиолошких радњи
7.	<i>залити (се)</i>	22	39	глаголи намиривања потреба

У табели се нашао бар по један представник сваке од мини група. Видимо да се ни овде пописане лексеме, изузев глагола *намирити (се)*, не одликују изразитом семантичком разумењем. Сви наведени глаголи су творбено изведени. Такође овде има глагола који, као типични представници групе, имају мање значења него они који означавају специфичност у оквиру основне радње, изражене базичним глаголом. Нпр. глагол *јести (се)* има мање значења него глагол специфичне семантике, *омрсити (се)*. Глагол *омрсити (се)* има велики број значења захваљујући конотативној вредности коју носи придев у основи: *мрсан* није само онај „који садржи мрс”, већ, метафорички, и „хранљив”, „дебео, угојен”, „богат, имућан”, „непристојан, вулагаран” итд., па се одатле семантика додатно ширила. Навешћемо у Табели 48 фреквенцију наведених глагола у савременом језику.

Табела 48: Фреквенција семантички најбогатијих глагола осталих група

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>намирити (се)</i>	2	3	331
<i>ослободити (се)</i>	32	166	10.917
<i>одмерити (се)</i>	0	5	1.204
<i>заиграти (се)</i>	4	65	2.020
<i>напасти¹</i>	0	28	5.950
<i>омрсити (се)</i>	0	1	19
<i>залити (се)</i>	0	41	315

Глаголи који су овде наведени означавају специфичне појаве у стварности које нису део свакодневног живљења човека, већ су карактеристичне за одређене прилике, догађаје, па им је зато и фреквенција у речницима ниска. Нешто је друкчија ситуација у Корпусу који је потврдио наведене глаголе већим бројем примера. Занимљиво је било да у изворима проверимо број значења базичног глагола физиолошке радње, глагола *јести*. Због његовог статуса, очекивали смо високу фреквенцију. Добили смо следеће резултате: у ФРССЈ има 174 потврде, у

ФРЂК 201, а у Корпусу 4.978. Резултати су били другачији него што смо очекивали, али смо разлог за то пронашли у чињеници да је ова базична радња ипак специфична, карактеристична за временски одређени догађај, да зависи од навика и карактеристика агенса итд.

2.4.14. Неразврстани глаголи

Након поделе глаголских лексема на ЛСГ остао је изврстан број глагола које према примарном значењу неповратне форме нисмо могли сврстати ни у једну посебну групу или би те групе бројале једног до два члана, те ћемо њихове опште карактеристике дати на овом месту. Неразврстано је остало 20 глагола, што је око 4,1% од њиховог укупног броја, а 2,4% од свих лексема у грађи. Групу чине следеће лексеме: *бити*², *брати (се)*, *врети (се)*, *гласити (се)*, *грукати (се)* = *грукати (се)*, *жарити (се)*, *закачити (се)*, *записати (се)*, *играти (се)*, *јарити (се)*, *крстити (се)*, *машити (се)*, *моћи (се)*, *наврнути (се)*, *налазити (се)*, *натући (се)*, *наћи (се)*, *окинути (се)*, *отпустити (се)*, *отпуштати (се)*. Релативно мали проценат глагола који су остали неразврстани говори о доброј организованости и повезаности система лексичких појава, где је већину глагола могуће уклопити у семантички добро повезане групе.

У рефлексивној форми неке од наведених глагола можемо сврстати у већ формиране групе, док ће неки и даље остати неразврстани (в. Табелу 49).

Табела 49: Списак НГ који у рефлексивној форми припадају другим ЛСГ глагола

ЛСГ	Глаголи
глаголи кретања	<i>брати се, врети се, наврнути се, наћи се</i>
глаголи премештања и смештања	<i>отпустити (се), отпуштати (се)</i>
глаголи промене и заузимања положаја	<i>крстити се</i>
МТ глаголи	<i>жарити се, јарити се</i>
глаголи физичког деловања	<i>грукати се, натући се</i>
глаголи говорења	<i>гласити се</i>
глаголи социјалних односа	<i>моћи се, налазити се</i>

Видимо да већину НГ можемо према рефлексивној форми уклопити у раније описане групе, а њима се најчешће описују неке свесне активности човека.

Наведеним глаголима у основном значењу денотирају се различите радње или стања. На пример, глаголом *крстити (се)* означава се црквени обред примања крштеника у хришћанску веру (поп и *крсти*, и венча); глаголом *наврнути (се)* спровођење воде помоћу канала (покрај гроба воду *наврнуше*); глаголом *записати (се)* означавање нечега словима или другим симболима (умео је и свако слово *записати*); код глагола *жарити (се)* агенс је природна појава што изазива процес који неповољно утиче на оно што му је изложено (*жарило* [је] јарко летње сунце) итд.

Глаголом *моћи (се)* денотира се лични став агенса поводом неке радње, „бити у стању, бити кадар учинити, урадити нешто”. Овај глагол је један од типичних модалних глагола у српском језику, где се значење конкретизује одговарајућом допуном у виду инфинитива или конструкције *да* + презент, а може бити афирмативан или негативан у погледу могућности агенса да изврши радњу (уп. Стевановић 1989: 598; Јовановић Ј. 2008: 72) (нпр. нико јој *није могао* на крај стати; *не могаде* да понесе и један казан са купусом). У вези са употребом глагола *моћи* наводимо рад Ј. Јовановић (2008а: 72–81), у коме ауторка, говорећи о конструкцијама са управним глаголом и инфинитивном допуном, истиче, између осталог, да се апстрактно значење глагола *моћи* као управног конкретизује глаголом у инфинитиву. Нпр., у примерима *не могу ти ништа помоћи* и *можеш лутати колико хоћеш* глагол *моћи* упућује само на могућности агенса за обављање неке активности, али не именује конкретно врсту и начин остварења те могућности, већ ту функцију обавља допунски глагол (*помоћи*, односно *лутати*) (Јовановић Ј. 2008:72).

У вези са овим глаголом наводимо и запажање да примери дати у РСАНУ уз његово основно значење указују на немогућност агенса да реализује радњу. Ово не значи да не постоје примери који показују да је агенс способан да оствари радњу, већ говори о томе да говорници приликом описивања неке ситуације посебно обраћају пажњу на нешто што није остварено, а ређе им привлачи пажњу повољно решена ситуација.

Глагол *играти*, иако се у основном значењу денотира занимање неком друштвеном игром, подједнако је фреквентан и уобичајен и када означава плесање, бављење одређеном спортском дисциплином, тумачење позоришне или

филмске улоге итд. Такође он својим примарним значењем залази у сферу глагола психичких активности јер се подразумева свест о начину на који се дата игра изводи.

Обраду овог глагола у дескриптивним речницима српског језика критички је сагледала А. Халас (2014: 319), наводећи да глагол *играти* треба разложити на чак четири хомонимичне лексеме са следећим значењима: „забављати се”, „плесати”, „глумити”, „свирати”. Разлог за овакво решење налази у међусобној деривационој неповезаности наведених значења, захваљујући чему не испуњавају услов за сврставање у јединствени чланак. Међутим, распоред значења глагола *играти* у дескриптивним речницима резултат је широкозначности основног семантичког садржаја, коме је у основи радња са циљем забаве и разоноде.

О семантички најбогатијим неразврстаним глаголима

Навешћемо десет семантички најбогатијих НГ са бројем реализованих значења (в. Табелу 50).

Табела 50: Листа семантички најбогатијих НГ

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи глагола
1.	<i>наћи (се)</i>	59	9
2.	<i>бити²</i>	53	13
3.	<i>отпустити (се)</i>	51	15
4.	<i>налазити (се)</i>	41	21
5.	<i>играти (се)</i>	38	23
6.	<i>отпуштати (се)</i>	31	30
7.	<i>јарити (се)</i>	25	36
8.	<i>жарити (се)</i>	23	38
9.	<i>наврнути (се)</i>	22	39
10.	<i>натући (се)</i>	22	39

Видимо да неки од наведених глагола имају веома разуђену полисемантичку структуру стога што су то неки од базичних глагола у српском језику. Претпостављамо да ће ови са врха листе бити и међу најфреквентнијим глаголима у савременим писаним текстовима. То смо проверили прегледом фреквенцијских речника и Корпуса и добили следеће резултате (в. Табелу 51).

Табела 51: Фреквенција семантички најбогатијих НГ у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>наћи (се)</i>	371	1.031	48.758
<i>бити</i> ²	32.579	94.498	7.928.041 ¹¹⁰
<i>отпустити (се)</i>	20	17	1.863
<i>налазити (се)</i>	167	652	58.560
<i>играти (се)</i>	50	777	57.865
<i>отпуштати (се)</i>	1	3	510

Подаци из табеле показују тачност навода да је глагол *бити* најфреквентнији глагол у српском језику на основу свих прегледаних извора. Ову квалификацију има првенствено захваљујући својој копулативној, граматичкој функцији. Видимо да и остали глаголи овде наведени заузимају значајне позиције у фреквенцијским речницима.

Казаћемо нешто о семантички најбогатијим НГ. Глагол *наћи*, као и његов видски парњак од друге основе, *налазити*, у примарном значењу садрже семантичке компоненте које описују две активности – кретање и чулну перцепцију, а њима се означава уочавање нечега као резултат две паралелне радње – кретања и посматрања. Основно значење ових глагола је „случајно, идући наићи/наилазити на нечију изгубљену ствар, предмет или на некога” (нпр. *премеће дрвље и камење, | док је **нашла** гују отровницу; што се на путу **нађе**, присваја се; ту сам **налазио** пролетњег цвећа*). Ова чињеница може бити један од разлога за њихову изузетну семантичку разуденост. Велики број значења ове две лексеме може бити да има везе са њиховом етимологијом и творбеном мотивацијом. Ј. Матијашевић је истакла да је код глагола *наћи* и *налазити* префиксацијом дошло до десемантизације основног значења (*ићи* и *лазити*), а уз то глагол је „променио парадигму и почео се понашати као прост глагол коме се додају префикси” (Матијашевић 1985: 142). Глаголи *наћи/налазити* у свом семантичком садржају поседују и компоненте из базних глагола кретања, али су након префиксације, иако суженије семантике, и даље семантички непрецизни, на

¹¹⁰ Од овог броја, суплетивном презентском облику *јесам* припадају 6.412.362 потврде. Остало су облици глагола *бити*². Напомињемо да постоји могућност одступања у броју облика глагола *бити*² због његове хомонимичности са глаголом *бити*¹ „ударати”, али та одступања не утичу значајно на коначан резултат.

шта указују префиксирани деривати *изнаћи/изналазити*, *пронаћи/проналазити*, *снаћи/сналазити* итд.

Глаголи *отпустити/отпуштати* у основном значењу подразумевају стимулативну радњу којом се неке вербалним или невербалним средствима допушта да се удаљи. Осим семе стимулисања вршења радње, овде је важна и веома продуктивна сема 'промене места у простору', а битно је и то да је извршилац на хијерархијски нижем рангу него онај који извршење радње стимулише. Поред стимулативног значења, овај глагол секундарно има и значење принудне радње, где је онај који радњу иницира такође хијерархијски, или према колективном схватању, моћнији од онога који је принуђен да радњу изврши, нпр. „избацити некога из службе, са посла” (*отпуштен* [је] из службе на основу притужби да је настран), „избацити ученика из школе (због лошег владања и сл.)” (наставнички савет ... може ... немарљива ученика *отпустити* из школе), „приморати жену да напусти брачну заједницу” (*отпустио* своју жену ... због њена лака живота). Повода за принудно напуштање заједнице најчешће је дао извршилац својим, за колективно схватање, незадовољавајућим понашањем. Један од разлога за велики број значења овог глагола може бити тај што у семантичком садржају има сему 'промене места', захваљујући чему бележи бројна секундарна значења која га сврставају у ЛСГ глаголâ којима се означава нека промена – промена места објекта у простору (*отпусти* значку да она својом тежином падне), кретање објекта (*отпусти* свој аутомобил и крете пешке), промена положаја (*отпусти* руке низа се), модификација (мишићи на лицу *отпустили се* од напора), промена власништва (зашто да ми суд предаје посјед те њиве ... кад ми ју је Никола *отпустио*) итд.

Глагол припада творбеном гнезду полисемичног глагола *пустити (се)*. Оба глагола су свршеног вида, а глагол *пустити (се)* такође је семантички веома разуђен (у РМС је реализовао 31 значење). Деривати глагола *пустити* (и његовог видског парњака *пуштати*) имају прецизније, а некад и удаљено¹¹¹ значење од значења основног глагола (нпр. *напустити* „отићи из неког места”, *запустити* „престати водити бригу (о некоме, нечему)”, *испустити* „пустити што да падне”).

¹¹¹ За глагол *напустити* И. Клајн каже да му је промена значења, у односу на прост глагол, сасвим непредвидљива, што значи да се дериватом не може дефинисати значење префикса (Клајн 2002: 259).

Значења глагола *отпустити* показују да он прецизира, сужава значење основног глагола, али се често може и заменити глаголом *пустити*, а да значење остане исто. И један и други глагол имају примарну аблативну семантику, с тим да глагол *пустити* ту нијансу означава лексички, а *отпустити* творбено. Глагол *отпустити* је у неким значењима заменљив и са другим префиксираним глаголима од исте основе (нпр. *отпустити* дим, топлоту – *испустити*; *отпустити* руке – *опустити*; *отпустити* тетиву – *попустити*; *отпустити* аутомобил – *напустити* и сл.). Глагол *отпустити* је веома фреквентан у савременом језику.

Рећи ћемо нешто и о глаголу *бити*² који је „једна од најфреквентнијих ако не и најфреквентнија лексема у разним језицима свијета” (Ковачевић 2007: 107), а представља и један од семантичких примитива (в. Годард–Вјежбицка 2014: 12). Његовој полисемичности доприноси и чињеница да се може употребљавати и као пунозначна лексема и као копулативни глагол, као и факат да има суплетивни презентски облик *јесам*. Као копулативни глагол употребљава се у значењу помоћног глагола при грађењу сложених глаголских облика у активу (дођите да *бисмо* се и ми најели), при грађењу пасива (*бјах* разблажен ... љепотом ... дана) и граматичке споне између субјекта и предикатива (ако *је* и го али *је* соко).

У домаћој лингвистичкој литератури овај глагол је доста анализиран, претежно са морфолошког и синтаксичко-семантичког аспекта.¹¹² О егзистенцијалном значењу глагола *бити* било је говора у већем броју радова (нпр. Кордић 2002: 143–174; Ковачевић 2007: 107–127; Лазић Коњик 2010). Овај глагол је главни представник ЛСГ глагола постојања којем су у овом значењу семантички најближи глаголи *постојати* и *имати* (в. Ковачевић 2007: 125). М. Ковачевић (2007: 108) наводи да се у реченицама са глаголом *бити* најчешће указује на постојање или непостојање некога или нечега и да у том значењу замењује значења „егзистирати”, „имати”, „постојати”, „догодити се” и сл. И. Лазић Коњик каже да се основно значење глагола *бити* може одредити као „опште категоријално значење постојања без додатних карактеризација и

¹¹² Дистрибуциону анализу пунозначних и непупнозначних употреба глагола *бити* у савременом српском језику на богатом материјалу дао је М. Ковачевић (2007: 107–127) и закључио да пунозначна употреба глагола није везана само да егзистенцијално значење него и за модално, док се копулативно употребљава као део именског, прилошког и клаузалног предиката.

квалификација (архисема постојања је доминантна, остале семе су скоро у потпуности десемантизована, па се значење своди на појмовну вредност: *Мислим дакле јесам*)” (2010: 65). Осим егзистенцијалности, секундарна значења забележена у РСАНУ потврђују припадност овог глагола различитим ЛСГ – може денотирати говорење (на чему оно *бесмо*), емоционалност (срам те *буди*), квалитативност (*не будите* срца удовичка), модалност (*јеси* ли за каву, куме Ђукане), социјативност (*била* [је] за неким Живаном Гргуревићем), мобилност (кад је *био* води на ћуприју, | ал’ ето ти једнога јунака), трансформативност (од шугава прасета здраво свињче *буде*) итд., речју, захвата многобројне сфере стварности, и конкретне и апстрактне, и један је од глагола са веома широким семантичким потенцијалом, који је веома фреквентан и у другим савременим словенским језицима.

2.5. Закључци о полисемији глагола

Након свега изнетог можемо дати општи закључак о полисемији глаголских лексема представљених у дескриптивном речнику српског језика, Речнику САНУ. На основу увида у литературу стиче се утисак да глаголи са највише значења нису у значајној мери семантички анализирани, већ им је пажња најчешће посвећивана у синтаксичким истраживањима.

Што се тиче саме грађе, видели смо да анализираних 489 лексема у основном значењу денотирају различите, углавном конкретне радње и активности, фреквентне и карактеристичне за свет који нас непосредно окружује. Човек је често актер тих радњи што потврђује став још одавно познат у науци о језику да су у центру пажње говорникâ оне радње и процеси у којима активно суделује човек и које се тичу човека, тачније „које се мање или више непосредно или посредно односе на човека и на разне стране његове делатности” (СССЈ: 592). Грађа потврђује да су те радње најчешће динамичне, о чему сведоче и најпродуктивније семе ’промене’ и ’покрета’ које су учествовале у значењима највећег броја глаголских лексема. У секундарним значењима глаголима се означавају различите конкретне и апстрактне активности, чешће негативне него позитивне. И то потврђује општепознати закључак који су изнели проучаваоци

лексикона разних језика да је знатно више лексема које се односе на негативне појаве у стварности, него на позитивне, а да је фонд негативних речи и фразеологизама богатији од фонда позитивних (в. нпр. Ристић 2004; Јорданска 2004: 401; Драгићевић 2010а: 122–123; Бартмињски 2011: 79; Вуловић 2015: 289).

Видели смо да су на нивоу читавог система полисемичних глагола и примарно и секундарно продуктивна она значења која се односе на кретање, говорење, физиолошке процесе, физичко деловање на објекат, промену положаја ентитета, модификацију ентитета, уопште активности током којих се дешава нека промена, просторна, квалитативна итд., дакле на појаве распрострањене у природи које су део функционисања света. Да овај закључак није одлика само српског језика, већ да је укореењена у људско искуство говори и констатација Џ. Лича (1971) да у процесу уређивања и освајања света сваки народ формира своје језичко сазнање које налази у појавама као што су место, простор, оријентација, кретање, начини премештања, положај итд.¹¹³

Око 95% глагола из грађе именује конкретне активности, а остало заузимају лексема којима се означавају психичке, менталне радње. Према Е. Свитсер, називи за човекове најзначајније менталне способности извлаче се из вокабулара који припада домену физичких процеса, док је интелектуална страна нашег живота повезана најчешће са визуелним опажањима (в. Свитсер 1990: 34). Ниједан глагол у примарном неповратном значењу не означава психичко стање, човеков унутрашњи свет, осећања, расположења, дакле процесе који су често невидљиви из спољашњег света. То значи да човек језичку стварност најчешће организује према појавама које су видљиве његовом оку, у којима активно учествује и које су динамичне, при описивању појава креће од конкретних представа и активности како би се описао апстрактан процес, а своје мишљење и осећања изражава преко лексике са конкретним значењима.

У даљем тексту ћемо представити најважније бројчане резултате анализе полисемичних глагола. Најпре наводимо табелу у којој је процентуално изражен број глагола по групама и њихов удео у укупном броју лексема у грађи (в. Табелу

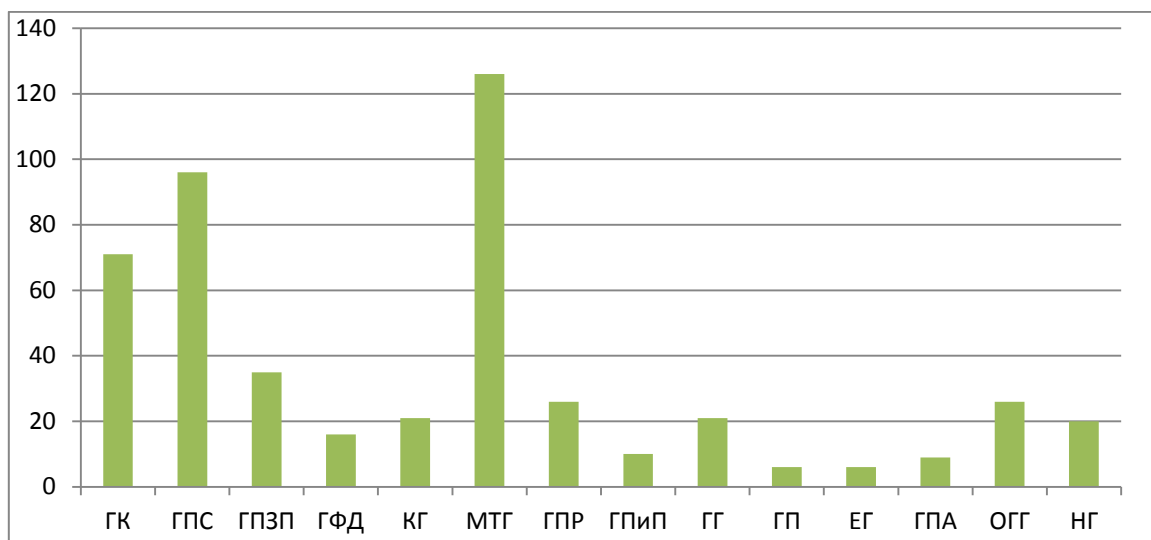
¹¹³ И Н. Арутјунова је запазила да, уколико се човеков унутрашњи свет обликује по обрасцу спољашњег, материјалног света, основни извор апстрактне лексике је „физичка” лексика, која је искоришћена у секундарним, метафоричним значењима (1976: 95).

52). Накнадно ћемо графички приказати однос у броју лексема које у повратном значењу именују неку појаву.

Табела 52: Процентуални однос полисемичних глагола по групама

ЛСГ глагола	Број лексема	Удео у систему глагола	Удео у грађи
Глаголи кретања	71	14,5%	8,6%
Глаголи премештања/смештања	96	19,6%	11,6%
Глаголи промене и заузимања положаја	33	6,7%	4%
Глаголи физичког деловања	16	3,3%	2%
Креативни глаголи	21	4,3%	2,5%
Глаголи модификације/трансформације	128	26,1%	15,4%
Глаголи поседовања и размене	26	5,3%	3,1%
Глаголи поступања и понашања	10	2%	1,2%
Глаголи говорења	21	4,3%	2,5%
Глаголи перцепције	6	1,2%	0,7%
Егзистенцијални глаголи	6	1,2%	0,7%
Глаголи психичких активности	9	1,8%	1,1%
Остале групе глагола	26	5,3%	3,1%
Неразврстани глаголи	20	4,1%	2,4%
Укупан збир	489	/	59,3%

Из табеле сазнајемо да готово две трећине изузетно полисемичних лексема чине глаголи, а да поједине групе глагола заузимају око 10% или чак више од 10% у укупној грађи. Даћемо и графички приказ броја глагола по ЛСГ (в. Графикон 14).

Графикон 14: Однос ЛСГ полисемичних глагола према броју лексема

Објашњење скраћеница

ГК – глаголи кретања

ГПС – глаголи премештања и смештања у простору

ГПЗП – глаголи промене положаја

ГФД – глаголи физичког деловања

КГ – креативни глаголи

МТГ – глаголи модификације/трансформације

ГПР – глаголи поседовања и размене

ГГ – глаголи говорења

ГП – глаголи перцепције

ГПиП – глаголи поступања и понашања

ГПА – глаголи психичких активности

ЕГ – егзистенцијални глаголи

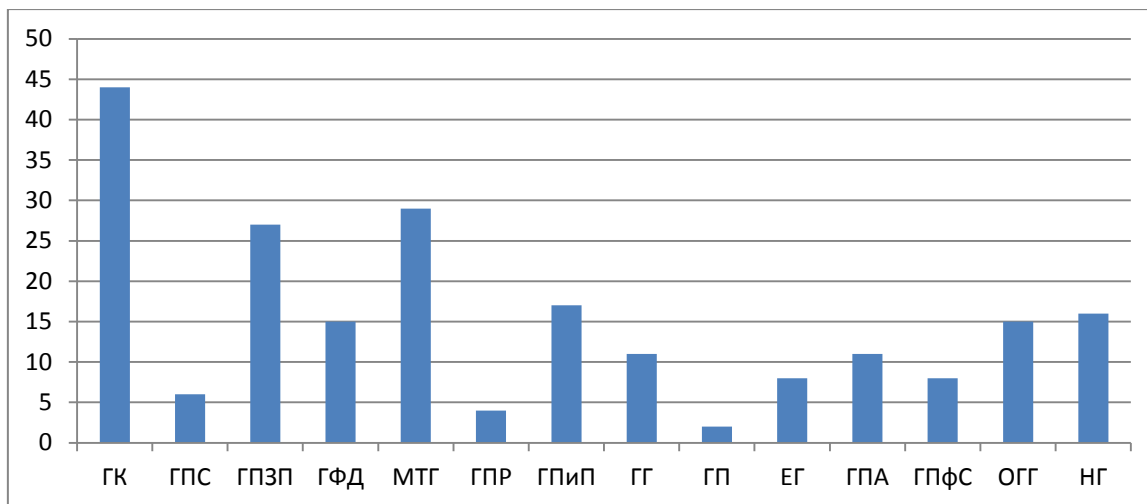
ОГГ – остале групе глагола

НГ – неразврстани глаголи

Запажамо да се три групе посебно издвајају по бројности (кретање, премештање и модификација), а да су остале мање-више уједначене. Наведене три групе заузимају чак две трећине изузетно полисемичних лексема, што је заиста велики проценат.

Од свих полисемичних глагола, 43,7% њих у рефлексивној форми означавају друкчији тип активности или стања у односу на примарно значење основне форме (односно, таквих је 214 глагола). Њих и у рефлексивној форми

можемо уврстити у формиране ЛСГ, а најчешће остају у домену конкретне радње, као што су промена положаја и места у простору, промена физичких карактеристика појма, али је овде, у односу на неповратно значење, већи проценат глагола који означавају апстрактне појаве – егзистенцију, психичке активности и психофизичка стања. Представићемо то у следећем графикону.

Графикон 15: Однос ЛСГ рефлексивне форме полисемичних глагола према броју лексема

Ако се погледају примарна значења рефлексивне форме и даље остаје правило да су најбројнији глаголи са конкретним значењем, којима се описују динамичне активности током којих се нешто помера у простору или мења, модификује. Очигледно је да се апстрактно чешће означава преко конкретног.

Представићемо сада листу семантички најбогатијих глагола по групама (в. Табелу 53).

Табела 53: Листа семантички најразуђенијих глаголских лексема према ЛСГ глагола

ЛСГ	Семантички најбогатија лексема	Број значења лексема	Р. бр. на листи свих лексема
Глаголи кретања	<i>падати (се)</i>	87	1
Глаголи премештања и смештања у простору	<i>оставити (се)</i>	77	3
Глаголи промене положаја	<i>оборити (се)</i>	47	20
Глаголи физичког деловања	<i>бити¹ (се)</i>	52	17
Креативни глаголи	<i>везати (се)</i>	68	6

ЛСГ	Семантички најбогатија лексема	Број значења лексеме	Р. бр. на листи свих лексема
Глаголи модификације/трансформације	<i>отворити (се)</i>	65	7
Глаголи поседовања и размене	<i>имати (се)</i> <i>дати (се)</i>	59	11
Глаголи поступања и понашања	<i>натурити (се)</i>	31	35
Глаголи комуникације	<i>огласити (се)</i>	38	28
Глаголи перцепције	<i>гледати (се)</i>	36	30
Егзистенцијални глаголи	<i>живети (се)</i>	28	38
Глаголи психичких активности	<i>опростити (се)</i>	27	39
Остале групе глагола	<i>намирити (се)</i>	34	32
Неразврстани глаголи	<i>наћи (се)</i>	59	11

Из наведене табеле примећујемо да се развијеном полисемантичком структуром не одликују увек лексеме које су типични представници дате ЛСГ, већ оне које у ширем смислу улазе у групу. Наравно, треба узети у обзир факат да смо у групе полисемичних глагола сврставали не само типичне представнике групе, већ и оне за које смо сматрали да у ширем смислу припадају датој групи. Такође, напомињемо и чињеницу да РСАНУ није завршено лексикографско дело те да ће се распоред семантички најбогатијих лексема на списку вероватно променити.

Затим, обележје семантички најбогатијих лексема је и да су често творбено изведене, али им је у основи реч словенског порекла. У литератури се наводи да су семантички најбогатије речи давно укорењене у језику, као и да су најчешће творбено просте. Наша грађа показује да постоји и велики број изведених полисемичних глагола, од којих је већина добијена префиксацијом основног глагола. Као вероватни разлог за овакво стање навели смо чињеницу да основни глаголи имају непрецизан семантички садржај који не може да опслужи све семантичке нијансе за којима се у језику јавила потреба (в. Грицкат 1984–1985: 201–202), а њима се означавају неке основне, фреквентне и конкретне радње, па је приликом номинације новог садржаја лакше посегнути за нечим познатим, уобичајеним него мање познатим. У томе видимо неке од главних разлога за полисемичност префиксираних глагола. Префиксираним дериватима и њиховим

секундарно имперфективизираним паровима јасније се и прецизније одређује уобичајена, распрострањена радња.

Сада ћемо навести десет семантички најбогатијих глагола у грађи, што ће показати на које се аспекте стварности односе семантички најбогатије глаголске лексеме у РСАНУ (в. Табелу 54).

Табела 54: Листа десет семантички најразуђенијих глаголских лексема

Р. бр.	Лексема	ЛСГ глагола
1.	<i>падати (се)</i>	кретање
2.	<i>пасти</i>	кретање
3.	<i>оставити (се)</i>	премештање и смештање
4.	<i>везати (се)</i>	креативност
5.	<i>отворити (се)</i>	промена и заузимање положаја
6.	<i>носити (се)</i>	премештање и смештање
7.	<i>држати (се)</i>	премештање и смештање
8.	<i>ићи¹</i>	кретање
9.	<i>дати (се)</i>	поседовање и размена
10.	<i>имати (се)</i>	поседовање и размена

Од наведених десет лексема чак седам припада глаголима којима се именује померање у простору, што важи и за семантички најбогатију лексему, којом се означава кретање надоле. Богатство ове лексеме вероватно има везе са тим да се готово све појаве у свету који нас окружује имају природну тежњу да се крећу надоле под дејством силе гравитације. Један од најважнијих закључака анализе полисемичних глагола је да семе 'покрета' и 'промене' чине семантички садржај готово свих семантички најбогатијих глагола. Изнето са своје стране поткрепљује закључак који је дала Ј. Влајић Поповић да је „у основи свих радњи ... брз покрет који се манифестује као ударац, а праћен је звуком тј. треском или бљеском” (2002: 26).

Наведени закључак указује на постојање могућности да глаголи у српском језику који су словенског порекла (дакле, вековима се употребљавају) а који у семантичком садржају свог примарног значења садрже ове две семе имају загарантовану богатију полисемантичку структуру.

Наше резултате можемо упоредити са резултатима до којих је дошла Ј. А. Чудинова (1998) анализирајући систем полисемичних лексема у четворотомном *Речнику руског језика* (МАС). Факат је да се лексикографска обрада глагола у руском језику разликује од обраде у српском (у речницима руског језика неповратне и повратне форме лексеме дају се у посебним одредницама), те резултате које она наводи за руски језик не треба доследно пренети на српски језик.

Ј. А. Чудинова (1998: 49–55) наводи да је од 612 издвојених глагола који имају седам и више значења (у која су укључена и подзначења) више прелазних него непрелазних (61,7% је прелазно), затим 80% полисемичних глагола је у нереклексивном облику, с тим да, и ако има реклексивних глагола, они по правилу имају много мање значења него глаголи у неповратном облику. Наведени подаци поклапају се са онима које смо ми добили. Полисемични глаголи су чешће прелазни, више значења најчешће има неповратна форма глагола него повратна, нема ниједног полисемичног глагола који је забележен искључиво у реклексивном облику. И. Г. Ољшански (1991: 20) наводи да у немачком стандардном језику међу глаголима највише значења имају они који означавају конкретне, физичке радње, видове кретања, физичку перцепцију (нпр. *ziehen, kommen, stehen, stechen, halten, scheiden, gehen, absentzen, schlagen* итд.).

Од анализираних глагола као семантички најбогатије Ј. А. Чудинова (1998: 61) издвојила је следеће: *тянуть* (53 значења), *идти* (52), *стоять* (37), *принять* (34), *пройти* (33), *поднять* (30), *оставить* (28), *ходить* (27), *ставить* и *уйти* (по 26), *братъ*, *поднятыся* и *тянутыся* (по 25). Свим наведеним глаголима у примарном значењу денотира се динамична активност или радња која је резултат динамичне активности: кретање, премештање предмета, заузимање положаја у простору. Како видимо, семе 'покрета' и 'промене' су типичне за семантички најбогатије глаголе оба језика.

Говорећи о фреквенцији глагола са највише значења у руском језику Ј. А. Чудинова (1998: 59) истиче да је прва претпоставка да велики број значења глагола има везе са њиховом високом фреквенцијом, али статистички подаци које су изнели многи лингвисти (нпр. Головин, Клочкова, Сулименко, Тошовић) показују да глаголима припада 18–21% од укупног броја речи у руским

књижевним делима (још мање у другим функционалним стиловима), док је удео именица у књижевним текстовима двоструко већи. Такође наводи да је средња учесталост именица виша од средње учесталости глагола, али је вишезначност распрострањенија код глагола.

Да ли су семантички најбогатији глаголи и најфреквентнији у савременим писаним изворима проверавали смо прегледом фреквенцијских речника и Корпуса. На основу увида у ове податке закључили смо да сви извори на основу којих смо утврђивали фреквенцију готово идентично показују статус изузетно полисемичних глаголских лексема, док је у РСАНУ ситуација нешто друкчија. Даћемо илустрацију у следећој табели (в. Табелу 55) представљањем десет семантички најбогатијих глагола у РСАНУ и глагола из грађе који се у фреквенцијским изворима налазе на првих десет места.

Табела 55: Листа семантички најбогатијих и најфреквентнијих глагола

РСАНУ	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>падати (се)</i>	<i>бити²</i>	<i>бити²</i>	<i>бити²</i>
<i>пасти</i>	<i>моћи</i>	<i>моћи (се)</i>	<i>моћи (се)</i>
<i>оставити (се)</i>	<i>имати</i>	<i>знати (се)</i>	<i>имати (се)</i>
<i>везати (се)</i>	<i>знати</i>	<i>имати (се)</i>	<i>казати (се)</i>
<i>отворити (се)</i>	<i>видети</i>	<i>видети (се)</i>	<i>знати (се)</i>
<i>носити (се)</i>	<i>говорити</i>	<i>доћи</i>	<i>видети (се)</i>
<i>држати (се)</i>	<i>казати</i>	<i>дати (се)</i>	<i>доћи</i>
<i>ићи¹</i>	<i>доћи</i>	<i>гледати (се)</i>	<i>добити (се)</i>
<i>дати (се)</i>	<i>ићи¹</i>	<i>ићи¹</i>	<i>говорити (се)</i>
<i>имати (се)</i>	<i>дати</i>	<i>носити (се)</i>	<i>водити (се)</i>

Табела показује да се фреквенцијски речници и Корпус у великој мери поклапају у погледу инвентара полисемичних глагола, док је у РСАНУ ситуација нешто друкчија. РСАНУ наводи и специфичнија значења глагола, док су у осталим изворима забележена фреквентнија, обичнија значења. Такође контролни корпуси показују да су најфреквентнији глаголи који су прототипични представници група. У писаним изворима нису искоришћена сва ни могућа значења која један глагол може да има већ она најфреквентнија, најтипичнија.

Навешћемо у Табели 56 и списак глагола према броју појављивања у горњој табели.

Табела 56: Преглед броја појављивања глагола у Табели 55

бр. појављивања	глаголи
4	<i>имати (се)</i>
3	<i>бити² (се), доћи, ићи¹, моћи (се), видети (се), дати (се), знати (се)</i>
2	<i>говорити (се), казати (се), носити (се)</i>
1	<i>везати (се), водити (се), гледати (се), добити (се), држати (се), играти (се), налазити (се), отворити (се), оставити (се), падати (се), пасти</i>

На списку су 22 доминантна полисемична глагола којима се означавају неке од најважнијих активности или стања у српском језику, а највише поклапања налазимо у фреквенцијским речницима и Корпусу. Нешто друкчији резултати у РСАНУ последица су природе грађе на основу које је израђен – осим лексике познате свим просечним говорницима српског језика, бројне су и лексеме и нова значења познатих лексема настала на основу примера из народних говора и на основу извора који обухватају период од два века.

Сви наведени подаци говоре да су неке појаве у свету универзалне, подједнако привлаче пажњу без обзира на језик којим се говори и простор на ком се живи. Додатну потврду за овај навод пружа и успостављени систем семантичких примитива који можемо користити приликом препознавања семантички најбогатијих глагола у српском језику – примитиве *знати, мислити, осећати, видети, померити, додирнути, постојати, живети, умрети* препознајемо као базичне у семантици глагола из наше грађе.

Још нешто ваља напоменути у вези са полисемичним глаголима. Так око 12% њих ушло би у лексички минимум српског језика као страног који је предложила В. Крајишник (уп. Крајишник 2016: 282–288). То су следећи глаголи: *бити², брати, бројати, видети, владати, водити, враћати се, гледати, говорити, губити, давати, дати, добити, долазити, доносити, доћи, живети, затворити, зауставити, звати се, знати, играти (се), изаћи, изгубити, имати, ићи, јести,*

казати, кувати, купити, лежати, летети, лећи, мењати (се), мислити, моћи, налазити се, направити, наставити, наћи, носити, обилазити, обићи, обући (се), одговарати, одговорити, одлазити, однети, окренути се, осетити, осећати (се), оставити, остати, отворити, отићи, открити, падати, палити, пењати се. Међу наведеним глагола готово сви су са великим бројем значења, једино лексема *наставити* са наведеног списка има 15 значења.

Када упоредимо број изузетно полисемичних глагола и број глагола који могу бити део лексичког минимума српског као страног видимо да је разлика драстична: 489 према 59. На списку који даје В. Крајишник најчешће нема глагола несвршеног вида који су у српском језику често семантички изузетно богати (нпр. нема лексема *бацати/бацити, дићи/дизати, држати, кренути/кретати, пазити*; затим нема једне од семантички најбогатијих лексема *пасти*), а нпр. дају се глаголи *одговарати/одговорити, вратити се/враћати се*. Чини се да би онима који уче српски језик било корисно да познају шири спектар глагола које имају велики број значења, као и већи број префиксираних глагола који су у језику уобичајени и високо фреквентни.

3. Именице

3.1. Опште напомене о полисемичним именицама

Ово поглавље биће посвећено другој по бројности групи изузетно полисемичних лексема – именицама. Именице, уз глаголе, представљају најбројнију и најфреквентнију врсту речи, у језику се најчешће употребљавају јер се њима упућује на конкретне и апстрактне појмове или стање. У грађи је забележено 230 именица (27,9% грађе) које су реализовале 4.609 значења, те коефицијент полисемије износи 20. Број значења именица заступљен је у распону од 15 (колико смо избројали код чак 48 именица), па до 42 колико има именица *ватра*.

Именице су самосталне променљиве речи којима се означавају и именују бића, предмети, конкретни и апстрактни појмови (Стевановић 1986: 181; Гортан Премк 1997: 21; Станојчић–Поповић 2008: 77). Такође, именице означавају и

појединачан појам и редове појмова исте врсте, односно име сваког појединачног појма који у основи има исте (заједничке) особине (Гортан Премк 1997: 21; Станојчић–Поповић 2008: 77). У литератури се наводи да су семантичке категорије са конкретном референцијом увек повезане са именицама – на пример, именицама се означавају људска бића (*дечак*), делови тела (*око*, *нога*), биљке (*дрво*, *лист*), животиње (*пацов*, *мува*), небеска тела (*сунце*), животна средина (*вода*, *шума*), артефакти (*пиштољ*, *кућа*); такође, именицама се описују и ментална стања (*радост*, *способност*), физичко стање (*бол*), активности (*рат*, *игра*), говорење (*говор*, *одговор*) итд. (Диксон 2014: 3).

Именице означавају појмове из великог броја категорија – оне се могу посматрати према критеријуму живо/неживо, властито/заједничко, конкретно/апстрактно, критеријуму збирности итд. Ови критеријуми се често пресецају, нпр. заједничке именице могу означавати живо биће и предмет, конкретан објекат или апстрактан појам (РГ 1980: 458; Ајхенвалд 2000: 276). Способност именица да обједињују велики број категорија има утицаја и на њихову семантику, уколико се неки назив може приписати великом броју разнородних појмова, увећава се и могућност да такав назив буде семантички богат.

У граматикама српског језика именице се према значењу деле на властите (нпр. *Бранко*, *Козара*, *Дунав*), заједничке (нпр. *борац*, *коњ*, *ствар*), збирне (нпр. *грање*, *пилад*, *господа*), градивне (нпр. *вода*, *нафта*, *угаљ*), мисаоне (нпр. *жеља*, *снага*), глаголске (*писање*, *сеоба*, *сетва*) (в. Стевановић 1986: 181–187; Станојчић–Поповић 2008: 78–80).

У литератури се истиче да је полисемичност првенствено одлика лексема које имају конкретну семантику. Именице, по природи, најпре именују конкретне појмове, прототипична именица је она која означава физички објекат (Ланакер 1990: 60). Док се именице најчешће повезују са конкретним појмовима, акције и процеси су више везани за глаголе и придеве (Крофт 2000: 89). Лексеме којима се означавају предмети који су визуелно, чулно доступни, постају погодне за номинацију нових појмова јер, према речима А. А. Поликарпова (2007: 48), што је значење конкретније, тј. што је напуњеније семантичким компонентама, оно ће бити плоднија база за настанак нових значења. Како напомиње И. А. Стернин

(1985: 99), именице заузимају централно место у језичком систему, представљају језгро лексикона, те их човек усваја раније него друге врсте речи, јер су прве визуелне и просторне представе које човек схвата представе предмета (Заљевска 1978, према Попова–Стернин 2009: 100).

И. Г. Ољшански напомиње да се према мишљењу неких лингвиста (П. Н. Денисова, А. Н. Тихонова) тематска класификација може применити само на именице са конкретном семантиком, јер оне одсликавајући предметни свет имају једнако основно значење у многим језицима. Конкретна лексика служи као когнитивно-семантичка и материјална база за изведена значења и поседује велики број асоцијативних веза које одражавају идеотничке специфичности језичке слике света (Ољшански 1991: 25).

Именице имају велику способност семантичког варирања захваљујући чињеници да у највећој мери означавају конкретне појмове и појаве из објективног света, а човек, полазећи од њих, упознаје нова и друкчија својства (Попова–Стернин 2009: 52). Уколико именице са конкретним значењем поседују велики број семантичких обележја, свако од њих може бити заматак новог значења (Ољшански 1991: 5–6). И. Г. Ољшански истиче да исте могућности поседују и придеви са конкретним значењем, као и фреквентни глаголи са конкретном семантиком који означавају физичке активности или врсте кретања (нав. дело).

У развоју полисемије именица, битну улогу играју и екстралингвистички фактори који представљају веома важну карактеристику јер се преко њих огледа објективна потреба говорника језика приликом номинације појма. Ту се подразумева и прагматичка функција предмета и степен његове употребе код говорника (Попова А. 2009: 250).

Именице поседују најопсежнију семантику, имају веома велики семантички потенцијал што им дозвољава широко варирање у комуникативном акту, а имају и значајну семантичку периферију (Попова–Стернин 2009: 100). Зато оне могу вршити различите службе у реченици, а један од разлога за њихово семантичко богатство је и чињеница да у реченици врше бројне функције. Немају све именице својства номинације и означавања појма (нпр. властите именице имају само способност номинације, те стога немају могућност развитка

полисемије и синонимије), а таква је и већина назива за родбинске односе и сл. (Гортан Премк 1997: 23).

Говорећи о природном семантичком метајезику, А. Вјежбицка је у базичне концепте сврстала следеће примитиве које је подвела под категорију именица: *особа, ствар, људи, тело (person, thing, people, body)*, док под релационе именице подводи примитиве *врста и делови (kind, parts)* (Годард–Вјежбицка 2014: 12). Наведени примери показују да су примитиви ове врсте означени именицама опште семантике. На то указује и К. Годард наводећи да, ма колико то парадоксално звучало, често најважнији кандидати за означавање лексички универзалних категорија имају прилично апстрактно и опште значење (Годард 2004: 8).

М. Сводеш (1972: 271–284) на своју листу 100 основних концепата на основу којих би се идентификовао стабилан узорак лексема употребљивог за лексичко-статистичку анализу уврстио је чак 54 именице. Највише лексема са ове листе означавају делове тела човека и(ли) животиња и делове биљака, а заступљене су и оне које описују облике постојања материје или природне појаве, дакле, појмове који описују природу, човека и појмове блиске човеку. То су следеће лексеме: *жена, мушкарац, особа, риба, птица, пас, вашка, дрво, семе, лист, корен, кора, кожа, тело, крв, кост, маст, јаје, рог, реп, перо, коса, глава, уво, око, нос, уста, зуб, језик, канџа, стопало, колена, рука, стомак, врат, груди, срце, јетра, сунце, месец, звезда, вода, киша, камен, песак, земља, облак, дим, ватра, пепео, пут, планина, ноћ, име*. Видећемо касније да се неке од поменутих лексема одликују изузетно разуђеном полисемантичком структуром.

Приликом истраживања лексема са највише значења у српском језику М. Дешић (1990: 9) на основу прегледана прва три тома РСАНУ закључио је да су полисемичне именице најбројније (има их 100) и да чине око 60% грађе. Међутим, овде су приликом пребројавања значења узети у обзир и изрази који се, по правилу, бележе уз именице, па је отуда у грађи и било највише именица – према нашем критеријуму пребројавања, у прва три тома забележено 40 именица (40,4% полисемичних лексема из та три тома). На грађи из првог издања МАС, Н. П. Денисов (1984: 144) нашао је да су међу 275 семантички најбогатијих лексема у руском језику именице друге по бројности и да им припада 29,1% грађе, док је Ј.

А. Чудинова (1998: 54) на грађи из другог издања МАС установила да именице заузимају 22,5% свих полисемичних лексема са седам и више значења. Дакле, и у српском и у руском језику именице су заступљене у сличном односу, мање их је него доминантних глагола, а бројније су од придева и осталих врста речи.

Именице представљају веома захвалну категорију за истраживање пре свега зато што се њима могу именовати конкретни опипљиви појмови чија се обележја често приписују новом појму. У домаћој и иностраној литератури лексичка полисемија именица обрађивана је у оквиру многобројних радова и студија (в. нпр. Денисов 1993; Апресјан 1995а, 1995б; Бирих 1995; Гортан Премк 1997; Ковачевић 1999; Драгићевић 2008б; Коптјевска Там 2008; Андрић 2013; Новокмет 2016 итд.). На студије које за предмет имају полисемију именица позиваћемо се у раду на одговарајућим местима.

Рећи ћемо нешто о општим карактеристикама полисемичних именица из грађе. Најпре, највише полисемичних именица је женског рода (108), мушког је нешто мање (97), а две лексеме могу бити мушког и женског рода. Свега 23 лексеме су средњег рода. Такође је занимљиво приметити да готово четвртина полисемичних именица почиње словом *к*, а скоро половина њих словима *к*, *м* и *о*.

Прегледајући примарна значења полисемичних именица установили смо да оне обухватају веома разнолике области стварности, да припадају многобројним лексичко-семантичким групама. Именице које имају 15 или више значења углавном припадају категорији заједничких именица, уз неколико градивних (нпр. *вода*) или мисаоних (нпр. *вера*, *милост*, *мртвило*), чији је удео у укупном збиру готово занемарљив. У грађи је највише лексема којима се означавају конкретни неживи појмови, што показује да у српском језику лексика која има склоност ка семантичкој разгранатости мора означавати физичку појаву која се може видети и из чијих се карактеристика може издвојити нека упечатљива карактеристика.

Карактеристика изузетно полисемичних именица у српском језику јесте да најчешће у примарном значењу денотирају неживе појмове или предмете одређеног облика или намене (нпр. *глава*, *врат*, *круг*, *кључ*, *кућа* итд.), а знатно се ређе десигнатима може приписати обележје живог. На пример, људе различитих карактеристика, статуса, особина означава свега неколико именица (нпр. *краљица*, *деда*, *крсташ*), док је нешто више лексема којима се именују животиње (нпр.

коза, коњ, певац), а такве лексеме често имају и полисемичне деривате (нпр. *жабица, коњиц, маца*). Такође веома мало изузетно полисемичних лексема у РСАНУ означава апстрактне појмове, аналогно глаголима и придевима којима се описују апстрактна својства.

Наведене податке можемо упоредити са подацима које је за изузетно полисемичне лексеме у руском језику дала Ј. А. Чудинова (1998). На основу општих података о полисемичним именицама из њеног истраживања закључујемо да је и у овом језику највише заједничких именица (од властитих се као изузетак јавља именица *Земля*, примарно назив планете, али ова ауторка истиче да сва остала значења указују на њено припадање класи заједничких именица (1998: 77)). Такође, ни за семантички најбогатије именице у руском језику није карактеристично да означавају материју (ту су једино *вода, кровъ, серебро, хлеб* и евентуално *огонь*), а све ове именице имају мање од 10 значења. Полисемичних апстрактних именица је у руском језику двоструко мање од оних са конкретним значењем, али оне, како смо запазили, обухватају знатно шире поље апстрактних појмова него у српском језику. То може имати везе са заокруженошћу корпуса за поменуто истраживање. Као апстрактне, Ј. А. Чудинова наводи именице које означавају радњу (*борьба, движение, требование*), стање и односе (*любовь, ужас, страсть*), својства и квалитет (*воля, свобода, честь, хитрость*), апстрактне појаве (*душа, культура, право, эволюция*) (1998: 78–79).

Наилазимо на још једну сличност у природи полисемичне лексике српског и руског језика. Од свих именица које су чиниле корпус истраживања Ј. А. Чудинове, свега десет има граматичко обележје живог (нпр. *субъект, хозяин, человек*), а ове именице се по броју значења налазе на зачељу листе вишезначних речи (1998: 62).

3.2. Подела полисемичних именица

Иако је у бројним студијама и чланцима разматрана семантика именица и вршена њихова класификација, у српском језику не постоји обједињена семантичка подела именица, те још увек нема ни семантичког речника именица (какав на пример, постоји у руском језику у виду речника *Большой толковый*

словарь русских существительных). Најуобичајеније поделе именица могу се успоставити према томе да ли се лексемом означавају живи или неживи појмови, затим конкретни или апстрактни итд.

Ми ћемо именице најпре поделити на основу тога да ли имају конкретно или апстрактно значење, а неке које нисмо могли сврстати ни у једну од ове две групе дали смо посебно (в. Табелу 57).

Табела 57: Класификација полисемичних именица према конкретности именованог појма

	Именице
Конкретни појмови и појаве	<i>баба¹, баба², б(ј)елац, б(ј)елица, б(иј)елка, благо, брада, бразда, браник, брат, брзак¹, бубањ, ватра, в(иј)енац, в(ј)енчаница, вео, вез², веза, витао, вода, врат¹, вук, глава, голица¹, гомила, греда, грло, губа¹, гуша, д(ј)ед=д(ј)еда, дивљак, дом¹, жабица, жар, живац, живица, жила, жица, жутица, жутка, завој, заслон, застава, збор, зв(иј)езда, зеленика, зеленка, зелењак, зеља, златица, змај, излаз, јабука, јабучица, јагода, јарам, јарац, јеж, језик, језичак, калкан, каменица, капа¹, капија, капица, карта¹, кашика, киселица, кита, кључ¹, књига, кобила, коза, козлац, козлић, кокот, кокица, колено/кољено, коло, колут, комора¹, коњ, коњиц, кора, кор(иј)ен, корито, корица, котур, кош, кошара¹, кошуљица, крак¹, краљица, крв, крвавица, кривац, кривача, кривуља, криж, крилаш, крило¹, крст, крсташ, крстача, круг, круна, круница, крупица, кука¹, кула¹, курјак, кућа, л(иј)ес¹, леса, лик¹, линија, лист¹, лице, лопар, лула, лутка, љуска, љутица, маказе, масница, матица, маца¹, мачка, м(ј)есец, м(ј)есто, метлица¹, м(ј)ехур, миш, мишијакиња, млаз, мл(иј)ечњак, мост, мрежа, мртваца, навлака, наглавак, намет¹, низ¹, нишан, нога, ноћник, ноћница, облак, област, облица, облук, образ¹, обруч, огањ, огњица, огњиште, ограда, око, окно, окце, оквир, олук, основ/основа, остава, остатак, отока, оштрица, палац, пањ, папуча, пара¹, пармак, пџ¹, п(ј)евац, перо, перушка, петица¹, петља</i>
Апстрактни појмови и појаве	<i>б(ј)елина, в(ј)ера, вид, висина, вр(иј)еме, добро¹, дух, душа, живот, игра, извод, лом, милост, мир¹, мисао, младина, мртвило, навала, нагон, налет¹, напаст, нарав, наставак, наступ, новина, обрт, окриље, откриће, откровење, оштрина, пад</i>
Остало	<i>белег/биљег, белешка/биљешка, бјло, глас, двојка, знак, знамење, име, исток, јединица, класа, м(ј)ера, мрак, начин, обележје/обиљежје, образац, оглед, одговор, одзив, партија, пар</i>

Из дате табеле уочавамо да су именице које описују неки конкретни појам далеко најбројније (оне чине око 75% свих именица из грађе). Такође, на основу творбене анализе полисемичних именица установили смо да је више од половине именица творбено изведено од лексема које се често и саме одликују великим бројем значења (нпр. *бео, бити, глава, крст, млад*) (в.поглавље VIII).

М. Пешикан наводи да се прецизније лексичко диференцирање примењује у оним категоријама појмова које су од особите важности за живот човека, док се за друге појмове задовољавамо мање рашчлањеним ознакама. Тако је лексичка диференцијација најразуђенија за људска бића, где постоје најразличитије могућности груписања и уопштавања, док је за животињске врсте диференцијација ограниченија, с тим да се називи за домаће животиње разноврснији него за друге типове (в. Пешикан 1970: 100). Као што је већ поменуто, разуђеном полисемантичком структуром одликују се речи из свакодневног живота: делови тела, биљке и животиње из непосредног човековог окружења, предмети свакодневне употребе – речју, оно што је најближе човеку (Дешић 1990: 6).

Детаљнију семантичку класификацију именица извршили смо на основу примарног значења обележеног у РСАНУ као **1(a)**, па смо и називе група успоставили према семантици примарног значења, односно према врсти десигната који именице примарно описују. Неке лексеме сродне семантике за које нема посебног имена у литератури такорећи су „саме” образовале јединствену групу – тако смо, на пример, успоставили ЛСГ обележја у којој је више синонимних полисемичних лексема – *белег, знак, обележје* итд. Након разврставања именица оформили смо 15 група и у оквиру неких група и подгрупе на основу сродних значења, а осим тога извештан број лексема остао је неопредељен. Број лексема у групама варира од мање од пет па до преко педесет. Навешћемо издвојене ЛСГ полисемичних именица:

I) Именице са конкретним значењем

1) ЛСГ именица које су у вези са човеком и његовим телом: делови тела, телесни органи и обољења итд. (нпр. *глава, језик, крв, нагон, жутица*), човек према особинама, стању, друштвеном статусу (нпр. *б(иј)елац, кривац, краљица, љутица*), сродство (нпр. *деда, брат*),

2) ЛСГ именица којима се означавају животиње и њихови делови (нпр. *коза, крило, п(иј)евац*),

3) ЛСГ именица којима се означавају биљке и делови биљака (нпр. *зеленика, јагода, кор(иј)ен*),

4) ЛСГ именица којима се означавају грађевине и делови грађевине (нпр. *капија, кућа, огњиште*),

5) ЛСГ именица којима се означавају предмети у најширем смислу и делови предмета (нпр. *бубањ, јарам, књига, крак, папуча*),

6) ЛСГ именица којима се означава материја и појаве у вези с њом (нпр. *ватра, м(ј)ехур, отока, пара*),

7) ЛСГ именица којима се означава место, простор (нпр. *брзак, м(ј)есто, излаз*),

8) ЛСГ именица којима се означавају обележја (нпр. *белег, знак, круна*),

9) ЛСГ именица којима се означава количина или збир чега (нпр. *гомила, збор, пар*),

10) ЛСГ именица којима се означавају небеска тела (*зв(иј)езда, м(ј)есец*),

11) ЛСГ именица којима се означава храна (нпр. *крвавица, остатак*),

12) ЛСГ именица којима се означавају геометријски појмови (нпр. *круг, линија*);

13) ЛСГ именица којима се означава радња (нпр. *лом, навала, пад*),

II) Именице са апстрактним значењем

1) ЛСГ именица којима се означавају апстрактни појмови (нпр. *душа, живот, мир*),

2) ЛСГ именица којима се означавају појаве из сфера празноверја и митологије (нпр. *крилаш, ноћница*);

III) Неразврстане именице (нпр. *бразда, класа, начин*).

Наведена подела показује да се полисемијом одликују именице које обухватају сваку од доминантних сфера стварности – бића, предмети, биљке, грађевине, природне појаве итд.

У вези са наведеном поделом важно је напоменути и да су своје место у АРСЈ нашле лексеме из већине ЛСГ полисемичних именица из грађе. Тако смо из овог контролног извора издвојили чак 21 именицу, наспрам, на пример, свега осам

полисемичних глагола (који су у грађи доминантна група полисемичних лексема). То су именице: *вера, вода, врат, време, глава, грло, дом, живот, исток, јабука, јагода, језик, књига, крв, круг, лице, мост, нога, остатак, око, партија*. Очигледно је да се у асоцијативним истраживањима сматра да се далеко више података може извући из асоцијативног профила именица него глагола.

Представићемо издвојене групе именица.

3.3. Лексичко-семантичка анализа полисемичних именица

3.3.1. Именице које описују појаве у вези са човеком

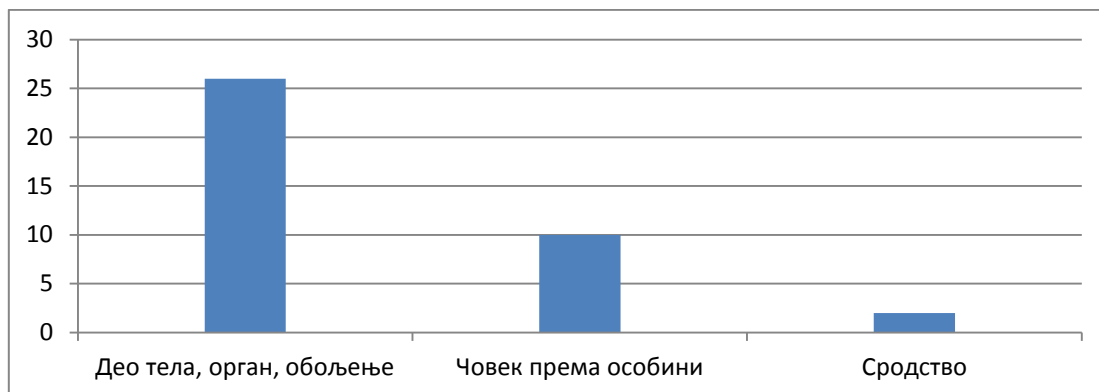
У групу полисемичних именица које описују појмове у вези са човеком уврстили смо лексеме које описују човека, његово тело, урођене способности, сродство итд. Ова група, иако не најбројнија, сабира лексеме које се тичу централног појма на коме се базира полисемија свих лексема – човека. Структура нашег менталног система настаје на основу телесног искуства у интеракцији са светом који нас окружује (уп. Лејкоф 1990: xiv–xv). Човек је приликом осмишљавања стварности и именовања појава из стварности склон антропоцентризму и егоцентризму, а део тога представљају и називи који су нераскидив део човека и који описују његово тело (уп. нпр. Вјежбицка 1988; Раздобудко 1994; Апресјан 1995б; Гак 1998; Тополињска 2002; Драгићевић 2008б). „Човек себи приписује особине и квалитете са којима се среће у својој околини. Ово је последица увреженог мишљења да је човек 'круна стварања' и жели да све око себе подреди својим потребама, иако су многе људске активности таквог карактера управо због себичног и уског погледа на себе и своје окружење. У свему овоме се крије објашњење да су речи са највише значења у српском језику управо оне које означавају делове тела” (Раздобудко 1994: 103).

На бројност и семантичку продуктивност лексема којима се именују делови тела указивано је у литератури више пута. Оно што истраживачи посебно истичу као разлог за богату полисемију ове групе именица јесте чињеница да делови тела представљају оно што је човеку најближе, а човек разумева и описује свет око себе на основу појмова који су њему најближи и од онога што је

конкретно, ка удаљеном и апстрактном. „Уобичајени и врло распрострањени смер метафоризације је – од онога што је човеку најближе ка ономе што је на извештан начин изван његове сфере, тј. од интралокализације ка екстралокализацији, нпр. глава као 'део тела', али и 'део књиге', 'део мотора' и сл., што се уклапа у смер индуктивног сазнавања стварности: од конкретно-просторног ка апстрактном” (Пипер 1985: 51). Међутим, ова група лексема иако означава појмове најважније за човека није најбројнија. Разлог је једноставан – број појмова који би били именовани овим лексемама је ограничен, насупрот, да тако кажемо, неограниченом броју предмета различитих облика и функција који су човеку неопходни свакодневно. Број видљивих делова тела који су најчешће искоришћени за именовање новог појма одређен је физиономијом и анатомијом човековог тела, а предмети у природи немају тог ограничења. Ипак и за предмете је важно напоменути да их је створио човек својим радом.

Именицама из групе делови тела означавају се конкретни ентитети који најчешће представљају видљиви, спољашњи део човековог тела, или пак важни телесни органи. Велики број именица које имају везе са човеком и његовим телом природна је последица антропоцентричне природе језика. Нове појмове човек је именовао преко постојећих, себи блиских, а по нечему довољно сличних и сродних. Именице којима се означавају делови људског тела стога су међу најкоришћенијим лексемама за означавање нових појмова (уп. нпр. Раздобудко 1994; Апресјан 1995б; Мечковска 2001; Спасојевић А. 2015).

У групу лексема којима се означава човек уврстили смо 38 лексема што чини 16,5% полисемичних именица и 4,5% свих лексема у грађи. Тим се лексемама у основном значењу именују делови тела или појаве у вези са телом, затим човек према одређеној особини, статусу и сл. или сроднички односи. Представићемо графички однос броја лексема према наведеним подгрупама (в. Графикон 16).

Графикон 16: Однос у броју лексема које се односе на човека према подгрупама

У групи лексема које се односе на човека највише је оних којима се у примарном значењу денотирају делови тела човека или појаве у вези са телом. Процес сазнања човек је започео преко утисака које је примао непосредно преко чула и делова свог тела. У вези са антропоцентричношћу језика Ј. Д. Апријан каже да се за многа лексичка значења представа о човеку јавља као полазна тачка – димензије животиња оцењујемо тако што их упоређујемо са размерама људског тела. Слонови, носорози и нилски коњи су велике животиње, зато што су веће у односу на човека, зечеви, мачке и хрчци су мале животиње, зато што су мање у односу на човека (Апријан 1995б: 648).

Рећи ћемо нешто о свакој од издвојених подгрупа.

3.3.1.1. Делови тела, телесни органи и обољења

Ова подгрупа (даље: ИДт) обухвата именице које се у основном значењу односе на најважније појмове који се тичу човека – на анатомске и физиолошке аспекте његовог тела, на промене у вези са телом. Групу ИДт чини 26 лексема, односно преко две трећине лексема које описују појмове у вези са човеком (што је 11,3% од свих именица). Навешћемо их (в. Табелу 58).

Табела 58: Листа лексема сврстаних у подгрупу ИДг

делови тела	<i>брада, врат¹, глава, грло, гуша, језик, језичак, колена/кољено, лик¹, лице, нога, образ¹, око, окце, п¹с¹, петица¹</i>
органи и тел. течности	<i>живац, жила, крв, мл(и)јечњак</i>
обољења	<i>губа¹, жутица, масница, огњица</i>
остало	<i>б¹ило, нагон</i>

Овде су сврстане лексеме које означавају видљиве, истурене делове тела¹¹⁴ који имају важну функцију у човековом животу, важне органе и телесне течности, као и неке болести. Показало се и да се полисемичним именицама које означавају условно речено болести описују оне промене на телу које су, осим што изазивају непожељно стање оболелог, у исто време и уочљиве за посматрача јер се манифестују видљивим променама на телу или у понашању оболелог. Дакле, и овде се потврђује правило да се великим бројем значења најчешће одликује онај тип лексике који означава на први поглед уочљиве појаве.

Сопствено тело (његови саставни делови, карактеристике, функције) представљају за човека актуелан објекат, погодан за номинацију, јер је тело, пре свега, доступно за изучавање, посматрање (нарочито спољашњи делови тела), а оно је за човека и средство за контакт са околним светом и упознавање света (Попова А. 2009: 251). Човек повезује своје телесне карактеристике са предметима у непосредном окружењу. Именовање нових појмова преко постојећих врши се тако што се користе већ познати елементи искуства, и то они који су универзални, који су познати највећем броју говорника, а знања о њима су саставни део менталног развоја (делови тела и сл.) (в. Хајне 1997а; Драгићевић 2007: 130; Андрић 2013). Ове лексеме „припадају најужем делу општег лексичког фонда, те су и номинационе јединице и њихови семантички садржаји добро познати, што им обезбеђује највећу способност индуковања различитих семантичких процеса – и у полисемији и у деривацији” (СДР 1: 8). Полисемични соматизми су искоришћени за означавање најразличитијих појава – човека, биљака, животиња, различитих материјалних и нематеријалних појава, а у

¹¹⁴ С. Ракић (2004: 150) указао је да се неки делови тела који нису директно опажљиви дефинишу преко делова одеће и покућства, јер и ова сфера стварности припада основном коду у регистрацији непосредног искуства (нпр. *кључна кост, лопатица, чашица, очни капак, очна јабучица, пупак*).

реализацији секундарних значења учествовале су семе које се односе на истуреност, истакнутост дела тела (семе 'предњи', 'горњи', 'задебљали', 'истурени' итд.) (в. Спасојевић А. 2015: 336).

Свега неколико концептуалних домена кодираних речима било је предмет међујезичких истраживања – рађена је упоредна семантичка анализа следећих категорија: боја, тело, сродство, перцепција, кретање, ломљење и сечење, димензије (*colour, body, kinship, perception, motion, events of breaking and cutting, dimension*) (в. Коптјевска Там 2008: 15–16). Група лексема којима се означавају делови тела представља једну од најистраженијих ЛСГ у великом броју језика. Људско тело (и његови делови) на првом месту представљају изворни домен у стварању проширених значења у језицима и културама целог света (в. Кевечеш 2002: 18).¹¹⁵ Кевечеш напомиње и да се према једном истраживању од 12.000 идиома пронађених у речнику енглеског језика, преко 2.000 њих односи на људско тело (нав. дело). Истраживачи различитих језика слажу се око тога да делови људског тела играју важну улогу у концептуализацији света, у процесу осмишљавања стварности и утврђивања међусобних веза различитог карактера. Н. Б. Мечковска (2001) износи примере антропоморфног гледања на свет употребом ИДт за означавање делова рељефа: нпр. у руском *устье и рукав реки, Обская губа, Канин нос*, у пољском *Morskie Oko*, у енглеском *arm of a river, head of a mountain* итд. (2001: 41–42). Овакве синтагме налазимо и у српском језику, нпр. *горске очи, речни лактови, грло залива, Бабин нос, Боботов кук* итд.

Д. Херартс (2010: 34) наводи примере из немачког језика који показују да се називи за делове тела човека могу пренети на делове биљака, животиња, предмета, на карактеристике пејзажа. На пример, немачка реч *Auge* 'око' представља назив за округла места у репу пауна и крилима лептира, за грудвице масноће које плутају на површини супе, за окца кромпира; *Ohr* 'ухо' је назив за дршку на шољи; *Zunge* 'језик' је назив за полуострво итд. Код метафора насталих по обрасцу сличности структурног положаја пренос значења се врши на основу

¹¹⁵ Е. Андрић (2013: 151) наводи да је, упркос разликама у менталитету, култури и схватањима света око нас, изненађујућа подударност у колокацијама, лексичким склоповима, фраземама. Често се дешава да представници различитих народа имају исте обичаје и веровања, да им се гледишта о неким стварима поклапају и да изводе сличне закључке на основу сличних животних ситуација и искустава, стварајући тако значења која су општа, која се не везују нити за поједине културе, ни за географске области.

положаја објекта у оквиру структуре чији је део: *Kopf* 'глава' је назив за врх планине, иако врх нема округли облик као глава, слично је и са лексемом *Fuss* 'стопало' којом се именује подножје планине; *Bauch* 'стомак' је назив за централни део боце, не само зато што је заобљен, већ и зато што заузима централну позицију и сл. Даље истиче да метафорички пренос не мора бити на основу физичке сличности, већ и на основу функционалне сличности – нпр. *Haupt* 'глава' означава шефа државе, старешину породице; *Hand* 'десна рука' је главни помагач или инструмент; затим, јавља се и комбинована мотивација: нпр. *Fuss* 'стопало' је подршка, али и структурно најнижи део појма.

О важној улози соматизама у језику говори и податак да су два поглавља књиге *World Atlas of Language Structures* посвећена деловима тела – ту се, на пример, упоређује неколико стотина језика с циљем да се утврди да ли се за појмове *шака* и *рука* (*hand* и *arm*), односно *прст* и *рука* (*finger* и *hand*) користе исте или различите речи (Браун 2005, према Коптјевска Там 2008: 16).¹¹⁶ И у српском језику лексеме којима се означавају делови тела привукле су пажњу истраживача из различитих углова – семантичког, творбеног, етнокултуролошког, фразеолошког итд. (нпр. Дешић 1990; Раздобудко 1994, 1996; Гортан Премк 1997; Бјелетић 1999; Драгићевић 2008а, 2008б, 2010б; Андрић 2013; Штасни 2013; Спасојевић А. 2015; СДР 1, СДР 2).

М. Дешић је навео да лексеме којима се именују делови тела имају високу фреквенцију у свакодневном говору и сходно томе, многе од њих имају и велики број значења. Он је, на грађи из *Вуковог Рјечника*, нашао да највише значења има лексема *рука*, а међу најфреквентнијима су и *глава*, *грло*, *нога*, *табан* и сл. (1990: 69). Разлог за изузетну полисемичност лексеме *рука* има везе са тиме што појам обележен овом именицом има и велики број функција, она је саставни део „функционалног простора” човека. Руке нису једноставно оруђе за рад, него и средство за оријентацију у простору, средство за комуникацију са људима,

¹¹⁶ Браун је закључио да само 12% испитаних језика користе исту реч за појмове *прст* и *рука*, док је одговарајући удео за неразликовање појмова *шака* и *рука* много већи (37%). Такође, Браун указује и на утицај географских и културних фактора на употребу ових лексема (језици који не разликују лексеме *рука* и *раме* чешће се јављају око појаса екватора, док језици који не разликују лексеме *прст* и *рука* представљају говор традиционалних ловаца-сакупљача) (Браун 2005, према Коптјевска Там 2008: 19). Са друге стране, нпр. нека аустралијска племена имају уместо лексеме *рука* велики број посебних назива – нпр. за горњу површину руке, за длан, леву и десну руку итд. (Виготски–Лурија 1993, према Мечковска 2001: 99).

помоћу њих се изражавају различити гестови, осећања, намере и однос према саговорнику (Попова А. 2009: 251).

Такође, М. Дешић наводи да лексеме ове групе углавном припадају примарној лексици и да су често високофреквентне, а као последица тога се јавља и њихова веома разуђена полисемантичка структура (нав. дело). У СДР 1 наведено је преко 80 творбених гнезда лексемâ којима се означавају делови тела.

Напомене о семантичким карактеристикама именицама из групе делови тела

У литератури се лексеме са значењем делова тела деле на три групе на основу анатомске поделе човечијег тела (в. Хајне 1997б: 43; Дешић 1990: 66): једну групу чине именице које означавају целину глава са вратом, друга обухвата лексику којом се означава труп и његови делови и трећа група су удови. Неке од лексема из ове групе не сматрају се строго гледано деловима тела, већ деловима делова тела (уп. Драгићевић 2008б: 371), таква је, нпр., именица *брада* са примарним значењем „длаке на образима и доњем делу лица одраслог човека” која је крајњи, четврти члан низа одређеног дела тела (*глава* → *лице* → *брада* → *длаке*).

Сви називи за делове тела који улазе у нашу грађу денотирају спољашње, видљиве делове тела, који могу, а и не морају бити покривени одећом. Уз то, то су они делови који су видљиви спреда, кад се човек гледа у лице, а не отпозади, с леђа. Од 17 полисемичних лексема из грађе, целина глава са вратом означава се са чак 13 лексема (нпр. *глава*, *лице*, *око*, *врат*, *гуша* итд.), на труп се односи лексема *пас*, а на удове *колело*, *нога* и *петица*.¹¹⁷ Лексеме као што су ове показују антропоцентричну склоност човека да асоцијативно повезује својстава свог тела са својствима предмета и појава које га окружују. Зато говорника, како наводи Р. Драгићевић (2008б: 380), округли отвори на предметима обично прво подсети на очи, дршке на предметима личе на уши, округласти израштај на врху нечега сличан је глави, двокраки ослонац на предметима повезује се са ногама итд. Све ИДт означавају појмове који имају важну улогу у функционисању човековог тела, било да повезују виталне делове тела било да сами врше важну функцију у

¹¹⁷ Лексема *рука* ће свакако ући у нашу грађу јер се у другим прегледаним речницима реализовала велики број значења, а и у литератури наводи као семантички најбогатији соматизам.

човековом животу (нпр. ноге служе за ходање, трчање, али и као потпора приликом стајања, очима се гледа итд.).

Глава, као један од најважнијих делова тела, препозната је код говорника тако што представља семантички најбогатији соматизам. Неке делове тела користимо чешће, „активност неких делова тела високо вреднујемо, а неких других уопште не вреднујемо, што изазива језичке реперкусије у виду бројности и значења и деривата” (Драгићевић 2008б: 373). Што је више активности које се спроводе неким делом тела, то ће назив за тај део тела бити семантички богатији (нав. дело). У предговору СДР 1 наводи се да лексеме *глава* и *рука* имају по 300 деривата, а *бок* ни 40. Ово показује да бројност и структура деривационог гнезда једне лексеме зависе од њеног семског састава у основној реализацији, као и од улоге коју за човека има појам именован датом лексемом (в. СДР 1: 9).

За полисемичне лексеме које именују унутрашње органе или телесне течности карактеристично је то што означавају оне појмове који се пружају читавим телом, дакле састоје се из више елемената истог типа (нпр. *рсканице*, *жиле* и *узице* вежу кости са мишићима; *живци* спајају средишње органе [мозак и леђну мождину] са сјетилима; *крв*, која артеријом аортом у све делове тела полази јасно је црвена). Лексема *жила* има латински синоним *тетива*, домаће *живац*, синоним *нерв*. Домаћи назив је начињен како би се појам приближио говорницима. Све лексеме ове подгрупе припадају и општем лексичком фонду, али су лексикографски лексеме *жила* и *живац* означене као термини (анат.), док лексема *крв* није. Прави термини су настали ономасиолошким путем, од садржаја ка знаку, па су отуда и једнозначни (Гортан Премк 1997: 119), док је са домаћим називима обрнут случај. Код већине општеупотребне лексике неке од компонената значења биле су важне како би се означио термиолошки појам на основу неког заједничког својства са речју која је блиска домаћем говорнику, односно „термин [је] само једно од значења вишезначне ријечи” (Дешић 1990: 55).

Што се тиче лексема треће подгрупе, обољења, ту су се нашле лексеме које нису термиолошки називи за обољења, већ народни називи углавном творбено изведени по продуктивном творбено-семантичком обрасцу „оно што је као лексема у творбеној основи”. У основи им може бити придев (нпр. *жутица*, *масница*) или именица (нпр. *огњица*). Иако примарно називи за обољења, ове

лексема секундарно означавају и друкчије појмове – различите врсте биљака или предмета чији је назив са мотивном лексемом најчешће повезан преко заједничке семе 'изгледа', или семе колективне експресије, какав је случај са именицом *губа* која секундарно означава неке непожељне појаве (непожељна својства човека или пак човека према том својству и сл.). Карактеристично је да и све мотивне речи од којих су изведени називи обољења такође имају велики број значења. Да су лексема са овим значењем инспиративне за говорнике говоре и подаци из когнитивних истраживања у којима се као изворни метафорички домен често употребљавају и појмови који се односе на болести и здравље (нпр. *здрави друштво, болестан ум*) (в. Кевечеш 2002: 19).

О полисемичним дериватима именицама којима се означавају делови тела

Опште је позната чињеница да се лексички систем једног језика богати и деривацијом, а она је условљена и полисемијом – што нека лексема има више значења, већа је вероватноћа да ће имати и полисемичне деривате. Према Е. Сапиру, временски распон између традиције постојања мотивне и мотивисане лексема утиче и на полисемију јер се суштина измена у језику састоји у томе што се „садржина мења брже од форме, а форма живи дуже од садржине” (Сапир 1921: 103).

Запажамо да су у подгрупи ИДт творбено немотивисане лексема бројније од мотивисаних. Више од трећине полисемичних именица ове групе творбено је изведено, нпр. суфиксом *-ица* (*петица¹, жутица, масница, огњица*), суфиксом *-ак* (*језичак, млечњак*), суфиксом *-це* (*окце*) итд.

Навешћемо однос у броју значења основних лексема и деривата (в. Табелу 59).

Табела 59: Однос броја значења мотивних лексема и деривата ИДт

Основна реч	Бр. значења	Дериват	Бр. значења
<i>жив</i>	37	<i>живац</i>	19
<i>жут</i>	15	<i>жутица</i>	34
<i>језик</i>	23	<i>језичак</i>	15
<i>мастан</i>	21	<i>масница</i>	16

Основна реч	Бр. значења	Дериват	Бр. значења
<i>млечан</i>	6	<i>млечњак</i>	16
<i>огањ</i>	37	<i>огњица</i>	22
<i>пета</i> ¹	11	<i>петица</i> ¹	18

Већина мотивних лексема такође се одликује разуђеном полисемантичком структуром и деривати често имају нека значења аналогна значењима мотивне именице (нпр. нека од значења именице *петица* потврђена су и код именице *пета* – потпетица; део чарапе који покрива пету; доњи крајњи део алата, *огањ* и *огњица* означавају велику топлоту, затим различите болести итд.). За лексему *млечњак* карактеристично је да има више значења него мотивни придев *млечан* који није развио много значења типа „који је као лексема у основи”, иако се наведени модел показао као изузетно продуктиван за именовање нових појмова (претпостављамо да то има везе са чињеницом да му је у таквим значењима конкуренција био придев *бео*, „који је боје млека”, али је могуће и да таква значења придева *млечан*, иако могућа у народним говорима, нису лексикографски забележена). И лексема *жутица* има више значења него мотивни придев, али, са друге стране, с обзиром на тенденцију коју уочавамо када се ради о полисемичним придевским дериватима, код ње је то и очекивано имајући у виду продуктивност оваквог творбено-семантичког модела, где су нова значења радијално повезана са мотивном речју (*жутицом* се може назвати било који нови појам који у свом семантичком садржају има сему 'боја').

У грађи су забележене три лексеме са примарно деминутивном семантиком – *језичак*, *окце*, *петица*¹. Њихова полисемантичка структура показује да су у великој мери лексикализоване, као и да су им секундарна значења често карактеристична за народне говоре.

Код деминутивних деривата изведених од именица продуктивне су семе које се односе на облик или положај и готово сва значења потврђују назив неког конкретног појма мањих димензија који обликом или неким другим својством подсећа на појам означен основном лексемом, где се од деминутивног значења развило предметно (уп. Драгићевић 2008а: 203–212). Тако се *окцем* и *језичком* називају мањи предмети или делови предмета који изгледом подсећају на појам означен мотивном именицом (нпр. закупи [се] тамо око *језичка* на ваги; носи

звоне од дуката | и у звонцу девет *језичака*; код свирала ... налази [се] метални *језичак*; на сваком крилу лептира је по једно велико *окце*; *окца* мреже треба да су што мања; пчела [је јаја] у *окца* од сатова сместила). Овакви модели настанка новог значења, на основу семе облика увек су отворени, продуктивни (Гортан Премк 1997: 93).

Код лексеме *петица* сема 'положаја' је доминантно семантичко обележје у готово свим секундарним значењима (нпр. „потпетица, штикла”, „део чарапе који покрива пету”, „доњи део различитих предмета”, „патрљак на стражњем делу тела код неких змија”), док се у значењу „доњи део брда, планине” деминутивност потпуно изгубила. За деривате лексема којима се означавају делови тела изведене суфиксом *-ица* у литератури је речено да им се деминутивно значење често изгубило или је ослабило (в. Стевановић 1989: 525; Гортан Премк 1997: 130). Р. Драгићевић (2016: 460) на основу резултата анкете утврдила је да је именица *језичак* изгубила деминутивно значење.

Док се основном, мотивном лексемом могу означавати и апстрактне, нематеријалне појаве и појмови (нпр. *језик* је „начин изражавања мисли и осећања речима”, „способност говорења” итд., *око* је „поглед, видно опажање”, *глава* је „памет, интелигенција”), полисемичним дериватима се по правилу означавају конкретни појмови који неком особином подсећају на појам означен мотивном лексемом. Деривати у овом случају још увек нису успели да се довољно семантички развију да би означавали и апстрактне појаве.

О семантички најбогатијим именицама којима се означавају делови тела

Семантички најбогатије лексеме ове групе генерално не представљају семантички најбогатије именице – међу првих десет именица налази се свега једна лексема која означава део тела. У следећој табели (Табела 60) дат је списак семантички најбогатијих лексема сврстаних у подгрупу ИДт.

Табела 60: Листа семантички најбогатијих лексема подгрупе ИДт

Р. бр.	Лексема	Број значења	Р. бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>глава</i>	37	4	део тела
2.	<i>жутица</i>	34	7	обољење

Р. бр.	Лексема	Број значења	Р. бр. на листи именица	Опште значење
3.	<i>око</i>	28	13	део тела
4.	<i>жила</i>	26	15	орган
5.	<i>нас¹</i>	25	16	део тела
6.	<i>језик</i>	23	18	део тела
7.	<i>лице</i>	23	18	део тела
8.	<i>огњица</i>	22	19	обољење
9.	<i>нога</i>	21	20	део тела
10.	<i>лик¹</i>	20	21	део тела

Из табеле видимо да се са највише лексема именују делови тела, као и да се од бројних лексема којима се означавају делови главе по броју значења издвајају две: *глава* и *очи*, а оне означавају основне појмове преко којих се стиче ментално и визуелно искуство. На основу наведених лексема можемо запазити шта је говорницима најважније приликом оцењивања човека: физички изглед се оцењује на основу најважнијих делова тела – црта лица, струка, очију, удова, док се о духовним карактеристикама (осим апстрактним лексемама) може судити и на основу поступака за чије је реализовање задужена *глава* и на основу изговорених речи, односно *језика*. Р. Ланакер наводи да је за карактеризацију значења лексема као што су *глава*, *рука*, *нога* од суштинског значаја положај профилисања ентитета у односу на тело у целини (Ланакер 1991: 283).

Међу десет семантички најбогатијих лексема ове групе су и два назива за болести, настала по продуктивном семантичком моделу понављања једног акта семантичког варирања, па, с обзиром на тенденцију која се може запазити међу полисемичним лексемама, ни не чуди њихова висока позиција пошто су могућности за настанак нових значења овим поступком практично бесконачне.

Статус именица којима се означавају делови тела у савременим изворима. Погледаћемо и фреквенцију семантички најбогатијих ИДт у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 61). У списак лексема додаћемо и лексему *рука* која се, иако није део наше грађе, у литератури помиње као семантички најбогатији соматизам, те ћемо овако видети да ли је и најфреквентнија у савременим писаним изворима.

Табела 61: Фреквенција семантички најбогатијих ИДт у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>глава</i>	485	1.367	42.669
<i>жутица</i>	0	12	392
<i>око</i>	518	4.655	34.608 ¹¹⁸
<i>жила</i>	11	205	843
<i>нас¹</i>	7	268	1.005
<i>језик</i>	285	537	41.437
<i>лице</i>	299	1.797	71.291
<i>огњица</i>	1	10	7
<i>нога</i>	194	787	17.589
<i>рука</i>	640	4.830	55.821

Табела показује да чак четири семантички најбогатије лексеме ове групе имају и веома високу фреквенцију, а показало се да је и лексема *рука* међу најфреквентнијим соматизмима у српском језику. Наведени најфреквентнији соматизми опслужују најзначајније појаве у вези са човеком и његовим животом: главом се размишља и одлучује (Драгићевић 2008б), језиком се изражавају мисли и осећања, очи и лице, према А. Вјежбицкој, имају способност изражавања унутрашњих, емоционално-психичких стања (1996: 220–221), руке служе као средство за вршење најразличитијих радњи. Зато се и ове именице налазе међу најфреквентнијим у испитиваним изворима. Поређења ради, у енглеском језику најфреквентнији соматизми су:¹¹⁹ *рука* (156. место), *глава* (188. место), *очи* (214. место), *лице* (217. место), *стопало* (717. место) итд. У руском језику се међу лексемама са значењем делова тела по броју значења издвајају *рука* (16 значења), *језик* (12), *образ* и *појас* (10), *глава* и *ухо* (9), *лице* (8) (Чудинова 1998: 182–184). *Глава*, *лице*, *око* и *рука* су међу доминантним соматизмима у свим поменутиим језицима.

¹¹⁸ Фреквенцију ове лексеме нисмо могли прецизно утврдити због формалне једнакости номинатива јединине ове лексеме са предлогом *око* (овај облик у Корпусу има преко 100.000 потврда), али смо узимањем просека из неколико хиљада прегледаних примера са овим обликом израчунали да је именица *око* потврђена око 4.000 пута.

¹¹⁹ Податке о фреквенцији лексема у енглеском језику преузели смо са портала *Insightin* (<http://www.insightin.com/esl/>).

О лексеми *глава*

Овој лексеми је у литератури посвећивана велика пажња на шта смо у раду већ указали. Анализирани су механизми помоћу којих се нова значења добијају, фразеологизми са овом именицом, културолошке представе које су у вези са главом итд. (в. нпр. Кузњецова 1989; Гортан Премк 1997; Драгићевић 2008б, 2010б; Девос–Вернерс 2009–2010; Спасојевић А. 2015). Помиње се и као један од најзахвалнијих примера за представљање механизма помоћу којих лексема шире своју полисемантичку структуру (нпр. Бирих 1995; Гортан Премк 1997; Ковачевић 1999; Драгићевић 2007). У полисемантичкој структури ове лексема налазимо примере за метафору (свака *глава* клина сија, разрасле се тешке *главе* купуса и кеља), метонимију (залуду је лијепа брада, кад је слаба *глава*; заложу *главу* за одржање власти), синегдоху (ја сам ... *глава* Црне Баре; сеоску кућу не може задести већа несрећа него кад остане без мушке *главе*), симилисемију (*глава* човека – *глава* животиње). Ова лексема се користи и као пример различитих других одлика лексичког система. На пример, користи је Е. Кузњецова (1989: 106) када даје занимљив пример утицаја контекста на издвајање или гашење појединих сема из основног семантичког садржаја лексема, јер се значење речи мења под утицајем „контекстуалних партнера” који могу изазвати гашење неких сема неспојивих са њиховим садржајима, узроковати активирање потенцијалних сема и чак развијање нових сема, позајмљених од контекстуалног партнера. Као пример даје пример значења „предњи део нечега” развијеног код лексема *глава* у контексту *голова поезда*, *голова колонны*. Овде су посредни називи за неживе објекте који се крећу и који имају хоризонтално пружање. Објекти могу бити означени као предњи и задњи, а не као горњи и доњи (уп. примарно значење лексема *глава* „горњи део тела човека и предњи део тела животиње”). Контекстуални партнери искључују семе 'горњи', 'човек' и 'тело' и издвајају сему 'предњи део' која постаје основна у семантичком садржају тог значења.

Именица *глава* се са 37 значења налази на 4. месту на листи полисемичних именица, а на 29. на листи свих полисемичних лексема у РСАНУ. Примарно значење дато у РСАНУ је „горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела у коме се налази мозак и главна чула”. Сви се истраживачи слажу око тога да су значај и визуелна истакнутост појма који се овом именицом

означава били главни разлози за њену полисемичност. Како наводи Р. Драгићевић (2008б: 373), од великог значаја је важност основне делатности која се обавља неким делом тела, у овом случају главом – истиче се њена важност и за физичке и за менталне активности – у њој су смештена чула која служе за примање утисака из спољњег света, њом се мисли и она служи за доношење одлука. Глава „означава мудрост, ум, управљање и владање. Стециште је интелигенције и лудости” (Лампић 1999, према Штасни 2013: 117). Ова именица, према СДР, има преко 300 деривата, што потврђује да бројност и структура деривационог система једне лексеме зависе од семског садржаја у основној семантичкој реализацији и од значаја појма који се лексемом означава.

У раду Ф. Девоса и Б. Вернерс (2009–2010) даје се, између осталог, упоредни преглед односа броја значења лексеме *глава* у три германска језика: енглеском, немачком и холандском. Ова лексема у енглеском језику има 29 значења, знатно више него у друга два језика (пет односно десет значења). Аутори ово образлажу чињеницом да је појам глава у енглеском језику обележен једном лексемом, док је у друга два поменута језика по двома, од којих је једна карактеристична за колоквијални стил (*hoofd* и *kop*, односно *Haupt* и *Kopf*). Такође наводе занимљив податак да су једина два значења заједничка свим језицима „део тела човека” и „старешина, вођа” (2009–2010: 160), као и да се међусобно компатибилнија значења ове лексеме у немачком и холандском.

Закључци о полисемичним лексемама подгрупе именица којима се означавају делови тела. Анализа је показала следеће:

- велики број лексема са значењем делова тела има везе са чињеницом да човек разумева и описује свет око себе на основу појмова који су њему најближи, преко онога што сам најбоље познаје;

- полисемичне ИДт денотирају спољашње, видљиве делове тела, који могу, а и не морају бити покривени одећом и који су видљиви спреда, кад се човек гледа у лице, а не отпозади;

- семантички најбогатији соматизми су они које имају најважније функције – лексема *глава* означава појам којим се обављају неке од најважнијих активности, она је задужена за ментално искуство, док лексема *око* описује појам задужен за визуелно искуство;

- деривати ИДт су често семантички богатији од мотивних лексема, јер имају велики број лексикализованих значења (денотирају конкретан предмет најчешће малих димензија), а могућности за овакав вид повећања броја значења су, како се показало, практично бесконачне. Секундарна значења оваквих лексема су често карактеристична за народне говоре;

- деривати, за разлику од полисемичних соматизама који могу означавати и апстрактне, нематеријалне појаве и појмове, по правилу означавају конкретне појмове – као млађа реч, дериват још увек није успео да се толико семантички развије јер се правац развоја значења код овог типа лексема креће од конкретног ка апстрактном.

3.3.1.2. *Именице којима се означава човек према особини, стању, статусу*

У овој подгрупи су полисемичне именице којима се у основном значењу денотира човек као носилац неке особине или неког стања. „Из сложене природе људског бића произилази да је семантички опсег именица чији је референт човек изузетно широк и састоји се из веома разуђених лексичко-семантичких подсистема” (Штасни 2013: 13). Именице ове подгрупе именују човека на основу једне издвојене карактеристике која притом постаје доминантна и почиње да означава човека у целини.

Ову подгрупу чини десет полисемичних именица: *баба*¹, *б(ј)елац*, *голица*¹, *дивљак*, *краљица*, *кривац*, *крташ*, *љутица*, *мртваца*, *ноћник*. Наведеним именицама се у основном значењу човек карактерише према различитим критеријумима: узрасту, материјалном положају, начину живота, физичким и карактерним особинама. Од наведених лексема издваја се именица *баба* која једина нема мотивисану творбену основу, а чија веза са особином коју описује није формална него семантичка и конотативна, *баба* је „стара жена, старица”¹²⁰. Ова именица има још једно доминантно значење у српском језику, „старија сродница”. П. Скок као етимолошки примарно даје значење „*stara žena, djedova žena*” (Скок 1: 82), које је у РСАНУ раздвојено на два поменута. У СДР 2 наводи

¹²⁰ За разлику од ове лексеме, код лексеме *дед* основно значење није „стар човек” већ „старији сродник (трећем колону)”.

се више од 60 деривата ове лексеме, а највећи број њих изведен је од примарног значења ове лексеме. Како наводи Скок (1: 82), „iz pojma 'stare žene' izlazi predodžba o namrežkanosti lica i sva ostala svojstva nezgrapnosti”, што игра велику улогу у изведеницама.

Да се лексема *баба* повезује првенствено са старошћу, а тек потом са родбинским односом говоре подаци из АРСЈ у коме су на задату реч-стимулус *старица* прве две реакције *бака* и *баба* са убедљиво највише потврда. Такође и у ОАРСЈ реакција *баба* се јавља чешће као одговор на стимулусе који се доводе у везу са пратећим обележјима позног животног доба (нпр. *старица*, *глув*, *притисак*, *стар* итд.). И у анкети коју смо спровели међу изворним говорницима српског језика потврдило се да је значење „старица” доминантно.

Готово све наведене именице означавају особу према некој карактеристици на основу друкчијег критеријума (напомињемо и да су им у основи полисемични придеви који описују увек друкчији тип својства или стања), што говори да су многа својства човека „под лупом” оцењивања и коментарисања. Затим, на списку нема именица којима се денотира човек према интелектуалним својствима (нпр. нема полисемичног назива за паметног човека или човека ограничених умних способности). Такође још нешто примећујемо из овог списка – ниједном лексемом се у основном значењу не одређује човек према позитивној особини, него искључиво према негативној или неутралној (нпр. *белац* је човек беле расе; *голица* пуки сиромаш; *љутица* особа љутите нарави; *кривац* је онај који, захваљујући учињеној погрешки, носи терет одговорности). Из скупа свих човекових особина извлачи се једна, најупечатљивија и на основу ње се карактерише човек у целини (в. Драгићевић 2001; Штасни 2013: 167). Р. Драгићевић је, представљајући именичке деривате придева којима се именују особине људи, нашла да има само неколико неутралних деадјективних именица и да оне припадају општем лексичком фонду (нпр. *белац*, *црнац*, *старац*, *старица*), док се већином оваквих именица изражава субјективна оцена говорника према именованој особи (Драгићевић 2001: 33).

Што се тиче категорије рода, именице се могу односити на мушкарце (нпр. *крсташ*, *ноћник*), на жене (нпр. *краљица*, *мртвица*), а неке се подједнако могу односити на лица мушког и женског пола (нпр. *голица*, *љутица*). Наведене

лексема су најчешће изведене од придева, а нова значења настају по продуктивном семантичком обрасцу: „онај коме је својствена особина/стање означена придевом у основи”, односно „онај што је као именица у основи”. У вези са овим навешћемо закључак који је изнела А. Вјежбицка да у језику постоји тенденција да се људске особине чешће исказују именицама него придевима – именице теже категоризовању, а придеви просто описивању (в. Вјежбицка 1988: 466–467). Тако, на пример, сматра да ће значење појма *инвалид/богаљ* пре бити кодирано именицом него значења која се односе на појмове *слеп* или *глув*. Разлог је што је стање богаља видљиво, приметно на први поглед, што није случај са својствима глув или слеп (нав. дело).

Наведене творбено изведене полисемичне лексема могу упутити на закључак да се ниједна група особина не издваја као доминантна, већ се оцењују различити аспекти човековог бића – издвајају се особе које су оскудног материјалног стања, које су нетрпељиве према другима, које греше, које нису уклопљене у друштвени живот, док нема, на пример, полисемичних именица које би означавале човека према неком пожељном својству (нпр. особу благе нарави, особу која исправно поступа, особу која је доброг материјалног стања и сл.)¹²¹. У лексиколошким истраживањима је истакнуто да су бројније и разноврсније лексема којима се именују непожељна својства и особе за које су карактеристична та својства, него пожељна својства и особе таквих својстава (уп. нпр. Драгићевић 2001; Штасни 2013).

У овој подгрупи нема лексема које се посебно истичу семантичком разуђеношћу, јер се све налазе у доњем делу списка полисемичних именица. Представићемо то у табели (в. Табелу 62).

Табела 62: Листа семантички најбогатијих назива за човека према особини

Р. бр.	Лексема	Број значења	Р. бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>мртвица</i>	23	18	човек према физичкој особини
2.	<i>белац</i>	22	19	човек према физичкој особини
3.	<i>краљица</i>	21	20	човек према друштвеном статусу

¹²¹ За разлику од именица, више је придева који примарно означавају пожељно материјално стање човека а који се одликују разуђеном полисемантичком структуром (в.поглавље X, т. 4.2.4).

Р. бр.	Лексема	Број значења	Р. бр. на листи именица	Опште значење
4.	<i>баба</i> ¹	19	22	човек према физичкој особини
5.	<i>голица</i> ¹	19	22	човек према материјалном стању
6.	<i>дивљак</i>	19	22	човек према духовној особини

На највишим позицијама на листи су полисемичне именице које описују човека према физичком својству. Ово је очекиван резултат ако се сетимо да пажњу привлачи првенствено оно што је на први поглед уочљиво за посматрача. Такође, и мотивни придеви који су у основи именица са највише значења семантички су веома богати (уп. поглавље X, т. 4).

Код лексема овог типа семантички потенцијал је отворен стога што нова значења настају по веома продуктивном моделу – понављањем истог акта семантичко-морфолошког варирања (уп. Гортан Премк 1997: 133). Због тога се може уочити извесна системност у ширењу полисемантичке структуре која је условљена продуктивним моделом настајања нових значења. Прегледом полисемантичких структура ових лексема запазили смо да секундарно најчешће означавају биљке, животиње и различите предмете који се на основу неке заједничке карактеристике повезују са мотивним појмом (в. Табелу 63).

Табела 63: Најчешћа секундарна значења лексема подгрупе човек према особини

животиња према особини	<i>белац; голица; дивљак; кривац; мртвица; ноћник</i>
врста животиње (зоол.)	<i>белац; голица; дивљак; кривац; љутица; мртвица; ноћник</i>
врста биљке (бот.)	<i>белац; дивљак; љутица; мртвица; ноћник</i>
пољопривредна култура (агр.)	<i>голица; љутица</i>
обољење (мед.)	<i>љутица; мртвица</i>
телесни орган (анат.)	<i>белац; љутица</i>

У наведеној табели представљена су најпродуктивнија секундарна значења изведених лексема ове групе. Знамо да деривати који су добијени од придева насталих по моделу општег значења „онај који је као придев у основи” настају радијалном полисемијом, понављањем истог творбеног модела, а значења су настала независно једно од другог (Гортан Премк 1997: 133). Такође, Д. Гортан

Премк истиче да су могућности понављања овог творбеног модела неограничене, „може их бити колико и референата за који се могу везивати овако добијене секундарне номинације” (Гортан Премк 1997: 134). Зато ни не чуди богата полисемантичка структура именица ове групе, као ни припадност њихових значења различитим областима стварности. Примера ради, лексема *белац* секундарно развија значења „животиња (мужјак) беле боје” (коњ, петао, гусан, лептир), „воћка беличаста плода” (грожђе, кукуруз, кромпир), „беланце”, „бели млински камен”, „беоњача”, „сребрни новац”, односно именује најразличитије појмове чија значења у свом семантичком садржају имају сему ’који је беле, светле боје’ итд.

О ноћнику и ноћници. Иако се лексема *ноћница* на основу свог примарног значења не може сврстати у ову групу, пажњу привлачи због творбене мотивисаности коју дели са лексемом *ноћник*. Обема лексемама може се приписати двострука творбена мотивација (на коју смо указали у т. VIII, 1), могу бити мотивисане именицом *ноћ* и придевом *ноћни*. Међутим, од које год да су лексеме изведене, од ње су семантички богатије. Именица *ноћ* има 7 значења, а придев *ноћни* 8, насупрот 17 значења лексеме *ноћник* и 15 значења лексеме *ноћница*. Дакле, ово је још један случај да је дериват семантички богатији од мотивне лексеме, стога што лексема *ноћ* углавном именује апстрактне појаве, а деривати готово увек конкретне.

Код лексеме *љутица* у секундарним значењима продуктивне су две семе које су произашле из два доминантна значења придева *љут*: то су семе ’који се брзо љути’ и ’који је опасан’, с једне стране (дођоше *љутице* мрави; *љутице* ... породица отровних змија; имаде ... пакосних вилах; и то су *Љутице*), и сема ’који је јаког укуса’, са друге (нпр. *љутица*, јело од паприка; жљезда *љутица* код мрава). Наведени примери показују да различите семе из полисемантичке структуре придева улазе у семантички садржај деривата, односно да деривати могу имати већи број значења која су паралелна значењима придева у основи. Такође треба напоменути да се већина секундарних значења лексема ове групе реализује у народним говорима.

Навешћемо и фреквенцију семантички најбогатијих именица ове подгрупе у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 64).

Табела 64: Фреквенција семантички најбогатијих ИМат у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>мртваца</i>	0	2	3
<i>белац</i>	1	18	858
<i>краљица</i>	7	43	3.347
<i>баба</i> ¹	5	54	2.168 ¹²²
<i>голица</i> ¹	0	0	4
<i>дивљак</i>	2	16	331

Табела показује веома слабу фреквенцију свих лексема, посебно оних којима је придев у основи. Овакав резултат је и очекиван, ако се узме у обзир да су секундарна значења настала путем једног акта семантичко-морфолошког варирања најчешће дала терминолошку и покрајинску лексику која у испитиваним контролним изворима није значајније заступљена. Стога видимо да статистички подаци о броју значења лексеме не морају бити реалан показатељ стања у савременом језику, већ показују како се језик развија кроз период од неколико векова.

О лексеми *мртваца*

Највише значења у овој подгрупи, 23, има лексема *мртваца* чија су сва значења оквалификована као покрајинска, а основно значење јој је „мртва женска особа”. Ова лексема је једна од неколико лексема из грађе која не припада стандардном језику. У примарном значењу, њом се именује физичко (физиолошко) стање човека, настало када су престале животне функције организма. Са једне стране, неочекиван је податак да лексема која примарно садржи сему 'који је непомичан' и која означава особу код које су биолошке функције прекинуте има највише значења у овој подгрупи лексема. Још нас више изненађује овај податак ако га упоредимо са подацима које смо добили анализирајући семантику глагола код којих је сема 'покрета' најважнија и доминантна, или са придевима код којих су семантички најбогатији они који описују интензивна својства. Са друге стране, узевши у обзир тенденцију која

¹²² Фреквенција ове лексеме не може се прихватити као поуздана због једнаког вокатива именица *баба*¹ и *бабо*.

постоји код полисемичних именица са придевом у основи да је велики број њихових значења карактеристичан за народне говоре, висока позиција именице *мртвица* на листи лексема ове подгрупе није изненађење. Овоме доприноси и чињеница да је и мотивни придев семантички веома богат.

Мотивни придев *мртав* пренео је у дериват цео свој семантички садржај. У секундарним значењима продуктивне су семе 'који је у стању мировања, непомичан', 'који је слаб' и 'који је оскудан, неплодан' (нпр. породиља ... која се тешко опоравља укорена је, да је *мртвица*; гдје нема живих извора, ту пију воду *мртвицу*, из чатрња). Већ смо напоменули да разлог за велики број значења ове лексема јесте механизам понављања истог творбено-семантичког модела, који има неограничене могућности даљег ширења полисемантичке структуре. У овом случају се ради о некој врсти универбације (уп. Клајн 2003: 118) – сваки објекат кога карактерише непомичност, слабашност, неплодност може се скраћено назвати *мртвицом*, а да се притом нема на уму појам чији је назив у основи именице. Суфиксом се ублажава значење мотивног придева.

О живици и мртвици. Пажњу привлачи и семантички однос двеју лексема које у творбеној основи имају примарно антонимичне придеве, *жив* и *мртав*. Међутим, док се код мотивних придева примећује већи број паралелних значења, за деривате то не можемо рећи. Најпре, важна је чињеница да именица *живица* ни у једном значењу не именује особу одређених својстава, већ јој је примарно значење „ограда од шибља, жбуња, трња, жива ограда”. Очекивано је да нема ни значење „човек који поседује биолошке функције”, јер се то по природи подразумева, језику није својствено да се посебно номинује оно што је природно стање, тим пре што се то значење по потреби може изразити синтагматски (*жив човек*), али је неочекивано да нема значење којим би се описивао човек који је нпр. активан, бодар, које би било могуће посебно у народним говорима. Вероватно да није било грађе којим се ово значење поткрепило. Затим, лексема *живица* има свега једно значење које се може довести у везу са појмом живот „оно што одржава тело у животу, дух, душа”, и оно је обележено као необично. Лексема *живица* се специјализовала за означавање различитих ботаничких и народних медицинских термина (еуфемистичких), али и појмова са земљиштем и водом.

Такође, то што именица *живица* има ужи круг значења вероватно има везе са ширим деривационим гнездом које поседује придев *жив* (преко 350 деривата, насупротив око 150 код придева *мртав*).

Са друге стране, грађа показује да се секундарно лексема *мртваца* односи на знатно шири круг појава (пored значења која су директно везана за појам смрт, овом именицом се описује и човек одређених карактеристика, вода, земљиште, различити предмети, а има и већи број ботаничких и медицинских народних назива). Претпостављамо да овакво стање има везе са чињеницом да се лексема *мртваца* не повезује потпуно са појмом означеним придевом у основи, пошто се у тој функцији употребљава именица *мртвац*, али и са чињеницом да се непожељно и неповољно чешће маркира него повољно и пожељно.

Занимљива је чињеница да именица мушког рода са истим значењем, *мртвац*, има свега три значења, али иако оба деривата придева *мртав* имају исто значење, имају различиту употребну вредност. Претпостављамо да то има везе са чињеницом да је лексема *мртвац* стилски неутрална и немаркирана у погледу рода те се њена употреба везује за уско одређене говорне ситуације везане за појам *смрти*, док се именицом *мртваца* ублажава значење појма означеног мотивним придевом, па је карактеристична за неформалније изражавање и тиме погоднија за означавање различитих конкретних појмова чије помињање неће имати застрашујући ефекат (нпр. *мртвацом* се назива изнемогла особа или животиња, устајала вода, неплодна земља, греда као статични део неких конструкција итд.). У народним говорима се именица *мртваца* одликује експресивношћу и има богатији семантички потенцијал.

Такође, лексеме *мртваца* и *мртвац* имају у стандардном језику синонине, *покојник* и *покојница*, који су карактеристични за свечанији, формалнији стил изражавања.

Употреба ових лексема у савременим изворима говори да је именица *мртвац* као немаркирана далеко фреквентнија од именице *мртваца* (в. Табелу 65).

Табела 65: Фреквенција лексема *мртвац*, *мртваца*, *покојник* и *покојница*

Лексема	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>мртваца</i>	0	2	3
<i>мртвац</i>	12	124	615
<i>покојник</i>	1	36	942
<i>покојница</i>	0	5	183

Ни именица *мртвац* се не истиче по броју потврда, а то има везе са њеном ограниченом могућношћу употребе, у одређеним ситуацијама. Лексеме *покојник* и *покојница* везују се за још суженију сферу употребе. Такође видимо да се именице *мртвац* и *покојник* као немаркиране лексеме чешће користе у испитиваним изворима, као и да то не прати стање у РСАНУ.

Закључци о лексемама подгрупе Човек према стању, својствима. Анализа је показала следеће:

- са највише значења су лексеме које описују човека према физичком својству, што је очекиван резултат ако се сетимо да пажњу привлачи првенствено оно што је на први поглед уочљиво, упадљиво;

- у вези са овим је и чињеница да нема полисемичних именица којима се описује човек према интелектуалним својствима;

- готово свим именицама ове подгрупе означава се човек на основу једне издвојене карактеристике која је постала доминантна и сада означава човека у целини (нпр. *љутица* је назив за особу љутите нарави, без обзира на њен физички изглед и морална својства);

- полисемичним лексемама описује се човек према непожељној или неутралној особини, а не према пожељној;

- лексеме овде сврстане описују разноврсна непожељна својства, оцењују се различити аспекти човековог бића: особе које су оскудног материјалног стања, које су нетрпељиве према другима, које греше, које нису уклопљене у друштвени живот;

- лексеме ове групе су најчешће изведене од придева, а нова значења настају по продуктивном семантичком обрасцу, понављањем истог акта семантичко-морфолошког варирања;

- полисемични придевски деривати имају често већи број значења од мотивне лексеме, а посебно су продуктивни у народним говорима.

3.3.1.3. *Имена сродника*

Поменућемо и две полисемичне лексеме којима се означавају имена сродника, то су именице *брат* и *д(ј)ед(а)*.¹²³ Како напомиње Д. Гортан Премк (1997), за лексеме којима се означавају имена сродника важи да су најчешће моносемичне, јер се налазе на граници властитих и заједничких именица. Оне у свом семантичком садржају имају свега једну семантичку компоненту, однос према лицу у односу на које се одређује сродство, те стога најчешће имају само способност номинације. Изузетак су неке именице које у свом семантичком садржају имају и сему колективне експресије, па су као такве подложне ширењу полисемантичке структуре (нпр. *мајка*, *свекрва*) (в. Гортан Премк 1997: 41–42). Семе колективне експресије можемо пронаћи и код наведених полисемичних именица. Ј. Дражић (2002: 248) наводи да сему колективне експресије садрже и лексеме семе *брат* и *сестра* које су, захваљујући семама 'сродност', 'блискост', 'везаност' развиле и друга значења. Такође, она је, анализирајући деривациони систем ове две лексеме, закључила да постоји велика диспропорција у њиховој деривацији, и да лексема *брат* има знатно више деривата, „вероватно зато што брат заузима битније место у животу нашег човека, а сестра је обично некако у сенци, што, у ствари, сведочи о патријархалној позадини друштва којом су мотивисани ови деривациони процеси” (Дражић 2002: 255).

Лексема *дед* има 26, а лексема *брат* 15 значења. На листи нема, на пример, именица *мајка*, *мати*,¹²⁴ па ни *отац*. Разлог за такво стање има везе са чињеницом на коју да се код неких лексема којима се означавају имена сродника нова значења развијају стога што је десигнат удаљени сродник без посебног термилошког одређења у систему, па се преузимају већ постојећи термини за његово номиновање (Бјелетић 1994: 203). На пример, *дедом* се осим очевог или мајчиног оца, називају и очев или мајчин деда, женин отац, женин/мужев деда

¹²³ Напомињемо да је и именица *баба* део наше грађе, али јој основно значење није сродство, већ ималац особине.

¹²⁴ А. Вјежбицка сматра да сви језици света имају реч која одговара примарном значењу енглеске речи 'mother', али је ипак није уврстила у семантичке примитиве (в. Годард 2001: 4).

итд. Затим, захваљујући семи 'сродништва' реализовано је значење „предак праотац”, захваљујући семи 'који је стар', реализована су значења у којима се са старошћу повезују мудрост и искуство, сема 'који је главни' важна је за значења „поглавар богумилске цркве”, „старешина двора” итд.

О д(ј)еди и баби. *Деда* је секундарно назив и за старог човека, старца. Претпостављамо да овакав редослед значења у односу на лексему *баба* (прво сродник, па онда назив према особини) има везе и са чињеницом да се за старог мушкарца у језику користи и лексема *чича*, док лексема *баба* нема синонима истог значења у општеупотребној лексици (осим поменутог *старица*). Дакле за старог човека се у стандардном језику користе три лексеме: *деда*, *старац* и *чича*, а за стару жену *баба* и *старица*. Због веће могућности комбиновања, *деда* је првенствено опредељено за означавање старијег сродника, а *баба* за стару жену. Потврду за ово налазимо и у народним приповеткама у примеру типа: *Били старац и баба...*). Именица *баба* има шире значење, она се нпр. повезује са женом уопште (тако се дериватом *бабњак* означава простор у цркви где стоје женске особе, дакле не само старице, већ и младе жене и деца), док су називи за мушке особе различитог узраста знатно издиференциранији. И ово можда има везе са патријархалним односима који су постојали у нашем друштву.

Ако упоредимо полисемантичке структуре лексема *баба*¹ и *д(ј)ед(а)* запазићемо да имају велики број паралелних значења, с тим да су се у полисемантичкој структури лексеме *д(ј)ед(а)* слила одговарајућа паралелна значења двеју хомонимних лексема: *баба*¹ („стара жена; старија сродница”) и *баба*² („предмет који служи као ослонац”). Лексема *баба*² је примарно турцизам, а секундарно је у народним говорима развила велики број значења која се односе на предмете и делове предмета који служе као ослонац нечега. Према овим значењима успостављена су и одговарајућа значења код лексеме *д(ј)ед(а)* – њом се означавају делови предмета који са предметом означеним именицом *баба* чине целину и који тако повезани функционишу као систем. Дакле, најпре је настало значење „предмет који служи као главни ослонац нечега” именице *баба*², затим се аналогично према хомонимној лексеми *баба*¹, повезало са лексемом *д(ј)ед(а)*.

Када је у питању именица *брат* „назив за мушкарца у односу на децу истих родитеља или једнога од родитеља”, њен семантички потенцијал увећава се због

чињенице да се овим именом назива и тзв. обичајно сродство – побратимство. Братом се називају и различити мушки сродници. Семе 'сроднишва', 'заједништва' биле су важне и код значења „припадник истог народа, племена итд.”, „члан истог друштва”, „припадник исте вере” (нпр. *браћом* су обично називали све домаћине, који су припадали једној кнежини; омладина српска ... узела [је] титулисање са „*brate*”; чуј, хришћанине *brate*). Брат се у конотативном смислу сматра добрим, несебичним, па отуда и више значења која су настала захваљујући тој семантичкој компоненти (нпр. он ми је *брат*, он ми је добру рад). *Брат* и *сестра* се сматрају равноправним у значењском смислу, па је стога више значења засновано на компонентама 'заједништва' и 'равноправности', што не важи за, на пример, лексеме *мајка* и *отац*, који са њима никако не могу бити у истом положају, ни узрасном, ни по друштвеном статусу, они су надређени, па се стога ређе и користе за номинацију нових појмова.

Закључак о полисемичним лексемама са значењем сродства. Иако се на основу две лексеме не могу изнети поуздани закључци, можемо изнети запажања која су произашла из њиховог представљања:

- грађа показује да нова значења по правилу добијају лексеме које означавају имена удаљенијих сродника без посебног терминолошког одређења или пак равноправних сродника;

- лексеме које примарно означавају ауторитарне, надређене особе у неком систему слабије су семантички разуђене – зато на листи полисемичних именица нема нпр. лексема *отац*, *мајка* (поређења ради, нема ни других лексема којима се означава највиши појам у неком рангу, звању – нпр. нема лексема *Бог*, *краљ* итд.). Ово се, претпостављамо, заснива на томе што ће се одабрани, по нечему изузетни десигнати назвати лексемама које примарно означавају појмове према којима се гаји страхопоштовање, дивљење и сл.;

- са друге стране, лексеме које имају по два готово равноправна значења имаће и више секундарних значења – отуда на листи лексеме *деда* и *брат*;

- лексеме којима се означавају женски сродници су чешће шире семантике, док су лексеме са значењем мушких сродника лексички издиференцираније, што можда има везе са некадашњим патријархалним устројством друштва.

3.3.2. Именице којима се означавају животиње

Овде ћемо представити лексеме којима се у примарном значењу именују животиње и делови њиховог тела¹²⁵. Називи за животиње махом припадају и општем и терминолошком лексичком фонду.¹²⁶ Како напомиње Г. Штасни (2011: 307), имена животиња су углавном семантички празна (нарочито она са којима наш човек није у додиру), али она могу добити неке семантичке елементе, оне за које човек на основу искуства верује да их одређена животиња има или јој их човек приписује на основу њихове нарави или понашања.

Терминолошка зоолошка лексика би, према М. Радовић Тешић, требало да садржи термине из неколико функционалних нивоа: из народног језика (где би спадали стандардна лексика српског језика (нпр. *кокош*, *патка*, *глава*, *кљун*, *перје*), народна лексика са професионално-стандардним статусом (нпр. *кокица*, *пилићи*, *испилити се*), лексика са статусом дијалектизама (*кокошар*, *кокошњак*, *бубало*), стари интернационализми, нови интернационализми (Радовић Тешић 2009: 88–89). Грађа показује да већину назива групе ИЖив чине лексеме које спадају у стандардну лексику српског језика.

У литератури се истиче да називи за животиње које се срећу на овим просторима спадају у семантички најбогатију лексику (в. Дешић 1990: 6). То су лексеме за означавање животиња које живе у човековом окружењу – најчешће домаће животиње, али и дивље чије је станиште на овим просторима, а важно је и да су у одређеном односу са човеком. Таквим се дивљим животињама или животињама уопште често приписују митска и симболичка својства. На пример, *вук* у култури Срба поседује амбивалентна значења, од демонског аспекта, до симбола заштите (в. ПСК¹²⁷, под *вук*), *кукавица* спада у нечисте и злослутне птице, затим за *змаја* је карактеристично да су представе о њему у српској култури „особене и изузетно развијене, а доводе се у везу са веровањима о

¹²⁵ Називе који у исто време именују део људског и животињског тела навели смо код лексема са значењем делова тела човека (в. т. 3.3.1.1 овог поглавља).

¹²⁶ За значење лексеме које у исто време припада и општем и терминолошком лексичком фонду у литератури се среће назив консупстанционалност (Сорокина 2014: 305).

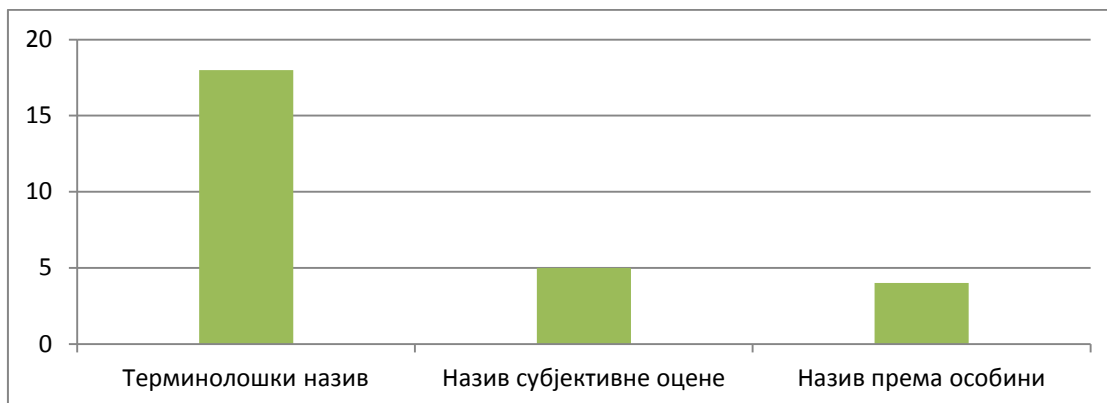
¹²⁷ *Појмовник српске културе*, <http://etno-institut.co.rs/cir/pojmovnik/pojmovnik.php>.

митском претку, заштитнику појединих родова и целокупног народа” (ПСК, под змај).¹²⁸

У групу именица којима се означавају животиње (даље: ИЖив) сврстали смо лексеме којима је архисема ’врста животиње’ или ’део тела животиње’, затим лексеме којима се животиња именује из субјективног угла говорника, као и лексеме које примарно означавају животињу према некој видљивој, спољашњој особини (најчешће боји). Издвојили смо 26 лексема, а њима припада 11,3% именица из грађе. Навешћемо их: *б(ј)елица, б(иј)елка, вук, жабица, жутка, зеленка, зеља, златица, јарац, јеж, кобила, коза, козлић, кокот, кокица, коњ, коњиц, крило¹, курјак, матица, маца¹, мачка, миш, п(иј)евац, перо, перушка*.

Лексеме ове групе којима се именују животиње можемо поделити према станишту на коме су именоване животиње распрострањене: убедљиво је највише лексема којима се означавају домаће животиње (нпр. *кобила, козлић, мачка, певац*), а од назива за дивље животиње у грађи су нпр. *вук, јеж*, дакле животиње које су познате овдашњем човеку. Такође, заступљени су називи и за крупне (нпр. *коњ*), средње (нпр. *коза*) и ситне домаће животиње (нпр. *певац*). Лексичко-семантичку групу ИЖив чине лексеме различитог типа – зоолошки термини и соматизми (нпр. *вук, коњ, крило*), лексеме које представљају назив животиње носиоца особине (нпр. *жутка, зеља*), као и лексеме којима се примарно денотира субјективни став према животињи (нпр. *жабица, кокица*). Графички ћемо представити однос у броју лексема ове групе према томе који тип значења имају (в. Графикон 17).

¹²⁸ У СМР се наводи да очи, срце, зуби, нокти и длака вука често служе као хамајлије и лековита средства. Вучји зуб дају детету коме ничу зуби, да га гризе. Реп вука носе уз себе, да би се заштитили од болести. Често као заштита служи и само спомињање вука или коришћење његовог имена (СМР: 105).

Графикон 17: Однос броја лексема ЛСГ животиње према врсти назива

Највише је лексема које припадају општем лексичком фонду, а истовремено су и зоолошки називи, што су потврдила и досадашња истраживања полисемије у српском језику (в. Гортан Премк 1997).

Не изненађују ни присутни деминутивни (хипокористични) називи за животиње с обзиром на уочену тенденцију да деривирани полисемичне лексеме механизмом радијалне полисемије развијају бројна значења смисаоно често удаљена од значења полазног појма. Такође, за све лексеме ове групе важи да су продуктивне у секундарном означавању предмета, али и различитих животиња. Тип секундарне семантичке реализације по којој лексема са основним значењем животиње означава и неки предмет, или нежив појам, заснива ту мотивацију на диференцијалним семама 'облика' (или неке друге карактеристике физичког изгледа), 'особине' или 'функције' изворног појма „чија сличност са циљним није увек апсолутна и комплетна” (Драгићевић 2010б: 148). Битни фактори који су утицали на семантичко богатство ИЖив имају везе са распрострањеношћу животиње на датој територији, њеним присуством у непосредној човековој околини, значајем њене улоге у домаћинству (Гољак 2005: 175).

С. Новокмет (2016) нашао је да се у преносу зоонимске номинације на појмове из материјалне културе најчешће користе називи за домаће животиње, што има везе са тиме да је човек упућен на домаће животиње у сточарској економији. Човек је „свет материјалних реалија посматрао кроз призму животиња које су му најдоступније и од којих му је зависио живот” (2016: 501). Закључио је да су у домену материјалних реалија семантички најпродуктивније лексеме *коњ*, *мачка*, *жабица*, *жаба*, *јеж*, *јарац* и *кобила*.

Ако упоредимо полисемичне лексеме у руском језику (према резултатима Ј. А. Чудинове) са онима у српском запазићемо да у руском језику изостају називи за животиње, већ постоје само лексеме које које истовремено означавају део људског и животињског тела (1998: 129). У вези са животињама су лексеме које примарно означавају део животињског тела (*крыло, перо, рог, рожок*) (в. Чудинова 1998: 134). Овакав резултат има везе и са чињеницом да је анализа руских лексема рађена на основу речника књижевног језика у ком су значења бирана у складу са нормативним правилима, мада смо и на основу *Великог речника руског језика (Большой академический словарь русского языка)* запазили да су називи за животиње у руском језику семантички слабије разуђени него у српском.

Сада ћемо детаљније представити лексеме ове групе.

Називи за домаће животиње

Великом већином лексема групе ИЖив означавају се домаће животиње, и то свега неколико врста домаћих животиња, најчешће у пару: *јарац, коза, козлић; кобила, коњ, коњиц; маца¹, мачка; кокица, кокот, п(и)јевац*. „Највећи број лексема за обележавање рода јавља се код назива за домаће животиње, што је и очекивано. Блискост са човеком и економски значај за човека резултирали су и великим бројем лексема код домаћих животиња за исказивање оба рода и назива специфичне функције, карактеристике животиња и сл.” (Ђуровић 2004: 63). Са друге стране, нема нпр. лексема *овца, крава* (и хипероним *говече*), иако су и то веома значајне животиње за човека. Можда то има везе са израженијом, доминантнијом колективном експресијом коју ове лексеме носе, а мање израженим семама 'функције' и 'изгледа' (нпр. *овцом* се назива и пристодушна особа и глупа особа и побожна особа, али не и предмети који се на основу неког физичког својства могу повезати са овом животињом), у односу на лексеме са богатијом полисемијом, код којих су активније семе 'функције' и 'изгледа'. Женке су корисније или изразитије по изгледу (Ђуровић 2004: 63), па донекле чуди слабији семантички потенцијал неких лексема које означавају женке домаћих животиња. Вероватно је разлог за то тај што је назив за неку другу

животињу преузео функцију означавања предмета који изгледом подсећа на дату животињу.

Генерално гледајући, мали део наведених полисемичних назива за домаће животиње има доминантну сему колективне експресије према човеку, већ су продуктивније друге семе, захваљујући којима је њихова полисемантичка структура толико богата. На пример, лексеме *кокот*, *кокица* нису реализовале ниједно значење које се може повезати са људском особином. А. Ранђеловић (2012) нашла је у РСЈ чак 157 зоонима којима се бар једно значење метафорички односи на људске особине. „За већину животиња које човек користи зарад сопствене добити (гаји их да би се хранио њиховим месом) верује се да су глупе (*во*, *волоња*, *говече*, *гуска*, *гушица*, *коза*, *крава*, *овца*, *теле*, *ћуран*, *ћурка*). Животиње које га лако преваре како би кришом дошле до свог плена (*лисац*, *лисица*, *мачак*) човек назива лукавим” (2012: 100).¹²⁹ У страниј литератури се приписивање животињских својстава човеку, и обрнуто, повезује са појмом „великог ланца постојања” (Кевечеш 2002: 124–125).¹³⁰ Особине људи се најпре приписују животињама, па се затим реверзибилно преносе на човека. Према Кевечешу, већина ових метафоричких преноса засновано је на непожељним особинама, а приписивање животињских својстава човеку описује простирање од нижег домена ка вишем (Кевечеш 2002: 126). Да постоје разлике у доживљавању појединих животиња у различитим културама говори Ј. Д. Апресјан (1995б: 170–171) наводећи пример именице *коза* у руском (*коза*) и немачком језику (*Ziege*) приликом појашњења различитих типова перцепције одређеног појма – овом лексемом се у немачком и већини европских језика назива глупа, радознала или избирљива особа, док се у руском језику назив *коза* приписује привлачној и хитрој особи (али се лексема *јарац* у свести говорника повезује са бескорисношћу и неспретношћу).

Домаће животиње доминирају у номинацији материјалних реалија које се користе у сеоским домаћинствима, што је и очекивано с обзиром на то да се

¹²⁹ Г. Вуковић (1994) издвојила је зоониме у фразеологизмима који показују које су животиње најкоришћеније за означавање различитих културолошких појмова (именица *пас* употребљена је у 19 вишелексемних спојева, *коњ* у 14, *овца* у 11, *коза* у 8, *крава* у 7, *магарац* у 7, *гуска* у 5) (1994: 168).

¹³⁰ На врху овог ланца се налази бог, као највиши појам, а затим следе хијерархијски нижи појмови, човек, животиње, биљке и неоргански свет.

номинација врши по животињи која је најдоступнија (Новокмет 2016: 179). Такође, називи за домаће животиње служе и да се означи презир према некој особи. „Управо према животињама које су му од највеће користи у свакодневној животnoj економији (*кокошка, кобила, свиња*) човек испољава највећи презир и отклон. Тако метафорички активираним зоонимом говорник може да изрази ниподаштавање именоване особе, презир који осећа, поругу или покуду нечега што је у тесној вези са том особом” (Новокмет 2016: 464).

Лексеме којима се примарно означава одређена врста животиње секундарно су веома продуктивне у означавању различитих предмета, а „пренесена номинација изводи се на основу извесне уочене сличности између два међусобно различита и неповезана ентитета” (Новокмет 2016: 84), дакле метафором. Тако се *козом* називају „ногари за тестерисање дрва”, *кобила* је „назив за разне подупираче и ослонце”, *мачка* је „гвоздена или дрвена направа која се састоји из рашљастих ногара” итд. Напомињемо да су називи за предмете са именом одређене животиње најпродуктивнији у народним говорима, дакле припадају нестандартном идиому.

Животиње на основу особине

Запажено место на списку полисемичних ИЖив имају и оне којима се означавају животиње на основу доминантне особине. Типична, за говорника најоучљивија особина појма наметала се као главна – код лексема којима се означавају животиње то је боја, док су остале особине скрајнуте (нпр. величина, понашање), па се разуђеном полисемантичком структуром одликују лексеме којима су у основи придев: *бео* (*белица, белка*), *жут* (*жутка*), *зелен* (*зеља*).

Зато се животиње које човек гаји у домаћинству називају заједничким именима, према некој препознатљивој особини, тј. према боји. Запажамо да су мотивационо извориште за именице овог типа придеви са значењем боје који су и сами семантички веома богати. Показаћемо то у следећој табели (в. Табелу 66).

Табела 66: Значења лексема којима се примарно означава животиња према боји

Назив за животињу	Назив за друге појмове
<i>б(ј)елица</i> : овца, кобила, мачка, гуска, патка, крмача	- беличасто воће - жена беле коже и косе

Назив за животињу	Назив за друге појмове
	- беличаста земља - бела вуна - формулар, бланкет
<i>б(и)елка</i> : овца, кобила, кучка, мачка, крава, коза, крмача, кокош, гуска, патка, ћурка	- беличасто воће - жена светлоплате косе - човек из Пиротског округа сребрни комад новца - беланце
<i>жутика</i> : кокош, коза, овца, кобила, кучка	- врста брескве и грождја - жуманце - жућкаста ракија - слабуњава женска особа жућкастог лица
<i>зеља</i> : во пас, коњ, крава, крмача, кобила, коза, овца, кучка	- жена зелених очију - незрео дуван - место на основи ткања обележено зеленом бојом

На изузетну продуктивност настајања секундарних значења лексема наведеног типа указала је Д. Гортан Премк (1997: 133–134) – значења настају **понављањем истог творбеног модела**, где нема међусобног односа једне реализације с другом, и све су радијално везане за реч у основи. Ово је, како напомиње Д. Гортан Премк, редован случај код придевских деривата насталих по моделима општег значења „онај који је или оно што је као придев у творбеној основи”. Такође, истиче једну важну чињеницу – могућности понављања истог творбеног модела код овог типа лексике неограничене су, може их бити колико и референата за које се могу везивати овако добијене номинације (1997: 134). То потврђује и грађа: секундарно ове лексеме денотирају најразличитије појмове, а свима је заједничка сема 'који је одређене боје'. Овај тип лексема продуктиван је и када означава човека (*белицом* и *белком* назива се жена светле косе, *жутика* је назив за слабуњава жену жућкастог, испијеног лица, *зеља* за жену зелених очију), биљке (*зеља* је незрео дуван), уопште различите конкретне појмове (*жутика* је жућкаста ракија, *зеленика* је назив за топ зелене боје) итд. Карактеристика овог типа лексема је да су често нормативно или стилски маркиране (најчешће обележјем покрајински). Такође, за овај тип лексема карактеристична су и

зоолошка термиолошка значења, где су називи такође мотивисани бојом тела животиње.

О *n(ij)евицу* и *кокоту*. У овој групи су у синонимском односу примарна и већи део секундарних значења лексема *кокот* и *n(ij)евац*. Ове две лексеме су различите етимологије, *n(ij)евац* је деноминал глагола *певати*, а *кокот* је прасловенска ономатопејска изведеница, као и лексема *кокош* (Скок 2: 121). Обе наведене лексеме су нормативно нижег ранга од именице *петао*, пошто се упућују на њу. Међутим, лексема *петао* је са осам значења семантички слабије развијена, што има везе са њеном слабије прозирном мотивационом везом са глаголом *певати* него што је има именица *певац*.

Погледаћемо статус све три наведене лексеме у савременим писаним изворима (в. Табелу 67).

Табела 67: Фреквенција именица *кокот*, *певац* и *петао* у фрекв. речницима и Корпусу

Лексема	Бр. значења	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>кокот</i>	18	0	4	22
<i>певац</i>	20	3	10	130
<i>петао</i>	9	0	107	583

Све наведене лексеме се у испитиваним изворима фреквенцијски слабо котирају, што има везе са природном појма који означавају – ове лексеме се неће учестало употребљавати у свакој прилици и нису карактеристичне за сваки функционални стил. Такође, важно је истаћи и чињеницу да немају посебно изражену конотативну вредност, немају фигуративних употреба, осим што се лексема *петао* користи да означи човека непожељног духовног обележја „напрасит, пргав човек, кавгација”, што је условљено колективном представом о петлу као о пргавој животињи. Употреба назива за животиње у обележавању људи одређених карактеристика има, према А. Вјежбицкој (1985: 161), везе са неколико параметара: местом становања, величином, изгледом, понашањем, као и односом људи према животињама.

У полисемантичкој структури лексеме *n(ij)евац* запажају се и метафоричка и метонимијска значења. На пример, метафором, на основу асоцијације према

изгледу настала су значења „снопићи који се пришивају на кров при грађењу стаје” , „шара у везу у облику петла” (*нијевац* [је] везил. орнаменат. Символски значи: весео глас, радост, мир, срећа), метонимијом значење „касно ноћно и јутарње кукурикање петлова” (када први запјевају *п’јевци*, | ти отиди у нове ахаре).

У полисемантичкој структури лексеме *п(и)јевац* запажамо значења која су мотивисана глаголом *певати*, нпр. „онај који лепо пева, певач”, „онај који пева уз гусле”, „појац у цркви” (бацише *пewцу* у шешир ко крајцару, ко две; устанак – је народне *пewце* занимао с читавим низом нових јунака; ишли [су] скупа – у цркву ... господар Софра је био добар – *пewиц*), као и именицом *песма*, „писац који ствара, пише песме, песник” (наш народ својим певањем надпевао је све наше учене *пewце*). Овај тип настајања нових значења у вези је са одвојеним актима семантичко-морфолошког варирања, за који Д. Гортан Премк (1997: 135) каже да је најмање регуларан – постоје два хомоформна модела и два одвојена акта семантичко-морфолошког варирања чији се резултати повезују у једну лексему. Д. Гортан Премк је ову појаву објаснила на примеру лексеме *звонар* – значења повезује кохезија сема релевантних за деривациони систем, у овом случају то је сема ’одавања звука’ (1997: 136). И лексема *кокот* има значење које се може повезати са глаголом *кокотати* као мотивном лексемом, „гласови кокоши, ређе пернате живине уопште, кокотање, какотање”. На основу нашег примера, можемо претпоставити да је овакав тип ширења полисемантичке структуре могућ и код других лексема које у свом семантичком садржају имају сему у вези са одавањем звука, а то се може утврдити на ширем корпусу.

Називи за дивље животиње

Од назива за дивље животиње разуђеном полисемантичком структуром одликују се именице *вук*, *златица*, *змија*, *јеж*, *курјак* и *миш*. Наведени називи односе се на животиње које живе на овим просторима и са којима се човек често може сусрести. Изузев именице *златица* чија семантичка продуктивност има везе са продуктивним творбеним моделом по коме настају значења деривата овог типа, „онај који је као придев у основи”, остале лексеме су творбено немотивисане и на њихову полисемичност утицаја имају изванлингвистички фактори: физичке

карактеристике животиња које означавају, колективна представа говорника о њима и симболичка функција коју носе. Тако лексема *златица* означава одређене класе биљака или животиња, на основу семе 'који је златножуте боје': врсте птица, риба, мува; врсте биљака; некадашњу златну монету; затим значење „мера за површину” настало је из колективне представе о злату као драгоценом појму.

Како напомиње С. Новокмет, дивље животиње су често ван домаћаја људског искуства, „због чега изостаје и потпунија упућеност у специфичности њиховог изгледа која би се имплементирала у перцепцију материјалне културе (осим када је у питању величина, као нпр. код *медведа*, *миша* или опште представе о понашању и особина као нпр. код *вука* или *лисице*)” (2016: 178). Због немогућности детаљнијег сагледавања изгледа већине дивљих животиња, називи за њих чешће носе обележје експресивности, као продукта колективне представе, него што је случај са полисемичним називима за домаће животиње чији је изглед човек до детаља проучио. На пример, *вук* и *курјак* су називи за насилника, тиранина, али и способну особу (нпр. Сељак треба да отвори очи кад се жени. Шта ће му жена као маче, треба он *вука* на имању; зар, браћо, није јунаштво смлатити два *курјака* што су јели сиротињу рају), *миш* је назив за плашљиву особу (нпр. по ваздан срце вам уздише | да из ђака начините *мише*) итд.

И код назива за дивље животиње продуктивна су секундарна значења која се односе на конкретне предмете. По том питању најтипичнија је лексема *јеж* код које су продуктивна секундарна значења настајала метафоричким асоцијацијама према изгледу изворног и циљног појма, на шта је указала и Д. Гортан Премк (1997: 94–95). Изворни појам је назив за животињу, а циљни назив за појам који је по облику повезан са изворним појмом (нпр. фабрика ... производи ... грађевинске *јежеве* за набијање путева; над столом [је] висео тако звани *јеж*, јабука обложена сасвим љешњацима). Затим, једно од значења лексеме *курјак*, „део пушке где стоји кремен, ороз на старинским пушкама” може се довести у везу са колективном представом о овој дивљој животињи – курјак као опасна и прождрљива животиња својим традиционално негативним перцепцијом у народу активира и називе предмета који служе наношењу штете (Новокмет 2016: 165).

О вуку и курјаку. И код лексема које означавају дивље животиње запажамо постојање полисемичног синонимског пара – *вук* и *курјак*. Ове лексеме су у

основном значењу прави синоними, означавају дивљу животињу из породице паса *Canis lupus*. Имају и готово исти број значења, а показало се и синонимичне су у великом делу својих полисемантичких структура. Стога се намеће питање откуд су две лексеме са великим бројем истих значења опстале у језику када се узме у обзир принцип језичке економије. Додуше, обе лексеме се по броју значења налазе на дну табеле изузетно полисемичних лексема. Навешћемо најпре број значења и фреквенцију обеју лексема у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 68).

Табела 68: Број значења и фреквенција именица *вук* и *курјак* у речницима и Корпусу

Лексема	Бр. значења	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>вук</i>	15	58	167	1.568
<i>курјак</i>	16	18	19	175

Видимо да у савременим писаним изворима постоји велика разлика у броју значења између лексема *вук* и *курјак*, где је лексема *курјак* неколико пута слабије заступљена. Најпре, важно је напоменути да животиња означена овим именицама насељава наше подручје, па је стога блиска човековом искуству, знају јој се карактеристике, навике. Сматрају је опасном и непријатељском животињом. А. Пецо (1981: 226–227) сматра да ове две лексеме карактерише различита конотативна вредност – *курјак* се користи за означавање сурове и крволочне зверке, а *вук* чешће за означавање особина приписаних овој животињи, али у пренесеном смислу, за означавање неустрашивости, смеоности, упорности појединца. За супротстављеност значењских полова у значењима лексеме *вук* када се односи на човека одређених карактеристика Г. Штасни наводи да је семантичка реализација секундарног значења са негативном конотацијом условљена „компонентом значења која је репрезентативна у семантичкој интерпретацији ове лексеме (*крволочна звер*). Значење са позитивном конотацијом индуковано је потенцијалним диференцијалним семама којима се обухватају особине звери уопште ’јака, снажна, издржљива, упорна’” (Штасни 2011: 312).

Факат је да је примарно значење именице *вук* дато у неутралној форми „врста сисара *Canis lupus* из ф. паса *Canidae*”, док дефиниција именице *курјак* потврђује изнети став А. Пеца, „крволочна звер *Canis lupus* из пор. паса, која живи

у брдским крајевима, вук”. И у секундарним значењима ове две лексеме су повезане. Обема се означавају различити зоолошки и ботанички термини, затим обема се означава „крзно вука/курјака” (и пригрну ћурак од *курјака*; до по циде опшивено *вуком*); обе означавају човека пожељног и непожељног духовног својства: „прекаљени борац” (намира га намирила бише, | На два *вука*, два љута хајдука; и поведе Прекодринца Раду, | Радивоја, старога *курјака*), „насилник, тиранин” (упали су туђински *вуци* и плануло је рођено село; не грли ме, Паво, док злотвори стоје, | док *курјаци* лете око куће моје). Према животињама од којих човек традиционално зазире, или их се плаши, јер представљају конкретну опасност (*змизавци, рептили, инсекти, дивље животиње*) негативно конотирана колективна експресија није необична (Новокмет 2016: 340).

У руском језику *волк* је назив за похлепног и непоштеног човека, који не игра по правилима, а други назив *бирюк* ’вук самотњак’ повезује се са недруштвеним, асоцијалним човеком (в. Борисова 2010: 194). У енглеској култури *wolf* је назив за развратног, похотљивог мушкарца. Дакле, поменути језицима и културама ова лексема се користи за именовање људи непожељних духовних карактеристика, док се у српском језику вуку приписују и позитивна својства.

На основу изнетих чињеница можемо закључити да паралелна употреба две лексеме са готово идентичном полисемантичком структуром има везе са њиховом различитом конотативном вредношћу, јер се секундарним значењима обеју лексема означавају слични десигнати – одређене биљке и животиње (исте или различите), човек одређених особина, друштвене или дечје игре, неки предмети итд.

Напомене о творбеним карактеристикама именица којима се означавају животиње

Неке од полисемичних лексема сврстаних у ову групу су творбено изведене, у примарном значењу денотирају деминутивне, односно хипокористичне називе за животиње, а некима (нпр. *козлић*) означава се младунче

животиње. Даћемо упоредни приказ броја значења мотивних и деривираних лексема са бројем значења (в. Табелу 69).¹³¹

Табела 69: Однос броја значења мотивних и мотивисаних назива за животиње

Мотивна лексема	Бр. значења	Дериват	Бр. значења
<i>жаба</i>	8	<i>жабица</i>	24
<i>коза</i>	22	<i>козлић</i>	15
<i>кока</i>	10	<i>кокица</i>	18
<i>коњ</i>	31	<i>коњиц</i>	20
<i>мачка</i>	22	<i>маца</i>	19

Запажамо да неки од наведених деривата имају више значења од мотивне лексеме. То се може објаснити њиховом лексикализацијом назива циљног домена. Д. Гортан Премк је, говорећи о значењима лексема *кућа* и *кућица*, истакла да обе лексеме реализују нека иста значења (нпр. *пужева кућа/кућица*, *кућа/кућица кромтира*), али су она обичнија за лексему *кућица* (Гортан Премк 1997: 130). Ова лексема, реализујући наведена значења, губи деминутивну семантику и добија термилошку вредност. Могућности даљег ширења полисемантичке структуре су велике. И. Грицкат је, говорећи о деминуцији, између осталог навела и како су секундарна значења именице *ручица* и *ножица* развијале тако што су, „не губећи хипокористични карактер, обогаћивале свој садржај значењима различитих помоћних делова на крупнијим предметима (за придржавање, управљање, ослонац; ножица може исто тако бити нога или чланак неке ситне животиње, уз нагласак на малој димензији)” (1995: 11). Пример лексеме *ручица* разматрала је Р. Драгићевић (2008а) и, између осталог, закључила да је од деминутивног значења именице *рука* настало предметно да означи предмет који се може држати у руци, а који има различите функције.

Нека од секундарних значења поменутих деривата су постала предметна, лексикализована, развијају се независно од значења основне лексеме са којом су задржали искључиво полазну асоцијативну везу према неком карактеристичном

¹³¹ На творбену разуђеност деривата лексема којима се означавају домаће и дивље животиње указао је Ж. Бошњакковић и навео је списак зоонима од којих је изведен највећи број различитих творбених облика (*вук, коза, жаба, риба, змија, мечка, коњ, говедо*) (1994: 308). Већина наведених лексема су део наше грађе. И ови примери указују на то да је богата полисемија предуслов за богату деривацију.

својству (нпр. *жабицом* се зову различити предмети који се изгледом или неком другом карактеристиком доводе у везу са жабом, *коњиц* су разни ослонци, подупирачи малих димензија итд.). Овакве могућности добијања новог значења по неком заједничком својству су неисцрпне. „Деминуција зоонима може показати висок степен лексикализованости, развијајући секундарна значења другачија него што су она у оквиру семантичке структуре основног облика лексеме, а чија је једна од основних семантичких компонената ’мало, сићушно’” (Новокмет 2016: 174).

Неки од деривата, иако формално означавају појам малих димензија, у појединим секундарним семантичким реализацијама означавају предмет великих димензија и синоним су мотивној лексеми. На пример, *козлићем* и *козом* се називају различите дрвене направе са ногарима, *коњиц* и *коњ* су у поетском изражавању синоними итд. (уп. Клајн 2003: 113; Јовановић В. 2010: 80).

Лексема *кокица* (која има више значења него мотивна лексема *кока*) на други начин је обогатила своју полисемантичку структуру. Она је развила секундарна значења црпећи мотивацију од двеју лексема: с једне стране мотивисана је лексемом *кока* (нпр. када означава различите врсте птица), а са друге лексемом *кок* (*kok²*) на шта указује П. Скок (2: 120), у значењу „искоcano зрно кукуруза”, па су од тог значења метафоричким асоцијацијама по сличности настала нова значења (нпр. „пахуља снега”, „колач од беланца и шећера, пуслица”, „језгра коштуњавог плода”). Стога се поставља питање да ли је требало на овакав начин обрадити лексему *кокица*, или ју је требало раздвојити на две хомонимне лексеме.

Наведено нас упућује на продуктивност ширења полисемантичке структуре деминутивних деривата полисемичних ИЖив – деривати су добијали предметно значење захваљујући некој заједничкој карактеристици изворног и циљног појма, уз претпоставку да је појам означен дериватом мањих димензија.

У страниј литератури се лексеме којима се означавају животиње у семантичким истраживањима помињу углавном као пример регуларне полисемије (уп. нпр. Апресјан 1995а; Бирих 1995).

О семантички најбогатијим лексемама којима се означавају животиње

Представићемо табеларно семантички најбогатије лексеме ове групе са бројем значења (в. Табелу 70).

Табела 70: Листа семантички најбогатијих ИЖив

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>перо</i>	41	2	део тела животиње
2.	<i>крило</i>	38	3	део тела животиње
3.	<i>коњ</i>	31	10	домаћа животиња
4.	<i>матица</i>	31	10	инсект
5.	<i>белка</i>	30	11	животиња према боји
6.	<i>белица</i>	28	13	животиња према боји
7.	<i>жабица</i>	24	17	дем. назив за животињу
8.	<i>коза</i>	22	19	домаћа животиња
9.	<i>мачка</i>	22	19	домаћа животиња

Видимо да су семантички најбогатије лексеме, *перо* и *крило*, којима се примарно означавају делови тела неких животиња. Напоменућемо да се великим бројем значења генерално чешће одликују лексеме које означавају делове тела човека и животиња или делове биљака, него оне које означавају ентитете у целини. Због упечатљивог изгледа и важне функције коју имају за функционисање датог појма лексеме које именују делове тела човека и животиња или делове биљака представљају богат и практично непресушан извор за именовање нових појмова.

Неколико лексема ове групе се по броју значења налазе међу првих десет на листи свих именица. За семантички најбогатије ИЖив којима се означава део тела карактеристично је да имају дводелну структуру: перо је са обе стране обрасло чијом, док животиње имају по пар крила.

Даћемо и фреквенцију семантички најбогатијих ИЖив (в. Табелу 71).

Табела 71: Фреквенција именица са највише значења ИЖив у контролним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>перо</i>	17	88	2.308
<i>крило</i>	32	1139	6.102

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>коњ</i>	89	448	9.721
<i>матица</i>	6	49	3.425
<i>белка</i>	0	0	2
<i>белица</i>	0	1	11
<i>жабица</i>	0	2	50

Испитивани извори показују да се четири првопласиране лексеме одликују и највишом фреквенцијом, с тим да именица *перо* не заузима највишу позицију у фреквенцијским речницима и Корпусу, за разлику од РСАНУ. Ово је оправдано стога што је велики број значења ове лексеме реализован у народним говорима, а таква се значења у наведеним изворима слабије употребљавају.

У енглеском језику се међу хиљаду најфреквентнијих лексема од назива за животиње налази једино именица *коњ*, на 742. месту, лексема *крило* је на 1.430 месту, *перо* на 1.812 месту, док међу семантички најбогатијим лексемама у руском језику нема ниједног назива за животињу, већ су ту смештене искључиво лексеме које примарно означавају део животињског тела: *крыло* (8 значења), *раковина* (7 значења), *перо* (11 значења), *рожок* (11 значења), *хвост* (15 значења) (в. Чудинова 1998: 182–184). Наведени подаци за руски језик показују да постоји поклапање између српског и руског језика – лексеме којима се означавају делови тела животиња у оба језика су семантички веома богате. За разлику од речника руског језика, у РСАНУ су потврђене и семантички богате лексеме којима се именују животиње, али овај податак је и очекиван када се узме у обзир обим РСАНУ и територијални и временски распон грађе.

Описаћемо семантички најбогатије лексеме којима се означавају део тела животиње и животиња – лексеме *перо* и *коњ*.

О лексеми *перо*

Лексема *перо* је једна од семантички најбогатијих именица у грађи, док на листи свих изузетно полисемичних лексема дели 26. место.¹³² Основно значење јој је „рожат шупаљ израштај на телу птица с наспрамних страна обрастао чијом”.

¹³² Да су лексеме овог типа отворене за нова значења потврђује и значење „један од два дела на дводелној предњој страни прслука који се закопчава дугмадима” које није забележено у РСАНУ, а које се може чути у говору Ваљевске Подгорине.

Семантичке компоненте у примарном значењу су: архисема 'део тела птице' и семе 'рожнат', 'шупаљ', 'издужен', 'обрастао са наспрамних страна'. У секундарним значењима продуктивне су семе које се односе на облик пера, па су бројна значења мотивисана шиљатим, издуженим обликом пера (нпр. *перо кукуруза/лука*, *перо плуга/ашова*, *перо сабље*). Да је перо као средство писања играло важну улогу сведоче значења у којима се *пером* називају различити појмови у вези са писањем и садржајем написаног. Тако су забележена значења: „писаљка начињена од гушчијег пера и сл.” (позивам за свједока мастионицу и *перо*), „оно што је написано писаљком или чим другим” (свемогући је објавио своју вољу кроз *перо* јеванђелиста), „вештина писања” (за опис тих жртава је слабо *перо* и једног стручњака), „особа вешта у састављању текстова” (исте догађаје доцније много *перо* [ће] описати вештије), „писатељска делатност” (има већ дуго времена како се бавим *пером*). Нека од наведених значења настала су ланчаном полисемијом: нпр. перо за писање → текст написан пером → особа вешта у писању → писатељска делатност. О семантици ове лексеме нисмо нашли радове у домаћој лингвистичкој литератури, али се помиње као један од примера за именичку метонимију: *перо* → *човек вешт писању* (в. Ковачевић 1999: 183). Због свог облика и функције коју је вршило у прошлости (од њега су се правила средства за чишћење, користило се за писање, за пуњење постелине), лексема која именује овај појам показала се згодном, подесном за именовање различитих конкретних десигната. Дводелна структура пера се показала као продуктивна карактеристика за номинацију, посебно у народним говорима. Генерално, лексика са конкретним значењима има веома велики семантички потенцијал у народним говорима, а уколико има и препознатљив облик и вишенаменску функцију, гарантована је и висока полисемичност.

О лексеми коњ

Овом лексемом се примарно означава домаћа животиња изузетно важна за човека, која му је помагала у обављању свакодневних послова, за вучу, била му је велики помоћник у ратовима. „Лексеме *коњ* (*кобила*, *кобилица* и сл.) сматрамо продуктивним због традиције одгајања коња и уопште домаћих животиња у сеоским срединама и њиховим типизираним изгледом и функцијом (који

омогућавају пренос номинације на различите предмете који имају ногаре и који служе као држачи и ослонци)” (Новокмет 2016: 502).

Ова именица на листи свих лексема заузима 35. место. Основно значење јој је „сисар Equus caballus из реда копитара, живахна домаћа животиња која служи за вучу и јахање”. Иначе је велики број секундарних значења ове именице настао метафорички, на основу семе изгледа или функције. *Коњем* се називају разни предмети који изгледом подсећају на ову животињу: шара, статуа, колач, гимнастичка справа, разне направе које служе као држач, ослонац, на основу представе о томе да је коњ товарна животиња, као и да је био помоћ у ратовању. Већина значења ове лексеме је нормативно или стилски обележено. Као лексема којом се именује једна од најкориснијих домаћих животиња, препозната је и за означавање различитих предмета који су обликом слични *коњу* или који служе да осигурају различите конструкције (најчешће зграда), који служе као поуздан ослонац (коњ је штап за помагање у ходу). На семи колективне експерсије засновано је значење „незграпан и глуп, ограничен човек” (*коњу* један, дај одмах лек), што је изведено из семе функције, ’који служи за вучу и јахање’.

Генерално су бројније полисемичне лексеме којима је означава домаћа животиња женског пола или млада животиња него животиња мушког пола. За животиње женског пола то је и очекивано с обзиром на то да човек од њих има више користи (уп. Ђуровић 2004: 63). Бројност назива за различите врсте домаћих животиња истог типа показује значај датог појма за човека и потребу да се сваки члан породице животиња означи посебним именом.

Закључци о лексемама групе именица којима се означавају животиње.
Анализа је показала следеће:

- са највише назива означавају се домаће животиње (било да су термилошки називи, субјективне оцене или су називи по особини, боји тела животиње);

- секундарна значења лексема групе ИЖив показују да су секундарно продуктивније семе које се тичу облика, функције појма, а посебно су раширене у народним говорима;

- можемо претпоставити да су неки називи за животиње специјализовани за означавање човека одређених својстава (као што су именице *овца*, *крáva*), а друге

за предмете, одн. да су им доминантне семе 'функције' и 'изгледа' (нпр. *коњ*, *певац*);

- код неких лексема у полисемантичкој структури запажамо двоструку творбену мотивацију: код лексеме *п(иц)евац* значења су мотивисана глаголом *певати* и именицом *песма*, а овај тип настајања нових значења у вези је са одвојеним актима семантичко-морфолошког варирања, који је можда могућ и код других лексема које у свом семантичком садржају имају сему у вези са одавањем звука. Са друге стране, лексема *кокица* (која има више значења него мотивна лексема *кока*) на други начин је обогатила своју полисемантичку структуру – црпећи мотивацију од лексеме *кока* (нпр. када означава различите врсте птица) и лексеме *кок* у значењу „искоканано зрно кукуруза”;

- у овој групи има и деривата који су лексикализовали већину својих значења, а појам означен дериватом је најчешће мањих димензија;

- великим бројем значења се генерално чешће одликују лексема које означавају делове тела човека и животиња, него оне које означавају ентитете у целини;

- више полисемичних назива за домаће животиње исте врсте показује значај датог појма за човека и потребу да се сваки члан породице животиња означи посебним именом.

3.3.3. Именице којима се означавају биљке и делови биљака

У ову групу смо уврстили лексема које у примарном значењу именују биљке, делове биљака, биљне органе итд. Осим фитонима, овде су и друге лексема које се према некој особини или функцији могу сврстати у групу биљака – нпр. лексема *живица* у основном значењу именује ограду од шибља, живу ограду, *зелењак* означава незрео клип кукуруза, *пањ* означава део стабла који остаје после одсецања дрвета итд.

Семантика лексема којима се именују различите врсте биљака била је у српском језику предмет лингвистичких истраживања углавном на дијалекатском материјалу (нпр. истраживања Г. Вуковић, М. Шпис Тулум, Ј. Марковић, Љ. Недељков, М. Спасојевић), док је воћарску лексику и терминологију у српском

језику изучавао Н. Јошић (2016). У литератури се наводи да фитоними могу бити мотивисани према боји (цвета, листа, стабљике, плода итд.), мирису, укусу, величини, структури, месту или начину раста, времену ницања или цветања, дејству (уп. Шпис Тулум 1995). Посебно је указивано на велику улогу боје цвета, плода и сл. приликом номинације биљака у народним говорима, а називи су настајали и према боји коре дрвета, дрвене масе итд. (в. ПФл 1: 30). На основу анализе лексема којима се означавају биљке на основу боје у југоисточном делу српског говорног подручја Н. Богдановић наводи да су доминантне боје бела и црна, а затим „биљу својствена” зелена, док су остале боје у мањини (в. ПФл 1: 28).¹³³

Иако је у литератури наведено да се изузетном полисемијом одликују и називи за биљке из човековог окружења (Дешић 1990: 6), грађа издвојена на основу досад објављених томова РСАНУ показује да ова група садржи релативно мали број полисемичних именица, од којих је већина општије, не искључиво фитонимијске семантике, а њима се примарно именују делови биљака иако им то не мора бити доминантно значење (нпр. *кора*, *лист*). Закључак М. Дешића о семантичком богатству назива за биљке има везе са чињеницом да је он приликом истраживања полисемије у значења укључио и изразе који су веома бројни уз поједине називе за биљке и именице уопште (нпр. лексема *боб* има четири значења и 14 израза; *врба* има два значења и 18 израза).

Мали број лексема којима се описују биљке, према резултатима Ј. А. Чудинове, среће се и у руском језику где се развијеном полисемијом одликује свега пет лексема сврстаних у групу „строение растений” – *корень*, *лист*, *семя*, *ствол* и *ядро*, док нема ниједног назива којим би се примарно означила врста биљке. Ауторка наглашава да се овакве лексеме подједнако често користе и да означе појмове у вези са човеком, тј. антропонимне су (Чудинова 1998: 133).

У групу именица којима се означавају биљке и делови биљака (даље: ИБиљ) улази 12 лексема којима у збиру полисемичних именица припада 5,2%. Групу ИБиљ чине следеће именице: *живица*, *зеленика*, *зелењак*, *јабука*, *јабучица*, *јагода*, *кора*, *кор(и)јен*, *корица*, *лист¹*, *мишјакиња*, *пањ*. Међу наведеним лексемама уз четири стоји термилошко одређење бот. (уз неке поред бот., и агр.): *јабука*,

¹³³ О томе сведоче и многи полисемични називи за биљке који се јављају као секундарна значења лексема којима је у творбеној основи назив за боју (*белица*, *белка*, *зеленка*, *жутка* итд.).

јагода, лист и *мишјакиња*. Друге, као што су нпр. *кор(и)јен, кора* припадају првенствено општем лексичком фонду, а искоришћене су и за потребе термина.¹³⁴ Њихова припадност овој групи условљена је архисемом примарног значења 'део биљке'.

Када се лексема општег лексичког фонда употреби у терминолошком значењу она има велике могућности ширења своје полисемантичке структуре. Када термини изађу из својих терминолошких система и уђу у језик публицистике, а преко њега и у општи језик, почињу да богате свој појмовни садржај, да развијају полисемију, шире деривацију, да ступају у синонимске односе (Гортан Премк 1997: 123).

Називи за готово све најважније делове биљке одликују се разуђеном полисемантичком структуром. То су *кор(и)јен* као база биљке из које она црпи материје потребне за живот, *кора* која штити биљку од непожељних спољашњих утицаја, *лист* преко кога се биљка снабдева супстанцама неопходним за раст и развој. На списку полисемичних ИБиљ нема нпр. лексеме *грана*, „тањи, савитљивији део дрвета, израстао из стабла, који се даље разграђава у гранчице”, а могући разлог може бити тај да се у свести говорника претпоставља да она има мање важну функцију у животу биљке, од нпр. *корена* или *листа*. Ако неки део појма има важнију улогу у функционисању појма у целини, више ће се нових десигната именовати помоћу њега. Такав су пример и називи за најважније делове тела човека (нпр. *глава, рука, нога, срце* итд.).

Међу семантички најбогатијим ИБиљ је и именица *пањ*, а појму означеном овом именицом не придаје важна се функција у животу биљке, он представља оно што остаје након завршетка њеног постојања. Ипак, претпостављамо да на семантичко богатство утицаја има важна вишеслојна симболичка функција коју ова лексема поседује – *пањ* је симбол усамљености (на шта упућује значење „онај који је остао сам, без родбине и сродника”), затим базичности појма (на шта упућује значење „зачетник породичне лозе”, Уго Велики, *пањ* куће), као и

¹³⁴ Термини нису увек једнозначни језички знаци, већ, напротив, врло често постају од вишезначних речи које у одговарајућем контексту реализују и значење у специјалној функцији. Међу њима је велики број речи општеупотребног фонда чија су се терминолошка значења развила секундарно путем преноса имена на нове класе десигната (Јовановић В. 2016б: 41).

глупости, необразованости (*Нити знате да радите, ни да се веселите. Ви нисте људи, већ – пањеви*).

О. А. Васиљенко (2008) напомиње да издвајање делова биљака представља важну етапу овладавања стварношћу, јер препознавање основних елемената биљака као што су *корен, стабло, грана, цвет, плод* и *семе* допуштају човеку да поново упозна животни циклус природе и анализира сличности биљке са сваким процесом у природи, а да затим апстраховањем осмишљава његове аналогije са другим појавама и процесима. Анализирајући полисемичне називе за биљке у руском и енглеском језику, она наводи да фитонимска лексика представља једну од денотативних сфера која се може одредити као универзална, а у исто је време одређена националним факторима. Спектар денотативних сфера које се концептуализују преко биљног света је веома широк (биљке и њихови делови, предмети, човек, обележја, процеси, апстрактне појаве, простор). Називи за биљке у исто време одражавају и националне специфичности условљене најпре физичким условима на територији датог језика (географским положајем и климом), а као друго, улогом биљака у културној традицији народа (Васиљенко 2008). Наша грађа показује да исто важи и за српски језик, биљка мора имати карактеристичан изглед и изражену симболичку функцију да би била изузетно полисемична.

Све полисемичне ИБиљ имају мање од 25 значења, што значи да припадају средње и слабије семантички разуђеним полисемичним лексемама, а односе се и на разнородне класе у оквиру категорије биљака, нпр. воће и плодови воћа (нпр. *јабука*), самоникле биљке (нпр. *мишјакиња*), биљни органи (нпр. *лист, кора*), делови биљке према неком својству (нпр. *зелењак*), скуп биљака обједињених на основу неког својства (нпр. *живица*), деминутивни називи за биљке (нпр. *јабучица*). У групи нема, на пример, повртарских биљака и листопадног или зимзеленог дрвећа, који су такође незаобилазни елемент човековог непосредног окружења. Разлог за то можда лежи у чињеници на коју указује Д. Н. Шмељов – различита обележја појединих врста дрвећа не могу се представљати као конструктивна обележја значења тих врста дрвећа, јер се значења свих тих лексема не ослањају на супротстављеност по одређеном обележју, већ на укупност свих обележја (Шмељов 1973: 152). Такође, недостатак назива за

повртарске биљке међу полисемичних ИБиљ може имати везе са њиховом неизраженом симболичком функцијом која је, како се показало, веома важна код номинације нових појмова називима за биљке.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама именица којима се означавају биљке

Већина лексема којима се именују биљке из области агрокултуре (воће, поврће, ратарске културе) припадају општем лексичком фонду, али, на другој страни, представљају и термине из области ботанике. На пример, лексема *јабука* примарно именује и листопадну дрвенасту биљку породице *Malus* из ф. *Rosaceae*, која рађа меснате, округласте за јело укусне плодове, али и плод те биљке. Како наводи Д. Гортан Премк (1997: 97, 120), код лексема којима се именује воће не зна се засигурно које је од два значења (назив за воћку и за плод воћке) примарно (историјски примарно) пошто скоро све лексеме са значењем воћка имају и значење плод те воћке, већ би се пре рекло да су платисемична.

У грађи су две лексеме које означавају воћку и њен плод – *јабука* и *јагода*. За *јабуку* се у литератури наводи да, осим важне прагматичне улоге (као јефтиног и здравог воћа доступног током целе године) (Јошић 2013: 14), има и веома важну симболичку функцију – дрво и плод јабуке су „симбол плодности, здравља, љубави, лепоте; знак брачне везе, здравог потомства; придаје им се светост, имају заштитна и лековита својства, везани су за подземно царство, за бесмртност” (СМР: 233), по чему далеко надилази остале наше воћке.¹³⁵ У умотворинама и у живом говору представа о јабуци користи се како би се истакла лепота, једрина или здравље (в. Јошић 2013: 15).

За биљку означену лексемом *јагода* карактеристични су плод пријатног мириса и укуса и интензивне црвене боје, а у вези с тиме су и секундарна значења заснована на облику, боји, величини плода јагоде (нпр. „руменило, свежина на лицу”, „црвени младеж, израштај на кожи”). Дакле, код говорника се посебно препознају лексеме које означавају важне и вишеструко корисне појмове, а важна

¹³⁵ Са друге стране, крушка у словенском свету има обележје чистоте и светости, а у исто време се сматра демонским дрветом и симболом јаловости (СМР: 313–314). Можда је та непожељна симболичка функција појма крушка утицала и на семантичку непродуктивност лексеме која га означава.

је и пожељна симболичка функција коју такав појам поседује.¹³⁶ Вероватно и њихова упадљива црвена боја има везе са тиме да су издвојене за означавање других појмова. Још нешто. Биљке које именујемо лексемама *јабука* и *јагода* имају своје врсте које расту у слободној природи, и оне које се плански гаје, па је њихова распрострањеност и доступност свима вероватно утицала и на њихово семантичку разуђеност.

Неке од лексема ове групе означавају и људе на основу неког својства, које се повезује са симболичном функцијом појма којим се означава ИБиљ. Такве су, на пример, лексеме *зелењак*, *кор(иј)ен* и *пањ*. Једно од значења именице *кор(иј)ен* је „зачетник породичне лозе” које је у вези са семом ’доњи, почетни’ (стављају се цари по *корјену*; има ... српских дјевојака, које и по туђинским заводима остану праве Српкиње, тима је јак породичан *коријен*). Лексема *пањ* означава човека према супротстављеним животним ситуацијама – последњег преосталог члана неке породице, оног ко је остао сам, без родбине и сродника, апстраховањем семе ’који преостаје после одсецања’ (Жена умрла ... никог нема да ме пожали. *Пањ*), а са друге стране, *пањ* има и значење „оснивач породичне лозе”, захваљујући семи ’доњи, почетни’ (нпр. муслимани старинци поносе се својим „кољеном” или „*пањем*”; *пањ* сам, т.ј. зачетник сам Капетоваца). Затим, *зелењак* је назив на незрелог, неискусног младића, а назив је добијен асоцијативним повезивањем семе ’онај који није сазрео’ уз експресивну и семантичку трансформацију (уп. Гортан Премк 1997: 103).

Напомене о творбеним карактеристикама именица којима се означавају биљке

И у овој групи лексема заступљене су оне које су творбено мотивисане било лексемом која се и сама односи на биљку било оном која описује какав други појам. Једна од таквих је именица *корица*, дериват именице *кора*, која је готово па изгубила деминутивност, те су јој захваљујући лексикализацији, отворене могућности ширења полисемантичке структуре новим значењима.¹³⁷ Можемо

¹³⁶ Као и већина биљака, и *јагода* има значење у народном гатању: у пожаревачком крају се употребљава као љубавна враџбина. Од јагода са два или четири листа начини се венчић, и коју девојку момак кроз тај венчић погледа, мора да га заволи (в. Чајкановић 2009).

¹³⁷ Говорећи о експресивности лексике М. Дешић помиње и примере *корица* и *корицица* као примере хипокористичности изведеница. Напомиње да се у неким случајевима може појачати

рећи да се лексикализацијом именичких изведеница увећава њихов семантички потенцијал па могу означавати и већину појмова које именује мотивна именица (додуше, ти појмови су често мањих димензија), али и нове појмове (нарочито у народним говорима), губећи тако везу са мотивном лексемом.¹³⁸ На пример, именица *корица* има два важна лексикализована значења – „(мн., ретко јд.) први и последњи лист књиге, свеске и сл., обично тврђи, од чвршћег папира или пресвучени платном, кожом и сл., који служе као заштитни омотач књиге, повез” и „(обично у мн.) дршка ножа, обично састављена од два дела, две облоге”. Код лексеме *корица* у значењу повез књиге деминутивно значење се изгубило, па се овом лексемом назива такав повез за књиге свих димензија (уп. Драгићевић 2016: 459). Такође, ова именица има и термилошка значења која не налазимо код мотивне лексеме *кора* (нпр. бот. „в. цимет *Cinnamomum ceylanicum*”; зоол. покр. „врста морске рибе”).

За значења полисемичних деривата придева *зелен* важи да су настала по веома продуктивном метафоричком обрасцу који је практично неограничен и увек отворен за нове десигнате (уп. Гортан Премк 1997: 133–134). Подсетимо се да исто важи и за полисемичне деривате којима су у основи придеви *бео* и *жут* (в. т. 3.3.1 овог поглавља). Због тога деривати изведени од придева могу имати више значења него мотивни придев чији је број сема ограничен, док деривирани лексеме овог типа имају много више сема, јер „могућности понављања истог творбеног модела неограничене су, може их бити колико и референата за које се могу везивати овако добијене секундарне номинације” (Гортан Премк 1997: 134). *Зеленика* и *зелењак* секундарно представљају називе за многобројне врсте животиња и биљака, а свима је заједничко значење „онај који је или оно што је као придев у основи”.

деминутивно-хипокористична обојеност, али може доћи и до поновног успостављања ишчезлог деминутивно-хипокористичног значења (1990: 49).

¹³⁸ В. Јовановић наводи да лексичку особеност деминутива са суфиксом *-ица* представљају случајеви губљења деминутивности, случајеви лексикализације и терминологизације. На пример, термилошко значење имају деривати на *-ица* анатомије, зоологије, ботанике и др. (*јабучица* (корен неких биљака), *кобилица* (врста инсекта), *постељица* (плацента). Затим, деминутиви постали од именица на сугласник (*каменица* (<камен), *чабрица* (<чабар)) донекле су изгубили деминутивно значење, па обично значе исто што и именица у основи, а лексикализована су и значења изведеница *књижица* (здравствена), *четкица* (зубна), *шољица* (кафена), која су настала преношењем семантичких компонената са основних именица на дериват (в. Јовановић В. 2010: 61).

Деминутивни називи по правилу најчешће означавају конкретне појмове мањих димензија, а некад имају идентично значење као мотивна лексема. На пример, *кора* и *корица* се сматрају некаквим омотачем који са свих страна обезбеђује оно што је унутра смештено (нпр. Вељко сабљу у *корице* врати; Павле узе злаћане ножеве, | па их вади из сребрних *кора*; поп ... извади ... књигу, укорену у дебелу бивољу кожу, *коре* јој дошле ... дебеле су као даске; описи ... старих књига у *корицама* од слонове кости; трлица ... се прави ... овако: направе се две једнаке даске ... које имају дужину обично по метар, а ширину 10–12 см; то су *корице*).

Лексеме којима се означавају делови биљака најчешће у свим значењима именују конкретне појмове, док су им апстрактна значења ређа, или их уопште немају (такав је нпр. случај са именицама *кора*, *корица* и *лист*).

О семантички најбогатијим лексемама којима се означавају биљке

Навешћемо лексеме са највише значења у оквиру ИБиљ, са бројем значења и местом на листи полисемичних именица (в. Табелу 72).

Табела 72: Листа семантички најбогатијих ИБиљ

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>кора</i>	24	17	део биљке
2.	<i>лист</i>	24	17	део биљке
3.	<i>корен</i>	23	18	део биљке
4.	<i>живица</i>	21	20	скуп биљака према функцији
5.	<i>зеленика</i>	20	21	фитоним
6.	<i>зелењак</i>	20	21	део биљке према својству

Из табеле уочавамо да се на листи семантички најбогатијих ИБиљ налазе углавном лексеме којима се означавају делови биљке, биљни органи. То су називи који истовремено представљају ботаничке термине и фреквентну општеупотребну лексику. О важности појма *кора* за говорнике говори и чињеница да се изведени деминутивни назив *корица* такође налази на листи семантички најбогатијих лексема ове групе. Секундарна значења су углавном маркирана, те свега две лексеме од семантички најбогатијих садрже мање од половине маркираних

значења. У овој групи су подједнако заступљена и просте и изведене речи. Треба напоменути да су код изведених речи и њихове мотивне речи такође семантички веома богате (придеви *жив* и *зелен* имају 37, односно 18 значења).

Погледаћемо и статус семантички најбогатијих ИБиљ у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 73).

Табела 73: Фреквенција семантички најбогатијих ИБиљ у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>кора</i>	19	172	1.129
<i>лист</i>	59	803	45.927
<i>корен</i>	15	139	3.757
<i>живица</i>	0	23	367
<i>зеленика</i>	0	3	16
<i>зелењак</i>	0	0	0

Подаци из табеле показују да се прве три лексеме које припадају пре свега општем лексичком фонду помињу у сразмерном односу и у свим испитиваним изворима, па су број значења и фреквенција компатибилни. Међутим, преостале три именице се у савременим писаним изворима слабо употребљавају због свог специфичног значења (које је у РСАНУ најчешће обележено различитим нормативним и стилским квалификаторима). Због продуктивног семантичког обрасца који одликује већи број оваквих именица, њима се може означити било који појам коме се може приписати обележје „онај који је као лексема у основи”. Ни лексеме *јагода* и *јабука* нису у писаним изворима посебно продуктивне – ни у ФРЂК ни у ФРССЈ се не налазе ни међу првих 50 именица, док је у Корпусу лексема *јабука* потврђена нешто преко 2.000 пута, а *јагода* око 600 пута. Ни у енглеском језику лексеме којима се означава биљка немају високу фреквенцију. Међу првих 1.000 лексема налази се свега једна, именица *биљка* (*plant*) и то на 646. месту. У руском језику се међу најфреквентнијим фитонимима налазе лексеме *дуб*, *трава*, *древцо*, *яблоня*, *цветок*, *береза*, *ягода*, *корень*, *пшеница* (Летова 2012). Према мишљењу Летове, наведене лексеме су фреквентне у језику захваљујући распрострањености у природи родног краја, значају за егзистенцију човека, као и важној улози у фолклору (нав. дело). Заједничко за српски и руски

језик је што се према инвентару лексема може видети да су за човека најважније оне биљке од којих има директну корист и које имају важну симболичку функцију.

О лексемама *кора* и *лист*

Две семантички најбогатије лексеме ИБиљ су *кора* и *лист*, обе са по 24 значења, што им је обезбедило 42. место на листи полисемичних лексема у РСАНУ. Обема се именују спољашњи, видљиви делови биљке који су због своје доступности оку посматрача постале добар материјал за именовање других појава, на неки начин повезаних са њима. Њихова широка распрострањеност и чињеница да представљају обавезан и важан део биљке, уз то и доступност, утицале су на то да их говорници често употребљавају. Паралелно деловима тела човека и животиња и основни делови биљака представљају у свести говорника важну сферу стварности. Дакле, не појединачне биљке, већ оно што је свим биљкама заједничко и за сваку важно.

Основно значење лексеме *кора* је „спољашњи омотач стабла дрвета, његових грана и корена, који може да се одвоји, огули”. Ово јесте примарно значење посматрано из дијахронијске перспективе (в. Драгићевић 2007: 136), а оно се нашло као примарно у складу са концепцијом израде РСАНУ, да се етимолошки примарно значење које је и у широкој употреби даје као прво (уп. РСАНУ I, XXX). Међутим, са савременог становишта, равноправна су му и значења „спољашњи тврђи део хлеба или пецива уопште”, „спољни омотач неких плодова”, „спољњи, тврди део јајета”, „чврст рожнати омотач код неких животиња (кућица пужа)”, а сва су изведена из једног општег значења које се различито конкретизује (в. Дешић 1990: 9). Дакле, са савременог становишта не постоји доминантно примарно значење, већ је ’омотач’ апстрактна веза између конкретних реализација (в. Драгићевић 2007: 136). Лексема *кора* се помиње као типичан пример настајања нових значења тако што су семантичке реализације повезане једним општим значењем, а овај модел је веома продуктиван па се све што представља тврди омотач нечега може назвати *кором* (Драгићевић 2007: 135–136).

Такође, напоменућемо да у полисемантичкој структури лексеме *кора* нема нпр. значења „печено тесто које се премазује различитим кремовима”, које је уобичајено у савременом језику у кулинарској терминологији и потврђено бројним примерима са Интернета (нпр. *ispeći dve kore* на 180 stepeni; *ostavite koru* još који minut da se dopeče; *kora* – 5 belanaca dobro umutiti sa 300 g šećera i kašikom sirća). Овакво стање је природно код речника који се израђују дуг временски период, па развој друштва или пак недостатак грађе могу бити разлог да читаоци остану ускраћени за неко ново значење.

Говорницима је очигледно важна функција коју има појам обележен именицом *кора* – она се као чврст омотач који ће пружити сигурну заштиту. Истог су типа и значења полисемичне лексеме *љуска* „заштитни омотач, кора, овој нечега” (спољна чврста кора или опна јајета; чврст, дрвенаст омотач неких коштуњавих плодова; еластична покожица неких плодова воћа и поврћа; листови који обавијају кукурузни клип; љуштурска пужа, шкољке, рака и сл. итд.). Дакле, истог су типа све лексеме које означавају некакав заштитни слој: *опна*, *љуска*, *омотач*, *кора*, *кожа* итд. и код свих њих се може запазити сличан начин гранања значења. Чињеница да има велики број лексема које се у бројним значењима могу међусобно заменити могла је утицати и на семантичку разуђеност именице *кора*. Погледаћемо фреквенцију свих наведених лексема у контролним корпусима да утврдимо да ли се нека издваја као општија (в. Табелу 74).

Табела 74: Број значења и фреквенција лексема *кора*, *љуска*, *омотач*, *кожа* и *опна*

Лексема	РСАНУ	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>кора</i>	24	19	172	1.129
<i>љуска</i>	21	6	112	471
<i>омотач</i>	10	0	3	816
<i>кожа</i>	9	57	273	7.887
<i>опна</i>	8	4	30	243

Најфреквентнија је именица *кожа* која претпостављамо има такав статус захваљујући чињеници да примарно означава део тела човека. Именице *кора* и *омотач* су најширокозначније, док су *кожа* и *опна* уже семантике и примарно се

везују за термиолошку употребу. Дакле, и овде налазимо пример више општепознатих лексема са различитим употребним вредностима.

Именица *лист* се примарно обележава као ботанички термин, иако ова лексема припада општем лексичком фонду, али је употребљена и за потребе термина. Њено примарно значење је „биљни орган виших биљака који обично расте па гранама или стабљници, најчешће састављен од проширеног дела (лиске, плојке), дршке и основе”. Њен семантички садржај карактерише велики број сема, што је један од разлога за њену разуђену полисемантичку структуру. За настанак секундарних значења најпродуктивније су семе 'проширен' и 'пљоснат'. Ова сема је у процесу семантичке трансформације послужила за преношење номинације на предмете који обликом подсећају на лист: танак, пљоснат, оштар метални део неких оруђа или алатки којима се сече, струже и сл.; проширен, пљоснат део ватраља, лопатице и сл., дакле уопште танак, пљоснат предмет. И она је велики број значења реализовала у народним говорима, што се показало као један од услова за високу полисемичност код именица у РСАНУ.

Обе ове лексеме велики број значења имају захваљујући томе што означавају појмове који су уочљиви за говорнике и распрострањени у свету око нас, а њихов изглед или функција су се показали као веома продуктивни. За ове лексеме је такође карактеристично да готово да немају апстрактних значења, већ се односе на конкретне појмове из човековог окружења.

Закључци о лексемама групе ИБиљ. Анализа је показала следеће:

- најважнији закључак о овој групи тиче се чињенице да називи за биљке генерално не спадају у изузетно полисемичне лексеме – групу ИБиљ чини релативно мали број именица, од којих су неке општије, не искључиво фитонимијске семантике. Иста појава се запажа и у руском језику;

- ова група садржи лексеме које су на различит начин повезане са појмом биљка: означавају воће и плодове воћа (нпр. *јабука*), самоникле биљке (нпр. *мишјакиња*), биљне органе (нпр. *лист*, *кора*), делове биљке према неком својству (нпр. *зелењак*);

- семантички најбогатије лексеме групе ИБиљ припадају првенствено општем лексичком фонду, а искоришћене су и за потребе термина;

- највише значења имају лексеме које именују основне делове биљке, важне за њен раст и развој (*кор(и)ен, кора, лист*), а показало се да лексеме које имају важнију функцију у стварности имају и разуђенију полисемантичку структуру;

- од назива за воћке у овој групи су само именице *јабука* и *јагода*, које осим важне прагматичне улоге, имају и важну симболичку функцију;

- и у овој групи има полисемичних деминутивних деривата, који су лексикализовани, а као такви могу означавати и већину појмова које именује мотивна именица (често мањих димензија), али и нове појмове (нарочито у народним говорима), губећи тако везу са мотивном лексемом;

- лексеме ове групе имају бројна значења реализована у народним говорима и најчешће у свим значењима именују конкретне појмове.

3.3.4. Именице којима се означавају грађевине и делови грађевина

У ову групу уврстили смо лексеме којима се у примарном значењу именују важни грађевински објекти или делови тих објеката, просторије, посебна места у просторији, као и окућница. Очекивано је да и за овај домен стварности постоји више лексема са великим бројем значења с обзиром на важност куће у животу човека и конотативну вредност лексеме којом се именује објекат у коме живи човек.¹³⁹ Д. Н. Шмељов (1977: 235) истиче да у руском језику најужем и најстаријем слоју лексичког фонда припадају речи којима се означавају грађевински објекти и делови таквих објеката, као што су *кућа, прозор, плот*.

Група именица којима се означавају грађевине и делови грађевина (даље: ИГра) садржи 11 именица које чине 4,8% од свих именица у грађи. Издвојили смо следеће полисемичне лексеме: *дом¹, капија, комора¹, кош, кула¹, кућа, мост, огњиште, ограда, остава, основ/основа*. Видимо да лексика која означава кућу и делове куће заузима запажено место на овом списку. Такође уочавамо да су се обе синонимичне лексеме које именују објекат за становање нашле на листи – лексеме *дом* и *кућа*. Ово није изолован случај да се великим бројем значења одликује неколико лексема које примарно именују исти појам, а уз то се у великој мери семантички поклапају у секундарним значењима (нпр. лексеме разуђеном

¹³⁹ Напомињемо да и глаголске лексеме којима се именују креативне радње градње имају запажено место међу полисемичним глаголима (в. т. 2.4.5 овог поглавља).

полисемантичком структуром такође се одликују лексеме *ватра* и *огањ*; *белег*, *знак* и *знамење*; *вук* и *курјак*). Ово важи и за неке полисемичне придеве и глаголе (нпр. такви су глаголи *бацити (се)* и *вргнути (се)*; *оборити (се)* и *обалити (се)*, придеви *обилан* и *обилат*; *ватрен*, *огњевит* и *огњен*).

Важност ове области потврђује и чињеница да је лексика којом се описује кућа и њени делови, као и покућство била предмет истраживања у српском језику (нпр. Марковић Р. 1991), најчешће на грађи из лексикона различитих крајева српског говорног подручја (нпр. истраживања Г. Вуковић, М. Букумирића, Ј. Којић, Д. Црњак). У литератури се наводи да је у групи лексема којима се означавају кућа и покућство највећи утицај имао турски језик, из кога потиче највише позајмљеница, давно прихваћених и одомаћених у савременом језику. Међу тематским групама речи у којима је турски језик извршио најснажнији утицај налазе се и лексеме које означавају кућу, покућство, окућницу, грађевине, објекте (Ђинђић 2013: 96).

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама именица којима се означавају грађевине

У овој групи су лексеме које именују различите објекте и делове објеката, па тако можемо истаћи лексеме које именују врсту грађевине (нпр. *кућа*, *мост*), део грађевине (нпр. *основ(а)*), просторију у згради (нпр. *комора*).

О дому и кући

Ове две лексеме се наводе као примери апсолутне синонимије (Гортан Премк 1997: 140). Према дефиницији у РСАНУ, *дом* се може сматрати ужим појмом од *куће*. *Дом* је кућа у којој човек живи са својом породицом, док је *кућа*, према дефиницији, грађевински објекат који, између осталог, служи и за становање. Синонимичност ових двеју лексема настала је, како наводи Д. Гортан Премк (1997: 142), као неочекивана последица неких семантичких процеса везаних за поједине речи, а не као могућ и предвидив резултат општег процеса у лексичком систему.

Прегледом полисемантичких структура именица *дом* и *кућа* можемо закључити да лексема *дом* има јачу конотативну вредност јер се већина њених

секундарних значења односи на породицу, место где неко живи, одакле потиче (нпр. под именом *дом* или огањ разуме се ... засебна породица; курјак нема *дома*; женскиње, доклен су у очиној кући зову је и *дом*; ожени се сиромом, | узе мому од *дома*), док именица *кућа* има неутралнију семантику и осим означавања породице и постојбине, означава и шири опсег реалија (телесне органе, места са различитом функцијом, реалије из сфере астрономије). „Појам дома је наднационалан, општеевропски, универзалан, али истовремено и специфичан (културно условљен). Он је универзалан, јер дом за човека представља центар света” (Бартмињски 2011: 219). Именица *дом* има мање значења него именица *кућа* јер се лексема *дом* не употребљава да опише неке материјалне појмове који се могу именовати лексемом *кућа* (нпр. одељење у згради где се држи стока, јамица у земљи у којој се сеје поврће, део ватраља), њена употреба се везује за појмове који за човека имају већу вредност. Слично запажање о томе износи и С. Ристић (2015а: 229) која наводи да се са именицом *дом* никад не повезује мотив отуђивања (нпр. може се рећи *продати/изнајмити кућу*, али не и *продати дом*).

Именица *кућа* је фреквентнија у источној, а *дом* у западној варијанти српскохрватског говорног подручја. У источној варијанти, лексема *кућа* је неутралнија од лексеме *дом* која изразитије конотира уточиште, породицу и сигурност (в. Марковић Р. 1991: 61).¹⁴⁰ О томе да *дом* изразитије конотира сигурност и уточиште извештава С. Ристић анализирајући концепт *дома* у српском језику. „Лексеме *дом*, *кућа*, *огњиште* (*породично, рођено*), *завичај*, *родни крај*, *родна грудa* у својим метафоричним или метонимијским значењима, носе позитивну конотацију, истичући особине топлине, блискости и сигурности ... Све оне показују да се појам ... 'дома', концептуализује као простор издвојен од спољашњег света са заштитном функцијом и као уточиште које пружа осећај топлине, блискости и сигурности и које се емотивно доживљава” (2015а: 224). Ова ауторка наводи и да лексеме *дом* и *кућа* у српској лингвокултури на вербално-семантичком плану функционишу као синоними, али да на когнитивном и комуникативно-прагматичком плану има разлике према томе што лексема *дом* има маркирану употребу, а лексема *кућа* неутралну (Ристић 2015а: 266). На ово

¹⁴⁰ Иако је семантички потенцијал *куће* и *дома* готово идентичан, постоји разлика између *кућне хаљине* и *домаће хаљине*, *кућне производње* и *домаће производње*. Реч *домаћи* се осамосталила од своје основе (Марковић Р. 1991: 61, у напомени).

указује и чињеница да се именица *кућа* тек у секундарном значењу схвата као родни, породични дом.

И реакције на реч-стимулус *дом* у АРСЈ указују да се дом првенствено схвата као место где живи породица, а најбројније асоцијације су *топлина, породица, сигурност, срећа, љубав, уточиште*. На основу навода Ј. Бартмињског, у пољској језичко-културној средини *дом* функционише не само као физички објекат, већ и као високо цењена друштвена, национална и културна вредност (2011: 220), што потврђују и подаци из АРСЈ за српски језик, где се *дом* такође схвата као високо цењена првенствено породична вредност. За разлику од лексеме *дом*, лексема *кућа* за коју смо податке нашли у ОАРСЈ повезује се са 154 различите речи-стимулуса, а као доминантне јављају се лексеме које означавају најважније делове куће, дакле углавном оне које се односе на материјални аспект појма кућа: *темељ, праг, кров, врата, зид, прозори* итд. Нешто су ниже пласирани примери који указују на апстрактне вредности које се приписују кући: *дом, родитељи, мама, отаџбина, слога* итд. Ови подаци указују да се *кућа* схвата општије, мање лично, а да се *дом* схвата као емотивнији, интимнији појам (у ОАРСЈ реакција *дом* је употребљена уз стимулусе *праг, отаџбина, родитељи, тонао, Србија* итд.). Уколико неки предмет има већи значај за ширу заједницу имаће и шири спектар значења и развијену деривацију. Погледом на *Асоцијативни речник словенских језика* (АРСлов) запажамо да се у свести Руса, Украјинаца и Белоруса *дом* такође повезује са местом рођења и породицом, док се код Бугара највише асоцијација односи на *дом* као на грађевински објекат.

Прегледом савремених писаних извора можемо сагледати однос савремених говорника српског језика према ове две лексеме (в. Табелу 75).

Табела 75: Фреквенција именица *кућа* и *дом* у речницима и Корпусу

Лексема	Бр. значења	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>дом</i>	15	111	836	12.265
<i>кућа</i>	27	430	1.690	83.058

На маркираност, обележеност лексеме *дом* указује и њена често вишеструко слабија фреквенција у испитиваним изворима, али и број значења у РСАНУ. Ипак, ако се узму у обзир укупни резултати, ове две лексеме заузимају

значајно место у лексичком систему српског језика. На пример, именица *кућа* се у фреквенцијским речницима налази међу првих десет лексема, а лексема *дом* је око 20. места.

У асоцијативном смислу, сродна претходно наведеним лексемама је и именица *огњиште*, иако са примарно друкчијим значењем. Њом се означава „оивичени, отворени простор у приземљу сеоске куће где се ложи ватра”. И ова се лексема, као и *дом* и *кућа*, асоцијативним путем доводи се у везу са породицом, топлином породичног дома.¹⁴¹ На развитак значења лексеме *огњиште* велики утицај имао је значај који за човека представља огњиште као централно место око кога се води породични живот, око кога се најинтензивније живи (в. Марковић Р. 1991: 73).

Такође, занимљиво је запазити и однос између друге две синонимичне лексеме са сродним значењем, однос међу лексемама *врата* и *капија*. Именице *врата* нема на листи полисемичних лексема (са 14 значења била на граници да уђе у корпус рада). Р. Марковић наводи да је за нека значења која поседује именица *капија* било могуће претпоставити одговарајуће значење код именице *врата*, нпр. „оно што личи на капију, проширење, тераса у виду капије” (1991: 67). Претпостављамо да је недостатак грађе условио то да именица *врата* нема неких значења која су била могућа и да се и она реално могла наћи на листи изузетно полисемичних лексема. У вези са овим напоменућемо да је важно приликом лексикографске обраде синонимичних лексема узети у обзир сва значења која има претходно обрађена синонимна лексема. Семантичка дистинкција између *капије* и *врата* може се објаснити и запажањем које износи Р. Марковић (1991: 68) – капија је посебан тип врата, она је већа, изразитија, препознатљивија од врата и носи у себи нешто од монументалности.

¹⁴¹ Више значења ове лексеме повезује се са породичним животом, заштитом, сигурношћу. Може се успоставити читав ланац значења: ОГЊИШТЕ → ДЕО КУЋЕ У КОМ ЈЕ ОГЊИШТЕ → КУЋА → РОДНИ КРАЈ („одељење у кући у којем је огњиште, где се кува, једе и борави”, „место под надстрешницом где се ложи ватра”, а одатле „породични дом, кућа; имање”, „родни крај, завичај, домовина”). Од значења „породични дом, кућа”, механизмом метонимије добијено је значење „породична заједница, чланови породице” по формули КУЋА – ЉУДИ КОЈИ ЖИВЕ У КУЋИ (в. Миланов 2016: 97).

О семантички најбогатијим именица којима се означавају грађевине

Од 11 полисемичних лексема ове групе три се одликују богатом полисемантичком структуром, док су остале у доњој, граничној зони (в. Табелу 76).

Табела 76: Листа семантички најбогатијих ИГра

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>основ(а)</i>	36	5	део грађевине
2.	<i>кош</i>	35	6	грађевина
3.	<i>кућа</i>	27	14	грађевина
4.	<i>комора¹</i>	19	22	просторија
5.	<i>огњиште</i>	18	23	део просторије
6.	<i>мост</i>	17	24	грађевина
7.	<i>ограда</i>	17	24	део окућнице

Запажамо упадљиву разлику у броју значења између семантички најбогатијих лексема које припадају зони изразите полисемије и готово свих осталих које имају мање од 20 значења. Међу семантички најбогатијим лексемама највише је оних које се могу повезати са кућом и просторијама у кући. За полисемичност лексема које означавају кућу Р. Марковић наводи следеће: „Изразита утемељеност десигната и денотата ових лексема у наше искуство изазива велики број асоцијативних веза најразличитијих елемената стварности са кућом и њеним деловима” (Марковић Р. 1991: 55). Такође, видимо и да се чак две лексеме са овог списка налазе међу првих десет именица у грађи. То су именице општије, шире семантике, захваљујући којој су развиле велики број значења.

Међу семантички најбогатијим наведеним лексемама су и неке чије примарно значење са савременог становишта није продуктивно ни доминантно. Једна је таквих лексема је *кош*, са примарним значењем „врста амбара, обично за кукуруз у клиповима, са зидовима од плетера, летава и др.”. Секундарна значења показују да за богату полисемантичку структуру ове лексеме није заслужна архисема ’врста објекта’, већ семе које се односе на изглед објекта ’који је начињен од прућа’, ’који је ограђен зидовима’, као и на функцију ’који служи као спремиште’. Овом именицом се најчешће означавају различити предмети

направљени од дрвета, прућа (кош за муљање грожђа, кош за брашно, кош за опатке, кош центрифуге, кош за хватање рибе, кош за прање простирки итд.).

Већина значења ове лексеме не припадају стандардном језику, о чему сведочи чињеница да је више од половине њених значења маркирано нормативним или функционално-стилским квалификаторима (поред најчешћег покр., ту су и нераспр., пом., спорт., руд., вој.). Лексема *кош* је пољопривредни термин који је у употреби још од прасловенског доба и односи се на неколико десигната – корпе различите намене (за рибу, жито, кукуруз, сено), зграду од прућа за смештање кукуруза (Скок 2, 16). Такође, ова лексема није нарочито фреквентна ни у савременом језику, а Корпус показује да се великим бројем употреба одликује анатомски израз *грудни кош*, као и на спортски термин („обруч са мрежом без дна” и метонимијом настало значење „погодак у тај обруч”). Лексема *кош* има свега 2.735 употреба у Корпусу што не одговара њеној изузетној полисемичности у РСАНУ. Захваљујући великом броју значења из народних говора ова лексема се нашла на листи, док савремено стање показује доминантност свега неколико значења. Ово је један од примера који показује да статистички подаци о броју значења не морају бити показатељ реалне ситуације у савременој лексици, већ сведоче о процесима који су се у језику одвијали током његовог развоја.

Друга лексема, *комора*, у свом примарном значењу „одељење у кући, одаја, соба” такође није типична за савремени стандардни језик, најпре због чињенице да има веома фреквентан синоним *соба*, као и због чињенице да је страног порекла, па је потиснута обичнијом, домаћом речју. Нека њена секундарна значења су знатно продуктивнија у савременом језику, а често су обележена и функционално-стилским квалификаторима. У Корпусу су знатно чешће колокације које представљају значење „установа, удружење чланова одређене области и гране делатности које заступа њихове заједничке интересе” (*привредна комора, адвокатска комора, инжењерска комора* итд.), те се за ово значење из савремене перспективе може рећи да је доминантно. Као реч страног порекла, *комора* се у савременом језику специјализовала за обележавање „интелектуалних значења”.

Навешћемо и фреквенцију семантички најбогатијих ИГра у фреквенцијским речницима и у Корпусу (в. Табелу 77).

Табела 77: Фреквенција семантички најбогатијих ИГра у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>основ(а)</i>	40	327	51.599
<i>кош</i>	4	48	2.735
<i>кућа</i>	430	1.690	83.058
<i>комора¹</i>	1	72	6.856
<i>огњиште</i>	3	139	1.250
<i>мост</i>	34	526	17.779
<i>ограда</i>	35	116	3.649

Табела показује да *кућа* представља један од доминантних појмова у српском језику, као и да је висока позиција по броју значења лексеме *основ(а)* у РСАНУ потврђена и високом фреквенцијом у Корпусу.

У вези са фреквенцијом полисемичних лексема навешћемо и паралелу из енглеског језика у ком су лексеме *house* и *home* такође фреквентне (*house* је на 144, *home* на 161. месту), што говори о важности оба појма, али и о паралелности са српским језиком у коме је лексема *кућа* вишеструко фреквентнија. Међу првих хиљаду лексема према фреквенцији су и именице *room* (247. место), *door* (318. место) и *window* (793. место). Према речнику *Macmillan English Dictionary*,¹⁴² именица *house* спада међу 2.500 базичних речи у енглеском језику. У руском језику се од лексема којима се именују грађевине или делови грађевина по броју значења издвајају именице *галереја*, *кабинет* и *мост* (све са по 7 значења), дакле нема изузетно полисемичних лексема као у српском језику. Запажамо и да лексеме *кућа* (р. *дом*) уопште нема на овој листи.

О именици *основ(а)*

Семантички најбогатија именица у овој групи је *основ(а)* која се са 36 значења налази на 30. месту на листи свих полисемичних лексема у РСАНУ. Варијанте *основ* и *основа* дате су у оквиру исте полисемантичке структуре.

¹⁴² <http://www.macmillandictionaries.com/about/med/>

Основно значење је „део зида грађевине, зграде испод површине тла који служи као ослонац зидовима, темељ” (*основа* борачког града припада Римљанима; молби [за подизање зграда] треба приложити ... нацрт *основа* подрума). То је, дакле, главни ослонац, база на коју се надограђују зидови, кров и сл. и од квалитета њене израде зависи квалитет и трајање целог објекта. „Иако имамо јасну слику о томе да је темељ доле, на дну, очекивану негативну конотацију немамо. Напротив, из те доње позиције потиче његова стабилност” (Марковић Р. 1991: 71). Важност појма који се означава *основом* потврђен је и бројним секундарним значењима. У тим значењима је сема ’који служи као ослонац’ доминантна сема. О томе да је основа оно што је базично, елементарно, на чему се заснива све остало говоре и примери из грађе *основи тактике, основ разуму и души, поезија као основ свега, трчање основ здравља* итд. Велики број значења ове лексеме има терминолошку употребу – нпр. мат. „база при степеновању”, лингв. „део речи који се у промени не мења”, правн. „законски пропис”.

Именица *основ(а)* представља једну од лексема са најширом семантиком (Драгићевић 2008в: 127). У литератури је указивано и на широку семантику именице *ствар* (енгл. *think*) (в. Амосова 1963: 114; Фекете 2002: 65–66; Ивић 2005: 73–81), која се може схватити као било који предмет, појам, конкретан или апстрактан, може означавати „пуно тога, а ништа конкретно, тј. да може послужити као универзална (неексплицитна) етикета нечега” (Фекете 2002: 66). Н. Амосова истиче да именица *ствар* изоловано означава сваку датост која се јавља као предмет мисли, али у разним контекстима, добија различите употребе; не уклањајући своје широко значење, добија различита подзначења, ’било шта што постоји’, ’појава’, ’радња’, ’резултат радње’, ’предмет’ итд. (Амосова 1963: 114). Именица *ствар*, према М. Ивић, захваљујући својој значењској подспецификованој природи служи као погодна средство за „прискакање у помоћ” кад год је то неопходно (2005: 79). Лексеме широке семантике поседују највиши степен општости, а значење им се сужава и конкретизује у одговарајућем контексту.

Чињеница да од појма означеног именицом *основ(а)* зависи стабилност, одрживост и дуготрајност читаве конструкције имала је утицаја и на њену употребљивост за означавање великог броја појмова, а из те чињенице произлази

и велики број значења ове именице. На њену широкозначност, подспецификованост указала је Р. Драгићевић (2008в: 123–134) наводећи да се лексеме тог типа односе на неограничен број предмета и појава који не морају бити повезиви по изгледу, употребној вредности или неким другим својствима (2008в: 126). Такве лексеме често немају надређену лексему и налазе се на врху пирамиде по својој општости. Она наводи да лексема *основа* има веома широку дистрибуцију и да је немогуће са сигурношћу утврдити да ли јој је примарније конкретно или апстрактно значење, али да је најважније рећи да је основа битна ставка сваке структуре која се налази у свету око нас и која „неминовно се састоји из некакве основе и преосталих делова” (нав. дело: 133).¹⁴³ *Основа* се концептуализује као темељ зграде, стуб зграде, корен биљке, срж у плоду биљке, извор реке, подлога (2008в: 132), а наведени појмови представљају базичне, централне у својим областима од којих зависи живот, развој и трајање појма на који се односе.

Ако упоредимо број значења лексеме *кућа* у значењу објекат у ком човек живи (дакле типичан грађевински објекат), која има знатно мање значења од лексеме *основ(а)* која примарно означава темељ, базу грађевине можемо изнети закључак да би лексема *основ(а)* требало да има шире конципирано примарно значење, без директног указивања на део грађевинског објекта. Требало би да се њеном дефиницијом указује на темељ, базу уопште.

Пример лексеме *основ(а)* показује да се изузетно великим бројем значења одликују именице које означавају важне делове предмета, а не предмет као целину, па се као генерални закључак за именице са великим бројем значења може навести тај да су семантички богатије лексеме које означавају елементарне, битне делове појма на којима се заснива постојање појма у целини.

Примери из Корпуса показују да се лексема *основ* чешће користи у текстовима који имају везе са законима, прописима, административним актима итд. (нпр. *основ инвалидности, основ опорезивања, основ јавних прихода, основ евиденције, основ накнада*), док се варијанта *основа* употребљава у разноврснијим контекстима (нпр. *пламена основа, алкохолна основа, широка основа, каменита основа, основа за неограничену објективну репродукцију, основа епске радње,*

¹⁴³ Р. Драгићевић (2008в: 126) истиче да су истог типа и лексеме *ствар, подлога, омотач, ниво, комад* итд.

комерцијална основа). На ову чињеницу указала је и Р. Драгићевић (2008в: 127, у напмени).

У ОАРСЈ *основ(а)* се повезује са разнородним, често међусобно неповезивим конкретним и апстрактним појмовима, што указује на њену широкозначност: *темељ, хлеб, енглески језик, срце, квадрат, порекло, глава, молекул, живот, мозак, култура, нада* итд. У руском језику се показало као правило да се речи широке, неодређене семантике налазе на врху листе по броју значења. Такве су полисемичне именице *порядок, фигура, форма, класс, ряд, связь* (Чудинова 1998: 61), док И. Корсунова (2014: 243) наводи да се у савременом руском језику широком семантиком најчешће одликују апстрактне именице као што су *вещь, вопрос, дело, объект, понятие, предмет, статья, штука* итд. Са друге стране, лексема *основа* је и у руском језику такође на листи семантички најбогатијих лексема, иако у граничној зони (7 значења), али јој се примарно значење не односи на део грађевине већ на део предмета који служи као ослонац осталим деловима („часть какого-л. предмета, на которой укрепляются остальные его части; каркас, остов”), дакле примарно се даје општије значење.

Закључци о лексемама групе именица којима се означавају грађевине.

Анализа је показала следеће:

- групу лексема ИГра чине именице којима се у примарном значењу именују важни грађевински објекти, делови тих објеката, просторије, посебна места у просторији;

- лексика која означава кућу и делове куће заузима запажено место на овом списку, а од њих су на списку обе синонимичне лексеме које именују објекат за становање – *дом* и *кућа*, затим *огњиште*, све појмове који су дубоко укоренењени у искуство овдашњег човека. Лексема *дом* се може сматрати ужим појмом од *куће*, има јачу конотативну вредност и најчешће се повезује са породицом, док је *кућа* грађевински објекат који, између осталог, служи и за становање, има неутралнију семантику и означава и шири опсег реалија;

- великим бројем значења одликују се и неке лексеме чије примарно значење са савременог становишта није продуктивно ни доминантно (*кош, комора*), а већина њихових значења не припада стандардном језику, али се користе или су коришћене у народним говорима.

3.3.5. Именице којима се означавају предмети у најширем смислу и делови предмета

Најбројнију групу именица у грађи чине оне којима се у примарном значењу означавају различити конкретни предмети. У досадашњим истраживањима полисемије именица указивано је да је изразита полисемија карактеристична и за лексеме које означавају конкретни предмети којима се човек свакодневно користи или их је користио у прошлости (в. Дешић 1990: 6; Чудинова 1998: 12; Драгићевић 2007: 130). Приликом номинације се конкретни предмети пореде један са другим, где чешће коришћен и познатији објекат представља извор именовања новог појма (Херартс 2010: 34). Под предметом овде подразумевамо било који конкретан објекат који има опипљиву структуру, који може бити израђен од различитих материјала (дрвета, камена, метала, папира, тканине итд.) и који се може померати с места на место (дакле, није трајно фиксиран за подлогу), осим када је у део конкретног предмета. Тако се у овој групи налазе и лексеме општије семантике (као што су *котур*, *оквир*) и прецизније (нпр. *бубањ*, *кључ*, *папуча*). Ова група именица сабрала је најразнородније лексеме којима је архисема 'предмет' односно 'део предмета'.

У групу именица предмети и делови предмета (даље: ИПре) уврстили смо 55 лексема које чине 23,9% свих именица, односно око 6,6% свих лексема у грађи. Групу чине следеће лексеме: *баба*², *бубањ*, *вео*, *вез*², *веза*, *в(иј)енац*, *в(ј)енчаница*, *витао*, *греда*, *жица*, *завој*, *заслон*, *застава*, *каменица*, *капа*¹, *кључ*¹, *јарам*, *калкан*, *капица*, *карта*¹, *кашика*, *књига*, *козлац*, *коло*, *колут*, *корито*, *котур*, *кошара*¹, *кошуљица*, *крал*¹, *кривача*, *криж*, *крст*, *крстача*, *кука*¹, *леса*, *лопар*, *лула*, *лутка*, *маказе*, *метлица*¹, *мрежа*, *навлака*, *наглавак*, *низ*¹, *нишан*, *облица*, *обруч*, *оквир*, *окно*, *олук*, *оштрица*, *палац*, *папуча*, *пармак*.

Лексеме из групе ИПре можемо поделити у неколико подгрупа према томе на коју се област стварности односе: покућство (нпр. *кашика*, *корито*, *лопар*), одећа, обућа, текстил (нпр. *вео*, *капа*, *папуча*), предмети опште употребе (нпр. *в(иј)енац*, *греда*, *кука*), предмети у ширем смислу (нпр. *в(ј)енчаница*, *карта*, *књига*).

Ова група садржи највише позајмљеница из других језика – *баба*², *кашика*, *лула*, *маказе*, *нишан*, *олук*, *папуча*, *пармак* позајмљене су из турског, *карта* из латинског, *капа* из немачког, а лексема *вео* има француско и талијанско порекло. За полисемичне лексеме преузете из турског језика важи да им је одатле најчешће основно значење, а да су затим у језику примаоцу током времена шириле своју полисемантичку структуру, именујући нове десигнате (в. Ћинђић 2013: 548). Према резултатима М. Ћинђић, од свих полисемичних турцизама убедљиво је највише именица (2013: 54).

Наведене именице страног порекла према броју значења већином припадају граничној зони, тј. вероватно их је страно порекло и касније уклапање у лексички систем српског језика спречило да се више семантички развијају. Полисемичне именице стране етимологије често представљају једине називе за десигнате које именују, тј. у језику примаоцу (његовој стандардној варијанти) најчешће се није развио домаћи једнолексемни синоним.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама именица којима се означавају предмети

Грађа показује да лексеме ове групе означавају предмете широке примене – оне који се користе у домаћинству (нпр. *кључ*, *корито*, *лопар*, *маказе*), као и оне који су део неког предмета (нпр. *козлац*, *крал*) или су општи назив за предмет одређеног облика (нпр. *грета*, *колут*, *обруч*). У процесу семантичке трансформације лексеме, семе засноване на облику, боји, величини, општем изгледу кључне су за пренос номинације на предмете који по облику подсећају на изворни појам (в. Гортан Премк 1997: 85–109). Све лексеме ове групе представљају предмете које је створио човек својим радом. Д. Н. Шмељов (1973: 234) каже да је за семантичке односе код лексема са предметним значењем важна функционална оријентација.

И творбено немотивисане и мотивисане лексеме своје полисемантичке структуре развијају захваљујући продуктивним семама облика и функције. На пример, различити појмови завијеног облика могу се назвати *лулом*, предмети начињени од укрштених делова назваће се *крстом*, округли *колом*, *обручем*, док ће се *кашиком* именовати предмети којима се нешто захвата, узима. Ове лексеме

често секундарно именују разноврсне предмете или делове предмета који се користе или су се користили претежно у сеоским домаћинствима, занатству итд. Тако је, на пример, *палац* назив за различите предмете, најчешће у облику клина, који представљају делове воденице или ваљарице (*палац* је она дашчица као језик на ваљавичном вретену), дрљаче за уситњавање земље (дрљача обично има 33 „*палца*”), пловних објеката (онај *палац* за који се привезује коноп зове се манкул) итд.

На особину наведеног типа лексема да секундарно означавају делове различитих предмета, направа итд. указала је И. Грицкат (1967: 227), називајући тај тип полисемије ситуационом полисемијом – речи са овим значењем користе се у одговарајућој прилици и говорницима је очигледно да реч није фигуративно употребљена. Такви су и примери типа: *није било ... занатлија који би израђивали на грнчарском колу; вршалица има ручних, на витоа и парних; везир даде ... новца ... да се пред џамијом подигне чесма са три луле* итд. Дакле, таква значења су могла настати *ад хок*, како би послужила у датој прилици. Овај механизам је веома продуктиван и отворен за нове појмове, утемељен на неком својству основног појма.

И творбено мотивисане полисемичне лексеме ове групе такође своје полисемантичке структуре шире по веома продуктивном творбеном обрасцу. У говору и писању користимо готове творбене моделе који се увек могу изнова користити за означавање нових појмова. Предмете или људе који нешто носе назваћемо *носачем*, све што служи за држање нечега је *држач* (в. Драгићевић 2007: 131). Такав је и пример полисемичне лексеме *кривача* чија су значења настала по веома продуктивном семантичком обрасцу „оно што је кривог облика”, па се овом именицом може означити било који предмет искривљеног облика, а значења су најчешће настајала метафором на основу сличности облика изворног и циљног појма (в. Гортан Премк 1997: 93; уп. и Клајн 2003: 66) (нпр. *кривача* је крива сабља, четка кривог облика, пречага на ногарима стола таквог облика итд.).

Још једна лексема код које је и суфикс заслужан за полисемичност је лексема *капица*. Она је семантички богатија од мотивне именице *капа*, а делом је и изгубила деминутивну семантику, што се и наглашава у примарном значењу, „дем. од капа¹ (често са избледелим дем. значењем)” (нпр. *улазе ... жене са*

војничким *капицама*). М. Стевановић (1989: 525), пишући о именицама изведеним суфиксом *-ица*, примећује да се „многи од ових деминутива већ употребљавају и у служби где је ово значење ослабило или се већ сасвим изгубило.” Као примере он наводи именице *главица* (брдо, узвишење), *ручица* (у рала и другог којег оруђа – део који се при његовој употреби држи у руци), *јабучица* (испупчење на грлу које је нарочито у мушкарца упадљиво). Р. Драгићевић је, говорећи о предметном значењу лексеме *ручица*, нагласила да ће у будућности лексеме овог типа вероватно изгубити деминутивно значење, а да ће остати само предметно (Драгићевић 2008а: 212).

Именица *капица* велики број значења дугује лексикализацији, која је посебно продуктиван модел у народним говорима. На пример, *капица* има опште значење „поклопац” на различитим предметима (који може бити и различитих димензија): на казану за печење ракије, изнад баце на крову, на грлићу боце или чутуре итд. Захваљујући веома продуктивним семама које је наследила од мотивне именице, ’горњи’, ’спољашњи’, ’предњи’, ’који служи као заштита’ она може означавати било који предмет који се ставља преко нечега као заштита. Секундарна значења настала су по продуктивном метафоричком обрасцу на основу сема облика, положаја или функције изворног и циљног појма. Тако се *капицом* називају различити појмови: комадић коже (обично круте, тврде) на врху горњег дела ципеле (ципелице с лакованим *капицама*), метална плочица за заштиту врха ципеле или потпетице, капак или поклопац на нечему (код кровова са слемом нема капића, већ су у место њих баце с *капицом*; оперу се [боце] споља, просуше ... на грлић нарочите калајне *капице* у боји); омотач којим је обавијен плод одн. семе неких биљака; гумена навлака која се при дојењу ставља на оболеле брадавице; троугласти део на крају предње, дуже стране кантара итд. Полисемантичку структуру ове именице додатно су обогатила термилошка значења, код којих се изгубила деминутивност: нпр. збила му се [говечету] храна у *капици*; плодови [букве] су 2–3 ... буквице, опкољене са четвороцјепном *капицом*.

Лексеме овог типа су веома продуктивне и отворене за нове референцијалне вредности, па се тако сваки нови предмет, у чијем се семантичком садржају могу издвојити наведене семе, а по правилу је мањих димензија, може назвати

капицом. Треба нагласити и да се сва значења лексеме *капица* односе на конкретне појмове. И овај пример упућује на закључак да именице које су формално деминутиви, а које су полисемичне, по правилу увек означавају конкретне појмове. Такође, ово је још један од примера који показује да деривати могу бити семантички веома богати, некад и богатији од мотивне лексеме, али уз напомену да су за изузетну полисемичност оваквих лексема заслужна претежно значења која се реализују у народним говорима.

Да то није само случај у српском језику, говоре и резултати Ј. А. Чудинове (1998), која наводи да и у руском језику међу семантички најбогатијим именицама налазе првенствено заједничке именице са конкретном семантиком, а напомиње да се великим бројем значења одликују и деминутивни деривати именица са примарно предметним значењем (нпр. *стрелка*, *трубка*).

Напомена о етимологији именица са значењем предмета

У овој групи налазимо и неке лексеме које су мање познате савременом говорнику српског језика, јер означавају предмете који се данас не користе, или се користе у одређеном подручју и у одређеној ситуацији (нпр. *баба*² „предмет који служи као главни ослонац нечега”, *каменица* „суд, посуда направљена од камена (за воду, уље и сл.)”, *козлац* „полуга на ралу која спаја гредељ са плазом (дрвеним држачем раоника)”, *палац*² „један од више дрвених стубића, шипки на точку који везује главчину са наплатком, спица, жбица”, *пармак* „колац или даска, летва у огради, плоту”). Неке од њих су и стране етимологије (*баба*², *пармак*). Да су наведене лексеме нефреквентне са савременог становишта уверили смо се прегледом Корпуса и фреквенцијских речника. Навешћемо фреквенцију неких од наведених лексема (в. Табелу 78).

Табела 78: Фреквенција ИПре у фреквенцијским речницима и у Корпусу

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>кџменица</i>	3	15 ¹⁴⁴	19 ¹⁴⁵
<i>козлац</i>	0	0	8
<i>палац</i> ²	/	/	23
<i>пармак</i>	0	0	3

Наведени подаци су у супротности са чињеницом да се ове лексеме налазе на листи семантички најбогатијих именица. Додуше, све су по броју значења на дну табеле именица, а ни не припадају ужем делу лексичког фонда, пошто су им сва или готово сва значења маркирана неким квалификатором. Ипак, због прозирне творбене мотивације неких од њих, која је у народним говорима узроковала и склоности ка продуктивним метафоричким семантичким трансформацијама, не изненађује њихов богат семантички потенцијал. На пример, *кџменицом* се могу назвати најразличитији појмови који се по неком својству повезују са каменом (посуде, удубљења у камену, објекти грађени од камена итд.), али се у Корпусу готово сваки пут употребљава у значењу „острига”. Затим, лексема *козлац* се у Корпусу сваки пут употребљава у значењу ботаничког термина. Дакле, наведене лексеме преваходно одражавају ситуацију у народним говорима, а не у књижевном језику, те ни не припадају општем лексичком фонду.

Напомена о нормативном статусу именица са значењем предмета

Друга одлика лексема ове групе је да су некада читаве њихове полисемантичке структуре територијално маркиране (нпр. *кривача*, *пармак*), што није уобичајено за лексеме са великим бројем значења. Требало би да се великом семантичком разуђеношћу одликују лексеме из најужег језгра општег лексичког фонда, познате свим (одраслим) говорницима једног језика, а не оне које се користе на ужем подручју. За лексему *пармак* заиста можемо рећи да, упркос великом броју значења, не припада ужем делу општег лексичког фонда пошто је и страног порекла и покрајински обележена. То додатно потврђује и њена

¹⁴⁴ Не можемо поуздано знати да ли је ово фреквенција лексеме *кџменица* или *камџеница* будући да у ФРЂК одреднице нису акцентоване.

¹⁴⁵ За разлику од ове лексеме, лексема *камџеница* у значењу „омањи камен” наведена је више од 1.000 пута.

фреквенција дата у претходној табели. И анкета коју смо спровели показала је да ниједном од испитаних говорника савременог српског језика ова именица није позната.¹⁴⁶ За именицу *кривача* навели смо да је за велики број значења заслужан продуктиван творбено-семантички модел по коме је добијала нова значења. И. Клајн (2003: 64) наводи да са завршетком *-ача* у литератури и речницима налазимо огроман број именица, али је далеко мање њих и данас у редовном оптицају.

За именице ове групе важи да готово све секундарно именују различите биљке и животиње, а изворни и циљни појам су повезани на основу неког заједничког својства. На пример, *каменица* је назив за врсту шкољке, остригу, затим назив за кућу саграђену од камена, за човека који ћути, за извор у камену итд., а овим се именом могу назвати и многи други нови десигнати који се доводе у асоцијативну везу са каменом.

Још једно запажање о семантици ИПре. Као што смо већ напоменули, већи број лексема ове групе имају општије примарно значење, па денотирају предмет одређеног облика или функције. Такве лексеме су склоне богатој полисемантичкој дисперзији јер су широкозначне и за њих важи правило да се већ у свом примарном значењу односе на велики број предмета и појава које не морају припадати истој класи и не морају бити повезане по изгледу, употребној вредности итд. (Драгићевић 2008в: 126).

Разлог за развијену полисемију оваквих лексема лежи у чињеници што оне у свом семантичком садржају имају неку сему која повезује велики број значења. Примарно значење може бити ограничено на један појам или мањи број појмова, али се и друга значења могу сматрати уобичајеним и доминантним. Даћемо примере за неке од таквих лексема (в. Табелу 79).

Табела 79: Примери лексема групе ИПре са општијим значењем

лексема	примери
<i>веза</i> „ <u>оно чиме се нешто везује, привезује, увезује (конац, врвца, трака, уже, ланац и др.)</u> ”	веза од кострети; крута веза; хемијска веза; саобраћајна веза; брачна веза; веза међу појмовима
<i>жица</i> „ <u>упредена нит, влакно од вуне, памука</u> ”	жица на порубу; бакарна жица; жица на гитари;

¹⁴⁶ Напомињемо да испитаници нису били лингвистички стручњаци.

лексема	примери
<u>свиле и др.</u> ”	телефонска жица; минерална жица; жица догађаја
<u>коло</u> „назив за разне направе кружног облика које се окрећу око осовине”	коло од кочије; воденично коло; грнчарско коло; ватрено коло сунца; Жикино коло; коло филозофа; коло либерала; 21 коло државне лутрије; коло догађаја
<u>крак</u> „подужи, узан, оштроугли и сл. продужни или углављени део неког предмета, направе итд. по облику налик на шипку, полугу, ракљу и сл.”	крак шестара; крак пута; крак реке; крак брега; крак жиле; крак угла
<u>мрежа</u> „назив за разне направе, предмете од испреплетаних нити или сл., обично са једнаким окцима”	рибарска мрежа, мрежа за косу, мрежа за љуљушкање, паукова мрежа, мрежа вена, компјутерска мрежа, саобраћајна мрежа, мрежа јатака
<u>оквир</u> „направа од дрвета, метала, пластике и сл. четвороугаоног, овалног или каквог другог облика у коју (на коју) се нешто ставља, намешта и сл., такав део на некој направи, рам”	огледалце у оловном оквиру; оквир за врата; оквир наочара; оквир од 20 метака; оквир догађаја; оквир објективне логике; правни оквир; најопштији оквир идеја; хронолошки оквир комедије

Код наведених лексема одређене семе држе на окупу велики број секундарних значења: нпр. код именица *веза* и *мрежа* то је сема ’повезаности’, код именица *коло* и *оквир* то је сема ’облика’.

Можемо запазити још неке семантичке појединости у вези са лексемама ове групе. На пример, неке од лексема у свим или готово свим значењима именују конкретне појмове (нпр. *корито*, *котур*, *крак*, *наглавак*). Претпостављамо да ова ситуација пре има везе са недостатком грађе него са немогућношћу лексеме да оствари апстрактно значење (нпр. могуће је рећи *котур догађаја се почео одмотавати*).

Неке од лексема ове групе имају симболичку функцију: *застава* се јавља као симбол идеје или идеологије (кунем ти се ... да ћу нашој *застави* остати вјеран до краја); *јарам* је симбол тлачења, угњетавања (чујем очајно стењање моје браће под *јармом* туђинским); *кана* је симбол народности (хоће ли нашој *кани* сванути, хоћемо ли краљевину ујединити). Поред тога, *кана* је и назив за

мушкарца (сав новац ... међусобно подијеле по *капама*).¹⁴⁷ *Капа* има и важну симболику. Она је раније била симбол социјалног статуса и има низ ритуалних функција (в. СМР: 261–263).

За лексему *наглавак* карактеристично је да означава предмете који се стављају на ноге, али и на главу. Нпр. у примеру *наглавак је доњи део чаране од прстију до пете* лексема *наглавак* именује предмет за обување, а у примерима *на глави му обични француски наглавак* и *наглавак је капа какву међу свећеници на главу у цркви* покривач за главу. Ово има везе са мотивисаношћу поменутих значења – да ли су мотивисана именицом или глаголом. На пример, именицом *глава* мотивисано је значење „капа беретка”, „капа коју носе опатице” и сл., док се глагол *наглавити* „натакнути, насадити на што” може довести у везу са значењима која су у вези са обућом, нпр. „предњи део чизме или ципеле који обухвата прсте” (*Шаца је дао чизме да се наглаве и наглавке унапред платио*).

О семантички најбогатијим именицама којима се означавају предмети

Представићемо табеларно десет семантички најбогатијих именица из групе ИПре са бројем значења и местом на листи полисемичних именица (в. Табелу 80).

Табела 80: Списак семантички најбогатијих ИПре

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>крст</i>	37	4	предмет са два укрштена крака
2.	<i>венац</i>	36	5	предмет кружног облика
3.	<i>коло</i>	35	6	предмет кружног облика
4.	<i>кључ</i>	32	9	метално оруђе
5.	<i>кука</i>	31	10	предмет са завинутим крајем
6.	<i>оштрица</i>	29	12	део металног предмета
7.	<i>бубањ</i>	27	14	музички инструмент

¹⁴⁷ Да се разлика између жена и мушкараца одређује и према одећи која је за њих карактеристична говори и одговарајући метонимијски назив за жене према одећи – *сукње* (*сукње*, не мешајте се у мушке бриге) (уп. Ковачевић 1999: 185). Овај аутор је нашао и да се *цокулама* називају људи који ту обућу носе, војници. Како наводи А. Бирих (1995: 53–57), овакви називи нису само продукт метонимије, већ и метафоре – нпр. *капа* (*колтак*) у руском језику је назив за глупог, простог мушкарца, у каснијем периоду за мушкарца који је потчињен жени (у српском језику се такав човек назива *папучарем*). Управо због тог преобликовања метонимијског значења у метафоричко дошло је и до експресивности таквих значења. Такође, А. Бирих наводи да је у језику непродуктиван модел 'одећа, обућа' → 'човек', а њиме се означава особа неке непожељне особине.

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
8.	<i>капица</i>	27	14	одевни предмет
9	<i>жица</i>	26	15	текстилни производ
10.	<i>јарам</i>	25	16	врста прибора

Запажамо да се према броју значења већина наведених лексема налази на врху листе полисемичних именица, као и да су са највише значења лексеме које у основном значењу најчешће представљају општи назив за предмет одређеног облика.

Већина наведених семантички најбогатијих лексема ове групе велики број значења дугује широкозначности, семантичкој општости – *коло* је назив за точак на колима, точак на воденици, справу за израду грнчарије, добош на пиштољу итд., уопште предмете кружног облика. Најразличитији предмети кружног облика могу се назвати *обручем*, предмети крстастог облика називају се *крстом*. Што се више десигната може по овим особинама повезати са изворним, то ће већи број значења таква лексема имати. Семантички најбогатија лексема ове групе, *крст*, осим те способности има и веома важну симболичку функцију и велики број значења насталих на основу те функције, што је издваја од свих других лексема из групе ИПре.

Примећујемо и да више изузетно полисемичних лексема конкурише као назив за предмет округлог облика – *венац*, *коло*, *колут*, *котур* и *обруч* и све су семантички веома богате. Ове именице су у неким значењима апсолутни синоними. На пример, делови на справама који имају кружни облик називају се *колом*, *обручем*, *колутом*, а свима је круг јавља као архипојам. И сама лексема *круг* се одликује великим бројем значења, али је због лексикографског представљања уврштена у математичке појмове, иако јој примарно значење није терминолошко. Грађа показује и да су сви ови називи заступљени на целом подручју где се говори српски (српскохрватски) језик. Свима се означавају и предмети и апстрактни појмови и група живих бића, а свима је заједничка сема 'који је у облику круга'. Велики број значења ових лексема јавља се у народним говорима, па се тиме може објаснити да неколико назива са сличном семантиком има разуђену полисемантичку структуру. Наведене лексеме су општије семантике, али су се у примарном значењу специјализовале за неки појам, док се

секундарно често могу замењивати (нпр. *обруч* се примарно повезује са делом дрвеног бурета, *колут* са металном алком, док је лексема *венац* шире семантике и чешће се повезује са разнородним појмовима којима је заједнички кружни облик).

Чини се да и сам облик појмова који су обележену поменутиим именицама није без значаја за овакво стање. Можда је на њихову семантику имала утицаја и чињеница да се предмети о којима се овде ради могу довести у везу са кружењем, кретањем које је човеку и појавама у природи природно својствено.

Погледаћемо и фреквенцију семантички најбогатијих ИПре у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 81).

Табела 81: Фреквенција семантички најбогатијих ИПре

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>крст</i>	48	100	6.077
<i>венац</i>	8	176	4.601
<i>коло</i>	8	350	19.304
<i>кључ</i>	49	106	4.324
<i>кука</i>	3	17	363
<i>оштрица</i>	6	77	584
<i>бубањ</i>	4	38	1.175
<i>капица</i>	0	3	216
<i>жица</i>	16	396	2.510
<i>јарам</i>	3	12	257

Табела показује се да лексеме ове групе не употребљавају често у прегледаним писаним изворима. На пример, у ФРССЈ већу фреквенцију од наведених именица имају именице *књига*, *веза* и *капа*, док се у ФРЂК чешће од наведених употребљавају именице *књига*, *веза*, *застава* и *жица*. У Корпусу именица *књига* има преко 50.000 потврда, *веза* око 35.000. Семантички најбогатија именица ове групе, *крст*, у ФРЂК налази се тек на 38. месту међу именицама, док најфреквентније именице са наведеног списка у ФРССЈ заузимају 39. место. Ово показује да су компатибилнији подаци из наведених контролних извора када је међусобно упореде, док број значења именица у РСАНУ не прати увек фреквенцију у фреквенцијским речницима. Такво стање је и оправдано с обзиром на чињеницу да РСАНУ обухвата знатно шири корпус, много више

различитих извора, да је омеђен дужим временским периодом, него што је случај са поменутиим контролним корпусима.

О именици *крст*

Семантички најбогатија лексема у овој групи је *крст*, која са 37 значења заузима 29. место на листи свих полисемичних лексема. Основно значење је „уопште предмет или фигура састављена од два крака који се пресецају под правим углом, најчешће тако да окомити (често дужи) крак пресеца водоравни у две половине, криж”. Архисема је ’предмет’ а важне семе су ’који се састоји из два крака’, ’који је прекрштен под правим углом’. У дефиницији се указује на широку семантику ове лексеме – сваки конкретан појам која се састоји из два прекрштена дела може се назвати *крстом* (нпр. *направити крст*, *нацртати крст*). Да примарно значење ове лексеме у РСАНУ није доминантно говори и његово потврђивање свега једним примером. Много су доминантнија значења које имају везе са симболичком функцијом појма означеног овом лексемом, јер он представља „један од најважнијих сакралних знакова у светским митопоетичким и религијским системима” (СМР: 306), узет је за симбол хришћанства и представља култни предмет. У складу с тим, у РСАНУ се готово трећина значења директно односи на хришћанску симболику *крста*, на његова религиозна и култна обележја – „фигура у облику крста као хришћански молитвени знак”, „црквена знамења која се носе на литији”, „црквени обред којим се крсти дете”, „хришћанска вера” итд. Користи се као конкретно обележје апстрактних појмова – хришћанске вере (остане ... у сећању име онога који се потурчио ... да има братствене везе са оним ... који су остали у *крсту*), али и као обележје муке, терета (остави ме, да ја сама носим свој *крст*).

Чини се да велики број значења ове лексеме има везе са јаком симболичком и религијском функцијом коју носи, као и са продуктивним моделом, „онај који је као лексема у основи”, што је карактеристично пре свега за народне говоре.

Према подацима из ОАРСЈ закључујемо да се највећи број реакција на ову лексему повезује са религијом (нпр. *црква*, *православни*, *вера*, *пoboжност*, *Свети Сава*), затим са позитивним моралним начелима (нпр. *част*, *милосрђе*,

родољубље), као и са хуманитарном организацијом *Црвени крст*. Стога се, гледано са савременог становишта, може рећи да је значење именице *крст* у вези са хришћанством доминантно значење, па би неко значење у вези с тиме у речнику требало давати као примарно.

Закључци о лексемама групе именица којима се означавају предмети.

Анализа је показала следеће:

- ИПре је најбројнија група именица у грађи и обухвата 23,5% свих именица. Овакав резултат налазимо захваљујући чињеници да пажњу говорника најпре привлачи оно што је видљиво његовом оку и што је конкретно;

- у групи су забележене и лексеме општије семантике (нпр. *котур*, *оквир*) и прецизније (нпр. *бубањ*, *кључ*, *папуча*), а њима се именују појмови који се односе на покућство, одећу, обућу, текстил, предмете опште употребе итд., док секундарно често означавају предмете који се користе или су се користили претежно у сеоским домаћинствима, занатству и сл.;

- група ИПре садржи највише позајмљеница из других језика, нарочито из турског и романских језика. Овакве лексеме најчешће се по броју значења налазе у доњем делу листе изузетно полисемичних лексема;

- велики број лексема ове групе је широкозначан – најразличитији предмети кружног облика могу се назвати *обручем*, предмети крстастог облика називају се *крстом*, предмети завијеног облика *лулом* итд.

- лексеме ове групе које имају деминутивни суфикс такође имају велики број значења захваљујући лексикализацији, која у народним говорима представља изузетно продуктиван модел (такве су нпр. лексеме *капица*, *козлац*). Обележје оваквих лексема је да готово увек означавају конкретне појмове;

- карактеристика ове групе јесте да садржи лексеме којима су читаве полисемантичке структуре територијално маркиране (нпр. *кривача*, *пармак*), али то има везе са чињеницом да је РСАНУ и речник народног језика;

- код неких лексема ове групе у оквиру полисемантичке структуре може се уочити и двострука творбена мотивација – тако су значења лексеме *наглавак* мотивисана именицом *глава* и глаголом *наглавити*;

- према броју значења већина лексема групе ИПре словенског порекла налази на врху листе полисемичних именица, а у основном значењу најчешће представљају општи назив за предмет одређеног облика.

3.3.6. Именице којима се означава материја

У ову групу смо уврстили лексеме које у основном значењу у најширем смислу денотирају појаве у вези са материјом, као и са основним елементима универзума (водом, ватром, земљом, ваздухом). Лексеме које означавају типичне видове материје припадају језгру лексичког фонда, њима се именују основни елементи неопходни за живот, који су од великог значаја и чији је симболички потенцијал великог обима још од античког времена.¹⁴⁸ У речнику *Словенска митологија* (СМР) наводи се симболичка функција основних видова материје – они у народним представама чине најважније елементе универзума. Симболика ватре имала је двојак карактер – „жарки и осветнички пламен који прети смрћу и уништењем и елемент очишћавајућег пламена који је оличење стваралачког, активног начела” (СМР: 64), док је вода извор живота и ослонац на коме се држи земља, средство магијског очишћења (в. СМР: 87). Ватра је сматрана посредником између човека и божанства, а вода границом земаљског и загробног света. За земљу се наводи да је централни део троделне васионе (небо – земља – пакао), настањен људима и животињама; симбол женског плодносног начела и материнства (в. СМР: 197). Ваздух се у СМР не помиње као симбол.

У групу лексема којима се означавају различите врсте и облици материје (даље: ИМат) уврстили смо 10 полисемичних лексема, са уделом од 4,3% у укупном броју именица у грађи. Са 15 или више значења су следеће именице ове групе: *ватра, вода, жар, крупица, м(ј)ехур, млаз, облак, огањ, отока, пара*¹. Од лексема којима се означавају четири основна елемента материје, грађа показује да се богатом полисемијом одликују оне којима се означавају ватра и вода, као и појаве у вези са њима. Појаве у вези са ватром и водом представљају веома

¹⁴⁸ Ватра је, на пример, за Платона била идеал и мудрост живота, док је за Хесиода представљала човеково приближавање знању и, истовремено, његово удаљавање од природе.

истражену област у лингвокултурологији,¹⁴⁹ док је семантика именица којима се именују ови елементи материје у домаћој лингвистичкој литератури помињана углавном успутно.

Базичне полисемичне лексеме ове групе, *ватра*, *огањ* и *вода* налазе се међу семантички најбогатијим именицама у грађи. У руском језику се, према резултатима Ј. А. Чудинове (1998: 79), малобројне лексеме којима се означава материја (нпр. *вода*, *сребро*, *огонь*) по броју значења налазе у зони коју она назива „приграничная подзона”, односно међу семантички слабије разуђеним полисемичним лексемама.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама именица којима се означава материја

У групу ИМат уврстили смо све полисемичне лексеме које имају везе са материјом и које означавају видове испољавања материје. Тако су овде уврштене и лексеме које означавају видове трансформисане материје (нпр. *жар*, *пара*), као и оне које означавају конкретне појмове у вези са материјом, у овом случају врсте водених токова (нпр. *отока*). И *ватра* и *вода* су подједнако важне за живот, али у грађи лексема *ватра* има двоструко више значења него лексема *вода*. Претпостављамо да то има везе са чињеницом да *ватра* мења, трансформише и уништава оно што је њоме захваћено, док га *вода* може само модификовати. Упориште за ову претпоставку налазимо у примеру полисемичних глагола који најчешће означавају активности током којих се нешто мења, покреће или трансформише (в. т. 2 овог поглавља).

Такође, лексема *ватра* се у секундарним значењима најчешће користи да именује негативне појаве, док лексема *вода* углавном има неутралну конотацију. Примећујемо и да лексема *ватра* секундарно означава супротстављене психичке појаве: нпр. позитивно стање, „занос, одушевљење” (у патриотској *ватри* није се србендасти академик дао занети), али и негативно „гнев, јарост” (каква свирепа *ватра* разбукта ти лице). То је у складу са њеном двојном природом – да унапређује и олакшава човеков живот са једне, и да уништава својим дејством, са друге. Дакле, у контролисаним условима је *ватра* веома корисна, али ако изађе из

¹⁴⁹ На пример, *ватри* је посвећен један број часописа *Кодови словенских култура* (2008), *води* зборник *Aquatica, књижевност, култура* (2013).

тих оквира има разарајуће дејство. Вероватно се и њена семантика базира на та два пола, али да чешће именује негативне појаве јер јачи ефекат има страх од њеног дејства него што се има у виду њена корисност.

О семантички најбогатијим именицама којима се означава материја

Навешћемо лексеме са највише значења у оквиру ове групе, са бројем значења и местом на листи полисемичних именица (в. Табелу 82).

Табела 82: Листа семантички најбогатијих лексема групе ИМат

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>ватра</i>	42	1	облик материје
2.	<i>огањ</i>	37	4	облик материје
3.	<i>вода</i>	21	20	облик материје
4.	<i>пара</i>	20	21	манифестација материје
5.	<i>мехур</i>	19	22	манифестација материје
6.	<i>отока</i>	19	22	конкретизација облика материје

Табела показује велики јаз у броју значења између две семантички најбогатије лексеме ове групе и осталих полисемичних ИМат. Док се прве две, уз то синонимичне лексеме, налазе међу семантички најбогатијим именицама, остале су на зачељу те листе. Од семантички најбогатијих лексема готово све су творбено просте и у нашем језику се употребљавају од давнина. Да лексеме *ватра* и *вода* припадају најужем језгру лексичког фонда говори и чињеница да су им готово сва значења без нормативне и стилске квалификације, што није чест случај код лексема са веома разуђеном полисемантичком структуром забележеним у РСАНУ.

О ватри и огњу.

По броју се посебно издвајају значења именице *ватра* и *огањ* које су у основном значењу потпуни синоними, а и у великом броју секундарних значења. Када је реч о лексемама *ватра* и *огањ* у литератури је углавном помињано њихово порекло и распрострањеност на јужнословенском подручју. У досадашњим истраживањима пажња је углавном посвећивана етимолошким обележјима ових лексема, као и фолклорним и културолошким својствима ватре. М. Стевановић

као пример најдоследније синонимије наводи лексема *огањ* и *ватра*.¹⁵⁰ Али, напомиње да је за њега *огањ* оно што гори у кући, јер је такву представу понео из родног краја, док је *ватра* оно што гори на отвореном огњишту, односно на отвореном простору (Стевановић 1963: 82–83; уп. и Матијашевић 1982: 118–119). Ове две именице разликује употребна вредност. Лексема *огањ* се чешће употребљава у стилски обележеном контексту, а именица *ватра* у неутралном. Поменуте лексема имају и различит однос у броју маркираних семантичких реализација (две реализације код именице *ватра* наспрам девет код именице *огањ*) који може зависити и од природе грађе која је лексикографу била доступна приликом описивања лексема, али може бити условљен и временом када је реч лексикографски обрађивана (лексема *ватра* ушла је у други том који је објављен 1962, док се лексема *огањ* налази у 16. тому РСАНУ, који је изашао 2001. године), имајући у виду чињеницу да се језик непрекидно богати, да се појављују нови појмови које је потребно именовати. Пример за то је значење лексема *огањ* из области војне терминологије, „вишецевни ракетни бацач југословенске производње велике разорне моћи”, којим се именује врста оружја која се у некадашњој југословенској војсци почела користити осамдесетих година прошлог века. Затим, код именице *ватра* значење „група војника поред једне ватре” оквалификовано је као историзам¹⁵¹ и оно именује појаву несталу из друштвеног живота, која се везивала за једну историјску епоху (у логорском животу војска се дијелила на *ватре*).

Бавећи се семантиком лексема *ватра* и *огањ* (Миланов 2016) установили смо да се ове две именице поклапају у око 50% значења, од којих ћемо навести нека: „пламен” (сад ће доћи љутит змај огњевити, све *ватра* из њега сипа; вије се *огањ*), „пожар” (имадосмо у три дана две *ватре*; *огањ* прождро Топоље), „средство за паљење ватре” (пипамо се по џеповима, но *ватре* нигде не можемо

¹⁵⁰ Како наводи П. Скок, именица *ватра* је „prvobitno riječ raširena na istoku, na zapadu samo ogañj ... Balkanska pastirska riječ, koju su i u hrv.-srp. mogli raširiti srednjovjekovni Vlasi” (Skok 3, s. v. vatra), док је лексема *огањ* старијег постања и, према наводима Скока, потиче из 13. века, „danas [је] ограничена на запад” (Skok 2, s. v. ogañj) и у прасродству је са именицом *ватра*. Д. Петровић (1980: 71) у свом раду у коме говори о потреби израде *Општекарпатског словенског атласа* помиње и порекло ових именица, наводећи да је лексема *ватра*, која је карпатског порекла, потиснута са простора југа и југоистока српскохрватског говорног подручја пред најездом Османлија, а уместо ње се раширила именица *огањ*.

¹⁵¹ Историзми у језику немају синониме, а дефиниција ове врсте лексике садржи и временску одредницу која лоцира реч у одређеном времену, или је граматички облик употребљен у перфекту (в. Радовић Тешић 2009: 33–38).

да нађемо; дао [му] и једну цигару, али немају *огањ*), „породична заједница, породица” (више *ватара* после деобе [браће]; од *огња* иште по дебела овна), „страст, страственост” (с колико је чежње, *ватре*, страсти мислио на женске; душа пије *жар* за нова дела; она му пружи руку ... горућу од *огња*, који је текао њезиним жилама), „гнев, јарост” (каква свирепа *ватра* разбукта ти лице; *огањ* је сијевао из њега), „руменило на лицу” (*ватра* му удари уз образе; *огањ* стида палио је његово лице), „повишена телесна температура” (болесни од пегавца с *ватром* од 40° лежали су на снегу; обузе [му] *жар* листове, па му поче сијевати у кољенима; ако је велик *огањ* ... болесник много бунца), „сјај, блесак (очију или чега другог)” (очи у чича Тиме синуше младићском *ватром*; у старца од седамдесет година ... ријетке су очи онога *жара*; очи [јој] сјаје оним детињским *огњем*) итд. (Миланов 2016: 95–96).

У вези са бројем значења ових двеју лексема навешћемо и податак о различитом лексикографским поступку који је примењен код значења датих под **1ж**. Значење лексеме *ватра* дато под **1ж** гласи „огњиште, ватра на огњишту”, а иза њега се даје пример: Десет колиба, десет *ватара*, десет котлова. Након примера се као „блиц” дефиниција даје допуна значења обележена квалификатором фиг.: „кућа, породица” (Узрок је диоби, ће дуг облада ... Кад ћемо дуг дјелити, валај ћемо ље и житак... Ето *ватара* одма’ више). Код лексеме *огањ* значење **1ж** гласи: „место у кући где се ложи ватра, огњиште” (У том, једном одељењу било је огњиште (*ог’њ*) за загревање). Значење породице, индуковано метонимијом, даје се самостално, под тачком **1и**: „породична заједница, домаћинство, породица” (Под именом дом или *огањ* разуме се ... засебна породица с одељеним газдинством). Овај пример указује на унапређени лексикографски поступак којим је повећан број значења код лексеме *огањ*.

У вези са лексемама *огонь, костер, пламя, пожар, fire, flame, flames, blaze, flare*, навешћемо и запажање Ј. Котове (Котова 2010: 4) која указује на њихову неодговарајућу лексикографску обраду због чињенице да се у речницима дефиниције ових именица свде на неколико синонима, међу којима се ничим не показују дистинкције. Такође истиче да ове лексичке јединице одликује изузетна сложеност са аспекта семантике, али да је њихова употреба за носиоце језика општепозната и чврсто укорењена у језичком сазнању.

К. Годард (2001: 20) помиње да, иако свуда распрострањена, лексема *вода* није универзална лексичка јединица, јер се у неким језицима прави дистинкција када се означава вода различите температуре. И *ватра* би се, према Годарду, могла сматрати семантичком универзалијом да не постоје примери као у руском језику где се за означавање ватре користе две лексеме: *огонь* (као назив за светлеће гасове који се јављају око запаљене материје) и *костер* (као назив за запаљену гомилу дрва на отвореном простору). Ова друга лексема се може употребити у стилски обележеном контексту (нав. дело). Иста дистинкција постоји и у српском језику.

Погледаћемо и фреквенцију семантички најбогатијих ИМат у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 83).

Табела 83: Фреквенција семантички најбогатијих ИМат у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>ватра</i>	48	722	9.671
<i>огањ</i>	42	364	532
<i>вода</i>	274	2.210	31.977
<i>пара</i>	11	104	602
<i>мехур</i>	1	22	270
<i>отока</i>	0	1	5

Наведени подаци показују да су лексеме сразмерно заступљене у сва три испитивана извора, а да њихова фреквентност не одговара броју реализованих значења у РСАНУ. Разлог за то је што се од бројних значења која ове лексеме имају у савременим изворима не могу употребити сва, а познато је да у РСАНУ има приличан број значења која су реализована у народним говорима. На пример, лексема *отока* је слабо заступљена у контролним изворима, што се може објаснити њеним нормативним статусом – у РСАНУ је више од две трећине њених значења обележено као покрајинско или застарело. Примарно значење „вода која се одваја од друге веће воде, тј. од главног воденог тока већег потока или реке, односно од главне водене масе језера или мора” има у савременом језику знатно фреквентнији синоним *рукавац* који у Корпусу има више од 300 потврда.

Поменућемо и податке о фреквенцији лексема којима се означава материја у енглеском језику – именица *water* налази на 198. месту, *air* на 397, а *fire* на 483. месту, дакле и у енглеском језику је именица *вода* најфреквентнија именица са значењем материје. У руском језику, на основу резултата Ј. А. Чудинове (1998: 182–184), свега је неколико лексема које се примарно доводе у везу са материјом – именица *вода* има 9 значења, *камень*, *огонь* и *поток* по 8, *пузырь* 7, *серебро* 9.

О лексеми *ватра*

Именица *ватра* се као семантички најбогатија именица у грађи на листи свих полисемичних лексема у РСАНУ заузима тек 25. место. Изненађује податак да се семантички најбогатија именица налази у средишњем делу листе семантички најбогатијих лексема у РСАНУ, узимајући у обзир полазне поставке да се изузетна полисемичност очекује од именица као најважнијих и незаобилазних делова реченице. Грађа је показала да од именице *ватра* више значења имају бројни глаголи са конкретним значењем, неколико придева и предлога. Стварност се разумева и описује преко конкретних појмова, а доминантну позицију глагола са значењем динамичних активности у односу на именице можемо повезати и са чињеницом да се појмови означени именицама продукт неке конкретне глаголске радње.

За високу позицију ове лексеме међу именицама заслужно је најпре то што означава једну од најважнијих појава у стварности, неопходну за живот свих људи,¹⁵² али и, претпостављамо, зато што означава појаву која настаје као производ модификације, измене појма који је њоме захваћен, узимајући у обзир тенденцију у језику да велики број значења имају оне лексеме које описују појаве подложне изменама, које се интензивно развијају и чији су резултати видљиви оку посматрача.

Дефиниција именице *ватра* гласи: „запаљена материја која горећи развија топлоту, огањ”. За секундарна значења важно је то што *ватра* мења, модификује

¹⁵² А. Лома о значају ватре, изеђу осталог, наводи и следеће: „Три су основне одлике које одвајају људе од животиња: словесност, тј. међусобно општење путем артикулисаног говора, трајно поседовање оруђа од кога се може правити друго оруђе и владање ватром. Када се прачовек осмелио да посегне за елементом чија је појава у природи углавном стихијна и разорна и пред којим све животиње осећају само страх и ставио га себи у службу, то је био преломни тренутак не само у његовом материјално-технолошком превазилажењу властите животињске прошлости, него и у духовном прерастању” (Лома 2008: 263).

оно што је њом захваћено (свет око себе, човеков карактер, осећања и сл.), што показује да је сема 'промене' једна од најважнијих сема код семантички најбогатије именице у грађи. Иста сема је заслужна и за изузетну полисемију већине глаголских лексема (в. т. 2 овог поглавља). У полисемантичкој структури ове именице уочавамо као важне семантичке компоненте семе 'која се одвија нагло' и 'која је резултат сагоревања, разлагања материје'. Сема која се односи на трансформисање материје означава секундарно измену, трансформацију неког унутрашњег стања (нпр. с колико је чежње, *ватре*, страсти мислио на женске; каква свирепа *ватра* разбукта ти лице; Јанко [се] на *ватри* његових ријечи све више открављује). На основу података из ОАРСЈ видимо да се ова именица као реакција на различите стимулусе јавља 231 пут. Најчешће се повезује са конкретном материјом која одаје светлост и топлоту, али има и реакција којима се изражава страх од ватре (било да се ради о конкретној појави, било да се повезује са ратом и оружјем), затим повезује се са алкохолом који изазива осећај печења у грлу, са израженим, бујним осећањима итд. Неколико реакција повезује ову појаву са породичним домом. И из наведених примера може се закључити да се *ватра* у свести говорника повезује са великим бројем појава у стварности и да су бројна значења ове лексеме уобичајена.

У руској литератури концепт *ватре* је био предмет темељних истраживања од којих ћемо поменути истраживање А. В. Трофимове (2005) која је нашла да се у савременом руском језику *ватра* повезује са бројним сферама стварности, а паралеле за то можемо наћи и у српском језику. Истиче да је у структури концепта *огонь* рефлектује метафоричко поље лексеме *огонь*, где је процес регуларне метафоризације концентрисан око одређеног круга појмова (*материја, човек, делови човековог тела, очи, унутрашњи свет човека, вода, живот, односи међу људима, друштво*). Уз помоћ метафоре ватре концептуализују се широке области људског искуства, у првом реду све оно што се односи на унутрашњи човеков свет, његова емоционална сфера (*ватра се јавља као гешталт читавог спектра осећања*). Као *ватра* се концептуализују и човекове психичке способности, сфера свести, човекова душа и живот.

Према Ц. Лејкофу и М. Џонсону (1980), *ватра* се означава као људско биће, а као резултат тога човек почиње другачије да гледа ватру: раније необјашњиви,

често застрашујући елемент постаје разумљив. О концепту ватре говори и З. Кевечеш (2002: 18–19) наводећи да је домен ватре повезан са топлотом. Ватра има вишеструку функцију (као извор топлоте, за спремање хране, ватром се уништавају ствари итд.). Ватра се метафорички концептуализује као бес, љубав, мржња (нпр. за особу се може рећи да гори од љубави или да у њој тиња бес). На важну улогу ватре у концептуализацији стварности указује и наслов књиге Ц. Лејкофа (*Women, Fire, and Dangerous Thing*), мотивисан истраживањем Р. Диксона који је, категоришући појаве у свету, у једну категорију уврстио на први поглед неповезиве појмове: *ватра*, *вода*, *особе женског пола* и *битка* (Диксон 1982, према Лејкоф 1990: 100). Ипак, он је образложио њихову повезаност.¹⁵³

Закључци о лексемама групе именица којима се означава материја.

Анализа је показала следеће:

- група ИМат садржи лексеме које у основном значењу у најширем смислу денотирају појаве у вези са материјом, односно основним елементима универзума (водом и ватром);

- базичне полисемичне лексеме групе ИМат, *ватра* и *вода* су међу семантички најбогатијим именицама у грађи;

- двоструко више значења лексема *ватра* него лексема *вода* може имати везе са ширим последицама које ватра као појава проузрокује – она мења, трансформише и уништава оно што је њоме захваћено, а такве манифестације стварности, како показује наша анализа, привлаче највише пажње говорника;

- лексема *ватра*, иако семантички најбогатија именица у грађи, налази се на средини листе изузетно полисемичних лексема, што може имати везе са тиме да је глаголска радња старија и примарнија. Полисемантичка структура ове лексеме показује да је сема 'промене' једна од најважнијих сема код семантички најбогатије именице у грађи, чиме је повезујемо са већином полисемичних глагола у грађи;

- ова лексема секундарно најчешће именује негативне појаве, што можемо довести у везу са њеном способношћу да разара, уништава оно што је њом

¹⁵³ Ц. Лејкоф у поменутој књизи објашњава повезаност ових разнородних појмова: *жене* су преко мита повезане са сунцем које је искуствено повезано са *ватром*. *Ватра* је опасна, па се и многе опасне ствари могу повезати са њом, док *вода* гаси ватру (1990: 100).

обузето – на говорника јачи утисак изазива њено разарајуће дејство, него корист коју од ње има.

3.3.7. Именице којима се означавају обележја

У групу именица коју смо назвали обележја сврстали смо полисемичне лексеме којима се у основном значењу денотирају апстрактни и, ређе, конкретни појмови који служе као ознака за распознавање, идентификовање одређених ентитета у стварности или су оне пак симбол идентитета, статуса итд. неког ентитета. Само постојање већег броја лексема које се могу подвести под општи појам обележје наметнуо је њихово издвајање у засебну групу, а та чињеница намеће питање откуд међу толиким категоријама стварности група са значењем обележја.

Групу лексема са значењем обележја (даље: ИОб) чини девет полисемичних лексема које у укупном броју именица заузимају 3,9%. Навешћемо их: *белег/биљег*, *двојка*, *знак*, *знамење*, *име*, *јединица*, *круна*, *круница*, *обележје/обиљежје*.

ЛСГ обележја садржи лексеме које у примарном значењу могу бити уопштени назив за распознавање неке појаве (нпр. *знак*, *знамење*), ознака идентитета (нпр. *име*), ознака статуса (нпр. *круна*), ознака бројне вредности (нпр. *двојка*). Дакле, овде смо сврстали све лексеме код којих се у примарном значењу као архисема може препознати 'ознака, симбол нечега'.

Запажамо да се као семантички веома богате издвајају чак четири лексеме за које се може рећи да у основном значењу представљају синониме, а које денотирају општи назив за распознавање или разликовање неког појма – *белег*, *знак*, *знамење* и *обележје*. Напоменућемо и да је девербатив *ознака* који има исто примарно значење семантички богата, али са 14 значења није испунила квантитативни услов да уђе у нашу грађу.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Можда није случајно постојање оволиког броја полисемичних и у великој мери синонимичних лексема којима се денотира појам који представља полазиште Сосировог *Курса опште лингвистике*. Према Сосиру, језички знак представља везу појма и акустичне слике, а састоји се од ознаке и означеног. Р. Бугарски напомиње да *знак* представља ментални ентитет који има два аспекта. Такође напомиње и да језички знак у својој реализацији мора имати материјалну

Говорећи о разлици између *знака* и *симбола*, Н. Д. Арутјунова (1998: 342) наводи да се лексема *знак* користи у разнороднијим конструкцијама. Симбол (као и представа) изграђује општи модел понашања, док знак регулише конкретне радње. Зато се, како напомиње Арутјунова, говори о саобраћајним знацима, а не о саобраћајним симболима.

О семантичким карактеристикама именица из групе обележја

Међу лексема ове групе посебно се издвајају оне којима је примарно значење „ознака по којој се нешто или неко разликује од других, спољна видна ознака распознавања” (нпр. хоца ... не би допустио да му ви браду, то свечево *обиљежје* – очупате; роди чедо Војсав краљица ... | на глави му од круне *знамење*; коњиц је овај вранац, без *белега*; рогови нису особени *знаци*).

Секундарно ове лексеме означавају симбол власти, сталежа, друштвени положај, уопште симболе који појединца издвајају од осталих, чине га важнијим, вреднијим или га маркирају по некој особини или стању (нпр. на барјаку царско *обиљежје*; у једној руци држао [је] ... јабуку, која је *знамење* власти; донесе круну, жезло ... све краљевске *знакове*; десечарица, тако се зове ... звјездица, коју носе десетари на капи ... десетарски знак, *биљег*; главни *знак* у његовом карактеру било је родољубље). Користе се и за означавање апстрактних појава као што су карактер, особите црте нечега (нпр. борба [је] имала верско *обележје*; главни *знак* у његовом карактеру било је родољубље; једно од *обележја* генија је ... што се његова мисао не вуче по путу утрвеном од стране светине).

Ширина могућности употребе лексема као што су *знак*, *обележје* итд. за описивање најразличитијих конкретних и апстрактних појмова упућују на њихову широкозначност којом се може објаснити и њихова разуђена полисемија, али и међусобна синонимија.

Ове лексеме су синоними у примарном и у већини секундарних значења. Тако су оне могле преузимати значења једна од друге, с тим да не можемо бити сигурни која је лексема неко значење прва реализовала, а друге прихватиле. Како је навела Д. Гортан Премк (1997: 145), успостављање синонимског односа једне лексеме у секундарној реализацији према другој у примарној често је, јер

базу јер апстрактна јединица какав је знак своју реализацију мора имати у неком физичком медију (Бугарски 1991: 69).

секундарна номинација није само у именовању новог појма већ, чешће од тога, у давању другог имена већ постојећем појму. Такође напомиње да се лексеме које су синонимне у неким значењима морају бити и различите употребне вредности. Овај закључак потврђују и наведене лексеме – док су *белег* и *знамење* више одлика народног језика, фолклора, *обележје* и *знак* се употребљавају и у научним терминологијама, дакле може се рећи да су се поделиле према сферама употребе.

Једна напомена. Иако лексема *белешка* по примарном значењу није могла бити сврстана у ову групу, већ је остала неразврстана (примарно значење јој је „кратко прибележена нека чињеница, податак или мисао“), у већини секундарних значења поклапа се са именицама ове групе, што је последица њене двоструке творбене мотивације у секундарним значењима – од полисемичне именице *белег* (нпр. „природни (већи младеж, прамен косе или длаке друкчије боје и сл.“, „траг, модрица, ожиљак од ране, удара“) и полисемичног глагола *бележити* (*забележити, прибележити*) (нпр. кратко обавештење у дневним листовима и часописима“, „записник, протокол о судском поступку, скупштинском раду“ итд.). Већ смо у грађи сретали овакве случајеве, а карактеристични су за лексеме које се у језику употребљавају од давнина. Занимљиво је да се и глаголу *бележити* (и његовим дериватима) може у великом броју значења придружити као синоним глагол *означавати*, што показује да и полисемичне именице *белег* и *знак* још одавно постоје као синоними у језику.

Статус семантички најбогатијих именица са општим значењем обележја проверићемо у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 84). То ће показати да ли се нека од наведених лексема издвојила као доминантна.

Табела 84: Фреквенција одабраних ИОб у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>белег</i>	3	14	390
<i>знак</i>	135	267	18.728
<i>знамење</i>	2	42	480
<i>обележје</i>	0	9	4.025
<i>ознака</i>	3	22	6.245

Именица *знак* се истиче по броју потврда у свим испитиваним изворима па се може рећи да је она прототипична у значењу општег обележја. Уз то има и највише реализованих значења у РСАНУ, а има и полисемичне деривате. Ова лексема је широкозначна, припада најужем језгру општег лексичког фонда и може се применити на све категорије стварности (конкретне и апстрактне). Са друге стране се издваја лексема *белег* која више има предметно значење и карактеристичнија је за народне говоре. Дакле, наведеним лексемама се разликује употребна вредност, што је у складу са тежњом језика да дублете елиминише или да их стилски или семантички међусобно издиференцира (в. Радовић Тешић 1973: 232).

Поменућемо и именице које у творбеној основи имају лексеме којима се означавају основни бројеви – то су именице *јединица* и *двојка*. Овим лексемама могу се означавати различите вредносне категорије – могу означавати најбољи, најквалитетнији примерак нечега, али и бити потврда о лошем квалитету нечега. Тако се *јединицом* назива и једини, изузетни примерак нечега (нпр. Дојчинову сабљу ти чувај са страхом ... | на свету је она таква *јединица*), али и оцена којом се обележава најслабије знање (нпр. нећеш да учиш ... саме *јединице* и двојке!). Осим изузетности ова лексема у неколико значења има доминантну сему 'засебности, појединачности'. *Јединицом* се назива и група која чини једну целину и која је обједињена неким заједничким својством: део неке територијалне и сл. целине, група оружаних снага организованих у целину, дакле све оно што се јавља као појединачно, самостално или пак више ентитета или појава које се могу посматрати као целина. Разуђена полисемантичка структура именице *јединица* има везе и са полисемичношћу мотивне лексеме *један* која осим бројне вредности, има и обележје неодређености.

Слично наведеном, лексемом *двојка* означавају се појаве које се састоје из два дела или два ентитета који се нечим могу повезати „две особе везане неким послом, одликом и сл.”, „два срасла плода какве воћке”, „чесма са две цеви” и уопште различити појмови, најчешће конкретни предмети, који се састоје из два дела (нпр. кад поједе женско шљиве „*двојке*” ... да ће се и она облизнити; то је чувена посавска *двојка* Пера и Бора; пажњу ваља обратити на то, да место за завијање буба не буде тескобно, јер би се тада добијале *двојке*; слика бр. 19.

[приказује нам] Ђерзонову *двојку* [кошницу]). На основу грађе можемо рећи да за ову лексему важи исто што и за именице изведене од придева са значењем „онај који је као придев у основи”, да су семантички веома продуктивни. Бројни предмети са општом дефиницијом „онај који се састоји од онолико делова колико показује број у основи” могу се назвати *двојком*, тј. ова лексема може имати онолико значења колико има и референата на које се та карактеристика може односити.

И група ИОб садржи лексему која је у основном значењу деминутивни назив, *круница*, а ова лексема секундарно може означавати различите појмове. Користи се као термин (нпр. пчеле су зујале око цветова, завлачиле [се] у њихове *крунице*; зацвркуће *круница*, шумска шева), али и да означи појам мањих димензија (нпр. суђеник може ... намештати *крунице* и мостове; у *круници* [прстена] има осамнаест ситнијих дијаманата; у лијевој руци носи мали молитвеник са црном *круницом*). За разлику од мотивне именице *круна* која има важну симболичку функцију, дериватом *круница* се готово увек секундарно означавају конкретни појмови, па се на основу досадашњег стања у грађи може успоставити као правило да полисемични именички суфиксални деривати готово увек имају предметно, лексикализовано значење, за разлику од мотивне именице.

О семантички најбогатијим именицама именица којима се означавају обележја

Навешћемо лексеме са највише значења у оквиру ИОб, са бројем значења и местом на листи полисемичних именица (в. Табелу 85).

Табела 85: Листа семантички најбогатијих ИОб

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>круна</i>	33	8	обележје статуса
2.	<i>знак</i>	26	15	опште обележје
3.	<i>јединица</i>	22	19	обележје бројне вредности
4.	<i>белег</i>	20	21	опште обележје
5.	<i>име</i>	17	24	обележје идентитета

Са највише значења у овој групи су лексеме које на различите начине представљају обележје неког појма (статус, бројну вредност, идентитет итд.). Такође видимо да постоји велика разлика у броју значења међу наведеним лексемама, семантички је најбогатија она лексема која у својој полисемантичкој структури поседује значење обележја, симболичко и предметно значење.

Погледаћемо фреквенцију ових лексема у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 86).

Табела 86: Фреквенција семантички најбогатијих ИОб у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>круна</i>	19	111	3.099
<i>знак</i>	135	267	18.728
<i>јединица</i>	0	266	23.029
<i>белег</i>	3	14	390
<i>име</i>	368	959	54.910

И ова група именица показује да број значења једне лексеме не прати њена фреквентност, али и да су у испитиваним изворима наведене лексеме сразмерно заступљене. Остале лексеме које примарно имају значење обележја имају ниску фреквенцију вероватно због међусобне синонимичности. РСАНУ је дужан да опише сва забележена значења неке речи без обзира на учесталост њихове употребе, па стога стање у овом речнику не прати увек стање у језику.

О лексеми *круна*

Лексема *круна* као семантички најбогатија у овој групи по броју значења дели 33. место на листи изузетно полисемичних лексема у РСАНУ. Порекло води од латинског *corona*. Ово је једина полисемична лексема стране етимологије која је семантички најбогатија у својој групи и једина међу 150 семантички најбогатијих лексема која има страну етимологију. Именица *круна* се у српском језику не доживљава као позајмљеница јер је одавно ушла у језик и толико је доминантна да у примарном значењу готово да нема синонима. На основу увида у РСАНУ, запажамо да је примарно значење „симбол владарског достојанства” реализовано код још пет лексема од којих су две стране етимологије (*дијадема* и

корона), две нормативно нижег ранга (*коруна* и *облучац*), а једино лексема *венац* припада најужем делу лексичког фонда и има ширу семантику од именице *круна*.

Основно значење јој је „симбол владарског достојанства и власти који монарх носи на глави, обично у облику златне, драгим камењем украшене капе или венца”. Архисема је ’симбол власти’, а семе ’који се носи на глави’, ’у виду венца, капе’, ’који је украшен златом или драгим камењем’. У секундарним значењима продуктивна је сема ’који се носи на глави’, па су одатле настала различита значења која произашла из семантичких компонената лексеме *глава* ’горњи’, ’округласт’, ’истакнут’ (нпр. *круна* је део стабла изнад дебла; ако јелен има на врху рогова најмање по три паровка ... кажемо да има *круну*; горњи видљиви део зуба зове се *круна*; *круна* код копите зове се онај део где се копитни рог саставља са кожом ноге; горњи [део драгог камена] се зове *круна*, и он се у накитима увек истиче изнад металног окова), метонимијски „највиши степен нечега” (као *круна* свега још добијем и ногу у леђа). Сема ’који је украшен златом или драгим камењем’, денотира изузетну материјалну вредност појма и продуктивна је у значењима „горња површина обрађеног драгог камена”, „украшни део на прстену”, „новчана јединица у неким европским земљама”. Продуктивна је метафоричка трансформација по намени, функцији, која је утицала и на изузетну семантичку разуђеност – сваки предмет који се ставља око главе може се назвати *круном*, било да има или нема симболичку вредност (нпр. *круна* је венац од трња на Христовој глави као симбол мучеништва, венац од цвећа на глави девојке као симбол невиности, затим плетенице обмотане око главе итд.).

Круна је симбол власти, статуса, богатства, али и симбол врхунца у неком достигнућу, дакле има позитивну симболику. Велика семантичка продуктивност ове лексеме има везе и са конотативном вредношћу појма на који се односи – све што се истиче као обележје нечијег статуса, што често има и материјалну вредност може се назвати *круном*. Према подацима из ОАРСЈ, закључујемо да је примарно значење ове лексеме доминантно, те се реакција *круна* јавља као одговор на стимулусе који имају везе са симболичком функцијом предмета који се држи на глави и који је симбол власти, одговорности, богатства (*кнез Лазар, глава, блиста, богатство, част, држава, јединствен*).

Подаци из других језика такође указују на упечатљиву улогу појма означеног овом именицом. У руском језику се на листи семантички најбогатијих лексема такође налази именица *круна* (*корона*), али има знатно мање значења него у српском језику (7). Ово је једна од 55 лексема страног порекла у „приграничној подзоне”, а све су се већ укорениле у руском језику пре почетка 20. века и готово свима се означава интелектуална лексика.

Закључци о лексемама групе именица којима се означавају обележја.

Анализа је показала следеће:

- лексеме групе ИОб примарно могу бити уопштени назив за распознавање неке појаве (нпр. *знак*, *знамење*), ознака идентитета (нпр. *име*), ознака статуса (нпр. *круна*), ознака бројне вредности (нпр. *двојка*);

- група садржи и лексеме које су у основном значењу синонимичне, денотирају општи назив за распознавање или разликовање неког, њихово паралелно постојање објашњавамо различитом употребном вредношћу;

- именица *знак* је прототипична у значењу општег обележја, она је широкозначна, припада најужем језгру општег лексичког фонда, има већи број значења и прилично високу фреквенцију;

- и код лексема ове групе запажамо у секундарним значењима двоструку творбену мотивацију – такав је случај са именицом *белешка* код које су значења творбено мотивисана полисемичном именицом *белег* и полисемичним глаголом *бележити* (*забележити*, *прибележити*);

- и ова група потврђује да лексеме са изузетно разуђеном полисемијом имају вишеслојну семантику (симболичко, предметно и сл. значење);

- ова група показује да не морају само лексеме домаћег порекла бити семантички најбогатији представници групе (лексема *круна* из ове групе је стране етимологије, а има велики број значења, јер се због дуге традиције употребе не доживљава као позајмљеница);

- и лексеме ове групе потврђују да полисемични именички суфиксални деривати, за разлику од мотивне именице, готово увек имају предметно значење.

3.3.8. Именице којима се означава радња

У ову групу смо уврстили именице којима се у основном значењу денотира нека конкретна радња. Лексеме овог типа у литератури се називају *nomina actionis*,¹⁵⁵ где се и указује на њихову двоструку природу – оне имају и особине карактеристичне за именице, али и за глаголе од којих су изведене или са којима имају заједничку творбену основу. Ми ћемо девербативне именице овде посматрати у широком смислу, управо онако како је то описао М. Радовановић (1990: 35) – у семантичком (синхронијском) смислу, а не у морфолошком или генетском, одн. да та именица својом семантиком означава пунозначну предикацију, без обзира на то да ли је од неког глагола и морфолошки изведена (уп. Радовановић 1990: 35).

Групу именица којима се означавају радње (даље: (ИРад) чини 13 лексема којима у укупном броју полисемичних именица припада 5,6%. Овде смо сврстали следеће лексеме: *вид, игра, извод, лом, навала, налет¹, наставак, наступ, обрт, одговор, одзив, откриће, пад*.

Видимо да ИРад већином означавају исти тип појаве – неку динамичну активност. Синхронијски посматрано, полисемичне ИРад могу бити изведене од простог глагола (нпр. *лом, пад*) или од префиксираног (нпр. *извод, обрт*). Већина наведених именица могу се посматрати као деривати префиксираних глагола.¹⁵⁶ За изведенице типа *налет* И. Грицкат наводи да код њих има мање конкретизоване семантике, мање резултативног значења, а да преовлађују значења радњи (1981a: 130). Лексеме овог типа своје полисемантичке структуре развијају аналогно полисемантичким структурама глагола у творбеној основи (уп. Гортан Премк 1997: 131). Како наводи И. Клајн (2003: 17), постоји општа тежња оваквих именица да постану семантички независне, иако су етимолошки постале

¹⁵⁵ У литератури се срећу различита термилошка решења групе именица *nomina actionis* – нпр. М. Стевановић (1986: 469) и И. Клајн (2003: 169, у напмени) разликују глаголске именице изведене од глагола додавањем суфикса *-ње* и *-ће* на творбену основу и девербативне именице изведене од глагола додавањем других суфикса на основу (*-џ, -а, -ба* итд). Тошовић (2002: 39) лексеме овог типа назива супстантоверби. Они представљају хибридни облик, категоријалну легуру (морфолошку симбиозу) именског и глаголског елемента.

¹⁵⁶ Код неких именица ове групе нејасно је да ли је именица изведена од глагола или пак глагол од именице (нпр. именице *налет, трк, траг*). О тој замагљеној мотивацији говори И. Грицкат (1981a: 101–134). „Очигледно је да је међу истокоренским речима семантичка веза таква да се може говорити о узајамној мотивацији” (Качурин 2013: 100–101).

од глагола. Према речима О. П. Јермакове (1984: 151), значење оруђа, места, резултата, објекта и сл. код именица изведених од глагола резултат су везе радње са условима њене реализације. Сам глагол не може секундарно имати значења која немају везе са радњом, процесом, те се такав вид значења изражава његовим дериватом.

Претпоставили смо да је и мотивни глагол семантички богат, као и изведеница. Прегледом грађе смо установили да полисемичне именице ове групе најчешће имају према себи глагол са великим бројем значења, па је било и очекивано да код глагола који су реализовали неколико десетина значења, део њих буде лексикализован. Већина наведених именица означава динамичне радње (и то различите активности које у свом семантичком потенцијалу садрже сему 'покрета', најпродуктивнију сему заједничку за већину полисемичних глагола). У истраживању семантике глагола закључили смо да су за говорнике важне и упадљиве области стварности које се односе на промену у простору, померање, кретање.

Представићемо табелу са упоредним приказом броја значења полисемичних именица и глагола обједињених заједничком творбеном основом (в. Табелу 87).

Табела 87: Списак семантички најбогатијих ИРад и одговарајућих глагола

Именица	Бр. значења	Мотивни глагол	Бр. значења
<i>извод</i>	30	<i>изводити</i>	55
<i>пад</i>	26	<i>падати</i>	87
<i>навала</i>	23	<i>навалити</i>	51
<i>лом</i>	22	<i>ломити</i>	43
<i>наступ</i>	21	<i>наступити</i>	22
<i>игра</i>	19	<i>играти</i>	38
<i>обрт</i>	18	<i>обртати</i>	38

На основу табеле примећујемо да је семантичко богатство именице пропорционално семантичком богатству мотивног глагола, односно да изразито полисемични глаголи имају и полисемични именички дериват. Такође се може видети да семантички најбогатији глагол не прати и семантички најбогатија именица исте основе. Именица *пад* „кретати се (стварно или привидно) надоле, према тлу односно површини” и глагол *падати* „промена положаја са извесне

висине на неку површину, падање” имају у примарном значењу исту појмовну вредност, али су само неки семантички елементи мотивног глагола прешли на именицу.

Именице добијене од глагола у секундарним значењима могу променити, модификовати своје значење, па почети да означавају резултат радње, а некад и вршиоца радње итд. (нпр. *извод* је „отока, канал” којим се вода изводи из неке веће водене површине (престоница ... била је поље орошено ... водом реке Неродимке, особито њеним *изводом*); *налет* је „насилник, напасник” који нагло, импулсивно испољава своје расположење (није никад био *налет*: зађести први неће никог)).

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама именица којима се означава радња

Лексеме ове групе означавају углавном динамичне радње, паралелно значењима полисемичних глагола (в. т. 2 овог поглавља). Њима се означавају различите конкретне радње: кретање (нпр. *пад, игра*), промена положаја (нпр. *обрт*), говорење (нпр. *одговор*). Основно значење именице не одговара увек основном значењу глагола, мада је најчешће увек такав случај. На пример, основно значење лексеме *лом* „ломљење, прскање праћено продорним, реским звуком” одговара основном значењу глагола *ломити* „ударајући, притиском и сл. чинити да се нешто распе у ситне делове, разбијати”, исти случај је и са лексемама *пад* и *падати*, *налет* и *налетети* и сл. Међутим, код именице као што је нпр. *навала* то није случај – њено основно значење, „масован продор, најезда, надирање (војске, народа)”, одговара секундарном значењу глагола *навалити* **За.** „масовно напасти, ударити (о војсци)”. И други деривати глагола *навалити* (нпр. *навалан, навалија, навалилац, навалит, навалитељ*) показују да примарно значење овог глагола није продуктивно, већ да су нове лексеме мотивисане поменутиим секундарним значењем. Глагол *навалити* има синоним са истим примарним значењем, *наваљати*, али који има знатно сиромашнију полисемантичку структуру (а оба ова глагола у основи имају глагол *ваљати*). Глагол *навалити* је своја бројна значења реализовао захваљујући компоненти ’у великом броју’, док се глагол *наваљати* специјализовао за означавање премештања са места на место.

Можда је на издвајање глагола *навалити* као доминантног у значењу кретања у великом броју утицаја имала и семантика именице *навала*.

Ове лексеме секундарно најчешће именују такође радњу (нпр. *навала* кандидата, од којих само извештан број има услове; муж је правио *лом* по кући; ваља да се постарамо за *извод* семена; Вељко ми већ читав сат објашњава какав је *пад* Неретве), као и различите апстрактне појмове (нпр. прође и зима, скиде се нека *навала* с душе; расправа треба да има ... приступ ... доказивање ... *извод*; све се то тако поклапало с моралним *падом* који сам осећао), док знатно ређе имају предметно значење, означавајући различите конкретне појмове (нпр. *навала* се меће на купус у каци; у *лому* ствари, оружја и лешева, седела је жена; преписач би узео свој *извод*, из кога је преписивао).

О семантички најбогатијим именицама именица којима се означава радња

Навешћемо лексеме са највише значења у оквиру ИРад, са бројем значења и местом на листи полисемичних именица (в. Табелу 88).

Табела 88: Списак семантички најбогатијих ИРад

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>извод</i>	30	11	кретање
2.	<i>пад</i>	26	15	кретање
3.	<i>навала</i>	23	18	кретање
4.	<i>лом</i>	22	19	ударање
5.	<i>наступ</i>	21	20	модификација
6.	<i>игра</i>	19	22	кретање
7.	<i>обрт</i>	18	23	померање

Највише лексема ове групе означава радње промене места и положаја у простору, што одговара најчешћим значењима полисемичних глагола у грађи. Очигледно је да и очекивано да велика семантичка супериорност глагола са конкретним значењима мора бити пројектована и на значења именица којима се означавају радње и процеси. Према броју значења, лексеме ове групе налазе се у средишњем делу табеле полисемичних именица. Такође, са нормативног аспекта

издваја се именица *игра* која је једина из групе семантички најбогатијих ИРад чије ниједно значење није маркирано неким квалификатором.

Погледаћемо и статус семантички најбогатијих лексема ове групе у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 89).

Табела 89: Фреквенција семантички најбогатијих ИРад у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>извод</i>	5	10	1.203
<i>пад</i>	18	147	5.860
<i>навала</i>	1	101	686
<i>лом</i>	8	33	1.149
<i>игра</i>	52	920	44.418

Изузев лексеме *игра*, именице којима се примарно означава радња не спадају у ред фреквентних лексема можда због тога што се за означавање такве појаве чешће користи глагол. Проверићемо ову претпоставку поређењем броја потврда именице и одговарајућег глагола у Корпусу (в. Табелу 90).

Табела 90: Однос у фреквенцији ИРад и одговарајућих глагола

<i>извод</i>	1.203	<i>изводити (се)</i>	5.836
<i>пад</i>	5.860	<i>падати (се)</i>	13.205
<i>навала</i>	686	<i>навалити (се)</i>	416
<i>лом</i>	1.149	<i>ломити (се)</i>	1.501
<i>игра</i>	44.418	<i>играти (се)</i>	57.865

Прегледом наведених извора установили смо да су глаголи одговарајућег значења најчешће приближно исте фреквенције као и именица. Док су по броју значења глаголи знатно богатији, по учесталости употребе нису много одвојени од именица. За фреквентност именица разлог може бити и тај што осим значења радње она у свом семантичком садржају носи и информацију о резултату радње, што утиче и на њен семантички потенцијал, а значења предмета или конкретних производа представљају најчешћа секундарна значења полисемичних ИРад.

И у руском језику се именице *игра* и *налет* налазе на листи семантички веома богатих лексема, паралелно ситуацији у српском језику. Обема су у основи прасловенски глаголи.

О лексеми *извод*

Семантички најбогатија лексема ове групе, *извод*, налази се по броју значења на 36. месту на листи изузетно полисемичних лексема. Основно значење је „извођење из неке просторије или одређеног простора”. Архисема је ’кретање’, а семе ’уз нечију помоћ, подстицај’, ’из унутрашњости’. За разлику од именице *пад*, лексема *извод* има више конкретних значења, и ту, вероватно, лежи кључ за њену веома разуђену полисемантичку структуру. Док се лексемом *пад* означавају и конкретне и апстрактне радње или процеси, промена статуса, стања у негативном, непожељном правцу (нпр. сад је као убијен после *пада* на мајорском испиту; све се то тако поклапало с моралним *падом* који сам осећао; седница решава *пад* министарства и распуштање скупштине), именица *извод* има више значења којима се денотира конкретан појам, конкретан резултат радње извођења (нпр. престоница у Паунима била је поље орошено ... још и водом реке Неродимке, особито њеним *изводом*; купус који се оставља да се семе од њега у пролеће изведе зове се *извод*; треба ми *извод* из књиге венчаних). У секундарним значењима продуктивна је сема ’из унутрашњости’, тј. узимање из неке базе, одвајање дела из неке целине. У савременом језику доминантно је значење резултата радње на шта нас упућују резултати анкете коју смо спровели међу савременим говорницима српског језика – код готово свих испитаних говорника *извод* се повезује са документом или производом добијеним из нечега. То потврђују и подаци из ОАРСЈ – *извод* се повезује са пореклом.

Закључци о лексемама групе именица којима се означава радња. Анализа је показала следеће:

- полисемичним ИРад означавају се различите конкретне радње: кретање, промена положаја, говорење, односно најчешће нека динамична активност, аналогно глаголима са којима деле творбену основу;

- глаголи и именице одговарајућег значења најчешће су приближно исте фреквенције, јер именице осим значења радње у свом семантичком садржају носе и информацију о резултату радње.

3.3.9. Именице са апстрактним значењем

У групу именица са апстрактним значењем уврстили смо лексеме којима се у примарном значењу у најширем смислу именују појаве које нису физички опипљиве, а то су називи за видове постојања различитих појмова, онтолошке, стварносне категорије (нпр. *време, душа*), појаве у вези са постојањем материје, психичка стања, односи међу појмовима, различите појаве које су резултат човековог мишљења итд.

Групу лексема са значењем апстрактних појмова (даље: ИАп) чини 12 лексема којима у збиру полисемичних именица припада 5,2%. Навешћемо их: *в(ј)ера, вр(иј)еме, добро¹, дух, душа, живот, милост, мисао, мртвило, напаст, нарав, окриље*.

И у овој групи лексема убедљиво је највише значења у граничној зони. Лексеме са апстрактним значењем, како се показало, поред тога што су их нема много, одликују се и мањим бројем значења (паралелно глаголима са таквим значењима, уп. т. 2.4.11 и 2.4.12 овог поглавља). Наведене лексеме се односе на различите типове апстрактних појмова. Неке од њих спадају у кључне речи из сфере духовности српског језика, чија је концептуална вредност друштвено и психички условљена (в. Ристић–Радић Дугоњић 1999: 155). Као такве се наводе именице *дух, душа, мисао, срце, љубав, мржња, воља, срећа, нада, судбина* итд. Оне представљају неке од кључних појмова у лексикону носилаца српског језика, јер се јављају у вези са универзалним антрополошким феноменима: осећањима, побудама и моралом. Према Черњејку, имена из сфере духовности су, као ниједна друга, везана са концепцијом психичких процеса у којима се апстрактни садржаји подвргавају чулној и рационалној обради (Черњејко 1997, према Ристић–Радић Дугоњић 1999: 157). Код овог типа лексике, звуковни лик претходи семантичком који се остварује у дуготрајној употреби при стицању практичног искуства и знања (нав. дело: 156). За разлику од ових, код већине полисемичних лексема са

највише значења визуелни утисак претходи семантичком, те су такве лексеме доминантне у лексичком систему српског језика.

Напомене о заједничким семантичким карактеристикама именица са апстрактним значењем

Ова група је једна од најразнороднијих група именица, а лексемама ове групе означавају се веома важни апстрактни појмови. У њој су именице које означавају појмове из филозофије или религије (нпр. *дух*), затим одређене појаве у свету (нпр. *време*, *добро*), психичке процесе (нпр. *мисао*) итд. У грађи је свега једна полисемична именица којом се примарно означава расположење, осећање према некоме (*милост*), а и међу осталим лексемама сврстаним у ову групу мало је типичних апстрактних именица, углавном су то лексеме које се у најширем смислу односе на неке универзалне појаве у свету које се тичу постојања, времена, простора итд.

Већина лексема ове групе, и то оних које су неизведене, и секундарно означавају апстрактне појмове. Лексемом *време* може се означити различито трајање неког догађаја, које може бити веома кратко, али се може и протезати на трајање историјске епохе од неколико векова (нпр. постигао је одлично *време* у леђном пливању; за *времена* турског гледао [сам] како турски војници жестоко играју). Затим, лексемом *добро* у секундарним значењима називају се искључиво позитивне појаве и појмови у стварности (материјална богатства, повољно стање, пожељно понашање и сл.), а лексемом *мртвило* негативни (нпр. замрлост вегетације, лен човек, разне врсте болести, самртник).

Неке од лексеме ове групе које примарно означавају конотативно вредне појмове употребљавају се и да означе особу или друго биће према коме се гаје одређена осећања (нпр. пиј, дорате, та пиј, *добро* моје; мужу, *животе* мој – за тебе ја ћу и крвцу лити; моли Бога, драга *душо* моја, | да ти с'здроаво из табора вратим итд.). Ипак, оваквих значења је мање јер су ИАп и секундарно претежно резервисане за означавање апстрактних појава.

О семантички најбогатијим именицама са апстрактним значењем

Навешћемо лексеме са највише значења у оквиру ИАп, са бројем значења и местом на листи полисемичних именица (в. Табелу 91).

Табела 91: Листа семантички најбогатијих ИАп

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>душа</i>	28	13	психичка карактеристика
2.	<i>живот</i>	23	18	појава
3.	<i>дух</i>	20	21	појава
4.	<i>нарав</i>	19	22	психичка карактеристика
5.	<i>мисао</i>	18	23	психички процес

Табела показује слабије разуђену полисемантичку структуру именица које описују апстрактне појмове. Ова чињеница поклапа се подацима о слабој разуђености глагола који имају апстрактно значење, као и таквих придева. То потврђује генерални закључак који важи за полисемичне лексеме у српском језику да се семантичким богатством одликује лексика која означава видљиве, визуелно доступне и појмовно блиске појмове или појаве – конкретно је уочљивије, препознатљивије него имагинарно, апстрактно.

Чињеница да се наведене ИАп налазе на листи семантички најбогатијих лексема показује да оне припадају најужем делу лексичког фонда. Такође, видимо да се све наведене лексеме односе директно на човеков духовни и ментални живот, да се тичу човека и њему иманентних појмова. Познато је да се апстрактно разумева преко конкретног, а у овом случају говорник узима оне апстрактне појмове које се тичу његових најличнијих карактеристика и помоћу њих описује нове појмове, често такође апстрактне. Овде су смештени називи за неке од основних појмова који са телом и телесним органима чине човека као биће. Осим општег појма *живот* који обједињује постојање и кретање свих појава у стварности, између осталог и човека, ту су и појмови који чине унутрашњи систем човека, *дух*, *душа* и *мишљење* које представља продукт умног деловања главе, најважнијег телесног органа. Унутрашњи човеков живот лоцира се у човекове постојеће или замишљене органе (Ристић–Радић Дугоњић 1999: 169), у овом случају ти „органи” означени су лексемама *дух* и *душа*. У литератури се наводи да

су бројне студије показале како се лексема којима се изражавају емоције у индоевропским језицима често изведене од израза који се односе на физичке активности или искуства која прате емоције, или на делове тела погођене физичким реакцијама (Сјостром 1999: 67). Пример за то је лексема *срце* која осим тога што се користи да означи телесни орган, означава и љубав, храброст итд., у зависности од тога да ли се описује љубавна или опасна ситуација (в. Свитсер 1990).

Навешћемо и фреквенцију ових лексема у Корпусу и фреквенцијским речницима (в. Табелу 92).

Табела 92: Фреквенција семантички најбогатијих ИАп

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>душа</i>	239	1.691	13.429
<i>живот</i>	600	3.423	94.421
<i>дух</i>	147	416	15.133
<i>нарав</i>	2	14	953
<i>мир</i>	135	1.119	21.836
<i>мисао</i>	138	1.163	12.839

Очекивано је да лексема *живот* буде фреквентна будући да се може односити на сваки облик постојања и кретање свих појава у стварности. Ова лексема у себи садржи сему 'покрета' и 'помене' у физичком смислу, док код лексема *мисао* такође можемо препознати ове семе, али у апстрактном смислу, као облик психичке делатности која се развија кроз промене настале поимањем, закључивањем, расуђивањем. Већина лексема ове групе означава важне појмове и у примарним значењима немају синонине те имају и значајну фреквенцију у испитиваним изворима (посебно у ФРССЈ и ФРЂК).

О именици *душа*

Лексема ове групе са највише значења, *душа*, налази се на 38. месту на листи свих изузетно полисемичних лексема у РСАНУ. Евидентно је да је конкретна лексика доминантна, док се апстрактно описује занемарљивим процентом полисемичних лексема (4,2% свих именица, придева и глагола). Стога

с једне стране не чуди релативно ниска позиција ове лексеме на списку именица и на списку свих лексема из грађе. Међутим, са друге стране, 28 значења и 13. место на листи именица је значајан податак. Бројност значења лексеме *душа* и сродне речи *дух* не изненађује када се узме у обзир да се под *душом* подразумева неодвојиви део човека, невидљиви аспект његовог постојања поред видљивог, телесног. С. Ристић ову именицу сврстава у јединице високог степена позитивне експресивности, заједно са лексемама *мајка*, *бог*, *анђео*, *мозак*, *глава* (2004: 60).¹⁵⁷

Дефиниција примарног значења именице *душа* је „целокупни духовни живот човеков са свима његовим психичким манифестацијама, свест”. Архисема ове лексеме је ’психичка појава’, а битна карактеристика је да је ова појава својствена човеку јер представља нераскидиви део човекове личности. Појава означена овом лексемом има велику важност у религији (хришћанској и јудаизму) где представља симбол живота – сматра се бесмртном, вечном, за разлику од тела које после смрти пропада. Разлог за велики број значења ове лексеме можемо потражити и у чињеници да представља важан појам у више апстрактних области – она је и религијски и филозофски и психички појам. Сетимо се и да су лексеме којима се означавају најважнији телесни органи такође семантички богате, па запажамо да се лексика која означава целокупност човека има велики број значења – док се делови тела користе да означе појмове који обликом или истакнутошћу личе на њих, унутрашњи, апстрактни органи представљају неутуђиви део човековог бића, те служе да се означе нематеријалне појаве у свету. „Појединац у душу смешта оно што је по његовом мишљењу највредније и откриће другима онолико колико он сам одреди” (Ристић–Радић Дугоњић 1999: 176). И ова лексема је још један доказ антропоцентричности језика.

С. Ристић напомиње да су лексеме *дух* и *душа* у многим значењима синонимичне. Смисао нематеријално, нетелесно проширује се у свести говорника српског језика на друга натприродна бића у складу са народним веровањима која се уплићу у свакодневни човеков живот било као ’добри/зли духови’ било као ’утваре и сени умрлих особа’ (*вилински дух*, *душа покојне мајке*, *зле душе*, *нечисти дух*) (Ристић–Радић Дугоњић 1999: 173).

¹⁵⁷ О концептуализацији значења лексема *душа* и *дух* и неких других лексема из сфере духовности носилаца српског језика, на корпуса Речника САНУ и других дескриптивних речника в. Ристић–Радић Дугоњић 1999: 155–219.

У поимању духовности примат се даје *души* (и у односу на *мисао*, *веру*, *наду*, *срце*, *љубав* итд.) која је у савременом схватању и народној традицији „не само језгро духовности носилаца српског језика него и најважнији услов човековог опстајања” (Ристић–Радић Дугоњић 1999: 160). Опозиција заснована на компоненти ’материјално – нематеријално’ модификује се у језичком сазнању носилаца српског језика под утицајем других компонената из садржаја наведених речи; ова основна опозиција се у савременом српском језику разбија у два пара опозиционог односа речи: *душа – тело* и *дух – пут*, где је први пар повезан компонентом ’функционална целина’, а други пар ’део (вид) целине’ (1999: 170).

Осим што најчешће означава нематеријалне појаве (суштину, бит нечега; нечији карактер), ова лексема у неколико значења именује и конкретне, материјалне појмове и то оне појмове или делови појмова који су важни за функционисање ентитета у целини: нпр. „главни орган циркулације крви, срце” (нађо’ ... два рањена Турчина, једва *душа* у њима куцаше), „људско биће” (у граду познаше га свака *душа*) итд. Свест говорника о томе да се душа налази у унутрашњости утицала је и на то да ова лексема развије термилошка значења средишњег дела предмета: нпр. *душа топа*, *душа цеву пушке*, *тричана душа*, *душа као шупљи део птичијег пера*, *душа као унутрашњи део гудачког инструмента*, а све примере повезује сема ’који је у средини’.

Именица *душа* чест је саставни део фразеолошких јединица, па је истраживана и у том контексту. Д. Мршевић Радовић (2008: 210–215) анализирајући значење фразеологизма *мирише као душа* наводи да је првобитно значење именице *душа* било „дисање, животна сила”, и наводи њену синонимичност у фразеологизмима са лексемама *дух* и *дах*. Налази да се мирис душе претпоставља као благ и пријатан, као и да се по мирису душе човек разликује од митских бића (змајева и сл). Н. Вуловић (2015: 66–70) приликом анализе фразеологизама са религијском компонентом навела је чак 121 фразеологизам са компонентом *душа*, која уједно представља најбројнију групу.

Према подацима из ОАРСЈ појам *душе* се најчешће повезује са човеком и његовим бићем (нпр. *срце*, *очи*, *тело*, *унутра*, *груди*, *лице*), са позитивним моралним вредностима (нпр. *вредност*, *добродушан*, *милосрђе*, *част*, *добар*), те су овакве реакције најбројније, али изненађује и велики број примера са

непожељним значењем (нпр. *равнодушност, сиромашан, ситан, не вреди, незадовољство, прост, ружан, сида, смрт*). Вероватно је та амбивалентна оцена која се доводи у везу са појмом душа још један од разлога за семантичко богатство ове именице.

Закључци о лексемама групе именица са апстрактним значењем. Анализа је показала следеће:

- група ИАп, осим што је малобројна, садржи и лексику која се одликују мањим бројем значења, што потврђује генерални закључак који важи за полисемичне лексеме у српском језику да је конкретно уочљивије, препознатљивије и коришћеније за опис нових појава, него имагинарно, апстрактно;

- у групи је мало типичних апстрактних именица, углавном су то лексеме које се у најширем смислу односе на неке универзалне појаве у свету које се тичу постојања, времена, простора итд.;

- лексеме групе ИАп су и секундарно претежно резервисане за означавање апстрактних појава, дакле, апстрактно најчешће даје апстрактно;

- већина ИАп се односе директно на човеков духовни и ментални живот, тичу се човека и њему иманентних појмова, те се антропоцентричност језика препознаје и у апстрактној сфери;

- међу ИАп са највише значења су лексеме које описују унутрашњи систем човека, аналогно лексемама које означавају спољашње видљиве делове тела човека, па се може истаћи да је семантички богата лексика обједињује целокупно човеково биће – делове тела и унутрашње, апстрактне органе;

- и ова група показује да је за велики број значења значајно да лексема опсужује велики број области – у овом случају то су најчешће сфере религије, филозофије, психологије;

- асоцијативни речници показују да се појам *душе* повезује са позитивним моралним вредностима, али изненађује и велики број примера са непожељном конотацијом.

3.3.10. Остале групе именица

Овде ћемо представити именице које чине мале групе од по неколико чланова. На основу примарног значења, успоставили смо седам таквих „мини-група”, са укупно 29 именица, што представља 12,6% именица у грађи. Навешћемо их у Табели 93:

Табела 93: Списак именица у осталим групама

ЛСГ	Лексеме
Именице којима се означава место, простор	<i>брзак¹, излаз, исток, л(иј)ес¹, м(ј)есто, област</i>
Именице којима се означава збир или количина нечега	<i>гомила, збор, кита, м(ј)ера, намет¹, пар</i>
Именице којима се означавају геометријски појмови	<i>линија, кривуља, круг, облук</i>
Именице којима се означавају небеска тела	<i>зв(иј)езда, м(ј)есец</i>
Именице којима се означава храна	<i>киселица, крвавица, остатак</i>
Именице којима се означавају особине	<i>б(ј)елина, висина, младина, новина, оштрина</i>
Именице којима се означавају појмови из области празноверја	<i>змај, крилаш, ноћница</i>

Запажамо да и ове групе означавају неке од најважнијих категорија стварности (простор, количину, небеска тела, геометрију).

Рећи ћемо нешто о свакој од ових група. **Именице којима се означава место, простор.** Простор је као једна од најважнијих категорија стварности означена полисемичним лексемама у оквиру различитих врста речи (нпр. глаголима кретања, придевима којима се означавају димензије, предлозима са примарно просторним значењем). Ако погледамо полисемантичку структуру именица ове групе, уочавамо да оне примарно денотирају простор одређених карактеристика, у општијем или специфичнијем смислу. На пример, лексема *место* описује простор као општији појам, „простор (у квантитативном смислу) односно мањи или већи део површине, обично ограничене, који се може употребити за пребивање, смештај и сл. некога или нечега, расположиви простор”

(ти си ми у кући много *места* отео), док лексема *л(и)јес* денотира врсту простора одређених карактеристика, „земљиште обрасло дрвећем” (запоје птице у зелену *лесу*).

Код ове групе пажњу привлачи однос лексема *исток* и *запад*, од којих ова друга није део наше грађе (има 10 значења). Поређењем њихових полисемантичких структура запажамо паралелност у већини значења. *Исток* се назива „страна света на којој Сунце излази”, *запад* „страна света на којој Сунце залази”. Обе лексеме секундарно означавају земље и народе источне/западне хемисфере, културу тих народа, ветар који дува са тих страна, али и извор, почетак односно свршетак нечега. Да је дистинкција *исток* – *запад* одувек друштвено актуелна, показује то да су подједнаку пажњу говорника привукли појмови који се повезују и са истоком и са западом, па се између њих може успоставити велики број антонимичних значења. Оно што лексему *исток* издваја по броју значења је чињеница да има неколико семантичких реализација насталих паронимијом, мотивисаних глаголом (*ис*)*тећи/истицати*: „истек, престанак трајања (одређеног временског периода, рада везаног за одређени временски период)”, „истицање, отицање, прелажење”, „точење, крчмљење, продавање на мало (о алкохолном пићу)” итд. (по *истоку* тога рока могу [Срби] бити опет изабрани; он ми дао вина на *исток*; цријева у птица завршују проходњаком ... и мокраћним *истоком*).

Њихов однос у савременом језику сагледаћемо прегледом фреквенцијских речника и Корпуса (в. Табелу 94).

Табела 94: Однос броја значења и фреквенција лексема *запад* и *исток*

Лексема	Бр. значења	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>запад</i>	10	29	105	11.585
<i>исток</i>	15	35	84	9.733

Број потврда у испитиваним изворима потврђује да се лексема *запад* чешће употребљава у испитиваним изворима, што можда има везе са чињеницом да су се у свести савремених говорника у лексеми *запад* слиле конфронтиране менталне представе – на основу података из АРСЈ уочавамо да се *запад* са једне стране повезује са материјалним богатством и бољим животом (нпр. *богатство, новац,*

напредак, Немачка, богато, бољи живот), а са друге са изузетно негативним појмовима (нпр. дивљи, зло, дивљина, грозота, лоше, материјализам, мрак, мржња). Код лексеме *исток*, са друге стране, према подацима из АРСЈ, та супротстављеност доброг и лошег није толико изражена – *исток* се пре свега везује за страну света, те су асоцијације често називи за државе (нпр. *Русија, Кина, Јапан, Индија, Ирак*), а повезује се и са религијом (нпр. *духовност, православље, ислам, мистичност, религија*), али и са материјалним сиромаштвом (нпр. *беда, криза*).

Именице са значењем количине или збира чега. Полисемичне именице најчешће именују, да тако кажемо, јединствен појам, а ретке су оне којима се може се приписати лексичка збирност – именовање збира истородних појмова повезаних неком заједничком карактеристиком (нпр. *збор „већа група људи (или бића којима се приписују људске особине) скупљених на једном месту”*, *гомила „на једном месту натрпана већа количина каквог материјала или предмета исте врсте, хрпа”*). Овакво стање карактеристично је и за руски језик у коме се, према наводима Ј. А. Чудинове (1998: 77), обележје збирности може приписати једино лексеми *снаряд*.

Ову групу чине именице којима се у основном значењу денотира количина или збир неких најчешће истородних конкретних појмова – живих бића (нпр. *збор*), предмета (нпр. *гомила*), атмосферских појава (нпр. *намет*), или је то пак општи појам који описује стандардну квантитативну величину нечега (*м(ј)ера*). Обележје примарног значења већине лексема које су овде сврстане је недовољно одређен семантички садржај који бива спецификован у одређеном семантичко-синтаксичком окружењу. Њима се означава скуп појмова који у синтаксичком смислу мора бити употпуњен допуном која конкретизује величину, количину, врсту појмова на које се именица односи (нпр. *кита* босиљка, *гомила* дрва). Неке од лексема овог типа у литератури се називају партикулизаторима-уобличивачима (в. Ивић 1980; Драгићевић 2001; Цвијовић 2016), а њихова функција у синтагми је у томе што се „материја или предмети исказани партитивном допуном у исто време [...] партикуларизују, уобличавају и постају бројиви” (Драгићевић 2001: 137). Р. Драгићевић наводи да лексеме које се могу назвати партикулизаторима-уобличивачима своју полисемантичку структуру базирају на семи облика,

величине, структуре, густине и сл. уобличивача, а секундарна значења најчешће настају метафором (2001: 142) (нпр. *коцка шећера, прамен шуме, гомила књига*). Значења настају радијалном полисемијом, независно једно од другог. За лексеме са обележјем живог (*збор*) „не долази до издвајања појединачних чланова колектива, већ се њима постиже сужавање тог непрегледног мноштва, издвајањем једне мање целине, која је такође на неки начин уобличена” (Цвијовић 2016: 74). Р. Драгићевић налази да међу именицама којима се означавају уобличивачи материје нема много оних које означавају геометријска тела (нпр. *коцка шећера*), а као разлог за то наводи чињеницу да „већина уобличивача подразумева материју коју обликује природа или човек својим рукама, па она због тога никада није сасвим правилно уобличена” (2001: 143).

Именице којима се означава врста јела. У овој мини-групи су три лексеме којима се у основном значењу именује врста јела или неки појам у вези са јелом. За лексику из сфере кулинарства Д. Радоњић је навела да је већином страног порекла, или са основом страног порекла, као и да су деривати већином мотивисани начином припреме јела или главним састојком, а знатно ређе је су извор мотивације семе изгледа, облика појма (2014: 25–30).

Лексеме које су овде сврстане нису творбено немотивисане лексеме из области кулинарске терминологије, већ деривати лексема које су и саме склоне разуђеној полисемантичкој структури. Две, које представљају назив за врсту јела (*киселица „кисела чорба” и крвавица „врста кобасице надевене згрушаном крвљу заклане животиње”*) полисемантичку структуру су шириле по овде много пута поменутом продуктивном обрасцу „оно што је као лексема у основи”. Тако се *киселицом* секундарно означавају различити производи киселог укуса. Код лексеме *крвавица* занимљива је творбена мотивација – секундарна значења су могла бити мотивисана некад именицом *крв*, некад придевом *крвав*, некад глаголом *крварити*, што је сигурно један од разлога за њену разуђену полисемантичку структуру. Нпр. значење „рана која крвари” може бити мотивисано глаголом, а можда и именицом *крв*; значење „с муком зарађени новац или уопште средства за живот” мотивисано је метафоричким значењем придева *крвав* итд. Лексема *остатак*, иако примарно са значењем „оно што је преостало од веће целине, оно што се није употребило, потрошило и сл. (о јелу)”,

представља лексему веома широке семантике са значењем било чега материјалног што се сачувало, одржало од нечега. Ако сагледамо целокупну полисемантичку структуру ове именице, можемо рећи да би она пре требало да буде дефинисана као „уопште оно што је преостало, што се сачувало од нечега” с обзиром на њену широку семантику.

Именице из сфера празноверја и митологије. Ову мини-групу чине три полисемичне именице којима се у примарном значењу денотирају измишљена бића која припадају областима митологије и празноверја. Грађа показује да је већина секундарних значења ових лексема маркирана неким квалификатором. Кључ за њихову полисемичност је у чињеници да су творбено изведене са значењима која настају понављањем истог творбеног модела: *крилашем* (примарно мит. „крилати коњ”) могу се назвати различити појмови чији делови имају крила или подсећају на крила (нпр. брк, врста рибарске мреже, врста плуга итд.), затим птице са, по правилу, великим крилима (*соко*, *орао*), као и друге животиње (нпр. *слепи миш*, *род изумрлих гуштера са крилима*, *врста пужа*). *Ноћница* је „натприродно биће (каткад прерушено у неку животињу) које се јавља ноћу и чини људима зло”, а у секундарним значењима продуктивна је сема ’који се јавља ноћу’ (различите врсте животиње које су активне и лове ноћу; жена која се проводи ноћу; ноћна молитва; ноћна стража итд.). Обе лексеме практично имају неограничене могућности настајања нових значења према истом творбеном моделу. Лексема *змај* велики број значења има захваљујући митској и симболичкој функцији која означени појам прати у култури српског народа. Народна традиција га повезује са појмом заштитника и покровитеља (нпр. *Змај Огњени Вук*, *Змај од Ноћаја*) (Новокмет 2016: 325), затим змајевима се називају храбри, одважни, способни људи, али и насилници. „Зооморфном митолошком створењу које у себи спаја карактеристике неколико врста животиња, најчешће гмазова и птица, а једна од препознатљивих особина митолошког *змаја* је и његова способност да рига ватру која доприноси утиску моћи и потенцира његов застрашујући карактер” (Хрњак 2014, према Новокмет 2016: 369).

Именице које означавају геометријске појмове. У овој групи су лексеме које примарно денотирају различите појмове из области геометрије, а у ствари припадају и општем лексичком фонду. Како истиче Д. Гортан Премк (1997: 122), термини су

реално и потенцијално и јединице општег лексичког фонда у којем функционишу са својим семантичким садржајем, дефинисаним и дефинитивним, али и са новим, који развијају у контакту са другим лексемама. Кад термини изађу из својих термилошких система и уђу у језик публицистике и преко њега у општи језик, почињу да богате свој појмовни садржај, развијају полисемију, шире деривацију, ступају у синонимске односе итд. (нав. дело: 123). Стога се *кругом* могу назвати различити појмови кружног облика, *кривуљом* најразличитији појмови изувијаног, искривљеног облика. *Кривуља*, на пример, има више значења него мотивна лексема *крива*, која се усталила као термин, док је лексема *кривуља* добила велики број значења захваљујући мотивном придеву *крив*, по продуктивном творбено-семантичком моделу „који је као придев у основи”.

Именице са значењем небеских тела. Небеска тела означавају се двома полисемичним лексемама – *звезда* и *месец*. Обе лексеме осим што означавају важне појмове из области астрономије, имају и значајну симболичку функцију. За *звезде* се у СМР каже да су персонификоване као месец и сунце, да се за њих каже како се рађају, спавају, играју, говоре итд., као и да су у словенском фолклору звезде схваћене као „деца” (ређе као „сестре”) Сунца и Месеца (СМР: 191). Претпостављамо да ће и лексема *сунце* бити међу семантички најбогатијим именицама, а на то нас упућује њена висока фреквенција у анализираним фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 95).

Табела 95: Фреквенција лексема *звезда*, *месец* и *сунце* у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>звезда</i>	37	1.856	44.176
<i>месец</i>	187	1.608	61.068
<i>сунце</i>	71	2.984	10.823

Видимо да су лексеме које примарно означавају нама најближа, најважнија и најпознатија небеска тела веома фреквентне у савременом језику. Оне су искоришћене за означавање многобројних конкретних појмова, па осим симболичке функције, за настанак значења утицаја су имали изглед и функција појмова који се номинују (месецом и звездом се називају различити појмови коју изгледом подсећају на њих). К. Годард подсећа да се у многим језицима лексеме *сунце* и *месец* користе за означавање

временских јединица „дан” и „месец”, те да се у неким разматрањима сврставају у универзалне лексичке јединице (Годард 2001: 19). У нашем језику се лексема *месец* користи у наведеном значењу.

Именице којима се означавају особине. Лексеме ове групе обогатиле су своју полисемантичку структуру захваљујући продуктивном обрасцу. Ове именице у основи имају придев и означавају појам на основу неке особине, карактеристике (нпр. *висина*, *новина*, *оштрина*). И ове лексеме, као и остале којима је придев у основи означавају најразличитије десигнате који поседују карактеристику означену придевом у основи (нпр. *белина* је назив за беличасто воће, за седу косу, белу одећу или постељину; *новина* за млад месец, новорођено дете, новодоведену невесту, плодове нове жетве; *оштрина* за хладан ваздух, опор укус, храпаву површину итд.). За лексеме са придевом у основи карактеристично је да често означавају конкретне предмете. За именице на -*ина* Р. Драгићевић (2001) наводи да се чини како имају у себи семантичког потенцијала за означавање свих предмета, бића и појава који имају особину означену конкретним придевом. Међутим, напомиње да ово не важи за придеве са значењем димензије или значење код кога је особина човека доминантна (2001: 57). Ову напомену потврђују полисемични придеви са општим значењем особине јер сви примарно имају широко значење, применљиво на различите појмове.

О семантички најбогатијим именицама осталих група

Након кратког представљања сваке од мини-група именица навешћемо и које су од њих семантички најбогатије. Готово све лексеме које су овде сврстане налазе се по броју значења на дну списка изузетно полисемичних лексема (в. Табелу 96).

Табела 96: Листа семантички најбогатијих ИОГ

Р. бр.	Лексема	Број значења	Редни бр. на листи именица	Опште значење
1.	<i>круг</i>	37	4	геометријски појам
2.	<i>линија</i>	27	14	геометријски појам
3.	<i>кита</i>	24	17	збир, количина
4.	<i>крилаш</i>	21	20	празноверје
5.	<i>гомила</i>	19	22	збир, количина
6.	<i>крвавица</i>	19	22	храна

Са највише значења су лексеме за које можемо рећи да примарно припадају општем лексичком фонду, а да су искоришћене и као термилошки називи. Лексема *круг* и *линија* имају нека значења термилошка. Лексема *кита*, захваљујући семи 'који се састоји од истоврсних делова', може означавати најразличитије појмове који чине неку целину (скуп биљака, предмета, људи итд.), којима је заједничка истородност и уједињеност у нечему.

Лексема *круг* је међу семантички најбогатијим полисемичним именицама. Примарно значење јој је **мат. „затворена крива линија (у равни) чије су све тачке подједнако удаљене од једне тачке у истој равни (центра), геометријско место таквих тачака, кружница”**. Да ова лексема припада и ужем делу општег лексичког фонда говори њено високо место на листи полисемичних именица. Д. Гортан Премк (1997: 124) оправдано сматра да основно значење именице *круг* не би ни требало да буде термилошки обележено јер припада општем лексикону – основно значење би требало да буде оно које ова именица и има у општелексичком фонду, **„затворена крива линија чији су делови једнако или приближно једнако удаљени од средишта”**, па би тек једно од секундарних било термилошко, јер је у овом случају реч општег лексикона искоришћена као термин, пошто се метафоричка значења не могу развијати из термилошких. Захваљујући продуктивној семи 'облика', ова лексема означава различите конкретне и апстрактне појмове којима је заједничка затвореност и повезаност. Подсетимо се да смо код представљања именица којима се означавају предмети закључили да неколико лексема са предметним значењем којима је доминантно обележје 'који је у облику круга' има велики број значења (*коло, колут, котур, венац*) (в. т. 3.3.5 овог поглавља). Стога бисмо овим лексемама као надређени појам условно могли навести лексему *круг*.

Навешћемо и фреквенцију наведених именица у савременом језику како бисмо установили њихов статус у савременим писаним изворима (в. Табелу 97).

Табела 97: Фреквенција семантички најбогатијих именица осталих група

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>круг</i>	40	633	20.319
<i>линија</i>	17	226	15.297

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>кита</i>	1	27	147
<i>крилаш</i>	0	1	1
<i>гомила</i>	0	119	4.321
<i>крвавица</i>	5	0	42

Било је и очекивано да лексеме *круг* и *линија* буду најфреквентније јер представљају именице општије семантике које се могу користити и у конкретним и у апстрактним значењима и које се могу конкретизовати другим лексемама (нпр. именица *облук* је „затворена крива линија, лук”, *колут* је „предмет кружног, прстенастог или завојитог, спиралног облика” итд.

3.3.11. Неразврстане именице

Након поделе именица на ЛСГ остале су неке које према примарном значењу нисмо могли сврстати ни у једну посебну групу, те ћемо овде дати њихове опште карактеристике. Неразврстано је остало 15 именица, што је око 6,5% њиховог укупног броја. То су следеће именице: *белешка/биљешка, благо, бразда, браник, глас, класа, љуска, мир¹, мрак, начин, образац, оглед, откровење, партија, петља*. Већи део овде наведених именица ни на почетку истраживања ове врсте речи нисмо уклопили ни у конкретне ни у апстрактне лексеме.

Међу наведеним лексемама ниједна се посебно не истиче разуђеном полисемантичком структуром, што ћемо показати у следећој табели (в. Табелу 98).

Табела 98: Листа семантички најбогатијих НИ

Р. бр.	Лексема	Бр. значења	Р. бр. на листи именица
1.	<i>бразда</i>	27	14
2.	<i>петља</i>	23	20
3.	<i>глас</i>	22	19
4.	<i>браник</i>	21	20
5.	<i>љуска</i>	21	20
6.	<i>мир</i>	18	23
7.	<i>оглед</i>	18	23

Готово све наведене лексеме се по броју значења налазе на зачељу листе полисемичних именица у РСАНУ. Овај резултат је супротан оном који важи за полисемичне глаголе код којих су неке од семантички најбогатијих лексема остале неразврстане (нпр. *бити*², *наћи (се)*, *отпустити (се)*) (в. т. 2.4.14 овог поглавља). Рекли смо да је код њих неуклопљеност у групу најчешће узрокована чињеницом да означавају активност која представља резултат двеју паралелних радњи. Код именица је значење прецизније, једним значењем се не могу истовремено описивати два појма, те закључујемо да су глаголи по природи знатно сложеније семантике него именице.

Семантички најбогатија именица *бразда* примарно означава „усек у земљи који прави раоник плуга или рала при орању од једног краја оранице до другог”, дакле она као пољопривредни термин не представља лексему која се широко употребљава. Већи број значења развила је захваљујући семи 'који обликом подсећа на удубљење', те се многобројни појмови на којима се препознаје линија таквог облика називају *браздом* (бора на лицу, јарак за спровођење воде, леја у градини, траг који неко оставља за собом приликом кретања итд). Лексема *бразда* има велики број значења и отворена је и за нова значења захваљујући продуктивном семантичком моделу.

НИ означавају десигнате из различитих области стварности. На пример, лексема *класа* означава појмове, предмете и сл. који по својој структури или неком својству чине посебан раздео (вароши и села раздељују се на 5 *класа*), *мраком* се означава одсуство светлости, било као природна појава, било изазвано замрачивањем простора, *оглед* је поступак у научном истраживању итд. Три лексеме ове групе су стране етимологије (*класа*, *откровење*, *партија*), а готово половина њих је творбено мотивисана. Лексема *образац* имала је примарно деминутивну семантику која се у савременом језику сасвим изгубила, а именица се лексикализовала. У литератури се напомиње да именица *образац*, „оно што служи као узор, углед, пример за израду, стварање, организовање нечега; узорак, мустра”, има већи број значења, али ниједно од тих значења није деминутивно (Драгићевић 2016: 459). Деминутивно односно хипокористично значење преузела је именица *обрашчић*, мада се и код ове именице јавља лексикализовано значење

„испупчење на кундаку пушке које обликом подсећа на образ”. Развијање предметне семантике код соматизма са изразито хипокористичним значењем, и то за означавање дела предмета из потпуно друге, супротстављене сфере стварности, показује колико су високи домети антропоцентричности језика.

Поменућемо и именицу *љуска* која је у основном значењу дефинисана као „заштитни омотач, кора нечега”. Док је примарно значење лексеме *кора* упућено на стабло дрвета, овде је примарна семантика уопштена, јер ћемо било какав омотач који нешто штити назвати *љуском* – такав омотач јајета, коштуњавих плодова, воћа и поврћа, омотач који штити тело животиња. Као и код именице *кора*, и код ове именице су готово сва значења конкретна, а могућности за настајање нових значења су отворене.

3.4. Закључци о полисемији именица

Током анализе група полисемичних именица могли смо запазити одређену системност у вези са њиховом семантиком. Због чињенице да се њима најчешће означавају конкретни појмови, именице представљају захвалну категорију за истраживање. Именице су у српском језику семантички веома истражена група речи. Та истраживања се првенствено односе на поједине ЛСГ именица (највише су истраживани називи за делове тела, животиње и биљке), као и неке лексичке појаве на примерима појединачних именица (механизми полисемије).

Од 230 полисемичних именица убедљиво највише њих односи се на конкретне појмове, и то на оне који су блиски човеку или се односе директно на њега. Лексеме са значењем делова човековог тела, животиња из његовог најближег окружења, куће у којој живи и предмета које често користи су међу семантички најбогатијим, а показало се да велику пажњу привлаче и лексеме општије семантике које се подједнако могу приписати великом броју десигната (нпр. полисемијом се одликују именице које уопштено означавају појмове одређеног облика, којима се приписује важна функција и сл.), као и лексема које у свести говорника имају важну симболичку функцију. Често се све те карактеристике садржане у једној лексеми (такве су. нпр. полисемичне именице *крст*, *круна*, *јабука* и сл.).

На конкретне појмове односи се чак 75% полисемичних именица и према томе и највише издвојених група полисемичних именица окупља лексеме са значењем конкретних појмова. Издвојили смо 15 група именица на основу примарног значења, а оне обухватају доминантне сфере стварности – бића, предмете, биљке, грађевине, природне појаве итд. Такође, запазили смо да код именица има велики број покрајинских значења, већи него код других врста речи. Код неких лексема су читаве полисемантичке структуре обележене нормативним квалификатором покр.(ајинско), а већина лексема секундарно има и термилошко значење, где најчешће именује различите биљке и животиње. Таква значења су у већини случајева и допринела да се именице нађу у грађи за наше истраживање.

Видели смо да су базични, основни делови неког појма означени и семантички најбогатијом лексемом – тако је *глава* један од најважнијих делова људског тела, *основ(а)* најважнији део грађевине, *корен* један од најбитнијих делова биљке, *душа* најважније обележје човековог унутрашњег бића. Такође бисмо као важан закључак издвојили податак о томе да се називи за биљке не одликују великим бројем значења, супротно постојећим закључцима у литератури. На списку су лексеме од којих је већина општије, не искључиво фитонимијске семантике.

Такође смо видели да су секундарна значења изведених именица настајала по продуктивном обрасцу „онај који је или оно што је као реч у основи” (нпр. *жутица*, *кривача* итд.), који је практично неограничен и увек отворен за нове десигнате (уп. Гортан Премк 1997: 133–134). Деривати изведени од мотивног придева могу имати више значења него мотивни реч чији је број сема ограничен, док деривирани лексеме овог типа имају много више сема, јер „могућности понављања истог творбеног модела неограничене су, може их бити колико и референата за које се могу везивати овако добијене секундарне номинације” (Гортан Премк 1997: 134).

Изненађење је био и податак да лексема *мртвица* представља семантички најбогатију лексему у својој групи. У језику је много инспиративније за описивање оно што одликује динамичност, а лексема *мртвица* означава крај процеса. Њену високу полисемичност смо довели у везу са продуктивним

творбено-семантичким обрасцем, али и чињеницом да има изузетно полисемичан придев у основи. Њено примарно значење иако указује на озбиљну појаву у стварности, карактеристично је за неформалније изражавање, па отуда код говорника и нема страха да се различити појмови које одликује статичност назову овим именом. За описивање у неутралном или свечаном тону, као и за појмове који се чешће повезују са појавом коју примарно описују, користе се лексеме *мртавац*, *покојник* и *покојница*.

Такође смо запазили да се код неких лексема у полисемантичкој структури може издвојити двострука или трострука творбена мотивација (од именице, придева или глагола) – такве су нпр. именице *певац*, *крвавица*, *кокица*, *наглавак*.

Даље, готово све ЛСГ именица имају и дериват који је у основном значењу обележен као деминутив, али се кроз полисемантичку структуру показало да има велики број лексикализованих значења, те смо уочили да полисемични деривати имају више предметних, лексикализованих значења него мотивна именица или су им сва значења лексикализована. Мотивне лексеме могу означавати и апстрактне, нематеријалне појаве и појмове. Деривати још увек нису успели да се довољно семантички развију да би означавали и апстрактне појаве, јер су млађи у језику.

Такође, грађа је показала да се у готово свакој ЛСГ могу пронаћи лексеме које су у великом делу својих полисемантичких структура синонимичне (нпр. именице *вук* и *курјак*, *ватра* и *огањ*, *белег*, *знак* и *обележје*, *коло* и *котур*). Њихово паралелно постојање у језику повезали смо са различитом употребном вредношћу. Један од синонима је по правилу резервисан за коришћење у неутралном контексту, а други за стилски обележене контексте.

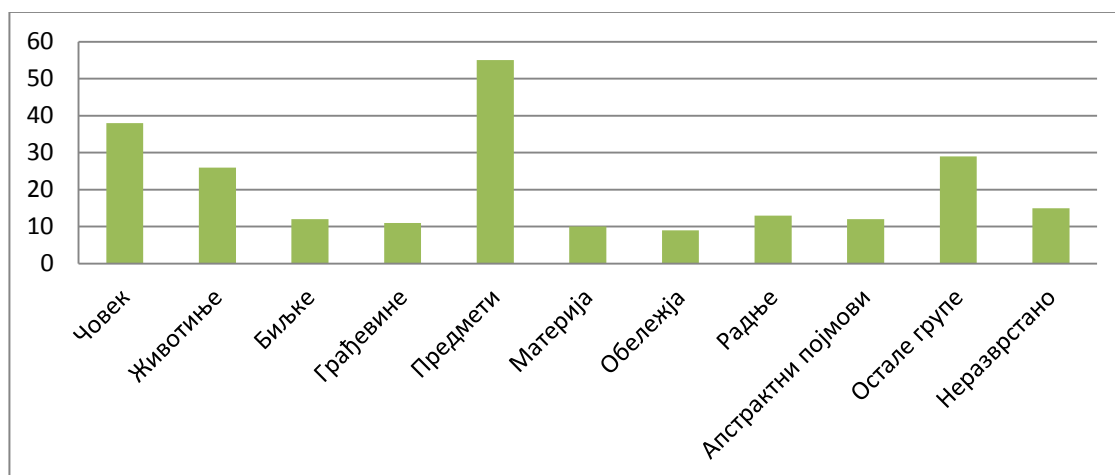
У даљем тексту ћемо представити најважније бројчане резултате анализе полисемичних именица. Најпре ћемо навести табелу у којој је процентуално изражен број именица по групама и њихов удео у укупном броју лексема у грађи (в. Табелу 99).

Табела 99: Процентуални однос броја полисемичних именица по групама

ЛСГ глагола	Број лексема	Удео у систему именица	Удео у корпусу
ЛСГ човек	38	16,5%	4,6%
ЛСГ животиње	26	11,3%	3,3%

ЛСГ глагола	Број лексема	Удео у систему именица	Удео у корпусу
ЛСГ биљке	12	5,2%	1,4%
ЛСГ грађевине	11	4,8%	1,3%
ЛСГ предмети	55	24%	6,7%
ЛСГ материја	10	4,3%	1,2%
ЛСГ обележја	9	3,9%	1,1%
ЛСГ радња	13	5,6%	1,6%
ЛСГ апстрактно	12	5,2%	1,6%
Остале групе именица	29	12,6%	3,5%
Неразрстане именице	15	6,5%	1,8%
Збир	230	/	27,9%

Из табеле уочавамо да највећи проценат заузимају именице којима се примарно означавају предмети, а из анализираних грађа смо видели да свака полисемична лексема секундарно има и предметно значење, што нас наводи на генерални закључак да је могућност реализације предметног значења заједничка одлика свих именица са великим бројем значења. Даћемо и графички приказ броја именица по ЛСГ (в. Графикон 18).

Графикон 18: Однос ЛСГ полисемичних именица према броју лексема

Видимо да се осим ЛСГ предмети, по броју лексема истичу и групе човек, животиње и биљке, док су остале групе уједначене. Знатно бројније полисемичне лексеми са примарним предметним значењем у односу на нпр. лексеми које означавају за човека најинспиративније појмове као што су делови дела

образложили смо чињеницом да је број видљивих и вишефункционалних делова тела ограничен насупрот великом броју предмета различитог облика и функција.

Представићемо сада листу семантички најбогатијих именица по издвојеним групама (в. Табелу 100).

Табела 100: Листа семантички најразуђенијих именица према ЛСГ

ЛСГ	Семантички најбогатија лексема	Број значења лексеме	Р. бр. на листи свих лексема
ЛСГ именица које су у вези са човеком	<i>глава</i>	37	29
ЛСГ именица којима се означавају животиње	<i>перо</i>	41	26
ЛСГ именица којима се означавају биљке	<i>кора</i> <i>лист</i>	24	42
ЛСГ именица којима се означавају грађевине	<i>основ(а)</i>	36	30
ЛСГ именица којима се означавају предмети	<i>крст</i>	37	29
ЛСГ именица којима се означава материја	<i>ватра</i>	42	25
ЛСГ именица којима се означавају обележја	<i>круна</i>	33	33
ЛСГ именица којима се означава радња	<i>извод</i>	30	36
ЛСГ именица којима се означавају апстрактни појмови	<i>душа</i>	28	38
Остале групе именица	<i>круг</i>	37	29
Неразврстане именице	<i>бразда</i>	27	39

Из наведене табеле примећујемо да нису увек типични представници дате ЛСГ и семантички најбогатији већ да се по броју значења издвајају лексеме које имају ширу семантику (нпр. *круг*, *крст*, *круна*). Такође, важно је напоменути да корпус за рад није целовит, те да ће се распоред семантички најбогатијих лексема на списку можда променити, али и употпунити новим ЛСГ, али сматрамо да ће најважније категорије на које се овакве лексеме односе и даље бити доминантне. Такође, лексеме које означавају најважнији део појма јесу и семантички најбогатије (нпр. *глава*, *душа*, *корен*, *основ(а)*).

Да ли су семантички најбогатије именице и најфреквентније у савременим писаним изворима утврдили смо прегледом фреквенцијских речника и Корпуса (в. Табелу 101). Након провере установили смо да је степен поклапања значења и фреквенције мали.

Табела 101: Фреквенција семантички најбогатијих именица у испитиваним изворима

Лексема са највише зн.	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>ватра</i>	48	722	9.671
<i>перо</i>	17	88	2.308
<i>крило¹</i>	32	1.139	6.102
<i>глава</i>	485	1.367	42.669
<i>крст</i>	48	100	6.077
<i>круг</i>	40	633	20.319
<i>огањ</i>	42	364	532
<i>венац</i>	8	176	4.601
<i>основ(а)</i>	40	327	51.599
<i>коло</i>	8	350	19.304
<i>кош</i>	4	48	2.735

Табела показује да семантички најбогатије именице нису нужно на високој позицији по фреквенцији, али да се фреквенцијски речници и Корпус у великој мери поклапају када је у питању заступљеност наведених лексема. Овакав резултат има везе са чињеницом да РСАНУ обухвата много шири корпус, и временски и територијално, и обухвата грађу великог броја збирки речи из народних говора, за шта не можемо наћи потврду у фреквенцијским речницима и Корпусу.

Истраживање је изнедрило и неке изненађујуће податке. На пример, немају увек лексеме које су типични представници група највише значења. Тако лексема *кућа* која означава објекат у ком човек живи има знатно мање значења од лексеме *основ(а)* која примарно означава темељ, базу грађевине. Ово нас осим чињенице да је база најважнији део појма, упућује и на закључак да би лексема *основ(а)* требало да има шире конципирано примарно значење, без директног указивања на део грађевинског објекта.

Затим, већина полисемичних лексема из наше грађе у савременим изворима имају изузетно ниску фреквенцију. Ову чињеницу повезујемо са природом грађе коју обухватају извори које смо упоређивали. Док се РСАНУ, осим на грађи из књижевног језика, базира и на импозантној грађи из народних говора, са великог географског простора и из различитих периода, дотле фреквенцијски речници и Корпус свој инвентар базирају на писаној речи забележеној у 20. и 21. веку.

Навели смо листу семантички најбогатијих именица. Распон њихових значења је од 35 до 42, дакле дупло мањи од семантички најбогатијих глагола. Њима се примарно најчешће означавају следеће области:

- материја,
- део дела човека,
- део тела животиње,
- део биљке,
- део грађевине,
- предмет одређеног облика (најчешће кружног) и делови предмета.

Запажамо да се посебно издвајају називи за делове појмова и то најважније делове. О важности односа дела и целине говори и навод Џ. Лејкофа (1990) о важности дистинктивних својстава, дескриптивних обележја која треба посматрати као велики број делова који чине целину. Према Лејкофу, важни делови целине представљају основна полазишта помоћу којих човек упознаје облик и функцију целине – делови су обично у корелацији са функцијом, те је тиме и наше знање о функцијама обично повезано са знањем о деловима (1990: 47).

На основу инвентара лексема чини се да су ови називи развили велики број значења захваљујући важној, израженој функцији коју имају за појам чији су део. Изузетак би чинила лексема *перо* чија секундарна значења показују да има важнију функцију у животу човека као корисника, него што је има за појам чији је део. У прошлости се комуникација одвијала захваљујући перу, а појам обележен овом лексемом имао је и важну функцију у домаћинству. Са савременог аспекта, већина значења лексеме *перо* везана је за дијалекатску употребу, за означавање разноврсних конкретних предмета.

Лексеме које примарно означавају предмет одређеног облика (*крст, круг, венац, коло*) велики број значења имају захваљујући својој широкозначности, затим чињеници да имају вишеслојну семантику, као и важну симболичку функцију (која се показала као важан елемент у семантичком потенцијалу код великог броја именица). Осим тога, њиховој полисемичности доприноси и велики број предметних значења карактеристичних првенствено за народне говоре. У свести говорника се облик појма показао као веома продуктивна компонента

захваљујући својој визуелној доступности и лако менталном повезивању са неименованим појмом.

Распоред семантички најбогатијих именица у РСАНУ сравнили смо са и списком најфреквентнијих именица у фреквенцијским речницима и Корпусу (на основу листе именица које чине нашу грађу) (в. Табелу 102). Интересују нас позиције које заузимају полисемичне именице у савременим изворима и у коликој мери се поклапају различити извори.

Табела 102: Листа семантички најбогатијих и најфреквентнијих полисемичних именица

РСАНУ	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>ватра</i>	<i>време</i>	<i>око</i>	<i>време</i>
<i>перо</i>	<i>живот</i>	<i>живот</i>	<i>живот</i>
<i>крило¹</i>	<i>око</i>	<i>време</i>	<i>кућа</i>
<i>глава</i>	<i>глава</i>	<i>вода</i>	<i>лице</i>
<i>крст</i>	<i>кућа</i>	<i>крв</i>	<i>месећ</i>
<i>круг</i>	<i>бог</i>	<i>звезда</i>	<i>име</i>
<i>огањ</i>	<i>књига</i>	<i>лице</i>	<i>основ(а)</i>
<i>венац</i>	<i>име</i>	<i>душа</i>	<i>лист</i>
<i>основ(а)</i>	<i>место</i>	<i>кућа</i>	<i>игра</i>
<i>коло</i>	<i>лице</i>	<i>месећ</i>	<i>звезда</i>
<i>кош</i>	<i>језик</i>	<i>облак</i>	<i>глава</i>

У РСАНУ семантички су најбогатије лексеме које имају примарно предметно значење, и то уопштено, широко значење предмета одређеног облика или одређене функције, док се у осталим испитиваним изворима чешће употребљавају лексеме које су у вези са најважнијим категоријама стварности, које се тичу апстрактних појмова. Погледаћемо и које су лексеме заједничке свим испитиваним изворима, а које су карактеристичне за један извор (в. Табелу 103).

Табела 103: Преглед броја појављивања именица у Табели 102

бр. појављивања	именице
4	/
3	<i>време, глава, живот, кућа, лице, око</i>
2	<i>вода, име, основ(а)</i>
1	<i>бог, ватра, венац, душа, звезда, игра, језик, књига, коло, кош, крв, крило, крст, круг, лист, месец, место, облак, огањ, перо</i>

Ова табела пружа информацију о томе да нема великог поклапања међу испитиваним изворима, те да је највише лексема које налазимо у само једном извору, а најчешће се као такве издвајају лексеме пописане у РСАНУ као извору који пописује територијално и временски најразуђенију лексику. Именице су најзахвалнија категорија речи за именовање конкретних и апстрактних појмова којих је бесконачно, те стога и оволико шаренило међу доминантним именицама. Овде је уједно најмањи степен поклапања међу испитиваним изворима, у односу на нпр. такав однос код глагола и придева (в. т. 2.5 и 4.5 овог поглавља).

Ако упоредимо списак свих полисемичних лексема у српском и руском језику запазићемо велики степен поклапања (уп. Чудинова 1998: 182–184). Ј. А. Чудинова наводи да се великим бројем значења већином одликују творбено просте именице, као и да су са највише значења заједничке именице којима се означавају конкретни неживи појмови, док је мало именица са апстрактним значењем. Апсолутну већину речи са овог списка чине високофреквентне изворне руске речи са дугом традицијом полисемичности (1998: 77–82). Ова ауторка истиче да је три пута више именица са великим бројем значења у групи „материјални свет” него у групи „апстрактни односи и облици постојања материје”. Највећи део полисемичних именица означава конкретне, чулима доступне појмове (човек као живо биће, животиње, делови дела човека и животиња, делови биљака, средства за рад итд.), док су емоционална, психолошка и социјална сфера значајно слабије заступљене (1998: 146). Наведене констатације важе и за српски језик.

Са највише значења у руском језику су следеће именице: *дело* (23 значења), *сила* (21), *линија*, *порядок* и *ход* (по 18), *фигура* и *форма* (по 17), *класа*, *место*, *мир*, *рука*, *ряд*, *связь* (по 16) (Чудинова 1998: 62). Наведени списак показује да се разуђеном полисемантичком структуром одликују првенствено лексеме општег, широког значења, и да неке од наведених именица и у српском језику имају велики број значења. Прегледом списка од 254 полисемичне именице у руском језику уочили смо да је велики број лексема са истим примарним значењем у оба језика семантички богат: нпр. *венац*, *ватра*, *вода*, *време*, *глава*, *дух*, *душа*, *живот*, *звезда*, *знак*, *језик*, *кључ*, *колело*, *корен*, *крст*, *крв*, *круг*, *крило*, *линија*, *лист*, *место*, *мисао*, *низ*, *перо*, *петља* итд. (уп. Чудинова 1998: 182–184). У немачком књижевном језику, према подацима И. Г. Ољшанског (1991: 19), највише значења имају конкретне именице (предмети у уском смислу, артефакти), лексеме које означавају органски свет (делови тела човека и животињског организма, називи за животиње, биљке и делове биљака), затим апстрактне именице (које означавају одсечке времена, радње, стања, обележја, односе). Овај аутор наводи и да осим конкретних именица, и значења полисемичних лексема су највећим делом конкретна – тако је он нашао да око 76% свих значења полисемичних именица конкретно. Ово је готово идентично нашем резултату од 75% лексема са конкретном семантиком у српском језику.

У вези с полисемичним именицама поменућемо и ово – у лексички минимум српског језика као страног ушло би 24% полисемичних именица (уп. Крајишник 2016: 282–288). То су следеће лексеме: *баба*¹, *брат*, *ватра*, *веза*, *вода*, *врат*, *време*, *вук*, *глава*, *глас*, *грло*, *двојка*, *деда*, *дом*, *грло*, *живот*, *застава*, *звезда*, *игра*, *излаз*, *име*, *исток*, *јабука*, *јагода*, *јединица*, *језик*, *капа*, *карта*, *кашика*, *кључ*, *књига*, *коза*, *колело*, *коњ*, *корен*, *крв*, *крст*, *круг*, *кућа*, *лист*, *лице*, *лутка*, *маказе*, *мачка*, *месец*, *место*, *мир*, *мост*, *начин*, *нога*, *облак*, *ограда*, *одговор*, *око*, *папуча*. Међу наведеним именицама су и семантички најбогатије (*ватра*, *глава*, *перо*), а има и неколико са 15 значења (*брат*, *излаз*, *јагода*, *књига*). Велики број значења није нужан услов за употребљивост неке лексеме за најосновнију комуникацију, важно је њено значење. Са друге стране, на пример, именице *боја*, *број*, *ваздух*, *ветар*, *дан*, *дрво*, *камен*, *коса*, *нос*, *нож* итд. имају мање од 15 значења, али представљају део лексичког минимума. Пажњу привлачи и чињеница да су нпр.

лексема *јединица* и *двојка* део лексичког минимума (иако, чини се, нису неопходне за базично споразумевање), а нису, на пример, лексема *линија*, *основа*, *крило*, *образ* итд.

Ови примери са једне стране показују да статистички подаци базирани на РСАНУ не морају приказивати стање у језику које треба прихватити као потпуно прецизно и несумњиво, већ као резултат на основу кога се могу сагледати процеси и кретања у језику. Са друге стране, требало би приликом утврђивања основног фонда речи потребних странцу који учи српски језик узети у обзир и лексема које имају велики број значења, поготово што многе од њих имају велики број нормативно и стилски необележених значења, а широке су семантике или пак означавају основне појмове који се користе у свакодневној комуникацији.

4. Придеви

У овом поглављу ћемо представити трећу по бројности групу лексема у грађи – придеве. Издвојили смо 78 полисемичних придевских лексема које чине 9,5% од укупног броја лексема. Придеви су реализовали укупно 1.702 значења што значи је коефицијент полисемије 21,7. Број значења придева иде од 15 (што је забележено код 16 лексема), па до 56, колико има придев *низак*.

Досадашња истраживања показују да се у српском језику придеви по броју значења налазе на трећем месту међу врстама речи, те да су то променљиве речи што је условило да имају велики број облика који, како се показује, имају везе са богатством њиховог значења (Дешић 1990: 5). Исти закључак о односу у броју полисемичних лексема према врстама речи у руском језику навео је и П. Н. Денисов, који је на корпусу од 275 семантички најбогатијих лексема у руском језику анализираних у првом издању МАС нашао да придеви заузимају 17,1% од тог броја (1984: 144), док је Ј. А. Чудинова (1998: 53) анализирајући вишезначност лексема у другом издању МАС такође закључила да се придеви налазе на трећем месту, с тим да су још бројнији него у српском језику и заузимају 20,7% грађе.

Придеви су несамосталне одредбене речи који ближе одређују именицу уз коју стоје, означавају унутрашње особине, својства појма који означавају, као и релацију према другом именичком појму (месну, временску, посесивну).

Вишезначности су посебно склони придеви који означавају својства, квалитет појма. Како наводи Д. Гортан Премк (1997: 23) способност појмовног означавања код посесивних придева готово да изостаје, па је и семантички садржај ових придева сведен на релацију, те код њих изостаје полисемичност, могућност ступања у парадигматске односе, а сиромашан им је и деривациони потенцијал.

Као и друге најбројније полисемичне врсте речи, и придеви осим различитих падежних облика, разликују и вид те и то потврђује податак да лексеме са великим бројем значења имају и велики број облика.

У литератури се истиче да је придеве тешко поделити на значења и тешко их је анализирати изоловано од именице на коју се односе, јер они у суштини представљају један аспект именице коју модификују или карактеришу. Такође се истиче да је доста тога о придевима написано из граматичке перспективе, и донекле из перспективе когнитивне лингвистике, а у области семантике постоје празнине (уп. Стамерс 2008: 109). У вези са секундарним значењима придева наводи се да она представљају тешко ухватљив и тешко описив скуп значења (Волф 1987, према Чудинова 1998: 118).

Приликом поделе придева на ЛСГ узели смо у обзир разматрања која се у литератури дају приликом класификације придева. Руски лингвиста А. Н. Шрам (1979) поделио је све придеве руског језика на емпиријске и рационалне. Емпиријским се, према Шраму (1979: 21), називају придеви који описују својства која примамо чулним путем, а која потом у једној фази мисаоне операције упоређујемо са прототипом, нпр. преко чула вида разумевамо својство појма у синтагми *црвена јагода*. Рационални придеви означавају својства која нису уочена путем чула, већ се до њих долази као резултат упоређивања и размишљања. Такви су придеви који означавају обележја човека, условљена његовим односом према некоме или нечему (нпр. *лења девојка*, *љубазни домаћин*). Даље наводи да емпиријски придеви имају конкретнију семантику, а рационални апстрактнију. Међу најбројнијим емпиријским придевима су они који означавају светлост и боје, визуелно уочене површинске карактеристике појма, димензије и локацију у простору, а рационални се разликују на основу четири групе: обележја човека, обележја животиња, обележја човека и животиња, обележја предмета (1979: 22).

Наведена класификација би се, у ствари, могла схватити као подела квалитативних придева на оне који описују физичко својство/стање појма или духовно својство/стање појма. Према обележју конкретно/апстрактно и Р. Драгићевић (2001) поделила је придеве који означавају особине човека: она их дели на придеве са значењем физичких особина (пожељних и непожељних) (нпр. *убав, крепак, мишићав, родан, згодан; дебео, јалов, слеп, гадан, смрадан*), придеве са значењем духовних особина (нпр. *паметан, добар, строг, храбар; лукав, похлепан, љубоморан*) и придеве који у исто време означавају физичке и духовне особине, а такви придеви у свом семантичком потенцијалу поседују могућност да означе и физичко и духовно (нпр. *брз, веит, диван, млитав, свеж, чист*) (2001: 170–180). К. Милер (1998) придеве дели на дескриптивне (описне) и релационе (односне).

У литератури се наводи да придеви нису организовани у типичном хијерархијском смислу, тако да се одупиру традиционалном аналитичком начину дефинисања (в. Гов 1968: 5). За разлику од других класа речи, придеви генерално немају нешто попут надређених чланова, а необични су по томе што се чини да су у менталном лексикону организовани углавном на основу антонимије, док синонимија игра важну, али споредну улогу (Милер К. 1998: 48–52).

А. Вјежбицка је установила природни семантички метајезик који садржи базичне концепте заједничке за све језике, помоћу којих се могу исказати основни појмови у свим језицима. Неки од тих основних концепата могу се изразити и придевима. А. Вјежбицка је међу примитиве уврстила и четири којима се означавају својства: *добар, лош, велик* и *мали* (Годард–Вјежбицка 2014: 12). Примитиви *велик* и *мали* задужени су за сферу описивања, а *добар* и *лош* за сферу вредновања. Остала својства изражавају се преко других примитива. У Годард–Вјежбицка наводи се да немају сви светски језици концепт боја, али се зато он разумева преко концепта *видети*. Визуелна семантика је много шира од семантике боја, те семантику боја треба проучавати у оквиру шире категорије семантике визуелног (2014: 80–81). Отуда нема много примитива који би били изражени преко придева.

Скуп прототипичних примитива за класу придева успоставио је Р. Диксон (Диксон–Ајхенвалд 2014: 1–49), наводећи да се у свим језицима значења придева

могу изразити у једној од следећих седам категорија: димензија (нпр. *велик, мали, дуг, широк*), физичко својство (нпр. *тврд, тежак, гладак*), боја (нпр. *црвен*), људске склоности (нпр. *љубоморан, срећан, паметан, поносан*), узраст (нпр. *нов, млад, стар*), вредност (нпр. *добар, лош, чист, укусан*), брзина (нпр. *брз, спор*).¹⁵⁸

Према типологији значења која се даје у граматикама српског језика (в. Стевановић 1986: 248; Станојчић–Поповић 2008: 91) придеви се деле на описне (квалитативне) придеве (нпр. *велик, жут, јак, мртав*), градивне (нпр. *дрвен, пешчан*) односне придеве (нпр. *крвни, људски*), придеве којима се означава просторна релација (*горњи, леви*), придеве којима се означава временска релација (нпр. *данашњи, некадашњи*).

На основу критеријума изнетих у литератури можемо утврдити и тип семантичке диференцијације полисемичних придева у српском језику. Видели смо да је дистинкција на физичко и духовно најзначајнија приликом класификације придева. Најпре ћемо навести све придеве који чине нашу грађу, а затим ћемо их класификовати према семантичком критеријуму, ослањајући се на дефиниције дате у РСАНУ.

Са 15 и више значења у РСАНУ су следеће придевске лексеме: *бео/бијел, бистар, благ, богат, ватрен, ведар, велик, весео, висок, вољан, врућ¹, гладан, гора², горњи, груб, густ, далек, дебео, добар, дубок, дуг, жив, жут, зао, здрав, зелен, јак, јасан, кратак, крвни, крив, крупан, крут, лак², л(и)еп³, луд, љут², мали, мастан, матор, мек, миран, млад², моћан, мртав, мршав, мутан, мушки, нагао, нараван, неваљао, негативан, нежан/њежан, незгодан, нездрав, нејак², н(и)ем, немиран, непокретан, нечист, низак, нов, обилан, обилат, огњевит, огњен², озбиљан, олујан, opak², опор, ос(ј)етљив, оскудан, особни, отворен, отмен, отрован, оштар, паклен¹.*

¹⁵⁸ Међутим, Р. Диксон наводи да категорија придева није присутна у свим језицима света, али и да њихова разлика од глагола и именица може бити веома танка. Навео је пример мандаринског кинеског у коме нема придева, а сва квалитативна обележја означавају се помоћу непрелазних глагола (Диксон–Ајхенвалд 2014: 350), затим у фици језику људске склоности описују се прелазним и непрелазним глаголима (2014: 36), док у језику банту постоји између 10 и 50 придева.

О важности и значајној конотативној вредности полисемичних придева говори и податак да је за АРСЈ изабрано чак 18 набројаних придева, што чини 22,8% придева из грађе.¹⁵⁹

4.1. Подела придева

Наведени списак изузетно полисемичних придева показује да се они одликују и семантичком и творбеном разноврсношћу. Примећујемо да описни придеви заузимају доминантно место међу полисемичним придевима (нпр. *жут, јак, мртав, непокретан, осетљив*), а у малом броју су заступљени и градивни (нпр. *ватрен, мастан*), односни (нпр. *крвни, нараван, паклен*),¹⁶⁰ као и придеви којима се означава просторна релација (*горњи*). У својим секундарним, метафоричким значењима, ови придеви могу припадати и другим врстама (нпр. придев *ватрен* у синтагмама *ватрени* цвет, *ватрено* око је описни; у примеру *крвни* пуковник придев описује физичку особину човека (ухрањен, дебео човек); у синтагми *нараван* глас придев описује нијансу у боји гласа; *горње* правило је главно, најважније правило итд.).

Придевима се у основном значењу описују различити појмови – својства живих бића, предмета, материје итд., па нам то даје могућност да их поделимо по различитим критеријумима. Велику већину чине квалитативни придеви. Овакав податак ни не чуди ако се узме у обзир да је још В. В. Виноградов појам квалитативности узео као једино категоријално обележје придева (Виноградов 1972: 183).

И очекивано је да се већином придева означавају особине које поседује човек или односи који се тичу човека имајући у виду антропоцентричност језика. Сваки од полисемичних придева барем у једном секундарном значењу описује нешто у вези са човеком. Још нешто је важно напоменути. Чак 64,5% придева у примарном значењу односи се на својства или стање човека (човека у целини или дела човековог тела). Од тог броја, неки се, којима се именују духовна својства, везују искључиво за човека (нпр. *благ, вољан, груб*). Од оних којима се означавају

¹⁵⁹ Поређења ради, као реч-стимулус помиње се тек 8 глагола, што је 1,6% од укупног броја полисемичних глагола, и 22 именице, односно 9,6% од укупног броја полисемичних именица.

¹⁶⁰ Односни и градивни придеви у основи имају често семантички веома богату именицу.

физичка својства већина не означава искључиво физичко својство човека, већ и разних других појмова. Такви су придеви којима се означавају универзална својства, каква су димензија (нпр. *дебеле* усне, *дуге* трепавице, *мали* брчићи, али и *дебели* млаз, *дебело* шило; *дуга* пушка, *дуга* сенка; *мала* рибица, *мала* соба), боја (нпр. *жути* восак, *жута* хаљина, *жута* коса; *бели* шећер, *бела* марама, *бела* коса) или нека друга универзална својства (нпр. *нови* дворац, *ново* небо, *нови* комад одела; *крива* буква, *криве* ноге, *крива* линија).

Квалификација појма врши се на основу субјективног осећаја описивача. Да ли ће нешто бити лепо, горко, слатко итд. зависи од тога шта се подразумева под неутралном особином у односу на коју се затим појам вреднује.¹⁶¹ Полисемични квалитативни придеви често означавају висок степен неке особине (нпр. *врљ* ветар, *горка* кафа, *крупна* со, *оштар* нож, језик *обилат* синонимима), ређе снижен (нпр. *лак* кофер). Ови примери показују да се у језику чешће препознаје и номинује оно што је израженије, упадљивије од прототипа, оно што изазива јачи утисак него оно што је просечно или слабије изражено. Међутим, овде не смемо заборавити ни чињеницу да неки базични придеви који означавају снижени степен неког својства нису ни узети у разматрање јер нису део наше грађе (нпр. *ситан*, *туп*), те да се овај закључак мора прихватити са резервом. Али, погледом на ситуацију са овим придевима у РМС, запажамо да су придеви са значењем израженијег својства генерално семантички богатији од придева са значењем нижег степена својства (нпр. *крупан* има више него *ситан*, *оштар* има више значења него *туп*; затим *лак* има далеко мање значења него придев *тежак*). Такође, можемо запазити да су основни, базични придеви који именују неко својство у највишем/најнижем степену најчешће и семантички најбогатији, док се за именовање неког својства у блажем степену, неких фаза на скали својства које су између крајњих (нпр. *врео*, *горкаст*, *затупаст*, *млак*, *олак*), користе семантички знатно мање богати придеви, тј. они реализују тек понеко значење које има придев који изражава дато својство у највишем или најнижем степену, због тога што су такви деривати двореферентни, те је велики број сема из основног семантичког садржаја десемантизован. Ови придеви су најчешће

¹⁶¹ О схватању прототипичног својства в. Драгићевић (2001).

творени додавањем неког творбеног средства на основну, мотивну лексему (префикса *o-*, *no-*, суфикса *-ast*, *-ak* итд.).

У вези са градацијским означавањем различитог степена својства поменућемо и нека запажања из литературе. На пример, Р. Драгићевић напомиње да су у језику из неког разлога „лексикализована само својства у чистом виду“ (2012б: 83). Иако, како каже, највећи број људи не спада ни у лепе ни у ружне, нису лексикализовани остали чланови антонимског ланца, те су говорници приморани да се сналазе уз помоћ деривације или компарације, а на тај начин се попуњавају празна места у лексичком систему (нпр. *слађа* *кафа* је мање слатка од слатке *кафе*) (нав. дело). Исто важи и за многе друге језике. Тако, К. Милер наводи да је у енглеском језику тешко наћи лексикализоване придеве за неутрални степен неког својства, док за екстремни степен својства такви примери постоје (1998: 53). У Табели 104 даћемо податке које је навела К. Милер:

Табела 104: Градациона листа лексикализованих придева

SIZE	LIGHTNESS	QUALITY	BODY WEIGHT	TEMPERATURE
astronomical	<i>snowy</i>	superb	obese	torrid
huge	<i>white</i>	great	<i>fat</i>	<i>hot</i>
<i>large</i>	<i>ash-gray</i>	<i>good</i>	plump	warm
-	<i>gray</i>	mediocre	-	tepid
<i>small</i>	<i>charcoal</i>	<i>bad</i>	slim	cool
tiny	<i>black</i>	awful	<i>thin</i>	<i>cold</i>
infinitesimal	<i>pitch-black</i>	atrocious	gaunt	frigid

(Преузето из: Милер К. 1998: 53)

Како истиче К. Милер (1998: 53), оваква скала је у енглеском језику изузетак, а не правило, али је и изненађење да је таквих примера мало. Градација се обично постиже на друге начине, прилозима степена, као што су *very*, *decidedly*, *extremely*, *rather*, *quite*, *somewhat* (Клиф 1959, према Милер К. 1998: 53).

Навешћемо и податке до којих је дошла руска ауторка Е. Астапкина (2014) истражујући лексеме којима се означава хладно и вруће у различитим европским језицима – у већини испитаних језика је мање лексема са значењем *врућ*, него са значењем *хладан*, што објашњава утицајем екстралингвистичких фактора. Осећај хладноће важнији за човека услед веће осетљивости на хладно, што има везе са

тима да се осети за хладноћу налазе ближе површини коже, него осети за топлоту.¹⁶² У следећој табели (Табела 105) даћемо податке које је изложила Е. Астапкина.

Табела 105: Списак лексема са значењем степена топлоте/хладноће у различитим језицима

Јзык	Температурный признак	
	‘горячий’	‘холодный’
Рус.	<i>горячий, жаркий, жгучий, нежаркий, нехолодный, раскаленный, теплый</i>	<i>захолодельй, морозный, нетеплый, остылый, охладельй, прохладный, студеньй, стылый, хладный, холодноватый, холодный, замёрзлый, мёрзлый</i>
Бел.	<i>гарачы, грэты, душыны, жаркі, нагрэты, накалены, негарачы, пякучы, спякотны, цёплы</i>	<i>асклелы, астылы, ачахлы, захаладзелы, зябкі, марозны, настылы, прастылы, прахалодны, стылы, сцюдзёны, сцюжны, халодны, падмёрзлы</i>
Англ.	<i>blazing, boiling, hot, lukewarm, mild, red-hot, roasting, scalding, scorching, sizzling, steaming, stifling, sweltering, temperate, warm, white-hot, humid, muggy, sultry</i>	<i>biting, bracing, chill, chilly, clement, cold, cool, freezing, frosty, gelid, ice-cold, icy, nippy, parky, perishing, stone-cold, wintry, clammy, dank, inclement</i>
Нем.	<i>brühheiß, fieberheiß, glühheiß, glütheiß, heiß, knallheiß, kuhwarm, lind, siedeheiß, warm, feuchtheiß</i>	<i>bitterkalt, eisig, eiskalt, frostig, frostkalt, frostkliirrend, hundekalt, kalt, kühl, lau, naßkalt, saukalt, feuchtkalt, klamm</i>

(Преузето из Астапкина 2014)

У српском језику постоји богат фонд лексема којима се означава степен хладноће/топлоте неког појма. На ову појаву указала је Р. Драгићевић која је, говорећи о неправим антонимима, успоставила антонимски ланац који чини чак осам придева са значењем степена топлоте/хладноће: *студен – хладан – прохладан – млак – топликаст – топао – врућ – врео* (2007: 272). У РСАНУ од изузетно полисемичних придева једино придев *врућ* означава степен топлоте, а дефиниција примарног значења је широка и обухвата више нивоа овог својства: „топао; врло

¹⁶² Астапкина наводи да број тачака за хладноћу у телу човека достиже 250.000, док је тачака за топлоту знатно мање, око 30.000 (2014: 11).

топао, врео; жарки". Дефиниције секундарних значења показују да овај придев описује виши степен својства него што то делује – у дефиницијама се често додаје интензификатор да укаже на веома изражено својство, нпр. *врло усрдан; јако одан; који је у појачаном расположењу; јак, жесток* итд. Као да овај придев обухвата и нека значења знатно семантички сиромашнијег придева *врео* и да се често преклапа с њим. Ову занимљиву појаву би било добро детаљније испитати на широком корпусу придева, као и утврдити да ли су придеви са значењем повишене температуре и у српском језику бројнији него придеви са значењем снижене температуре.

Све полисемичне придеве можемо према примарном значењу угрубо поделити на оне којима се означавају физичке особине појма, на оне којима се означавају духовне особине и на остале придеве. Даћемо ту поделу у следећој табели (в. Табелу 106).

Табела 106: Класификација придева према врсти својства

	Придеви
Физичке особине	<i>бео, бистар, ватрен, ведар, велик, висок, врућ¹, гладан, горак², густ, далек, дебео, дубок, дуг, жив, жут, зелен, здрав, јак, јасан, кратак, крив, крупан, крут, лак², леп³, љут², мали, мастан, матор, мек, млад², мртав, мршав, мутан, нежан, нездрав, нејак², нем, непокретан, нечист, низак, нов, обилан, обилат, огњевит, огњен², олујан, опор, осетљив, отворен, отрован, оштар</i>
Духовне особине	<i>благ, весео, груб, добар, зао, луд, миран, нагао, неваљао, немиран, озбиљан, opak²</i>
Остало	<i>богат, вољан, горњи,¹⁶³ крвни, моћан, мушки,¹⁶⁴ нараван, негативан, незгодан, оскудан, особни, отмен, паклен</i>

¹⁶³ Придев *доњи* се са 13 реализованих значења није нашао на листи изузетно полисемичних лексема, а семантички супротстављени придев *горњи* има 19 значења. Прегледом значења установили смо да су неке реализације, која се не помињу код придева *доњи* у принципу могуће, али вероватно није било грађе која би их илустровала. На пример, нема значења које би било супротно значењу „који је раније поменут, наведен, изнесен”, иако би се могло рећи: *као што ће се видети у доњем примеру*; нема значења супротног значењу „површински, спољашњи”, али се осим *горња комуша* може рећи и *доња комуша* (у значењу „унутрашња”). Али, придев *горњи* има и значења која је немогуће семантички супротставити придеву *доњи*.

¹⁶⁴ Придева *женски* такође нема на листи изузетно полисемичних лексема, али смо увидом у значења установили да је лексикографска обрада ова два придева неуједначена, те да би однос у броју значења могао бити и равномернији.

Већ на први поглед примећујемо да је међу полисемичним придевима највише оних који означавају физичке особине.¹⁶⁵ Говорници узимају неку конкретну особину појма како би изразили својства која нису чулно доступна (какве су психичке карактеристике), захваљујући томе што су физичке карактеристике чулно доступне.

Знатно је више придева са конкретним значењем – они имају већу способност полисемичне дисперзије и метафоризације која је код придева најзаступљенија. Ово је резултат човекове тежње да „апстрактне појаве, ради поимања, сведе на конкретне, а не да опишљиве, својим чулима и мислима блиске појаве компликује апстрактним прилазом” (Драгићевић 2001: 179). Д. Гортан Премк наводи: „у језику је, по правилу, апстрактно секундарно од конкретног” и зато су ретке метафоричне трансформације којима је изворни домен апстрактно, а циљни конкретно (Гортан Премк 1997: 107). Да се апстрактно разумева преко конкретног, чулно доступног, говоре и подаци руске ауторке Л. С. Чечулине која наводи да се у руском језику може успоставити правило да придеви одређене семантике чешће развијају секундарна метафорична значења особина – као најпродуктивнији истичу се придеви који именују својства појмова која се уочавају чулима (видом, слухом итд.) (нпр. *висок глас*), придеви који означавају интензитет, температуру итд. (нпр. *хладан поглед*), придеви формиран од назива материјала (нпр. *камено лице*) (2012: 212).

Грађа показује да већина семантички најбогатијих придева има општије примарно значење, и да се њима чешће означава појам у целини, а не нека специфичност у вези са тим појмом (нпр. полисемичне придеве у примарном значењу чешће користимо у колокацијама *велики коњ, нездрав човек, лепа ружа, оштар мач* итд. него у колокацијама које би описивале делове тела живих бића или делове предмета). Такви придеви често имају и апстрактна секундарна значења. „Тај општи утисак, који се не везује ни за један конкретни део тела или неку конкретну човекову активност, као што су стил хода, покрети тела, начин гледања, лако може да се трансформише у духовну особину” (Драгићевић 2001:

¹⁶⁵ Ово не важи када се сагледају придеви који у примарном (или доминантном секундарном) значењу именују особине човека. У том случају има више придева који означавају духовне особине (Драгићевић 2001: 170).

179). Такође, придеви са више значења чешће описују трајније особине појма него тренутне. О тој тенденцији у језику М. Ивић каже: „Наука је одавно човекова својства, била она пожељна или непожељна, поделила на две основне појмовне категорије, узимајући за деобни критериј њихову постојаност на оси времена” (2006: 73). Наводи и да временски постојану особину егземплификује опис ’бити висок’, а непостојану ’бити уморан’ чиме се означава особина која је тренутно актуелна, док је висина перманентна одлика човека (2006б:73).

4.2. Придеви са значењем физичких особина

Група придева којима се означавају физичке особине (ПФО) веома је разнородна, па придеве који су овде сврстани можемо поделити према различитим критеријумима: обележје живо/неживо, својство дела појма/својство појма у целини, семантичким карактеристикама примарног значења итд. Већина ПФО у основном значењу описују својство или стање човека или других појмова у целини (какви су нпр. придеви *висок*, *дуг*, *здрав*, *крупан*, *леп*, *матор*) или пак дела тела човека (нпр. *жути* коса, *нежна* рамена, *осетљиви* врхови прстију).

Велики број ПФО је широке, опште семантике, те се подједнако у основном значењу могу односити на жива бића, предмете, материју (нпр. *висок*, *зелен*, *крупан*, *низак*, *нов*), али има и придева који описују специфичније појаве и ситуације (нпр. *ватрен*, *крвни*, *мутан*, *олујан*). Такви придеви најчешће у основи имају неку другу реч и семантички су сиромашнији од творбено простих придева.

По бројности и разноврсности значења посебно се истичу придеви којима се означава нека од димензија појма. Ови придеви су широке семантике. Такође, својства великог броја разнородних појмова примарно означавају и придеви којима се именују боје, као и интензитет неке појаве. Даћемо у Табели 107 примере који илуструју ту широкозначност.

Табела 107: Примери широкозначности ПФО

придев	значење 1а.	пример
<i>висок</i>	„ <u>који има знатно пружање од доње до горње тачке, дуг у вертикалном правцу; који је великог раста</u> ”	- висока планина - висок коњ - високо дрво - висок човек

придев	значење 1а.	пример
		- висока кула
<i>мали</i>	<u>„који је по димензијама (у једном правцу или у више праваца) испод просечног, нормалног или онога са чим се упоређује“:</u> <u>кратак</u>	- мали лонац - мала соба - мала уста - мала пушка
<i>жути</i>	<u>„који је боје лимуна, жуманцета, сламе (о различитим појмовима)“</u>	- жути восак - жута коса - жуто вино - жути колачи - жута светлост
<i>лепа</i>	<u>„који се истиче правилношћу, складношћу облика, боја, спољашњим изгледом уопште, чији спољашњи изглед изазива пријатан естетски утисак, згодан, диван“</u>	- лепа жена - леп коњ - лепа ружа - лепа цамија
<i>дебела</i>	<u>„који се истиче величином најмање или двеју мањих димензија, ширином или висином попречног пресека; који се јавља у великом, обилном слоју; задебљао, пун“</u>	- дебели млазеви крви - дебела гвожђа - дебела земља - дебела трава - дебеле усне
<i>кратак</i>	<u>„који има сразмерно малу дужину, којему је сразмерно мала највећа димензија“</u>	- кратак мач - кратак галоп - најкраћи пут - кратка колона људи

Сви наведени придеви у основном значењу именују својства конкретних појмова, а секундарно развијају различита значења. Иако је примарно значење придева са значењем димензије просторно, у литератури се указује на њихову широкозначност. О тој појави говори И. Грицкат (1967: 224) и каже да је немогуће утврдити да је придев *велик* некад морао означавати просторну величину, па се одатле проширио на означавање нематеријалне димензије, те да су значења придева *велик* „у ствари само могућности различитих номинација једне исте

основне представе, зависно од тога с којом речју та основа представа контактира” (1967: 224). У случајевима када придев „деталније” изражава особину (нпр. *ситан, сладак*) примена таквих речи на удаљеније појмове постаје неадекватна и самим тим се ствара померено, фигуративно значење (1967: 225). И. Р. Драгићевић синтагме *висок човек* и *висок зид* објашњава широкозначношћу, јер се свака од ових синтагми може објаснити на посебан начин, али има и оправдања за заједничку дефиницију за сва уска, специфичнија значења (2001: 219). На овај начин она објашњава развој значења централних придева који описују особине човека (нпр. *леп, добар, јак, слаб, велик*). Примећујемо да већина ових централних придева у примарном значењу именује неку општу физичку карактеристику човека.

Придеве са значењем физичких особина према њиховом примарном значењу можемо поделити у неколико подгрупа (в. Табелу 108).

Табела 108: Подела ПФО према врсти својства

врста својства		придев
универзална физичка особина ¹⁶⁶ (димензија, боја, облик и сл.)		<i>бео/бијел, велик, висок, далек, дебео, дубок, дуг, жут, зелен, кратак, крив, крупан, лак², л(и)еп, мали, мршав, нежан/њежан, низак, нов</i>
физичка особина/стање човека	пожељно ¹⁶⁷	<i>жив, здрав, јак, млад³</i>
	непожељно	<i>гладан, матор, мртав, нездрав, нејак², н(и)ем, непокретан, нечист</i>
особина предмета		<i>крут, мек, оштар</i>
особина материје		<i>бистар, ватрен, врућ¹, горак², густ, љут², мастан, мутан, огњевит, огњен², опор, отрован</i>
остало		<i>ведар, јасан, обилан, обилат, олујан, осетљив, отворен</i>

¹⁶⁶ Овде су уврштени придеви који у примарном значењу могу денотирати и физичку особину човека (најчешће дела тела човека), поред особина других појмова – биљака, животиња, предмета итд. (нпр. *мали* донац ласно покипи; соба им није била она велика, гостинска, већ друга, ова *мала*; опази у једној локви *малу* рибицу где се праћака; кроз незнатно *мала* устанца видјели се ситни зубићи;и дукат је *мали*, али вредан; то је ... омален човек ... оретке косе, *малих* брчића; метне у торбу још свој *мали* нож и сл.).

¹⁶⁷ Пожељност односно непожељност неке особине утврђивали смо на основу дефиниције примарног значења.

Из табеле уочавамо да се по бројности посебно истичу придеви којима се означавају димензије, интензитет неког својства, непожељне физичке особине човека. Запажања дата у литератури показују да је разноврснији дијапазон лексема са значењем непожељног својства, али не мора да значи да су такве лексеме и семантички најбогатије. Међутим, понављамо да су ови резултати непотпуни те да не мора бити правило да, на пример, има више полисемичних придева са значењем непожељне физичке особине него пожељне (потпуни увид стећи ћемо кад буду завршени сви томови РСАНУ). Такође, ни број значења који су реализовали изузетно полисемични придеви не мора бити показатељ реалног стања у језику, али се на основу њих може утврдити правац развоја лексема које су склоне изразитој полисемичности.

Из горње табеле запажамо да се у групи придева са значењем непожељних особина налазе семантички богати придеви који према себи имају и по неколико синонима (тако придев *матор* има синоним *стар*; *нејак* придев *слаб*; *непокретан* придеве *одузет* и *укочен*; *нечист* придеве *прљав*, *запрљан*, *замазан*). На пример, придев *матор* има обележје фамилијарне употребе, често са погрдним значењем, али је и поред конкуренције са нормативно регуларнијим придевом *стар* развио велики број значења од којих је већина маркирана неким нормативним квалификатором (погрд.(но), шатр.(овачки), разг.(оворно)). Ово има везе са појавом да се у језику радије маркира оно што је негативно, непожељно и што одудара од прототипа него оно што је регуларног, очекиваног облика, изгледа и размера. Старост је један од најелементарнијих показатеља „наше склоности ка прототипској организацији сопственог поимања и процењивања људских особина” (Драгићевић 2001: 169, у напомени). Или, на пример, придев *непокретан* који описује особу која је изгубила моћ кретања, способност покретљивости има велики број секундарних, метафоричних значења мотивисаних семом ’без способности померања’, па описује и човека који је духовно пасиван, безвољан, који ни у духовном смислу не тежи променама набоље. За разлику од овог придева, придеви *покретан* и *покретљив* имају веома мало значења, јер је својство покретљивости природно урођено човеку, те се примарно значење „који се може покренути”, евентуално допуњава секундарним значењима која описују живахност, хитрину неке особе.

Придеви са значењем физичких особина појма склони су конверзији, што се бележи на периферији полисемантичке структуре многих полисемичних придева (нпр. *бели*, *зелени* су називи за одређене друштвене, социјалне и сл. групе према начину одевања, придеви *лепи*, *жути*, *зелени*, *љути* итд. користе се као називи за различите врсте домаћих животиња на основу одређене карактеристике; *мали*, *матори* су називи за особе одређене старосне доби; придеви *врућ*, *опак* користе се као називи за болести итд.). Поименичавање придева се показује као веома продуктиван начин грађења нових значења код полисемичних придева.

Рећи ћемо нешто о свакој од издвојених подгрупа. Најпре ћемо представити лексеме којима се означавају универзална својства, која се примарно приписују и људима и животињама и предметима, а затим оне које примарно описују одређене појмове.

4.2.1. Придеви са примарним значењем димензије

Под придевима који означавају димензије (ПД) подразумевамо лексеме које у физичком смислу означавају размере појма, дакле који описују висину, дужину, ширину, уопште величину појма. Придевима као што су *висок* и *велик* указује се на натпросечност физичких димензија чиме се живим створовима или предметним појавама дају одговарајуће квалификативне особине (в. Ивић 2006б: 63). Издвојили смо десет ПД (што је 12,6% придева из грађе). Поделили смо их према томе да ли именују поседовање неке особине у већој или мањој мери (в. Табелу 109).

Табела 109: Подела ПД према степену испољености својства

врста својства	придев
постојање својства у већем степену	<i>велик</i> , <i>висок</i> , <i>дебео</i> , <i>дубок</i> , <i>дуг</i> , <i>крупан</i>
постојање својства у мањем степену	<i>кратак</i> , <i>мали</i> , <i>мршав</i> , <i>низак</i>

Неравноправан однос у броју лексема ове две подгрупе пре има везе са непотпуношћу нашег корпуса него са чињеницом да су придеви са значењем изражености својства у већем степену семантички богатији. На то указују и подаци из РМС (где су и придеви са значењем нижег степена својства – *плитак*, *ситан* и *танак* потврђени већим бројем значења), као и фреквенција наведених

лексема у Корпусу. Изузетак може бити придев *плитак* који има мање од 800 потврда у Корпусу, као и мање од десет значења у РМС. Остала два придева се одликују и семантичким богатством и високом фреквенцијом. Стога можемо закључити да су базични придеви којима се означавају димензије у израженом или умањеном степену подложне и изузетној семантичкој дисперзији.¹⁶⁸

Примећујемо да ПД са највећим бројем значења исказују „крајњи, апсолутни степен заступљености особине у позитивном или негативном смеру” (Драгићевић 2001: 183).¹⁶⁹ Њима се описују основне, базичне димензије, а не специфичности у оквиру оквиру ове појаве. *Велик* је онај „који је по размерама изнад просечног, нормалног”, док је *мали* онај „који је по димензијама испод просечног, нормалног”. Дакле, сама чињеница да постоји израженост својства у највишем и најнижем степену указује да и између ових полова може постојати опис неких средњих мера, али су семантички богати искључиво они који описују појам који је изражен у највишем/најнижем степену. Нема, на пример, придева који би указивали на неко специфичније стање у погледу димензије, јер се оно што је између тих крајњих граница исказује описним конструкцијама или придевима добијеним различитим творбеним средствима, који, како видимо, немају развијену полисемију (нпр. придев *онизак* има тек део значења која је реализовао придев *низак*, *невелик* има свега четири значења, *дебелушкаст* има једно значење (али има неколико синонима са истом стилском вредношћу – *буџмаст*, *пуначак*), затим придев *отегнут* који описује такође висок степен особине, али у коме се преклапају две димензије, „изразито висок и мршав”, има свега пет значења). Напомињемо да ове величине које су унутар тих крајњих граница најчешће описују човека. Код придева овог типа изражен је субјективни став говорника, те то може бити један од разлога што такви придеви немају већи семантички потенцијал. Р. Драгићевић наводи да код придева са значењем

¹⁶⁸ Анализирајући придеве којима се означавају особине човека Р. Драгићевић је нашла да немаркирани члан антонимског пара има по правилу више значења него маркирани. Она ово објашњава чињеницом да немаркирани члан обично има позитивну вредност, њиме се означава висок степен својства у односу на прототип или само постојање својства независно од степена изражености. Способност немаркираног члана да означава обиље чини га семантички доминантним у односу на маркирани, који подразумева потпуно одсуство или малу дозу истог оног својства које је означено и немаркираним чланом (2001: 191).

¹⁶⁹ И. Грицкат (1995: 11) наводи пример *малецки* који значи „још мањи од малог”, дакле „апсолутнији” степен испољености особине, али овакви примери се јављају у деминутивно-хипокористичној употреби.

особине човека постоје бројни суфикси којима се изражава субјективна оцена (2001: 38), али такви придеви нису семантички богати. Такође, важно је приметити и да је за велики број значења најчешће предуслов и својство изражености једне димензије, а не комбинације више њих.

Неки од ПД имају и синониме или творбене варијанте са истим значењем. На пример, за придев *дуг* је карактеристично да има варијанту *дугачак*, истог нормативног ранга, али са много мање значења, те се придев *дуг* као етимолошки старији и формално простији издвојио као доминантан. Такође и придев *мали* има према себи облик *мален* који има исто значење, али који је афективно обојен и карактеристичан за застарели или поетски стил изражавања (Клајн 2003: 280). Такође неки од придева са значењем димензије имају и квазисинониме, са којима се слажу у неким значењима – нпр. у таквом односу стоје придеви *мршав* и *танак*, с тим да се *мршав* примарно односи на својство живих бића, а *танак* је општије, шире семантике.

Занимљиво је сагледати на које се аспекте стварности односе секундарна значења базичних ПД и има ли неке системности у начину ширења њихове полисемантичке структуре, као и преплитања у семантици придева који изражавају висок односно низак степен својства.

О овом питању већ је писао Б. Хлебед (2002: 213–236), који је приликом анализе лексичког поља придева којима се означавају димензије изнео низ важних закључака. Он је анализирајући најфреквентније антонимске парове придева којима се означавају димензије појма (*дуг/дугачак*, *кратак*; *широк*, *узан/узак*; *висок*, *низак*; *дубок*, *плитак*; *дебео*, *танак*), између осталог, нашао да је, после основног значења простирања, код свих придева једне димензије најчешће значење психичке или менталне појаве, а исто важи и за значења броја, бројности или бројног износа. Већина придева означава и звук: они који примарно означавају вертикалност и дебљину. Трајање је изражено придевима *дуг*, *кратак*, *широк*, *узан* и *дебео*, а интензитет и снага уз помоћ придева *танак* (2002: 235). Даље он налази да се негатива значења уочавају код придева *кратак*, *широк*, *узан*, *низак*, *плитак*, *танак*, а позитивна код *широк*, *висок*, *дубок*, *дебео* и *танак*. Изузев лексема *широк* и *танак*, све лексеме које садрже сему 'велик' имају значења са

позитивном евалуацијом, док оне са семом 'мали' имају значења негативно вреднована (2002: 235).

Навешћемо најпродуктивнија секундарна значења лексема које смо сврстали у групу ПД када се односе на физичке карактеристике (в. Табелу 110).

Табела 110: Најпродуктивнија секундарна значења ПД

врста значења	придев	пример
мерне јединице	<i>висок, дебео, дубок, дуг, мршав, низак</i>	таваница <i>висока</i> 31/4 m; слој руде <i>дебео</i> један метар; бунар <i>дубок</i> осам метара; улица <i>дуга</i> 1 км; полицајац <i>нижи</i> од два метра;
звук	<i>висок, дебео, дубок, крупан, низак</i>	<i>висок</i> глас, <i>дебели</i> глас, <i>дубоки</i> алт, <i>крупан</i> глас, <i>низак</i> тон,
трајање	<i>велик, висок, дебео, дубок, дуг, кратак, крупан, мали</i>	<i>велики</i> разговори, <i>висока</i> трудноћа, два <i>дебела</i> часа, <i>дубока</i> прошлост, <i>дуги</i> ратови, <i>кратка</i> ноћ, <i>крупан</i> размак, <i>мали</i> тренутак
интензитет	<i>велик, висок, кратак, крупан, мали, мршав, низак</i>	<i>велика</i> свађа, <i>висока</i> температура, <i>кратка</i> сила, <i>крупне</i> батине, <i>мали</i> дажд, <i>мршава</i> ватрица, <i>низак</i> притисак

Просторна и временска димензија су међусобно повезане и описују се једна помоћу друге. Видимо да се трајање описује у секундарним значењима готово свих ПД, као и да већу системност показују придеви који примарно означавају својство изражено у већем степену (ови придеви се помињу 17 пута, наспрам придева са значењем сниженог својства који се помињу 9 пута). Ово вероватно има везе са чињеницом на коју указује и Р. Драгићевић да немаркирани чланови имају номинационо и контрастно значење, па тиме и разумењу полисемантичку структуру (2001: 190).

Ц. Лајонс прави разлику између позиционих и квалитативних придева са значењем димензије, тј. између статичности и динамичности. Тако придеви као што су *висок, низак* означавају простирање и они су позициони придеви, док нпр. придеви *дубок* и *широк* описују квалитативност и они су придеви раздаљине. Међу њима, како напомиње Лајонс, постоји узајамна зависност захваљујући визуелној перцепцији посматрача (1977: 701).

Навели смо нека од најпродуктивнијих конкретних секундарних значења заједничких за ПД, где разлика постоји само у интензитету појаве, вишем или нижем. Стога можемо установити да је сема 'интензитета' важна за развој полисемантичке структуре ПД. Ова сема је, иначе, једна од централних и у развоју секундарних значења придева којима се означавају својства човека (в. Драгићевић 2001: 213).

Када ПД означавају својства у вези са човеком може се успоставити разлика између групе придева са значењем високог одн. ниског степена својства. Најпре о придевима који примарно означавају снижени степен својства. *Мали* и *низак* се употребљавају да опишу човека са два различита аспекта. Један је, како бисмо рекли, онај који не зависи директно од њега већ је плод околности и стања у ком се налази, па се придеви користе да опишу човека који је неугледан, јадан, сиромашан, слабије развијених менталних способности, недостојан нечега, примитиван, сиров, понизан и снисходљив. Са друге стране су својства која, да тако кажемо, често могу зависити директно од воље човека, па се ови придеви употребљавају и да опишу човека који је неморалан, лош и подмукао, покварен. Приметили смо да се наведени придеви много чешће употребљавају да опишу први вид својства него други. То показује да су говорници склонији да критикују нечије физичке и материјалне недостатке, на које човек често не може утицати, него духовне мане које у многим случајевима могу бити продукт његовог свесног промишљања и одлучивања. За придеве *кратак* и *мршав*¹⁷⁰, карактеристично је да се такође искључиво употребљавају да означе физички недостатак који је узрокован споља, а никада духовну особину коју носилац својом вољом испољава. Тако се ови придеви користе да означе умно ограниченог, неспособног, неуког човека.

Код придева са значењем својства израженог у вишем степену такође увиђамо да је више оних који описују објективна својства човека. *Велик* и *висок* означавају оног који је богат, изванредан, раскошан, свечан, отмен, угледан, моћан, који је на високом друштвеном положају. *Крупан* има сиромашнији

¹⁷⁰ Придеву *мршав* је чак у девет значења синоним полисемични придев *оскудан* (који у подели нисмо разврстали ни у једну групу) „који је малих, недовољних материјалних могућности, који нема довољно средстава за живот, који живи у оскудици, сиромашан”. То значи код овог придева у полисемантичкој структури није доминантна просторна сема, већ сема количине.

семантички потенцијал, али и он описује особу која је важна, утицајна, имућна, угледна. *Дубок* и *дуг* имају просторна и временска значења, не означавају карактеристике човека, ни физичке ни духовне. На унутрашња својства човека односе се само придев *дебео*, који има значење непожељног менталног својства (приглуп, који тешко и споро мисли), и *велик* који описује моралну, племениту особу. Дакле, и овде је далеко више значења којима се описује особа којој је одређено својство приписано услед спољашњих фактора, друштвених, социјалних.

Разлог за већу семантичку разноврсност придева који описују својства која не зависе директно од воље човека вероватно има везе са чињеницом да су таква својства и визуелно упадљива, најчешће на први поглед, лако доступна оку посматрача, док се нечији карактер и морално поступање не може уочити на први поглед, за њихово сагледавање неопходна је социјална интеракција.

4.2.2. Придеви са примарним значењем боје

Боја се означава са три полисемична придева: *бео*, *жут* и *зелен*. Да се и боје сматрају језичким универзалијама истакли су у својој студији Берлин и Кеј (1969), који су издвојили 11 основних боја у свим језицима: црвену, наранџасту, жуту, зелену, плаву, љубичасту, розе, браон, сиву, црну и белу боју.¹⁷¹ Видимо да су међу наведеним и три боје које су означене полисемичним лексемама из наше грађе.

Навели смо раније да А. Вјежбицка боје не сматра семантичким универзалијама, већ делом шире категорије семантике визуелног (Годард–Вјежбицка 2014: 80–81). Семантика боја је и у домаћој лингвистичкој литератури привукла велику пажњу истраживача, који су посматрали и семантику ових придева у српском језику, као и из контрастивног угла. Ту су, између осталих, истраживања М. Ивић, Љ. Поповић, Б. Хлебеца, М. Илић, потом читава свеска часописа *Кодови словенских култура*.

¹⁷¹ Постоји мишљење да је детаљан систем назива за боје последица технолошког напретка, а не природног језичког развоја, јер се услед овог развоја јавља потреба за већом терминолошком прецизношћу (Милер К. 193: 56).

М. Ивић (1995: 62) наводи да су људи одувек веома интензивно доживљавали боје и да је у семантички садржај назива за боје садржана колективна експресија, нпр. бело се доживљава као позитивно, црно као негативно. Лексеме којима се именују боје семантички су веома продуктивне због, како наводи Д. Гортан Премк, чињенице да се елеменат боје налази и у архисеми и у доминантној семи, па су стога метафоричке асоцијације према боји уобичајене (нпр. плусак може бити сребрн, пиће златно итд.) (1997: 101–102). У прилог полисемији лексема којима се означавају боје говори и запажање које је дала Е. Кузњецова (1989), говорећи о реализацији значења лексеме у јакој и слабој позицији. Она наводи пример придева *зелен* који се добро слаже са именицама типа трава, лист, грм, у значењима која поседују сему 'зелена боја'. Ту је значење реализовано у јакој позицији, односно ради се о примарном значењу (Кузњецова 1989: 90). Као пример за реализацију значења у слабој позицији наводи реченицу *Над седой равниной моря ветер тучи собирает*, где се придев *сив* не може реализовати у свом основном значењу „који је изгубио боју, бео (о коси)”, јер контекст искључује сему 'човек'. Овај придев се јавља у секундарном значењу „беличаст”, а значење придева *сед* у овом примеру садржи сему 'бела боја' (1989: 90). М. Илић (2016) из више углова је посматрала феномен боје – физичког, физиолошког, перцептивног, психолошког, а важан аспект који је осветлила тиче се и односа боја као реалија и боја у језику.

Грађа показује да су називи за боје веома продуктивни у означавању својстава људи, животиња, различитих предмета према таквој боји, али су и склони лексикализовању (*жута* је назив за мачку, краву, патку итд.). Могућности за именовање својстава појмова на основу боје су практично неограничене, док год постоје различити нови десигнати који се на основу визуелног својства могу повезати са одређеном бојом. Видели смо да исто важи и за именице којима је у основи назив за боју (в. т. 3.3.2 овог поглавља), па се тако разуђеном полисемантичком структуром одликују именице *белица, белка, жутка, зеленка, зеља* итд. Ова чињеница има везе са оним што је Д. Гортан Премк (1997: 133–134) назвала понављањем истог модела морфолошко-семантичког варирања, јер такве лексеме имају у свом семантичком садржају неограничен број сема.

Код придева којима се означавају боје запажамо и да има непотврђених значења која су могућа, аналогно значењима придева који именују неку другу боју. На пример, РСАНУ не констатује могуће значење придева *жут* „(у именичкој служби) онај који је обучен у жуто одело (жути дрес) и сл.” – таква значења потврђена су код придева *бео* и *зелен*.

Придев *бео* има знатно више значења од придева *жут* и *зелен*, што вероватно има везе и са његовим изузетним конотативним потенцијалом. На неравномеран однос у броју значења указују ситуација у РСАНУ и број потврда у Корпусу (в. Табелу 111).

Табела 111: Однос броја значења и фреквенција придева са значењем боје

придев	бр. значења	фреквенција
<i>бео</i>	34	39.080
<i>жут</i>	15	6.605
<i>зелен</i>	18	8.927

Ако погледамо број значења ових лексема у РСАНУ и њихову фреквенцију у Корпусу уочавамо да су заступљене у сличном односу у оба испитивана извора. Што се тиче статуса других лексема које означавају основне боје у Корпусу, запазићемо да је црна боја доминантна (придев *црн* има преко 70.000 потврда), црвена је нешто мање фреквентна од беле (придев *црвен* има преко 35.000 потврда), док се придев *плав* по фреквенцији налази у рангу придева *жут* и *зелен*. Дакле, придев *црн* има далеко најупечатљивију конотативну вредност што потврђује и изузетан број потврда у Корпусу, као и преко 15 значења забележених у РМС.

Сва три наведена придева налазе се међу 18 придевских лексема које су искоришћене као речи-стимулуси у АРСЈ. Реакције показују компатибилност примарног значења и најфреквентнијих реакција у свести говорника. На пример, као прва реакција на лексему *бео* јавља се снег, а примери показују још неколико продуктивних значења. *Бело* се у свести говорника најчешће повезује са позитивним појавама у стварности, са чистоћом, светлошћу, анђелима, венчањем, нежношћу, невиношћу, племенитошћу. На непожељно указују лексеме *смрт*, *болест*, *празнина*, *болница*, *хладноћа*, *дрога*, *ружан* итд., али су оне знатно мање

фреквенције. Придев *жут* се најчешће повезује са десигнатима у стварности који су такве боје (*сунце, лимун, дукат, жуманце, банана, злато* итд.). Примери показују да се придев *жут* знатно чешће повезује са конкретним појмовима, него на пример, придев *бео*. Од апстрактних појава, жуто се повезује са непожељним својствима: завишћу, љутњом, лудилом, нервозом. Придев *зелен* такође се најчешће повезује са конкретним појмовима такве боје, а од апстрактних појављују се реакције завист, досада, неискуство, немоћ итд.

Дакле, на једној страни је придев *бео* који се у свести говорника чешће повезује са апстрактним појавама, што вероватно има везе са тиме да се у свести говорника ова боја повезује са позитивним вредностима, те се одатле многа позитивна духовна својства повезују са белим. На супротстављени придев *црн* у АРСЈ има много више конкретних реакција него апстрактних (што изненађује с обзиром на чињеницу да се црно у апстрактном смислу доживљава као непожељно, негативно, непријатно) (нпр. смрт, туга, самоћа, несрећа, жалост). Са друге стране, додатни разлог за богатију семантику придева *бео* тиче се и чињенице да он у свом семантичком потенцијалу садржи и позитивно и негативно, док је придев *црн* резервисан за негативне духовне карактеристике.

4.2.3. Придеви са примарним значењем физичке особине предмета

Са оваквим примарним значењем издвојили смо свега три полисемичне лексеме, придеве *крут, мек* и *оштар*. Ови придеви примарно означавају својство предмета (ПП), али припадају групи веома фреквентних лексема са широком семантиком. Односе се на она својства која се могу идентификовати субјективним поимањем, чулом додира или вида (*круто пруће, мек сунђер, оштар нож*). Наведени придеви примарно описују интензитет физичког својства, степен оштрине, крутости, односно мекоће предмета. Постојање свега три полисемична ПП указује на то да је изразита полисемичност више обележје придева који су већ у примарном значењу семантички неодређени у погледу својства које описују и да се подједнако односе на описивање карактеристика разноврсних појмова.

Запажамо и да су наведена три придева семантички повезани – међу придевима *крут* и *оштар* може се успоставити однос непотпуне синонимије, због њиховог поклапања у неким значењима (нпр. *круто/оштро* брашно, *круте*

калуђерске ризе/*оштро* ћебе, *крута/оштра* зима), док им се придев *мек* у појединим значењима може супротставити као антоним (*круто/оштро* брашно : *меко* брашно; *оштро* ћебе : *меко* ћебе; *оштар* поглед, *крут* израз : *мек* поглед). Ови придеви су секундарно веома продуктивни у означавању духовних својстава човека (в. Драгићевић 2001: 178).

Ови придеви примарно именују физичку особину предмета, а секундарно су веома продуктивни у означавању духовних трајнијих својстава човека (*крути* ускочки јунаци, човек *мека* срца, *оштро* дете) или пак својстава која се испољавају у одређеној прилици, односно перспективи (према терминологији Р. Драгићевић) (*криви* сведок, *крути* вођа, *мек* владар).

Рећи ћемо овде нешто о придеву *оштар* који са 55 реализованих значења спада у семантички најбогатије лексеме у нашој грађи (на списку изузетно полисемичних лексема дели 13. место). На чињеницу да је придев *оштар* близак централним придевима којима се означавају људске особине указала је Р. Драгићевић након испитивања придева са значењем људских особина методом инпут анализе (2001: 206–216). Иако се његово примарно значење и деривациони систем не заснивају на значењу људске особине, овај придев се често користи да опише различита својства човека, због значења „изразитог степена које овај придев подразумева” (2001: 214). Важну улогу у означавању различитих својстава човека придев *оштар* има захваљујући семама вишег ранга, ’бридак’, ’који убада, пробада’ и које су значајан извор метафоричких асоцијација (Драгићевић 2001: 214). Тако се придевом *оштар* описује и интензивна хладноћа (*оштра* кошава) и интензивна топлота (*оштро* летње сунце), интензиван покрет (*оштар* ударац), интензиван бол (*оштар* бол) итд.

Да овај придев може послужити као синоним другим придевима, односно да његова семантика повезује бројне придеве са друкчијим примарним значењем говоре и подаци из дефиниција уз различита значења придева *оштар* – нашли смо преко 50 придева који се у појединим значењима могу заменити полисемичним придевом *оштар* (нпр. *бесан*, *бридак*, *бистар*, *брз*, *ватрен*, *врео*, *енергичан*, *ефикасан*, *жесток*, *жустар*, *жучан*, *живахан*, *изненадан*, *изоштрени*, *изразит*, *интелигентан*, *јак*, *јасан*, *крволочан*, *крупан*, *крут*, *љут*, *мучан*, *нагао*, *напоран*, *неочекиван*, *непопустљив*, *нељубазан*, *немилосрдан*, *неподношљив*, *непомућен*,

непријатан, одсечан, осоран, оштроуман, плах, прецизан, проицљив, прек, ригорозан, силовит, снажан, стрм, студен, срдит, строг, тежак, упечатљив, чист, чврст, шиљат). Ови придеви су један од доказа његове широкозначности и потврда да се лексеме које описују интензивнија својства склонији разуђенијој полисемантичкој структури.

Такође, да се придевом *оштар* описују израженија својства појава које су и саме по себи јаке, интензивне, говори начин дефинисања неких значења овог придева, који се у одређеним случајевима манифестује употребом прилога интензитета, уз неки придев, нпр. веома јак (*оштар бол, оштар дуван*), веома опасан (*оштро псето*), веома строг (*оштар судија, оштра казна*), веома груб (*оштре речи*), веома хладан (*оштро време*), веома окретан (*оштре ласте*).

И овај придев потврђује тенденцију која прати већину полисемичних придева да они који означавају јача, интензивнија својства имају и разуђенију полисемантичку структуру, а да се сема 'интензитета' издваја као доминантна сема у читавом систему полисемичних придева. Међутим, за разлику од високог места на листи полисемичних придева, придев *оштар* не заузима високе позиције у фреквенцијским речницима (у ФРССЈ има 29 потврда, а у ФРЂК 299), па ни у Корпусу, где има нешто преко 8.000 потврда, наспрам више десетина, па и стотина хиљада колико имају неки други полисемични придеви са мање значења (нпр. *бео, велик, висок, мали, добар*). Ако тражимо разлоге за овакав несразмеран однос између броја значења и броја потврда у испитиваним писаним изворима, као један од могућих можемо издвојити онај који се тиче великог броја синонима које придев *оштар* у појединим значењима има и који га могу заменити и тако смањити степен његове употребе.

Да придев *оштар* има јаку конотативну вредност, говори и његово место на листи речи-стимулуса у АРСЈ. Овај придев говорници најчешће повезују са његовим примарним конкретним значењем преко реакција као што су *нож, мач, шестар, оловка, предмет, жилет, шиљат, посекотина, сабља* итд. Нека од значења која препознајемо кроз реакције испитаника су и „веома хладан, студен” (нпр. реакције *мраз, зима, снег*), на непожељно својство указују реакције *опасан, напрасит, дрскост, прек, бити груб, опасност, суров* итд. Велики број реакција показује да је једно од доминантних значења овог придева „који се одликује

продорним, проницљивим умом, памећу” (нпр. *ум, уман, глуп, мозак, мудар, паметан*).

4.2.4. Придевима са примарним значењем физичке особине човека

Већ смо напоменули да се од укупног броја придева у примарном значењу на особине човека односи више од половине тог броја. Треба притом напоменути да неки од наведених придева (нпр. *жив, мршав*) означавају особину свих живих бића (људи и животиња), неки у исто време описују особину човека и неживих појмова (нпр. придеви *висок, дебео*). Затим, некима се означава стална особина појма, а некима тренутно својство. На пример, придевом *гладан* означава се тренутно физичко стање човека – мртви смо *гладни*, цео дан нисмо залогаја једног окусили – кад се подмири потреба за јелом, ово стање га више неће карактерисати. Полисемични придеви најчешће означавају трајнију особину, док се придеви попут наведених ретко одликују великим бројем значења.

Неки од придева који су уврштени у ову групу означавају особину различитих појмова, универзални су и широкозначни (примарно означавају одређену особину људи, предмета, грађевинских објеката итд.), основно значење им је боја, димензија, облик итд. Такође, ови широкозначни придеви често у основном значењу именују особину дела тела човека (*зелене очи, дебеле усне*), а могу означавати и својство човека у целини (*висок човек, мршава жена*). „Што је придев широкозначнији, што се за већи број прототипичних ситуација везује, то се у већој мери његово значење своди на који је + или -, са умањеним или сасвим непостојећим учешћем другог дела значењске формуле за придеве ЛЈО: који је + или – у ситуацији. Такав придев се везује за велики број именица сасвим различитог значења, а и њихове полисемантичке структуре су знатно богатије, што је управо експлицитан показатељ њихове широкозначности” (Драгићевић 2001: 176).

Будући да смо о придевима са значењем димензије и боје говорили раније, овде ћемо представити придеве који примарно значе својство човека (ПФО), али и оне који значе опште својство појма, где равноправно спада и особина човека (нпр. *леп, нежан*). Са значењем физичких особина човека изузетном полисемичношћу одликује се 14 придева, њих пет означава пожељне физичке

особине, готово дупло више непожељне (9). Неки придеви могу, у зависности од контекста, бити тумачени и лексема са значењем пожељног обележја или непожељног обележја (нпр. придев *нежан* „који је нејаке, слабе грађе, крхак, слабашан”, у синтагми *нежни живци* означава непожељно својство, док га у синтагми *нежна рамена девојке* везујемо за пожељно својство. Иако је примарно значење овог придева схваћено као својство различитих појмова, са савременог становишта, може се рећи да се пре употребљава за означавање особине човека него другог појма (на то указује већина реакција у АРСЈ које подразумевају особину човека: *дечко, љубав, мио, пажљив, осећајан, добар, драг, брижан, благ, диван* итд.).

У групу ПФО сврстали смо придеве *жив, здрав, јак, леп, млад², гладан, матор, мртав, нездрав, нејак², н(и)јем, непокретан, нечист*. Полисемични ПФО показују да се великим бројем значења одликују они који означавају својство човека у целини, дакле обележје на основу целокупног утиска, док се придеви који описују део тела или неку специфичност у вези са делом тела не одликују изразито богатом полисемијом. У вези са овим навешћемо неке од закључака које је извела Р. Драгићевић (2001: 250–251) анализирајући придеве са значењем људских особина у савременом српском језику. Ова ауторка, између осталог, наводи да:

- придеви који означавају пожељну физичку особину могу означавати позитивну обележеност по изражености неког дела тела (*мишићав, прсат*), сличност са неким или нечим (*змијаст, мачкаст*) или неко друго позитивно обележено значење (*здрав, крепак*);

- придеви који означавају непожељну физичку особину могу означавати непожељну вредност неког својства које поседују сви људи (*ружан*), карактеристично понашање или физички деформитет (*гегав, крезав*), апсолутно одсуство неке особине (*глув, слеп*), сличност са неким или нечим, обично непожељним (*коњаст, сланинаст*), изузетну наглашеност неког дела тела (*глават, носат*).

Видимо да се може издвојити више типова непожељног физичког изгледа, него пожељног. Ову чињеницу можемо повезати са односом у броју

полисемичних придева којима се означавају пожељне односно непожељне особине човека – далеко је више оних који описују непожељно физичко својство.

Једна дигресија. Иако се не могу сврстати ни у физичка ни у духовна својства човека, већ описују човеков социјални односно друштвени статус, полисемични придеви *богат*, *моћан*, *обилан*, *обилат*, *оскудан* и *отмен* такође изражавају став говорника према материјалним и друштвеним појавама. Они показују да добро материјално стање, уопште изобиље у сваком погледу, као и друштвени углед итекако привлаче пажњу говорника. То је оно чему човек природно тежи, те се многа повољна својства одређују управо овим придевима (*богато/моћно/отмено* је оно што је обилно, раскошно, скупоцено, снажно, интензивно).¹⁷² Насупрот овима, придеви који именују својство човека оскудних материјалних могућности немају велики број значења (ту је само придев *оскудан* који, иако му се значење **1.а** односи на стање човека лоших материјалних могућности, у ствари представља широкозначну лексему, којом се подједнако прототипично именује сваки вид оскудевања у нечему, неснабдевености нечим (што сигурно има везе са семантиком мотивног глагола *оскудевати*).

Наведена запажања нас упућује на закључак да придеви којима се описује богатство и изобиље у различитим видовима (овде, конкретно, висок друштвени статус и добар материјални положај), чешће имају и богатији семантички потенцијал, док се придеви који описују оскудност у материјалном погледу не користе сувише често за описивање нових појава.

На основу списка лексема које смо сврстали у ПФО, као и на основу накнадно поменутих придева, можемо закључити да приликом номинације пажњу говорника привлачи особа која је здрава, јака, лепа, млада и имућна,¹⁷³ а да се од непожељних особина и стања истичу она која одређују особу која је старије старосне доби, којој недостају здравље и снага, која нема способност покрета и говора и која не води рачуна о својој хигијени. Сва ова својства видљива су на први поглед и видимо да су углавном у супротности. На основу ових примера

¹⁷² Вреди поменути и запажање да код придева димензија у секундарним значењима постоји шири дијапазон својстава за именовање људи високог друштвеног ранга или доброг имовног стања него особа скромног материјалног стања или нижих на друштвеној лествици.

¹⁷³ На основу резултата асоцијативних тестова у српском, руском и бугарском језику уочава се тенденција у језику да се за физичку лепоту везују висина, младост, савршеност и складност, али и став да су лепа људи уображени, самољубиви, празни и глупи (Драгићевић 2010а: 129).

јасно је да се физички изглед особе сматра веома важним и да се придеви за означавање спољашњих карактеристика особе често употребљавају да означе својства разних других појмова.

Иако су придеви да значењем непожељне физичке особине бројнији од придева са значењем пожељне физичке особине, број значења која су ови придеви реализовали показује да је тај однос обрнуто пропорционалан врсти својства. Илустроваћемо то следећом табелом наводећи неке од придева (в. Табелу 112).

Табела 112: Пожељност својства означеног ПФО

придев	бр. значења	обележје
<i>јак</i>	39	+
<i>жив</i>	37	+
<i>мртав</i>	37	-
<i>леп</i>	27	+
<i>млад</i>	26	+
<i>здрав</i>	23	+
<i>нечист</i>	23	-
<i>нездрав</i>	20	-
<i>нејак</i>	19	-
<i>гладан</i>	15	-
<i>нем</i>	15	-

Сви придеви са значењем пожељне особине налазе се на врху ове листе, а заузимају и висок положај у укупном броју свих придева. Много се више за описивање различитих особина користе придеви са пожељним значењем него са непожељним. Значајну позицију придева *јак* на листи полисемичних придева потврђује и податак који наводи Р. Драгићевић да се овај придев, као придев интензитета, налази на врху пирамиде централних придева којима се означавају особине човека (поред њега, ту су и придеви *слаб*, *оштар*, *тежак*, *снажан*, *велик* и *жесток*) (2001: 212), дакле све придеви којима се означава степен изражености својства. Изражени степен својства (у смислу његовог апсолутног поседовања или непоседовања) представља једно од најважнијих семантичких обележја полисемичних лексема.

Такође, у овом истраживању је констатовано да су придеви *добар* и *леп* прототипични придеви којима се означавају људске особине. Првим се у основном значењу именује духовна особина, другим физичка. Међутим, како наводи Р. Драгићевић (2001: 198), скоро сва секундарна значења ових придева су иста, односно придеви су међусобно заменљиви (тако се у истом значењу могу употребити синтагме *лепа хаљина* и *добра хаљина*, *лепа забава* и *добра забава*, *лепо владање* и *добро владање* итд.). Ову појаву она објашњава њиховом, у извесном смислу, десемантизацијом услед фреквентне употребе. „Фреквентна употреба придева *добар* и *леп*, као и дубока утемељеност ових придева у нашем мишљењу, довели су до тога да они могу да залазе у семантичка поља многих других придева и да их замењују до те мере да су постали колокативно презасићени. Специфично њихова, својствена семантичка поља губе се и они прелазе у фазу десемантизованости, немогућности јасног омеђивања поља значења и употребе, као и узајамне заменљивости” (Драгићевић 2001: 199).

На комплексну природу придева указује и чињеница да К. Хајнс (1979: 134–141) у свом истраживању иде тако далеко да сматра да су придеви *good* и *great* у ствари моносемични, а да се разлике које се могу успоставити међу њима само резултат контекста. Други аутори су одбацили ову тврдњу, али уз опаску да огроман спектар контекстуално одређених значења таквих придева представља изазов за лексикографе (уп. Стамерс 2008: 87). А. Вјежбицка придеве *good* и *bad* описује као „indefinables” (Вјежбицка 1992/93: 65, у напомени), истичући тиме чињеницу да су особине које се овим придевима описују тако значајне да их је практично немогуће дефинисати.

Осим придева *леп* и *јак*, за које је већ констатовано да имају богат семантички потенцијал, из табеле запажамо да има још придева који су високо пласирани. Ту су придеви *жив* и *мртав* који су реализовали подједнак број значења. Они су у примарном значењу апсолутни антоними, а главна диференцијална разлика им је у обележју ’+/- живо’. Поставља се питање да ли исти број значења упућује на то да свака ситуација која се може описати као ’који има обележје + живо’ има према себи ситуацију која се може описати као ’који има обележје - живо’. Може се успоставити значајан број паралелних значења (нпр. *жива/мртва ватра*, *жива/мртва вода*, *жив/мртав вулкан*, *жив/мртав човек*

(у значењима живахан : тром), *живе/мртве боје* итд.). Придев *мртав* има и изразито позитивно значење у жаргону, када описује скуп изузетно позитивних особина човека, „веома леп, згодан; паметан, духовит”. У овом значењу се стање престанка биолошких функција, које је веома непожељно, застрашујуће, претвара у изразито пожељно и позитивно својство. Придев *мртав* описује широк опсег појава – од оних које карактерише одсуство живота, преко оних који описују природно стање мировања, до оних чије је својство успорено, отежано кретање. Могућност да градацијски опише различите типове статичности допринела је да овај придев развије велики број значења, а тиме и да има велики број синонима. Са друге стране, код придева *жив* нема такве градацијске скале, али овај придев има секундарно доминантну сему 'интензитета', захваљујући којој се сврстава у ред семантички најбогатијих придева.

Такође, запажамо и да се у табели налазе придеви који у језику имају са нормативног аспекта уобичајене синониме. На пример, придев *нем*, коме је основно значење „који нема дар говора (због здравственог дефекта), лишен моћи, способности говора”, има (знатно семантички сиромашнији) синоним *мутава*. Овај придев нема према себи антоним који би описивао човека који поседује способност говора, јер се то подразумева као својство које сваки човек природно поседује и на које се не мора указивати посебном лексемом (осим могуће описне конструкције „који има способност говора”). „Наспрам негативно обележених придева који означавају неки физички деформитет или апсолутно одсуство неког својства не постоје одговарајући придеви са значењем пожељне особине. Као да нема изразите позитивне обележености у људском изгледу. Пожељно је све на нивоу изразитијег позитивног степена у односу на прототип, док непожељно омогућава и неке апсолутне вредности” (Драгићевић 2001: 171). Ипак, несразмеран је однос у броју значења између ова два придева (15:7), што вероватно има везе са ужом, специфичнијом семантиком придева *мутава*. Њиме се описује својство које најчешће има везе са човеком, и готово све колокације забележене уз овај придев имају у конструкцији именицу која означава човека, а значење има везе са непроизвођењем звукова људским језиком или тешкоћама у говору (биле три сестре, девојке, па све три *мутаве* и тепаве). Придев *нем* показује шири метафорички и метонимијски потенцијал, па може означавати и

својства неживих појмова (*нема ноћ, нема провинција, неме куће*). Један придев се морао издвојити као доминантнији будући да језик не трпи сувишности.

Још нешто запажамо код ПФО. Неки од њих имају по два синонима од којих је један семантички доминантнији. Придев *здрав* има према себи две антонимичне лексеме, полисемични придев *нездрав*, као и придев *болестан* којег нема у нашој грађи (има свега четири значења), а нема, на пример, као супротстављеног члана неизведени, прост придев. Занимљиво је то да не постоји проста, немотивисана лексема која би описивала ово веома упечатљиво непожељно својство. Могуће је да то има везе са непожељном конотативном вредношћу коју ово својство поседује. Именица *болест* такође нема много значења па ни придев од ње изведен не може бити семантички посебно богат. Са друге стране, велики број значења придева *здрав* омогућио је и развијање паралелних, супротстављених значења код антонима *нездрав*. Затим ту је и пар *јак – нејак*. Код придева *нејак* „предметком *не-* негира [се] основни придев и ублажава значење супротног придева, тј. казује средња мера између основног и њему супротног придева” (Стијовић 1983: 125). Према мишљењу М. Павловића, придеви као што су *нејак, недобар, невелик* представљају стилске еуфемизме (Павловић 1972: 126). *Нејак* је онај „који је недовољно јак, физички слаб, слабуњав”. На основу наведеног, можемо успоставити антонимски низ *јак – нејак – слаб*. Други пар чини придев *млад* који има два антонима – *матор* (који је стилски обележен) и *стар*. Он се налази у антонимском односно синонимском односу са појединим значењима сва три наведена придева, па то може бити један од разлога за његову велику семантичку разурђеност. На пример, може се рећи *ново вино/младо вино, нов човек у политици/млад учитељ; млад јунак//матора баба/стари људи, млад кромпир//матори грашак/старо жито; млађи разреди/старији разреди* итд.

Наведени примери показују да су ПФО који имају по неколико синонима или антонима склони ширењу полисемантичке структуре. Комбинујући и супротстављајући међусобно своја значења ови придеви се семантички богате.

4.2.5. Придеви са примарним значењем особине материје

Овде смо сврстали полисемичне придеве који у основном значењу именују својство неке течне, чврсте или гасовите материје (ПОМ). Ту је највише оних који означавају својство препознатљиво помоћу чула укуса (*горак*, *љут*², *опор*), додира (*врућ*), вида (*бистар*, *мутан*), док нема ниједног придева који именује својство у вези са чулом слуха. Поменућемо овде запажање Ј. А. Чудинове (1998: 124), која је у свом истраживању полисемије у руском језику нашла да је међу семантички најбогатијим придевима који се разумевају посредством чула, највише оних који описују обележја која разумевамо чулом вида, на другом месту су придеви који се разумевају чулом додира, док се свега три придева разумевају преко чула слуха и укуса. Ауторка наглашава да нема ниједног придева са значењем својства које би се разумело посредством чула мириса или комбинацијом више чула.

Вид је, на основу лексичког материјала из српског језика, доминантно чуло за перцепцију својстава појмова, док су код придева ове групе вид и укус доминантна чула. Како наводи Р. Драгићевић, семантички најразуђеније су лексеме за визуелне надражаје, па се помоћу њих описује већина других особина и релација (2007: 158).

Запажамо да се полисемичним ПОМ претежно именују својства која непријатно делују на чула. Ово се могло и очекивати с обзиром на тенденцију у језику да ће пре бити примећено и обележено оно што је непријатно, негативно, него оно што изазива позитиван дојам или што је у том погледу неутрално. Сема интензитета је веома заступљена у секундарним значењима, а њоме се наглашавају изразито непожељна својства. Секундарно се придевима *горак* и *опор* најчешће описују својства човека или нечега у вези са човеком (његов живот, расположења, мисли, речи, стање итд.). Ова два придева се у таквим значењима дефинишу преко других бројних придева са истим, непожељним значењем (тако у полисемантичким структурама ова два придева као синониме секундарно налазимо придеве: *опак*, *зао*, *злобан*, *заједљив*, *пакостан*, *груб*, *крут*, *одбојан*, *осоран*, *прек*, *суров*, *окрутан*, *бездушан*, *незадовољан*, *потштитен*, *ојађен*, *огорчен*, *једак*, *гневан*, *зलोљан*, *туробан*, *нељубазан*, *непријазан*).

Придеви *горак* и *опор* су у великој мери синонимични, дакле заменљиви у различитим контекстима, и када означавају поменута својства човека, и када

означавају својства других појмова. Њихова карактеристика, као придева из домена чула укуса, јесте и синонимичност у означавању појава из области других чула: нпр. могу се успоставити релације укус – мирис: *горак мирис*, *опор задах*; укус – слух: *горак узвик*, *опоре речи*; укус – додир: *горко јело* [превруће јело], *опора кошуља* и сл.¹⁷⁴

Придеви *бистар* и *мутан* су антоними у примарном значењу, означавају могућност односно немогућност неке материје да пропушта светлост (*бистра/мутна вода*). И у секундарним значењима ова два придева имају неколико семантички супротстављених значења (нпр. *бистро/мутно небо*, *бистар/мутан глас*, *бистар/мутан поглед*, *бистар/мутан човек* (у значењу „искрен/неискрен”). Оно што разликује ова два придева као антониме, а на шта је указала М. Ивић (1995: 305–313), јесте чињеница да придев *бистар* има и значење менталног својства човека „који брзо схвата, разуме, оштроуман, паметан, проицљив”, насупротив коме придев *мутан* нема значење којим се описује човек ограничених умних способности, „који није довољно разборит”, већ може означавати само човеково морално својство „чије се намере не могу прозрети, лукав, препреден”. Због тога се може рећи *Он је бистар, али мутан* (тј. одликује га бритка памет, али и држање које не улива поверење) (Ивић 1995: 309). Разлог због ког придев *мутан* не може описивати човека одређених менталних карактеристика, већ одређеног моралног својства, М. Ивић види у томе што се њему као синоним јавља придев *прљав*, те је тиме придев *мутан* „ принуђен сносити извесне последице такве семантичке ’смештености’ ” (1995: 311), односно и у метафоричним значењима мора преузети део његове семантике. С друге стране, придев *бистар*, као синоним према себи има придев *јасан* (такође изузетно полисемичан придев), који се регуларно употребљава да означи и морална својства човека, те може бити антоним придевима *нејасан*, али и *мутан*. Додајмо овде да и полисемични придев *ведар* (са примарним значењем „који је без облака, без магле, чист”) представља у неким значењима синоним придевима *бистар*, *јасан*, *чист*, али и антоним придевима *мутан* и *прљав*. Ово показује да својство присуства/одсуства онога што би реметило склад код неког појма привлачи велику пажњу приликом номиновања, али и да је више полисемичних

¹⁷⁴ Лексичка појава која описује ову појаву у лексиколошкој литератури назива се синестезија. Опширно о синестезији в. Драгићевић (2007: 151–160).

придева резервисано за описивање пожељних карактеристика (и тиме пожељних метафоричних представа). Наведени примери показују сложену умреженост семантике полисемичних придева који примарно описују интензитет неког својства. Сви ови придеви су широке семантике, често су међусобно заменљиви или семантички супротстављени те се тим односима стичу услови и за богаћење њиховог семантичког садржаја новим елементима.

Проверићемо и однос у броју значења ових придева, тј. да ли се придеви са значењем пожељног својства чешће користе да опишу нове појаве или не (в. Табелу 113).

Табела 113: Пожељност својства означеног ПОМ

придев	бр. значења	обележје
<i>нечист</i>	23	-
<i>јасан</i>	19	+
<i>мутан</i>	16	-
<i>бистар</i>	15	+
<i>ведар</i>	15	+

Видимо да се придеви са оваквим својствима не одликују посебно разуђеном полисемантичком структуром, али можемо претпоставити да је разлог за то чињеница да су бројни, често међусобно заменљиви, те се више значења развило код већег броја придева, уместо код једног централног. Такође, сигурно ће придев *чист* бити семантички веома богат, узимајући у обзир број значења његовог антонима од исте основе.

Овде ћемо поменути и лексеме које се у граматицама сврставају у градивне придеве, а чије мотивне именице означавају врсту материје: *ватрен*, *мастан*, *огњевит*, *огњен*². Пажњу привлачи чињеница да се чак три придева именују својство у вези са ватром, као и да су два од ових придева са савременог становишта неуобичајена – *огњевит* и *огњен*. То показује њихова фреквенција у речницима и у Корпусу (в. Табелу 114).

Табела 114: Фреквенција придева *ватрен*, *огњевит* и *огњен* у речницима и Корпусу

Лексема	бр. значења	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>ватрен</i>	21	1	1	4.131
<i>огњевит</i>	17	0	0	0
<i>огњен</i>	21	11	11	148

Чак ни за придев *ватрен* не можемо рећи да је фреквентан, ако узмемо у обзир и друге придеве из грађе са великим бројем значења. Његову нешто чешћу употребу повезујемо са чињеницом да је дериват веома фреквентне именице *ватра*, из чијег је основног семантичког садржаја преузео велики број продуктивних сема: нпр. 'који одаје светлост', 'који је боје пламена', 'који одаје топлоту', али и веома продуктивну сему интензитета, 'који се одвија нагло'. Ова сема, како смо већ видели, представља неизоставни део у семантичком садржају код већине полисемичних придева из грађе.

Занимљиво је да су се по броју значења издвојила чак три придева са приближно истим значењем, али са, како се показало, различитом употребном и стилском вредношћу. На основу примера закључујемо да се придеви *огњевит* и *огњен* везују за уметнички, поетски стил (стога придев *огњен* има највише потврда у фреквенцијским речницима), док се у савременом језику придев *ватрен* издвојио као доминантан, а придеви *огњевит* и *огњен* готово да се ни не употребљавају у савременим писаним изворима. Значајну базу за велик број значења придева *огњевит* и *огњен* представља и семантички веома богата мотивна лексема *огањ*. Продуктивност великог броја сема код основне именице утицао је и на продуктивност деривата (међу којима је и именица *огњиште* са такође великим бројем значења). Приликом истраживања значења лексема *ватра* и *огањ* (Миланов 2016) установили смо да придеви *ватрен*, *огњевит* и *огњен* имају приближно исти број деривата, с тим да је већина деривата именице *огањ* у грађи употребљено за потребе стилизације текста или превода. Ови придеви су семантички веома продуктивни када означавају човекове особине (пожељне и непожељне), па тако могу именовати следећа својства: храбру особу (*огњевит војник*, *огњени војно*); привржену, одану особу (*ватрени присталица*); живу, темпераментну особу (*ватрена играчица*, *огњени карактер*); особу плахе нарави (*ватрен човек*, *огњевита љуба*); љутиту, срдиту особу (*огњевита девојка*, *огњени*

чауши), упорну, ревносну особу (*најватренији педагог класичног доба*) (в. Миланов 2016: 97). У великом броју значења ова три придева су међусобно заменљива, а често означавају духовне особине човека, те претпостављамо да је то један од разлога за толики број значења У РСАНУ.

Закључак о семантици придева са значењем физичких особина. Анализа је показала следеће:

- већина ПФО је широке, опште семантике, те се подједнако у основном значењу могу односити на жива бића, предмете, материју, док за придеве који описују специфичније појаве и ситуације важи да су семантички сиромашнији и мање заступљени у грађи;

- полисемични придеви из грађе су најчешће шире семантике и имају по неколико синонима или антонима, а често су међусобно заменљиви, те се више значења развило код већег броја придева, уместо код једног централног;

- посебно су бројни и разноврсни придеви којима се означава нека од димензија појма, интензитет неког својства, непожељне физичке особине човека, дакле својства која су визуелно упадљива, лако доступна оку посматрача;

- придеви са значењем непожељних особина према себи имају и по неколико синонима, што је у вези са појавом да се у језику радије маркира оно што је негативно, непожељно и што одудара од прототипа него оно што је регуларног, очекиваног облика, изгледа и размера;

- сви придеви са значењем пожељне особине по броју значења налазе се на врху листе ПФО, а заузимају и висок положај у укупном броју свих придева, док су придеви који описују непожељна својства разноврснији, али и семантички сиромашнији;

- анализа секундарних значења ПФО показала је да су говорници склонији да критикују нечије физичке и материјалне недостатке, на које човек често не може утицати, него духовне мане које могу бити продукт човековог свесног промишљања и одлучивања;

- придеви који означавају јача, интензивнија својства имају и разуђенију полисемантичку структуру, а сема 'интензитета' издваја се као доминантна сема у читавом систему полисемичних придева;

- придеви којима се описује богатство и изобиље у различитим видовима чешће имају и богатији семантички потенцијал, у односу на придеве који описују оскудност у материјалном погледу – као да се материјално богатство појма одражава и на семантичко богатство лексеме која тај појам именује.

4.3. Придеви са значењем духовних особина

Након представљања придевских лексема којима се означава физичко својство/стање појма рећи ћемо нешто о придевима којима се у примарном значењу именује духовно својство или стање човека. Већ смо напоменули да је оваквих придева далеко мање него оних којима се означава конкретно физичко својство, а као разлог навели смо чињеницу да се апстрактно најчешће разумева преко конкретног, лексеме са конкретним значењем употребљавају се да означе апстрактно, нематеријално, ретко је обрнуто, на шта је у литератури већ скренута пажња (в. Гортан Премк 1997: 107; Драгићевић 2001: 179).

Духовна својства човека у примарном значењу описује 12 полисемичних придева (ПДО), међу којима је више оних који именују непожељна својства него пожељна. Навешћемо их у Табели 115.

Табела 115: ПДО према пожељности својства

духовна особина	пожељна	<i>благ, весео, добар, миран, озбиљан</i>
	непожељна	<i>груб, зао, луд, нагао, неваљао, немиран, опак²</i>

Наведена својства могу бити трајнија или тренутно карактеристична за човека. На пример, придевима *весео, немиран* означава се тренутно духовно стање човека (ђаци *весели* играју по кући и налажу бадњаке; *немирна* је била госпа Нола те ноћи), док се придевима као што су *благ, луд, опак* означавају трајније особине (*благо* дијете и двије мајке посиса; било је *лудих* и бјесомучних, које су рођаци придржавали и смиривали; цар је од онога града био врло зао и *опак*).

Као што смо код ПФО према семантици полисемичних придева направили прототип човека пожељних и непожељних физичких карактеристика, тако и код ПДО на основу инвентара полисемичних придева можемо закључити које су особине најмаркантније: највише пажње привлачи човек који је племените, благе и веселе нарави, а да је уз то и промишљен, разборит, дакле, пажња се усмерава на

доброту и памет, које су међу најважнијим и најпожељнијим духовним особинама. Са друге стране, пажњу привлаче и људи који се својим негативним понашањем истичу као пример непожељног узора. И док је за спознавање претходно наведених пожељних духовно особина потребно дубље познавање особе (нпр. нечија доброта се може спознати дужим оцењивањем поступака на основу којих се та особина издваја), непожељна својства су најчешће уочљива на први поглед, на основу понашања човека у једној конкретној ситуацији. Грађа показује да пажњу привлачи човек пргаве нарави, који лако плане, затим човек коме је својствено да наноси бол другима, који је прост, неотесан, а уз то и човек који је умно поремећен. Сва наведена својства су изузетно непожељна и негативна и исказују својство у појачаном степену, те и овде можемо приметити доминантност семе 'интензитета'.

Такође запажамо да постоји и синонимија у основном значењу међу неким придевима који означавају непожељно духовно својство: као синониме можемо посматрати придеве *зао*, *неваљао* и *опак*, те на основу тога закључујемо да је злоба најупечатљивије својство човека које се истиче код говорника српског језика. За придев *зао* је и Р. Драгићевић навела да представља један од централних чланова међу придевима са значењем људских особина (2001: 197). За његову високу пласираност на листи прототипичних придева које означавају људске особине она налази два разлога (2001: 204): злоба је као особина усмерена од појединца према другим људима, те стога највише и погађа онога на кога је усмерена. Други разлог види у његовој несиметричности, јер је он други могући антоним придева *добар* (први је *лош*); овде нема симетрије која је присутна међу именицама *добро* и *зло*, јер придев *лош* нема према себи одговарајућу именицу. „*Зао*, у ствари, нема антонима, нема супротстављену позитивну вредност која је семантички у потпуности компатибилна с њим. Када би такав придев постојао, он би био позитиван, па самим тим и неутрални члан опозиције” (Драгићевић 2001: 204).¹⁷⁵ Да су доброта и злоба најупечатљивије духовне карактеристике потврђује

¹⁷⁵ Да је злоба доминантно духовно својство у српском језику говори и закључак А. Ранђеловић до кога је дошла анализирајући метафоричка значења зоонима који се односе на људске особине. Чак 29 зоонима у својим секундарним, метафоричним значењима описују управо ову особину (2012: 101).

и издвајање концепата добар и лош као универзалних за велики број језика (в. Годард–Вјежбицка 2014: 12).

О придевима *зао*, *неваљао* и *опак*

Ако сагледамо све придеве из грађе, придев *зао* се, као обележје непожељне особине човека, јавља као једно од секундарних значења придевâ *нечист*, *отрован* и *паклен*, дакле придевâ који примарно не означавају духовно својство; придев *опак* код придева *отрован* и *паклен*, а придев *неваљао* као секундарно значење придева *паклен* и *опак*. Да придев *неваљао* означава „блажи ступањ злобе”, тј. да се пре може сматрати обележјем тренутног понашања него духовног својства, говори нпр. и ово значење придева *опак*: „веома несташан, јако немиран, неваљао (о детету)” (матере кажу ђеци, како је у кући уљегла баба коризма, која пази ђеци ... јесу ли добри али ***опаки***).

Гледајући придеве *зао*, *неваљао* и *опак* стиче се утисак да се и међу њима може успоставити градацијски однос, па би најблажи ступањ својства означавао придев *неваљао*, неки средњи ступањ би био придев *зао*, а највиши, са најдрастичније израженим непожељним својством, придев *опак*. Овај закључак износимо на основу прегледа дефиниција изнетих уз значења анализираних придева. На пример, приликом дефинисања придева *опак* често се придеви са значењем непожељног својства појачавају прилозима интензитета (нпр. ***веома опасан***, ***изузетно опасан***, ***јако немиран***), док код придева *зао* и *неваљао* то није случај.

Затим, у прилог томе да придев *неваљао*, између три наведена придева, може означавати „најблажи степен злобе” говори и чињеница да се њиме никад не дефинише примарно значење придевâ *опак* и *зао*, док се ова два придева дефинишу један помоћу другог. Такође, у савременом језику (на основу Корпуса) запажамо да се највише примера употребе придева *неваљао* приписује својствима детета.

Додатни разлог за смештање придева *опак* у крајњу тачку према интензитету непожељног понашања пружа и стање у жаргону, где се овај придев користи да значи изразито позитивно својство. Он се употребљава да искажу изразито позитивно својство нечега јер изазива јаку емоционалну реакцију, с

обзиром на то да означава својство које је изузетно опасно (Ашић 2009: 250). „Изразита конотација страха коју он собом носи преноси се на његово жаргонско значење, при чему се концепт *непобедив* (опака болест је она која се не може победити) транспонује у концепт *ненадмашан*” (Ашић 2009: 251).¹⁷⁶ Навешћемо неколико примера преузетих са Интернета у којима се придев *опак* употребљава у изразито позитивном светлу, а која нису употребљена само у омладинском жаргону (нпр. *Kako već tri godine uživamo uz najbolji drum&bass zvuk ... očekuje vas **опак** drumming žurka; Kul muškarac, tipa, menadžer ... odelo, tašna i **опак** cipele; Ove godine u planu proizvodnja preko 30.000 tona sintetičkog kaučuka ... Petrohemija **опак** igrač; Markus Viliјams ... је „**опак** igrač” sa sjajnim asistencijama).*

Већ смо навели пример придева *мртав* у истом значењу истицања изванредног изгледа или квалитета нечега, а исти тип позитивног својства има и придев *луд*, оба са изузетно непожељном (и такође застрашујућом) конотацијом (баш ти је *луда* та хаљина!; погледај дасу, *мртав* је, какве лепе очи!). Значења придева *луд* и *мртав* која описују ова својства забележена су у РСАНУ, док за придев *опак* наведено жаргонско значење није забележено. Иако обухвата веома широк опсег извора, ни РСАНУ не бележи сва значења свих речи, те га је стога неопходно допуњавати примерима из савремених извора, тим пре што је лексема *опак* лексикографски обрађена скоро.

Да је придев *зао* централни, општи придев којим се означава непожељно својство, а да су преостала два специфичније семантике говоре и синоними уз појединачна значења у дефиницијама ова три придева. Одбацивши све придеве који се као синоними преклапају у више придева, добили смо следећи списак (в. Табелу 116).

¹⁷⁶ У српском језику се лексеме са погрдним значењем (нпр. *гадура*) користе у неформалном, фамилијарном говору за исказивање позитивних осећања, а с циљем одагнања злих сила, заштите од урока итд. (в. Ристић 2004: 74).

Табела 116: Списак синонима придева *зао*, *неваљао* и *опак* у секундарним значењима

придев	синоними
<i>зао</i>	<i>загађен, затрован, злехуд, непријатан, неродан, неугодан, оскудан, прек, строг</i>
<i>неваљао</i>	<i>болестан, гнусан, невоспитан, негативан, недоличан, неисправан, немаран, неморалан, непослушан, непоштен, несташан, несавестан, неспособан, ништаван, плашљив, покварен, распустан, развратан, скаредан, страшљив, увредљив, шкодљив, штетан</i>
<i>опак</i>	<i>безбожан, безобзиран, богохулан, веома несташан, веома опасан, гадан, диваљ, жесток, злокобан, злонамеран, изузетно опасан, јак, јако немиран, јеретички, крволочан, мукотрпан, наличан, наopak, немилосрдан, неугодан, обратан, погубљан, погрдан, проклет, смртоносан, силан, супротан, убилачки, убојит, често неизлечив</i>

Дакле, док придев *зао* у много случајева може заменити само описне дефиниције, придеви *неваљао* и *опак* имају и по неколико једнолексемских синонима.

Вредна помена је и чињеница да два придева из ове групе са значењем непожељног својства представљају негиране облике других придева: *неваљао* је негирани облик застарелог придева *ваљао*, а *немиран* придева *миран*. Придеви творени речцом *не-*, према Стевановићу, „иако казују особину по нечему супротну оној која је означена простим придевом, нису прави опозити, нити пак значе само негацију дотичне особине, већ више њену негативну нијансу” (1986: 431). Тако наводи да придеви *непоштен*, *неморалан*, *неваљао*, не значе само особу која није поштена, морална, ваљана, већ ту негативну особину помоћу префикса за негацију назначују у појачаном степену.

Навешћемо сада податак који је компатибилан са оним који се односи на семантички најбогатије ПФО. Наиме, и код једних и код других има више лексема са значењем непожељног својства, али придеви са значењем пожељног својства имају више значења – дакле, и овде је обрнуто пропорционалан однос у броју придева са значењем непожељног својства са бројем значења која су реализовали (в. Табелу 117).

Табела 117: ПДО према пожељности својства

придев	бр. значења	обележје
<i>добар</i>	45	+
<i>благ</i>	31	+
<i>луд</i>	25	-
<i>опак</i>	23	-

придев	бр. значења	обележје
<i>миран</i>	21	+
<i>зао</i>	20	-
<i>нагао</i>	19	-
<i>незгодан</i>	17	-

Дакле, непожељно се исказује ширим дијапазоном различитих придева, свака нијанса у непожељном понашању изискује и посебну лексичку јединицу, док се добро, повољно и позитивно може исказати мањим бројем лексема, односно оне у свом семантичком садржају имају већи број семантичких нијанси које се могу употребити за опис пожељног у различитим ситуацијама. На то је указала и Р. Драгићевић говорећи о придевима *добар* и *леп* као колокативно презасићеним, јер су услед могућности употребе у разноврсним ситуацијама постали замена многим другим придевима са позитивним значењем (Драгићевић 2001: 199). К. Милер (1998: 55) примећује да варира ширина примене различитих придева у енглеском језику. Тако се придевима процене (*good/bad, desirable/undesirable*) може модификовати скоро свака именица, а широк опсег примењивости имају и придеви који указују на активност (*active/passive, fast/slow*) или интензитет (*strong/weak, intense/mild*). Л. Згуста код придева *добар* налази једно опште значење које се различито конкретизује у различитим контекстима (1991: 74).

Закључак о семантици придева са значењем духовних особина. Анализа је показала следеће:

- изузетно полисемичних ПДО је далеко мање него придева којима се означава конкретно физичко својство, а разлог за то је што се апстрактно најчешће разумева преко конкретног, уочљивог на први поглед;

- непожељна својства се исказује ширим дијапазоном различитих придева, свака нијанса у непожељном понашању изискује и посебну лексичку јединицу, док се добро, повољно и позитивно може исказати мањим бројем лексема широке семантике;

- анализа ПДО је показала да су најмаркантније пожељне духовне особине доброта и памет, док је најупечатљивија непожељна духовна особина злоба;

- анализирани придеви показују да су непожељна својства најчешће уочљива на први поглед, на основу понашања човека у једној конкретној ситуацији, док је за уочавање пожељних духовних карактеристика потребна и социјална интеракција;

- код ПДО којима се описују непожељна својства доминантна је сема 'интензитета', јер се сва непожељна и негативна својства исказују у појачаном степену;

- код придева *зао*, *неваљао* и *опак* може се успоставити градацијски однос – најблажи ступањ својства означава придев *неваљао*, средњи ступањ придев *зао*, а највиши, са најдрастичније израженим непожељним својством, придев *опак*.

4.4. О семантички најбогатијим полисемичним придевима

Сада ћемо представити семантички најбогатије придеве у грађи. Даћемо у списку семантички најразуђеније придеве који се по броју значења на списку налазе на првих тринаест места (в. Табелу 118). Дајемо већи број придева најпре стога што нисмо представљали придеве са највише значења у оквиру сваке групе (напомињемо да смо већ навели број значења неких анализираних придева), али и због тога да би се на листи нашао бар један придев који описује непожељно духовно својство човека. Такви придеви су, како видимо, слабије семантички разуђени од свих осталих.

Табела 118: Листа семантички најбогатијих придева

Р. бр.	Придев	бр. значења	Р. бр. на листи придева	Опште значење
1.	<i>низак</i>	56	1	физичко својство – димензија
2.	<i>оштар</i>	55	2	физичко својство предмета
3.	<i>добар</i>	45	3	пожељно духовно својство човека
4.	<i>јак</i>	39	4	пожељно физичко својство човека
5.	<i>жив</i>	37	5	пожељно физичко својство човека
6.	<i>мртав</i>	37	5	непожељно физичко својство човека
7.	<i>бео</i>	34	6	физичко својство – боја
8.	<i>велик</i>	33	7	физичко својство – димензија
9.	<i>благ</i>	31	8	пожељно духовно својство човека
10.	<i>висок</i>	30	9	физичко својство – димензија
11.	<i>мали</i>	30	9	физичко својство – димензија

Р. бр.	Придев	бр. значења	Р. бр. на листи придева	Опште значење
12.	<i>љут</i>	28	10	физичко својство материје
13.	<i>крут</i>	27	11	физичко својство предмета
14.	<i>лак</i>	27	11	физичко својство предмета
15.	<i>леп</i>	27	11	пожељно физичко својство човека
16.	<i>млад</i>	26	12	пожељно физичко својство човека
17.	<i>луд</i>	25	13	непожељно духовно својство човека

Списак семантички најбогатијих придева показује да су заступљене све групе које смо појединачно представили, с тим да се по бројности посебно издвајају лексеме које описују физичка својства човека и димензије (а ове лексеме примарно укључују и таква својства човека: *висок/низак човек, мали прст* итд.), дакле убедљиво је највише придева којима се означава физичко својство. Поново се показало да је антропоцентричност једно од најважнијих обележја језика. Човек у сваку сферу језика, приликом описа разноврсних појава мора да угради нешто што је њему својствено. Такође запажамо да су бројнији полисемични придеви који описују својство коме је обележје изражен интензитет (*оштар, јак, љут*). На основу списка семантички најбогатијих придева закључујемо да је услов за семантичко богатство припадање оним придевима који описују конкретно, на први поглед видљиво својство које у првом реду одликује човека, или које се, осим другим појавама, може приписати и човеку.

Пажњу привлачи и велика разлика у броју значења између два прототипична придева са значењем човекове особине, придева *добар* и *леп* који су у великом броју случајева међусобно заменљиви (уп. Драгићевић 2001: 197). „Њихове примарне семантичке реализације се сасвим јасно међусобно разликују, али се на нивоу секундарних семантичких реализација ови придеви скоро подударују” (2001: 198). Услед те своје широкозначности су се десемантизовали у извесном смислу, па се за све што је похвално, позитивно вредновано може рећи да је добро или лепо. Међутим, упадљива је разлика у броју значења између ова два придева, наспрам 45 значења придева *добар*, стоји 27 значења придева *леп*. Ово вероватно има везе са чињеницом да се знатно више секундарних значења придева *добар* односи на својства човека или нечега што има везе са човеком (његовим мислима, говором, другим менталним својствима), за шта се не може

увек употребити придев *леп*, који је ипак више резервисан за физичка својства. Придев *добар* је резервисан за описивање физичких и духовних својстава, док је придев *леп* пре за физичка својства. Иако су заменљиви у великом броју контекста, рекло би се да је придев *добар* шире семантике и чешће коришћен за описивање унутрашњих карактеристика човека.

Однос међу семантички најбогатијим придевима у српском и руском језику можемо сагледати упоређивањем наших података са подацима које је дала Ј. А. Чудинова анализирајући семантички најбогатије придеве у руском језику (1998: 61). У МАС више од седам значења имају 234 придева (од чега је 181 описни, а 53 односна). Она наводи да највише значења имају следећи придеви: *чистый* (34 значења), *тяжелый* (30), *свободный* (26), *тонкий* и *хороший* (23), *холодный* (22), *легкий* и *черный* (21), *слабый* (20), *первый* и *старый* (19), *живой* и *свежий* (18), *глубокий* и *светлый* (17), *добрый*, *мягкий* и *прямой* (16). Већина придева, као и у српском језику, примарно означава физичко својство. У оба језика се великим бројем значења одликују придеви који примарно означавају својство материје или предмета (у руском су то придеви *тежак*, *мек*, *прав*, *свеж*). Такође запажамо да у руском велики број значења има придев *црн* (*черный*), док је придев *бео* семантички знатно сиромашнији; зато се, изгледа, као нека врста надомештања јављају придеви *светао* и *чист* (*светлый*, *чистый*) који су неким значењима синонимични придеву *бео*. Ми немамо податке за придев *црн*, али се, судећи према подацима из РМС, не може очекивати да премаши број значења придева *бео* (у прилог томе говоре и подаци из фреквенцијских речника и Корпуса). Још једна разлика у односу на српски језик јесте и већи број значења придева *жив* (*живой*) него придева *мртав* кога нема на наведеном списку. Такође, руски придев *слободан* (*свободный*) можемо у извесној мери довести у везу са нашим придевом *отворен*.

На основу фреквенцијске листе енглеских лексема¹⁷⁷ закључујемо да се знатно чешће у језику користе придеви са значењем физичког својства, аналогно ситуацији у српском језику (уп. табелу 74): *old* 136. место, *small* 165, *large* 207, *young* 248, *light* 250, *big* 267, *white* 285, *quite* 380, *strong* 447, *dark* 516, *black* 536,

¹⁷⁷ Према подацима са портала <http://www.insightin.com/esl/>.

bad 666. место итд. Запажамо да су међу најфреквентнијим лексеме које су у антонимском односу.

У руском језику је велики број значења својствен и придевима којима се означавају димензије и размера појма (*тяжелый, тонкий, легкий, глубокий*). Запажамо и да је доминантно духовно својство доброта, означено двама придевима са истим примарним значењем (*хороший, добрый*). Према овоме можемо претпоставити да се духовно базира на истим моралним вредностима код оба народа и да је доброта најпожељније духовно својство. Придеви са највише значења у руском језику најчешће означавају физичке карактеристике и узраст човека, својства његовог карактера, емоције, унутрашњу грађу предмета (Чудинова 1998: 125). Такође, иста ауторка наводи да је значајан податак да међу семантички најбогатијим придевима уопште нема оних који означавају способност, став, процену у смислу интелигенције, свести, емотивно и етичко вредновање, као ни оцену стања (1998: 126).

О придеву *низак*

Семантички најбогатији придев у грађи је придев *низак* са 56 значења. Ово му је омогућило да се нађе на 12. месту на списку свих изузетно полисемичних лексема у РСАНУ. Осим доминантних глагола, на вишем месту од њега по броју значења је једино предлог *на*. У фреквенцијским речницима овај придев не заузима високу позицију – у ФРЂК налази се на 17. месту, а у ФРССЈ на 30. месту.

Придевом *низак* се примарно означава димензија, окомито простирање (уп. Хлебед 2002: 231). Видели смо да су придеви са значењем димензије семантички веома продуктивни због тога што су широкозначни, односе се на најразличитије појмове који се могу довести у везу са простирањем (конкретним и апстрактним). Придеви димензије често у примарном и секундарним значењима ступају у односе синонимије и антонимије са другим придевима са значењем димензије (нпр. синоними у неким значењима могу бити *висок* и *велик*, *дебео* и *широк*, *низак* и *плитак*; антоними могу бити *висок* и *низак/мали*, *дебео* и *танак/мршав* итд.).

Примарно значење придева *низак* је „који је мали растом, који је мале висине, који није висок (о људима, односно о људском стасу, узрасту)”, дакле

описује оно што је нижег раста од претпостављеног прототипа. Секундарно, придев *низак* именује снижено, умањено својство или положај конкретног појма (где се описују температура, притисак, различити предмети, небеска тела, тираж, принос итд.), као и непожељна апстрактна својства/стања (где се описују морал, вредности, мисли, порекло, брига, жеља, потреба итд.). Придевом *низак* метафорички се означава човеков материјални, физички, духовни и сл. пад. То потврђују и фразеологизми **спасти (пасти, стати, доћи и сл.) на ниске (слабе, танке, доње, задње, зле) гране, на исте, такве** (са неким негативним поређењем) **гране**, у значењу „доспети у незавидан положај, у какву материјалну или моралну беду”, где се придев *низак* јавља као синоним другим придевима употребљеним такође да означе непожељно својство. Гледајући секундарна значења, уочава се да овај придев чешће означава човеков непожељан, незадовољавајући положај или стање (на шта указују значења која су дефинисана придевима *бедан, јадан, недостојан, неугледан, понизан, прост, примитиван, снисходљив, убог*) него човекову негативну природу, његов лош однос према другима (што описују значења дефинисана придевима *лицемеран, неморалан, непоштен, покварен, рђав, подмукао*).

С једне стране, изненађује податак да највише значења има придев *низак* који примарно описује оно што је физички мање упадљиво и истакнуто, јер у језику чешће пажњу привлачи оно што се неком карактеристиком упадљиво издваја у односу на све друго. Међутим, са друге стране, узимајући у обзир правило у језику да је оно што је горе и напред позитивно, а оно што је доле и назад негативно (Лајонс 1977: 691), и да богатији семантички потенцијал поседују лексеме које описују непожељну него пожељну појаву у стварности, не изненађује податак да је придев *низак* високо пласиран на листи полисемичних придева.

Такође, изненађује чињеница да придев *низак*, као маркирани члан антонимског пара, има готово двоструко више значења од немаркираног члана *висок* (56:30), тј. питање је зашто свако својство које се може описати придевом *низак* не може бити описано и придевом *висок*. На чињеницу да немаркирани и маркирани члан антонимског пара често имају различит број значења указала је Р. Драгићевић (2001: 189–190), истичући немаркирани члан као семантички супериорнији. Разлог за такво стање налази у чињеници да немаркирани члан има

и номинационо и контрастно значење, а маркирани само контрастно (значења му се заснивају на супротстављеној квалитативној оцени у односу на немаркирани члан). Р. Драгићевић претпоставља да то има везе са способношћу придева да поседује односно не поседује и номинационо и контрастно значење.

Да ли је у питању неуједначена лексикографска обрада ове две лексеме или је полисемантичка структура придева *низак* заиста толико богатија? Упоредивањем полисемантичких структура придева *висок* и *низак* већ код првог значења запажамо неуједначену лексикографску обраду. Док придев *висок* примарно има значење „који има знатно пружање од доње до горње тачке, дуг у вертикалном правцу; који је великог раста” (*висок* *коњ/планина/дрво/човек/кула*) придев *низак* је разбијен на неколико подзначења па се колокације као што су *низак човек*, *низак коњ*, *ниско жбуње*, *низак брежуљак* објашњавају као посебна подзначења. За овако драстичну разлику у броју значења разлог може бити и неуједначен лексикографски поступак.

Наравно, има и велики број паралелних значења, могућих и код једног и код другог придева (нпр. *низак/висок водостај*, *ниско/високо приземље*, *низак/висок глас*, *ниска/висока цена*, *ниже/више биљке*, *нижи/виши чиновник*, *висока/ниска температура*, *виши/нижи циљеви* итд.). Она су могућа захваљујући заједничким семама, што Д. Гортан Премк (1997: 147) објашњава тиме да придеви са архисемом 'који је каквог физичког својства' антонимски однос реализују у својим номинационим значењима, а метафором реализују значење са архисемом 'који је каквог духовног својства' (нпр. *висок/низак човек* → *висок/низак морал*). Парови у оваквом антонимском односу добрим делом паралелно развијају своје полисемантичке структуре, захваљујући свом семском саставу. „Сема у којој је супротстављеност присутна је у оба садржаја, а друге семе, које су, на неки начин, сагласне са овом семом, десемантизоване су само у овоме односу; ван овога односа оне се слободно развијају, и као резултат тога развијања дају паралелност полисемантичких структура” (Гортан Премк 1997: 147).

Постоје и значења која су могућа само код једног од ова два придева. Нпр. значење „који је на великој удаљености од полутара на север” налазимо код придева *висок* (*високи север*). Насупрот овоме, није могућа колокација **ниски север* (за описивање појма који се налази на малој удаљености од полутара на

север) нити пак **ниски југ*, којом би било описано својство појма који је на удаљеном положају на јужној страни полутара. Нема ни синтагме **високи наклон* за означавање наклона који се изводи уз незнатно спуштање главе. Насупрот овоме, осим придева *низак*, за описивање знатног спуштања главе приликом наклона користе се и придеви *велик* и *дубок*, који примарно означавају изражени степен својства (*ниски/велики/дубоки* наклон). Такође, немогући су и антонимски односи код којих се користи само један члан који означава нешто упадљиво (уп. Хлебец 2002: 232): *високи* : **ниски стручњак*, *висок* : **низак датум*, *низак нагон/човек* : **висок нагон/човек* итд.

Још један од разлога за неравномеран однос у броју значења може бити и веома дуг временски период који дели објављивање томова РСАНУ у којима су ове две речи обрађене (*висок* је у 2. тому из 1962. године, а *низак* у 15. из 1996). Поводом тога налазимо неколико значења придева *низак* којих нема код придева *висок* иако је њихова реализација могућа (нпр. спорт. „ударен тако (о лопти) или је на такав начин изведен (о ударцу, врсти ударца лоптом) да се креће по површини терена или мало изнад површине, односно, у зависности од спортске игре, тик изнад мреже” (С тим се захватом одлично свладавају високе лопте, али је врло неспретан за *ниске*; Постоје углавном двије врсте волеја ... високи волеј, кад се лопта удара изнад висине мреже, и *ниски волеј*, кад се лопта удара испод висине мреже;); спорт. „који се изводи, заузима и сл. у погнутом положају тела, у положају нагнутости, повијености (о трчању, о ставовима у различитим спортским дисциплинама)); који се изводи у клечећем положају (о старту)” (Разликујемо [у куглању] високи и *ниски* почетни став)). Видимо да се у примерима употребљава и придев *висок*, да означи својство супротно оном именованом придевом *низак*.

Дакле, разлоге за неравномеран однос у броју значења између ова два придева можемо тражити у донекле неуједначеном лексикографском поступку обраде паралелних значења која се разликују „само по односу знатно/незнатно везаном за сему вертикално пружање” (Гортан Премк 1997: 106), као и у чињеници да нека значења успостављена код придева *низак* не налазимо код

придева *висок* јер у периоду кад је том РСАНУ за таква значења није било доступне грађе.¹⁷⁸

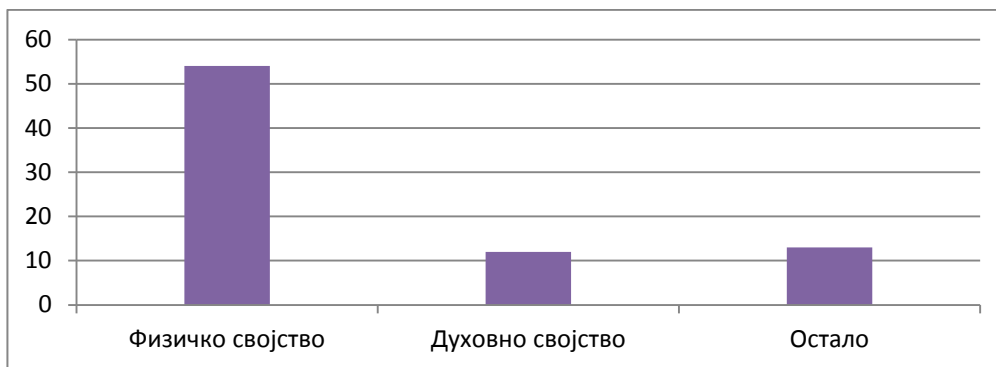
Ипак, овакви примери показују да је веома важно да лексикограф приликом лексикографске обраде лексема које имају антонимске парове мора имати у виду и обрада антонима и лексеми која по реду долази касније представити водећи рачуна о супротстављености значења са антонимичном лексемом.¹⁷⁹

4.5. Закључци о полисемији придева

Након представљања полисемичних придева можемо изнети неке закључке. Најпре, од 79 лексема које имају 15 и више значења, велику већину представљају придеви са конкретним значењем, значењем физичког својства, стања или релације која се односи на конкретне појаве. Најчешће су то придеви који описују визуелно доступна својства, као и својства која се тичу човека и његових способности. Поново се у први план истиче антропоцентричност језика и тежња човека да појаве у свету описује преко онога што је њему најближе и најпознатије. Ови придеви најчешће секундарно описују различита апстрактна својства, јер се апстрактне појаве разумевају преко конкретних (Гортан Премк 1997: 107). И графички ћемо, као илустрацију, приказати однос у броју придевских лексема према врсти својства које описују (в. Графикон 19).

¹⁷⁸ Говорећи о утицајима дијахронијских и етимолошких чињеница на статус појединих лексема и њихових значења у савременом речнику М. Радовић Тешић (2013: 16) наводи да се ова два плана могу рефлектовати на квалификацију и статус саме лексеме у савременом тренутку, на идентификацију и стандардизацију одреднице у речнику, на полисемантичку структуру и распоред значења с обзиром на објективну компетенцију говорника језика, на утврђивање хомонимних односа за разлику од полисемије, на хронолошки аспект и техничко представљање употребних потврда у периоду који захвата корпус речника.

¹⁷⁹ О обради антонима у РСАНУ писала је М. Јакић (2016).

Графикон 19: Однос броја придева према врсти појаве коју описују

Такође, запазили смо да велики број полисемичних придева било у примарном било у секундарним значењима има активну сему 'интензитета', што значи да пажњу говорника више привлачи оно што се издваја, истиче неким својством, што је упадљивије, интензивније и што на њега јаче делује.

Наше истраживање је показало и да придеви представљају семантички најстабилнију врсту речи јер међу њима нећемо наћи „изненађујуће” полисемичне лексеме као код именица (посебно код њих) и код глагола, већ су све лексеме познате, широке употребе. Ово има везе и са ограниченим дијапазоном основних својстава те су и придеви из наше грађе у збиру најширокозначније полисемичне лексеме.

Закључили смо да је велики број ПФО широке, неодређеније, општије семантике, те се подједнако у основном значењу могу односити на жива бића, предмете, материју (нпр. *висок*, *дубок*, *нов*), али има и придева који описују специфичније појаве и ситуације (нпр. *ватрен*, *крвни*, *мутан*, *олујан*). Такви придеви најчешће у основи имају неку другу реч и семантички су сиромашнији од творбено простих придева. Такође, запазили смо да полисемични придеви често према себи имају и полисемичне синониме или антониме, често и више њих. То им омогућава умрежавање и преплитање у значењима.

Такође смо приметили да код лексикографског представљања антонимских парова придева некад није у обзир узимана семантика антонимског пара. Тако налазимо случајеве да нису забележена нека могућа значења антонима. Гледајући из савремене перспективе, такав поступак се у неким случајевима може оправдати дугим периодом између публикација томова Речника у којима се обрађују антонимски парови, али се у будућем лексикографском раду приликом обраде

придева морају имати у виду и значења антонимског пара, наравно уколико он постоји.

Даћемо листу семантички најбогатијих придева према ЛСГ којима припадају (в. Табелу 119).

Табела 119: Листа семантички најразуђенијих придева према ЛСГ

ЛСГ	Семантички најбогатија лексема	Број значења лексема	Р. бр. на листи свих лексема
УО – димензије	<i>низак</i>	56	12
УО – боја	<i>бео</i>	34	31
Особине предмета	<i>оштар</i>	55	13
Особине материје	<i>љут</i>	28	37
Физичка својства човека	<i>јак</i>	39	26
Духовна својства човека	<i>добар</i>	45	21
Остало	<i>отворен</i>	24	41

Наведени придеви описују неке од најуобичајенијих појава у стварности и сви се, примарно или секундарно, могу односити и на својство човека. Такође, сви су творбено прости, изузев придева *отворен*, који је дериват семантички веома богате лексема *отворити (се)*. Установили смо и неуједначену обраду семантички најбогатијег придева *низак* и придева који му је по значењу супротстављен, придева *висок*. Нека значења су код придева *низак* дата као посебне тачке, док су код придева *висок* обједињена у једно значење. Међутим, и да је уједначавање извршено према придеву *висок*, тј. да придев *низак* има мање подзначења, и даље би остао један од семантички најбогатијих придева у грађи.

Да ли су семантички најбогатији придеви и најфреквентнији у савременим писаним изворима проверавали смо прегледом фреквенцијских речника и Корпуса. На основу увида у ове податке закључили смо да постоје извесна одступања у РСАНУ односу на остале изворе (в. Табелу 120).

Табела 120: Фреквенција семантички најбогатијих придева у испитиваним изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>низак</i>	31	239	19.043
<i>оштар</i>	29	299	8.393
<i>добар</i>	343	2.045	118.764
<i>јак</i>	109	528	25.507
<i>жив</i>	121	1.083	9.675

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>мртав</i>	118	1.370	8.485
<i>бео</i>	167	2.565	40.281
<i>велик</i>	957	4.008	294.406
<i>благ</i>	85	403	5.227
<i>висок</i>	213	783	63.048
<i>мали</i>	354	2.223	51.822

Табела показује да број значења у РСАНУ не прати увек висока фреквенција у анализираним изворима, али да се фреквенцијски речници и Корпус у великој мери поклапају када је у питању заступљеност наведених лексема. Фреквенцијски речници и Корпус представљају резултате употребе у писаним текстовима, а у РСАНУ су значења констатована на основу писаних извора али и живог говора (са различитих територија), те стога резултате који се дају у РСАНУ можемо сматрати репрезентативнијим.

Распоред семантички најбогатијих придева у РСАНУ сравнили смо са списком најфреквентнијих придева у фреквенцијским речницима и Корпусу. Овде нас интересују позиције које заузимају полисемични придеви у савременим изворима и у коликој мери се поклапају резултати добијени из њих (в. Табелу 121).

Табела 121: Листа односа семантички најбогатијих и најфреквентнијих придева

РСАНУ	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>низак</i>	<i>велик</i>	<i>велик</i>	<i>велик</i>
<i>оштар</i>	<i>нов</i>	<i>нов</i>	<i>нов</i>
<i>добар</i>	<i>мали</i>	<i>бео</i>	<i>добар</i>
<i>јак</i>	<i>добар</i>	<i>мали</i>	<i>висок</i>
<i>жив</i>	<i>млад</i>	<i>добар</i>	<i>млад</i>
<i>мртав</i>	<i>висок</i>	<i>млад</i>	<i>мали</i>
<i>бео</i>	<i>леп</i>	<i>мртав</i>	<i>бео</i>
<i>велик</i>	<i>бео</i>	<i>далек</i>	<i>дуг</i>
<i>благ</i>	<i>жив</i>	<i>леп</i>	<i>јак</i>
<i>висок</i>	<i>мртав</i>	<i>жив</i>	<i>кратак</i>

Видимо да су свега три придева заједничка свим испитиваним изворима: *добар*, *бео* и *велик*, с тим да се придев *добар* високо котира у свим прегледаним изворима, следи придев *велик* који је доминантан у фреквенцијским речницима и Корпусу, а ниже је пласиран у РСАНУ. Даћемо и списак свих придева који се појављују у испитиваним изворима са бројем појављивања (в. Табелу 122).

Табела 122: Преглед броја појављивања придева у Табели 121

Бр. појављивања	придеви
4	<i>бео, велик, добар</i>
3	<i>висок, жив, мали, млад, мртав, нов</i>
2	<i>јак, леп</i>
1	<i>благ, далек, дуг, кратак, низак, оштар</i>

На основу наведене табеле можемо закључити да је доброта доминантно духовно својство, да је својство појма који је по размерама изнад просечног доминантно када су у питању димензије, а придев *бео*, због могућности да означи велики број нијанси од беле до сиве, има значајну заступљеност у свим испитиваним изворима, а такође има и важну конотативну вредност. Наведени придеви описују готово увек позитивна својства, на основу чега можемо рећи да су придеви са овим значењем употребљивији за означавање других појава, тј. да се мањим бројем придева са позитивним значењем описује већи број различитих појава у стварности, док су придеви са непожељним значењем специфичнији, те је њихов број већи, а семантика ужа.

Још нешто ваља напоменути у вези са полисемичним придевима. Близу 45% ових придева ушло би у лексички минимум српског језика као страног (уп. Крајишник 2016: 282–288). То су следећи придеви: *бео, богат, велик, весео, висок, врућ, гладан, горњи, дебео, добар, дубок, дуг, жив, жут, здрав, зелен, јак, кратак, крив, крупан, лак², леп³, луд, љут², мали, миран, млад², мртав, мршав, мушки, нежан, низак, нов, озбиљан, оштар*. Међу наведеним придевима су и они са највише значења, али има и оних са 15 значења, што говори да велики број значења није нужан услов за употребљивост неке лексеме за најосновнију комуникацију. На пример, по 15 значења има око четвртина овде наведених

лексема (*весео, врућ, дуг, жут, крив, нежан, озбиљан*). Са друге стране, на пример, придев *брз* има мање од 15 значења, али представља једну од фреквентнијих лексема и део је лексичког минимума. У лексичком минимуму је, на пример, и придев *диван*, који описује изражени степен својства и има свега два значења забележена у РСАНУ. Придев *зао* није део лексичког минимума иако се показало да је злоба доминантно непожељно духовно својство у српском језику, нема нпр. ни придева *бистар, благ, мек*. Чини се да би приликом утврђивања лексичког минимума, осим фреквенције, требало узети у обзир и број значења неке лексеме која су потврђена у стандардном језику, а све наведене лексеме имају тек понеку нормативну или стилску квалификацију.

Али, треба рећи да су придеви из наше грађе, у односу на друге полисемичне врсте речи, значајно заступљени у лексичком минимуму, стога што су изразито полисемични придеви уобичајени у стандардном језику и описују типична својства појма.

5. Остале врсте речи

Након представљања група полисемичних именица, придева и глагола који чине највећи део наше грађе (96,7%), рећи ћемо нешто и о осталим лексемама које у укупном збиру изузетно полисемичних лексема заузимају свега 3,3%. Наш циљ на овом месту неће бити да дајемо закључке какве смо имали у претходним поглављима будући да се ради о веома малом узорку (посебно ако посматрамо појединачне врсте речи), већ да дамо општи поглед на побројане лексеме и на неке законитости које се тичу њихове семантике. Како би се укључило више лексема које припадају преосталим врстама речи, што би довело и до поузданијих закључака, морала би се спустити граница за утврђивање грађе на нпр. осам до десет значења, што би могло бити циљ засебног истраживања.

Већ смо указали на чињеницу да је полисемија језичка појава карактеристична за речи које се могу јавити у великом броју облика и које у реченици врше главне функције (уп. Дешић 1990: 6). Од променљивих речи у нашој грађи заступљене су заменице, бројеви и прилози који имају компарацију. Лексичко значење поседује већина овде сврстаних лексема, док се за лексеме које

припадају класи узвика и речца у литератури указује на одсуство лексичког значења.

Од укупног броја изузетно полисемичних лексема из наше грађе преостало је 28 које ћемо представити на овом месту (в. Табелу 123).

Табела 123: Листа преосталих изузетно полисемичних лексема

Врста речи	Лексема
Заменице	<i>нешто, ништа</i>
Бројеви	<i>један</i>
Прилози	<i>добро, још, колико, ниско, олако, онако, оштро</i>
Предлози	<i>до, за, из, иза, к(а), кроз, на, над, о, од, око</i>
Везници	<i>а, да, па</i>
Узвици	<i>еј, о</i>
Речце	<i>ли, не</i>

Чињеница да је мали број лексема изборио своје место на овом списку указује на то да оне поседују нешто што их приближава другим пунозначним речима за које је изузетна полисемичност и карактеристична. Запажамо да је већина наведених лексема творбено проста, немотивисана.

Удео ових врста речи у грађи је занемарљив, а по бројности се издвајају предлози и прилози (60% овде сврстаних лексема). Већина наведених лексема, иако малобројне, представља најфреквентнији слој лексике у савременом језику захваљујући својој релационој, повезујућој функцији (ово се посебно односи на предлоге и везнике). Стога се оне налазе на врху листа најфреквентнијих речи у фреквенцијским речницима српског језика и у Корпусу. Овакво стање је карактеристично и за друге језике света. На то указују подаци о најфреквентнијим лексемама у десет европских језика језика (в. Табелу 124):

Табела 124: Листа најфреквентнијих речи у десет европских језика

Dan	Dut	Eng	Fre	Ger	Ita	Nor	Por	Spa	Swe
i	de	the	de	der	di	.	de	de	och
af	van	and	la	die	e	og	a	la	i
og	het	to	le	und	il	det	que	que	att
at	een	of		den	che	,	o	el	som
§	en	a	et	in	la	han	e	en	en
til	in	in	des	von	a	i	do	y	r
for	dat	was	les	.	in	er	da	a	p
en	is	his	du	zu	per	"	no	los	det
om	te	that	"	dem	del	p	um	del	av
der	op	I	en	,	un	til	em	se	fr
er	voor	he	un	fr		at	para	por	med
U	met	as	que	mit	non	som	com	las	den
ikke	die	had	a	das	i	var	se	con	till
eller	De	with	qui	des	si	jeg		un	har
som	zijn	it	dans	ist	le	med	os	para	de

Table 1: Most frequent common words per language.

(Преузето из Паутсма 2002: 181)

У наведеним језицима (данском, холандском, енглеском, француском, немачком, италијанском, норвешком, португалском, шпанском и шведском) на највишим позицијама су најчешће помоћне речи које имају повезујућу функцију (предлози и везници). Другим Зипфовим законом (Зипф 1949: 21–35) одавно је установљено да су најкраће речи најфреквентније, те то потврђују и наведени подаци, а прегледом фреквенцијских речника српског језика долазимо до истог закључка. Међутим, за свега неколико лексема које имају конективну функцију може се рећи да су према РСАНУ семантички изузетно богате, односно да се могу употребити у великом броју различитих типова контекста. Ово има везе са чињеницом да смисао функционалних речи углавном произлази из њихове употребе, јер се, за разлику од пунозначних речи, за њих не могу пронаћи денотати у изванјезичкој стварности (Палмер 1976: 22). Њихово значење се може уочити само у контексту, а неке од њих (као узвици и речце) „своје право објашњење могу добити ’с ону страну граматике’, у оквиру лексикографије и стилистике” (Худечек 1994: 155).

Код непроменљивих речи може се уочити још једна специфичност – неке од њих могу, у зависности од синтаксичке позиције и контекста, припадати различитим врстама речи. Стога постоји проблем приликом њиховог

лингвистичког тумачења, који се тиче како њихове вишезначности, тако и њихове категоријалне припадности различитим лексичко-граматичким групама. За разлику од самосталних, пунозначних речи, њихов синтаксички статус није увек очигледан. По мишљењу Вејта, „приликом представљања значења непунозначних речи неопходно је утврдити не само узајамност њиховог категоријалног и лексичког значења, већ треба обратити пажњу и на њихову прагматичку функцију” (Вејт 1979, према Смирнова 2010: 533).¹⁸⁰ Различите врсте речи које повезују реченице имају повезујућу функцију и успостављају семантички однос међу синтаксичким јединицама на плану микроструктуре (Смирнова 2010: 534–535).

Ј. А. Чудинова (1998) разматрање полисемичних лексема спровела је на грађи коју чине именице, придеви и глаголи, мада би се, како каже, формално гледано, могли укључити и везници, прилози, предлози. Оваквих лексема у МАС је мало, око 2% (нпр. *спасибо*, *свој*, *столько*, *сколько*, *когда*, *около* итд.), па је то био један од разлога зашто је из анализе изузела све врсте речи осим именица, придева и глагола. Даље, како наводи, код већине ових лексема у оквиру лексикографског чланка представљени су хомоними (*когда* је прилог и везник, *около* прилог и предлог, *так* прилог, везник и речца), те они тек у збиру имају седам и више нумерисаних значења (1998: 51). Такође је напоменула да непунозначне речи често имају само граматичко значење док лексичко одсуствује (1998: 30–32).

Сличан проблем који се тиче разграничавања појединих непроменљивих речи постоји и у српском језику. На тешкоће приликом класификовања непроменљивих речи указао је М. Пешикан (1970: 116) наводећи да се сваки покушај да се непроменљиве речи без остатка поделе на категорије суочава с великим тешкоћама, не само због разноврсности функција и изостанка обличних обележја, него и стога што многе речи својим значењима опкорачују границе категорија (*кад*, *како* – прилог и везник итд.). Узимајући за пример такве граничне случајеве узвика и партикула, С. Ристић (2009: 44–45) истиче да је на лексичком

¹⁸⁰ М. Смирнова истиче да се већини двојезичних речника замера то што се при представљању несамосталних речи не ослањају на синтагматски и парадигматски аспект употребе тих лексема већ на методе интроспекције и емпиријског запажања. Као резултат тога, дешава се да се речи са потпуно различитим значењима и функцијама сврставају у синонине (2010: 532).

плану углавном тешко одвојити такве речи као посебне лексеме, јер се њихова двојака природа реализује истовремено, па је најреалније да се такве јединице обележе као исте лексеме са граматичким квалификатором „узвик и партикула”, нпр. *е, та, благо*. За прилоге и партикуле који се дају заједно каже да би их требало одвојити у посебне врсте речи, што значи да би лексикографски били представљени као хомоними (нпр. *укратко, тек, најзад* итд.) (нав. дело). Гранични случајеви везника и партикула третирају се углавном као хомоними. Све друге граничне случајеве који функцију и значење партикуле реализују секундарно требало би третирати као јединице примарне врсте речи (Худечек 1994: 155–159). Већ смо напоменули да у грађу нисмо уврстили случајеве када се у оквиру једне полисемантичке структуре код непроменљивих лексема одељено дају лексеме које се могу сврстати у две врсте речи.

Представићемо опште карактеристике сваке од преосталих врста речи. Најпре ћемо дати опште карактеристике појединачних врста речи које се наводе у литератури, да бисмо видели на који начин се посматрају њихове семантичке карактеристике.

5.1. Променљиве речи

Од променљивих врста речи у грађи су заступљене заменице, бројеви и прилози. За бројеве и прилоге се у литератури наводи да спадају у класу полупроменљивих речи (уп. Ломпар 2007: 70) јер не поседују све карактеристике класичних променљивих речи.

5.1.1. Заменице

Заменице су непунозначне, променљиве речи којима се упућује на лица, предмете или њихове особине (Клајн 1985: 40, 54; Радовић Тешић 2011: 53). Према М. Пешикану, за заменице као лексичку категорију карактеристично је одсуство конкретног лексичког значења, већ оне у ствари представљају лексичка средства за изражавање синтаксичких информација (1970: 115–116). „Заменице су, као речи, асемантичне, празни шаблони, тако рећи алгебарске величине, који се у свакој новој говорној прилици испуњавају другим стварним значењем” (Стевовић 1973: 29). О. Н. Селиверстова истиче да се заменице често посматрају

као семантички празне, или као речи чије је значење ситуационо условљено (2004: 377). У литератури се указује и на универзалност неких заменичких речи – А. Вјежбицка у примитиве убраја заменице *ја*, *ти*, *неко* и *нешто* (в. Годард–Вјежбицка 2014: 12).¹⁸¹

Заменице немају праву способност номинације независну од ситуације, већ су замена за називе јер именују оно што је већ именовано, а значења појма на који упућују виде се само из контекста (Гортан Премк 1997: 25). Оне представљају важну класу речи јер имају важну функцију у реченици, служе економичнијем изражавању, али код њих изостаје лексичко значење какво имају нпр. именице. Полисемичност заменица, према Д. Гортан Премк, последица је процеса током којег заменице губе своја заменичка својства и приближавају се пунозначним речима (1997: 26–27). На основу овог закључка очекујемо да ће се изузетном полисемијом одликовати заменице које се по неком својству издвајају од типичних представника своје врсте.

Нашу грађу чине две заменице које се најчешће употребљавају за категорију не-лица, *нешто* и *ништа*. Оне су творбено мотивисане, творене додавањем префикса *не-* и *ни-* на упитне заменице. Код њих се префиксом не сужава лексичко значење, већ напротив. „Док у правим префиксалним твореницама префикс долази испред основе с пуним лексичким садржајем, којој само модификује значење, овде би се *и-*, *ни-* односно *не-* могли сматрати главним носиоцем значења, или су у најмању руку равноправни са заменицом у другом делу: то значи да их не можемо изједначити с префиксима” (Клајн 2002: 130). Захваљујући префиксу, мења се семантички потенцијал и граматичке функције у односу на мотивну заменицу те заменица добија нове функције (уп. Ристић 2015б: 639).

Дакле, спој префикса и заменице утиче на формирање друкчије семантичке вредности, на придодавање нових семантичких компонената. Заменица се захваљујући префиксу пуни лексичким значењем. Навешћемо податке о броју

¹⁸¹ Међутим, како примећује К. Годард (2001: 9), ово се не може некритички прихватити као поуздано јер у неким језицима (нпр. тајландском и јапанском) постоји неколико различитих заменица у свакој категорији, чији избор зависи од односа учесника у комуникацији (да ли међу њима постоји однос солидарности, социјална дистанца итд.). Такође, он наводи да су у неким језицима еквиваленти за заменице *неко* и *нешто* везане морфеме које се појављују као први елемент речи.

значења заменица *нешто* и *ништа* у РСАНУ и о њиховој фреквенцији у осталим изворима (в. Табелу 125).

Табела 125: Статус заменица *нешто* и *ништа* у РСАНУ и испитиваним изворима

Лексема	РСАНУ	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>нешто</i>	24	585	181	74.278
<i>ништа</i>	15	554	1.094	54.979

Иако се по броју значења налазе при дну лествице изузетно полисемичних лексема, наведене заменице су у испитиваним контролним изворима веома фреквентне. Разлог за то је њихова способност да уопштено именују најразличитије појмове, а висока фреквенција указује на њихову централну граматичку и комуникативну улогу у језику.

Заменица *нешто* у примарном значењу дефинисана је овако: „у служби именице означава неодређен, непознат предмет, неидентификовано биће”. Грађа показује да се ова заменица секундарно јавља у служби именице (*нешто* иде планином), придева (и ја имам *нешто* буздована), прилога (бавио се *нешто* књижевношћу), речце (да ја сад *нешто* цркнем, што би ти са мном радио?), дакле има разноврсне функције, што је повезано и са великим бројем значења. С. Ристић (2015б) наводи да заменица *нешто* на лексичком плану својом полисемантичком структуром и дисперзијом значења испољава више карактеристика лексема из општег лексичког слоја него заменица које функционишу у затвореним системима граматичког значења (2015б: 642). Ова ауторка указује и на неодговарајућу обраду ове заменице у РСАНУ када се јавља у прилошкој функцији и у функцији речце, те сматра да би их требало обрађивати као посебне лексеме (2015б: 653). Начин обраде заменице *нешто* који предлаже С. Ристић сузио би њену полисемантичку структуру те она не би ни ушла у нашу грађу.

За заменицу *ништа* карактеристично је да је развила више значења захваљујући семантичком и обличком укрштању са прасловенским придевом *ништ* „бедан, сиромашан, убог; ништаван, безвредан” (Гортан Премк 1997: 26–27). Велики број значења ове лексеме заснован је на компоненти ’који нема вредност’ – у именичком значењу денотира нпр. безвредну особу (љубави немам, *ништа* сам), уопште безвредну ствар (поједини човјечји живот према томе

ништа), сиромаштво (мене је стари Господар из *ништа* подигао), празнину у сваком смислу (загледа се нетремице у *ништа*); у придевском значењу денотира одсуство у квалитативном смислу (не би били ти људи *ништа* род међу собом), у прилошком значењу денотира одсуство у квантитативном смислу (има јунака *ништа* мањих). То значи да ова заменица свој статус полисемичне лексеме има захваљујући „утицају споља” – најпре, творбено је изведена што је утицало и на њен семантички потенцијал, а затим је додатно обогатила своју семантичку структуру укрштањем са другом пунозначном лексемом. Такође, важно је напоменути да се јавља и у служби других врста речи.

Због чињенице да се често јављају у служби других врста речи, дискутабилан је и број њихових значења, те их ни не можемо третирати као остале полисемичне речи и на основу њих износити закључке о полисемији. Ипак, као генерали закључак стоји тај да се заменице које су ушле у категорију семантички најбогатијих лексема односе на општији појам, односно имају могућност широке употребе, а семантички су богате и захваљујући чињеници да им је значење модификовано различитим морфолошким или лексичким средствима.

5.1.2. Бројеви

Бројеви су променљиве, несамосталне одредбене речи којима се изражава колико има онога што значи именица уз коју стоје, или у ком се реду налази оно што означава именица. Према Д. Гортан Премк (1997: 27–28), бројеви су најапстрактнији део лексике, јер не именују конкретне појмове, активности или њихове особине, већ апстрактно једну из низа бројних вредности, а та вредност представља једину компоненту њиховог семантичког садржаја.

У свој списак семантичких примитива, простих концепата помоћу којих се може изразити сваки смисао, А. Вјежбицка је сврстала и бројеве *један* и *два* (Годард–Вјежбицка 2014: 12), али К. Годард наводи да немају сви језици могућност изражавања бројне вредности овим лексемама, да немају сви језици могућност серијског бројања, као и да они у различитим језицима имају различита морфосинтаксичка својства (Годард 2001: 22).

Управо се број *један* у оквиру ове врсте речи одликује разуђеном полисемантичком структуром захваљујући чињеници да, осим изражавања бројне вредности, са примарним значењем „најмањи цео основни број којим се означава јединка, поједино биће, ствар или појава и који се обележава цифром 1; назив те цифре”, може у одговарајућем контексту означавати и познатог или непознатог појединца, а користи се и за истицање, потврђивање изреченог садржаја. Ова лексема се у испитиваним контролним изворима према броју потврда у фреквенцијским речницима и Корпусу налази у врху листе најфреквентнијих речи (нпр. у Корпусу има преко 360.000 потврда).

У граматицама српског (српскохрватског) језика указује се на могућност броја *један* да се реализује у ненумеричким значењима, значењима неодређене заменице *неки, некакав*; затим придева *исти* и *једини*; када стоји уз именице у множини итд. (*сви смо једне горе лист; једноме човеку није лако живети; био једном један цар*), затим за истицање именице уз коју стоји (*урадио је то као један стручњак*) (Маретић 1963: 186; Стевановић 1986: 313; Гортан Премк 1997: 28, у напмени).¹⁸² Такође ова лексема конгруира са именицама различитог рода, што има утицаја и на њену разноврсну употребу. М. Ивић (1971: 119) истиче да се лексема *један*, када није употребљена у значењу броја понаша као придев – из позиције именичке одредбе изостаје ако је именовани појам познат учесницима комуникативног акта и ако се значење именице интерпретира сасвим уопштено, уз искључење сваке помисли на појединачне случајеве његове манифестације.

Иако бројеви нису склони полисемији, лексема *један* има велики број реализованих значења захваљујући својој семантичкој вишеслојности. У полисемантичкој структури ове лексеме запажамо и семантички супротстављена значења: њом се описује појединац изузетних позитивних карактеристика „који је изузетне важности, изузетног значаја; познат, чувен, славан” (данас код нас нема *једнога* Скерлића), али и изражених негативних карактеристика „са појачаним негативним особинама појма који означава именица уз коју стоји; бедан,

¹⁸² Способност издвајања типског представника која је својствена лексеми *један* доследно недостаје лексеми *неки*. *Један* се јавља тамо где је важно нотирати појединачност, а *неки* у ситуацијама неодређености у широком смислу те речи (нпр. *ако постоји неки ризик : *ако постоји један ризик*) (Ивић 1971: 112).

недостојан” (животињо *једна!*, гаде *један!*). У овим примерима лексема *један* има експресивно-афективну употребу.

Дакле, за разлику од осталих бројева који по природи имају сиромашан семантички садржај, број *један* се захваљујући семантичкој вишеслојности сврстава у полисемичне лексеме, приписују му се обележја неодређености, истородности, појединачности и сл., захваљујући чему се употребљава и у заменичкој и придевској функцији.

5.1.3. Прилози

Прилози су речи које ближе одређују глаголе, придеве, именице и друге прилоге (уп. Белић 1998: 84–85). Према Белићу, највећи број прилошких речи су неправне прилошке речи, „тј. такве су да се по функцији одвајају од осталих речи, али се по значењу и облику налазе са њима у вези” (нав. дело: 85). Њима се исказују разне околности које доприносе начину вршења радње, именују се и означавају унутрашње особине глаголских процеса – начин, интензитет, као и спољашње околности под којима се одвија глаголски процес – место, време итд. (в. Грицкат 1983: 33; Гортан Премк 1997: 24).

У српској лингвистици влада хетерогеност када је у питању класификација прилога. На ову чињеницу указала је И. Грицкат (1983: 3–4) наводећи да у прилозима као врсти речи има много више разлика него међу појединим врстама речи међусобно. У оквиру њих се, гледајући уопштено, успоставља разлика између аутосемантичних, пунозначних и синсемантичних, непупозначних речи (нпр. *почетнички* – *врло*) (о подели лексема из грађе на аутосемантичке и синсемантичке речи в. поглавље IX). Они модификују неке врсте речи или их само истичу, а са друге стране модификују и целе реченице. Са лакоћом се могу постављати у различите функције: нпр. *много ради* (прилошка), *много новца* (именичка), *скитање ноћу* (придевска). И. Грицкат напомиње и да се понекад функција прилога поклапа са функцијом везника (нпр. *стога*, *отуд*), партикула (нпр. *међутим*, *ваљда*), некад се укрштају прилошка и предлошка служба (нпр. *после*, *ван*, *више*) итд. „Такве појаве спадају пре у проблематику вишезначности и вишефункционалности одређених речи него међу питања о реченичним службама

прилога и његових подврста, јер су могућности за таква пребацивања ограничене” (Грицкат 1961б: 70).

У грађи је забележено седам полисемичних прилошких лексема (0,8% грађе). Великим бројем значења одликује се неколико прилога за начин (нпр. *добро*, *ниско*, *олако*, *онако*, *оштро*) и неколико прилога за меру или количину (*још*, *колико*). На списку нема примарно месних, временских или узрочних прилога.¹⁸³ Према пореклу полисемичне прилоге из грађе можемо поделити на просте, немотивисане (какав је прилог *још*) и мотивисане какви су сви остали. Творбено мотивисани полисемични прилози могу потицати од придева (нпр. *ниско*, *оштро*), од придевских заменица (нпр. *колико*, *онако*), или су пак добијени префиксацијом прилога (нпр. *олако*). Ово показује да изузетна полисемичност прилога има везе са полисемичношћу мотивне лексеме. Са друге стране, П. Пипер указује да заменички прилози по својој улози у процесу језичке комуникације нису речи периферног значаја, на шта упућује и њихова висока фреквенција, а по чему се могу поредити са морфемама граматичког значења, с којима имају додирних тачака и у функционалном погледу (Пипер 1983: 10). У следећој табели (в. Табелу 126) представићемо семантички најбогатије прилоге, са бројем значења и фреквенцијом у фреквенцијским речницима и Корпусу.

Табела 126: Листа броја значења семантички најбогатијих прилога и њихова фреквенција

	Лексема	Број значења	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
1.	<i>онако</i>	33	138	103	8.348
2.	<i>оштро</i>	19	4	65	3.298
3.	<i>добро</i>	18	271	1.164	54.395
4.	<i>још</i>	16	958	4.139	197.087
5.	<i>колико</i>	16	283	615	55.318

Осим што су малобројни, готово сви прилози се и по броју значења налазе на дну листе изузетно полисемичних лексема. На овакав резултат вероватно има

¹⁸³ П. Пипер је, говорећи о заменичким прилозима, између осталог установио да су подсистеми прилога са узрочним значењем слабије развијени вероватно због апстрактности и комплексности узрочног значења. За разлику од одговарајућих просторних квантификатора (*негде*, *нигде*, *свуда*) или временских квантификатора (*некад*, *понекад*, *увек*) у подсистемима узрочних прилога различитих језика аналогних узрочних квантификатора нема, па се одговарајућа значења изражавају описно (*из неколико разлога*, *из свих тих разлога* итд). (Пипер 1983: 104).

утицаја чињеница да прилози представљају полупроменљиве речи, као и то да најчешће нису обавезан члан реченице јер се њиховом употребом додатно спецификују друге речи. Фреквенцијски речници и Корпус показују сличне резултате у погледу фреквенције ових лексема, али њу не прати и изразита полисемичност поменутих примера. Сами појављивање ових лексема на листи изузетно полисемичних лексема указује на њихову важну улогу у комуникацији.

Могући разлог за постојање великог броја значења управо код ових прилога можемо потражити и у закључку који је изнела И. Грицкат (1961б: 73) да што год више прилог значи квалитативни опис начина на који се врши радња (*тихо, марљиво* итд.) а мање стање које се приписује субјекту, то су могућности за стављање прилога веће. Ово можда можемо довести у везу са чињеницом да су поменути изузетно полисемични прилози углавном прилози интензитета, односно да описују неку врсту динамичности, што можемо повезати са једним од основних закључака о полисемичним лексемама у српском језику.

Како запажамо, по броју значења се издваја заменички прилог *онако* чије семантичко богатство можемо довести у везу са семантичком општошћу, која се и код бројева и заменица показала као предуслов за полисемичност, што показује и дефиниција „на онакав начин, на онај начин” (*онако чекајући, онако црн а омали, онако испод жита* итд.). Такође, већ сама дефиниција може указати на разлог за изузетну полисемичност овог прилога – он представља једночлану замену за вишечлану конструкцију, а принцип језичке економије подразумева да се у језику увек предност даје речима које су кратке, а информативне. Тако се и прилог *онако* употребљава за опис различитих типова односа.

Интересантан је и семантички статус прилога *још* у савременом језику – његово примарно значење у РСАНУ је временско, „кад се радња (одн. неко стање, околност) протеже и у време кад се говори или о ком се говори”, али је ово широкозначан прилог који је подједнако уобичајен и када указује на количину. То показују и резултати из АРСЈ – у свести говорника српског језика примарно значење овог прилога је количинско (међу првих 10 асоцијација на стимулус *још* највише је количинских прилога: *мало, више, много, пуно, доста, недовољно*). Асоцијација у вези са временом је тек на 14. месту, што показује у ком правцу се значење овог прилога развија у савременом језику.

Прилози у грађи се најчешће срећу у комбинацији са глаголима и веома често налазимо и метафоричка значења, паралелна значењу одговарајућег придева. На чињеницу да прилог настао од придева добија његова метафоричка значења указује И. Грицкат (2000б: 302–303) која, између осталог, каже да је најчешће случај да се метафоричност прво развила у придеву, па онда у прилогу (нпр. *звонки смех : звонко се смејати*), мада има и обрнутих случајева (*мрко гледање : мрки поглед*).

У метафоричком смислу, по моделу конкретно → апстрактно, постала су нпр. значења прилога *ниско* у значењу онога што се према моралним нормама сматра нечасним, срамним (понос ... не допушта човеку ни да мисли *ниско*, а камо ли да ради тако; пошто не умијете да поштујете свога претпостављенога, ви покушавате да га *ниско* олајавате), затим оно што је обележје туге или понизности према некоме (главу носи од сад *ниско*, | рањен' отац предубоко; редару се клањај, писара *ниско* поздравља).

Запазили смо да се придев *добар* и прилог *добро* у малом степену поклапају у значењима (нпр. такви су примери *добра година : добро родило жито*, *бити добар са неким : живети добро са неким*, *добра удаја : добро сам се удала*). Такво стање вероватно има везе са чињеницом да се придевом *добро* примарно одређује човеково духовно својство, а и секундарно велики број значења је у вези са духовним појавама. Са друге стране, прилог *добро*, више одређује неке конкретне појаве, па је на њега придев *добар* вероватно имао ограничен утицај. Прилогом *добро* најчешће се прецизирају неке конкретне појаве у повољном смеру, па овај прилог има синониме као што су задовољавајуће, исправно, савесно, јасно, богато, повољно итд.

О односу полисемичних прилога и мотивних лексема

Пажњу привлачи и чињеница да су готово сви полисемични прилози творбено мотивисани, те можемо рећи да у језику постоји тенденција да је творбена мотивисаност прилога важан предуслов и за њихову изузетну полисемичност. Наравно, ово се може утврдити на ширем корпусу. Ту је занимљиво испитати семантички однос мотиве лексеме и деривата.

На овај однос указала је и И. Грицкат која је истакла да придевска значења и њихова прилошка употреба не морају бити компатибилни – нпр. код прилога *глуво* она изостаје, „глуво, према Речнику САНУ, има више семантичких нијанси, али ниједна не одговара непосредно придевском значењу *surdus*” (1983: 25). У прилогу се каткада не могу реперкутовати она основна, непренесена значења која постоје у придеву. И. Грицкат додаје да се каткад може десити да се значење прво јави код прилога, а да се затим прелије у придев, као и да се код прилога чешће дешава да целокупна семантика буде покривена фигуративношћу него код придева (1983: 33–34).

Четири полисемична прилога имају према себи придев са великим бројем значења (који у случају прилога *олако* није директна мотивна лексема). Део семантике придева и прилога морао се међусобно преливати из једног у други, с тим да је придев семантички супериорнији него прилог. Показаћемо најпре у следећој табели (в. Табелу 127) однос у броју значења мотивне лексеме и прилога:

Табела 127: Однос броја значења мотивних лексема и полисемичних прилога

мотивна лексема	бр. значења	прилог	бр. значења
<i>низак</i>	56	<i>ниско</i>	15
<i>оштар</i>	55	<i>оштро</i>	19
<i>добар</i>	45	<i>добро</i>	18
<i>лако</i>	12	<i>олако</i>	15

Примери показују да мотивна лексема чешће означава физичку особину него духовну и то особину којом се изражава интензитет појаве. Број значења из табеле показује да су полисемични прилози најчешће изведени од семантички веома богатих мотивних лексема (такви су придеви *низак*, *оштар* и *добар* који се по броју значења налазе на прва три места на листи полисемичних придева).

Изузетак је полисемични прилог *олако* који је директни дериват прилога *лако* (који нема разубуђену полисемантичку структуру), на шта можда утиче и чињеница да у савременом језику постоји и прилог *лагано* који се у неким случајевима може супституисати прилогом *лако*, те и ту можемо тражити разлог за слабију семантичку издиференцираност прилога *лако*. Могућност међусобне контекстуалне заменљивости утицао је да се он мање користи, а чим се мање

употребљава, мања је и вероватноћа да ће се јавити у великом броју комбинација. Запажамо и да је придев *лак* изузетно творбено продуктиван и да има неколико прилошких деривата уобичајених у стандардном језику.

Прилог *олако* описује појаву у изразитијем, вишем степену на замишљеној скали процене него прилог *лако*, на шта упућује дефиниција која садржи интензификаторе, „без много труда, с извесном лакоћом, прилично лако”. Ова два прилога су, према РСАНУ, паралелна у половини значења. Ипак, на основу примера из Речника чини се да је разлог за несразмеран однос у броју значења лежи у неједнаком семантичком опсегу. Прилогом *лако* се чешће описује интензитет радње (*лако* се расрди, говори *лакше*, *лако* га ударио), док прилог *олако* има шире могућности употребе – осим указивања на интензитет појаве, овим прилогом се описују и апстрактне радње које укључују размишљање и процењивање (нпр. поред усне *олако* дрхтаху, *олако* ђубре земљом претрпамо, чешћи су примери типа *олако* улетео у пустоловину; сан узме *олако* као будалаштину; гледао је *олако* тај приказ итд.). Семантички однос префиксираних и мотивних прилога којима је у основи придев може се испитати и на широј грађи како би се утврдило постоје ли неке законитости у њиховој семантици и колики утицај на такве лексеме има префикс.

Када су у питању прилози изведени директно од придева, грађа показује да им значења у великој мери одговарају значењима мотивних придева (нпр. *стајати ниско* у друштву : *низак* друштвени положај, *температура пала ниско* : *ниска* температура; *оштар* поглед: *оштро* гледати, *оштар* ветар : *ветар дува оштро* итд.). Вероватно је да су значења прво настајала код придева, па затим и код прилога, али није немогуће ни да су придеви нека од својих многобројних значења стекли управо од прилога (нпр. није невероватно да је у примерима *село лежи ниско* и *ниско* се клањати прилошко значење примарно, па се затим развило и код придева *ниска* равница, *низак* наклон).

Грађа је показала да семантичко богатство прилога има везе са семантиком мотивне лексеме, с тим да се касније у међусобној интеракцији значења прилога могу пренети и на мотивну лексему. Међу семантички најбогатије прилоге спадају они који су сами широкозначни или пак у основи имају семантички изузетно богат широкозначан придев конкретне семантике.

5.2. *Непроменљиве речи*

5.2.1. Предлози

Предлози представљају помоћне, непунозначне речи којима се одређује релација међу појмовима. Њима се „именују и означавају релације између именичког појма у каквом зависном падежу и управног члана синтагме” (Гортан Премк 1997: 29). Они означавају ближи однос према другим речима у реченици и могу развити полисемију, али деривација изостаје (1997: 29).

Предлозима се посвећује пажња у свим граматикама српског језика, посебно у делу који је посвећен синтакси (граматике Т. Маретић, М. Стевановића, П. Пипера и др.), те је о овој врсти речи највише говорено из синтаксичко-семантичког угла, као о деловима предлошко-падежних конструкција. Предлози су релативно касно постали привлачни лингвистичким стручњацима. „Изгледа да људи предлоге никада нису узимали за озбиљно” (Џекиндоф 1973, према Тејлор 1993: 151). Тај однос се променио када се почела обраћати пажња на важност спознавања простора и на лексичке јединице чија је основна функција да концептуализују просторне односе. У таквим околностима било је природно да се фокус истраживања усмери на лексеме које су међу највишезначнијим у многим језицима (Тејлор 1993: 152). Предлози су нарочито проучавани у светлу когнитивне лингвистике и синтаксичке семантике (њима су се, између осталих, бавили Џ. Тејлор, Р. Дирвен, Р. Ланакер, К. Зелински Вибелт, Д. Кликовац, Н. Арсенијевић, Т. Ашић итд.).

У литератури се наводи да се предлозима може означавати просторни однос (седи *пред* **пред** *катијом*), однос по времену (иде кући *за* **за** *време распуста*), узрок (све пуца *од* **од** *хладноће*), циљ или намера (свратио је *по* **по** *своје ствари*), поређење (шећер је слађи *од* **од** *меда*), начин (дуго су шетали *под* **под** *руку*), заједница (поздравио се *са* **са** *свима*), намена (беру липов чај *за* **за** *рањене другове*) (Стевановић 1986: 379–380).

Предлози имају значење и функцију, а примарно значење је оно које је најмање контекстуално условљено (уп. Гортан Премк 1984: 38). Тако предлог *за* примарно означава положај, место с друге или задње стране нечега (скочити *за* **за** *кућу*), код предлога *око* указује се на појам који је у средишту неког кружног

кретања (трчале су *око* манастирске цркве). Осим просторног значења, ови предлози могу означавати циљ, усмереност итд. Предлози се јављају уз више падежа, неки уз два неки уз више њих. Могућност њихове употребе у различитим падежима и различитим значењима уз сваки од тих падежа утицали су и на чињеницу да се неки од њих налазе међу семантички најбогатијим лексемама у грађи.

Нашу грађу чине предлози *до, за, из, иза, ка, кроз, на, над, о, од, око*. Видимо да су готово сви творбено немотивисане, једносложне речи. Они имају примарно просторно значење, тј. јављају се у конструкцијама у којима се подразумева нека врста кретања, премештања итд. (нпр. *доћи до куће, ронити кроз воду, одлетети над Косово, обесити о дрво*). Просторна значења полисемичних предлога можемо повезати и са доминантним својством полисемичних глагола да означавају различите промене у простору.

Лексичкој семантици предлога у српском језику пажњу су у својим истраживањима посвећивале И. Грицкат, М. Ивић, Д. Гортан Премк, М. Радовић Тешић, Р. Стијовић, Р. Драгићевић. Када се говори о предлозима, поставља се питање имају ли они самостално лексичко значење или га стичу у контексту. Питањем лексичког значења предлога у српском језику бавила се међу првима И. Грицкат која је указала на платисемичност предлога *до* и *од* (1967: 225). Предлози *од* и *до* су се генерализовали као платисемични, без фигуративности, тј. без језичке свести о старијем и млађем значењу, односно равноправни су у просторном и временском значењу (Грицкат 1997: 59–60; в. и РГ 1980: 708). Говорећи о предлозима у синтагмама с временским значењем, И. Грицкат (1997: 59) наводи да је у неким некадашње словенско значење избледело или се у потпуности изгубило, па им је учешће у исказивању времена постало немотивисано. На тај начин су се проширила или померила првобитна значења неких предлога: нпр. код предлога *за* примарно је била употреба у примерима типа *за-тим*, а онда се развило *за осам дана биће све готово; за Нову годину неће се радити; за све то време падала је киша* итд. Неки предлози су на почетку самосталног општесловенског или српског језичког развоја имали интегрисану семантику, али су је временом расули (нпр. предлози *о* и *по*).

И. Грицкат поставља питање да ли предлози имају самостално лексичко значење или га стичу у контексту и закључује да су обе могућности неспорне (2003: 12). Р. Драгићевић (2012а: 92–93) сматра да предлози у реченицу уносе и своје самостално значење, али наводи и да неки аутори негирају лексичко значење код правих, немотивисаних предлога. Међутим, ово не може бити тачно јер, према М. Ивић, падежи могу остварити своје значење и без предлога, али им предлози спецификују, сужавају значење (Драгићевић 2012а: 95). Стари, немотивисани предлози у неким контекстима могу бити и лишени семантичког садржаја, те означавати просто граматички однос (нпр. гледа као крме *на* секиру) (Гортан Премк 1984: 38).

На постојање лексичког значења предлога указује се у *Руској граматици* где се каже да се њима означавају односи који могу бити максимално апстрактни, широки, или конкретни и одређени, уски. У сваком посебном случају предлог има лексичко значење, али је различит степен његове апстрактности. Додаје се и да семантички празни предлози не постоје (РГ 1980: 708). У енглеском језику неки аутори предлоге деле на лексичке и не-лексичке. Лексички предлози су категорија коју одликују синтаксичка, семантичка и фонолошка својства која су аналогна другим лексемама са сопственим значењем. У овој функцији се могу јавити сви основни просторни предлози. Не-лексички предлози, са друге стране, немају сопствено лексичко значење, већ је њихово значење резултат различитих граматичких процеса, те је ова група предлога хетерогена (Раух 1993: 100–142).

Навешћемо списак семантички најбогатијих полисемичних предлога са бројем значења и фреквенцијом у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 128).

Табела 128: Број значења и фреквенција семантички најбогатијих предлога

Лексема	Бр. значења	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>на</i>	75	6.320	29.962	1.884.301
<i>за</i>	50	3.088	18.974	1.462.045
<i>о</i>	46	1.495	5.816	547.078
<i>од</i>	36	3.658	14.487	968.967
<i>из</i>	35	1.883	7.869	522.738
<i>к(а)</i>	34	417	527	46.703
<i>кроз</i>	22	349	3.027	52.935

Наведена листа указује на изузетно семантичко богатство полисемичних предлога, а листа фреквенције на њихову изузетно честу употребу у савременом језику која, како видимо, прати њихову семантичку разуђеност. Према броју значења, предлози *на*, *за* и *о* налазе се међу двадесет семантички најбогатијих лексема у РСАНУ и по броју значења су испред свих полисемичних именица.

На изузетну семантичку разуђеност предлога утиче чињеница да се паралелно употребљавају у више падежа (нпр. семантички најбогатији предлог *на* употребљава се у синтагмама са акузативом и локативом; предлог *за* са акузативом, инструменталом и генитивом). Како наводи Д. Гортан Премк (1997: 38–39), највећи број семантичких реализација које се јављају код двопадежних предлога развија се паралелно у оба граматичка система, али има и оних који се реализују само са једним падежом. Разлог за то налази у лексичком садржају таквог предлога, који се може, као и код сваке друге лексеме, развијати у различитим семантичким и синтаксичким позицијама, може зависити од граматичких својстава предлога, а утицаја имају и аналитичке тенденције у словенском падежном систему и промене у предлошким вредностима које су њима условљене, затим зависи од специфичности језика у ком се јављају.

У народним говорима, како напомиње И. Грицкат (1997: 61), може бити како застаревања појединих значења, али и заметања нове употребе.¹⁸⁴ В. Даљ је истакао да је значење предлога *о* са акузативом и локативом веома разноврсно,

¹⁸⁴ Колико се језик временом мења говори и чињеница да су неке речи или конструкције у прошлости проглашаване језичким баластом, док су из данашње перспективе уобичајене (таква је нпр. ситуација са конструкцијом у којој предлог *код* има временско значење, а за коју М. Московљевић 1933. године каже да је „права накарада” (Московљевић 1933: 27)).

„те је за жаљење што га је садашњи век стеснио и ограничио” (Даљ 1905, према Грицкат 1997: 61, у напомени).

Семантички најбогатији предлог *на* налази се по броју значења на 4. месту на листи свих изузетно полисемичних лексема, а већина његових значења карактеристична су у исто време за конструкције са акузативом и локативом, када се њиме означава широк круг појава: просторни односи, околности, услове, средство, оруђе, време, начин, узрок итд. Осим ове употребе, за акузатив су везана циљна и намерна значења, уз локатив семантичке реализације са просторним значењем као и са конструкцијама са глаголима *захвалити (се)/захваљивати (се)*. Предлог *на* има примарно просторно значење, али се оно у зависности од семантичко-синтаксичких услова у синтагми развија у различитим правцима.

Дакле, можемо закључити да је предлозима, иако неки аутори то негирају, својствено лексичко значење јер они спецификују значење лексеме уз коју стоје. Творбено немотивисани предлози спадају у семантички најбогатије лексеме у РСАНУ, а такви предлози према дефиницији имају примарно просторно значење, али су у ствари широке семантике. Њихова полисемичност је, дакле, узрокована широкозначношћу, као и чињеницом да се могу паралелно употребљавати уз неколико падежа.

Предлози су једина врста речи из грађе код које су семантички најбогатије лексеме у исто време и најфреквентније, те можемо рећи да је број значења у овом случају одраз реалног стања у језику.

5.2.2. Везници

Везници су речи које међусобно повезују речи и реченице. Они не служе само као проста веза међу речима и реченицама него одређеније означавају и врсту везе и односа који се њима обележавају (Стевановић 1986: 382). Везницима се именују и означавају релације између појединих речи и синтагми, али та релација тиче се увек речи и синтагми исте категорије (*Петар и Марија*) или речи и синтагми који имају исту функцију у реченици (*девојка витка, висока и плаве косе*) или између реченица истих или различитих семантичких и синтаксичких категорија (*седим и пишем; слушам, али ништа не разумем*) (Гортан Премк 1997: 29; Урисон 2011: 266).

Везници који се срећу у једном типу реченице имају ужи, одређенији семантички садржај, а они који се могу везати за више типова различитих реченица шири, неодређенији (Гортан Премк 1997: 29–30). Постоје и неправи везници, који у одговарајућем контекстуалном окружењу могу вршити функцију везника, поред неке друге функције (нав. дело) (нпр. лексеме *где*, *како*, *куд(а)* могу бити прилог и везник, *кад(а)* може осим прилошке имати и функцију везника и речце).

Везник *ако* уврштен је и у семантичке примитиве (Годард–Вјежбицка 2014: 12), мада, како наводи Ј. В. Урисон (2011), и о њему постоје два супротстављена гледишта. Једно заступа А. Вјежбицка према коме је везник *ако* семантички примитив, тј. реч која се не може објаснити преко више простих концепата. На тај начин се везник *ако* посматра као некакав „семантички монолит“, лишен унутрашње структуре. Са друге стране, овим везником се може изразити веома богата семантика. У исказу типа *Ако је Р, онда је Q* он може изразити различите логичке односе међу ситуацијама (Атанасиаду–Дирвен 1997, према Урисон 2011: 13). У многим радовима се везник *ако* посматра као лексема која поседује сложену семантичку структуру која утиче на организацију целог исказа.

И у српској науци постоји подељено мишљење око тога развијају ли везници полисемију у традиционалном смислу. И. Грицкат сматра да се код везника не може говорити о полисемији у традиционалном смислу, већ о изменљивости семантичке суштине основне значењске функције, уз прилагођавање постојећим импликацијама (2000а: 221–226), док Д. Гортан Премк закључује да се способност семантичког варирања код везника своди на полисемију, без детаљнијег образлагања (1997: 30). Код везника свакако постоји нека врста семантичке померености која у српском језику није темељније истраживана.

У грађи су три полисемична везника – *а*, *да*, *на*. Неки везници као што је *и* имају у лексикографском чланку велики број разгранатих објашњења (таквих је код везника *и* 40), али смо приликом рада одлучили да таква објашњења не рачунамо као значења. Навешћемо број значења ових везника и њихову фреквенцију у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 129).

Табела 129: Број значења и фреквенција семантички најбогатијих везника

Лексема	Број значења	ФРССЈ	ФРБК	Корпус ¹⁸⁵
<i>да</i>	24	12.352	35.321	3.336.798
<i>па</i>	23	1.060	2.636	162.277
<i>а</i>	18	4.458	8.677	830.334

Табела показује да су наведени везници веома фреквентни, што је узроковано њиховом конективном функцијом. И у РСАНУ су реализовали велики број значења. Обрада везника са великим бројем подзначањских нијанси представља, према оцени И. Грицкат, „праве минијатурне студије, или барем добре подлоге за даљу научну разраду” (1988: 35). Такође, И. Грицкат (2000а: 221) указује на чињеницу да речи као што су *а*, *и*, *али* (затим *још*, *барем*, *макар*, *кад*, *чак* итд.) имају своју примарну семантику, и одређену филијацију која следи. Неке међу таквим речима, у извесним синтаксичко-семантичким положајима, могу и да се међусобно замењују и указују на прецизне значењске диференцијације.

Захваљујући бројним значењским функцијама које имају, као и томе што се у примерима често могу међусобно замењивати везници имају разгранате полисемантичке структуре. На пример, везник *а* се може заменити везником *али* (чекамо видјело, *а* оно, ето мрак), везником *док* (мачки је до игре *а* мишу до плача), везником *и* (змија ... звизне, *а* змије се све одмах расплету), везником *или* (пођи лево *а* десно, све ти је једно) и сл.

Према речима Ј. В. Урисон (2011: 7) везници су врста речи које се са великим трудом могу семантички описати. Није случајно што се у речницима значења везника обично не формулишу – чешће се дају карактеристике контекста. Вредност везника, као и других помоћних речи немогуће се протумачити без контекста, па је готово немогуће издвојити значење везника из значења целог исказа. Посебно је тешко издвојити семантику једносложних везника као што су *а* и *и*. Њихово је значење сиромашно и апстрактно, па се за њихово истраживање не могу користити средства која се користе за пунозначне речи.

¹⁸⁵ Резултати за везнике *па* и *да* представљају број свих употреба ове две речи у Корпусу, те су подаци непрецизни (будући да свака од ових речи има хомоним).

Везник *на* се првенствено везује за реченице које се сукцесивно ређају једна за другом, затим за оне које су у узрочно-последичном односу, и на крају за супротне реченице (Стевановић 1989: 785–786). А. Марковић (2010: 94) истиче да је везник *на* „првенствено саставни везник (којим се означава сукцесивност) који може имати супротно значење, као и супротно значење с нијансом концесивности. Очигледно је да се овај везник ’кретао путем’ између супротности и саставности”.

Дакле, као закључак се може навести да на полисемичност везника утицаја има њихова важна функција у тексту, употреба у разноврсним контекстима, као и међусобна заменљивост у појединачним контекстима.

5.2.3. Речце

Речце не именују и не означавају ни појмове ни релације међу њима, већ најчешће лични став, субјективни однос лица које говори према целој реченици или однос према једном појму. У њима се износи оно што се лицу које говори чини сумњиво, вероватно, несумњиво, неоспорно, неминовно итд. (Стевановић 1986: 383). Осим личног става, оне служе и за било какво истицање – *међутим* и *пак* истичу супротност онога што се износи у једној реченици према ономе што се износи у претходној. Речцама *да* и *не* се потврђује односно одриче исказ, *ево*, *ено* и *ето* су речце за показивање, *ли* може истицати намерно или условно значење итд. (нав. дело). Оне не развијају ни полисемију а њихово приказивање у више реализације „не сведочи о њиховој полисемантичности, способности семантичког варирања, развијања једног семантичког садржаја из елемената другог, већ је то знак њихове употребе у различитим контекстима” (Гортан Премк 1997: 30). По пореклу су прилошке речи или везници, али се по функцијама разликују од њих.

Погледаћемо број значења и фреквенцију ових лексема у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 130).

Табела 130: Број значења и фреквенција семантички најбогатијих речца

Лексема	Број значења	ФРССЈ	ФРБК	Корпус
<i>не</i>	21	4.974	8.884	671.258
<i>ли</i>	15	650	805	138.895

Наведене речце се употребљавају у великом броју различитих контекста, на шта указују подаци из РСАНУ, као и да су веома фреквентне, на шта указују контролни извори. Према Зипфовом закону, међу најчешћим речима налазе се оне које представљају забрану због опасности, неизвесности, несигурности и скретање пажње ономе коме се обраћамо на те непријатне ситуације, те се и наше васпитање заснива на забранама, а не на хваљењу (ФРССЈ: 45). Таква је речца *не*. У Предговору ФРССЈ наводи се да речца *да* има низак ранг и да се њена основна употреба базира на обележавању храбрења и допуштања (ФРССЈ: 47). У вези са семантичким примитивом *не* К. Годард наводи да лингвисти углавном прихватају да је негација основни и универзални елемент људског језика, иако неки језици немају форму за исказивање негације која се састоји из једне речи, али напомиње да сви језици поседују барем једну клаузулу са овим значењем (2001: 54).

Речца *не* има највише потврда у свим контролним изворима што потврђује и друге наводе из литературе да је она доминантна речца у језику, а њен висок ранг потврђују и подаци из РСАНУ. Са друге стране, речца *да*, према РСАНУ, има мањи опсег употребе, те је са 14 значења била на граници да уђе у грађу за истраживање. Дакле, код речца се не може говорити о полисемичности већ о великим могућностима контекстуалног спајања.

5.2.4. Узвици

Узвици су непроменљиве синсемантичне речи којима се не означава ниједан одређени појам, већ се изражава неко неодређено осећање, стање или расположење. То су скупови гласова или гласови којима се у афекту на посебан начин изражавају лична осећања и расположења (Стевановић 1986: 385). Узвицима *о*, *ој*, *ах*, *јао*, *охо* итд. изражава се ужас, бол, дивљење, страх, изненађење итд. Узвици су, како наводи Д. Гортан Премк (1997: 30–31), нерационализовани изрази субјективног стања, осећања, расположења лица које говори, нису чланови реченице, а нису ни реченице, већ су сурогати за реченице. Они у експресивном изражавању могу постати чланови реченице, али пошто претрпе семантичке измене: *он изађе и трес вратима*, ту *трес* има функцију предиката (Гортан Премк 1997: 30, у напомени). Дакле, узвици као такви не развијају полисемију већ је њихово представљање у лексикографском чланку

одраз њихове употребе у различитим контекстима, тј. одраз њихових семантичких функција (за дозивање, за исказивање радости, туге, незадовољства, жеље, за подстицање итд.).

Погледаћемо број значења и фреквенцију двају узвика који у РСАНУ имају више од 15 различитих употреба, као и њихов статус у фреквенцијским речницима и Корпусу (в. Табелу 131).

Табела 131: Број значења и фреквенција семантички најбогатијих узвика

Лексема	Број значења	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>ej</i>	16	2	126	536
<i>o</i>	17	0	2.396	2.740

Видимо да се према броју различитих употреба узвици налазе на дну листе лексема из грађе, као и да су једино у ФРЂК заступљенији, што је вероватно условљено природом грађе – узорак за овај речник чини више од милион речи из савремене поезије (ФРЂК: XIII).

Ова два узвика се, према подацима из РСАНУ, употребљавају у различитим ситуацијама: примарно за дозивање (*ej*, домаћине!; *o* домаћине!), затим за исказивање радости, усхићења (*ej*, ја лепа ти се живота наживех тамо; *o* драго нам је, изволите унутра), жалости (*ej* Момире, *ej* жалости моја!; Босно! ... *o* куку!), жаљења (*ej*, године пролазе!; *o* кад би знао ти како је мени), као узвик за терање стоке) итд. Ови узвици су заменљиви у одређеним контекстима, па је и та чињеница могла утицати на њихову употребу у више функција. Постоји велики број различитих осећања, расположења својствених човеку, стања у којима се може наћи, а чини се да ова два узвика могу опслужити велики број различитих ситуација и да се захваљујући својој вишефункционалности и представљају на овом месту.

5.3. Закључци о семантици осталих врста речи

Грађа је показала да врсте речи које су овде наведене имају занемарљив удео у укупној грађи. Ипак, претпостављамо да лексеме које су овде наведене од осталих представника исте врсте речи издваја пре свега чињеница да имају

вишеслојну употребу, тј. да се могу употребљавати уместо других врста речи, уз различите падежне облике итд.

За заменице из грађе важи да им је семантика обогашена различитим семантичким и творбеним укрштањима, а уз то су и опште семантике. У комбинацији са префиксом оне су добиле нову семантичку нијансу. За прилоге смо видели да и сами могу бити широкозначни или пак у основи имати широкозначан придев, те семантичко богатство прилога има везе са семантиком мотивне лексеме. Предлози су једина врста речи из грађе код које су семантички најбогатије лексеме и у исто време и најфреквентније, те можемо рећи да је број значења у овом случају одраз реалног стања у језику. Њима је, и поред опречних мишљења, својствено лексичко значење јер спецификују значење лексеме уз коју стоје. Њихова полисемичност је узрокована широкозначношћу, као и чињеницом да се могу паралелно употребљавати уз неколико падежа. За везнике се може рећи да на семантичко богатство утицаја има њихова важна функција у тексту, употреба у разноврсним контекстима, као и међусобна заменљивост у појединачним контекстима. Код речца и узвика се не може говорити о полисемији већ о великим могућностима контекстуалног спајања.

Генерални закључак у вези са овде представљеним речима је да је најчешћи разлог њихове полисемичности чињеница да имају вишеслојну семантику или пак вишефункционалну употребу, а уз то припадају и најфреквентнијем слоју речи, захваљујући својој релационој, повезујућој функцији (што се посебно односи на предлоге и везнике).

Проверићемо и статус осталих овде поменутих лексема у корпусу који чини лексички минимум српског као страног језика (в. Крајишник 2016: 282–288). У поменутом корпусу су забележене следеће лексеме које су део наше грађе: *а, да, до, добро, за, из, иза, један, још, к(а), кроз, колико, ли* (у оквиру споја *да ли*), *на, не, нешто, ништа, о, од, око, па*. Чак 75% лексема које су овде обрађене ушле би у лексички минимум српског као страног. То су готово сви предлози, сви везници, обе заменице и речце и полисемични број *један*. Наведени подаци потврђују да полисемичност ових лексема у РСАНУ прати и њихов статус у савременом језику, што значи да готово све лексеме представљене на овом месту

припадају најужем језгру општег лексичког фонда и неопходне су за уобичајену комуникацију.

XI. ЗАКЉУЧАК

Циљ нашег истраживања био је да на грађи РСАНУ утврдимо инвентар изузетно полисемичних лексема и испитамо њихове семантичке карактеристике. У центру истраживачке пажње било је питање постоје ли семантичке законитости које карактеришу лексику са великим бројем значења, на основу чега смо имали циљ да успоставимо профил изузетно полисемичних лексема, да утврдимо које категорије стварности такве лексеме описују, односно да одговоримо на питање да ли је нека област стварности покривена већим бројем полисемичних лексема и, ако јесте, да покушамо да утврдимо разлоге за то.

Будући да грађу за речник чини целокупан фонд писане и разговорне речи са целе територије српског (новоштокавског) говорног подручја од почетка 19. века па до данас, РСАНУ је као грађа пружио приказ континуираног развоја српског језика. Методолошки поступак се састојао у томе да се из досад објављених 19 томова РСАНУ (који садржи лексику чије су граничне речи *a* и *петогласник*) издвоје лексеме које имају најмање 15 значења – у тај збир су ушла сва значења (обележена бројевима) и подзначења (обележена словима). Приликом утврђивања броја значења лексема нису узети у обзир именичке синтагме, пословице, фразеологизми и други вишелексемни спојеви који се у РСАНУ обрађују у делу речничког чланка обележеном као Изр. (израз) и које тек у одговарајућим конструкцијама имају одређено, неретко специфично значење.

Након издвајања свих лексема према поменутиим критеријума установили смо да се за 825 лексема може рећи да су изузетно семантички богате (што је око 0,4% свих лексема које су пописане и описане у РСАНУ). На основу података из литературе сазнали смо да и у другим језицима (енглеском, руском) налазимо слично стање када је у питању број изузетно полисемичних лексема, те се као универзалан може навести податак да је удео лексема са великим бројем значења у тезаурусним речницима занемарљив.

Изузетно полисемичне лексеме су реализовале 18.733 значења. Израчунавањем коефицијента полисемије (уп. Денисов 1993: 207) дошли смо до резултата да изузетно полисемична лексема има у просеку 22,7 значења. Број

значења лексема иде од 15, колико нам је и била доња граница за одређивање корпуса истраживања и колико смо нашли код око 16% лексема, па до 87, колико је реализовано код глаголске лексеме *падати (се)*. Распон броја лексема по томовима РСАНУ варира, а грађа је показала да то великим делом има везе са творбеном структуром лексема које су пописане у одређеном тому Речника (по правилу, у томовима који садрже већином префиксирану лексику више је и изузетно полисемичних лексема).

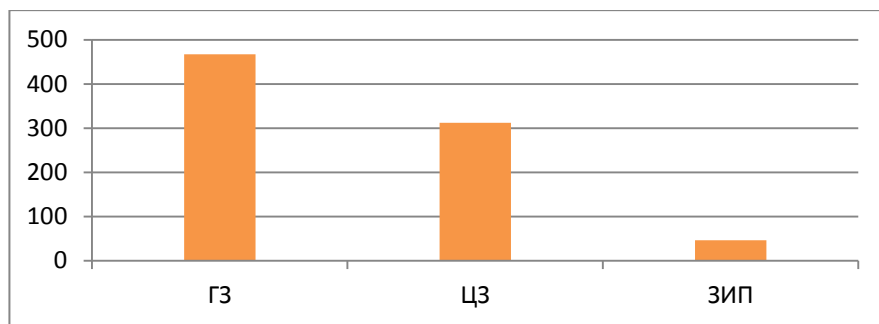
Будући да је РСАНУ тезаурусни речник који се публикује више од 60 година могло се очекивати да садржи и изузетно полисемичне лексеме чија се нека значења не могу сматрати општепознатим (на шта упућују бројни нормативни квалификатори коришћени у овом речнику). У неким случајевима је било могуће и да примарно значење лексеме са савременог аспекта не би требало сматрати примарним (такав је нпр. случај са лексемама *крст, извод* итд.), али се такво решење примењује због утврђене концепције израде РСАНУ.

У даљем тексту ћемо сумирати најважније резултате истраживања и одговорити на питање шта је то што карактерише семантички најбогатије лексеме српског језика на основу грађе из РСАНУ.

Једна од полазних хипотеза у анализи била је та да се изузетном семантичком разумењем одликују лексеме које припадају класи променљивих речи и које, према томе, могу да се јаве у великом броју граматичких облика. Анализа је показала да променљиве речи чине око 97% грађе, што потврђује закључак да ће речи које се у језику употребљавају у великом броју облика често имати и већи број значења.

Разврставањем лексема по врстама речи установили смо број појединачних врста речи у укупном фонду изузетно полисемичних лексема. Именице и глаголи, као централни реченични чланови, заузимају чак 87% грађе, придевима припада нешто мање од 10%, док је удео осталих врста речи занемарљив, недовољан за утврђивање законитости њихових семантичких карактеристика (чине око 3% грађе). Ове три врсте речи (именице, придеви и глаголи) изузетно су семантички богате највише захваљујући неограниченом броју разноврсних предмета и појава које се могу уочити у свету око нас (уп. Пешикан 1970: 99).

Један од постављених задатака тицао се и удела лексема са одређеним бројем значења у укупном збиру лексема. Како бисмо одговорили на ово питање, све лексеме из грађе сместили смо у утврђене зоне. Зону која обухвата лексеме од 15 до 20 значења назвали смо граничном зоном (ГЗ). У наредну тону коју смо назвали централном (ЦЗ) сместили смо лексеме које су реализовале између 21 и 40 значења, док зону изразите полисемије (ЗИП) чине лексеме које су реализовале више од 40 значења (у нашем случају распон значења се креће од 41 до 87). У наредном графикону (в. Графикон 20) даћемо приказ односа броја лексема у утврђеним зонама.

Графикон 20: Распоред броја лексема према утврђеним зонама

У граничној зони је смештено нешто више од половине лексема из грађе – од тога више од половине именица и придева и око половина глаголских лексема. У централној зони су готово све остале именице и придевске лексеме и око 40% глагола. Зона изразите полисемије резервисана је првенствено за глаголе и неколико именица, придева и предлога. Графикон показује обрнуту пропорционалност броја лексема и броја значења – са порастом броја значења смањује број лексема. Око 16% лексема је реализовало по 15 значења, док више од 70 значења имају свега четири лексеме. Велика разлика у броју лексема које имају 15 и 16 значења (136 : 69) упућује на закључак да на 15 значења заиста постоји нека врста границе, јер је готово дупло мање лексема са 16 значења. Ово показује да је било оправдано постављање границе на 15 значења.

Једно од питања тичало се и порекла лексема које карактерише изразита полисемичност. Одлика лексема са великим бројем значења која се истиче у литератури јесте да су оне добро укорене у лексички систем језика коме припадају. Наша анализа је показала да је изузетна полисемичност карактеристична за лексику (пра)словенског порекла, са дугом традицијом коришћења. То су лексеме које чине део општесловенског лексичког фонда и које су и у другим словенским језицима често полисемичне (нпр. *давати/дати, живети, ићи, вода, глава, звезда, корен, крв, бео, груб, здрав* итд.). Са друге стране, лексика којој се приписује страна етимологија чини незнатан део грађе (око 3%), а готово увек је резервисана за именице са конкретним, предметним значењем. Глаголи и придеви су, по правилу, домаћег (словенског) порекла. За глаголом или придевом из несродног језика не посеже се готово никад већ се приликом именовања неког процеса или својства употребљава општепознати придев или глагол, који се може и модификовати различитим творбеним средствима. Са друге стране, то код именица није случај – са конкретним предметима који долазе из друге културе често се усваја и реч из тог језика. Међутим, и за такву лексику важи правило да је усвојена давно и да се вековима употребљава у српском језику. Лексеме код којих се препознаје страно порекло су најчешће турцизми, а њима се означавају појмови из домаћинства, грађевински објекти, оружје (нпр. *кашика, лула, маказе, кула, нишан*). Речи из других језика, превасходно романских или немачког, углавном означавају предмете који се користе у одређеним приликама или су везане за одређени начин живота (нпр. *вео, круна*), а неке пак именују појмове који углавном припадају интелектуалном слоју лексике (нпр. *класа, линија, отмен*). Када је у питању број значења ових лексема, утврдили смо да су оне далеко семантички сиромашније од лексема домаћег порекла, па се преко 80% позајмљеница налази у граничној зони. Осим тога, потврђено је и неколико лексема које су стране етимологије које су због одомаћености и давне интеграције у наш језик престале да се осећају као позајмљенице (нпр. глагол *кувати* који је готово истиснуо из употребе домаћи еквивалент *варити*). Стога и наведени закључци потврђују општу оцену изнету у литератури да је изузетна полисемичност карактеристика домаћих речи.

У делу у ком смо анализирали нормативни статус изузетно полисемичних лексема закључили смо да су лексеме са највише значења познате просечно образованом говорнику, да је мали проценат слабије познатих речи од којих је већина страног порекла. Неке од лексема из наше грађе обележене су стандарднојезичким квалификаторима (покр.(ајинско), заст.(арело)), а своје присуство на листи изузетно полисемичних лексема дугују значајној заступљености збирки речи из народних говора и текстова са почетка 19. века у бази за грађу РСАНУ. Такве речи су у грађу доспеле захваљујући изузетној разуђености грађе за овај речник на вертикалној (временској) и хоризонталној (територијалној) оси. Оваквим лексемама није место у најужем језгру општег лексичког фонда, али је њихова темељна обрада у речнику који описује и народни језик прихватљива и оправдана.

Лексика са великим бројем значења је актуелна, фреквентна и заузима централно место у лексичком систему српског језика, о чему говори и податак да свега 3% лексема из наше грађе није обрађено у РСЈ. Дакле, и ова чињеница показује да лексеме које чине нашу грађу представљају најуже језгро општег лексичког фонда.

Са друге стране, готово све лексеме из грађе имају бар једно значење означено неким квалификатором, нормативним, стилским, термилошким, граматичким итд. Примера ради, без икакве нормативне или било које друге квалификације су полисемичне лексеме *враћати (се)*, *грунути (се)*, *долазити*, *дотерати (се)*, *заглавити (се)*, *запињати (се)*, *зао*, *озбиљан*, *опор*, *игра*. Таквих лексема је веома мало у нашој грађи, што је и очекивано када се сагледа временска и територијална ширина грађе за РСАНУ. Без било какве квалификације су и прилози, заменице, бројеви, као и функционалне речи које представљају најстабилнији део лексике када се ради о неутралности употребе у општем лексикону.

Важан закључак произишао из наше анализе је и да готово трећина свих значења изузетно полисемичних лексема има неку нормативну, стилску, термилошку и сл. квалификацију, која је резултат широке тематске и територијалне разуђености грађе за РСАНУ. Укупно гледајући, квалификатор покр.(јинско) је најчешћи квалификатор (било да се јавља самостално, било у

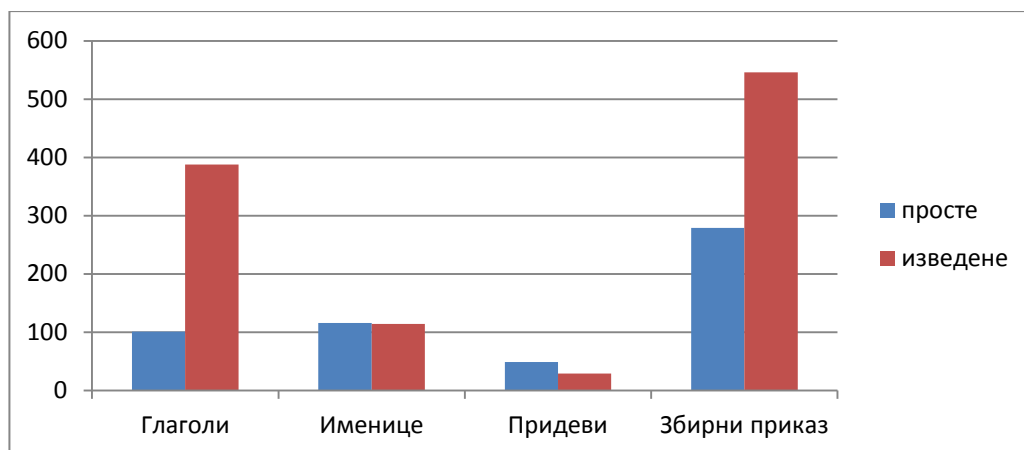
комбинацији са другим квалификаторима) и њиме је одређено око 28% значења, што је највећим делом последица удела бројних збирки речи у грађи за РСАНУ. Овај проценат значајно утиче на профил изузетно полисемичне лексеме и чуди податак да у збиру готово трећина значења изузетно полисемичних лексема има покрајинску обележеност. Напоменућемо и да је најчешћа комбинација квалификатора забележена уз значења лексема из грађе заст. покр. односно заст. и покр., које смо уочили код 130 значења изузетно полисемичних лексема. На другом месту по броју појављивања је квалификатор фиг.(уративно) када се употребљава да обележи семантичку помереност неког од значења полисемичне лексеме, а овај квалификатор се јавља испред 21% значења.

Полисемичне лексеме су реализовале и велики број значења која припадају различитим термилошким областима или пак употребу која упућује на професионално, политичко, духовно и др. опредељење човека. Тако су забележена 54 квалификатора према којима значења изузетно полисемичних лексема можемо сврстати у различите термилошке и сл. области. Утврђено је и да се термилошка квалификација најчешће јавља код именица са конкретним значењем, а најфреквентнији квалификатори припадају областима природних наука – ботаници, зоологији, анатомији, агрономији и математици.

Анализа је показала и да се код већине лексема из грађе најпре, као примарно, даје опште, нетермилошко значење (нпр. *капија*, *класа*, *лутка*, *одбацити*, *одузети*), а секундарно се дају квалификације којима се указује на термилошку употребу лексеме. Код мањег броја лексема (и то код именица) примарно је забележено термилошко значење (нпр. *вук*, *живац*, *крива*, *круг*, *миш*, *нога*), а затим остала. Међутим, и ова значења припадају општем лексичком фонду, али су искоришћена и као термини. Њихову примарну припадност општем лексичком фонду потврђује и само њихово присуство на листи изузетно полисемичних лексема.

У поглављу о творбеној структури изузетно полисемичних лексема анализирали смо начин творбе лексема из грађе. За разлику од досадашњих података из литературе који се тичу овог питања, наша грађа је показала да је разуђена полисемантичка структура најчешће одлика изведених, префиксираних

лексема, пошто изведенице чине две трећине грађе. Даћемо и графички приказ односа творбено простих и творбено мотивисаних лексема по доминантним врстама речи, а затим и збирни приказ за све анализирани лексеме, који илуструје наш закључак о доминантности творбено изведених лексема у грађи (в. Графикон 21).

Графикон 21: Однос броја творбено простих и изведених изузетно полисемичних лексема

Ако погледамо појединачне врсте речи, изнети закључак о творбеној структури изузетно полисемичних лексема односи се првенствено на глаголе, док је код именица бројчани однос творбено простих и изведених лексема готово једнак. Придеви су, за разлику од именица и глагола чешће (са синхронијског аспекта) творбено немотивисане лексеме, те се једино за њих, као појединачну врсту речи, може рећи да су најчешће творбено прости. Преостале врсте речи чине минималан удео у грађи, те се на основу њих не могу успостављати поуздани закључци, али се за изузетно полисемичне предлоге који су најбројнији међу осталим врстама речи такође може рећи да су готово увек творбено прости, немотивисане лексеме.

Разматрањем творбеног статуса семантички најбогатијих лексема установили смо да се на највишим позицијама на листи лексема налазе творбено прости, немотивисане лексеме прасловенског порекла (нпр. *ићи*, *држати (се)*, *носити (се)*, *пасти/падати (се)*, *ватра*, *огањ*, *крило*, *глава*, *добар*, *низак*, *жив*, *мртав* итд.). Дакле, по бројности доминирају изведенице, али су од свих лексема семантички најбогатије оне које су творбено прости.

Највећи проценат изведених речи чине префиксирани изведеници, и то глаголи код којих су најпродуктивнији форманти *на-*, *од-*, *о-*, *за-*, *из-*, који су по пореклу предлози. Код именица је најпродуктивнији суфикс *-ица* који је можда и „најпродуктивнији од свих именичких суфикса у српском језику” (Клајн 2003: 113), док је код придева то суфикс *-(а)н*, најпродуктивнији придевски суфикс (нав. дело: 257).

Лексеме са веома разуђеном полисемантичком структуром састоје се од једносложне или двосложне основе која има у просеку три до четири фонеме. Како расте број фонема у основи смањује се и степен полисемичности. Ова појава је одавно потврђена Зипфовим законима (1949: 22–34), а мотивисана је економичношћу израза, тежњом човека да са најмање уложеног напора искаже више информација.

Једно од најважнијих питања у нашем истраживању тичало се категорија стварности којима припада лексика са великим бројем значења. У литератури налазимо констатацију да се великим бројем значења одликују лексеме којима се описују појмови из свакодневног живота, који су блиско повезани са човеком. Наша анализа је потврдила такав закључак, уз додатну напомену да то нису само појмови који се тичу човека, већ природе уопште. Семантички најбогатијим лексемама описане су универзалне појаве у стварности, које се односе на човека, природне појаве, материју и сл., али је човек тај који их посматра, оцењује и описује.

Стога, генерално узевши, универзално својство изузетно полисемичних лексема и језика уопште јесте **антропоцентричност**. Човек је процес сазнања започео преко утисака које је примао непосредно преко чула и делова свог тела. Стога су у разним језицима света бројне лексеме којима се описују делови тела, радње које човек обавља уз помоћ свог тела и сл. и ове лексеме спадају међу семантички најразуђеније. Када се код говорника јави потреба да номинује одређени појам он ће прво посегнути за познатом лексемом коју ће асоцијативно повезати са тим новим појмом.

Лексеме из досад објављених томова РСАНУ поделили смо у чак 45 тематских група што значи да многе сфере стварности представљају важане

елементе у формирању језичке слике света у српском језику. Са публикавањем нових томова РСАНУ вероватно ће доћи до неких промена у структури група и формираће се и нове тематске области, али оне најважније, доминантне неће бити угрожене. Тематске групе са највећим бројем изузетно полисемичних лексема показују да су у језику доминантне следеће категорије стварности:

- динамичне активности – мењање места и положаја у простору, мењање карактеристика појма, уопште динамичне активности које се одигравају у свету који нас окружује,

- предмети у најширем смислу који се користе у свакодневном животу и делови предмета,

- важни и вишефункционални делови тела човека и појаве у вези са његовим телом,

- животиње које живе у човековом непосредном окружењу и важни делови њиховог тела,

- опште, на први поглед уочљиве особине појмова (живих бића, неживих појмова).

Осим наведених доминантних категорија, запажено место заузимају и ове:

- најзначајнији делови биљака,

- грађевински објекти који су у најближој вези са човеком и важни делови тих објеката,

- материја и појаве у вези са материјом,

- комуникација.

Дакле, базу изузетно полисемичних лексема чине лексеме чија је одлика првенствено конкретност, било да се ради о конкретним физичким активностима или процесима, физичким карактеристикама појма или конкретним предметима. У вези са овим поменућемо и закључак из истраживања А. А. Поликарпова (2007) који је успоставио модел животног циклуса речи под којим подразумева да свака реч приликом „рођења” у огромном броју случајева поседује само једно значење, тј. јавља се да означи за говорнике нов смисао, најчешће конкретног значења. Током употребе проширује свој семантички потенцијал тако што се „рађају” нова значења од првог, а затим и од осталих, касније насталих.

Када су у питању појединачне врсте речи, истаћи ћемо да сваку од доминантних категорија именица из грађе повезује чињеница да лексеме које их описују означавају важне делове појмова, оне којима је својствен карактеристичан облик, важна функција и значајна симболичка улога. За придеве са великим бројем значења важна заједничка карактеристика је истакнутост интензитета описане појаве. Полисемичне глаголе у целину повезују обележје динамичности, чија последица може бити модификација или трансформација појма. У вези с тим је и напомена да изузетно полисемични глаголи не описују само радње које човек обавља, већ и активности које су део природних процеса, које са човеком често немају везе и које су независне од човека, али су му визуелно доступне.

Најважнији појам за који се може рећи да обједињује све изузетно семантички богате лексеме је **покрет**. Све што се дешава у природи која окружује човека има у себи елеменат покрета.¹⁸⁶ Ако то пренесемо на полисемичне лексеме наћи ћемо следећу везу: покрет је најважнији појам за глаголе који по природи означавају активност или неку другу појаву која је последица активности или која ће у неком будућем периоду као резултат имати неку динамичну појаву. Чињеница да се 'покрет' сматра базичном семом која, може се рећи, повезује све изузетно полисемичне глаголе потврђује и претпоставка коју је изнела Ј. Влајић Поповић говорећи о глаголима ударања – „у основи свих радњи је брз покрет који се манифестује као ударац, а праћен је звуком тј. треском или бљеском” (2002: 26).

Наведени закључак који смо изнели указује на постојање могућности да глаголи у српском језику који су словенског порекла (дакле, вековима се употребљавају), а који у семантичком садржају свог примарног значења садрже ову сему имају загарантовану богат(и)у полисемантичку структуру.

Покрет повезујемо и са лексичком категоријом именица у том смислу да прототипичне именице означавају конкретне појмове које су створене радом човека (тј. покретима руку), појмове којима је својствен покрет (овде мислимо на жива бића), појмове што означавају материју којој је природна карактеристика кретање и прелазак из једног облика у други, али и апстрактне појмове који су

¹⁸⁶ На изузетну важност појма **покрет** указао је и научник и филозоф Блез Паскал следећом изреком: „Наша је природа у покрету; остатак је смрт” (Blaise Pascal, *Pensées* XXV, 7), чиме је покрет изједначио са животом и истакао нераскидиву везу овог појма са човеком.

результат неких физичких реакција или процеса. И у класи полисемичних придева можемо доминантну сему 'интензитета' повезати са појмом покрета у том смислу да се интензивност повезује са снагом, бујношћу, динамичношћу.

Генерално гледајући, изузетно полисемичне лексеме показују да је **приликом човековог обликовања стварности најважнији фактор визуелно искуство** преко кога запажамо појаве и разумевамо стварност. Притом пажњу говорника више привлачи оно што се издваја, истиче неким својством и што на њега јаче делује, што се креће, што својом упадљивошћу и интензивношћу привлачи пажњу. Дакле, генерални закључак је да језгро система изузетно полисемичних лексема чине лексеме конкретне семантике.

Навешћемо и најважнија уочена семантичка обележја лексема које су чиниле грађу за истраживање. Важна карактеристика лексема које се одликују великим бројем значења је изразита широкозначност, која се, готово по правилу, може приписати бројним речима које се налазе на врху листе изузетно полисемичних лексема (нпр. глаголима *бити (се), ићи, дати (се)/давати (се), отворити (се)/отварати (се)*; именицама *веза, крст, мрежа, основ(а)*; придевима *висок, добар, оштар, низак* итд.), али се може рећи да су и оне које се налазе на средини или при дну листе такође у некој мери широкозначне, односно и код њих се може наћи по неколико доминантних значења (нпр. *љуска, оквир, мењати (се), одиграти (се), кратак, нежан* итд.). Широка семантика која их карактерише омогућила је да се употребљавају у различитим контекстима који конкретизују, али не мењају и не елиминишу широкозначност лексеме, која остаје основа подзначења.

Такође, грађа је показала да велики број изузетно полисемичних лексема има према себи одговарајући синоним (у ширем смислу) који такође има велики број значења. Такве су нпр. лексеме *вук и курјак, ватра и огањ; ватрен, огњевит и огњен, обрнути/обртати и окренути, оборити/обарати и обалити* итд. Будући да језик не трпи сувишности, посебно када је у питању велики број паралелних значења, паралелно постојање оваквих лексема у језику повезали смо са различитом употребном вредношћу. Један од синонима је по правилу резервисан за коришћење у неутралном контексту, а други за стилски обележене контексте.

Анализа грађе је показала и да се захваљујући синонимичности снижава фреквенција лексема јер више њих конкурише за одређено значење. Тако се, на пример, поменуте лексеме којима се означава промена положаја у простору (*обрнути/обртати, окренути, оборити* итд.) у савременим писаним изворима потврђују малим бројем употреба услед чињенице да има више синонимних глагола са сличним значењем те се ниједан не издваја као доминантан.

Глаголи. Инвентар лексема је показао да глаголи представљају доминантну групу (заузимају око 60% грађе). Иако језик располаже великим бројем глагола, у језику се користи тек део, јер постоји релативно ограничен круг уобичајених ситуација и објеката, а то значи и круг за човека фундаменталних радњи, одређених његовим природним и социјалним потребама. Анализа је показала да већина полисемичних глагола означава конкретну радњу, односно неку физичку промену (просторну, квалитативну), а померање у простору представља базичну радњу која је карактеристична за глаголе већине анализираних група. У грађи су ретке глаголске лексеме којима се означава мировање или крај неког циклуса (нпр. престанак егзистирања, заустављање итд.). Нова значења, како се показало, привлаче глаголи који именују неку динамичну ситуацију и промену која ће и у будућности имати конкретне и динамичне последице. У вези са овим је и чињеница да у грађи нема ниједне лексеме којом се у основном неповратном значењу денотира психичко стање човека, расположење, осећање, а свега је неколико лексема које у основном значењу рефлексивне форме означава психофизичко стање. Ово показује да се називи за човекове најзначајније менталне способности извлаче из вокабулара који припада домену физичких процеса, док је интелектуална страна нашег живота повезана најчешће са визуелним опажањима (в. Свитсер 1990).

Видели смо и да су на нивоу читавог система полисемичних глагола и примарно и секундарно продуктивна она значења која се односе на кретање, говорење, физиолошке процесе, физичко деловање на објекат, промену положаја ентитета, модификацију или трансформацију ентитета, уопште активности током којих се дешава нека промена, просторна, квалитативна итд. Важна чињеница је да близу 95% глагола из грађе именује конкретне активности, што је паралелно

доминантности конкретних појмова и својстава код изузетно полисемичних именица и придева.

Даље, анализа је показала да се развијеном полисемантичком структуром не одликују увек лексеме које су типични представници дате ЛСГ, већ оне које у ширем смислу улазе у групу. На пример, код глагола кретања на првом месту по броју значења нису типични глаголи ове групе, *ићи* и *кретати се*, већ *надати* и *пасти*. Затим, у групи глагола говорења семантички је најбогатији глагол *огласити (се)* који има више значења од базичних глагола говорења, *говорити (се)* и *казати (се)*; код глагола којима се означава промена положаја у простору са највише значења је глагол *оборити (се)* којим се денотира промена положаја из вертикалног у хоризонталан, иако стање у савременом језику показује да се као типичнији глагол промене положаја издваја полисемични глагол *окренути (се)*. На највишим позицијама у својим групама су глаголи *огласити (се)*, *опростити* итд., а они укључују додатне семантичке компоненте којима се прецизира тип радње, што показује да у језику постоји велика потреба за исказивањем специфичних типова активности.

Међу глаголима промене места или положаја у простору доминантни су они којима се примарно означава кретање и премештање објекта. Показало се да су глаголи контролисаног кретања далеко најбројнији, али су семантички најбогатији они који денотирају неконтролисаност кретања, а промена положаја је резултат несвесне, нехотичне радње, која искључује намеру (*надати* и *пасти*). Истраживањем смо утврдили да су ови глаголи широкозначни, јер осим различитих врста премештања у простору (конкретних и апстрактних) имају и велики број значења којима се описују нечије психичко и физичко стање, тј. погоршање тог стања, што има везе са њиховом конотативном вредношћу. Затим, занимљива чињеница у вези са глаголима поседовања јесте да је далеко више глагола којима се означава ситуација узимања, него давања или поседовања, што можда има везе са пресликавањем на језик урођене човекове тежње да стиче, прибавља за себе. Глаголи модификације/трансформације описују широко распрострањене, динамичне радње чији је резултат најчешће видљива промена на објекту, односно субјекту радње. Ова група је најбројнија и аналиризане лексеме

показују да су сама промена стварности и последице које које том променом настају за говорнике веома инспиративне.

Семантички најбогатији глаголи у грађи су *падати (се)* и *пасти*. Они примарно означавају кретање са вишег положаја на нижи, а као хипероним им се јавља глагол *кретати се*, но овај глагол има неупоредиво мање значења вероватно стога што је неутралан у погледу правца, циља, средства кретања, а поред тога има и веома фреквентан синоним *ићи*. Ови примери показују да је специфично издиференцираније него базично, основно и неутрално. Важна семантичка карактеристика ових глагола је та што примарно означавају динамичну радњу, промену положаја која се врши од тачке која је виша према тачки која је просторно нижа. Радња се одвија под утицајем физичке силе под чијим су дејством сва тела у васиони. Та могућност да је сваки конкретни појам у одређеној ситуацији изложен овој радњи може бити узрок великом броју значења ова два глагола. Осим описивања конкретног кретања одозго надоле, бројна су и значења која описују погоршање, пропадање у апстрактном смислу. Најважнији моменат у вези са овим глаголима је да описују широко распрострањену динамичну активност и да су и сами широке, непрецизне семантике што потврђују и изузетно полисемични деривати (нпр. *запасти/западати*, *испасти/испадати*). Такође, ова два глагола су ретки примери активних полисемичних глагола који описују радњу чији господар и иницијатор није човек већ процес у природи.

Једно од питања тицало се и утицаја глаголског вида на семантику глагола. У грађи је забележено више полисемичних глагола који имају обележје свршеног вида, него несвршеног, а највише видских парова чине префиксирани глаголи. Анализа је показала да основни глагол најчешће има више значења него префиксирани видски парњак. На пример, глаголи *бити¹ (се)*, *везати (се)*, *вити (се)*, *држати (се)*, *играти (се)* итд. имају више значења него њихови перфективизовани видски парњаци. Наведени глаголи су углавном творбено прости, немотивисани и, по правилу, имају већи број полисемичних деривата. Такође, њихова етимологија води порекло још из прасловенског доба што је потврда досадашњих сазнања да речи са великим бројем значења морају бити и одавно у употреби у језику. Стари, немотивисани глаголи развијају више

значењских огранака, како због дужег живота у језику, тако и због немотивисаности, неповезаности са било каквим другим појмовима (Грицкат 1957–1958: 103). Овакви глаголи су изразито широкозначни и у семантици се често мање поклапају са својим видским парњацима. Са друге стране, има и простих глагола који имају мање значења од префиксираних видских парњака (нпр. *вадити (се)*, *мерити (се)* итд.), али они су уже примарне семантике и у семантици се у већој мери се поклапају са дериватима.

Занимало нас је и да ли код префиксираних видских парова свршени члан има више значења, а анализа је показала да је број значења свршених и несвршених префиксираних видских парњака често несразмеран – више значења има свршени члан видског пара. На такав резултат могао је утицати недостатак грађе који се одразио и на лексикографски поступак, пошто се у грађи чешће бележе примери са свршеним глаголом. И запажање да је дефиниција свршеног глагола опширнија и информативнија него код одговарајућег несвршеног парњака је према анализираној грађи тачно, а овакав начин дефинисања је, како смо запазили, типичнији за парове који се састоје од основног и префиксираних видског парњака. Код глагола којима се вид мења другим средствима (суфиксацијом, гласовним променама) одступања су често мања. Разлог за овакав однос може бити у чињеници да се приликом дефинисања префиксацијом изведених видских парова жели нагласити и семантика префикса, а можда утицаја има и чињеница да се видски парњаци изведени суфиксацијом и другим начинима обрађују у краћем временском периоду, често и од руке истог лексикографа, па је и поступак уједначенији.

Још један закључак важан за наше истраживање тиче се подударња у значењима видских парњака који се састоје из три члана, а гласи да се у значењима више поклапају префиксирани и секундарно имперфективизирани глагол него основни и префиксирани перфективни глагол. У нашој грађи је већи број парова који се састоје из три члана. Неки глаголи широке семантике имају и по неколико парова, пошто имају и више полисемичних деривата (нпр. *вити* : *извити/извијати*). Прегледом грађе установили смо да се семантички сродни други и трећи члан, док је основни глагол некакав надређени појам са општим

значењем, а за прецизније, финије изражавање семантичких нијанси прибегава се префиксацији и секундарној имперфективизацији.

Говорећи о глаголском роду, закључили смо да је у грађи највише прелазних глагола, и то оних којима се означава нека видљива промена на објекту радње. Ако изузмемо глаголе самосталног кретања који су сами по себи непрелазни, свега неколико глагола из грађе је у основном неповратном значењу непрелазно (нпр. *грувати, лежати/лећи, ослабити*). Ово показује да тенденцију ка већем броју значења имају они глаголи којима се означава процес којим се споља, од стране агенса, делује на објекат.

Већина глагола у грађи реализовала је и обично и повратно значење, док нема ниједног изузетно полисемичног глагола који се реализује искључиво у повратном облику. Такође, много више значења имају глаголи у свом нереклексивном облику него у рефлексивном (од свих значења глагола који се могу јавити у обе форме, чак 82% значења реализовано је у нереклексивној форми), што показује да активност агенса радње игра важну улогу приликом номинације појава у стварности – великом већином значења изузетно полисемичних лексема именују се радње које укључују активно учешће агенса. Полисемични глаголи који именују динамичне активности често бивају „позајмљени” да означе појаву из друге области стварности (конкретну или апстрактну), па су тако у РСАНУ бројни глаголи који примарно описују једну област стварности, а секундарно појаве друге области (нпр. глаголи кретања могу секундарно означавати говорење, психичке активности, разна стања и процесе, глаголи модификације кретање, говорење, психичке активности итд.).

Након разврставања глагола према примарном значењу у ЛСГ установили смо да нешто више од половине глагола (око 57%) и у рефлексивној форми остаје у оквиру исте ЛСГ, док остатак лексема у рефлексивној форми прелази у другу ЛСГ, али и ту најчешће важи правило да глагол који у неповратној форми означава динамичну активност исти тип радње означава и у повратној форми (нпр. тако су повезани глаголи који означавају различите врсте промена положаја и места у простору), ако у неповратној форми означава менталну активност у повратној форми именује сличан ментални процес или пак неко стање (нпр. преплићу се глаголи психичких активности са глаголима говорења, егзистенције

итд.). Такође, запазили смо да су малобројни изузетно полисемични глаголи којима је потпуно исто значење и у основној и у повратној форми, што је логичан податак с обзиром на тежњу језика ка економичности.

Значајан закључак произишао из нашег истраживања тиче се полисемичних префиксираних глагола. Највећи део грађе заузимају управо префиксирани глаголи којима је у основи такође изузетно полисемичан глагол. То су глаголи којима се описују основне радње: *бити*¹, *вући*, *дати*, *ићи*, *носити*, *падати/пасти* итд. За разлику од ових изведених глагола, код оних којима је у основи именица или придев семантички садржај је знатно сиромашнији, па се они по броју значења налазе при дну или на дну листе семантички најбогатијих лексема. Овакав резултат повезујемо са доминантношћу назива за основне радње који су означене простим, немотивисаним глаголима, док је код глагола изведених суфиксацијом у основи лексема која често именује друкчији тип појаве.

Постојање великог броја префиксираних, изузетно полисемичних глагола објаснили смо чињеницом да основни глаголи имају непрецизан семантички садржај који не може да опслужи све семантичке нијансе за којима се у језику јавила потреба (в. Грицкат 1984–1985: 201–202), а њима се означавају неке основне, фреквентне и конкретне радње које су општије. Стога је приликом номинације новог садржаја било лакше посегнути за нечим познатим, уобичајеним и модификовати га, него стварати потпуно нову реч. У томе видимо главни разлог за полисемичност префиксираних глагола. Префиксираним дериватима и њиховим секундарно имперфективизираним паровима јасније се и прецизније одређује уобичајена, распрострањена радња. Осим тога, изведени глаголи су развили и низ нових значења, који се не могу повезати са мотивном лексемом.

Осим префиксираних глагола код којих се јасно може издвојити мотивни глагол, има и глагола са великим бројем значења код којих се са синхронијског становишта не може успоставити основни, мотивни глагол, већ се уместо глагола налази везана основа, творбени елемент са уочљивим општим појмовним значењем (нпр. такве су основе **вести*, **тегнути*). Већ смо напоменули да овакве основе допуштају додавање готово свих префикса и да су овако добијене префиксалне творенице веома фреквентне (уп. Драгићевић 2014: 236). У грађи је

више од тридесет глагола који са савременог становишта немају мотивни глагол или се такав глагол веома ретко употребљава. Овакви мотивни глаголи у језику нису опстали због синонимичности са другим, уобичајенијим глаголом (какав је однос код глагола *вући* и **тегнути*) или због хомонимије са другим глаголом (*вести* (*ведем*) има исти инфинитив као *вести* (*везем*)) (нав. дело: 2014: 244). Основни глагол, тј. основа од које је настао семантички је непрецизан што је у језику решено успостављањем префиксираних деривата, односно формирањем секундарно имперфективизованог глагола прецизног значења (нпр. **тегнути* : *затегнути* (*се*)/*затезати* (*се*), *натегнути* (*се*)/*натезати* (*се*), *отегнути* (*се*)/*отезати* (*се*) итд.).

Код глагола смо уочили још нешто – семантички су изузетно богати и са синхронијског становишта творбено изведени глаголи који су се услед семантичке непрецизности почели понашати као прости, јер им се регуларно додају префикси. Такви су нпр. глаголи *наћи* и *налазити* код којих се као резултат префиксације јавља десемантизација основних значења кретања (који се садрже у мотивним глаголима *ићи* и *лазити*). Тако ови глаголи у свом семантичком садржају поседују компоненте из базних глагола кретања, али су након префиксације, иако суженије семантике, и даље остали семантички непрецизни, на шта указују полисемични префиксирани деривати *изнаћи/изналазити*, *пронаћи/проналазити*, *снаћи/сналазити* итд.

Грађа је, дакле, показала да премештање и промена положаја у простору, као и модификација представљају доминантне класе изузетно полисемичних глагола, а да су семе 'покрета' и промене' доминантне семе које у неком виду можемо препознати код готово свих глагола у грађи.

Именице. Грађу је чинило 230 именица, а број њихових значења кретао се у распону од 15 (колико смо избројали код чак 48 именица), па до 42 колико има семантички најбогатија именица *ватра*. Именице имају велику способност семантичког варирања захваљујући чињеници да у највећој мери означавају конкретне појмове и појаве из објективног света, а човек, полазећи од њих, упознаје нова и друкчија својства.

На конкретне појмове односи се чак 75% полисемичних именица и према томе и највише издвојених група окупља лексеме са значењем конкретних

појмова. Издвојили смо 15 група именица на основу примарног значења, а оне обухватају доминантне сфере стварности – бића, предмете, биљке, животиње, грађевине, природне појаве, радње итд. Највећи проценат именица заузимају оне којима се примарно означавају предмети, а из анализираних грађе смо видели да свака полисемична лексема секундарно има и предметно значење, што нас наводи на генерални закључак да је могућност реализације предметног значења заједничка одлика свих именица са великим бројем значења. Осим значења предмета, велика већина изузетно полисемичних именица секундарно означава и биљке, животиње, а често и човека одређених карактеристика.

Склоност човека да према себи описује свет највише се уочава кроз именице којима се примарно описује сам човек. У грађи су заступљене лексеме које се односе на његово тело јер човек разумева и описује свет око себе најчешће преко онога што му је најближе, што сам најбоље познаје (стога у грађи налазимо лексеме које означавају главу и њене делове, удове, делове трупа, називе за голим оком уочљива обољења итд.). Осим делова тела, човек обраћа пажњу и на особине других људи, те се кроз називе као што су *голица*, *љутица*, *дивљак* исказује субјективни став према носиоцу особине. Грађа је показала да су „под лупом” оцењивања најчешће непожељна својства човека, она која га издвајају према изгледу, понашању, материјалном положају. Лексеме овог типа су посебно семантички продуктивне у народним говорима. Директно човека описују и лексеме које означавају имена сродника, а истраживањем смо утврдили да нова значења по правилу добијају лексеме које означавају имена удаљенијих сродника без посебног терминолошког одређења или пак равноправних сродника, док су лексеме које примарно означавају ауторитарне, надређене особе у неком систему слабије семантички разуђене (нпр. *отац*, *мајка*, али и именице из других сфера, нпр. *Бог*, *краљ* итд.), што се, претпостављамо, заснива на томе што ће се само одабрани, по нечему изузетни десигнати назвати лексемама које примарно означавају појмове према којима се гаји страхопоштовање, дивљење и сл.

Међутим, група лексема која се односи на човека није најбројнија иако описује појмове најближе човеку, јер је број појмова овог типа ограничен, насупрот, да тако кажемо, неограниченом броју предмета различитих облика и функција који су човеку неопходни свакодневно. Стога највећу групу лексема

чине оне које означавају предмете различитог облика и намене или делове таквих предмета. Грађа показује да лексеме ове групе означавају предмете широке примене – оне који се користе у домаћинству (нпр. *кључ, корито, лопар, маказе*), делове неког предмета (нпр. *крак*) или опште називе за предмет одређеног облика (нпр. *круг, мрежа, оквир* итд.). Међу називима карактеристичног облика издвајају се предмети у облику круга (*венац, коло, колут, котур, обруч*), који су секундарно у великој мери синонимични. Постојање великог броја лексема сродне семантике може се повезати са обликом појмова обележеним поменутиим именицама – можда се предмети о којима се овде ради могу довести у везу са кружењем, кретањем које је човеку и појавама у природи природно својствено и које се јавља као једно од доминантних обележја у стварности, а, како смо нашим истраживањем утврдили, и у језику.

И називи за животиње чине једну од бројнијих група у којој доминирају лексеме којима се именују домаће животиње. Више од половине лексема из ове групе су називи за домаће животиње, а посебно се издвајају лексеме *коза, кокош и коњ* чији се и хипоними и деривати одликују развијеном полисемијом. Ове животиње су блиске човеку и он од њих има велику корист. Са друге стране, ове лексеме имају мање изражену колективну експресију, јер су бројнија значења настала на основу изгледа животиња (за разлику од нпр. именица *крава, овца* које нису семантички посебно богате, вероватно због израженије колективне експресије – у РСАНУсу ретка предметна значења мотивисана изгледом ових животиња).

Један од важних закључака тиче се и чињенице да називи за биљке генерално не спадају у изузетно полисемичне лексеме јер ову групу чини мали број именица, од којих су неке општије, не искључиво фитонимијске семантике. Посебно се издвајају лексеме које означавају делове биљака, аналогно лексемама које означавају делове тела човека, делове грађевина и предмета. Ово показује да су базични, основни делови појма означени и семантички најбогатијом лексемом – *глава* један од најважнијих делова људског тела, *основ(а)* као најважнији део грађевине, *корен* један од најбитнијих делова биљке, *душа* најважније обележје човековог унутрашњег бића.

У вези са овим је и запажање да се апстрактни појмови описују са свега неколико изузетно полисемичних лексема, а у ову групу смо сместили именице које у ширем смислу припадају класи апстрактних речи, ту су лексеме из области филозофије, религије, психологије и сл. Већина лексема ове групе и секундарно означавају апстрактне појмове, што показује да у језику апстрактно најчешће даје апстрактно.

Затим, једно од обележја полисемичних именица је и да често лексеме које су типични представници група немају највише значења. Тако лексема *кућа* која означава објекат у ком човек живи има знатно мање значења од лексеме *основ(а)* која примарно означава темељ, базу грађевине. Ово нас, осим чињенице да је база најважнији део појма, упућује и на закључак да би лексема *основ(а)* требало да има шире конципирано примарно значење, без директног указивања на део грађевинског објекта. Овај закључак можемо повезати са ситуацијом код глаголских лексема где се често на највишим позицијама не налазе лексеме које су прототипични представници одређене групе, већ оне које у ширем смислу припадају датој групи.

Секундарна значења именица из наше грађе настајала су најчешће по веома продуктивном механизму метафоричке трансформације по изгледу, облику, боји, функцији и сл. (нпр. *коза*, *облук*, *маказе*, *колут* итд.). Грађа је показала да је осим изгледа појма важна и симболичка функција која се везује за њега – нпр. бројна значења лексема *крст*, *јабука*, *застава*, *змај*, *круна* итд. базирају се управо на овој карактеристици. Овај тип значења посебно је продуктиван у народним говорима.

Такође смо запазили да се код неких именица у полисемантичкој структури може издвојити двострука или трострука творбена мотивација (од именице, придева или глагола) – такве су нпр. именице *певац*, *крвавица*, *кокица*, *наглавак*, *ноћница*. Ова чињеница је допринела разгранатијој полисемантичкој структури наведених лексема.

За полисемичне суфиксалне именичке деривате карактеристичан је веома продуктиван механизам понављања истог полисемантичког творбеног или лексичко-морфолошког модела (уп. Гортан Премк 1997: 132–136), према коме значења полисемичног деривата настају независно једно од другог, понављањем истог творбеног модела (нпр. тај механизам препознајемо код лексема *жутка*,

крилаш, голица, певац, браник итд.). Практично је неограничен број референата који се могу именовати уз помоћ овог механизма и он може зависити и од креативности говорника приликом повезивања новог појма са постојећим.

Као значајну карактеристику изузетно полисемичних именица издвојили смо и висок степен лексикализације деминутивних деривата (тако грађа бележи изузетно полисемичне именице *капица, језичак, петица, корица* итд.). За разлику од мотивних лексема које се подједнако могу односити на конкретне и апстрактне појмове, деривати готово по правилу означавају конкретне појмове – као млађа реч, дериват још увек није успео да се толико семантички развије да би означавао и апстрактну појаву, јер се правац развоја значења код овог типа лексема креће од конкретног ка апстрактном. Ова појава је веома распрострањена код именичких и придевских изведеница које чине део наше грађе, а има и случајева да је дериват семантички богатији од мотивне лексеме. Разлог за ово је неограничен број нових референата којима се може приписати обележје означено таквом лексемом. На пример, *капицом* се може назвати било који предмет мањих димензија који се налази на нечему и који има заштитну функцију, *језичак* може бити сваки конкретан појам који формом подсећа на језик, а мањих је димензија. Овакво ширење полисемантичке структуре посебно је продуктивно у народним говорима, али формално задовољава критеријум да се јави и у књижевном језику, будући да се такве лексеме облички састоје од основе која је уобичајена за књижевни језик и творбеног формата који је такође продуктиван у књижевном језику.

Са највише значења међу именицама је лексема *ватра*. Међутим, иако семантички најбогатија, она се по броју значења налази међу средње семантички богатим лексемама. Глаголи имају знатно више значења, као и неки придеви. На прву позицију ове лексеме на листи семантички најбогатијих именица утицало је неколико фактора. Најпре, именицом *ватра* означава се једна од најважнијих појава у стварности, коју је човек подредио себи и која је постала неопходна за живот. Затим, ова именица има прасловенско порекло и дугу традицију употребе, али чини нам се да је важно и то што означава појаву која настаје као производ модификације, измене појма који је њоме захваћен, узимајући у обзир тенденцију у језику да велики број значења имају оне лексеме које описују појаве подложне изменама, које се интензивно развијају и чији су резултати видљиви оку

посматрача. Ова именица има и семантички изузетно богат синоним, *огањ*, нешто друкчије употребне вредности, па је можда и та чињеница утицала на обогаћивање њене полисемантичке структуре (нпр. могла је неко значење добити од именице *огањ*).

Именице које чине нашу грађу означавају неке од најважнијих и најфреквентнијих појмова у свету који нас окружује, а видели смо их можемо међусобно повезати неким заједничким елементом (какви су нпр. називи за најважније делове појма који су се издвојили као једно од главних обележја семантички најбогатијих лексема).

Придеви. Грађу је чинило 78 придевских лексема, од којих већина описује физичке карактеристике појма (таквих је 68% придева из грађе). Код придева конкретне семантике разликујемо оне којима се означавају димензије, боја, особине материје, физичке особине предмета, физичке особине човека. Највише је придева који описују физичка својства човека или дела тела човека, а анализом смо утврдили да је велики број таквих придева широке, опште семантике, те се подједнако у основном значењу могу односити на жива бића, предмете, материју (нпр. *висок, зелен, крупан, низак*), а најчешће су творбено немотивисани. Са друге стране, придеви који описују специфичније појаве и ситуације углавном у основи имају неку другу реч (нпр. *ватрен, крвни, мутан, олујан*) и они су семантички сиромашнији од творбено простих придева. Код њих је само део семантичког садржаја мотивне лексеме пренет у дериват, те је то и разлог мањег броја значења.

Даље, утврдили смо да су придеви са значењем израженијег својства генерално семантички богатији од придева са значењем нижег степена својства. Основни, базични придеви који именују неко својство у највишем/најнижем степену најчешће су и семантички најбогатији (нпр. *висок, мали, оштар, јак*), док се за именовање степена на скали својства које су смештена између крајњих користе семантички знатно мање богати придеви, тј. они реализују тек понеко значење које има придев који изражава дато својство у највишем/најнижем степену. Оно што је између тих крајњих граница чешће се исказује описним конструкцијама или придевима добијеним различитим творбеним средствима, који немају развијену полисемију (нпр. придев *онизак* има тек део значења која је реализовао придев *низак*, *невелик* има свега четири значења, *дебелушкаст* има

једно значење итд.). Такође, неки од придева са значењем димензије имају и квазисинонине, са којима се слажу у неким значењима – нпр. у таквом односу стоје придеви *мршав* и *танак*, с тим да се *мршав* примарно односи на својство живих бића, а *танак* је општије, шире семантике. На тај начин се и део семантике распоређује између синонима.

На основу списка лексема којима се примарно описују физичка својства човека закључили смо да приликом номинације пажњу говорника привлачи особа која је здрава, јака, лепа, млада и имућна, а да се од непожељних особина и стања истичу она која одређују особу која је старије старосне доби, којој недостају здравље и снага, која нема способност покрета и говора. Сва наведена својства видљива су на први поглед. Физички изглед особе сматра се веома важним, а придеви са значењем спољашњих карактеристика особе често се употребљавају да означе својства разних других појмова (нпр. *жив, мртав, леп, нежан*).

Затим, анализа је показала да је више придева који означавају непожељне физичке особине него придева са значењем пожељне физичке особине, али број значења која су ови придеви реализовали показује да је тај однос обрнуто пропорционалан врсти својства. То значи да се чешће за описивање различитих особина користе придеви са пожељним значењем који су шире семантике, него они са непожељним значењем. Све што је лепо, позитивно и пожељно може се описати са неколико изузетно семантички богатих лексема, док се за описивање непожељних особина користи шири спектар лексема, тако рећи свако својство захтева посебну лексему или пак различити степени непожељног својства захтевају посебну лексему (такав је нпр. случај са полисемичним придевима *неваљао, зао* и *опак* који су градацијски поређани на скали непожељног својства). Изражени степен својства (у смислу његовог апсолутног поседовања или непоседовања) представља једно од најважнијих семантичких обележја полисемичних придевских лексема. Придеви који означавају јача, интензивнија својства имају и разубјенију полисемантичку структуру, а сема 'интензитета' је доминантна сема у читавом систему полисемичних придева.

Затим, полисемични придеви којима се описују физичка својства најчешће су имају по неколико синонима или антонима, а често су међусобно заменљиви, те се више значења развило код већег броја придева, уместо код једног

централног (нпр. придеви *крут* и *оштар* су међусобно заменљиви у већем броју значења, а као антоним им се у неким значењима супротставља придев *мек*; у великој мери су синоними придеви *опор* и *горак*). Придев *оштар* означава изражени степен својства и као такав налази се међу семантички најбогатијим придевима. Показало се да је овај придев међу најширокозначнијим, будући да смо нашли да га у разним значењима може заменити више од 50 других придева. Међутим, насупрот високој позицији на листи лексема из грађе, има релативно малу фреквенцију, што смо објаснили тиме који се тиче великог броја синонима које придев *оштар* у појединим значењима што има бројне синониме који га могу заменити и тако смањити степен његове употребе.

Закључили смо и да придеви којима се описује богатство и изобиље у различитим видовима чешће имају и богатији семантички потенцијал (нпр. *богат*, *моћан*, *обилан*), у односу на придеве који описују оскудност у материјалном погледу (нпр. *оскудан*) – као да се материјално богатство појма одражава и на семантичко богатство лексеме која тај појам именује.

У РСАНУ је далеко мање изузетно полисемичних придева који примарно описују духовну особину човека, него оних којима се означавају конкретна физичка својства. Овакво стање је последица тога што се апстрактно најчешће разумева преко конкретног, уочљивог на први поглед. Затим, више је разноврсних лексема које описују непожељна својства него пожељна, као да свака нијанса у непожељном понашању изискује и посебну лексичку јединицу (нпр. *луд*, *љут*, *опак*, *зао*, *нагао*), док се добро, повољно и позитивно може исказати мањим бројем лексема широке семантике, који имају и више значења (нпр. *добар*, *благ*).

Најмаркантније пожељне духовне особине су доброта и памет, док је најупечатљивија непожељна духовна особина злоба. Непожељна духовна својства најчешће су уочљива на први поглед, на основу понашања човека у једној конкретној ситуацији, док је за уочавање пожељних духовних карактеристика потребна и социјална интеракција, те је таквих придева мање.

Семантички најбогатији придев *низак* описује снижени степен својства, примарно означава својство онога што је на малој удаљености од подлоге. Уочили смо да с једне стране изненађује податак да највише значења има придев који примарно описује оно што је физички мање упадљиво и истакнуто, јер у језику

чешће пажњу привлачи оно што се неком карактеристиком истиче у односу на све друго. Међутим, са друге стране, узимајући у обзир правило у језику да је оно што је горе и напред позитивно, а оно што је доле и назад негативно, а да богатији семантички потенцијал поседују лексеме које описују непожељну него пожељну појаву у стварности, највиша позиција овог придева на листи придевских лексема није неочекивана. Можемо успоставити паралелу између семантички најбогатијег придева и семантички најбогатијих глагола – свима се означавају појаве које се налазе испод очекиваног нивоа или томе теже, односно, у конотативном смислу, непожељна својства или доспевање у непожељно стање.

Наше истраживање је показало и да придеви представљају семантички најстабилнију врсту речи јер међу њима нећемо наћи „изненађујуће” полисемичне лексеме као што налазимо посебно код именица, као и код глагола, већ су све лексеме познате, широке употребе. Ово има везе и са ограниченим дијапазоном основних својстава те су и придеви из наше грађе у збиру најширокозначније полисемичне лексеме.

Остале врсте речи. Остале врсте речи заузимају веома мали део грађе, те наш циљ приликом њихове анализе није био да дајемо закључке какве смо давали за глаголе, именице и придеве, већ да дамо општи поглед на ове лексеме и на неке законитости које се тичу њихове семантике. Пошто ове групе лексема одликује знатно слабије разубјена полисемантичка структура, сматрамо да би за извођење поузданијих закључака доњу границу броја значења требало спустити.

Заменице које чине нашу грађу (*нешто* и *ништа*) имају семантику која је обogaћена различитим семантичким и творбеним укрштањима. У комбинацији са префиксом оне су добиле нову семантичку нијансу. За везнике се може рећи да на семантичко богатство утицаја има њихова важна функција у тексту, употреба у разноврсним контекстима, као и међусобна заменљивост у појединачним контекстима. О томе сведочи и више стотина хиљада потврда у испитиваним контролним изворима. Код речца и узвика се не може говорити о полисемији већ о великим могућностима контекстуалног спајања.

За прилоге који чине нашу грађу карактеристично је да су најчешће творбено мотивисани изузетно семантички богатим придевима, те да се семантика могла преливати из једног у други (нпр. такви су прилози *добро*, *ниско*, *оштро*

итд.). Они који су творбено немотивисани имају широко значење (нпр. прилог *још*) или су пак резултат сажимања вишелексемног споја (нпр. прилог *онако*).

Предлози су једина врста речи из грађе која има семантички најбогатије лексеме које су у исто време и веома фреквентна, те можемо рећи да је број значења у овом случају одраз реалног стања у језику. За њих се, и поред неких неслагања, може рећи да поседују лексичко значење јер спецификују значење лексеме уз коју стоје. Њихова полисемичност је узрокована широкозначношћу, као и чињеницом да се могу паралелно употребљавати уз неколико падежа. Неки изузетно полисемични предлози (нпр. *на*, *за*, *из*) налазе се на највишим позицијама на листи изузетно полисемичних лексема.

Прецизност и меродавност података у утврђивању квантитативних карактеристика изузетно полисемичних лексема у великој мери зависи и од уједначености лексикографског поступка приликом њихове лексикографске обраде. Зато ћемо указати и на неке уочене неуједначености у њиховој речничкој обради. Међутим, мора се имати у виду чињеница да је период публикавања РСАНУ изузетно дуг, те се не могу све промене у значењима забележити и објаснити, посебно када се има у виду да су први томови објављени пре више од 50 година. Речници који се израђују тако дуго као РСАНУ обавезно морају рачунати са допунским томом, чиме се неутралишу „не само празнине које су се показале у документацији него и разлике настале развојем лексике у деценијама током којих је израђиван речник” (Пешикан 1978: 89).

Морамо имати на уму и чињеницу да се језик непрестано мења и да нека значења која су у прошлости била примарна, са данашњег аспекта не морају бити таква (нпр. лексема *извод* се у савременом језику пре повезује са врстом документа, него са радњом извођења из неког простора), а јављају се и нова значења (нпр. дефиниција компјутерског миша није део лексикографског чланка одреднице *миш*). Ипак, на основу прегледаних близу 19.000 значења изузетно полисемичних лексема можемо указати на неке уочене неуједначености:

- приликом лексикографског представљања антонимских парова придева увек се мора узимати у обзир и семантика претходно обрађеног члана антонимског пара и, водећи рачуна о њој, одређивати и дефинисати и члан који по

реду долази касније. Тако налазимо случајеве да је нису забележена нека могућа значења антонима (нпр. код придева *низак* и *висок*). Гледајући из савремене перспективе, такав поступак се у овом случају може оправдати дугим периодом између публикавања томова Речника у којима се обрађују антонимски парови, али се у будућем лексикографском раду приликом обраде придева морају имати у виду и значења антонимског пара, наравно уколико он постоји;

- пажња се мора посвећивати и обради лексема које су у неким значењима или у већини значења синонимична и истог нормативног ранга. Као пример можемо навести обраду неких значења лексема *кућа* и *дом* – више значења код лексеме *кућа* резултат је друкчијег и исправнијег лексикографског поступка у односу на лексему *дом*;

- приликом дефинисања значења видских парова глагола, поготово стога што се они најчешће обрађују у блиском временском року, морају се узимати у обзир значења оба члана видског пара, како би обрада била уједначенија. Као пример можемо навести обраду значења илустрованог примерима типа *лишће пада на земљу* и *лишће је пало на земљу* код глагола *падати* и *пасти*: у првом случају је за овакав пример дато посебно подзначење **1.в** „откидајући се опадати са дрвета на земљу (о плодовима, лишћу и сл.)”, а у другом се даје у оквиру примарног значења **1.а** „услед губитка ослоња, упоришта (под утицајем Земљине теже) доспети на тло или другу подлогу”, заједно са примерима *паде реза*, *бомба ће пасти* итд.

- сродна овоме је и ситуација са обрадом глагола који имају супротстављено примарно значење, а међу којима постоји драстична разлика у броју реализованих значења – такав су пример глаголи *затворити (се)* и *отворити (се)*, где глагол *затворити (се)* има 21 значење, а *отворити (се)* 65. Упоредивањем значења глагола *затворити (се)* и *отворити (се)* дошли смо до закључка да је глагол *затворити (се)* у неким случајевима општије обрађен, док су код глагола *отворити (се)* дате детаљније, прецизније семантичке нијансе, некад можда и сувише детаљне. На пример, код глагола *затворити* нема значења која се семантички супротстављају подзначењима глагола *отворити*, а која су реализована нпр. са именицама *уста*, *очи*, *блуза*, *књига*, *лобања* итд. – она су код глагола *затворити* обједињена у оквиру две дефиниције. Разлог за овакву одлуку

лексикографа је могла бити и природа грађе којом је располагао, али и став лексикографа о степену издиференцираности значења.

Уједначеније представљање значења код лексема које су повезане неком заједничком карактеристиком допринеће и већој прецизности при представљању статистичких података о броју значења и прецизнијем утврђивању инвентара изузетно полисемичних лексема приликом семантичких анализа попут наше.

Један од циљева нашег истраживања био је и да утврдимо актуелност изузетно полисемичних лексема у савременом српском језику и на тај начин сагледамо и распрострањеност њихових значења у три репрезентативна контролна извора – ФРЂК, ФРССЈ и Корпусу. Приликом лексичко-семантичке анализе изузетно полисемичних лексема представљали смо и статус семантички најбогатијих лексема у поменутим изворима и утврдили да се ове лексеме не одликују увек изузетно високом фреквенцијом, али и да се контролни извори у великој мери међусобно поклапају, тј. да су исте лексеме често и најфреквентније у савременим писаним изворима. Различит резултат у РСАНУ образложили смо чињеницом да овај речник обухвата далеко разуђенију грађу (временски, територијално, стилски, термилошки, етимолошки итд.), а закључили смо и да велики број значења лексеме не мора нужно значити и да је та лексема изразито фреквентна јер стање у речнику није прецизан показатељ стања у језику већ указује на процесе који се у језику одвијају.

На овом месту ћемо дати збирну листу семантички најбогатијих лексема из грађе и конфронтирати је листи најфреквентнијих лексема из одабраних контролних извора (такође на примерима лексема које су биле део наше грађе). Будући да је грађа чинила 825 лексема, представићемо 30 лексема са највише значења у РСАНУ, као и семантички најбогатије лексеме које у испитиваним изворима имају највишу фреквенцију. Податке дајемо табеларно (в. Табелу 132).

Табела 132: Однос семантички најбогатијих и најфреквентнијих лексема

РСАНУ	ФРЂК	ФРССЈ	Корпус
<i>падати (се)</i>	<i>бити (се)</i> „пом. гл.”	<i>бити</i> „пом. гл.”	<i>бити</i> „пом. гл.”
<i>пасти</i> ¹	<i>да</i> [везник/ речца]	<i>да</i> [везник]	<i>да</i> [везник/ речца]
<i>оставити (се)</i>	<i>на</i>	<i>на</i>	<i>на</i>

РСАНУ	ФРЂК	ФРССЈ	Корпус
<i>на</i>	<i>за</i>	<i>а</i>	<i>за</i>
<i>открити (се)</i>	<i>од</i>	<i>од</i>	<i>од</i>
<i>везати (се)</i>	<i>један</i>	<i>за</i>	<i>а</i>
<i>отворити (се)</i>	<i>као</i>	<i>моћи</i>	<i>не</i>
<i>носити (се)</i>	<i>а</i>	<i>имати</i>	<i>о [предлог]</i>
<i>држати (се)</i>	<i>из</i>	<i>један</i>	<i>из</i>
<i>ићи¹</i>	<i>о [предлог]</i>	<i>из</i>	<i>моћи (се)</i>
<i>имати (се)</i>	<i>до</i>	<i>о [предлог]</i>	<i>имати (се)</i>
<i>наћи (се)</i>	<i>моћи (се)</i>	<i>знати (се)</i>	<i>један</i>
<i>дати (се)</i>	<i>око [именица]</i>	<i>на [везник]</i>	<i>до</i>
<i>одбити (се)</i>	<i>још</i>	<i>говорити (се)</i>	<i>велик</i>
<i>низак</i>	<i>знати (се)</i>	<i>казати (се)</i>	<i>нов</i>
<i>изводити (се)</i>	<i>велик</i>	<i>још</i>	<i>још</i>
<i>оштар</i>	<i>имати (се)</i>	<i>доћи</i>	<i>казати (се)</i>
<i>отварати (се)</i>	<i>живот</i>	<i>до</i>	<i>на</i>
<i>бити² (се) „пом. гл.“</i>	<i>нов</i>	<i>велик</i>	<i>време</i>
<i>откривати¹ (се)</i>	<i>кроз</i>	<i>видети (се)</i>	<i>ли</i>
<i>бити¹ „ударати“</i>	<i>видети (се)</i>	<i>време</i>	<i>око [предлог]</i>
<i>навалити (се)</i>	<i>над</i>	<i>ли</i>	<i>знати (се)</i>
<i>остати (се)</i>	<i>бео</i>	<i>ићи</i>	<i>добар</i>
<i>отпустити (се)</i>	<i>о [узвик]</i>	<i>живот</i>	<i>видети (се)</i>
<i>за</i>	<i>време</i>	<i>нешто</i>	<i>доћи</i>
<i>оборити (се)</i>	<i>мали</i>	<i>ништа</i>	<i>живот</i>
<i>о [предлог]</i>	<i>вода</i>	<i>дати (се)</i>	<i>добити (се)</i>
<i>окретати (се)</i>	<i>доћи</i>	<i>мислити</i>	<i>кућа</i>
<i>остављати (се)</i>	<i>добар</i>	<i>глава</i>	<i>говорити (се)</i>
<i>добар</i>	<i>крв</i>	<i>кућа</i>	<i>лице</i>

У следећој табели (Табела 133) даћемо пресек броја појављивања лексема из грађе у свим испитаним изворима. На овај начин ћемо утврдити степен поклапања РСАНУ и осталих контролних извора и сазнати у којој се мери број значења изузетно полисемичних лексема одражава на фреквентност и има ли уопште утицаја. Очекивано је да ће фреквенцијски речници и Корпус имати међу првих 30 највише функционалних речи који имају конективну улогу у тексту, што је у складу са трећим Зипфовим законом (Зипф 1949).

Табела 133: Број појављивања лексема наведених у Табели 132

бр. појављивања	лексема
4	<i>бити</i> [пом. гл.], <i>за, на, о</i> [предлог]
3	<i>а, велик, видети (се), време, да, до, добар, доћи, живот, знати (се), имати (се), један, још, моћи,</i>
2	<i>говорити (се), дати (се), ићи, казати (се), кућа, нов, па</i>
1	<i>бео, бити</i> [„ударати“], <i>везати (се), вода, глава, добити (се), држати (се), изводити (се), имати, као, крв, кроз, лице, мали, мислити, навалити (се), над, наћи (се), низак, не, нешто, ништа, носити (се), о</i> [узвик], <i>оборити (се), одбити (се), око</i> [именица], <i>око</i> [предлог], <i>окретати (се), оставити (се), остављати (се), остати (се), отварати (се), отворити (се), откривати¹ (се), открити (се), отпустити (се), оштар, падати (се), пасти</i>

Наведена табела је потврдила да се поједини предлози налазе међу најфреквентнијим и семантички најбогатијим лексемама и једино за њих и за примарно копулативни глагол *бити* можемо рећи да им се ранг фреквенције и ранг на листи броја значења поклапају.

Ова листа показује да се РСАНУ са осталим изворима (са сваким или бар са једним) поклапа у свега осам од 66 наведених лексема. На списку је осам именица (*вода, време, глава, живот, крв, кућа, лице, око*) и свега четири придева (*добар, низак, нов, оштар*). Именицама се описују најважнији делови људског тела, уопште основне категорије важне за постојање човека и у биолошком и у онтолошком смислу, док се придевима описују нека базична својства. На поменутој листи је највише глагола који су ту, како се показало, углавном захваљујући високој позицији у РСАНУ.

У РСАНУ су на првих тридесет места махом глаголи од којих значајан део чине они префиксирани (често и видски парови глагола), док се у контролним изворима заступљени творбено немотивисани глаголи, типични представници ЛСГ говорења, кретања, поседовања, чулне перцепције, интелектуалних процеса. Остале лексема се првенствено поклапају у оквиру изабраних контролних извора,

те се као тенденција у језику може уочити да ће фреквенцијски речници давати сличан инвентар лексема на приближно истим позицијама (база таквих речника је често писана реч и сличан тип извора).

Дакле, карактеристике изузетно полисемичних лексема у српском језику су следеће:

- то су најчешће променљиве врсте речи, прасловенског порекла, углавном познате сваком просечно образованом говорнику,

- њима се означавају првенствено конкретне динамичне активности у којима суделује човек или које су видљиве његовом оку, као и предмети које човек свакодневно користи их је користио у прошлости и важне делове предмета, затим животиње са ових простора, углавном физичка својства појма и сл.,

- базу изузетно полисемичних лексема чине изведене, префиксиране речи које у основи имају такође најчешће полисемичну реч.

На основу спроведене анализе можемо рећи да је типичан изузетно полисемичан глагол онај који је префиксиран, који има око 24 значења, а означава конкретну, динамичну појаву, најчешће радњу којом се мења постојеће стање. Типична полисемична именица има око 22 значења, њом се именује конкретан чврст предмет препознатљивог облика, који је уз то и вишефункционалан. Типична придевска лексема именује конкретно физичко својство, чешће непожељно него пожељно, и такође има близу 22 значења.

На основу инвентара и анализе изузетно полисемичних лексема издвојених у нашем истраживању може се уочити тенденција која прати развој лексикона српског језика, стећи увид о процесима и кретањима која се одвијају у језику и дати оквирне смернице о доминантним областима стварности преликаних у језик.

У будућим истраживањима би се на основу инвентара лексема датог у нашем раду могао испитивати и удео изузетно полисемичних лексема и појединих њихових значења у савременом језику и савременој комуникацији. Занимљиво би било и испитивање семантичког односа глагола који су великим делом својих полисемантичких структура синонимични, као и испитивање семантичког односа њихових префиксираних деривата у односу на мотивне лексеме. Такође би се могао детаљно испитати и однос семантички најбогатијих и најфреквентнијих

лексема у различитим корпусима и установити разлози за (не)подударање. Могао би се испитивати и фонемски састав семантички најбогатијих лексема. На пример, због чега називи великог броја појмова означених изузетно полисемичним именицама почињу фонемом *к* (занимљиво је да и велики број изузетно полисемичних лексема у руском језику такође почиње фонемом *к* (уп. Чудинова 1998: 183)). Само утврђивање инвентара семантички најбогатијих лексема у српском језику отвара низ питања која могу бити предмет истраживања у многим лингвистичким областима.

ХИ. ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1) ЛИТЕРАТУРА

- Авилова 1975:** Наталья С. Авилова, „Пасть – падать – упасть”, *Русская речь*, 6, Москва, 61–63.
- Ајдарова–Мазајева 2015:** Алсу М. Ајдарова, Татьяна. В. Мазаева, „Глаголы поведения как объект изучения в разноструктурных языках”, *XLV Международная научно-практическая конференция „В мире науки и искусства”*, Новосибирск. <http://sibac.info/17746>
- Ајхенвалд 2000:** Alexandra Y. Aikhenvald, *Classifiers: A Typology of Noun Categorization Devices*, Oxford: Oxford University Press.
- Алановић 2007:** Миливој Алановић, „Актантни модели глагола с медијалном компонентом”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/1, Београд, 163–175.
- Алановић 2009:** Миливој Алановић, „Лексичко-синтаксичка средства пасивизације”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, Београд, 123–133.
- Алановић 2013:** Миливој Алановић, „Типични структурно-семантички модели перифраза са глаголима просторно-мобилних односа”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LVI/2, Нови Сад, 39–59.
- Амосова 1963:** Наталија Н. Амосова, *Основы английской фразеологии*, Ленинград: Изд-во Ленинградского университета.
- Андрић 2013:** Едита Андрић, „Семантичка анализа речи *fej* у мађарском и глава у српском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLI/2, Нови Сад, 131–153.
- Апресјан 1995а:** Юрий Д. Апресян, *Лексическая семантика, Избранные труды*, том I, Москва: Восточная литература РАН.
- Апресјан 1995б:** Юрий Д. Апресян, *Интегральное описание языка и системная лексикография. Избранные труды*, том II, Москва: Языки русской культуры.

- Апресјан 2007:** Юрий Д. Апресјан, „Семантичке основе глаголног управљенија”, *Зборник Матице српске за славистику*, 71–72, Нови Сад, 49–62.
- Аристотел:** Аристотел, *Органон*, Београд: Култура, 1970.
- Арсенијевић 1993:** Нада Арсенијевић, „О посесивним и егзистенцијалним реченицама са глаголом *имати* и њиховим мађарским еквивалентима”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXXVI/2, Нови Сад, 61–69.
- Арсенијевић 1994:** Нада Арсенијевић, „О глаголско-именским конструкцијама са глаголом *падати/пасти*”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVII, Нови Сад, 51–55.
- Арутјунова 1976:** Нина Д. Арутјунова, *Предложеније и ево смисл*, Москва: Наука.
- Арутјунова 1998:** Нина Д. Арутјунова, *Јзык и мир човека*, Москва: Издањство Московског Университета.
- Астапкина 2014:** Е. С. Астапкина, „Проблема класификације прилагателних воспријатија: структура лексико-семантичке групе температурних адјектива”, *Мир јзыков: ракурс и перспектива*, материјали V Међународ. науч. практ. конф., Минск: БГУ, 9–16.
- Ашић 2009:** Тијана Ашић, „Семантичко-прагматичка анализа употреба придева позитивне субјективне оцене у жаргону градске омладине”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, Београд, 243–255.
- Бак 1949:** Carl D. Buck, *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages*, Chicago: University of Chicago Press.
- Батистић 1972:** Тајана Батистић, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Београд: Институт за српскохрватски језик SANU.
- Батистић 1978:** Тајана Батистић, „О неким проблемима анализе каузативних глагола”, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, 59–87.
- Бартмињски 2011:** Јежи Бартмињски, *Језик – слика – свет. Етнолингвистичке студије*, Београд: SlovoSlavia.
- Белић 1998:** Александар Белић, „О језичкој природи и језичком развоју”, *Изабрана дела Александра Белића*, том 1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Белић 2000:** Александар Белић, „Наука о грађењу речи”, *Изабрана дела Александра Белића*, том 14, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства 95–209.
- Берд и др. 1987:** R. J. Byrd, N. Calzolari, M. S. Chodorow, J. L. Klavans, M. S. Neff, O. A. Rizk, „Tools and methods for computational lexicology”, *Computational Linguistics* 13 (3–4), Massachusetts, 219–240.
- Берлин–Кеј 1969:** Brent Berlin, Pol Kay, *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*, Berkeley: University of California Press.
- Бирих 1995:** Александр Бирих, *Метонимия в современном русском языке (семантический и грамматический аспекты)*, Серия: Slavistische Beitrage (326), München: Verlag Otto Sagner.
- Бјелаковић 2009:** Исидора Бјелаковић, „Рефлективни пасив у језику Срба у периоду 1813–1855 (реализована радња)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, Београд, 267–278.
- Бјелетић 1994:** Марта Бјелетић, „Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолог* L, Београд 199–207.
- Бјелетић 1999:** Марта Бјелетић, „Кост кости (делови тела као ознаке сродства)”, *Кодови словенских култура* 4, Београд, 48–67.
- Бондарко 1991:** Александр В. Бондарко, *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*, Санктпетербург: Наука.
- Борисова 2010:** Людмила В. Борисова, „Лексико-семантическая группа 'дикие животные' как один из фрагментов языковой картины мира (русские, чешские, английские и чувашские параллели)”, *Вестник Чувашского ГУ* 4, Чебоксары, 193–198.
- Боровикова–Кузнецова 1982:** Н. А. Боровикова, Э. В. Кузнецова, „Регулярная многозначность в лексико-семантической группе русских глаголов”, *Русский язык за рубежом*, 4, 57–61.
- Бошков 1981:** Дана Бошков, „Придевска негација префиксима (не-, а-, дис-, без-)”, *Наш језик* XXV/1–2, Београд, 63–67.
- Бошњаковић 1994:** Жарко Бошњаковић, „Зооними као мотивациона основа у хидронимији”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 22/2, Београд, 301–310.

- Бреал 1897:** Michel Bréal, *Essai de sémantique: science des significations*, Paris: Librairie Hackette.
- Бугарски 1991:** Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Васильев 1971:** Леонид М. Васильев, „Семантические классы глаголов чувства, мысли и речи”, *Очерки по семантике русского глагола*, Уфа, 213–266.
- Васильев 1981:** Леонид М. Васильев, *Семантика русского глагола*, Москва: Высшая школа.
- Васильев 1990:** Леонид М. Васильев, *Современная лингвистическая семантика*, Москва: Высшая школа.
- Васильенко 2008:** Ольга И. Василенко, *Отфитонимическая семантическая деривация в современных литературных русском и английском языках*, автореферат диссертации, Екатеринбург. <http://cheloveknauka.com>
- Виберг 1993:** Åke Viberg, „Crosslinguistic perspectives on lexical organization and lexical progression”, *Progression and regression in language*, Cambridge, 340–385.
- Виберг 2001:** Åke Viberg, „Verbs of perception”, *Language typology and language universals. An international handbook*, Berlin – New York, 1294–1309.
- Виберг 2008:** Åke Viberg, „Swedish verbs of perception from a typological and contrastive perspective”, *Languages and Cultures in Contrast and Comparison*, Amsterdam – Philadelphia, 123–172.
- Виберг 2010:** Åke Viberg, „Basic Verbs of Possession. A contrastive and typological study”, *CogniTextes*, Volume 4. <http://cognitextes.revues.org/308>
- Визентал 2009:** Adriana Vizental, *Meaning and Communication From Semantic Meaning to Pragmatic Meaning*, Arad: Editura Universității Aurel Vlaicu.
- Виноградов 1972:** Виктор В. Виноградов, *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Москва – Ленинград: Учпедгиз.
- Виноградов 1977:** Виктор В. Виноградов, *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Москва: Наука.
- Витас и др. 2003:** D. Vitas, G. Pavlović-Lažetić, C. Krstev, Lj. Popović, I. Obradović, „Processing Serbian Written Texts: An Overview of Resources and Basic

Tools”, *Workshop on Balkan Language Resources and Tools*, Thessaloniki, Greece.

Вјежбицка 1985: Anna Wierzbicka, *Lexicography and conceptual analysis*, Karoma: Ann Arbor.

Вјежбицка 1987: Anna Wierzbicka, *English Speech Act Verbs: A Semantic Dictionary*, Sydney: Academic Press.

Вјежбицка 1988: Anna Wierzbicka, *The semantics of grammar*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Вјежбицка 1992/93: Anna Wierzbicka, „What Are the Uses of Theoretical Lexicography”, *Dictionaries*, Vol. 14, Baltimore, 44–78.

Вјежбицка 1996: Anna Wierzbicka, *Semantics. Primes and Universals*, Oxford – New York: Oxford University Press.

Влајић Поповић 1993: Јасна Влајић-Поповић, „Један семантички помак код експресивних и ономотопејских глагола: ’ударати’ → ’јести’”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 21/2, Београд, 125–132.

Влајић Поповић 2002: Јасна Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Војводић 1999: Дојчил Војводић, „Verba dicendi у перформативној употреби”, *Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани”*, Подгорица, 219–228.

Вујовић 2009: Душанка Вујовић, *Семантичка и деривациона анализа глагола кретања у српском језику*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.

Вујовић 2011: Dušanka Vujović, „Semantika glagola *ići* u Andrićevim pripovetkama iz austrougarskog perioda”, *Аустроугарски период живота и стваралаштва Ива Андрића (1892–1922) / Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922)*, Graz – Beograd, 723–730.

Вујовић 2012: Душанка Вујовић, „Семантичка и деривациона обележја глагола отежаног кретања”, *Грамматика и лексика у словенским језицима*, Нови Сад – Београд, 349–359.

Вуковић 1994: Гордана Вуковић, „Зооними и фитоними у фразеологији”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVII, Нови Сад, 167–175.

- Вуловић 2015:** Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија (лингвокултуролошка истраживања)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вуловић и др. 2008:** Наташа Вуловић, Марија Ђинђић, Данијела Радоњић, „Реч више о Речнику САНУ”, *Књижевност и језик*, LV/1–2, Београд, 171–182.
- Гак 1976:** Владимир Г. Гак, „К диалектике семантичких одношењих в языке”, *Принципи и методи семантичких истраживањих*, Москва, 73–91.
- Гак 1977:** Владимир Г. Гак, *Сопоставителна лексикологија: на материале француског и руског језика*, Москва: Међународне одношења.
- Гак 1998:** Владимир Г. Гак, *Језикови преоброзовања*, Москва: Језики руског културе.
- Гов 1968:** Philip B. Gove, „On Defining Adjectives: Part I”, *American Speech*, Vol. 43, Durham, 5–32.
- Годард 2001:** Cliff Goddard, „Lexico-semantic universals: A critical overview”, *Linguistic Typology* 5, 1–65.
- Годард 2002:** Cliff Goddard, „The semantics of coming and going”, *Pragmatics* 7:2, Amsterdam, 147–162.
- Годард–Вјежбичка 2014:** Cliff Goddard, Anna Wierzbicka, *Words and Meanings (Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures)*, Oxford: University Press.
- Гольак 2005:** Светлана Гольак, „Лексема као компонента фразеологизма (на примеру српских и белоруских фразеологизама са зоонимима)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/1, Београд, 173–182.
- Гортан Премк 1971:** Даринка Гортан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Гортан Премк 1984:** Даринка Гортан-Премк, „Обрада предлога у великим описним речницима”, *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад, 35–39.
- Гортан Премк 1997:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Гортан Премк 2002:** Даринка Гортан-Премк, „Семантичко-деривациони речник српског језика”, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, 103–110.
- Грињев-Грињевич–Сорокина 2015:** Сергей В. Гринев-Гриневич, Эльвира А. Сорокина, „Полисемия в общеупотребительной и в специальной лексике”, *Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика*, 4, Москва, 51–62. <http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/9328>
- Грицкат 1957–1958:** Ирена Грицкат, „О неким видским особеностима српскохрватског глагола”, *Јужнословенски филолог* XXII, Београд, 65–130.
- Грицкат 1961а:** Irena Grickat, „Razvoj značenja glagola imati”, *Научно друштво NR Bosne i Hercegovine, Radovi XVIII*, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 6, Poseban otisak, Sarajevo, 67–81.
- Грицкат 1961б:** Ирена Грицкат, „Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима”, *Наш језик* XI/3–4, Београд, 69–80.
- Грицкат 1966–1967:** Ирена Грицкат, „Префиксација као средство граматичке (чисте) префиксације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа)”, *Јужнословенски филолог* XXVII/1–2, Београд, 185–221.
- Грицкат 1967:** Ирена Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа”, *Наш језик* XVI/4, Београд, 218–235.
- Грицкат 1981а:** Ирена Грицкат, „О именицама типа ’налет’ у српскохрватском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXIV/1, Нови Сад, 101–134.
- Грицкат 1981б:** Ирена Грицкат, „Лексикографски поступак у речницима САНУ и ЈАЗУ (показан на глаголима са префиксом за-)”, *Наш језик* XXV/1–2, Београд, 3–23.
- Грицкат 1983:** Ирена Грицкат, „О прилозима у српскохрватској лингвистичкој науци”, *Јужнословенски филолог*, XXXIX, Београд, 1–41.
- Грицкат 1984–1985:** Ирена Грицкат, „Одлике глаголског видског парњаштва као семантички индикатори”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII–XXVIII, Нови Сад, 197–203.

- Грицкат 1988:** Ирена Грицкат, „Речник Српске академије наука и уметности – почеци, лик, перспективе”, *Глас СССЛII Српске академије наука и уметности*, Одељење језика и књижевности, књ. 13, Београд, 25–40.
- Грицкат 1989:** Ирена Грицкат, „Прилошке речи посматране кроз феномен антонимије”, *Јужнословенски филолог*, XLV, Београд, 1–26.
- Грицкат 1995:** Ирена Грицкат, „О неким особеностима деминуције”, *Јужнословенски филолог*, LI, Београд, 1–30.
- Грицкат 1997:** Ирена Грицкат, „Предлози у синтагмама са временским значењем”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/2, Нови Сад, 59–61.
- Грицкат 2000а:** Ирена Грицкат, „Семантички потенцијали у неким непроменљивим речима”, *Српски језик*, V/1–2, Београд, 221–226.
- Грицкат 2000б:** Ирена Грицкат, „Појаве метафоричности у прилозима”, *Јужнословенски филолог*, LVI/1–2, Београд, 301–309.
- Грицкат 2003:** Ирена Грицкат, „О предлогу за у српском језику”, *Јужнословенски филолог* LIX, Београд, 11–16.
- Грковић Мејџор 2006:** Јасмина Грковић-Мејџор, „Знати и семантички примитив ’знати’ у дијахроној перспективи”, *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд, 85–96.
- Грковић Мејџор–Курешевић 2005:** Јасмина Грковић-Мејџор, Марина Курешевић, „Инфинитив у Вуковом преводу Новог завета”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 34/1*, Београд, 89–102.
- Грубор 1953:** Ђуро Грубор, *Аспектна значења*, Загреб: Рад ЈАЗУ.
- Гусев 2004:** Валерий Ю. Гусев, „Целевые конструкции при глаголах движения: актанты или сирконстанты”, *Международный симпозиум: Типология аргументной структуры и синтаксических отношений*, Казань, 142–145.
- Девос–Вернерс 2009–2010:** Filip Devos, Beatrijs Verniers, „The polysemic use of body-part terms in Dutch, German and English: a quantitative contrastive analysis”, *Phrasis*, vol. 2009–2010 (2), 152–186.
- Денисов 1974:** Петр Н. Денисов, *Очерки по русской лексикологии и учебной лексикографии*, Москва: Издательство МГУ.

- Денисов 1984:** Петр Н. Денисов, „Место и роль самых многозначных слов в лексической системе языка”, *Слово в грамматической системе языка*, 142–158.
- Денисов 1993:** Петр Н. Денисов, *Лексика русского языка и принципы её описания*, 2-го издание, переработанное и дополненное, Москва: Русский язык.
- Дешић 1990:** Milorad Dešić, *Iz srpskohrvatske leksike*, Nikšić: Univerzitetska riječ.
- Диксон–Ајхенвалд 2014:** Robert M. W. Dixon, Alexandra Y. Aikhenvald, *Adjective Classes A Cross-Linguistic Typology*, Oxford: Oxford University Press.
- Драгићевић 1996:** Рајна Драгићевић, „О једној врсти лексичке паронимије”, *Српски језик* 1–2, Београд, 456–463.
- Драгићевић 2001:** Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина (творбена и семантичка анализа)*, Београд: Институт за српски језик.
- Драгићевић 2003:** Рајна Драгићевић, „Механизми настајања секундарних значења лексема”, *Српски језик* VIII/1–2, Београд, 221–231.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Драгићевић 2008а:** Рајна Драгићевић, „Творбени и семантички статус једног значења именица типа *ручица*”, *Српски језик* 13/1–2, Београд, 203–213.
- Драгићевић 2008б:** Рајна Драгићевић, „Деривациона гнезда именица које означавају делове тела из угла лексичког богаћења”, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 37/1, Београд, 371–387.
- Драгићевић 2008в:** Рајна Драгићевић, „О значењској подспецификованости на примеру лексема *основа*”, *Јужнословенски филолог* LXIV, Београд, 123–134.
- Драгићевић 2010а:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2010б:** Рајна Драгићевић, „Конструкције на граници између слободних спојева лексема и фразеологизама”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/3, Београд, 113–122.
- Драгићевић 2012а:** Рајна Драгићевић, „О именицама у служби предлога”, *Јужнословенски филолог* LXVIII, Београд, 91–111.

- Драгићевић 2012б:** Рајна Драгићевић, „Компарација и други начини степеновања придева у настави српског језика”, *Књижевност и језик* LIX, 1–2, Београд, 79–87.
- Драгићевић 2014:** Рајна Драгићевић, „Улога префикса у очувању или потискивању неких прасловенских глагола у савременом српском језику”, *Српски језик* XIX, 235–249.
- Драгићевић 2016:** Рајна Драгићевић, „Лексикализација (на примеру именичких деминутива)”, *Теме језиколовне у србистици кроз дијахронију и синхронију* (зборник у част Љиљани Суботић), Нови Сад, 453–463.
- Дражић 2002:** Јасмина Дражић, „Семантичко-деривациона гнезда лексема *брат* и *сестра*”, *Књижевност и језик*, XLIX/3–4, Београд, 247–255.
- Дражић 2014:** Jasmina Dražić, „Glagol *imati* kao konstituent glagolske perifraze u srpskom jeziku”, *Језици и културе у времену и простору III*, Нови Сад, 747–756.
- Ђинђић 2013:** Марија Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Ђинђић 2014:** Марија Ђинђић, „Деветнаести том Речника САНУ”, *Наш језик* XLV/3–4, Београд, 115–119.
- Ђуровић 2004:** Сања Ђуровић, „Називи за животиње у српском језику с обзиром на њихов род”, *Наш језик*, XXXV/1–4, Београд, 54–65.
- Ђуровић–Спасојевић 2014:** Сања Ђуровић, Марина Спасојевић, „Још један поглед на видске парњаке у српском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LP/1, Нови Сад, 183–197.
- Зализњак 2001:** Анна А. Зализњак, „Семантичка деривација в синхронии и диахронии: Проект „Каталога семантичких переходов”, *Вопросы языкознания* 2, Москва, 13–25.
- Зализњак 2004:** Анна А. Зализњак, „Феномен многозначности и способы его описания”, *Вопросы языкознания* 2, Москва, 20–45.
- Згуста 1991:** Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Зипф 1949:** George K. Zipf, *Human behavior and the principle of least effort*, Cambridge – Massachusetts: Addison-Wesley Press.
- Ивановић 2013:** Ненад Ивановић, *Речник САНУ и његова улога у лексичкој стандардизацији српског језика (са историјског и лексикографског аспекта)*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Ивановић 2014:** Ненад Ивановић, „Лексикографски метајезик у Речнику САНУ”, *Савремена српска лексикографија и њене теоријске основе*, Београд: Филолошки факултет, 195–231.
- Ивић 1966:** Milka Ivić, „О (minimalnim) rečeničnim konstrukcijama s glagolskom kopolom”, *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia „Strukturní typu slovanské věty a jejich vývoj”*, Brno, 211–215. <https://digilib.phil.muni.cz>
- Ивић 1971:** Милка Ивић, „Лексема један и проблем неодређеног члана”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XIV/1, Нови Сад, 103–119.
- Ивић 1972:** Милка Ивић, „О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи”, *Зборник за језик и књижевност*, I, Титоград, 27–32.
- Ивић 1980:** Milka Ivić, „O faktivnosti rečenice čiji je glavni predikat glagol sa značenjem 'znati'”, *Otázky slovanské syntaxe*, IV/2, Brno, 45–48. <https://digilib.phil.muni.cz>.
- Ивић 1981:** Милка Ивић, „Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости”, *Јужнословенски филолог XXXVII*, Београд, 13–24.
- Ивић 1982:** Милка Ивић, „’О регуларној полисемији’ у лексиколошкој теорији и лексикографској пракси”, *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад, 77–81.
- Ивић 1988:** Милка Ивић, „О Вуковој лексици и поводом ње”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 17/1, Београд, 23–28.
- Ивић 1995:** Milka Ivić, *O zelenom konju. Novi lingvistički ogleđi*, Beograd: Slovoğraf.
- Ивић 2000:** Milka Ivić, *Lingvistički ogleđi, tri*, Beograd: Biblioteka XX vek. Knjižara Krug.
- Ивић 2005:** Milka Ivić, *O rečima*, Beograd: Biblioteka XX vek. Knjižara Krug.
- Ивић 2006:** Milka Ivić, *Jezik o nama*, Beograd: Biblioteka XX vek. Knjižara Krug.

- Ивић 2008:** Milka Ivić, *Lingvistički ogledi*, treće, dopunjeno izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Илић 2016:** Мирјана Илић, *Боје у оку, свести и језику*, Ниш: Nais print.
- Јакић 2010:** Милена Јакић, „Значај фреквенције употребе језичких јединица у лингвистичким истраживањима”, *Српски језик XV*, Београд, 501–514.
- Јакић 2016:** Милена Јакић, *Придевска антонимија у речнику, контексту и когнитивном систему*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Јермакова 1984:** Ольга П. Ермакова, *Лексические значения производных слов в русском языке*, Москва: Русский язык.
- Јовановић В. 2010:** Владан Јовановић, *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јовановић В. 2016а:** Владан Јовановић, „Везане основе домаћег (словенског) порекла у морфемској и творбеној структури српског језика”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIX/1, Нови Сад, 103–113.
- Јовановић В. 2016б:** Владан Јовановић, *Српска војна лексика и терминологија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јовановић Ј. 2008:** Јелена Јовановић, „Неки проблеми опште и линеарне организације конструкција са управним глаголом и инфинитивном допуном, и енклитикама”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/3, Београд, 71–81.
- Јорданска 2004:** Лидия Н. Иорданская, „Лингвистика частей тел”, *Семиотика, лингвистика, поезика: К столетию со дня рождения А. А. Реформатского*, Москва, 397–406.
- Јошић 2016:** Неђо Јошић, *Воћарска лексика и терминологија у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Качурин 2013:** Дмитрий В. Качурин, *Проблема разграничения омонимии и полисемии применительно к практике составления толковых словарей*, диссертација, Москва.
- Караулов 1987:** Юрий Н. Караулов, *Русский язык и языковая личность*, Москва: Изд-во ЛКИ.

- Караман 2003:** Burcu Karaman, *Polysemy in Natural Language: Case Studies on the Structural Description of Polysemous Lexemes in English, German and Turkish*, University of Surrey.
- Кевечеш 2002:** Zoltán Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Клајн 1985:** Ivan Klajn, *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Клајн 2002:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Први део, Слагање и префиксација, Београд – Нови Сад.
- Клајн 2003:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд – Нови Сад.
- Клајн 2011:** Иван Клајн, „Видски парови у лексикографској перспективи”, *Глас CDXVIII*, Одељење језика и књижевности, књ. 27, Београд, 51–84.
- Ковачевић 1986:** Милош Ковачевић, „Префиксација и њен утицај на форму и семантику синтагме”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 16/1*, Београд, 119–129.
- Ковачевић 1999:** Милош Ковачевић, „Метонимија и синегдоха”, *Српски језик*, IV/1–2, Београд, 171–202.
- Ковачевић 2007:** Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Копстејк–Бриско 1996:** Ann Copstake, Ted Briscoe, „Semi-productive Polysemy and Sense Extension”, *Lexical Semantics, the Problem of Polysemy*, J. Pustejovsky, B. Boguraev (Eds.), Oxford: Clarendon Press, 15–68.
- Коптјевска Там 2008:** Maria Koptjevskaja-Tamm, „Approaching lexical typology”, *From Polysemy to Semantic Change*, Martine Vanhove (ed.), Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 3–52.
- Кордић 2002:** Snježana Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Корин 1997:** Andrew Corin, „О синтакси егзистенцијалног *habere* (има) у српском језику”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 26/2*, Београд, 45–60.
- Коробова 1989:** Марина М. Коробова, „Глаголы несовершенного вида с непарновидовыми значениями и их лексическая характеристика”, *Слово и грамматические законы языка: Глагол*, Москва: Наука, 248–292.

- Корсунова 2014:** Ирина Н. Корсунова, „Широкозначность как свойство абстрактных имен существительных с собственно дейктическим значением”, *Вестник Северо-кавказского федерального университета*, 3(42), 242–246.
- Котова 2010:** Юлия А. Котова, *Концептуализация огня в языковой картине мира*, автореферат диссертации, Москва. <http://www.dissercat.com>
- Кормилицина–Кочеткова 1983:** М. А. Кормилицына, Т. В. Кочеткова, „Глагол”, *Разговорная речь в системе функциональных стилей современного русского литературного языка*, Саратов, 63–94.
- Крајишник 2005:** Vesna Krajišnik, *Leksički minimum srpskog kao stranog jezika*, doktorska disertacija, Filološki fakultet, Beograd.
- Крајишник 2016:** Весна Крајишник, *Лексички приступ српском као страном језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Криле 1981:** Ivo Krile, „О појму kretanja u hrvatskom književnom jeziku”, *Jezik* 1, Zagreb, 13–19.
- Кронгауз 1994:** Максим А. Кронгауз, „Текст и взаимодействие участников в речевом акте”, *Логический анализ языка: язык речевых действий*, Москва, 22–29.
- Кронгауз 2005:** Максим А. Кронгауз, *Семантика*, 2-е издание, исправленное и дополненное, Москва: Издательский центр „Академия”.
- Кропотова 2006:** Лариса В. Кропотова, „Лексикографические аспекты полисемии”, *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*, 14, 107–109.
- Кросли и др. 2010:** Scott Crossley, Tom Salsbury, Danielle McNamara, „The Development of Polysemy and Frequency Use in English Second Language Speakers”, *Language Learning*, 60/3, 573–605.
- Крофт 2000:** William Croft, „Parts of speech as language universals and as language-particular categories”, P. Vogel, B. Comrie, eds., *Approaches to the Typology of Word Classes* [Empirical Approaches to Language Typology 23], Berlin, 65–102.
- Круз 1987:** Alan D. Cruse, *Lexical Semantics*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press.

- Круз 2000:** Alan D. Cruse, *Meaning in Language – An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
- Кругликова 2012:** Людмила Е. Кругликова, „Большой академический словарь русского языка как продолжатель традиций русской академической лексикографии”, *Cuadernos de Rusística Española*, 8, 177–198.
- Кузьнецова 1967:** Эра В. Кузьнецова, „Полисемия и ее отношение к слову и понятию”, *Язык и мышление*, Москва, 208–214.
- Кузьнецова 1989:** Эра В. Кузьнецова, *Лексикология русского языка*, 2-ое изд., Москва: Высшая школа.
- Кустова 2000:** Галина И. Кустова, „Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений”, *Вопросы языкознания*, 4, Москва, 85–109.
- Лазич Коњик 2010:** Ивана Лазич-Коњик, *Глаголи са егзистенцијалним значењем у српском језику*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Лайонс 1977:** John Lyons, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ланакер 1990:** Ronald W. Langacker, *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Ланакер 1991:** Ronald W. Langacker, „Cognitive grammar”, *Linguistic Theory and Grammatical Description*, F. G. Droste, J. E. Joseph (Eds.), Amsterdam: John Benjamins, 275–306.
- Лапшина 2011:** Светлана С. Лапшина, „Семантическая структура полисеманта как результат её исторического развития (на примере соматизма нога)”, *Вестник МГОУ, Серия „Русская филология”*, 5, Москва, 67–71.
- Левин 1993:** Beth Levin, *English Verb Classes and Alternations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Лејкоф 1990:** George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, 2nd ed., Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Лејкоф–Цонсон 1980:** George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.

- Летова 2012:** Анна М. Летова, *Семантичке особености фитонимов в руском фольклоре*, автореферат дисертацији, Москва, <http://cheloveknauka.com>
- Лич 1971:** Geoffrey Leech, *Towards a Semantic Description of English*, 2nd ed., London: Longman.
- Лич 2004:** Geoffrey Leech, *Meaning and the English Verb*, 3rd ed., London – New York: Routledge.
- Лома 2008:** Александар Лома, „Вулканологија и митологија”, *Кодови словенских култура – Ватра*, 10, Београд, 262–299.
- Ломпар 2007:** Весна Ломпар, „Називање, дефинисање и класификација прилога у граматикама српскохрватског/српског језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 35/3*, Београд, 69–75.
- Малетић 1988–1990:** Нада Малетић, „Из глаголске семантике: глаголи кретања у српскохрватском језику”, *Прилози проучавању језика*, 24–26, Нови Сад, 237–249.
- Маретић 1963:** Томо Марећ, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Марјановић 2009:** Милица Марјановић, *Глаголи рађања и умирања у српском језику*, мастер рад, Филолошки факултет, Београд.
- Марковић А. 2011:** Александра Марковић „Речца пак у српском језику”, *Српски језик XVI*, Београд, 559–587.
- Марковић Р. 1991:** Рајна Марковић, „Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове”, *Наш језик XXIX/1–2*, Београд, 55–76.
- Марковкин 1981:** Валерий В. Морковкин, „Лексическая многозначность и некоторые вопросы ее лексикографической интерпретации”, *Русский язык. Проблемы художественной речи, лексикологии и лексикографии. Виноградовские чтения. IX–X*, Москва 153–166.
- Мартинович 1978:** Геннадий А. Мартинович, *Семантичка структура глагола пасть в современном русском национальном языке*, дисертација, Ленинград.

- Мартинович 2006:** Геннадий А. Мартинович, „Бытовое понятие и его роль в развитии системы значений многозначного слова”, *Гуманитарные проблемы современной цивилизации*, СПб, 167–169.
- Мартинович–Братус 1982:** Г. А. Мартинович, И. Б. Братусь, „Опыт типологического анализа семантических систем”, *Задачи коммунистического строительства и перспективы развития советской филологии*, Ленинград, 166–170.
- Марфи 2002:** Gregory Murphy, *The Big Book of Concepts*, Cambridge – Massachusetts – London: MIT Press.
- Матијашевић 1982:** Јелка Матијашевић, „О синонимији и синонимима”, *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад, 115–130.
- Матијашевић 1985:** Јелка Матијашевић, „О природи префикса код глагола кретања у руском и српскохрватском језику”, *Научни састанак слависта у Букове дане 14/2*, Београд, 139–147.
- Мечковска 2001:** Нина Б. Мечковская, *Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков*, 2-е изд., Москва: Флинта – Наука.
- Миланов 2016:** Наташа Миланов „О значењима лексема *ватра* и *огањ* у српском језику”, *Jezik, književnost, značenje – jezička istraživanja*, Niš, 89–100.
- Милер К. 1998:** Katherine J. Miller, „Modifiers in WordNet”, C. Fellbaum (Ed.), *WordNet: An Electronic Lexical Database*, Cambridge – Massachusetts, 47–68.
- Милер П. 1998:** Philippe Muller, „A qualitative theory of motion based on spatio-temporal primitives”, *Principles of Knowledge Representation and Reasoning*, Morgan Kaufmann, 131–141.
- Милер–Донсон–Лајрд 1976:** George A. Miller, Philip Johnson-Laird, *Language and Perception*, Cambridge: Harvard University Press.
- Милошевић Ј. 2012:** Јованка Милошевић, „Глаголи са значењем ударања у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа)”, *Савремена проучавања језика и књижевности*, III/1, Крагујевац, 153–164.
- Милошевић Ј. 2013:** Јованка Милошевић, „Још о глаголима са значењем ударања у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа)”, *Савремена проучавања језика и књижевности*, IV/1, Крагујевац, 241–248.

- Милошевић К. 1978:** Ксенија Милошевић, „Форма предиката и семантички тип реченице”, *Књижевни језик*, 4/VII, Сарајево, 3–17.
- Мразовић–Вукадиновић 2009:** Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, 2. izd., Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Мршевић Радовић 2008:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Московљевић 1933:** Милош Московљевић, „Погрешна употреба предлога код”, *Наш језик* I, Београд, 27.
- Најда 1975:** Eugene Nida, *Componential Analysis of Meaning: An Introduction to Semantic Structures*, The Hague – Paris: Mouton.
- Нерлих–Кларк 2003:** Brigitte Nerlich, David D. Clarke, „Polysemy and flexibility: introduction and overview”, *Polysemy. Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*, Berlin – New York, 3–30.
- Нинберг 1996:** Geoffrey Nunberg, „Transfers of Meaning”, *Lexical Semantics, the Problem of Polysemy*, J. Pustejovsky, B. Voguraev (Eds.), Oxford: Clarendon Press, 109–132.
- Новокмет 2016:** Слободан Новокмет, *Семантичка анализа лексема које означавају животиње у савременом српском језику*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Ољховска 2015:** Александра И. Ољховская, *Полисемия как проблема общей и словарной лексикологии*, 2-е изд., Москва: Флинта.
- Ољшански 1991:** Игорь Г. Ољшанский, *Лексическая полисемия в современном немецком языке*, автореферат дисертации, Москва.
- Павловић 1972:** Миливој Павловић, *Проблеми синтаксе и језички динамизам*, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке републике Србије.
- Падучева 2003:** Елена Падучева, „К когнитивной теории метонимии”, *Диалог* 2003. <http://www.dialog-21.ru/archive/2003/paducheva.htm>
- Падучева 2004:** Елена В. Падучева, *Динамические модели в семантике лексики*, Москва: Языки славянской культуры.
- Палмер 1976:** Frank R. Palmer, *Semantics. A new outline*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Паутсма 2002:** Arjen Poutsma, „Applying Monte Carlo Techniques to Language Identification”, *Proceedings of Computational Linguistics in the Netherlands 2001*, Amsterdam – New York, 179–189.
- Петровић В. 1990:** Владислава Петровић, „Конструкција са глаголом *чинити* у процесу лексикализације од Доситеја до данас”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 19/2*, Београд, 93–101.
- Петровић Д. 1980:** Dragoljub Petrović, „Srpskohrvatski jezik i Opštekarpatски дијалектолошки атлас”, *Zbornik Filozofičke fakulty Univerzity Komenského, Philologica*, Ročník XXX, 195–199 (сепарат).
- Пецо 1981:** Асим Пецо, „Лексичке специфичности у поезији Скендера Куленовића”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 7*, Београд, 221–231.
- Пешикан 1970:** Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година после Вука*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије.
- Пешикан 1978:** Митар Пешикан, „Десет томова Речника САНУ”, *Наш језик XXIII*, Београд, 87–92.
- Пешковски 1956:** Александр М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, 7-е изд., Москва: Учпедгиз.
- Пипер 1983:** Predrag Piper, *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, Novi Sad: Radovi Instituta za strane jezike i književnosti.
- Пипер 1985:** Предраг Пипер, „Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 14/2*, Београд, 51–58.
- Пипер 2001:** Predrag Piper, *Jezik i prostor*, 2. izdanje, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Пипер–Клајн 2013:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Пирсмен–Херартс 2006:** Yves Peirsman, Dirk Geeraerts, „Metonymy as a prototypical category”, *Cognitive Linguistics* 17-3, 269–316.
- Плотњикова 2009:** Анна М. Плотникова, „Широкозначные глаголы в современном русском языке”, *Известия Уральского государственного университета*, 1/2 (63), Екатеринбург, 24–31.

- Покровски 1959:** Михаил М. Покровский, *Избранные работы по языкознанию*, Москва: Изд-во АН СССР.
- Поликарпов 2007:** Анатолий А. Поликарпов, „Системно-квантитативный подход в лингвистике”, *Филологические школы и их роль в систематизации научных исследований*, Смоленск, 35–59.
- Поликарпов–Курлов 1994:** Анатолий А. Поликарпов, В. Я. Курлов, „Стилистика, семантика, грамматика: опыт анализа системных взаимосвязей”, *Вопросы языкознания*, 1, Москва, 62–75.
- Попова А. 2009:** Анна Р. Попова, „Слово-полисемант и лексико-семантическая система: черты изоморфизма” *Вестник Томского государственного университета. Филология*, выпуск 7 (75), Томск, 250–256.
- Попова–Стернин 2009:** Зинаида Д. Попова, Иосиф А. Стернин, *Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания)*, изд. 2, испр. и доп., Москва: URSS – Книжный дом „Либроком”.
- Поповић 2008:** Људмила Поповић, *Језичка слика стварности*, Београд: Филолошки факултет.
- Потапова 1973:** Нонна П. Потапова, „Значения глаголов с корнями -ид- (-ход-) и -бег- (беж) по материалам русских говоров севера Пермской области”, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná*, 22, iss. A21, Brno, 23–34.
- Прањковић 2007:** Ivo Pranjković, „Glagoli govorenja i njihove dopune”, *Зборник Матице српске за славистику*, 71–72, Нови Сад, 133–141.
- Прћић 1997:** Tvrтко Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пустејовски–Мошковић 2008:** James Pustejovsky, Jessica L. Moszkowicz, „Integrating Motion Predicate Classes with Spatial and Temporal Annotations”, *Coling: Companion volume – Posters and Demonstrations*, Manchester, 95–98.
- ПФл 1–5:** *Прилози из филолингвистике*, I–V, Ниш: Филозофски факултет, 1996–2009.
- Радовановић 1990:** Milorad Radovanović, *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.

- Радовановић 2008:** Милорад Радовановић, „Појам градуелности у лингвистици, логици, и у науци уопште”, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, Нови Сад, 337–350.
- Радић Дугоњић 1996:** Милана Радић-Дугоњић, „О лексичко-семантичким особеностима микросистема глагола кретања у језику Вука Караџића”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 25/2*, Београд, 273–280.
- Радовић Тешић 1973:** Милица Радовић-Тешић, „Предлог код уз генитив глаголских и других апстрактних именица у функцији одређивања времена и његове семантичко-синтаксичке опозиције”, *Наш језик* XIX/4–5, Београд, 228–255.
- Радовић Тешић 2004:** Милица Радовић-Тешић, „Богаћење лексике префиксацијом”, *Српски језик* IX/1–2, Београд, 219–226.
- Радовић Тешић 2009:** Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Радовић Тешић 2011:** Милица Радовић-Тешић, *Граматицки и лингвистички појмовник*, Београд: Учитељски факултет.
- Радоњић 2014:** Данијела Радоњић, „’Како се зове пита од кокоса?’ (о продуктивности неких творбених модела у називима пита)”, *Свет речи, часопис за српски језик и књижевност*, 37–38, Београд, 25–30.
- Раздобудко 1994:** Лариса Лупачова-Раздобудко, „Семантичка структура соматизама у српском језику”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 22/2*, Београд, 101–111.
- Раздобудко 1996:** Лариса Раздобудко, „Семантички обим најфреквентнијих соматизама у руском и српском језику у дијахронијској перспективи (на примеру речи рука)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 25/2*, Београд, 435–442.
- Ракић 2004:** Станимир Ракић, „О метафоричком означавању људи, животиња, биљака и ствари у српском и енглеском језику”, *Јужнословенски филолог*, LX, Београд, 147–176.
- Ранђеловић 2012:** Ана Ранђеловић, „Метафорична значења зоонима који се односе на људске особине”, *Наш језик*, XLIII/3–4, Београд, 89–107.

- Рахилина 1998:** Екатарина В. Рахилина, „Семантика руских ’позиционних’ предикатов: стоять, лежать, сидеть и висеть”, *Вопросы языкознания*, 6, Москва, 69–80.
- Раух 1993:** Gisa Rauh, „On the grammar of lexical and non-lexical prepositions in English”, *The Semantics of Prepositions*, ed. C. Zelinsky-Wibbelt, Berlin – New York, 99–150.
- РГ 1980:** *Русская грамматика*, т. I, Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемику. Словообразование. Морфология, Москва: Издательство Наука.
- Рејмер 2005:** Nick Riemer, *The Semantics of Polysemy. Reading Meaning in English and Warlpiri*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Ристивојевић Рајковић 2013:** Наташа Ристивојевић-Рајковић, „Метафоричка концептуализација мириса – анализа глагола олфакторне перцепције” *Филолошка истраживања данас* III/1, Београд, 439–454.
- Ристивојевић Рајковић 2015:** Nataša Ristivojević-Rajković, „Glagolska situacija udaranja u norveškom i srpskom jeziku”, *Анали Филолошког факултета* 27, Београд.
- Ристић 2004:** Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2009:** Стана Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2012:** Стана Ристић, *О речима у српском језику (творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2014:** Стана Ристић, „Квалификатори у српској лексикографији”, *Савремена српска лексикографија и њене теоријске основе*, Београд, 113–130.
- Ристић 2015а:** Стана Ристић, *Грамматички и когнитивни аспекти лексичког значења*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2015б:** Стана Ристић, „Заменице неко и нешто (лексичкосемантичке и граматичке карактеристике)”, *У простору лингвистичке славистике, зборник у част П. Пипера*, Београд, 637–659.

- Ристић–Радић Дугоњић 1999:** Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, *Реч – смисао – сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет.
- Ружин 2015:** Татјана Ружин, *Глаголи узроковања у енглеском и српском језику*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Сааведра 2000:** Димка Сааведра, „Конкуренција падежних конструкција код предикатива у саставу именског предиката”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 29/1*, Београд, 131–141.
- Сапир 1921:** Edward Sapir, *Language: An Introduction to the Study of Speech*, New York: Harcourt, Brace and company.
- Сводеш 1972:** Morris Swadesh, „What is glottochronology?”, *The Origin and Diversification of Languages*, Joel Sherzer (ed.), London, 271–284.
- Свитсер 1990:** Eve Sweetser, *From Etymology to Pragmatics*, Cambridge: Cambridge Studies in Linguistics.
- Селиверстова 2004:** Ольга Н. Селиверстова, *Труды по семантике*, Москва: Языки славянской культуры.
- Симић–Јовановић Симић 2014:** Радоје Симић, Јелена Јовановић-Симић, „О употреби локативног акузатива односно локативног инструментала у Вуковом језику”, *Наш језик XLV/1–2*, Београд, 3–16.
- Сјостром 1999:** Sören Sjöström, „From Vision to Cognition. A study of metaphor and polysemy in Swedish”, *Cognitive semantics: meaning and cognition*, Amsterdam – Philadelphia, 67–85.
- Скљаревска 1987:** Галина Н. Скљаревская, „Языковая метафора в словаре. Опыт системного описания”, *Вопросы языкознания*, 2, Москва, 58–65.
- Скобликова 2006:** Елена С. Скобликова *Современный русский язык. Синтаксис простого предложения (теоретический курс)*, 3-ое изд., Москва: Флинта – Наука.
- Смирнова 2010:** Мария Смирнова, „О прагматических особенностях русского слова 'однако' в сравнении с немецкими аналогами”, *Русский язык в контрастивном аспекте, Oslo Studies in Language* 2(3), 527–551.

- Сорокина 2014:** Эльвира А. Сорокина, „Консубстанционалност как языковое явление” *Terminology Science in Russia today From the Future*, Berlin, 305–312.
- Спасојевић А. 2015:** Анета Спасојевић, „Још о полисемији лексема које означавају делове људског тела”, *Књижевност и језик* LXII/3–4, Београд, 335–342.
- Спасојевић М. 2015:** Марина Спасојевић, *Двовидски глаголи у савременом српском језику*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- СССЈ:** Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика – проста реченица*, Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2004.
- Стакић 2011:** Милан Стакић, „О такозваним неправилним глаголима”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 40/3*, Београд, 15–36.
- Стаменковић 2009:** Душан Стаменковић, „Значење и метафоризација глагола звучне перцепције у енглеском језику: hear, listen, obey”, *Прилози проучавању језика 40*, Нови Сад, 65–77.
- Стаменковић 2013:** Душан Стаменковић, *Глаголи људског кретања у енглеском и српском језику у светлу когнитивне семантике*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Стаммерс 2008:** Jonathan Stammers, „Unbalanced, Idle, Canonical and Particular: Polysemous Adjectives in English Dictionaries”, *Lexis – Journal of English Lexicology* 1, Lyon, 85–111. <https://lexis.revues.org/771>
- Станојчић 1967:** Живојин Станојчић, *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Станојчић 2000:** Живојин Станојчић, „Префикси без- и не- у сложеницама с именицом”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 29/1*, Београд, 153–160.
- Станојчић–Поповић 2008:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, једанаесто, прерађено издање, Београд: Завод за уџбенике.

- Стевановић 1961–1962:** Михаило Стевановић, „Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолог*, XXV, Београд, 1–47.
- Стевановић 1963:** Михаило Стевановић, „Синтаксичка семантика”, *Књижевност и језик*, X/2, Београд, 81–95.
- Стевановић 1986:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, пето издање, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1989:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, II, четврто издање, Београд: Научна књига.
- Стевовић 1973:** Игрутин Стевовић, „Систем заменичких речи у српскохрватском језику”, *Књижевност и језик*, XX/1, Београд, 27–42.
- Стернин 1985:** Иосиф А. Стернин, *Лексическое значение слова в речи*, Воронеж: Издательство Воронежского университета.
- Стијовић 1983:** Рада Стијовић, „Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику”, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXVI/1, Нови Сад, 99–130.
- Стипчевић 2010:** Балша Стипчевић, „Глаголи с реакцијском допуном у беспредлошком инструменталу и њихови реченични модели”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 39/3*, Београд, 175–254.
- Стипчевић 2011:** Балша Стипчевић, „Транзитивни глаголи с два објекта у социјативном односу”, *Научни састанак слависта у Вукове дане 40/3*, Београд, 153–181.
- Стипчевић 2014:** Балша Стипчевић, *Дативне реакцијске конструкције с непрелазним глаголима у савременом српском језику*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Стојановић 2013:** Милица Стојановић, „Глаголи рађања у српском језику (лексичкосемантички аспект)”, *Наш језик* XLIV/1–2, Београд, 135–150.
- Талми 2000:** Leonard Talmy, *Toward a Cognitive Semantics: Typology and Process in Concept Structuring*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Танасић 2014:** Срето Танасић, *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ.

- Тејлор 1993:** John R. Taylor, „Prepositions: Patterns of polysemization and strategies of disambiguation”, *The Semantics of Prepositions*, ed. C. Zelinsky-Wibbelt, Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 151–176.
- Тејлор 1995:** John R. Taylor, *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*, 2nd ed., Clarendon press: Oxford.
- Телија 1988:** Вероника Н. Телија, „Метафоризација и её роль в создании языковой картины мира”, *Роль человеческого фактора в языке*, Москва: Наука, 173–204.
- Толстој 2008:** Светлана М. Толстая, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*, Москва: Индрик.
- Тополињска 2002:** Зузана Тополињска, „Антропоцентричка теорија језика и српски падежни системи”, *Јужнословенски филолог* LVIII, 1–13.
- Тошовић 1997:** Бранко Тошовић, „Универзална семантичка класификација глагола”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, Београд, 113–123.
- Тошовић 2002:** Бранко Тошовић, „Деривациони однос глагола и именице”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30/1, Београд, 39–52.
- Трофимова 2005:** Антонина В. Трофимова, *Концепт „огонь” в современном русском языке*, автореферат дисертации, Москва. <http://cheloveknauka.com>
- Ћорић 2008:** Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Улман 1957:** Stephen Ullmann, *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Oxford: Blackwell.
- Улуханов 2006:** Игорь С. Улуханов, „Состояние и перспективы изучения функционального словообразования”, *Функциональные аспекты словаутварення*, Минск, 7–22.
- Упутства за РСАНУ:** *Упутство за израду Речника САНУ*, Институт за српски језик САНУ, рукопис за интерну употребу.
- Урисон 2011:** Елена В. Урисон, *Опыт описания семантики союзов*, Москва: Языки славянских культур.
- Фекете 1993:** Егон Фекете, „О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”, *Сто година лексикографског рада у САНУ*, Београд, 21–49.

- Фекете 2002:** Егон Фекете, „Да ли је љубав ствар”, у: Драго Тупић, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Слово о језику*, књига друга, Београд: Партенон, 65–67.
- Филар 1999:** Дорота Филар, „Језичке слике људског тела”, *Кодови словенских култура* 4, Београд, 68–79.
- Филмор 1970:** Charles Fillmore, „The Grammar of Hitting and Breaking”, *Readings in English Transformational Grammar*, Massachusetts, 120–133.
- Фомина 1973:** Маргарита И. Фомина, *Лексика современного русского языка. Учеб. пособие для вузов*, Москва: Высшая школа.
- Хајне 1997а:** Bernd Heine, *Possession Cognitive Sources, Forces, and Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Хајне 1997б:** Bernd Heine, *Cognitive Foundations of Grammar*, Oxford: OUP.
- Хајнс 1979:** Carole Hines, „Lexical Integrity: Good, Great, and Well”, *The Fifth LACUS Forum 1978*, Columbia SC, Hornbeam Press, 134–141.
- Халас 2014:** Ана Халас, *Полисемија у речницима енглеског и српског језика: теоријско-методолошки и практични аспекти обраде*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Херартс 1989:** Dirk Geeraerts, *Wat er in een woord zit. Facetten van de lexicale semantiek*, Leuven: Peeters.
- Херартс 2001:** Dirk Geeraerts, „The definitional practice of dictionaries and the Cognitive Semantic conception of polysemy”, *Lexicographica* 17, 6–21.
- Херартс 2010:** Dirk Geeraerts, *Theories of Lexical Semantics*, New York: Oxford University Press Inc.
- Хлебец 2002:** Борис Хлебец, „Лексичко-семантичка анализа српских придева са значењем једне димензије”, *Српски језик* VII/1–2, Београд, 213–236.
- Хлебец 2008:** Борис Хлебец, „Предикативни инструментал у светлу колокацијске анализе”, *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, 535–550.
- Худечек 1994:** Lana Hudeček, „Leksikografska obrada nepromenljivih riječi”, *Filologija* 22–23, Zagreb, 155–159.
- Цвијовић 2016:** Драгана Цвијовић, „О лексичким јединицама са партикуларизаторском службом типа *јато*, *крдо*, *рој*, *стадо*, *чопор*”, *Наш језик* XLVII/3–4, Београд, 73–88.

- Чечулина 2012:** Л. С. Чечулина, „Креативный потенциал имени прилагательного”, *Уральский филологический вестник* 2, Язык. Система. Личность: Лингвистика креатива, 210–213.
- Чудинова 1998:** Елена А. Чудинова, *Широко развитая многозначность в лексике современного русского языка (по материалам лексикографии)*, диссертация, Екатеринбург.
- Цекиндоф 2003:** Ray Jackendoff, *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*, New York: Oxford University Press Inc.
- Джонсон 1992:** Mark Johnson, *The body in the mind*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Шайкевич 2005:** Анатолий Я. Шайкевич, *Введение в лингвистику*, Москва: Издательский центр „Академия”.
- Шански 1972:** Николай М. Шанский, *Лексикология современного русского языка*, Учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. „Рус. яз. и лит.”, Изд. 2-е, испр, Москва: Просвещение.
- Шански 1987:** Николай М. Шанский, „Лексика”, *Современный русский язык*, Москва: Просвещение, 10–63.
- Шведова 1995:** Наталия Ю. Шведова, „Глагол как доминанта в системе русской лексики”, *Филологический сборник (к 100-летию со дня рождения академика В. В. Виноградова)*, Москва, 409–414.
- Шипка 1998:** Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шмельов 1973:** Дмитрий Н. Шмельов, *Проблемы семантического анализа лексики*, Москва: Издательство „Наука”.
- Шмельов 1977:** Дмитрий Н. Шмельов, *Современный русский язык. Лексика*, Москва: Просвещение.
- Шпис 1987:** Марија Шпис, „О српскохрватским глаголима са егзистенцијалним значењима”, *Прилози проучавању језика* 23, Нови Сад, 95–104.
- Шпис Ђулум 1995:** Марија Шпис-Ђулум, „Фитонимија југозападне Бачке (коровска флора)”, *Српски дијалектолошки зборник*, XLI, Београд, 397–490.

- Шрам 1979:** Александр Н. Шрам, *Очерки по семантике качественных прилагательных*, Ленинград: Изд-во ЛГУ.
- Штасни 2011:** Гордана Штасни, „Семантичко-деривациони потенцијал глагола основних физиолошких стања”, *Грамматика и лексика у словенским језицима*, Нови Сад – Београд, 575–584.
- Штасни 2013:** Гордана Штасни, *Речи о човеку (Номинација човека у српском језику)*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Штрбац 2011:** Гордана Штрбац, *Допуне комуникативних глагола (синтаксичко-семантички и лексикографски аспект)*, Нови Сад: Филозофски факултет.

2) ИЗВОРИ

- АРСЈ:** Педраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика (од стимулуса ка реакцији)*, Београд: Београдска књига – Филолошки факултет – Службени лист СЦГ, 2005.
- АРСлов:** Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов, *Славјански асоцијативни словарь: руски, белоруски, болгарски, украински*, Москва: Российская академия наук, Институт језикознания, 2004.
- Вуков Рјечник 1852:** Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч.
- Корпус:** *Korpus savremenog srpskog jezika*, Математички факултет Универзитета у Београду, Београд. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>
- Костић 1999:** Ђорђе Костић, *Фреквенцијски речник савременог српског језика*, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и лабораторија за експерименталну психологију.
- Костић 2001:** Ђорђе Костић, *Корпус српског језика*, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и лабораторија за експерименталну психологију.

- ОАРСЈ:** Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српскога језика* (II део, од реакције ка стимулусу), Београд: Службени гласник – Београдска књига. 2011.
- ПСК:** *Појмовник српске културе*, <http://etno-institut.co.rs/cir/pojmovnik/pojmovnik.php>
- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски/српски језик, 1959–2014.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СДР1:** *Семантичко-деривациони речник, свеска 1: човек – делови тела* (ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Ј. Недељков), Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.
- СДР2:** *Семантичко-деривациони речник, свеска 2: човек – унутрашњи органи, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство* (ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Р. Драгићевић), Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.
- Скок 1–4:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- СМР:** *Словенска митологија* (енциклопедијски речник). Београд: Zepher book world, 2001.
- ТСРГ:** *Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы*, Л. Г. Бабенко (ред.), Москва: Аст-пресс, 1999.
- ТСРС:** *Большой толковый словарь русских существительных: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы*, Л. Г. Бабенко (ред.), 2-ое изд., Москва: Аст-пресс, 2008.
- ФРЂК:** в. Костић 1999, Костић 2001.

ФРССЈ: Смиљка Васић, Драгољуб Васић, *Фреквенцијски речник савременог српског језика* (полазне основе новије српске прозе), Београд: Институт за педагошка истраживања, 2004.

Чајкановић 2009: Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*. <http://21naki.files.wordpress.com>

ХИИ. ИНДЕКС ЛЕКСЕМА КОЈЕ ИМАЈУ ВЕЛИКИ БРОЈ ЗНАЧЕЊА

Глаголи

<i>батргати (се)</i>	<i>газити (се)</i>
<i>бацати (се)</i>	<i>гласити (се)</i>
<i>бацити (се)</i>	<i>гледати (се)</i>
<i>бити¹ (се)</i>	<i>говорити (се)</i>
<i>бити²</i>	<i>гомилати (се)</i>
<i>блажити (се)</i>	<i>гонити (се)</i>
<i>брати (се)</i>	<i>горети ијек. горјети</i>
<i>бројати = бројити</i>	<i>градити¹ (се)</i>
<i>вадити (се)</i>	<i>грисити (се)</i>
<i>ваљати (се)</i>	<i>грувати = грухати (се)</i>
<i>варакати (се)</i>	<i>грунути = грухнути (се)</i>
<i>ватати (се)</i>	<i>губити (се)</i>
<i>везати (се)</i>	<i>гулити (се)</i>
<i>везивати (се)</i>	<i>гутати (се)</i>
<i>видети (се) ијек. видјети (се)</i>	<i>гушити (се)</i>
<i>вијати (се)</i>	<i>давати (се)</i>
<i>висити</i>	<i>давити (се)</i>
<i>вити¹ (се)</i>	<i>дати (се)</i>
<i>витлати (се)</i>	<i>делити ијек. дијелити (се)</i>
<i>владати (се)</i>	<i>денути ијек. дјенути = де(с)ти ијек.</i>
<i>водити (се)</i>	<i>дје(с)ти</i>
<i>враћати (се)</i>	<i>дерати (се)</i>
<i>вргнути = врћи (се)</i>	<i>дизати (се)</i>
<i>врети (се)</i>	<i>дирати (се)</i>
<i>вртети ијек. вртјети (се)</i>	<i>дирнути (се)</i>
<i>вући (се)</i>	<i>дићи (се) = дигнути (се)</i>

<i>добавити (се)</i>	<i>закачити (се)</i>
<i>добивати = добијати</i>	<i>заклопити (се)</i>
<i>добити (се)</i>	<i>залагати (се)</i>
<i>долазити¹</i>	<i>залећи (се)</i>
<i>доносити</i>	<i>заливати (се)</i>
<i>доспети ијек. доспјети</i>	<i>залити (се)</i>
<i>дотерати (се)</i>	<i>заложити (се)</i>
<i>доћи</i>	<i>заломити (се)</i>
<i>дохватити (се)</i>	<i>замакнути (се) = замаћи (се)</i>
<i>држати (се)</i>	<i>заметати (се)</i>
<i>дрмати (се)</i>	<i>заметнути (се)</i>
<i>дробити (се)</i>	<i>занети (се) ијек. занијети (се)</i>
<i>жарити (се)</i>	<i>заносити (се)</i>
<i>живети (се) ијек. живјети (се)</i>	<i>заоштрити (се)</i>
<i>завезати (се)</i>	<i>западати</i>
<i>завити¹ (се)</i>	<i>запалити (се)</i>
<i>заводити (се)</i>	<i>запасти¹</i>
<i>завргнути (се) = заврћи (се)</i>	<i>запети (се)</i>
<i>заврнути (се)</i>	<i>запећи (се)</i>
<i>завртати (се)</i>	<i>запињати (се)</i>
<i>завртети (се) ијек. завртјети (се)</i>	<i>записати (се)</i>
<i>заглавити (се)</i>	<i>заплести (се)</i>
<i>загушити (се)</i>	<i>заплетати (се)</i>
<i>задати (се)</i>	<i>запрашити (се)</i>
<i>задевати (се) ијек. задијевати (се)</i>	<i>зарезати (се)</i>
<i>заденути (се) ијек. задјенути (се) =</i> <i>заде(с)ти (се) ијек. задје(с)ти</i> <i>(се)</i>	<i>засести (се) ијек. засјести (се)</i>
<i>задимити (се)</i>	<i>засећи (се)</i>
<i>задрети (се) ијек. задријети (се)</i>	<i>затварати (се)</i>
<i>задржавати (се)</i>	<i>затворити (се)</i>
<i>задржати (се) заиграти (се)</i>	<i>затегнути (се)</i>
	<i>затезати (се)</i>
	<i>затурити (се)</i>

<i>затући (се)</i>	<i>издвајати (се)</i>
<i>заћи (се)</i>	<i>издићи (се) = издигнути (се)</i>
<i>заузети (се)</i>	<i>издржати (се)</i>
<i>зауставити (се)</i>	<i>издушити (се)</i>
<i>заустављати (се)</i>	<i>изиграти (се)</i>
<i>захватати (се)</i>	<i>изићи</i>
<i>захватити (се)</i>	<i>изјести (се)</i>
<i>зацепити (се) ијек. зацијепити (се)</i>	<i>излити (се)</i>
<i>збрати (се)</i>	<i>измакнути (се) = измаћи (се)</i>
<i>збрисати (се)</i>	<i>изметати (се)</i>
<i>звати (се)</i>	<i>изметнути (се)</i>
<i>знати (се)</i>	<i>измицати (се)</i>
<i>играти (се)</i>	<i>изнети (се) ијек. изнијети (се)</i>
<i>изаћи</i>	<i>износити (се)</i>
<i>избацити (се)</i>	<i>изравнати (се)</i>
<i>избити (се)</i>	<i>израдити (се)</i>
<i>извадити (се)</i>	<i>имати (се)</i>
<i>извалити (се)</i>	<i>исказати (се)</i>
<i>извести¹ (се)</i>	<i>искочити</i>
<i>извијати¹ (се)</i>	<i>искупити (се)</i>
<i>извити¹ (се)</i>	<i>испадати¹</i>
<i>извлачити (се)</i>	<i>испасти¹</i>
<i>изводити (се)</i>	<i>исправити (се)</i>
<i>извргнути (се) = изврћи (се)</i>	<i>испустити (се)</i>
<i>изврнути (се)</i>	<i>испуцати¹ (се)</i>
<i>извртати (се)</i>	<i>оставити (се)</i>
<i>извући (се)</i>	<i>остављати (се)</i>
<i>изгонити</i>	<i>истаћи (се) = истакнути (се)</i>
<i>изгорети (се) ијек. изгорјети (се)</i>	<i>истегнути (се) = истећи(се)</i>
<i>изгубити (се)</i>	<i>истерати</i>
<i>издавати (се)</i>	<i>истеривати (се)</i>
<i>издати (се)</i>	<i>истрести (се)</i>

<i>истурити (се)</i>	<i>лизати (се)</i>
<i>исцрпсти (се)</i>	<i>ломатати (се)</i>
<i>ићи¹</i>	<i>ломити (се)</i>
<i>иштетити (се)</i>	<i>лупати¹ (се)</i>
<i>јавити¹ (се)</i>	<i>лучити (се)</i>
<i>јављати¹ (се)</i>	<i>љуљати (се)</i>
<i>јарити (се)</i>	<i>љушитити (се)</i>
<i>јести (се)</i>	<i>мазати (се)</i>
<i>казати (се)</i>	<i>макнути (се) = маћи (се)</i>
<i>казивати (се)</i>	<i>мамити (се)</i>
<i>капати</i>	<i>машити¹ (се)</i>
<i>кидати (се)</i>	<i>мењати ијек. мијењати (се)</i>
<i>кипети ијек. кипјети</i>	<i>мерити ијек. мјерити (се)</i>
<i>колати¹ (се)</i>	<i>месити ијек. мијесити (се)</i>
<i>колебати (се)</i>	<i>метати (се)</i>
<i>копати (се)</i>	<i>метнути (се)</i>
<i>косити² (се)</i>	<i>мешати ијек. мијешати (се)</i>
<i>кренути (се)</i>	<i>минути (се)</i>
<i>кресати (се)</i>	<i>мислити (се)</i>
<i>кретати (се)</i>	<i>мицати (се)</i>
<i>кривити (се)</i>	<i>млатити (се)</i>
<i>крижати (се)</i>	<i>мотати (се)</i>
<i>крстити (се)</i>	<i>моћи (се)</i>
<i>кружити (се)</i>	<i>мрачити (се)</i>
<i>крунити (се)</i>	<i>мрчити (се)</i>
<i>кришити (се)</i>	<i>мутити (се)</i>
<i>кувати (се) = кухати (се)</i>	<i>набацивати (се)</i>
<i>кўпити (се)</i>	<i>набацити (се)</i>
<i>куцати (се)</i>	<i>набијати (се)</i>
<i>лежати</i>	<i>набити (се)</i>
<i>летети ијек. летјети</i>	<i>набрекнути (се) = набрећи (се)</i>
<i>лећи</i>	<i>навалити (се)</i>

наваљивати (се)
навести¹
навијати¹ (се)
навити¹ (се)
навлачити (се)
наврнути (се)
навртати (се)
навући (се)
нагибати (се)
нагањати (се)
нагињати (се)
нагнати (се)
нагнути (се)
нагонити (се)
нагрдити (се)
нагрнути (се)
надавати² (се)
надати (се)
надимати (се)
надићи = надигнути (се)
надоћи
надрети (се) ијек. надријети (се)
надувати¹ (се) = надухати (се)
надути (се)
наилазити
наићи
најежити (се)
наклонити (се)
накупити (се)
налазити (се)
налетети (се) ијек. налетјети (се)
налећи (се)

наливати (се)
налити (се)
наложити¹ (се)
намакнути = намаћи и намаћи (се)
наменити ијек. намијенити
намерити¹ ијек. намјерити (се)
наместити ијек. намјестити (се)
наметати² (се)
наметнути (се)
намештати (се) ијек. намјештати (се)
намиривати (се)
намирити (се)
намицати (се)
нанети (се) ијек. нанијети (се)
напасти¹
наперити (се)
напети (се)
напињати (се)
направити (се)
направљати (се)
напредовати
напунити (се)
напустити (се)
напуштати (се)
наравнати (се)
наредити (се)
насадити (се)
наскочити
наставити (се)
настављати (се)
наступати

<i>наступити</i>	<i>облетети (се) ијек. облетјети (се)</i>
<i>насувати (се)</i>	<i>облити (се)</i>
<i>насути</i>	<i>обнављати (се)</i>
<i>натегнути (се)</i>	<i>обновити (се)</i>
<i>натезати (се)</i>	<i>оборити (се)</i>
<i>натерати (се)</i>	<i>обратити (се)</i>
<i>натиснути (се)</i>	<i>обраћати (се)</i>
<i>натоварити (се)</i>	<i>обрнути (се)</i>
<i>натрпати (се)</i>	<i>обртати (се)</i>
<i>натрунити (се)</i>	<i>обући (се)</i>
<i>натурити¹ (се)</i>	<i>огласити (се)</i>
<i>натући (се)</i>	<i>оглашавати (се)</i>
<i>наћи (се)</i>	<i>огледати (се)</i>
<i>находити (се)</i>	<i>огледати (се)</i>
<i>нахрупити</i>	<i>оградити (се)</i>
<i>начинити (се)</i>	<i>огулити (се)</i>
<i>низати (се)</i>	<i>одавати¹ (се)</i>
<i>носити (се)</i>	<i>одапети (се)</i>
<i>нудити (се)</i>	<i>одати (се)</i>
<i>обалити¹ (се)</i>	<i>одбацивати (се)</i>
<i>обарати¹ (се)</i>	<i>одбацити (се)</i>
<i>обдржавати (се)</i>	<i>одбијати (се)</i>
<i>обележавати (се) ијек. обиљежавати (се)</i>	<i>одбити (се)</i>
<i>обележити (се) ијек. обиљежити (се)</i>	<i>одвајати (се)</i>
<i>обелити¹ (се) ијек. обијелити (се)</i>	<i>одвалити (се)</i>
<i>обесити (се) ијек. објесити (се)</i>	<i>одваљивати (се)</i>
<i>обијати (се)</i>	<i>одвити (се)</i>
<i>обилазити (се)</i>	<i>одвојити (се)</i>
<i>обити (се)</i>	<i>одвратити (се)</i>
<i>обићи (се)</i>	<i>одвраћати (се)</i>
<i>објавити¹ (се)</i>	<i>одврнути (се)</i>
<i>облетати (се) ијек. облијетати (се)</i>	<i>одговарати (се)</i>

<i>одговорити (се)</i>	<i>окретати (се)</i>
<i>одиграти (се)</i>	<i>окружити (се)</i>
<i>одисати</i>	<i>окупити (се)</i>
<i>одлазити</i>	<i>олабавити (се)</i>
<i>одмакнути (се) = одмаћи (се)</i>	<i>ољуштити (се)</i>
<i>одмерити (се) ијек. одмјерити (се)</i>	<i>омакнути (се) = омаћи (се)</i>
<i>одметати (се)</i>	<i>омахнути (се)</i>
<i>одметнути (се)</i>	<i>омицати (се)</i>
<i>одмицати (се)</i>	<i>омладити (се)</i>
<i>однети (се) ијек. однијети (се)</i>	<i>омрсити (се)</i>
<i>односити</i>	<i>опалити (се)</i>
<i>одолеми (се) ијек. одолеми (се)</i>	<i>опарити (се)</i>
<i>одредити (се)</i>	<i>опасати (се)</i>
<i>одређивати (се)</i>	<i>опирати (се)</i>
<i>одрезати</i>	<i>оплести (се)</i>
<i>одрешисти (се) ијек. одријешисти (се)</i>	<i>опоганити (се)</i>
<i>одржати (се)</i>	<i>опоменути (се)</i>
<i>одронити (се)</i>	<i>оправити (се)</i>
<i>одсећи (се) ијек. одсјећи (се)</i>	<i>оправљати (се)</i>
<i>одскакати</i>	<i>опрашити (се)</i>
<i>одскочити</i>	<i>опремити (се)</i>
<i>одузети (се)</i>	<i>опростити (се)</i>
<i>одушити (се)</i>	<i>опружити (се)</i>
<i>ожећи (се)</i>	<i>опустити (се)</i>
<i>оживети (се) ијек. оживјети (се)</i>	<i>опучити (се)</i>
<i>оживити</i>	<i>оросити (се)</i>
<i>оживљавати (се)</i>	<i>освајати</i>
<i>означавати</i>	<i>освојити (се)</i>
<i>окаменити (се)</i>	<i>осетити (се)</i>
<i>окинути (се)</i>	<i>осећати (се)</i>
<i>окренути (се)</i>	<i>осигурати (се)</i>
<i>окресати (се)</i>	<i>осипати (се)</i>

ослабити (се)
ослобађати (се)
ослободити (се)
осовити (се)
осолити (се)
оставити (се)
остављати (се)
остајати (се)
остати (се)
острвити (се)
осукати (се)
осути (се)
осушити(се)
отанчати (се)
отварати (се)
отворити (се)
отегнути (се)
отезати (се)
отети (се)
отимати (се)
отискивати (се)
отиснути (се)
отићи
отказати (се)
откидати (се)
откинути (се)
откравити (се)
откривати¹ (се)
открити (се)

откупити (се)
откупљивати (се)
отпустити (се)
отпуштати (се)
отргнути (се)
отресати (се)
отрести (се)
отрзати (се)
отрти (се) = отрети (се) ијек.
отријети (се)
отурати (се)
отурити (се)
охладити (се)
оцрнити (се)
очешиати (се)
очистити (се)
очитовати (се)
оштетити (се)
падати (се)
пазити (се)
палити (се)
парати (се)
парити (се)
па̀сати
пасти¹
пењати (се) = пети (се)
петљати (се)
перити се

Именице

<i>баба¹</i>	<i>глава</i>
<i>баба²</i>	<i>глас</i>
<i>белац ијек. бијелац</i>	<i>голица¹</i>
<i>белег ијек. биљег</i>	<i>гомила</i>
<i>белешка ијек. биљешка</i>	<i>грета</i>
<i>белина ијек. бјелина</i>	<i>грло</i>
<i>белица ијек. бјелица</i>	<i>губа¹</i>
<i>белка ијек. бијелка</i>	<i>гуша</i>
<i>било</i>	<i>двојка</i>
<i>благо</i>	<i>дед ијек. дјед = деда ијек. дједа</i>
<i>брада</i>	<i>дивљак</i>
<i>бразда</i>	<i>добро¹</i>
<i>браник</i>	<i>дом¹</i>
<i>брат</i>	<i>дух</i>
<i>брзак¹</i>	<i>душа</i>
<i>бубањ</i>	<i>жабица</i>
<i>ватра</i>	<i>жар</i>
<i>вез²</i>	<i>живац</i>
<i>веза</i>	<i>живица</i>
<i>венац ијек. вијенац</i>	<i>живот</i>
<i>венчаница ијек. вјенчаница</i>	<i>жила</i>
<i>вео</i>	<i>жица</i>
<i>вера ијек. вјера</i>	<i>жутица</i>
<i>вид</i>	<i>жутка</i>
<i>висина</i>	<i>завој</i>
<i>витао</i>	<i>заслон</i>
<i>вода</i>	<i>застава</i>
<i>врат¹</i>	<i>збор</i>
<i>време ијек. вријеме</i>	<i>звезда ијек. звијезда</i>
<i>вук</i>	<i>зеленика</i>

<i>зеленка</i>	<i>књига</i>
<i>зелењак</i>	<i>кобила</i>
<i>зеља</i>	<i>коза</i>
<i>златица</i>	<i>козлац</i>
<i>змај</i>	<i>козлић</i>
<i>знак</i>	<i>кокица</i>
<i>знамење</i>	<i>кокот</i>
<i>игра</i>	<i>колeно ијек. кољeно</i>
<i>извод</i>	<i>коло</i>
<i>излаз</i>	<i>колут</i>
<i>имe</i>	<i>комора¹</i>
<i>исток</i>	<i>коњ</i>
<i>јбука</i>	<i>коњиц</i>
<i>јбучица</i>	<i>кора</i>
<i>јагода</i>	<i>корен ијек. корјен</i>
<i>јарам</i>	<i>корито</i>
<i>јарац</i>	<i>корица</i>
<i>јединица</i>	<i>котур</i>
<i>јеж</i>	<i>кош</i>
<i>језик</i>	<i>кошара¹</i>
<i>језичак</i>	<i>кошуљица</i>
<i>калкан</i>	<i>крак¹</i>
<i>каменица</i>	<i>краљица</i>
<i>капа¹</i>	<i>крв</i>
<i>капија</i>	<i>крвавица</i>
<i>капица</i>	<i>кривац</i>
<i>карта</i>	<i>кривача</i>
<i>кашика</i>	<i>кривуља</i>
<i>киселица</i>	<i>криж</i>
<i>кита</i>	<i>крилаш</i>
<i>класа</i>	<i>крило¹</i>
<i>кључ¹</i>	<i>крст</i>

<i>крстача</i>	<i>милост</i>
<i>крсташ</i>	<i>мир¹</i>
<i>круг</i>	<i>мисао</i>
<i>круна</i>	<i>миш</i>
<i>круница</i>	<i>мишјакиња</i>
<i>крупица</i>	<i>младина</i>
<i>кука¹</i>	<i>млаз</i>
<i>кула¹</i>	<i>млечњак ијек. млијечњак</i>
<i>курјак</i>	<i>мост</i>
<i>кућа</i>	<i>мрак</i>
<i>лес¹ ијек. лијес</i>	<i>мрежа</i>
<i>леса ијек. љеса</i>	<i>мртвило</i>
<i>лик¹</i>	<i>мртваца</i>
<i>линија</i>	<i>навала</i>
<i>лист¹</i>	<i>навлака</i>
<i>лице</i>	<i>наглавак</i>
<i>лом</i>	<i>нагон</i>
<i>лопар</i>	<i>налет¹</i>
<i>лула</i>	<i>намет¹</i>
<i>лутка</i>	<i>напаст</i>
<i>љуска</i>	<i>нарав</i>
<i>љутица</i>	<i>наставак</i>
<i>маказе</i>	<i>наступ</i>
<i>масница</i>	<i>начин</i>
<i>матица</i>	<i>низ¹</i>
<i>маца¹</i>	<i>нишан</i>
<i>мачка</i>	<i>новина</i>
<i>мера ијек. мјера</i>	<i>нога</i>
<i>месеџ ијек. мјесеџ</i>	<i>ноћник</i>
<i>место ијек. мјесто</i>	<i>ноћница</i>
<i>метлица¹</i>	<i>обележје ијек. обиљежје</i>
<i>мехур ијек. мјехур</i>	<i>облак</i>

област
облица
облук
образ¹
образац
обрт
обруч
огањ
оглед
огњица
огњиште
ограда
одзив
оквир
окно
око
окриље
окце
олук
основ/основа
остава

остатак
откриће
откровење
отока
оштрина
оштрица
пад
палац²
пањ
папуча
пар¹
пара¹
пармак
партија
пâс¹
певац
перо
перушка
петица¹
петља

Придеви

бео ијек. бијел
бистар
благ
богат
ватрен
ведар
велик
весео

висок
вољан
врућ¹
гладан
горак²
горњи
груб
густ

<i>далек</i>	<i>мушки</i>
<i>дебео</i>	<i>нагао</i>
<i>добар</i>	<i>нараван</i>
<i>дубок</i>	<i>неваљао</i>
<i>дуг</i>	<i>негативан</i>
<i>жив</i>	<i>нежан</i> ијек. <i>њежан</i>
<i>жут</i>	<i>незгодан</i>
<i>зао</i>	<i>нездрав</i>
<i>здрав²</i>	<i>нејак²</i>
<i>зелен</i>	<i>нем</i> ијек. <i>нијем</i>
<i>јак</i>	<i>немиран</i>
<i>јасан</i>	<i>непокретан</i>
<i>кратак</i>	<i>нечист</i>
<i>крвни</i>	<i>низак</i>
<i>крив</i>	<i>нов</i>
<i>крупан</i>	<i>обилан</i>
<i>крут</i>	<i>обилат</i>
<i>лак²</i>	<i>огњевит</i>
<i>леп³</i> ијек. <i>лијеп</i>	<i>огњен²</i>
<i>луд</i>	<i>озбиљан</i>
<i>љут²</i>	<i>олујан</i>
<i>мали</i>	<i>опак</i>
<i>мастан</i>	<i>опор</i>
<i>матор</i>	<i>осетљив</i> ијек. <i>осјетљив</i>
<i>мек</i>	<i>оскудан</i>
<i>миран</i>	<i>особни</i>
<i>млад²</i>	<i>отворен</i>
<i>моћан</i>	<i>отмен</i>
<i>мртав</i>	<i>отрован</i>
<i>мршав</i>	<i>оштар</i>
<i>мутан</i>	<i>паклен</i>

Заменице

нешто

ништа

Бројеви

један

Прилози

добро²

још

колико

ниско

олако

онако

оштро

Предлози

до

за

из

иза

ка

кроз

на

над

од

око

о

Везници

а

да

па

Речце

ли

не

Узвици

еј

о

Биографија

Наташа Миланов (рођ. Марковић) рођена је 1980. године у Ваљеву, где је завршила основну и средњу школу. Дипломирала је на Групи за српски језик и књижевност Филолошког факултета Универзитета у Београду 2006. године. На истом факултету завршила је мастер студије и 2008. године одбранила рад *Лексика са квалификатором нар. у Речнику САНУ*. Од фебруара 2007. године запослена је у Институту за српски језик САНУ на пројекту *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Бави се лексикографским и лексиколошким истраживањима. Учествовала је на више домаћих и међународних научних скупова и објавила већи број научних радова и приказа.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Наташа М. Миланов _____

број уписа _____ 08081Д _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

_____ Полисемија српске лексике на корпусу Речника српскохрватског _____

_____ књижевног и народног језика САНУ _____

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Наташа М. Миланов

Број уписа 08081Д

Студијски програм Српски језик

Наслов рада Полисемија српске лексике на корпусу Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ

Ментор проф. др Рајна Драгићевић

Потписани Наташа М. Миланов

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Полисемија српске лексике на корпусу Речника српскохрватског
књижевног и народног језика САНУ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____
